

Tiina Gröhn

**KESKIAJAN JA REFORMAATIOAJAN MESSUKASUKAT SEKÄ
NIIDEN KUVA-AIHEET**

Suomessa säilyneet messukasukat 1300-luvulta vuoteen 1593

Lisensiaatintutkielma
Jyväskylän yliopisto
taidehistorian laitos
K1 2000

<p>Tiedekunta HUMANISTINEN</p>	<p>Laitos taidehistoria</p>
<p>Tekijä Tiina Gröhn</p>	
<p>Työn nimi Keskiajan ja reformaatioajan messukasukat sekä niiden kuva-aiheet. Suomessa säilyneet messukasukat 1300-luvulta vuoteen 1593.</p>	
<p>Oppiaine taidehistoria</p>	<p>Työn laji lisensoitintuokielmä</p>
<p>Aika Kl 2000</p>	<p>Sivumäärä 205</p>
<p>Tiivistelmä - Abstract Tämän tutkimuksen tarkoituksena on selvittää Suomessa säilyneiden keskiajan ja reformaatioajan messukasukoiden valmistuspaikka- ja aika sekä hahmottaa mihin seurakuntaan kasukka on alun perin hankittu. Ajallisesti tutkimus rajoittuu 1300-luvulta vuoteen 1593. Tutkimuksen kohteena on 38 messukasukkaa. Kirkkoihin alettiin hankkia messukasukoita 1300-luvulla. Eniten kasukoita hankittiin 1400-luvun loppupuolella ja 1500-luvun alkupuolella.</p> <p>Tutkimuksessa tarkastellaan myös kasukkavaatteen muotoa ja kasukan liturgista funktiota sekä selostetaan lyhyesti katolinen messukäytäntö. Tämän lisäksi selvitetään eurooppalaista koruommeltraditiota, missä yhteydessä on tutkittu tärkeimpiä Keski-Euroopassa sijainneita työpajoja ja ateljeita, ja verrattu Suomessa säilyneitä koruompeleita näihin eurooppalaisten työpajojen tekstiileihin.</p> <p>Kuva-aiheiden esikuvia tutkittaessa on tarkasteltu millaisia esikuvia koruompeleiden kuva-aiheissa käytettiin. Grafiikanlehtien ja maalausten avulla luodaan yleiskuva koruompeleiden esikuvien käytöstä. Yksittäisten maalausten avulla pyritään osoittamaan joidenkin koruompeleiden graafinen tai maalauksellinen esikuva.</p> <p>Ikonografisen ryhmittelyn tavoitteena on ollut kuva-aiheiden teologisen sisällön määrittely. Kuva-aiheiden ikonografisessa ryhmittelyssä kuva-aiheet on jaettu omiin ryhmiinsä eri aihepiirien mukaan. Aiheet on kerätty kahteentoista pääryhmään. Koruompeleiden kuva-aiheet liittyivät Uuden testamentin teksteihin.</p> <p>Viidennessä pääluvussa tarkastelukohteena ovat Suomessa säilyneet messukasukat ja niiden koruompeleet. Tässä luvussa pyritään inventaarioiden ja kalustoluetteloiden avulla selvittämään messukasukoiden vaiheet keskiajalta nykypäiviin saakka. Samalla suhteutetaan myös messukasukoiden koruompeleet eurooppalaista koruommeltraditiota koskevaan taustaansa.</p>	
<p>Asiasanat messukasukka, keskiaika, kirkkotaide</p>	
<p>Säilytyspaikka</p>	
<p>Muita tietoja</p>	

SISÄLLYSLUETTELO

1. Johdanto	3
2. Kasukkavaatteen muoto ja funktio	8
2.1. Vaatemuodon historia ja symboliikka	8
2.2. Katolinen messu.....	9
3. Eurooppalainen koruommeltraditio	13
3.1. Merkittävät koulukunnat.....	13
3.1.1. Alankomaalaiset koulukunnat.....	14
3.1.2. Saksalaiset koulukunnat	18
3.1.3. Puolalaiset koulukunnat	23
3.1.4. Ruotsalaiset koulukunnat.....	25
3.2. Ommeltraditiot	27
3.3. Eurooppalainen koruommeltraditio Suomessa	30
4. Koruompeleiden kuva-aiheet	32
4.1. Kuva-aiheiden esikuvat	32
4.2. Ikonografinen ryhmittely.....	40
4.2.1. Pyhä Kolminaisuus	42
4.2.2. Enkelit	43
4.2.3. Jeesuksen esivanhemmat	44
4.2.4. Jeesuksen lapsuus	56
4.2.5. Kristuksen kärsimyshistoria.....	53
4.2.6. Kristuksen ylistäminen.....	57
4.2.7. Neitsyt Maria	58
4.2.8. Evankelistat.....	59
4.2.9. Apostolit.....	59
4.2.10. Pyhimykset	66
4.2.11. Lahjoittajat	70
4.2.12. Papisto	70
5. Suomessa säilyneet messukasukat ja niiden koruompeleet 1300-luvulta vuoteen 1593	71
5.1. Messukasukka Asikkalan kirkosta	71
5.2. Messukasukka Askolan kirkosta	74
5.3. Messukasukka Auran kirkosta	77
5.4. Messukasukka Halikon kirkosta	81
5.5. Messukasukka Hollolan kirkosta	88
5.6. Koruommeltu risti Huittisten kirkosta.....	92
5.7. Messukasukka Janakkalan kirkosta	94
5.8. Messukasukka Kalannin kirkosta.....	97
5.9. Messukasukka Kalannin kirkosta.....	102

5.10. Messukasukka Kalannin kirkosta.....	104
5.11. Messukasukan risti Karjaan kirkosta	105
5.12. Messukasukka Keuruun kirkosta	109
5.13. Messukasukka Kiikan kirkosta	111
5.14. Messukasukka Kustavin kirkosta.....	115
5.15. Messukasukka Lapinjärven kirkosta	118
5.16. Messukasukka Lempäälän kirkosta.....	122
5.17. Messukasukka Mustasaaren kirkosta.....	124
5.18. Messukasukka Nousiaisten kirkosta	132
5.19. Messukasukka Oripään kirkosta	135
5.20. Messukasukka Rauman kirkosta	139
5.21. Messukasukka Rauman kirkosta.....	142
5.22. Messukasukka Seilin kirkosta	143
5.23. Messukasukka Seilin kirkosta.....	146
5.24. Messukasukka Siipyyn kirkosta	147
5.25. Messukasukka Simon kirkosta.....	150
5.26. Messukasukan risti Säskylän kirkosta	153
5.27. Messukasukka Sääksmäen kirkosta	155
5.28. Messukasukka Taivassalon kirkosta	158
5.29. Messukasukka Tammisaaren kirkosta	161
5.30. Messukasukka Tammisaaren kirkosta	163
5.31. Messukasukka Turun tuomiokirkosta	165
5.32. Messukasukka Tyrvään kirkosta	168
5.33. Messukasukka Ulvilan kirkosta	172
5.34. Messukasukan risti Uudenkaupungin kirkosta.....	174
5.35. Messukasukan risti Uudenkaupungin kirkosta.....	177
5.36. Messukasukan risti Uudenkaupungin kirkosta.....	179
5.37. Messukasukka Vesilahden kirkosta	181
5.38. Messukasukka Ylistaron kirkosta	186
6. Tiivistelmä	189
Lähteet ja kirjallisuus.....	190
Kuvaluettelo.....	197

1. JOHDANTO

Tutkimuksen taustaa

Kirkkotekstiilit välittävät sekä kirkkohistoriallista että kulttuuri- ja taidehistoriallista sanomaa. Messukasukka on kautta aikojen kuulunut kirkon arvokkaimpiin tekstiileihin. Sen muoto, koko ja koristelu ovat aikojen kuluessa vaihdelleet paljon. Kasukka ei ole ainoastaan käyttövaate, vaan arvokas taideteos, joka on valmistettu ajan parhaista materiaaleista. Kasukan selkäpuolelle on usein kirjottu risti, johon on liitetty erilaisia kirkollisia kuva-aiheita.

Keskiaikaisissa tekstiileissä olevien kuva-aiheiden kehitys oli sidoksissa katolisen jumalanpalveluksen toimituksiin. Samoja aiheita käytettiin useita vuosisatoja. Sen vuoksi tutkimuksessani tarkasteltava aikaväli kattaakin noin kolmensadan vuoden mittaisen periodin. Ajallisesti tutkimus rajoittuu 1300-luvulta vuoteen 1593. Vuosiluku 1593 on ommeltu Auran kasukkaan. Samana vuonna pidetyssä Upsalan kokouksessa asetettiin myös raja reformaatiokauden ja luterilaisen ortodoksian ajan välille, ja Ruotsin kirkon tunnustuslinja määriteltiin kiinteästi. Tämä vuosiluku määrittää tutkimukseni aikarajauksen. Kirkollisten tapojen ja jumalanpalveluselämän hidas muutos perustelevat tarkastelun ulottumisen myös reformaatiokauteen.

Tutkimuksen kohteeksi on valittu maassamme säilyneet keskiaikaiset kuva-aiheiden koristetut messukasukat. Katoliselta ajalta on säilynyt myös kasukoita, joissa ei ole kuvia, mutta nämä tekstiilit on jätetty tutkimuksen ulkopuolelle. Alueellisesti tutkimus käsittää Etelä-Suomen, Satakunnan, Varsinais-Suomen ja Pohjanmaan. Messukasukoita ei ole säilynyt itäisestä Suomesta eikä Lapista.

Keskiajan lopun taiteelliselle kukoistukselle loi perustan Maunu II Tavastin (piispana 1412-1450) johdonmukainen taideohjelma. Hänen aikanaan maamme kirkko sai oikeuden myydä aneita kirkkojen koristusta varten. Myös useimmat maamme keskiaikaisista kivikirkoista on rakennettu 1400-luvun puolivälin jälkeen. Näin ollen myös kirkkojen kuvakoristelu keskiajan lopulla (n. 1475-1525) oli varsin runsasta. Uskonpuhdistuksen alkaessa kirkoissa oli paljon keskiajalta peräisin olevia taideteoksia. Pyhimyskuvia lukuunottamatta suurin osa taideteoksista perustui Raamatun mukaisiin aiheisiin ja ne pystyttiin sellaisenaan yhdistämään luterilaiseen teologiaan.

Uskonpuhdistajat suhtautuivat kuvien käyttöön pääasiassa myönteisesti. Laurentius Petrin ja Lutherin mukaan seremonioihin tulisi suhtautua hyväksyvästi, jos niihin ei sisältynyt väärinkäytöksiä. Vanhoja taideteoksia voitiin käyttää ja säilyttää kirkoissa. Kirkkojen omaisuutta vähensivät kuitenkin liturgisten uudistusten kanssa yhtä aikaa ajoittuneet kirkon varallisuuden reduktiot. Keskiajan teologisen ajattelun vastustus kuvastui erityisesti kulta- ja hopeaesineiden takavarikoinneissa. Reformaation seremonia uudistuksissa osa liturgisista esineistä oli menettänyt merkityksensä. Tämä koski erityisesti monstranseja ja suitsutusastioita. Seurakunnista takavarikoitiin runsaasti hopeaesineistöä, ja suurimmillaan maaseutukirkkojen luovutukset olivat

1550-luvun loppupuolella.¹ Rengon seurakunnan asiakirjoissa on maininta vuodelta 1560, jolloin Hämeen linnaan takavarikoitiin useita kirkollisia tekstiileitä. Joukossa oli mm. messukasukka, kullatulla vaakunalla varustettu alttarivaate ja seinäkankaita. Kustaa Vaasan takavarikon jälkeen kirkkoihin jätettiin vain tarpeelliset liturgiset tekstiilit.² Kirkon taloudellisen mahdin murtuminen näkyi kirkkorakennusten yleisessä kunnossa ja varustuksessa jo lyhyen ajan kuluttua. Varattomuus heijastui myös sisustuksessa ja irtaimessa esineistössä.³

Luterilaisen aikakauden muutoksista huolimatta kirkoissamme on säilynyt paljon keskiaikaisia taideteoksia. Kustaa Vaasan kirkkoreduktion lisäksi vanhinta kirkkotekstiiliperinnettämme ovat vuosisatojen kuluessa vähentäneet 1700-luvulla ison vihan hävitykset sekä useat tulipalot, varkaudet, irtaimiston myynnit ja kulumiset. Kirkollisen esineistön tutkimisen arvokkain lähde on seurakuntien inventaariot ja kalustoluettelot, joiden pitämisestä säädettiin yleiset ohjeet 1600-luvun lopulla. Tätä vanhemman ajan tiedot pohjautuvat suurelta osin säilyneeseen irtaimistoon.

Tutkimukseni tavoitteena on ollut selvittää messukasukoiden valmistuspaikka- ja aika sekä hahmottaa, mihin seurakuntaan kasukka on alunperin hankittu. Toisessa pääluvussa tarkastellaan kasukkavaatteen muotoa ja kasukan liturgista funktiota sekä selostetaan lyhyesti katolinen messukäytäntö. Kolmannessa pääluvussa selvitetään eurooppalaista koruommeltraditiota. Olen tutkinut tärkeimpiä Keski-Euroopassa sijainneita työpajoja ja ateljeita, ja verrannut Suomessa säilyneitä koruompeleita näihin eurooppalaisten työpajojen tekstiileihin.

Neljännessä pääluvussa tarkastellaan koruompeleiden kuva-aiheita. Kuva-aiheiden esikuvia tutkivassa kappaleessa tarkastellaan millaisia esikuvia koruompeleiden kuva-aiheissa käytettiin. Tässä luvussa luodaan grafiikanlehtien ja maalausten avulla yleiskuva koruompeleiden esikuvien käytöstä. Yksittäisten maalausten avulla pyritään osoittamaan joidenkin koruompeleiden graafinen tai maalauksellinen esikuva. Ikonografisen ryhmittelyn tavoitteena on ollut kuva-aiheiden teologisen sisällön määrittely. Olen tehnyt yhteenvedon Suomessa säilyneiden koruompeleiden kuvista, ja käsitellyt niiden ikonografista taustaa.

Viidennessä pääluvussa tarkastelukohteena ovat Suomessa säilyneet messukasukat ja niiden koruompeleet. Tässä luvussa olen inventaarioiden ja kalustoluetteloiden avulla pyrkinyt selvittämään messukasukoiden vaiheet keskiajalta nykypäiviin saakka. Tässä luvussa suhteutetaan myös messukasukoiden koruompeleet kolmannessa pääluvussa selvitettyyn eurooppalaista koruommeltraditiota koskevaan taustaansa.

Tutkimusmenetelmät

Tutkimuksen alussa messukasukoista ja koruompeleista on tehty inventointi. Tutkimuksessa on inventoitu kaikki kolmekymmentäkahdeksan messukasukkaa ja

---

¹ Pirinen 1996, 24-25.

² Hiekkänen 1993, 70.

³ Pirinen 1996, 24.

niiden koruommelta tai pelkkää koruommelta. Lisäksi jokaisesta koruompeleesta on määritelty kuva-aihe. Inventointi on tapahtunut kirkoittain. Kirkkoja koskevat tiedot ovat lähinnä taustatietoja, ja tiedot kirkkojen historioista on sijoitettu ennen kutakin kasukkaa tai koruommelta. Jos kasukoita on useampi kuin yksi tiedot ovat ensimmäisen kasukan yhteydessä. Messukasukoita ja niiden koruompeleita tarkastelevan viidennen pääluvun olen jäsentänyt aakkosellisesti, en kronologisesti, sillä koruompeleiden tarkkaa valmistusajankohtaa ei tiedetä.

Messukasukoiden vaiheita keskiajalta nykypäiviin saakka selvittäessä tutkimuksen lähdeaineisto koostuu kirkkojen inventaarioista, kalustoluetteloista, erilaisista asiakirjoista ja säilyneistä keskiaikaisista kirkkotekstiileistä. Vaikka kirkkolaki velvoitti seurakunnat inventoimaan esineistöä, ei sitä aina tehty. Lisäksi useat luettelot ovat puutteellisia, tekstistä ei saa selvää tai vanhan tekstin päälle on kirjoitettu uutta. Tutkimusongelman muodostaa myös keskiaikaisten inventaarioiden puuttuminen. Vähäiset saatavissa olevat asiakirjaviitteet eivät yksinään ole luottavia, mutta yhdessä kirkkorakennusten taustan ja kirkoissa säilyneiden muun keskiaikaisen esineistön kanssa voidaan muodostaa kuva, mihin seurakuntaan kasukka on alunperin hankittu. Maassamme säilyneet keskiaikaiset messukasukat ovat talletettuina Kansallismuseon ja maakuntamuseoiden kokoelmissa tai seurakuntien omistuksessa.

Messukasukoiden koruompeleiden valmistusmaan ja -ajan tutkimuksessa olen käyttänyt tyylianalyysia.⁴ Tähän on tarvittu runsas määrä vertailukohteita. Analyysi on edennyt vartailujen, hypoteesien ja päätelmien avulla. Tarkoituksena on ollut selvittää mihin taidealueeseen ja tyylikauteen koruompeleet kuuluvat. Samaa metodia on käytetty myös esikuvien tutkimisessa, mutta esikuvien määrittämisen yhteydessä ei ole tehty tarkempaa taiteilijan tuotannon tyylianalyysia. Aineiston koruompeleiden tyylikriittiselle tutkimukselle ovat tarjonneet lähinnä ruotsalaisissa, norjalaisissa, alankomaalaisissa ja saksalaisissa museoissa, kirkoissa ja erilaisissa kokoelmissa säilyneet messukasukat ja koruompeleet. Vertaamalla tutkittavan aineiston materiaalia näiden kokoelmien kasukoihin tai koruompeleisiin on ollut mahdollista selvittää tietty työpaja, valmistusmaa, paikka, tai -aika.

Työpajalla tai ateljeella on saattanut olla oma erikoinen tunnistettava tyylinsä, johon olen verrannut aineiston materiaalia. Useissa tapauksissa tiettyä työpajaa on kuitenkin ollut vaikea jäljittää tai nimetä. Tällöin olen systemoinut aineistoa erilaisiin alueellisiin ryhmiin: Alankomaat, Saksa, Puola ja Ruotsi. Tästä pääryhmästä seuloin aineistoa siten, että erittelin sitä vielä pienempiin osa-alueisiin kuten Pohjois-Hollanti, Etelä-Hollanti, Keski-Rein ja Ala-Rein. Joidenkin koruompeleiden kohdalla voitiin määritellä myös kaupunki, esim. Lyypekki tai Gent. Olen verrannut aineiston kasukoita ja koruompeleita myös toisiinsa ja tutkinut, löytyykö mahdollisesti kasukoita tai koruompeleita, jotka ovat lähtöisin samasta työpajasta tai samalta alueelta.

Koruompeleiden kuva-aiheiden deskriptio on tehty messukasukoiden inventoinnin yhteydessä. Kuva-aiheiden interpretaatio on tehty kuva-aiheiden ikonografisen ryhmittelyn yhteydessä.⁵ Interpretaatio on tehty taidehistoriallisen kirjallisuuden

---

⁴ Tyylianalyysista ks. esim. Rantanen 1973b, 141-148.

⁵ Taideteoksen interpretaatiossa pyritään selittämään taideteoksen sisältö ja merkitys tai merkityksiä.

avulla. Aluksi on muodostettu käsitys kyseisen aiheen ikonografisesta traditiosta ja tämän pohjalta tulkittu kuva. Koska tutkimuksen ensisijaisena tehtävänä on selvittää messukasukoiden valmistuspaikka ja -aika sekä hahmottaa mihin seurakuntaan kasukka on alunperin hankittu, ei koruompeleiden ikonografisten aiheiden yksityiskohtaista tutkimusta tehdä, vaan tutkimus jää perustasolle.

Tutkimuksessa on analysoitu yksittäiset kuvat. Yksittäiseksi kuvaksi käsitetään koruompeleen jokaisessa kuvakentässä oleva erillinen kuva, joka yleensä sisältää yhden aiheen. Tämän tutkimuksen tarkoituksena on selvittää nimenomaan kuvien yksittäiset aiheet. Kunkin messukasukan koruompeleen varsinaisen aiheen (esim. Keuruun kasukan Jeesuksen sukupuu) ja sen suhteen selvittely keskiaikaiseen liturgiaan ei kuulu tämän tutkimuksen piiriin.

Suomessa keskiaikaisiin kirkkotekstiileihin yleisesti kohdistunut taidehistoriallinen ja teologinen perustutkimus on ollut melko vähäistä. Keskiaikaisista messukasukoista ja niiden kuva-aiheista ei ole aikaisemmin tehty kattavaa tutkimusta. Oma pro gradu-tutkielmani vuodelta 1995 rakentuu pääasiassa messukasukoiden esittelystä ja ajoituksesta, joidenkin työpajojen määrittelystä sekä ikonografisesta perustutkimuksesta. Lähteinä ei ole käytetty kirkonarkistojen materiaalia. Aikaisemmissa tutkimuksissa Riitta Pylkkäsen panos on ollut merkittävä. Pylkkänen on tutkinut mm. Rauman kasukkaa, ja julkaissut siitä artikkelin (1956). Tutkittavan aineiston kasukoista on mainintoja myös *Suomen kirkot - Finlands kyrkor* -sarjassa sekä useissa kuntien paikallishistorioissa ja seurakuntien historioissa. Paikallishistoriat ja seurakuntahistoriat ovat olleet apuna myös seurakuntien ja kirkkojen historioita selvitettäessä.

Kirkollisen esineistön systemaattinen kartoitus maassamme alkoi 1800-luvun lopulla. Arvokasta tutkimustyötä tekivät Suomen Muinaismuistoyhdistyksen taidehistorialliset retkikunnat. Käytössäni on ollut myös arkistoissa säilynyttä kirjeenvaihtoa.

Koruompeleiden vertailumateriaalin lähdeaineisto muodustuu lähinnä ulkomaisten tutkimusten kuvamateriaalista sekä topografisten kuva-arkistojen valokuvista. Minulla ei ole ollut mahdollisuutta nähdä kuin muutamia vertailukohteina olevia messukasukoita ja koruompeleita. Ruotsissa aihetta on tutkittu laajasti ja siitä on julkaistu monipuolista kirjallisuutta. Historiallisia tekstiilejä käsitteleviä tietoja voidaan soveltaa myös Suomen oloihin. Agnes Brantingin ja Andreas Lindblomin keskiaikaisia koruompeleita ja kudonnaisia käsittelevä laaja tutkimus *Medeltida vävnader och broderier i Sverige* (1997) on mainio vertailuaineisto tutkimalleni suomalaiselle aineistolle. Tutkimukseni koruommeltradiota käsittelevä osuus rakentuu pitkälti juuri Brantingin ja Lindblomin teokseen.

Pohjoismaissa keskiaikaisia kirkkotekstiileitä ovat tutkineet myös norjalaiset tutkijat. Helen Engelstadin kirkkotekstiileitä käsittelevä tutkimus on julkaistu vuonna 1941. Anne Kjellbergin kirkkotekstiileitä koskevassa maisterintutkimuksessa (1975) on mukana myös tähän aineistoon kuuluvia messukasukoita. Keskiaikaisten kirkkotekstiileiden tutkimuksella on vahvat perinteet erityisesti saksalaisella kielialueella. Kirkkotekstiileiden tutkimuksen perusteoksia ovat Friz

---

Ks. esim. Rantanen 1973 a, 1973 b, 103-141.

Witten Kölnin Schnutgenmuseumin tekstiileitä käsittelevä tutkimus *Die liturgischen Gewänder und kirchlichen Stickereien des Schnutgenmuseums Köln* (1926) ja W. Mannowskyn Danzigin Marienkirchen tekstiileitä käsittelevä tutkimus *Der Danziger Paramentenschatz. Kirchliche Gewänder und Stickereien aus der Marienkirche* (1931). Liselotte Reichertin vuonna 1938 ilmestynyt teos keskittyy myöhäisgoottilaisiin koruompeleisiin Ala-Reinin alueella. Uudempaa saksalaista tutkijasukupolvea edustavat Saskia Durian-Ress tutkimuksellaan (1991) Bernheimerin kokoelman tekstiileistä ja Karen Stolleis tutkimuksellaan (1992) Frankfurtin tuomiokirkon tekstiileistä. Alankomaalaisista tutkimuksista varsin kattava on Saskia Bodtin toimittama alankomaalaisista koruompeleista kertova tutkimus *Schilderen met Gouddraad en zijde* (1987).

Tutkimukseni keskittyy keskiaikaiseen aineistoon, mutta kontinueettitasojen avartamiseksi olen tarvinnut reformaatioaikaa ja 1600-lukua käsitteleviä teoksia. Inger Esthamin tutkimus *Figurbroderade mässhakar från reformationstidens och 1600-talets Sverige* (1994) on reformaatioajan ja 1600-luvun messukasukoista kertova perusteos.

Kuva-aiheiden ikonografisessa määrittelyssä tärkeimpiä kirjallisia lähteitä ovat olleet Jutta Seibertin toimittama *Lexikon christlicher Kunst* (1980) ja moniosainen sanakirja *Kulturhistorisk lexicon för nordisk medeltid*. Suuresti apua on ollut myös Anna Nilсенin väitöskirjasta *Program och funktion i senmedeltidens kalkmåleri. Kyrkmålningar i Mälardalskapen och Finland 1400 - 1534* (1986) sekä Gertrud Schillerin (1966-1980) viisiosaisesta perusteoksesta *Ikonographie der christlichen Kunst*.

2. KASUKKAVAATTEEN MUOTO JA FUNKTIO

2.1. Vaatemuodon historia ja symboliikka

Vaatemuodon historia

Messukasukan latinalainen ja yleisimmin käytetty nimi on *casula*, mutta sen nimenä voi olla myös *planeta*. Kasukan muoto on kehittynyt antiikin maallisesta ympyränmuotoisesta suurikokoisesta vaatekappaleesta, paenulasta, joka oli alempien kansanluokkien, varsinkin orjien puku. 200-luvulla paenulaa käyttivät kuitenkin jo kaikki kansanluokat.¹ Galliassa casulan nimenä oli *amphibalus*, ja siellä sitä käytettiin liturgisena vaatteena jo 300-luvulla.² 600-luvulta lähtien paenula hyväksyttiin pelkästään liturgisiin tarkoituksiin.³

Aluksi kasukka oli kaikkien kirkonpalvelijoiden käytössä, mutta 1000-luvulta lähtien sitä käyttivät ainoastaan papit ja piispat toimittaessaan messua.⁴ Paastonajan messuissa saattoivat myös diakoni ja subdiakoni pukeutua kasukkaan; tällöin se oli edestä eri tavoin ylösrullattu (*planeta plicata*). Joissakin hiippakunnissa pitkäperjantain pääjumalanpalveluksessa kasukkaa käyttivät myös diakonia ja subdiakonia alemmat kirkonpalvelijat (*acolythus*).⁵

Kasukan malli on vaihdellut eri vuosisadoilla (kuva 1). Varhaisimmat kasukat olivat puoliympyränmuotoisia, laajoja ja kädet peittäviä, melkein nilkkapituisia vaatteita (a). Malli alkoi kaventua 1200-luvulla (b) ja 1300-luvun alussa kasukkaa kavennettiin vielä sivuilta, osaksi liikkuvuuden parantamiseksi, osaksi todennäköisesti myös säästäväisyssyistä (c). Mallia c käytettiin myös 1400-luvulla, ja sitä kutsuttiin ns. goottilaiseksi kasukaksi. 1500-luvulla malli kaventui vielä entisestään (d).⁶ Tutkittavan materiaalin messukasukat ovat mallia c ja d.

Vaatemuodon symboliikka

Keskiajalla liittyi liturgisiin pukuihin ja tunnuksiin runsaasti symboliikkaa. Sitä tulkitsevat eri liturgikot messunselityksissään, ja tietoa antoivat myös missaleitten ja sakramentarioitten pukeutumiskoukukset. Tulkinnoissa voidaan erottaa kolme selitystapaa: *moraalis-asteettinen*, *typologis-dogmaattinen* ja *dogmaattis-representatiivinen*.

Varhaisin selitystapa oli jo karolinkiajalla esiintyvä moraalis-asteettinen. Se korosti erilaisia pappissäädyttä edellytettäviä ominaisuuksia ja hyveitä; yksittäisten vaatekappaleiden katsottiin kuvaavan näitä ominaisuuksia. 800-luvun liturgikko

---

¹ Braun 1964, 152.

² Stolt 1964, 37.

³ Stolt 1964, 37.

⁴ Stolt 1964, 37.

⁵ Stolt 1965, 629.

⁶ Dean 1981, 47-48.

Hrabanus Mauruksen tulkinnan taustalla oli Israelin ylimmäisten pappien vaatetus ja symboliikka. Koska kasukka puettiin muiden vaatteiden päälle, Hrabanus ja muut keskiajan liturgikot katsoivat sen symboloivan rakkautta, joka on kaikkien muiden hyveiden suojana. Näin kasukka antoi alla oleville vaatteille niiden kauneuden ja loiston.⁷

Toinen 800-luvun huomattava tulkitsija oli Amalarius Metensis. Muista liturgikoista poiketen Amalariukselle kasukka oli hyvien töiden symboli. Kasukan takaosan hartiansseutu kuvasi työntekoa, etuosan rinnanseutu harkitsemista. Hrabanuksen ja varsinkin Amalariuksen selityksiä toistivat heidän jälkeensä muutkin keskiajan liturgikot, kuten Pseudo-Alkuin ja Innocentius.⁸

1100-luvulla alkaa moraaliskaskeettisen selitystavan rinnalla esiintyä typologis-dogmaattinen tulkinta. Tämä suuntaus selitti erillisten vaatekappaleiden viittaavan eri pelastushistoriallisiin tapahtumiin, kuten Kristuksen kahteen luonteeseen, lihaksitulemiseen, hyveisiin, opetuksiin ja suhteeseen kirkkoon.⁹

Typologis-dogmaattista selitystapaa tulkitsi ensimmäisenä Rupertus Tuitiensis. Hänen mukaansa messukasukka kuvasi kirkkoa; etuosa kuvaa vanhaa liittoa, joka oli ennen Herran kärsimystä, takaosa uutta, Herran seuraamista. Muita tämän tavan edustajia olivat Sicardus Cremonensis ja Innocentius III, joka edusti myös moraaliskaskeettista tapaa. Rupertuksen tavoin Innocentius selitti kasukan kuvaavan kirkkoa, etu- ja takaosan vanhaa ja uutta liittoa, mutta Innocentiuksella on myös viittauksia Uuteen testamenttiin ja Psalmeihin.¹⁰

Dogmaattis-representatiivinen selitystapa kehittyi 1200-luvun keskivaiheilla. Tätä nimitystä käyttää Joseph Braun,¹¹ kun taas Andreas Jungman kutsuu tapaa *rememoratiiviseksi*. Tämän käsitystavan mukaan vaatteet viittaavat kärsimyshistorian yksityiskohtiin. Dogmaattis-representatiivisen kehitystavan huomattavin edustaja oli fransiskaanimunkki Wilhelm Melitonalainen. Hänen mukaansa messukasukka kuvaa Kristuksen purppuravaippaa.¹²

2.2. Katolinen messu

Kirkon toimitukset olivat Rooman kirkon säätämät. Rooman katolinen liturgia on kulttikäyttötymisen kokonaisuus, jonka kirkko itse on määrännyt; siihen kuuluvat puhe, laulu, liikkeet ja erilaisten symbolien ja värien käyttö.¹³ Jumalanpalvelusmuotojen pääkohdat olivat samat kaikkialla kirkon piirissä. Sääntöjä

---

⁷ Braun 1964, 701-702, 718; Migne 1878-1890, PL 107 col. 308.

⁸ Braun 1964, 703-704; Migne 1878-1890, PL 105 col. 1095.

⁹ Braun 1964, 705.

¹⁰ Braun 1964, 705; Migne 1878-1890, PL 107 col. 23, PL 217 col. 189.

¹¹ Braun 1964, 705.

¹² Jungman 1952, 148.

¹³ Sinding-Larsen 1984, 20.

sovellettiin kuitenkin paikallisten olosuhteiden mukaisesti ja ne koskivat lähinnä kalendaarisia seikkoja: juhlien viettämistä ja yksityiskohtia.¹⁴

Maamme liturgisen käytännön keskuksena oli Turun tuomiokirkko.¹⁵ Käytössä oli dominikaaninen liturgia.¹⁶ Dominikaanista liturgiaa on noudatettu ainakin jossakin muodossa 1220-luvulta lähtien.¹⁷ Keskiajalla jumalanpalvelus keskittyi liturgiaan ja saarna jäi sivummalle. Kuorista tuli keskipiste. Kirkon liturgisen elämän loistoaikana voidaan pitää vuosikymmeniä ennen ja jälkeen vuoden 1500, Konrad Bitzin uudistusten jälkeen ja ennen tanskalaishyökkäystä vuonna 1509, jolloin kirkko menetti paljon kalleuksiaan.¹⁸

Liturgia on ilmaus kirkon dogmeista ja tärkeistä oppijärjestelmistä. Liturgia, messu ja kanoniset hetket ovat sosiaalisesti sitoutuneita omaan aikaansa; kuvia tai kuvaohjelmia voidaan tuskin ymmärtää, ellei niihin sisälly yhteiskunnallisia näkökulmia. Kirkon tärkein tehtävä on ylistää Jumalaa liturgian kautta ja toimia ihmiskunnan pelastuksen puolesta.¹⁹

Perinteisesti on uskottu, että liturgian ydin on Kristuksen itsensä luoma. Liturgia ei ole kuitenkaan ainoastaan ilmaus teologisista dogmeista, vaan sen on katsottu olevan vahvistus tai todistus näiden dogmien totuudesta. Taidehistoriallisissa yhteyksissä ei saa unohtaa, että liturgia ei pelkästään täydennä erilaisia aiheita, vaan antaa myös täsmällisiä ja tietyssä määrin järjestelmällisiä esittelyjä dogmeista ja oppijärjestelmistä. Lisäksi liturgian tarkoituksena on toimia ihmisten käyttäytymisen valvojana.²⁰

Pappien liturgisia velvollisuuksia kutsuttiin kuoripalvelukseksi. Tuomiokirkon päälliturgi oli piispa, mutta yleensä jumalanpalveluksen johtaja sekä useissa tapauksissa myös päälliturgi oli dekaani. Virka ilmestyi useisiin pohjoismaisiin kapituleihin keskiajan lopulla, jolloin kasvoi myös messujen luku tuomiokirkoissa.²¹ Viikottain vietettävien messujen lukumäärä on suurissa kaupungeissa luultavasti noussut satoihin, joten tämän tutkimuksen puitteissa ei ole tarkoituksenmukaista selostaa kaikkia messuja yksityiskohtaisesti. Lyhyt esitys lienee kuitenkin tarpeen.

Viikon jumalanpalvelusvietot jakaantuivat kahteen rinnakkaiseen sarjaan: kanoniset rukoushetket (*horae canonicae*) ja messut (*missae*). Sarjat kulkivat yleensä siten, ettei messuja ja rukoushetkiä vietetty yhtä aikaa; rukoushetket vietettiin yöllä ja messut yleensä päivisin. Päivän juhlallisimmin toimitus oli päämessu (*summa missae*), eikä silloin saanut muilla alttareilla olla messuja, sillä päämessussa oli mukana koko papisto. Papisto tuli kuoriin juhlasaatossa, joka usein teki ensin kierroksen kirkon ympäri. Sillä välin oli liturgi sakaristossa valmistautunut mm. rukouksin pyhää

---

¹⁴ Rinne 1948, 206.

¹⁵ Gummerus 1913, 60.

¹⁶ Pirinen 1956, 333.

¹⁷ Ks. esim Parvio, *Post scriptum, Missale Aboense* 1971.

¹⁸ Gummerus 1913, 66.

¹⁹ Sinding-Larsen 1984, 9, 17.

²⁰ Sinding-Larsen 1984, 20.

²¹ Gummereus 1913, 69-70.

toimitusta varten (*preparatio ad missam*) ja samalla hänen ylleen puettiin messuvaatteet. Alttarille saavuttuaan liturgi teki vielä muutamia valmistavia toimenpiteitä ennen varsinaista messua.²²

Päivittäisten messujen lisäksi luettiin vielä tilapäisiä votiivimessuja, joten uskovia ei liene riittänyt jokaiseen messuun. Katolisen käsityksen mukaan seurakunnan läsnäolo kaikissa messuissa ei ollut välttämätön. Niitä siis vietettiin, vaikka seurakuntalaisia ei ollut paikalla.²³

Ikonografia voi palvella liturgiaa sen muotoa koskevissa seikoissa, jolloin sen toiminnat ovat hyvin rajoitetut. Ikonografiaa voidaan käyttää myös liturgiaa avustavassa tarkoituksessa, jolloin kuvilla on ainoastaan tapahtumaa valaiseva tarkoitus ilman liturgisia velvoitteita. Tällöin kuvien tehtävänä on: 1) palvella kuvituksena katekeettisissa toiminnoissa tai muissa opetuksissa sekä auttaa ymmärtämään liturgian tapahtumia; kirkko on aina painottanut kuvien opettavaa arvoa; 2) keskittää huomio liturgian pää- ja sivuteemoihin. Esimerkiksi krusifiksi saatetaan asettaa kuoriristikoon, jotta laiva voidaan erottaa alttarista ja siten palvellaan seurakuntaa, joka on muutoin suljettu pois suorasta osallistumisesta messuun; 3) kiinnittää seurakunnan huomio pois pitkistä liturgisista toimituksista; 4) keskittyä yksityiseen hartauteen.²⁴

Myöhäiskeskiajan hengellinen elämä keskittyi Vapahtajan kärsimyksen muistelemiseen sekä Marian ja yleensä pyhimysten kunnioituksen lisäämiseen. Erityisesti korostettiin Marian myötäkärsimysmotiivia (*compassio*), joka liitti yhteen nämä aiheet. Nämä vaikutukset tunnetaan Maunu Tavastin ajasta lähtien. Piispa lisäsi Turun hiippakunnassa luettaviin kanonisiin hetkiin Vapahtajan Pyhää Ristiä ja kärsimystä koskevat hetket sekä omisti alttarisäätiönsä Kristuksen Ruumiille.²⁵

Kärsimysmystiikan ja Marian kunnioituksen aihepiireihin liittyi myös Pyhänmiesten alttarin kultti. Toinen alttareiden laulettavista messuista oli joka päivä omistettu Neitsyt Marialle, toinen vaihteli viikonpäivittäin. Kärsimysmystiikan piiriin liittyviä aiheita oli useita. Esimerkiksi perjantain vietossa heijastuu luonnollisesti Kristuksen kärsimisen muisto, jolloin messu oli "Kristuksen viidestä haavasta."²⁶ Messun uskottiin vaikuttavan sekä kuolleiden että elävien hyväksi.²⁷ Lauantain aiheena oli Marian myötäkärsiminen. Neitsyt Maria oli toinen Turun tuomiokirkon pyhimyksistä, mikä lisäsi Marian kunnioitusta. Esimerkkejä siitä, että Mariaan liittyvät teemat yhä rikkaampana kehystivät liturgiaa, löytyy myös muualta, mm. Lundista. Tuomiokirkon välityksellä samat aiheet levisivät koko hiippakunnan liturgiaan.²⁸

---

²² Gummerus 1913, 73, 79.

²³ Gummerus 1913, 78, 87.

²⁴ Sinding-Larsen 1984, 29-30.

²⁵ Pirinen 1956, 471-472.

²⁶ Pirinen 1956, 472.

²⁷ Gummerus 1913, 88.

²⁸ Pirinen 1956, 472.

Kirkon yleiset messut ja jokapäiväiset toimitukset pidettiin yleensä pääalttarilla, yksityiset messut sivualttarilla.²⁹ Pääalttarille voitiin tehdä lahjoituksia, mutta sen olemassaolo ei riippunut niistä. Sen sijaan sivualttarit usein suorastaan perustettiin yksityisten lahjoitusten varaan ja ne olivat tärkeytensä kannalta eriarvoisia.³⁰ Tärkeimpiä, varsinkin hiippakunnan pääkirkoissa, olivat pappisalttari ja pitäjän alttari, joka oli lähinnä kuoria.³¹ Pitäjänalttaria käytettiin mm. tuomiokirkkoseurakunnan hoitoa varten, pappisalttarilla kirkon papisto valmistautui toimituksiinsa.³²

Turun tuomiokirkossa oli keskiajan lopulla noin neljäkymmentä sivualttaria, joista useimmat sijaitsivat sivukappeleissa.³³ Pappis- ja pitäjänalttarin luonteisia olivat sakramentaalisiin toimituksiin liittyvät kaste- ja parannusalttarit (esim. Johannes Kastaja, Pyhä Risti, Pyhä Margareta) tai kirkon sairas- ja köyhäinhoitoon sekä yleiseen armeliaisuustoimintaan liittyvät alttarit (esim. Pyhä Martinus, Pyhä Yrjänä, Pyhä Henki). Toisia alttareita taas perustettiin pääasiassa kirkon kultin kehittämistä varten. Monia alttareita ylläpidettiin brebendan, säätiöiden tai lahjoitusten varoin. Lahjoitukset ja sääteet alttarille merkitsivät sen kaluston, vaatteiden, pyhänjäännössiiliöiden ym. täydentämistä ja ylläpitoa sekä messujen kustantamista palkatulla kappalaisella.³⁴

Yksityisten messujen lisääntyessä kasvoi myös alttareiden lukumäärä, jota yleensä on hyvin vaikea laskea. Samalle kulttiaiheelle saattoi olla pyhitetty useita alttareita, ja vastaavasti useita eri kulttiaiheita saatettiin kunnioittaa samalla alttarilla. Jokaisessa alttarissa piti olla puuveistos siitä pyhimyksestä tai joistakin niistä pyhimyksistä, joille se oli pyhitetty. Sen sijaan seinämaalausten teologinen ohjelma ja sen mahdollinen yhteys eri alttareihin muodostaa ongelman, jota on vaikea ratkaista. Ei voida myöskään havaita mitään johdonmukaisuutta niiden pyhimysten sijoittelussa, joille kirkot on omistettu.³⁵ Myöhäiskeskiajan uskonnollisuuden piirteet näkyvät siis selvästi myös keskiajan loppupuolen taiteessa.

---

²⁹ Cederberg 1892, 225.

³⁰ Rinne 1948, 1-2.

³¹ Cleve 1956, 111.

³² Rinne 1948, 2.

³³ Cleve 1956, 111.

³⁴ Rinne 1948, 2-3.

³⁵ Riska 1987 a, 151, 185.

3. EUROOPPALAINEN KORUOMMELTRADITIO 1100-LUVULTA 1500-LUVUN ALKUPUOLELLE

3.1. Merkittävimmät koulukunnat

Euroopassa on ollut useita merkittäviä koruompeleisiin erikoistuneita työpajoja ja ateljeita romaaniselta ajalta keskiajan lopulle saakka. Pohjoismaisen tekstiilitaiteen tutkimuksen kannalta varhais- ja täysgoottilaisella ajalla tärkeimmät työpajat sijaitsivat Italiassa ja Englannissa sekä mahdollisesti myös Ranskassa. Myöhäisgoottilaisella kaudella painopiste siirtyi Alankomaihin ja Saksaan. Tutkimuksessa keskitytään pohjoiseurooppalaisiin koruompeleisiin, joten myöhäisgoottilaisten koruompeleiden osalta ulkopuolelle jäävät eteläeurooppalaisten maiden työpajat ja ateljeet.

Romaaniset koruompeleet (1100-1200-luvut)

Romaaniselta aikakaudelta ei ole säilynyt paljon koruompeleita. Yksi romaanisen kauden tärkeimmistä tekstiilitaiteen suuntauksista oli ns. *opus romanum*-taide. Ryhmän tekstiilit on valmistettu Italiassa. *Opus romanum*-koruompeleille on tunnusomaista puolifiguurissa kuvatut Kristuksen, Neitsyt Marian ja Johannes Kastajan sekä apostoleiden ja pyhimysten kuvat. Koruompeleet ovat yleensä T-ristin mallisia. *Opus romanum*-tekstiilit voidaan ajoittaa Giotton (1266/67-1337) aikakaudelle. Esim. Ruotsissa on säilynyt *opus romanum*-ryhmään kuuluva Upsalan tuomiokirkosta peräisin oleva kuorikaapu.¹ Ruotsissa on säilynyt romaaniselta aikakaudelta myös muutamia todennäköisesti Ranskassa tai Reininmaalla 1100-luvun lopulla tai 1200-luvun alussa tehtyjä koruompeleita.²

Varhais- ja täysgoottilaiset koruompeleet (1200-luvun loppu-1300-luvun loppu)

Muutamiiin romaanisen kauden tekstiileihin verrattuna Ruotsissa on säilynyt laadukas kokoelma varhais- ja täysgoottilaisia koruompeleita. Branting ja Lindblom jakavat aikakauden tekstiilit neljään erilaiseen pääryhmään. 1) Ranskalaiset koruompeleet, jotka ajoitetaan 1200-luvun lopulle; 2) Englantilaiset koruompeleet, jotka ajoitetaan 1300-luvun puolesta välistä 1500-luvun alkupuolelle saakka; 3) Saksalaiset koruompeleet, jotka ajoitetaan 1300-luvun lopulle; 4) Ranskalaiset koruompeleet, jotka ajoitetaan 1300-luvun lopulle.³

Varhais- ja täysgotiikan aikana tekstiilitaiteen johdossa oli Englanti. Taiteellinen huippu saavutettiin vuosina 1270-1330, jolloin kukoisti ns. *opus anglicanum*-taide. Näitä kallisarvoisia tekstiilejä vietiin myös muualle Eurooppaan kuten Ranskaan, Italiaan, Espanjaan ja Itävaltaan. *Opus anglicanum*-tekstiileiden yhteydessä voidaan erityisesti mainita yhtäpitävyys englantilaisten miniatyyrimaalausten kanssa.⁴ *Opus anglicanum*-taide jatkui aina 1500-luvun alkupuolelle saakka.⁵

---

¹ Branting-Lindblom 1997 (1929), 18-20.

² Branting-Lindblom 1997 (1929), 9-15.

³ Branting-Lindblom 1997 (1929), 21.

⁴ Branting-Lindblom 1997 (1929), 32-38.

⁵ *Opus anglicanum*-taiteesta enemmän esim. Mayo 1984, 33-56.

Pohjoismaissa Ruotsin lisäksi englantilaisia koruompeleita on säilynyt ainakin Norjassa. Norjassa säilyneet englantilaiset koruompeleet voidaan ajoittaa 1400-luvun alkupuolelta 1500-luvun puoliväliin saakka. Kaikki säilyneet englantilaiset tekstiilit ovat maan lounaisosasta, mikä johtui siitä, että Stavangerista oli vilkkaat yhteydet Pohjanmeren yli Englantiin.⁶

Ranskan, Englannin ja Saksan lisäksi koruompeleisiin erikoistuneita työpajoja on aikakaudella ollut myös itäisessä Euroopassa. Brigitte Klessen mukaan Saksassa on säilynyt koruompeleita, jotka on mahdollisesti valmistettu Böömissä 1300-luvun loppupuolella, missä hovipiirit asettivat taideteoksille korkeat taiteelliset vaatimukset. Klessen mukaan ei ole kuitenkaan mahdollista tutkia, onko ateljee sijainnut Prahassa vai Brunissa. Samantyyppisiä apostolihahmoja kuin böömiläisissä koruompeleissa tavataan myös Ranskan ja pohjoisen Italian tienoilta säilyneistä piirustuksista (Cabinet des Dessins des Louvres). Vastaavanlaisia kuvia löytyy myös Kaarle IV:n ajalta, kun tyyli siirtyi Böömiin ja Itävaltaan. Kun piirustuksia alettiin levittää Prahassa ja Wienissä, niitä alettiin kopioida myös koruompeleisiin. Klesse nimittää tyyliä kansainväliseksi hovityyliksi.⁷

Vastaavantyyppisiä koruompeleita on tehty myös Sleesiassa, Puolassa, Moraviassa ja Unkarissa.⁸ Ruotsissa tämäntyyppisiä tekstiilejä on vain muutama. Brantingin ja Lindblomin mukaan säilyneet koruompeleet on tehty mahdollisesti Danzigissa 1300- ja 1400-lukujen vaihteessa. Arkkitehtuuri kuten myös henkilöiden tyylipiirteet ovat yhtäpitäviä 1300-luvun böömiläisen maalaustaiteen kanssa, mutta toisaalta ompeleiden taustoina esiintyvät spiraali-, siksak-, ja koripalmikkomallit olivat vasta seuraavan vuosisadan uutuuksia.⁹

Myöhäisgoottilaiset koruompeleet (1400-luvun puoliväli-1500-luvun alku)

Suurin osa Euroopassa säilyneistä keskiaikaisista koruompeleista on valmistettu 1400-luvun lopulla tai 1500-luvun alussa. Koruompeleisiin erikoistuneita työpajoja on ollut mm. Alankomaissa, Saksassa, Puolassa, Unkarissa ja Ruotsissa. Seuraavassa tarkastellaan lähemmin alankomaalaisia, saksalaisia, puolalaisia ja ruotsalaisia työpajoja.

3.1.1. Alankomaalaiset koulukunnat

Tekstiiliteollisuutensa ansiosta Alankomaista tuli yksi keskiajan tärkeimmistä kauppalaueista. Alankomaiden eteläisestä maakunnasta, ennen kaikkea Flanderista, oli vilkkaat yhteydet Itämerelle. Flaamilaisten maiden ohella suurin osa Pohjois-Euroopan tekstiilituotannosta keskittyi juuri Alankomaiden eteläosiin.¹⁰ Flaamilainen talouskeskus kasvatti huomattavia kauppakaupunkeja kuten Gentin ja

---

⁶ Engelstad 1941, 68-76.

⁷ Klesse 1981, 289-290.

⁸ Varju-Ember 1980, 44

⁹ Branting-Lindblom (1997) 1929, 38-39, PL 142, 143.

¹⁰ Imsen 1984, 86.

Antwerpenin, joissa oli myös tuotteliaita koruompeleisiin erikoistuneita työpajoja. Alankomaiden pohjoisosissa työpajoja oli Amsterdamissa ja Utrechtissa.

Brantingin ja Lindblomin mukaan Ruotsissa on säilynyt eniten vuosilta 1475-1525 peräisin olevia alankomaalaista tekoa olevia tekstiileitä. Kysymykseen tulevat lähinnä kuorikaapujen koristereunat ja messukasukoiden ristit. Ruotsissa ei ole juuri säilynyt ateljeiden loistokkaimpia taidonnäytteitä kuten antependiumeita, seinäkudonnaisia ja juhla-kulkueviirejä (lippu).¹¹

Alankomaalaisille koruompeleille on tunnusomaista tasainen laatu, ja koruompeleet edustavat yleistä keskitasoa; taiteellinen huippu saavutettiin harvoin. Lisäksi alankomaalaisten koruompeleiden ominaisia piirteitä ovat komposition tyyllinen ja tekninen yhtenäisyys. Pienten työpajojen yksilöllisyys puuttuu, vaikutelma on massatuotantomainen, mikä säästi aikaa ja oli edullista. Tiettyjen ompeleiden, kuten baldakiinien yksityiskohdat oli standardisoitu, joten erilaiset muunnelmat olivat rajoitettuja. Massatuotantomaisuus ei liene ihme, sillä aikakauden eteläalankomaalaisen kulttuurielämän perusta oli taideteosten, varsinkin alttarikaappien valmistus ja vienti. Yhteistä alankomaalaisille koruompeleille oli se, että ne kiinnitettiin vasta tilaajamaassa; esimerkiksi Ruotsiin ei viety valmiita alankomaalaisia liturgisia vaatteita.¹²

Alankomaiden pohjoisosasta voidaan nimetä kolme koruompeleita valmistanutta koulukuntaa (työpajoja on voinut olla useita): *amsterdamilainen ryhmä*, *hollantilainen ryhmä* (entinen ns. leideniläinen ryhmä) sekä *utrechttilainen ryhmä*. Jokaiselle ryhmälle on tunnusomaista koruompeleiden korkea taiteellinen ja ompelutekninen taso. Ompeluun on käytetty paljon kultalankaa ja lasuuripistoja. Henkilöhahmojen kasvot ja puvut on kuvattu yksityiskohtaisen tarkasti. Amsterdamilaiset, "hollantilaiset" ja utrechtilaiset koruompeleet eroavat toisistaan lähinnä yksityiskohtien kuten baldakiinimallien kuvauksessa.¹³

Pohjoishollantilaisista ryhmistä suurin on Amsterdamin ryhmä. Koruompeleiden esikuvina ovat olleet mm. Jacob Cornelisz. van Oostzanen puupiirroksiset sekä Meester van Alkmaarin maalaukset. Koruompeleiden ikonografia perustuu mm. erilaisiin legendakertomuksiin ja Jeesuksen lapsuudenhistorian kuvauksiin. Ryhmän useimmat koruompeleet ovat malliltaan haarukkaristejä tai kuorikaapujen kilpikoristeita (kuva 2). Koruompeleet voidaan ajoittaa 1400-luvun lopulta 1500-luvun alkuvuosikymmenille saakka.¹⁴ Alankomaissa Amsterdamin koulukunnan koruompeleita on Utrechtissa Museum Catharijneconventin ja Amsterdamissa Rijksmuseumin kokoelmissa Ruotsalaisessa Lännasin kirkossa on myös säilynyt amsterdamilaista tekoa oleva haarukkaristi. Koruompeleen aiheena on Johannes Kastajan mestaus.¹⁵

---

¹¹ Branting-Lindblom 1997 (1929), 43-44

¹² Branting-Lindblom 1997 (1929), 43-44.

¹³ Defoer 1987, 51-82.

¹⁴ Defoer 1987, 51-82.

¹⁵ Branting-Lindblom 1997 (1929), 60-62.

Pohjoismaisen tekstiilitaiteen tutkimuksen kannalta tärkeimpiä ovat flanderilaiset työpajat ja ateljeet. Branting ja Lindblom määrittelevät viisi erilaista Flanderin alueella toiminutta työpajaa ja ateljeeta: *Baldakiinikatoskoulukunta*, *Plyymikruunuateljee*, *“Credo”-koruompeleiden ateljee*, *Gentin-Brysselin koulukunta* ja *Antwerpen-ateljee*.

Baldakiinikatoskoulukunta

Ruotsissa on säilynyt eniten Baldakiinikatoskoulukunnan tekstiileitä. Työpajalle on tunnusomaista selvästi erottuva baldakiinikatosrakennelma. Baldakiinien kaarimuodot vaihtelevat, ja niistä voidaan erottaa kolme erilaista tyyppiä, joskin myös näiden ryhmien sisällä esiintyy pieniä vaihteluita: yksikaarinen köli- tai aasinsiltakaaren muotoinen baldakiinikatos, johon kuuluu torneja; kolmiosainen kaariryhmä, josta on kaksi erilaista muunnelmaa: kaarien yläpuolella on rivi ikkunoita ja sen lisäksi kaarien huipulla on vielä kolmikaistaleinen lehti tai baldakiinien yläpuolella oleva ikkuna korvataan suurella ristikukalla; kaarigalleriaryhmä, joka muodostuu kolmiosaisesta holvikaariryhmästä. Ryhmän yläpuolella on ikkunoiden välissä hoikat pylväät, jotka lepäävät kolonnettien päällä.¹⁶

Koko ryhmälle on ominaista hyvä piirrostekniikka ja ompeleiden kirkas väritys. Ompelutekniikka vaihtelee huolellisesta ompelusta massatuotantomaiseen vaikutelmaan. Silmiinpistävää on mieltymys silkkilangoilla ommeltuihin atlaspistoisiin. Lasuuripistöihin on käytetty kultalankaa, joskin säästäväisesti ja aina yhdessä tavallisten sidepistojen kanssa. Lattia- ja maaosat on usein tehty sidepistoin silkkilangoilla.¹⁷

On todennäköistä, että Baldakiinikatos-ryhmä muodostuu useista tuottoisista työpajoista, jotka toimivat samalla seudulla pitkähkön ajanjakson aikana. Tarkkaa ajoitusta on vaikea tehdä, koska työpajat ovat käyttäneet sekä vanhahtavia että ajanmukaisia aiheita. Toisaalta tavataan niinkin vanhanaikaisen robusti aihe kuin Marian ilmoitus, joka pohjautuu van Eyckin veljesten (Jan van Eyck n.1390-1441) vastaavaan aiheeseen, ja toisaalta niin uudenaikainen aihe kuin Lazaruksen herääminen. Muita työpajan käyttämiä kuva-aiheita ovat mm. Jeesuksen syntymään liittyvät aiheet, ristiinnaulittu, ylösnousemus sekä apostoleiden ja marttyyren kuvien.¹⁸

Ateljeen mallikuvista useimmat on oman työpajan piirtäjien tekemiä. Tyyliiltään ne ovat samankaltaisia kuin Dirk Boutsin (1415-75) ja hänen seuraajiensa herät ihmishahmot. Naturalistisen taiteen muodot alkoivat esiintyä alankomaalaisten koruompeleiden kuva-aiheissa 1500-luvun alussa, mutta eivät vielä Baldakiinikatoskoulun koruompeleissa. Ryhmän toiminta voidaan ajoittaa 1475-1500-luvuille ja sijoittaa Gentiin Flanderiin.¹⁹

---

¹⁶ Branting-Lindblom 1997 (1929), 44-46.

¹⁷ Branting-Lindblom 1997 (1929), 44-45.

¹⁸ Branting-Lindblom 1997 (1929), 45-47.

¹⁹ Branting-Lindblom 1997 (1929), 47.

Plyymikruunuateljee

Plyymikruunuateljeen koruompeleille on tunnusomaista baldakiinin holvikaaren päällä oleva ristikukka, jonka lehti muotoutuu plyymimäisellä tavalla. Baldakiinikaari on yleensä kolmiosainen, mutta siitä on useita muunnelmia. Ompeluun on käytetty atlaspistoja sekä sidepistoja, johon on yhdistetty harvaan kiinnitettyjä kultalankoja. Mielenkiintoista on, että lasuuripistoja ei käytetä lainkaan. Lisäksi suuren pääkuvan alla on aina kaksi pyhimys- tai apostolikenttää.²⁰

Ateljeen suosimia kuva-aiheita ovat mm. pyhä perhe, pyhä suku, Johannes Patmoksella sekä apokalyptinen Madonna ja ristiinnaulittu. Ryhmän sisällä voidaan havaita tiettyä homogeenisuutta: sama pyhimys esiintyy eri koruompeleissa useita kertoja erilaisissa hahmoissa, esim. Simonina tai Tuomaksena. Ateljeen koruompeleissa onkin erotettavissa tietty oma tyyli, joka on selkeä vastakohta Baldakiinikatoskoulun eklektismille.²¹

Brantingin ja Lindblomin mukaan on mahdollista, että mallikuvien piirroksot on tehnyt Albert Bouts (k.1549). Niissä voidaan havaita myös hänen isänsä Dirkin vaikutusta. Lisäksi nuorempaa Boutsia on inspiroinut Hugo van der Goesin (1435/1440-1482) taide. Piirroksia on saattanut tehdä myös Boutsin tyyliä lähellä oleva taiteilija, joka on saanut vaikutteita mestarilta. Koruompeleisiin on lainattu Boutsin maalauksista kasvojen yksityiskohtia, esimerkiksi erikoisia piirteitä, kuten parran tai viiksien muotoja ja hiusten kiharoita. Ateljee toimi todennäköisesti Louvainissa 1497-1507 välisenä aikana.²²

“Credo”-koruompeleiden ateljee

“Credo”-koruompeleiden ateljeelle on tunnusomaista runsaasti koristellut ja omaperäiset baldakiinimuodot. Baldakiinimalleja on ollut useita erilaisia.²³ Ateljeen koruompeleet voidaan ikonografisesti yhdistää ns. Credo-tapetteihin, jotka olivat muodissa Ranskassa ja Alankomaissa 1300-luvun lopulta 1500-luvun alkupuolelle saakka. Credo-tapettien valmistuspaikkana pidetään Brysseliä, ja Brantingin ja Lindblomin mukaan myös “Credo”-koruompeleiden ateljee voidaan sijoittaa sinne, mahdollisesti vuosien 1475-1500 välille.²⁴

Gentin-Brysselin koulukunta

Baldakiinikatoskoulun tavoin Gentin-Brysselin ateljeelle on tunnusomaista rikkaasti koristeltu baldakiinikatos-rakennelma, jonka muodot saattavat vaihdella melko yksinkertaisesta kaarimallista monimutkaisiin ja koristeellisiin malleihin. Baldakiinikatoskoulun kolmiosainen pylväskannatteinen kaarigalleria on tyypologinen esikuva Gentin-Brysselin koulun baldakiinimuodoille. Baldakiinimallien yhtäläisyys

---

²⁰ Branting-Lindblom 1997 (1929), 47-48, PL 150-153.

²¹ Branting-Lindblom 1997 (1929), 48-49.

²² Branting-Lindblom 1997 (1929), 48-49.

²³ Branting-Lindblom 1997 (1929), 50.

²⁴ Branting-Lindblom 1997 (1929), 51-52.

vahvistaa käsitystä, jonka mukaan baldakiinikatoskoulu sijaitsi Gentissä.²⁵ Useissa Gentin-Brysselin koulun koruompeleissa ompelutyö on hyvin pikkutarkkaa. Kuva-aiheet ommeltiin lasuuripistoin ja käsityöt edustavat *or nue*-neulamaalaustaidetta parhaimmillaan.

Ateljeen käyttämiä ikonografisia aiheita ovat mm. Jeesuksen syntymään liittyvät aiheet ja ristiinnaulittu. Koruompeleiden ominaisia piirteitä ovat ihmishahmojen kaunis rytmitys, S-muotoon taipuvat kauniit päät ja vartaloiden kaaret. Tämä näkyy erityisesti Marian ilmoitus-kuvissa. Neitsyt Maria ei enää ole symmetrinen vastine enkeli Gabrielille, vaan hän polvistuu yksin kuvan etualalla. Maria ei näe Gabrielia ruumillisilla silmillään, vaan havaitsee tämän läsnäolon. Enkelin S-muotoinen hahmo näyttää leijailevan ulos taustastaan. Ikonografisesti aihe pohjautuu ensi sijaisesti Rogier van der Weydenin (1399/1400-1464) maalauksiin. Tämä ei liene varmaankaan sattuma, sillä Rogier työskenteli pääasiassa juuri Brysselissä. On kuitenkin muistettava, että samantyyllisiä ikonografisia sovituksia tavataan myös muiden työpajojen ompeleissa.²⁶

Brantingin ja Lindblom päätyvät käyttämään yhteistä nimeä Gentin-Brysselin koulu siksi, että kysymyksessä on saattanut olla yksi ainoa työpaja, joka on toiminut jommassakummassa kaupungissa. Kaupungit ovat olleet kuitenkin tavalla tai toisella yhteistyössä keskenään, ja mahdollisesti mallipiirroksia on lainattu kaupungista toiseen.²⁷ Ateljeen koruompeleita on ajoitettu 1400-luvun lopulle ja 1500-luvun alkupuolelle.²⁸

Antwerpen-ateljee

Antwerpen oli tärkeä käsityö- ja taidekeskus, jolla oli vilkkaat yhteydet myös Pohjolaan. Antwerpen kuului poliittisesti Flanderiin, mutta alueelta peräisin olevissa taideteoksissa on enemmän hollantilaiselle kuin flanderilaiselle taiteelle ominaisia piirteitä. Näin ollen se liitetään taideteosten suhteen pikemminkin Amsterdamiin kuin Brysseliin. Antwerpeniläiset koruompeleiden kuva-aiheet ovat saaneet vaikutteita Antwerpenin manieristeilta kuten Quinten Matsysin (1466-1530) taiteesta. Koruompeleille on tunnusomaista pitkänenäiset, pujopartaiset, kaljupäiset pyöreä- ja kulmikaskasvoiset hahmot.²⁹ Koruompeleita on säilynyt ainakin vuosilta 1507-1509.³⁰

3.1.2. Saksalaiset koulukunnat

1300- ja 1400-luvuilla kukoisti Pohjois-Saksan kauppakaupunkien suuri hansaliitto. Hansan johdossa olivat Lyypekki, Hampuri, Bremen ja Danzig. Hansakauppiaiden alukset kuljettivat Itämeren alueen tuotteita kuten kalaa, viljaa ja turkiksia

---

²⁵ Branting-Lindblom 1997 (1929), 55.

²⁶ Branting-Lindblom 1997 (1929), 55-56.

²⁷ Branting-Lindblom 1997 (1929), 56.

²⁸ Branting-Lindblom 1997 (1929), 54-56.

²⁹ Reichert 1938, 79.

³⁰ Branting-Lindblom 1997 (1929), 56-60.

Länsi-Euroopan kauppapaikoille ja veivät pohjoiseen vastineeksi kankaita, viiniä, mausteita ja ylellisyystavaroita.

Kuten alankomaalaisten koruompeleiden yhteydessä jo todettiin, Alankomaista ei todennäköisesti viety Ruotsiin valmiita liturgisia vaatteita, vaan alankomaalaisten sekä saksalaisten koruompeleiden vienti tapahtui Lyypekistä. Kaupunki muodosti yhdessä suurten flanderilaisten kaupunkien kanssa portin, jonka kautta italialaiset silkki- ja samettikankaat vietiin Pohjoismaihin.³¹

Koska Lyypekki oli yksi myöhäiskeskiajan tärkeimmistä kauppaja- ja taidekeskuksista, kaupungissa oli myös tuotteliaita tekstiilitaiteeseen erikoistuneita työpajoja. Useimmat saksalaiset koruompeleet pystytään ryhmittelemään alueittain, mutta niitä ei esim. Karen Stolleisin ja Liselotte Reichertin tutkimuksissa ole voitu nimetä tiettyihin ateljeihin ja yksittäisiin työpajoihin kuten Brantingin ja Lindblomin nimeämät lyypekkiläiset työpajat. Tässä tutkimuksessa saksalaiset koruompeleet ryhmitellään alueittain seuraavasti: *Lyypekki, Köln, Ala-Rein, Keski-Rein ja Westfalen.*

Saksalaisten tekstiilien taiteellinen taso ei ole niin korkea kuin alankomaalaisten. Joukossa on joitakin taiteellisesti korkeatasoisia harvinaisuuksia, mutta myös useita teknisesti heikkotasoisia ja tyyliältään primitiivisiä esityksiä.

Lyypekki

Lyypekkiläisissä työpajoissa on valmistettu useita taiteellisesti ja teknisesti korkeatasoisia koruompeleita. Branting ja Lindblom kutsuvat lyypekkiläisiä työpajoja yhteisellä nimellä *Lyypekinkoulukunta*. Koulukunnan koruompeleet ovat olleet tyyllisesti yhtenäisiä, ja tekstiilit koruompeleineen tilattiin valmiina.³² Lyypekin koulukunnan tekstiilit voidaan ajoittaa 1450-luvulta vuosisadan loppuun saakka.³³ Branting ja Lindblom jakavat lyypekkiläiset koruompeleet kolmeen eri työpajaan: *Jakobikirchemessukasukkaryhmään, Marienkirchemessukasukkaryhmään ja Mestari Herman van der Lyndeniin ja hänen työpajaansa.*

Lyypekkiläisistä työpajoista vanhin on Jakobikirchemessukasukkaryhmä, joka voidaan ajoittaa 1450- ja 1460-luvuille. Ryhmän koruompeleille on tunnusomaista kaljut, matalaotsaiset profeettahahmot. Baldakiinimuotoja on kolme erilaista: vanhahtava yksikaarinen malli, jonka kaaren päällä on ikkunakoristelu, omaperäinen kaksoiskaarimuoto ja kölikaaribaldakiinimuoto.³⁴

Marienkirchemessukasukkaryhmälle on tunnusomaista madonnakuvat, joissa huomio kiinnittyy Jeesus-lapsen laihaan olemukseen sekä äidin käsien tiukka otteeseen lapsen jaloista. Baldakiinikoriste on kolmiosainen holvikupu, jonka kaaren päällä on ikkunakoristelu. Nissin taustalla on suuret ruudutetut ikkunat pylväskoristeluineen.³⁵

---

³¹ Branting-Lindblom 1997 (1929), 43-44.

³² Branting-Lindblom 1997 (1929), 63.

³³ Branting-Lindblom 1997 (1929), 77.

³⁴ Branting-Lindblom 1997 (1929), 64.

³⁵ Branting-Lindblom 1997 (1929), 64-65.

Lyypekinkoulun tärkeimpänä ryhmänä Branting ja Lindblom pitävät mestari Herman van der Lydeniä ja hänen työpajaansa. Työpaja on ollut hyvin tuottelias,³⁶ ja sen tekstiileitä on säilynyt useissa Ruotsin kirkoissa. Työpajan tekstiileitä on tilattu mm. Linköpingin ja Lundin tuomiokirkkoihin, Vadstenan luostarikirkkoon sekä Smålannissa sijaitseviin Hesselbyn, Bellön ja Skirön kirkkoihin.³⁷

Mestari Hermannin työpajan koruompeleiden tyylipiirteet muistuttavat aikakauden lyypekkiläismaalareiden, pääasiassa Herman Roden tyyliä. Molempien taiteelle on tunnusomaista hennot ja lempeät ihmishahmot, eleiden heikko ilmaisu, siro draperia ja siksakpäärmeet. Yhtäläisyyksiä havaitaan myös arkkitehtuurimuotojen kuvauksessa, esim. baldakiinikaarien muodostus ja koristelu muistuttavat toisiaan. On mahdollista, että Rode on tehnyt mallipiirroksia mestari Hermannille.³⁸

Marienkirchemessukasukkaryhmän ja Herman van der Lydenin työpajan tekstiilit muistuttavat niin paljon toisiaan, joten Brantingin ja Lindblomin mielestä on mahdollista, että työpajat yhdistettiin jossakin vaiheessa. Herman van der Lydenin työpajan toiminta voidaan varmuudella ajoittaa 1480-1490 -luvulle, mutta myös näitä aikaisemmille vuosikymmenille.³⁹

Köln

Kölnin alueen koruompeleiden aiheena on useimmiten ristiinnaulittu, johon liittyy ristin juurella olevat Neitsyt Maria ja Johannes. Maria on tavallisesti luhistuneena Johanneksen käsivarsilla. Toinen kölniläisessä traditiossa tavattu aihe on Kristuksen haavat.

Koruompeleiden ikonografia perustuu kölniläisten mestareiden maalauksiin. Ristiinnaulittujen kuville on ominaista hoikka ja pitkä, ristillä hieman eteenpäin työntynyt Kristuksen vartalo. Vartalon paino asettuu polville. Pää on kääntynyt oikealle, nenä on pitkä ja suora, huulet täyteläiset, leveä punottu orjantappurakruunu on painettu syvälle otsalle ja lannevaatteessa on pitkä liehuva loppu. Ristiinnaulitun yläpuolella on kielinauha ja kirjaimet INRI. Lisäksi maassa saattaa olla vielä pääkallo ja luita. Ristin juurelle on sijoitettu murheen murtamat Maria ja Johannes. Johannes seisoo hieman Marian takana ja tukee tämän luhistunutta vartaloa käsillään. Johanneksella on kiharat hiukset, Marialla valkoinen päähine ja poimutettu viitta sekä pitkät, hoikat kasvot ja kädet. Samanlaiset piirteet toistuvat myös koruompeleissa.⁴⁰

Tämänkaltainen ikonografinen ryhmittely pohjautuu alunperin Rogier van der Weydenin taiteeseen,⁴¹ mahdollisesti hänen maalaukseensa Ristiltäotto (Madrid, Prado, 1435),⁴² joskin vastaavanlaisia kompositioita tavataan myös kölniläisessä maalaustaiteen perinteessä. Rogierin maalaukset ovat olleet suosittuja Kölnissä ja

---

³⁶ Branting-Lindblom 1997 (1929), 65.

³⁷ Branting-Lindblom 1997 (1929), 71-73.

³⁸ Branting-Lindblom 1997 (1929), 73.

³⁹ Branting-Lindblom 1997 (1929), 73.

⁴⁰ Reichert 1936, 16.

⁴¹ Branting-Lindblom 1997 (1929), 77; Reichert 1938, 16.

⁴² Branting-Lindblom 1997 (1929), 77.

kölniläiset maalarit ovat käyttäneet niitä esikuvinaan.⁴³ Meister des Marienlebensin lisäksi samankaltaisia ikonografisia kompositioita ovat suosineet myös muut kölniläiset maalarit kuten Meister der Lyversbergischen Passion.⁴⁴

Ristiinnaulittu-aiheeseen liittyi läheisesti myös Isä Jumala. Ristin yläpuolelle on usein sijoitettu puolifiguurissa pilvenreunalla istuvan Jumalan kuva. Jumalalla on toisessa kädessään maapallo, toinen käsi on kohotettu siunausasentoon. Kuvaan saattaa liittyä myös Pyhän Hengen kyyhkynen. Aiheen esikuvina ovat alunperin olleet flanderilaiset miniatyyrimaalaukset, mutta kuvaustapa tunnettiin myös kölniläisten taiteilijoiden keskuudessa. Aihetta ovat kuvanneet ainakin Stefan Lochner ja Meister der heiligen Sippe.⁴⁵

Ristiinnaulittu-aiheeseen saattoi liittyä myös enkeleitä. Esityksiin on kuvattu kolme tai neljä leijailevaa enkeliä, jotka kokoavat kalkkeihin Kristuksen verta. Kölnissä aihe on perustunut Meister des Marienlebensin esikuviiin.⁴⁶ Ompeluun on käytetty varsi- ja laakapistoja.⁴⁷

Edellä kuvatun kaltaiset tekstiilit ovat olleet Kölnin lisäksi varsin yleisiä myös Ala-Reinin ja Reininmaan seuduilla, ja alueen museoissa niitä on suuret määrät. Koruompeleet voidaan ajoittaa 1400-luvun lopulle.⁴⁸

Ala-Rein

Ala-Reinin alueen koruompeleita ei voida ryhmitellä niin rajoittuneesti ja tarkasti yhtenäiseksi ryhmäksi kuin Kölnin alueen koruompeleet. Maantieteellisesti alareiniläinen alue rajoittuu kohti Brabantia, Hollantia, Westfalenia ja Kölniä. Näin ollen flanderilais-brabanttilaiset ja hollantilaiset taiteilijat vierailivat Ala-Reinin alueella, ja alareiniläiset taiteilijat hakivat puolestaan oppia Alankomaista. Ala-Reinin alue kuului kirkkopoliittisesti Kölnin arkkihiippakuntaan, ja tämä valtapiiri ulottui myös Luttichiin, Utrcehtiin ja Munsteriin saakka, joten alareiniläiset taiteilijat saivat vaikutteita myös näiden alueen taidesuuntauksista. Ala-Reinin alueen työpajoja tiedetään olleen ainakin Weselissä, Klevessä sekä Xanten ja Kalkarissa.⁴⁹

Alareiniläisten koruompeleiden esikuvina ovat olleet mm. Weselissä toimineen Derik Bagertsin maalaukset. Maalausten lisäksi malleja on saatu kuvanveistotaiteesta.⁵⁰

---

⁴³ Branting-Lindblom 1997 (1929), 77-78; Reichert 1938, 16.

⁴⁴ Branting-Lindblom 1997 (1929), 77.

⁴⁵ Reichert 1938, 18-19.

⁴⁶ Reichert 1938, 21; Stolleis 1992, 170.

⁴⁷ Reichert 1938, 18.

⁴⁸ Reichert 1938, 15, 98-102; Stolleis 1992, 168-169; Kölnin alueen koruompeleista ks. myös Branting-Lindblom 1997 (1929), 77-80.

⁴⁹ Reichert 1938, 37.

⁵⁰ Reichert 1938, 41.

Keski-Rein

Keski-Reinin alueen koristeompeleiden ikonografialle on tunnusomaista elämänpuutyypinen ristiinnaulittu-aihe. Ristivarsiin on kuvattu kaksi puolifiguurissa olevaa pyhimystä. Ristin juurelle on sijoitettu Kristusta surevat Maria ja Johannes. Lisäksi ryhmälle on ominaista arkkitehtuuristen rakennelmien puuttuminen sekä kultatausta spiraalikuviointeen. Kyseinen ikonografinen malli oli laajalle levinnyt, ja koruompeleita valmistettiin myös vientiin. Keski-Reinin alueella on säilynyt useita tämänkaltaisia messukasukoita, ja niiden alkuperä on lähinnä Mainzissa. Samankaltaisia koruompeleita on valmistettu myös Etelä- ja Keski-Saksassa sekä Itävallalla ja Sleesiassa. Koristeristit voidaan ajoittaa 1400-luvun lopulta varhaiselle 1500-luvulle.⁵¹

Westfalen (Luoteis-Saksa)

Westfalenin alueen koruompeleiden yleisin aihe oli ristiinnaulittu. Westfalenin seudulla ristiinnaulittu-aihe kuvataan yleensä siten, että Maria seisoo ristin vasemmalla, Johannes oikealla puolella. Kölnin ja Ala-Reinin seudulla oleva yleinen tapa, jossa Johannes seisoo hieman Marian takana ja tukee tätä käsillään on Westfalenin alueella melko harvinainen. Sen sijaan tavallista on liittää ristivarsiin neljän evankelistan kuvat, aihe joka puolestaan reiniläisessä perinteessä oli tuntematon. Pyhimyshahmot seisovat pareittain kullanvärisellä taustalla. Tämä kuvaustapa oli yleinen myös Hollannissa ja Keski-Saksassa.⁵²

Ristiinnaulitsemiskuviin liittyy usein myös elämänpuutyypinen ristiinnaulittu-aihe. (*lignum vitae*) Elämänpuuristit on useimmiten ommeltu sinivihreillä, harvemmin ruskeilla langoilla. Ominaisinta alueen työpajoille on tyyllillisen kokonaisvaikutelman karkeus ja yksinkertaisuus niin kompositioiden kuin ompeluteknisten ominaisuuksien suhteen. Henkilöhahmot ovat usein tanakoita ja kömpelöitä, ja niillä on suhteettoman suuri pää. Väritys on voimakas, ja se on rajoittunut lähinnä perusvärien käyttöön toisin kuin flanderilaisissa ja Reinin alueen koruompeleissa. Ompelutekniikoista lasuuriompelua ei ole käytetty lainkaan.⁵³

Ikonografisesti, ompeluteknisten seikkojen ja värityksen perusteella westfalenilaiset koruompeleet ryhmitellään kuuluvaksi Pohjois- ja Keski-Saksan alueeseen. Westfalenin alueen koruompeleet voidaan ajoittaa 1400-luvulta 1500-luvulle saakka.⁵⁴

Brantingin ja Lindblomin mukaan Luoteis-Saksasta on säilynyt ryhmä koruompeleita, jotka kuuluvat ns. *Lignum-vitae* ryhmään. Koruompeleiden henkilöt tunnistaa leveästä otsasta, tylpistä nenäpäistä ja pyöreästä punaisesta suusta.⁵⁵ Ryhmän koruompeleet eroavat kuitenkin tyyllillisesti edellä mainituista westfalenilaisista teksteistä. Brantingin ja Lindblomin mukaan *Lignum vitae*-ryhmän työpaja on

⁵¹ Stolleis 1992, 35; Durian-Ress 1991, 40-41.

⁵² Reichert 1938, 39-40.

⁵³ Reichert 1938, 40.

⁵⁴ Reichert 1938, 39-40.

⁵⁵ Branting-Lindblom 1997 (1929), 83-84.

toiminut luultavasti Luoteis-Saksassa, (Alasaksi tai Westfalen) mahdollisesti Braunschweigissa tai sen läheisyydessä 1500-luvun ensimmäisellä neljänneksellä.⁵⁶

Todennäköisesti työpajoja on ollut myös Saksan ja Alankomaiden rajoille sijoittuvilla seuduilla.

3.1.3. Puolalaiset koulukunnat

Keskiaikaisista puolalaisista työpajoista on säilynyt vain harvoja asiakirjalähteitä. Työpajoja tiedetään olleen ruhtinashoveissa, ritarikartanoissa ja nunnaluostareissa. Todennäköisesti mitään työpajoja ei tunneta nimeltä.⁵⁷

Varhaisimmat tiedot puolalaisista kirkollisista teksteistä ovat peräisin 1100-luvulta. 1138 ruhtinas Boleslawsin leski Salome lahjoitti Zwiefaltenin luostariin arvokkaita lahjoja, joiden joukossa oli mm. kultakoristeinen messukasukka. 1200-luvulta peräisin olevat fragmentit todistavat, että kultaompelein tehdyt koruompeleet olivat tekniseltä tasoltaan varsin korkeatasoisia. Koristeelliset yksityiskohdat viittaavat yhtäläisyyksiin Bysantin kulttuurin kanssa. 1200-luvulla tiedetään Sleesiassa olleen työpajoja, jotka olivat erikoistuneet korkeatasoisiin koruompeleisiin.⁵⁸

1300-luvun sleesialaisilla koruompeleilla oli yhteys aikakauden maalaustaiteeseen, johon vaikutteet ovat tulleet böömiläisestä ”pehmeästä” tyylistä. Tälle pehmeälle tyylille on tunnusomaista sulavat ja kaunisliikkeiset henkilöhahmot. Vaatteiden poimut laskeutuvat runsaina, ja ne on varjostettu pehmeästi.⁵⁹

1400-luvun koruompeleiden tyylipiirteet sulautuvat aikakauden muuhun puolalaisen taiteen tyylipiirteisiin. 1300-luvun pehmeiden tilalle tulevat teräväpoimuiset veikit. Vähitellen myös kompositiot yksinkertaistuivat ja lankojen kirkkaat värisävyt heikkenivät. Useista henkilöhahmojen vartalosuhdeiden teknisistä puutteista huolimatta sleesialainen koruommeltaide oli varsin koristeellista ja värisävyiltään kirkasta.⁶⁰

Muista kuin sleesialaisista työpajoista on melko vähän tietoja. Sleesian lisäksi koruompeleisiin erikoistuneita työpajoja tiedetään olleen ainakin Krakovassa ja Danzigissa. Varhaisimmat tiedot krakovalaisista koruompeleista ovat vuodelta 1393. Kuningas Wladyslaw II Jagiellon ja kuningatar Jadwigan hovissa tiedetään olleen kaksi kiinteästi palkattua koruompelijaa, mestarit Klemens ja Jan, jotka toteuttivat kuninkaan tilaukset. 1300-luvulta säilynyt materiaali on yhtenäinen aikakauden muun taiteen esim. maalausten ja kirkkojen arkkitehtuurikoristelun kanssa.⁶¹

Krakovan 1400-luvulta säilyneissä kaupungin kirjoissa mainitaan useita koruompelijoita nimeltä, mutta tarkempia tietoja heidän toimistaan, koulutuksestaan

---

⁵⁶ Branting-Lindblom 1997 (1929), 83-84.

⁵⁷ Franzen 1967, 10.

⁵⁸ Franzen 1967, 10-11.

⁵⁹ Franzen 1967, 11.

⁶⁰ Franzen 1967, 11.

⁶¹ Franzen 1967, 11-12.

tai ammattikuntajärjestäytymisestä ei ole. 1400-luvun Krakovan alueen koruompeleille on tunnusomaista korkea tekninen ja taiteellinen taso, mutta näiden tekstiileiden rinnalla oli myös vaatimattomimpia koruompeleita valmistavia työpajoja. Tällaisten koruompeleiden aiheena on yleensä ristiinnaulittu evankelistasymboleineen, ristin juurelle on kuvattu Maria Magdaleena. Ompelutekniikka on yleensä melko karkeaa. Yleisesti krakovalaisissa koruompeleissa tavataan vain muutamia aiheita kuten Kristuksen lapsuudenhistoria. Tällaisia koruompeleita tilasivat varsinkin kaupungin varakkaat porvarit, jotka lahjoittivat niitä kotiseutunsa kappeleihin.⁶²

Krakovan lisäksi 1400-luvulla on ollut korkeatasoisin koruompeleihin erikoistuneita työpajoja myös Danzigissa. Työpajoista kertovia asikirjalähteitä ei kuitenkaan ole säilynyt, joten kaupungista ei voida osoittaa mitään tiettyjä työpajoja. Danzigin Mariankirkosta on säilynyt useita kirkollisia tekstiileitä, joten voidaan olettaa, että myös kaupungin muissa kirkoissa on ollut erilaisia kirkollisia paramenteja, ja että useat näistä tekstiileistä on valmistettu juuri Danzigissa. Danzigin alueen koruompeleet muistuttavat lähinnä sleesialaisia koruompeleita.⁶³ Danzigissa oli ateljee jo 1200-1300 -luvuilla, mutta sillä ei ole suuria yhtäläisyyksiä myöhäiskeskiajan Danzig-ryhmän kanssa. Yhteisenä piirteenä voidaan havaita apostoleiden kiharat hiukset ja parrat.⁶⁴

Danzigin alueen yleinen ikonografinen aihe on ristiinnaulittu. Aiheeseen yhdistyy usein Kristuksen verta kalkkeihin keräävät enkelit sekä ristin juurella ristikästä kiinni pitävä Maria Magdaleena. Danzigilaisille koruompeleille on tunnusomaista tietty karikatyyrimaisuus. Ristiinnaulittujen kädet ovat suuret, jalat kömpelöt. Väreissä on käytetty vahvoja kontrasteja kuten punainen ja vihreä sekä sininen ja punainen. Joissakin danzigilaisissa tekstiileissä on myös puupiirrosmaisen kulmikkaita tyylipiirteitä. Koruompeleita koristaa yleensä siksakkuviainen tausta.⁶⁵ 1400-luvun alkupuolella käytettiin danzigilaisissa koruompeleissa reunoja koristavaa punosnauhaa.⁶⁶

Itäisen Saksan tekstiileissä voidaan havaita jonkinasteinen syvyysvaikutelma, joka puuttuu niin läntisen Saksan kuin alankomaalaisten työpajojen koruompeleista. Lisäksi itäisessä Saksassa ei ole ollut sellaista massatuotantoa kuin lännessä, joten yleisvaikutelmaa leimaa tietty omaperäisyys. Ensiluokkaisten tekstiileiden lisäksi tavataan myös harrastelijamaisuutta. Käytössä on ollut monia ompelutekniikoita, ja niiden soveltaminen osoittaa usein suurta taitavuutta ja kekseliäisyyttä.⁶⁷

Koruompelutaiteen vilkas keskus oli myös masovialaisessa ruhtinashovissa 1200-luvulla. 1300-luvulla Masovien pääkaupunkina oli väkiluvultaan kasvava Varsova, joka tarjosi hyvät edellytykset mahdollisille työpajoille ja kirkollisille

---

⁶² Franzen 1967, 12-13.

⁶³ Franzen 1967, 13-14.

⁶⁴ Branting-Lindblom 1997 (1928), 80.

⁶⁵ Branting-Lindblom 1997 (1929), 81.

⁶⁶ Geijer 1949, 25-26.

⁶⁷ Geijer 1949, 25.

lahjoituksille. Keskiaikaisissa lähteissä ei kuitenkaan ole säilynyt merkintöjä paikkakunnalla toimineista työpajoista.⁶⁸

Puolalaisten koruompeleiden ikonografia on yhtenevä muun eurooppalaisen ikonografian kanssa. Yleisin aihe on ristiinnaulittu ympärillään Neitsyt Maria, Johannes ja Maria Magdaleena. Ristipuun muotona on usein *arbor vitae* tai *lignum vitae*. 1400-luvun lopulla ristin juurelle mukaan tulivat erilaiset henkilöryhmät, mukana useita naishahmoja sekä roomalaisia sotilaita. Yleisesti kuvattuja aiheita olivat myös erilaiset pyhimyskuvat ja Kristuksen lapsuuden historian tapahtumat. Sen sijaan mariologisia aiheita kuten Marian kuolema ja Marian kruunaus on vähän.⁶⁹

3.1.4. Ruotsalaiset koulukunnat

Vadstenan birgittalaisluostari

Vadstenan birgittalaisluostari perustettiin 1360-luvulla, mutta jo ennen tätä oli eri puolilla Ruotsia toimivia työpajoja, joissa valmistettiin erilaisia koruompeleita. Yksikään näistä ateljeista ei kuitenkaan ollut niin tuottelias kuin Vadstenan luostari eikä minkään työpajan koruompeleiden taiteellinen tyyli ja tekniikka ollut niin omaperäinen kuin vadstenalaisten taidetuotanto.⁷⁰ Vadstenan luostarikirkko tuotti järjestelmällisesti tekstiilejä muihin Ruotsin kirkkoihin, samoin kuin sisarluostari Naantali muihin Suomen kirkkoihin.⁷¹ Kotimaiset tekstiilimme on valmistettu pääasiassa 1400-luvulla tai 1500-luvun alkupuolella.⁷²

Tyylillisesti birgittalaiskoruompeleet eroavat selvästi Tukholman helmikirjonta-ateljeissa ja muualla Euroopassa tuotetuista töistä. Yhteistä kaikille birgittalaiskoruompeleille on tietty konservatiivisuus ja kansanomaisen värienkäyttö.⁷³ Se ilmenee mm. siinä, että Vadstenassa pitäydettiin niissä vanhoissa tekniikoissa, joita muualla Euroopassa käytettiin 1200-1300 -luvuilla. Euroopassa 1400-1500 -luvuilla käytettyjä tavallisimpia pistotyyppisiä kuten atlas- ja lasuuripistoja ei tavata Vadstenan tekstiileissä. Hahmojen muotoilussa voidaan havaita kömpelyyttä, kompositiot ovat harrastelijamaisia ja kokonaisuutta hallitsee kansanomaisuus, tietynlainen kirjavuus. Väreissä on käytetty vahvoja kontrasteja, punaista ja vihreää, punaista ja sinistä sekä punaista ja kultaa. Keskieurooppalaisten koruompeleiden rinnalla Vadstenan pysähtynyt tyyli lienee näyttänyt jo vanhanaikaiselta.⁷⁴

Edellä mainitut seikat saattavat johtua siitä, että birgittalaisilla ei ollut käytettävissään taiteilijoita eikä mallipiirtäjiä, joita oli esimerkiksi monilla alankomaalaisilla ateljeilla.⁷⁵ Toisaalta aiheet olivat suorassa yhteydessä birgittalaisille ominaisen

---

⁶⁸ Franzen 1967, 14.

⁶⁹ Franzen 1967, 15-17.

⁷⁰ Branting-Lindblom 1997 (1928), 85.

⁷¹ Branting-Lindblom 1997 (1928), 88

⁷² Nordman 1980, 98-115.

⁷³ Nordman 1980, 98-115.

⁷⁴ Branting-Lindblom 1997 (1928), 89-90.

⁷⁵ Nordman 1943, 3.

Marian palvonnan kanssa. Yksittäisiä ihmishahmoja tai tapahtumia on kuvattu harvoin. Aiheina on käytetty eläimiä, kasveja, tähtiä ja ornamentteja. Yleensä hallitsevat kasviaiheet, ennen kaikkea Mariaa symboloivat ruusut ja liljat, joita muunnellaan ja yhdistellään eri tavoin. Kristus- ja Maria-symbolit ovat usein myös eläimiä: yksisarvinen, pelikaani tai saksanhirvi.⁷⁶

Birgittalaisompeleet voidaan jakaa kolmeen ryhmään, jotka eroavat tyyllisesti hieman toisistaan. Ensimmäiselle tyyllille on tunnusomaista se, että koko kankaan pinta on peitetty koristeompelein. Lisäksi pistot on ommeltu eri suuntiin siten, että ompeleen pinnan kiiltoon tulee erilaisia vaihteluita. Ompeluun on käytetty halkaistuja varsipistoja sekä kulta- ja hopealangoon tehtyjä sidepistoja.⁷⁷ Toisen tyylin koruompeleille on ominaista pelkkä ornamenttiikka, koristekuviot muodostuvat lehti-, kukka- ja viinirypäle-aiheista. Ompeleet on tehty useimmiten kulta- ja hopealangoon sidepistoin, joskus laakapistoin. Vadstenan toinen tyyli on saanut vaikutteita Saksasta, minne emoluostarilla oli vilkkaat suhteet, mm. Danzigiin, Stralsundiin ja Lyypekkiin.⁷⁸ Kolmannen tyylin koruompeleet tunnistaa siitä että, tähdistä, ruusuista ja liljoista muodostuvat koristekuviot on ommeltu harvakseltaan pohjakankaaseen.⁷⁹ Ensimmäinen tyyli ajoitetaan 1400-luvulle, toinen 1500-luvulle, kolmas 1400-luvun lopulta 1500-luvulle saakka.⁸⁰

Tukholman koulukunta

Toinen Ruotsissa vaikuttanut tärkeä ryhmä on ns. Tukholman koulukunta. Se toimi 1400-luvun viimeisillä vuosikymmenillä, ja ryhmän koruompeleiden luonne on yhtä omaperäinen kuin birgittalaisten. Tukholman koulukunnan ja Vadstenan tekstiilit muistuttavat toisiaan sekä teknisesti että tyyllisesti, mutta birgittalaisten konservatismiin korvasi Tukholman koulukunnan rikas henkilösommittelu ja loistavat värit: sinooperi, violetti, ruohonvihreä, taivaansininen sekä kulta. Tukholman koulukunnan koruompeleissa käytettiin myös Euroopassa suosittuja atlas- ja lasuuripistoja.⁸¹

Tukholman koulukuntaan kuului myös maalarina toimineen Albertus Pictorin työpaja. Albertus oli suuryrittäjä, jonka työpajasta olivat lähtöisin niin kalkkimaalaukset kuin koruompeleet.⁸² Työpajan koruompeleille on luonteenomaista syvyysvaikutelma, hahmojen naiivin ekspressiivinen käsittelytapa, jopa karikatyyrimaisuus. Pukujen draperia on saatu aikaan kulmikkailla puupiiirrosmaisilla viivoilla. Kasvot kuvataan maalausten tapaan puoliprofiilissa mustine piparkakkusilmineen. Gloriat ovat epätavallisen suuret. Koruompeleiden reunoissa on käytetty erivärisiä leveitä punoksia, jotka on erotettu toisistaan ohuella kultaspiraalilla.⁸³ Työpajan käyttämät värit ovat liioitellun voimakkaita: kirkas tulenpunainen, ruohonvihreä, valkoinen,

---

⁷⁶ Branting-Lindblom 1997 (1928), 89.

⁷⁷ Branting-Lindblom 1997 (1928), 90-96.

⁷⁸ Branting-Lindblom 1997 (1928), 96-100.

⁷⁹ Branting-Lindblom 1997 (1928), 100-103.

⁸⁰ Branting-Lindblom 1997 (1928), 90.

⁸¹ Branting-Lindblom 1997 (1928), 107

⁸² Geijer 1949, 30-32.

⁸³ Geijer 1949, 20-22.

musta, loistava okrakulta, ruskeanvioletti ja taivaansininen sekä runsaasti kultaa ja hieman hopeaa. Hahmot on sijoitettu siksakkuvioiselle kullanväriselle tai ruskeanmustalle pohjalle. Myös häivytystä on käytetty.⁸⁴ On osoitettavissa jonkinlainen vuorovaikutussuhde Albertus Pictorin maalausten ja tekstiilien välillä, joskaan suuria yhtäpitävyyksiä ei löydy.⁸⁵

Birgittalaisten koruompeleiden tavoin Albertuksen työpajasta lähteneet käsityöt ovat jokseenkin täydellinen vastakohta alankomaalaisille ja läntisen Saksan paramenteille. Yhtäläisyyksiä löytyy sen sijaan itäisestä Saksasta, lähinnä Danzigista ja Sleesiasta. On todennäköistä, että Albertus on saanut perusteellisen ammattikoulutuksen juuri itäisen Saksan puolella, ilmeisesti Danzingissa.⁸⁶

Tukholmassa Albertus Pictorin rinnalla vaikutti toinen tärkeä mestari Gödert van der Elst. Hänestä puhutaan ensi kerran vuonna 1458. Taiteilija oli sukujuuriltaan hollantilainen ja hänellä on ollut yhteyksiä hollantilaisiin työpajoihin.⁸⁷ Asiakirjoissa mainitaan myös Jakob Pärstickare ja Hans Pärstickare. He toimivat 1490-luvulla. "Kolmanteen sukupolveen" kuuluivat Bengt Jenson, Lambrekt, Olof ja Anders Pärstickare, josta työskentelivät 1520-1530 -luvulla.⁸⁸ Lisäksi Tukholmassa on ollut muita ateljeeryhmiä, mutta niiden työskentelyä ei voida varmuudella seurata.⁸⁹

Työpajoissa työskennelleet koruompelijat ovat olleet yleensä naisia, ja joitakin tunnetaan jopa nimeltä. Myöhäiskeskiajalla Baselissa on ollut kymmenen koruompelijaa (1408-1532), Freiburgissa kolme (1474-1533), Konstanzissa kaksitoista (1410-1515), Speyerissa kolme (1422-1513), Strassburgissa jopa kahdeksantoista (1444-n.1530) ja Stuttgartissa kaksitoista (1485-1536). Kölnissä silkkikoruompelijat kuuluivat yhdessä maalareiden, satulaseppien ja lasimestareiden kanssa maalarikiltaan. Pohjois-Euroopassa koruompelijoiden ammattikunta ollut harvinainen.⁹⁰

3.2. Ommeltraditiot

Pistotyypit

Aineiston koruompeleissa on käytetty Euroopassa keskiaikana yleisesti tunnettuja pistotyyppejä. On kuitenkin huomioitava, että ompeleiden nykykuntoon ovat vaikuttaneet monet seikat kuten lankojen kulumiset, hapettumiset ja myöhemmät korjaukset. Luonnollisesti ompelutekniikoihin ovat vaikuttaneet myös ompelijoiden käsialat, ja joskus pistotekniikoita on vaikea tunnistaa.

---

⁸⁴ Geijer 1949, 21.

⁸⁵ Geijer 1949, 27-28.

⁸⁶ Geijer 1949, 25, 29.

⁸⁷ Branting-Lindblom 1997 (1928), 119.

⁸⁸ von Bonnsdorff 1993, 36.

⁸⁹ Branting-Lindblom 1997 (1928), 107

⁹⁰ von Bonnsdorff 1993, 35.

Varsipisto

Varsipistoja (kuva 3) käytettiin ääri viivojen korostamiseen ja siihen sopivat parhaiten silkki-, villa tai pellavalangat.⁹¹

Halkaistu varsipisto

Halkaistu varsipisto (kuva 4) eli halkimatonen oli suosittu pistotyyppi 1200-1400 -lukujen eurooppalaisissa työpajoissa. Erityisesti sitä käytettiin opus-anglicanum-taiteessa. Pistot voitiin ommella myös eri suuntiin, jolloin kankaan pintaan saatiin hohtomainen vaikutelma.⁹² Halkaistujen varsipistojen ompelu oli hidasta, ja 1400-luvun lopulta lähtien sitä käytettiin lähinnä yksityiskohtien, kuten kasvojen, hiuksien ja käsien ompeluun.

Mustasaaren ristin etupuolen Margaretan puvun ääri viivojen ompeluun on käytetty varsipistoja. Puvun, viitan ja lohikäärmeen ompeluun on käytetty halkaistuja varsipistoja (kuva 5).

Laakapisto

Laakapisto (kuva 6) ommellaan yhdensuuntaisesti tai säteittäin toistensa viereen siten, että alla oleva pinta peittyy. Laakapisto voi olla yksipuolinen, jolloin nurealle puolelle ommellaan ainoastaan pieni kiinnityspisto. Kaksipuolisessa pistossa nurea puoli täytetään kuten oikea puoli. Vinoja laakapistoja käyttivät varsinkin saksalaiset työpajat 1200-1300 -luvuilla. Tällaisella ompelutyyllillä pinta peittyi nopeasti. 1400-luvulla laakapistoilla ommeltiin mm. enkelten siipiä, koska pistotekniikalla saatiin aikaan sulkamainen vaikutelma.⁹³

Huittisten ristin kukkien terälehdet on ommeltu laakapistoin (kuva 7).

Atlaspisto

Atlaspistoa (kuva 8) voidaan pitää eräänlaisena laakapistona. Yhdensuuntaisen laakapiston tavoin atlaspistossa ommellaan rivi yhtä pitkiä pistoja. Seuraavalla rivillä tehdään "alaspisto" edellisen rivin pistojen väliin. 1400-luvun lopulla atlaspisto korvasi usein halkaistun varsipiston. Sitä käytettiin vuosisadan taitavimmissa ateljeissa. Erityisesti flanderilaisissa ja hollantilaisissa työpajoissa ihmishahmot ommeltiin hienoilla silkkilangoilla atlaspistoin kultataustaa vasten.⁹⁴

Taivassalon ristin naisen puku on ommeltu atlaspistoin (kuva 9).

Häivepisto

---

⁹¹ Franzen 1972, 6-7.

⁹² Franzen 1972, 8-9.

⁹³ Franzen 1972, 10-11.

⁹⁴ Franzen 1972, 12-13.

Häivepisto (kuva 10) on atlaspiston tavoin muunnelma laakapistosta. Pistot ommellaan eri pituisiksi ja jopa erivärisiksi, jotta saataisiin esiin erilaisia vivahteita. Häivepisto on siten tekniikaltaan vapaampaa kuin halkaistu varsipisto ja atlaspisto, joten 1500-luvulle tultaessa se korvasikin nämä pistotyypit. Häivepistojen ompelu oli nopeaa, ja ommeltaessa pystyttiin käyttämään selvästi paksumpaa silkkilankaa kuin muissa pistoissa. Häivepistoja käyttämällä saatiin aikaan maalauksellinen vaikutelma.⁹⁵

Vesilahden ristin Johanneksen puku on ommeltu häivepistoin (kuva 11).

Tavallinen sidepisto (Vanlig läggsöm)⁹⁶

Tavallisessa sidepistoissa (kuva 12) vertikaalisesti ommellut langat kiristetään tiheästi yhteen pohjakankaan päälle. Näiden yli ommellaan tietyn välimatkan päähän toisistaan kiristäviä päälle ommeltuja pistoja. Sidepistot ommeltiin usein kultalangoilla, ja niitä käytettiin varsinkin pyhimyskuvien taustalla.⁹⁷ Sidepistoista on useita erilaisia muunnelmia.

Mustasaaren ristin selkäpuolen ristiinnaulitun tausta on ommeltu sidepistoin (kuva 13).

Kaksoissidepisto (Dubbel läggsöm)

Kaksoissidepistoissa (kuva 14) langat kiristetään horisontaalisesti tiheästi yhteen pohjakankaan päälle; näiden yli suorakulmassa tai yhtä pitkän välimatkan päässä toisistaan kiristetään pystysuorat rivit samaa lankaa, jotka ommellaan kiinni tavallisilla sidepistoilla.⁹⁸

Lapinjärven ristin pyhimyksen puvun viitan vuori on ommeltu kaksoissidepistoin (kuva 15).

Lasuuripisto

Lasuuriompelussa (kuva 16) eli *or nue*-ompelussa kultalangat kiinnitetään horisontaalisesti ja tiheästi toistensa lähelle. Näiden päälle ommellaan vaihtelevalla tiheydellä värillisellä silkillä pystysuoria ompeleita siten, että pintaan syntyy erilaisia vivahteita. Lasuuriompelua käytettiin melko myöhäisen keskiajan koruompeleissa, joissa tekninen taitavuus saavutti sellaisen huipun, että voidaan puhua "neulalla maalaamisesta."⁹⁹

Hollolan ristin Margaretan puku ja viitta on ommeltu lasuuripistoin (kuva 17).

---

⁹⁵ Franzen 1972, 14-15.

⁹⁶ Vanlig läggsömille ei ole suomalaista vastinetta. Tässä tutkimuksessa läggsöm on suomennettu sidepisto, joka ei kuitenkaan liene sen oikea nimi.

⁹⁷ Franzen 1972, 26-27.

⁹⁸ Franzen 1972, 28-29.

⁹⁹ Franzen 1972, 30-31.

Mallikuvat

Kuva-aiheet ommeltiin mallipiirrosten mukaan (kuvat 18, 19).

3.3. Eurooppalainen koruommeltraditio Suomessa

Kuten sivulla 14 todettiin romaaniselta aikakaudelta ei ole säilynyt paljon koruompeleita. Sen sijaan esim. Ruotsissa on säilynyt laadukas kokoelma varhais- ja täysgoottilaisia koruompeleita mm. opus anglicanum-taideteoksia. Suomessa ei tällaisia tekstiileitä ole tavattu. Maamme vanhin kirkollinen tekstiili on Turun tuomiokirkosta peräisin oleva päänmuotoinen pyhäinjäännöissäiliö 1200-luvun lopulta. Kiinalaisesta silkkidamastista valmistettuun esineeseen on kuvattu Pyhän Eerikin marttyyrikuolemaa esittävä kohtaus.¹⁰⁰

1300- ja 1400-lukujen vaihteen tienoilta on säilynyt pieni joukko italialaisista silkkikankaista valmistettuja tekstiileitä, esim. Rauman kirkon kuorikaapu.¹⁰¹ Näissä tekstiileissä ei ole koruommeltuja kuva-aiheita. Maamme vanhimpia säilyneitä messukasukoiden koruompeleita on Asikkalan kasukan risti. Koruompeleelle ei ole voitu osoittaa mitään tiettyä työpajaa, mahdollisesti se on pohjoismaista alkuperää ja yhtä vanha kuin kasukan silkkikangas.¹⁰²

1300- ja 1400 -lukujen vaihteen tienoilta saattaa olla peräisin myös Mustasaaren kasukan etupuolen koruommel. Mahdollisesti se on valmistettu itäisessä Euroopassa, Böömissä, mutta Asikkalan koruompeleen tavoin mitään tiettyä työpajaa ei ole voitu osoittaa.

Suurin osa maassamme säilyneistä koruompeleista voidaan ajoittaa 1400-luvun lopulle ja 1500-luvun alkupuolelle. Koruompeleet on tehty pääasiassa Alankomaissa ja Saksassa toimineissa työpajoissa. Suomessa säilyneitä alankomaalaista tekoa olevia koruompeleita oli valmistettu *Baldakiinikatoskoulukunnan*, *Plyymikruunuateljeen*, *”Credo”-koruompeleiden ateljeen* ja *Gentin-Brysselin koulukunnan* työpajoissa. Baldakiinikatoskoulukunnan työpajassa oli valmistettu Hollolan, Oripään(?), Taivassalon ja Ulvilan koruompeleet, Plyymikruunuateljeessa Tammisaaren (5.29.), *”Credo”-koruompeleiden ateljeessa* Turun (?) ja *Gentin-Brysselin koulukunnan* työpajassa Karjaan koruommel. Tutkimuksessa ei voitu osoittaa Alankomaiden pohjoisosassa tehtyjä koruompeleita (amsterdamilainen ryhmä, hollantilainen ryhmä sekä utrechtilainen ryhmä). Myös Vesilahden koruommel oli valmistettu Alankomaissa, mutta sille ei voitu osoittaa mitään tiettyä työpajaa.

Kalannin (5.9.) ja Lapinjärven koruompeleet olivat alankomaalaista tai alankomaalaiselle ja saksalaiselle rajaseudulle sijoittuvan työpajan tekoa.

---

¹⁰⁰ Branting-Lindblom 1997 (1928), 54; Branting-Lindblom 1997 (1929), 30; KM inv.no 52090:3.

¹⁰¹ Hyvönen 1990, 97; KM inv. no 2004.

¹⁰² Asikkalan kirkko. MVKA; Edgren 1997, 383; HM 152:2.

Kuten sivulla todettiin useimmat saksalaiset koruompeleet pystytään ryhmittelemään alueittain, mutta niitä ei ole voitu nimetä tiettyihin ateljeihin tai yksittäisiin työpajoihin. Saksalaisista työpajoista voidaan nimetä ainoastaan Lyypekinkoulukuntaan kuuluva *Marienkirchemessukasukkaryhmä*, jonka työpajassa on valmistettu Uudenkaupungin kasukka (5.36.).

Osa saksalaista tekoa olevista koruompeleista voitiin jakaa alueittain. Halikon koruommel (ei ristiinnaulittu) on valmistettu Kölnissä. Seilin (5.23.) koruommel on ryhmitelty Kölnin, Ala-Reinin ja Reininmaan alueen koruompeleisiin, Janakkalan koruommel Keski-Reinin tai Westfalenin (samankaltaisia koruompeleita on valmistettu myös Etelä- ja Keski-Saksassa sekä Itävallalla ja Sleesiassa) alueeseen, Tammisaaren koruommel (5.30.) Luoteis-Saksan (Ala-Saksin tai Westfalenin) alueeseen. Seilin koruompeleen (5.22.) tyyliä tekstiileitä löytyi Reininmaalta, Sleesiasta, Kaakkois- ja Pohjois-Saksan alueilta sekä Alasaksista.

Useat saksalaista tekoa olevat koruompeleet pystyttiin ryhmittelemään ainoastaan pohjois-, keski-, tai eteläsaksalaisiin tai pelkästään saksalaisiin koruompeleisiin. Rauman kasukan koruommel (5.20.) oli pohjoissaksalaista tekoa, Rauman toinen koruommel (5.21.) pohjois- tai eteläsaksalaista tekoa. Askolan, Kalannin, Kiikan, (5.8.), Lempäälän, Mustasaaren selkäpuolen, Nousiaisten, Siipyyn, Tyrvään ja Uudenkaupungin (5.34.) koruompeleista pystyttiin ainoastaan toteamaan, että ne ovat saksalaista tekoa. Oman ryhmänsä muodostivat kasukat, jotka oli valmistettu joko Saksassa tai Puolassa. Tähän ryhmään kuuluivat Keuruun, Kustavin ja Säkylyn koruompeleet. Böömiläistä eli kaakkoissaksalaista tekoa oli Huittisten koruommel.

Auran, Kalannin (5.10.), Sääksmäen ja Ylistaron koruompeleille ei löytynyt vertailumateriaalia, joten niiden valmistusmaata ei pystytty paikantamaan.

Keskiaikaisista kirkkotekstiileistämme vain pieni osa on pohjoismaista tai kotimaista tekoa. Mahdollisesti ryhmän ainoa kotimaassa valmistettu koruommel oli Uudenkaupungin risti (5.35), joka saattaa olla tehty Naantalinnun nunnaluostarissa. Yksi arvokkaimmista Naantalissa valmistetuista tekstiileistämme on Huittisten reunavaate (kuva 20). Sen on tehnyt huittislainen Birgitta Anundintytär, joka otettiin nunnaksi Naantalinnun luostariin 1449. Kirjontatyön aiheena on kohtauksia Pyhän Birgitan, Pyhän Joakimin ja Pyhän Annan elämästä sekä Neitsyt Marian ja Vapahtajan historiasta.¹⁰³ Vadstenan kolmatta tyyliä maassamme edustaa Naantalinnun kasukka¹⁰⁴ (kuva 21), jonka vihreään samettiseen pintaan on ommeltu side- ja ketjupistoin Mariaa symboloivia liljoja, ruusuja, tähtiä sekä kolmijakoisia lehtiä.

Tutkittavassa materiaalissa ei ole Albertus Pictorin työpajasta lähtöisin olevia messukasukoita, mutta sen sijaan Turun tuomiokirkosta on säilynyt bursa (kuva 22), jonka tilaaja oli ilmeisesti Martti Skytte.¹⁰⁵

---

¹⁰³ KM inv.no 2372:3. MVKA.

¹⁰⁴ KM inv.no 1997:6.

¹⁰⁵ Riska 1987 b, 254.

4. KORUOMPELEIDEN KUVA-AIHEET

4.1. Kuva-aiheiden esikuvat

Keskiaikaisten koruompeleiden kuva-aiheiden mallit perustuivat lähinnä maalauksiin, grafiikan lehtiin sekä puu- ja kuparipiiroksiin. Koska tämän tutkimuksen varsinaisena tehtävänä on selvittää missä maassa ja milloin kasukat on valmistettu, ei koruompeleiden kaikkien esikuvien yksityiskohtaista tutkimusta ole tehty. Tutkimuksessa tyydytään lähinnä selvittämään, minkälaisia malleja yleensä käytettiin, ja esimerkkien avulla osoittamaan joidenkin koruompeleiden graafinen tai maalauksellinen esikuva.

Tämän tutkimuksen yhteydessä on pyritty hahmottamaan 1400-luvun ja 1500-luvun alkupuolen koruompeleiden kuva-aiheiden esikuvina käytettyä materiaalia. Yleiskuvan saamiseksi olen käynyt kirjallisuuden avulla läpi kyseisten vuosisatojen grafiikanlehtiä ja maalauksia.¹ Selvitys osoitti, että koruompeleiden kuvien mallit on saatu aikakauden grafiikasta ja maalauksista.

Anne Kjellberg on osoittanut, että 1400-luvun loppupuolen koruompeleiden esikuvina on käytetty saksalaisia ja alankomaalaisia yksittäisiä grafiikan lehtiä. Tuntemattomasta saksalaisesta kirkosta on säilynyt dalmatikasta peräisin oleva koruommel, jonka aiheen esikuvana on ollut alankomaalaisen vuosien 1470-1475 välisenä aikana painetun *Speculum Humanae Salvationis* -julkaisun grafiikan lehti.² Kjellbergin mukaan aiheiden esikuvina on käytetty myös seuraavia teoksia: Alankomaissa n. 1470 julkaistu *Canticum Canticorum*,³ Antwerpenissä 1491 julkaistu *Duytsche Ghediten*,⁴ sekä Alankomaissa 1400-luvun toisella puoliskolla toiminut *Berliner-pasjonens mesterin* grafiikka.⁵

Agnes Brantingin ja Andreas Lindblomin mukaan ruotsalaisen Sorundan kirkon ristin yläosaa koristavan Ruotsin kansallispyhimyksen Birgitan kuvan esikuvana on Nürnberg-monogrammistin tai Meister der Meinrad-legendan tekemä puupiirros, joka on julkaistu vuonna 1481 saksalaisessa *Onus mundi*-painoksessa.⁶ Tekstiileiden kuva-aiheiden kuviointi on saanut vaikutteita myös käsikirjoitusten miniatyyreistä. Norjalaisen Veöyn kasukan koristuksen esikuvana on ollut mahdollisesti Ypresissä 1400-luvun paikkeilla julkaistun käsikirjoituksen kuvan seinäkoristus.⁷

Agnes Brantingin ja Andreas Lindblomin mukaan 1400- ja 1500-lukujen esikuvina käytettiin tunnettujen aikakauden maalareiden maalauksia, tai taiteilijat työskentelivät työpajojen palveluksessa. Koruompeleiden esikuvina ovat olleet mm. *Albert Boutsin*,

---

¹ Mestari FVB:n grafiikanpiirroksia on julkaistu Friedrich Wilhelm Heinrich Hollsteinin kirjasarjassa *Dutch and Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts ca 1450-1700*. Volume XII, 1962, Amsterdam, 146-154; Alankomaalaista aikakauden maalaustaidetta on esitelty mm. M. Friedländerin kirjassa *Die Altniederländische Malerei*, 1925 ja E. Panofskyn kirjassa *Early Netherlandish painting*, 1958.

² Kjellberg 1975 osa 2, 133.

³ Kjellberg 1975 osa 1, 103.

⁴ Kjellberg 1975 osa 2, 140.

⁵ Kjellberg 1975 osa 2, 144.

⁶ Branting-Lindblom 1997 (1929), 46.

⁷ Kjellberg 1975 osa 1, 59

Rogier van der Weydenin, Gerard Davidin ja Quentin Matsyksen maalauksista saadut vaikutteet.

Quentin Matsyksen tiedetään piirtäneen luonnoksia antwerpeniläisille ateljeille ja työpajoille. Ragnar Blomqvist on osoittanut, että Lundin tuomiokirkosta peräisin olevan koruompeleen mallikuvat on piirtänyt juuri Quentin Matsys. Agnes Branting ja Andreas Lindblom ovat täydentäneet Blomqvistin tutkimusta ja osoittaneet, että esim. Lundin koruompeleen surevan Maria Magdaleenan kuva on sama, joka esiintyy Matsyksen Antwerpenissä olevassa maalauksessa Jeesuksen hautaanlasku. Lundin Pyhän perheen kuva, jossa on sellainen harvinainen yksityiskohta kuin puettu Jeesus-lapsi, on puolestaan samanlainen Matsyksen Brysselin Anna-alttarin maalauksen kanssa. Branting ja Lindblom lisäävät vielä, että mallikuvia ovat voineet piirtää myös Matsyksen avustajat.⁸

Alankomaalaisten koruompeleiden tavoin myös saksalaista alkuperää olevien koruompeleiden esikuvina on käytetty tunnettujen taiteilijoiden maalauksia tai taiteilijat ovat piirtäneet mallikuvia ateljeille. Lyypekkiläisen mestari Hermannin työpajan koruompeleiden tyylipiirteet muistuttavat aikakauden lyypekkiläismaalareiden, pääasiassa *Herman Roden* tyyliä. On mahdollista, että Rode on tehnyt mallipiirroksia mestari Hermannille.⁹ Brantingin ja Lindblomin mukaan Walter Paaz on osoittanut, että ruotsalaisesta Kumlan kirkosta peräisin olevan kuorikaavun kilven mallipiirrokset on tehnyt lyypekkiläinen *Jakob von Utrecht*. Kuvassa olevia enkelihahmoja voidaan verrata von Utrechtin maalaamiin Lyypekin Marienkirchen alttaritaulun kuviin.¹⁰ Kölniläistä alkuperää olevien koruompeleiden esikuvat voidaan puolestaan yhdistää *Meister der Heiligen Sippen* maalauksiin.¹¹

Tässä tutkimuksessa mukana olevien messukasukoiden koruompeleiden kuva-aiheiden esikuvia ei tiettävästi ole yritetty määritellä aikaisemmissa tutkimuksissa. Tutkimuksen yhteydessä olen käynyt läpi Friedrich Wilhelm Heinrich Hollsteinin kirjassa *Dutch and Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts ca. 1450-1700* esiteltyjä kuvia ja verrannut niitä tutkimuksessa esiteltyihin koruompeleiden kuva-aiheisiin. Mielestäni Lapinjärven ristin selkäpuolen apostoli Johanneksen esikuvana on *Master FVB:n* piirtämä grafiikan lehti,¹² etupuolen Andreaksen esikuvana *Master Banderolesin* piirtämä grafiikan lehti.¹³ Ernst von Ullmanin kirjassa *Geschichte der deutschen Kunst 1350-1470* esitelty Meister von 1446 kuparipiirros¹⁴ muistuttaa tyylillisesti Kustavin kasukan kuvaa, mutta muuten kuva ei ole identtinen Kustavin kuvan kanssa.

Grafiikan lisäksi olen käynyt läpi Erwin Panofskyn kirjassa *Early Netherlandish Painting* esiteltyjä 1400-luvun loppupuolen maalauksia. Selvitys osoitti, että tutkimuksessa saattaa olla mukana koruompeleita, joiden esikuvat löytyvät

---

⁸ Branting-Lindblom 1997 (1929), 57.

⁹ Branting-Lindblom 1997 (1929), 73

¹⁰ Branting-Lindblom 1997 (1929), 77.

¹¹ Branting-Lindblom 1997 (1929), 79.

¹² Hollstein 1955, 150-151.

¹³ Hollstein 1955, 43.

¹⁴ von Ullman 1981, 297.

hollantilaisesta 1400-luvun loppupuolen maalaustaiteesta. Mustasaaren kasukan selkäpuolen ristin kuva-aihe saattaa perustua Rogier van der Weydenin taiteeseen, Tammisaaren kasukan ristin kuva Albert Boutsin taiteeseen. Lisäksi Turun ristin esikuvana saattaa olla Hugo van der Goesin maalaus Jeesuksen hautaanlasku. Kuvien kesken ei ole kuitenkaan voitu esittää varmaa yhtäläisyyttä, joten esikuvat voivat olla joitakin muita kuvia. Esikuvien varmistaminen vaatisi kaiken kyseisiin aiheisiin liittyvän aikakauden kuvamateriaalin kokoamista ja päätelmien tekemistä tämän aineiston pohjalta. Tällainen pohdinta menee kuitenkin tämän tutkimuksen tehtävänasettelun ulkopuolelle.

Grafiikanlehdet

Useiden yksittäisten apostoliesitysten esikuvina on käytetty grafiikanlehtiä. Lehtiä painettiin paljon, ja niitä oli helppo hankkia. Ompelutekniikan kannalta tärkeää on ollut henkilöiden selkeä asento ja draperian muotoilu; helppo ommeltavuus mahdollisti suuremman tuotannon. Selkeitä hahmoja on myös seurakuntalaisten helpompi ymmärtää.

Anne Kjellbergin mukaan ruotsalaisen Rön kasukan haarukkaristin keskellä olevan Johanneksen kuvan (kuva 72) esikuvana on ollut mestari FVB:n piirtämä grafiikan lehti. Kjellberg toteaa vielä, että grafiikan lehti muistuttaa Ärhusin tuomiokirkosta peräisin olevaa Bernt Notken veistosta.¹⁵ Mielestäni myös Lapinjärven Johanneksen (kuva 23) esikuvana on mahdollisesti sama mestari FVB:n piirros (kuva 24). Mestari FVB toimi todennäköisesti Bruggessa vuosien 1480 ja 1500 välillä.¹⁶ Lapinjärven Johannes ei ole aivan identtinen piirroksen kanssa. Grafiikanlehden Johanneksen pään ja kasvojen muoto sekä hiukset ovat erilaiset kuin Lapinjärven Johanneksella. Piirroksesta puuttuu myös Lapinjärven pyhimyksen pään ympärillä oleva sädekehä. Lisäksi pyhimyksen silmät ovat kiinni ja kasvojen asento on frontaalinen. Vartaloiden asennot ja pukujen draperia sen sijaan vastaavat toisiaan.

Lapinjärven etupuolen Andreaxen (kuva 25) esikuvana saattaa olla mestari Banderolesin piirtämä grafiikan lehti (kuva 26).¹⁷ Apostoleiden vartaloiden muodot ja vaatteiden poimut ovat samanlaiset, mutta Lapinjärven kuvassa grafiikanlehden apostoli Filippuksen ristosauva on muuttunut Andreaxen ristiksi.

Lapinjärven kasukan pyhimysten kuvia tavataan myös monissa muissa koruompeleissa, kuten ruotsalaisesta Badelundan kirkosta peräisin olevassa kuorikaavussa.¹⁸ Useat koruompeleet, joissa on samankaltaisia apostolikuvia, eroavat kuitenkin selvästi tyylillisesti toisistaan, joten niitä ei välttämättä ole tehty samassa työpajassa tai edes samassa maassa. Erot johtuvat siitä, että esikuvina käytetyt grafiikan lehdet eivät aina ole lähtöisin samalta seudulta tai taidealueelta kuin

---

¹⁵ Kjellberg 1975 osa 1, 88.

¹⁶ Hollstein 1962, 146-154.

¹⁷ Hollstein 1955, 43.

¹⁸ Ruotsalaisen Badelundan kuorikaavun Pietarin, Johanneksen, Paavalin, Tuomaksen, Juudas Tadgeuksen, Filippuksen, Andreaxen ja Bartolomeuksen kuvat ovat samanlaisia vastaavien Lapinjärven pyhimysten kuvien kanssa. ATA Pietas kat. nr 4670/1966; Kjellberg 1975, kuvaluettelo Fig. 77, 92, 147, 151.

mahdollinen tekstiileitä valmistava työpaja. Kuvia on myös voitu kopioida vanhoista kuvista, tai työpaja on saattanut omistaa toisen ateljeen tekstiileitä ja kopioinut kuvia näistä. Eroja syntyy myös siirrettäessä graafinen malli kankaalle, jolloin esimerkiksi henkilöiden mitat saattavat muuttua. Lisäksi on tapauksia, joissa apostoleita on käytetty peilikuvina tai heidän attribuuttejaan on vaihdettu. Lopuksi täytyy ottaa myös huomioon se, että sekä Saksa että Alankomaat ovat harjoittaneet vientiä toistensa kanssa, joten Saksassa on useita alankomaalaista alkuperää olevia messukasukoista.

Maalaukset

Mustasaari

Mustasaaren selkäpuolen koruompeleiden kuvien esikuvana saattaa olla alankomaalaisen Rogier van der Weydenin maalaukset.¹⁹ Mustasaaren kasukan kuva-aihe ei ole minkään maalauksen tarkka kopio, vaan työpajan mallipiirtäjä on mahdollisesti yhdistänyt osia eri maalauksista. Yleisesti työpajojen mallipiirtäjät ovat toimineet siten, että he ovat joko kopioineet ommeltavan mallin tarkan yksityiskohtaisesti tai ovat yhdistelleet erilaisia kuvälähteitä ja liittäneet mukaan vielä itse tekemiään yksityiskohtia. Tämän vuoksi kuva-aiheen alkuperäistä esikuvaa on useimmiten lähes mahdoton jäljittää. Lisäksi on muistettava, että liturgisten vaatteiden muodosta johtuen kompositioiden ja erilaisten aiheiden muunnelmät ovat rajoitetummat kuin maalausten tai seinämaalausten, minkä vuoksi yhtäläisyydet rajoittuvat lähinnä erilaisten yksityiskohtien kuvaamiseen.

Kyseisen työskentelytavan hahmottamista valaisen kahden esimerkin avulla. Ensimmäinen esimerkki on Unkarin kansallismuseossa säilynyt Sztropkon kasukka (kuva 27), joka on esitelty Maria Varju-Emberin kirjassa *Old textiles*. Koruommel pohjautuu alankomaalaiseen mallikuvaan, mutta itse tekstiili on ommeltu Unkarissa paikallisessa työpajassa. Kasukan yläosan sateenkaarella istuva Kristus-hahmo ja ristivarsiin kuvatut hahmot on suora kopio niin kompositioltaan kuin väreilykseltäänkin Rogier van der Weydenin Beaunen Hotel-Dieun triptyykistä Viimeinen tuomio (kuva 28).²⁰

Sztropkon kasukka on viininpunaista silkkisamettia, koruompeleet on tehty silkki- ja kultalangoin ns. neula-maalaustekniikalla. Kuvan yläosassa on Viimeisen tuomion kuvaus, jossa Kristus istuu sateenkaarellisella valtaistuimella. Vasemmassa ristivarressa on polvistunut Maria, hänen takanaan pienet alastomat lunastettujen hahmot. Oikeassa ristivarressa on polvistunut Johannes Kastaja, hänen takanaan puolestaan paholaisen kita, joka nielee tuomittuja. Keskellä on ristiinnaulittu (kuva 29), jonka vasemmalla puolella on pyörtyvä Maria, oikealla apostoli Johannes. Alinna on kuvattu vielä Marian ilmestys (ei kuvassa). Se oli alunperin ommeltu etupuolelle, eikä sen tähden sovi Viimeisen tuomion tematiikkaan.²¹

---

¹⁹ Rogier van Weydenin taiteesta esim. Panofsky 1958, osa 1, 178-204.

²⁰ Varju-Ember 1980, 11, 46-47.

²¹ Varju-Ember 1980, 46-47.

Koruompeleen Viimeisen tuomion kuva ei kuitenkaan ole aivan identtinen van der Weydenin maalauksen kanssa, vaan mallipiirtäjä on poiminut piirrokseensa ainoastaan keskellä olevan valtaistuimella istuvan Kristuksen, polvistuneen Marian ja Johannes Kastajan sekä joitakin lunastettujen ja tuomittujen hahmoja. Kristuksen alapuolella oleva arkkienkeli Mikael on korvattu ristiinaultsemiskuvalla.

Mielestäni tämän ristiinaultitun esikuvana on mahdollisesti van der Weydenin maalaus Ristiinaultitseminen (kuva 30), joka on maalattu n. 1458-1459.²² Molempien ristiinaultittujen asento on samanlainen: hieman vasemmalle kääntynyt vartalo, oikean käden päälle kääntyvä pää, samantyyppiset kasvojenpiirteet, hiukset ja orjantappurakruunu, hieman polvista koukistuneet jalat, samanlaiset jalkaterät sekä oikeassa kyljessä oleva kylkihaava. Lannevaate on erilainen. Molemmilla on hoikka, pitkäraajainen, hienosti muovailtu vartalo, jossa yhdistyvät gotiikan sulous ja italialaisen taiteen tasapaino.

Mahdollisesti myös ristiinaultitun alla olevan henkilöryhmän esikuvana on van der Weydenin taide. Ristiinaultitun alla olevalle henkilöryhmälle en ole nähnyt suoraa esikuvaa, mutta jotakin vaikutteita on voitu saada kuvan 30 Mariasta tai Johanneksesta tai Ristiinaultittu Golgatalla-maalauksen pyörtyvästä Mariasta (kuva 31), jonka esikuvana on puolestaan vastaava kohta Rogierin kuuluisasta Kristuksen ristiltäotosta. Ristiinaultittu on läheistä sukua myös kuvalle 34. Mahdollisesti mallikuvan tekijä on tuntenut Rogierin tuotannon laajastikin.²³

Toinen esimerkki on ruotsalainen Vadstenan luostarikirkosta säilynyt tekstiili. Rogier van der Weydenin taiteeseen pohjautuu mahdollisesti myös eräs ruotsalainen koruommel. Vadstenan luostarikirkosta on säilynyt suuri sinivioletti liina (kuva 33), joka Agnes Brantingin mukaan saattaa olla hautapeitto, A. Goldschmidtin mukaan juhlakulkueviiri tai paastoliina. Liinaa koristavat tähtimäiset pienet kuviot sekä ristiinaultittu ympärillään Neitsyt Maria ja apostoli Johannes.²⁴

Vuonna 1906 Otto Jansen toi esiin ajatuksen, että koristelu tähtimäisine kuvioineen on luonteenomaista Vadstenan birgittalaisluostarin tyylille (ns. Vadstenaskolan), ja että vastaavanlaisia tähtimäisiä koristeita löytyy myös Sten Sturen kuorikaavusta ja erään reliikkilippaan vuorista.²⁵ Myös kuorikaapu ja reliikkilipas ovat peräisin Vadstenan luostarin kirkosta. Sten Sturen kuorikaavun reunassa on lisäksi koristereunus sekä koristekilpi, joka on tehty alankomaalaisessa "Credo"-koruompeleiden ateljeessa (kuva 135). Tämä flanderilainen koristereunus on siis kiinnitetty punaiseen tähtikoristeiseen samettiin vasta Vadstenan luostarissa. Kuorikaavun mahdollinen valmistusvuosi on 1489.²⁶

Agnes Branting on vuonna 1907 kumonnut väitteen, että Vadstenan sinivioletti liina olisi valmistettu Vadstenan luostarissa. Vuoden kuluttua A. Romdahl omissa tutkimuksissaan ei vastustanut ajatusta, että tähtikoristelu olisi tehty Vadstenassa. Sen

---

²² Panofsky 1958, osa 1, 286.

²³ Panofsky 1958, osa 1, 285.

²⁴ Branting-Lindblom 1997 (1929), 73-75, PL 179, PL 179-181.

²⁵ Branting-Lindblom 1997 (1928), PL 70, PL 71.

²⁶ Branting-Lindblom 1997 (1928), 100-101; Branting-Lindblom 1997 (1929), 49-50, 73-75.

sijaan hän toi esiin ajatuksen, että kuvioidut hahmot olisi tilattu tai tehty Alankomaissa. Hänen mielestään ristiinnaulitturyhmällä on selvä Rogier van der Weydenin taiteen vahva leima. Sitten (1918) puolestaan A. Goldschmidt on esittänyt väitteen, että ristiinnaulitturyhmän mallikuvan esikuvana olisi lyypekkiläisen Herman Roden diptyykin Lyypekin Mariankirkossa (kuva 32).²⁷

Herman Rode on mahdollisesti piirtänyt mallikuvia lyypekkiläiselle Herman van der Lyndenin työpajalle. Brantingin ja Lindblomin mielestä ei ole mitään syytä epäillä Goldschmidtin sängen tarkkaa huomiota. He päätyvät siihen lopputulokseen, että liina on mahdollisesti valmistettu juuri Herman van der Lyndenin työpajassa. Heidän mielestään tukea tälle väitteelle antaa se, että luostarikirkossa on säilynyt toinen koristeommel samasta työpajasta. Goldschmidt ajoittaa Vadstenan liinan 1480-luvulle.²⁸

Mielestäni Brantingin ja Lindblomin teoriaa ei kuitenkaan voi hyväksyä sillä perusteella, että Vadstenan luostarikirkossa on säilynyt toinen koruommel kyseisen lyypekkiläisen mestarin ateljeesta. Kuten edellä mainittiin, Vadstenasta löytyy myös koruommel, joka on valmistettu Flanderissa. Tältä pohjalta voimme siten ottaa uudelleen tarkasteltavaksi A. Romdahlin arvelun, että liinan ristiinnaulitturyhmän mallikuva olisi alankomaalaista alkuperää. Tekemäni vertailu osoittaa, että Vadstenan liinan ristiinnaulitturyhmä muistuttaa enemmän Rogier van der Weydenin kuin Herman van der Lyndenin tyyliä. Käytettävissäni ei ole ollut A. Goldschmidtin tutkimusta *Konsthistoriska sällskapetets publikation* eikä A. Romdahlin tutkimusta *Kult och konst*, joissa he mahdollisesti perustelevat teorioitansa. En ole löytänyt myöskään Brantingin ja Lindblomin perusteluja Herman Roden vaikutuksesta.²⁹

Herman Roden triptyykin lähempi tutkimus osoittaa, että yhtäläisyydet Vadstenan liinan ristiinnaulitturyhmään ovat melko vähäiset. Roden maalauksessa ristiinnaulitun oikealla puolella on suoraan eteenpäin katsova Johannes, jonka oikea käsi on pystyssä, sekä kädet ristissä oleva Maria. Ristiinnaulitun vasemmalla puolella on polvillaan oleva mieshenkilö, jolla on kädessään jokin esine ja edessään hattu. Hänen oikealla puolellaan on leijona. Ristiinnaulitun risti kasvaa kivikasasta. Maalauksen taustalla on kaariholvikoristelua. Ikonografista kokonaisuutta tarkastellen Roden maalaus eroaa Vadstenan liinan ikonografiasta, kolmifiguurisesta (Kristus, Maria, Johannes) ryhmästä. Erot tulevat selvästi esiin myös ristiinnaulittujen yksityiskohtia tutkittaessa; Roden maalauksen Kristus ei ole identtinen Vadstenan kuvan kanssa.

Kuten Sztropkon kasukan yhteydessä todettiin, mallikuvien piirtäjät eivät ole kopioineet esikuvia kaavamaisesti. Pidän mahdollisena, että Vadstenan liinan ristiinnaulitun esikuvana on Rogier van der Weydenin maalaus Ristiinnaulittu Golgatalla (kuva 34). Taulu on maalattu 1430- tai 1440-luvuilla.³⁰ Tekemäni vertailu

---

²⁷ Branting-Lindblom 1997 (1929), 74, Fig. 134.

²⁸ Branting-Lindblom 1997 (1929), 75; Herman van der Lyndenin työpajasta tarkemmin Branting-Lindblom 1997 (1929), 65-73.

²⁹ A. Goldschmidtin tutkimus *Konsthistoriska sällskapetets publikation* on julkaistu 1918, A. Romdahlin *Kult och konst* 1908.

³⁰ Panofsky 1958, osa 1, 285.

osoittaa, että Vadstenan liinan ja Rogierin ristiinnaulittujen kuvissa on paljon yhteisiä piirteitä. Ristiinnaulittujen asento on samanlainen: hieman oikealle kääntynyt vartalo, oikean käden päälle kääntyvä pää, identtiset jalkaterät. Myös kasvojenpiirteissä, hiuksissa ja orjantappurakruunussa on samankaltaisuuksia.

Mahdollisesti Goldschmidt on nähnyt yhtäläisyyksiä Roden maalauksen vasemmanpuoleisen miehen ja Johanneksen kasvoissa. Vadstenan Johannes muistuttaa kuitenkin enemmän van der Weydenin Johanneksia. Ristin juurella olevaa pääkalloa ja luita on kuvattu esim. van der Weydenin Ristiinnaulittu Golgatalla maalauksessa (kuva 34). Roden maalauksessa pääkalloa ja luita ei ole laisinkaan.

Mielestäni Mustasaaren kuva-aiheen ristiinnaulittu (kuvat 13, 35) muistuttaa Vadstanan liinan tavoin van der Weydenin taulun Ristiinnaulittu Golgatalla-maalauksen (kuva 34) ristiinnaulittua. Sekä Mustasaaren että Ristiinnaulittu Golgatalla-maalauksen ristiinnaulittujen asento on samanlainen: hieman oikealle kääntynyt vartalo, oikean käden päälle kääntyvä pää, hieman polvista koukistuneet jalat, samantyyppinen orjantappurakruunu, hoikka pitkäraajainen vartalo sekä yksityiskohtaisen tarkasti kuvatut kasvot. Mutta myös eroavaisuuksia löytyy. Lannevaattet eivät ole samanlaisia, Ristiinnaulittu Golgatalla-ryhmän ristiinnaulitulla on hiukset vain vasemmalla puolen, Mustasaaren ristiinnaulitulla molemmin puolin päätä. Mustasaaren Kristuksen jalkaterät ja kylkihaavan ompeleet ovat kuluneet, joten tältä osin vertailua ei voi tehdä.

Mustasaaren ristiinnaulitturyhmän Marian ja Johanneksen esikuvana saattaa puolestaan olla Ristiinnaulittu-maalauksen (kuva 30) Maria ja Johannes. Maalauksella on paljon yhteistä Ristiinnaulittu Golgatalla-maalauksen (kuva 34) hahmojen kanssa, esim. samanlaiset kasvojenpiirteet. Ristiinnaulittu-maalauksen kompositio on kuitenkin yksinkertaisempi. Marian ja Johanneksen hahmot on erotettu ristiinnaulitulla. Johanneksen käsivarsille pyörtymisen sijaan Neitsyt Maria seisoo yksin kasvot alas luotuina ja kuivaa kyyneleitään viittaansa. Ristin toisella puolen Johannes kohottaa kätensä surun ilmauksena ja katsoo ylös. Tässä maalauksessa van der Weyden palaa vanhimpaan hieraattiseen ristiinnaulittu-tyyppiin. Hahmot ovat pikemminkin surun kalvat kuin musertamat ja veistoksellisia kuvia pikemminkin kuin draamallisen kertomuksen henkilöitä.³¹

Verrattaessa Rogierin maalausta ja Mustasaaren kuvia toisiinsa huomataan, että ne eivät ole aivan identtisiä keskenään. Marian ja Johanneksen asennot ovat erilaiset, samoin pukujen draperia muodostuu eri tavoin. Yhteistä on kuitenkin sommitelma, Marian alaspäin ja Johanneksen ylöspäin luodut kasvot. Sama asetelma toistui myös Sztropkon kasukassa.

Mustasaaren ristiinnaulittu-aiheinen koruommel ei todennäköisesti ole tehty Unkarissa. Unkarin kansallismuseon kuraattori Lilla Tomposin mielestä on epätodennäköistä, että koruommel olisi valmistettu Unkarissa.³² Kokoavasti voidaan todeta, että Mustasaaren selkäpuolen koruompeleiden esikuvien kohdalla ei ole

---

³¹ Panofsky 1958, osa 1, 288-289.

³² Unkarin kansallismuseon kuraattori Lilla Tomposin kirje Tiina Eskeliselle 3.11.1997.

mitenkään varmaa, että koruompeleen mallikuvana on ollut Rogier van der Weydenin taide. Esikuvana ovat saattaneet olla jotkin muut maalaukset, koska ristiinnaulitseminen on erittäin yleinen aihe maalaustaiteen historiassa.

Mustasaaren ristiinnaulitun kompositio muistuttaa myös mestari FVB:n grafiikan lehteä (kuva 36).³³ Kristusten jalkojen asento on hieman erilainen, samoin ristiinnaulittujen kädet on piirretty eri asentoon. Sen sijaan Kristusten kasvojen piirteet ja orjantappurakruunu ovat melko samanlaiset. Lisäksi Marian ja Johanneksen asennoissa on samankaltaisuutta: molempien käsien asento on lähes identtinen piirroksen kuvan kanssa. Pukujen laskokset sen sijaan muotoutuvat hieman eri tavoin.

Tammisaari

Mahdollisesti Tammisaaren (kuva 37) ja St.Nikolain (kuva 129) koruompeleiden ristiinnaulitut ovat tyyllisesti samankaltaisia Dirc Boutsin Granadan Capilla Realin triptyykin ristiinnaulitun kanssa (kuva 38), joskin Boutsin Kristus on hieman hoikempi.³⁴ Tyyllisiä erikoispiirteitä, joiden perusteella Tammisaaren ja St. Nikolain ristiinnaulitut muistuttavat Boutsin Kristusta, ovat sylinterimäinen ylävartalo, joka ei levene ylöspäin hartioita kohti sekä reisistä erillään oleva ja polvista sivuille aukeava jalkojen asento.

Turku

Ars Sacra näyttelyluettelon mukaan Turun ristin keskimmäisen kuvakentän aiheena on Jeesuksen hautaanlasku.³⁵ Mielestäni kuvassa on kuitenkin hautaanlaskua edeltävä aihe Jeesusta surraan (kuva 39). Hautaanlasku-aiheisissa kuvissa mukaan on usein kuvattu tyhjä hauta, jonne Jeesuksen ruumis lasketaan. Turun kuvassa hautaa ei ole. Haudan ympärillä olevat henkilöt ovat samoja molemmissa aiheissa.

Turun Jeesusta surraan-kuvan esikuvana saattaa olla Erwin Panofskyn kirjassa *Early Netherlandish Paintings* kuvattu flaamilaisen taiteilijan Hugo van der Goesin Wienin Gemäldegalerien kokoelmassa oleva maalaus Jeesusta surraan (Lamentation) (kuva 40). Panofskyn mukaan maalauksen komposition etualaa hallitsee Maria Magdaleenan ja Nikodemoksen hahmot, jotka on tiiviisti sijoitettu kuvan alimpiin nurkkiin. Muiden henkilöiden sijoittelu on ratkaistu kahdella etääntyvällä ja toisiaan leikkaavalla diagonaaliasettelulla. Toinen ryhmä muodostuu Kristuksesta, hänen takanaan olevasta Joosef arimatialaisesta ja käsiään kohottavasta surevasta naisesta. Toinen ryhmä ulottuu kuvan oikeassa alalaidassa olevasta Nikodemoksesta ryhmän huipulla olevaan silmiään pyyhkivään naiseen. Panofsky jatkaa vielä, että on lähes mahdotonta ratkaista, kaatuvatko surijat alas rinteeseen vai siirtyvätkö eteenpäin maastoon. Lisäksi Kristuksen ruumis näyttää pikemminkin leijailevan ilmassa kuin lepäävän maassa.³⁶

---

³³ Hollstein 1955, 146.

³⁴ Panofsky 1958, osa 2 PL 262; Dirc Boutsin taiteesta ks. esim. Panofsky 1958 osa 2, 314-319.

³⁵ Ars sacra. Näyttelyluettelo 1976. Kirkkotaiteen näyttely Turun taidemuseossa 6.11.1976-30.1.1977.

³⁶ Panofsky 1958, osa 1, 339-340.

Turun koruompeleen kuva poikkeaa jonkin verran Wienin maalauksesta. Kuvan etualan alimpiin nurkkiin ei ole sijoitettu henkilöahmoja, mikä todennäköisesti johtuu tilan puutteesta; maalauksiin verrattuna koruompeleiden pieni tila on rajoitettu, joten liiallisen ahtauden tunteen välttämiseksi ja tasapainoisen komposition aikaansaamiseksi osa mallikuvien henkilöistä ja tapahtumista jouduttiin joskus jättämään pois. Muuten kuvassa on selvästi havaittavissa Hugo van der Goesin maalauksen kompositiollinen ratkaisu, eli kaksi etääntyvää ja toisiaan leikkaava diagonaaliasettelu. Toinen muodostuu Kristuksesta, hänen takanaan olevasta Joosef arimatialaisesta ja kuvan oikeassa ylänurkassa olevasta miehestä, jota van der Goesin maalauksessa vastaa kädet koholla oleva nainen. Myös toinen ryhmä Nikodemosta lukuunottamatta on lähes identtinen alkaen Kristuksesta ja päättyen huntupäiseen naiseen. Ryhmän huipulla on Wienin kuvan tavoin vielä kaksi henkilöä. Myös Kristusten leijailevan oloiset vartatolot samoin kuin henkilöryhmän taustalla olevat maakumpareet ovat samankalataiset.³⁷ Tekijän tiedossa ei ole, onko Hugo van der Goes piirtänyt työpajoille tai ateljeille mallipiirroksia kuten esimerkiksi Tammisaaren kasukan yhteisessä mainittu Albert Bouts.

4.2. Ikonografinen ryhmittely

Tutkimuksessa on pystytty määrittelemään kaikkien 38 messukasukan kuva-aiheet. Koruompeleiden kuva-aiheet ovat selkeästi raamatullisia. Lähes kaikki aiheet liittyvät Raamatussa kerrottuihin tapahtumiin tai siellä mainittuihin henkilöihin. Aiheiden ainekset on otettu Uudesta testamentista, ja niillä on vahvasti pelastushistoriallinen sanoma. Vanhan testamentin aiheita ei ole lainkaan. Yleisesti voidaan sanoa, että pohjoiseurooppalaista alkuperää olevissa koruompeleissa ei juurikaan ole Vanhan testamentin aiheita, ja silloinkin niitä käytetään lähinnä typologisesti.³⁸

Koruompeleiden kuva-aiheissa voidaan havaita yhtäläisyyksiä Uuden testamentin tekstin ja kuva-aiheiden yksityiskohtien välillä. Tyypillinen esimerkki on *Ristiinnaulitsemista* esittävät kuvat. Useista kuvista löytyvät kaikki evenkeliumikirjojen mukaiset yksityiskohdat. Osa kuvista painottuu erityisesti Johanneksen evankeliumin välittämään ristiinnaulitsemiskertomukseen (Jh 19:17-30), jossa ristin juurelle on kuvattu Jeesuksen äiti - Maria, ja opetuslapsi Johannes (kuva 67). Joissakin kuva-aiheissa ristiinnaulitsemis-aiheeseen on liitetty erilaisia henkilöryhmiä (kuva 84). Viidessä kasukassa kuva-aiheeseen on kuvattu ainoastaan ristiinnaulittu (kuva 130). Mielenkiintoinen on Kiikan kasukan kuva, joka poikkeaa jonkin verran yleisestä ikonografisesta perinteestä. Surevien ryhmän sijaan ristin juurelle on kuvattu naispuolinen pyhimys *Pyhä Ursula* (kuva 83). Muita

---

³⁷ Hugo van der Goesin maalauksen lisäksi samantyylinen diagonaaliasettelu on havaittavissa alankomaalaisen Geerten tot Sint Jansin (1460?-1485/95) Wienin Gemäldegalerien kokoelmissa olevassa maalauksessa Jeesusta surraan, mutta kokonaisvaikutelma poikkeaa melko paljon Turun kuvasta. Panofsky 1958, osa 1, 325, 327, kuva 444.

³⁸ Esim. ruotsalaisessa Höredan kirkon messukasukan koruompeleessa tavataan sellainen aihe kuin Abraham ja Iisak. Heidän vieressä on kuningas Daavid. Aihe on Vanhan testamentin esikuva Kristus-hahmolle. Viereisessä kuvakentässä on Pietarin ja Paavalin kuvat, joten ajatuksen taustalla on selvästi Uusi testamentti. Branting-Lindblom 1997 (1929), 79.

raamattukuvia ovat *Jeesuksen ruoskiminen*, *Kristuksen ylösnousemus*, *Jeesuksen lapsuuteen* liittyvät kuvat ja *Evankelista* esittävät kuvat.

Kuva-aiheiden joukossa on myös sellaisia Uudesta testamentista aiheensa saaneita kuvia, jotka liittyvät johonkin Uuden testamentin kertomukseen tai Uudessa testamentissa mainittuun henkilöön, mutta eivät ole varsinaisen kuva-aiheen tapahtuman aiheena. Tällaisia kuvia ovat Uudenkaupungin kasukan *Johannes Kastaja*, jossa kuvan tekijä on käyttänyt Raamatun henkilöahmoa ja pukeutunut hänet evenkeliumeiden mukaisesti kamelinkarvavaatteisiin (Mt 3:4; Mk 1:6) sekä Simon kasukan *Johannes Kastaja*, joka on liitetty ristiinnaulitsemis-aiheeseen.

Vaikka kuva-aiheet liittyvät useimmiten Uuden testamentin teksteihin, on joukossa myös kuvia, jotka esittävät jotakin Uudessa testamentissa mainittua henkilöä, mutta kuvauksen aiheet on saatu joko osittain tai kokonaan Uuden testamentin ulkopuolelta, lähinnä legendakertomuksista³⁹ tai kristillisestä ikonografisesta perinteestä. Tällöinkin painopiste säilyy raamatullisessa aineksessa. Tällaisia kuvia ovat Jeesuksen lapsuuteen liittyvä *Paimenet kumartavat Jeesusta*-aihe, jota ei mainita Luukkaan evankeliumissa, mutta taiteessa aihe kuvataan. Oman tärkeän ryhmänsä muodostavat apostolikuvat, joissa henkilöiden vaatetus ja attribuutit on otettu vanhoista legendakertomuksista. *Andreaan* (kuva 100) attribuuttina on vinoristi, koska hänet perimätiedon mukaan ristiinnaulittiin vinoristiin, *Bartolomeuksella* veitsi, koska hänet nyljettiin elävänä. Kristilliseen ikonografiseen perinteeseen liittyvät *Pyhä Anna itsekolmantena*-kuvatyyppi, joka syntyi 1200-luvulla sekä *apokalyptinen Madonna*-kuvatyyppi, joka luotiin 1300-luvulla.

Oman ryhmänsä muodostivat pyhimykset, jotka esiintyivät muiden kuva-aiheiden, aposteleiden tai muiden pyhimysten yhteydessä. Kukaan pyhimyksistä ei esiintynyt itsekseen koruompeleen keskeisenä aiheena. Pyhimykset tunnistaa mukana olevasta attribuutista. *Pyhällä Margaretalla* (kuva 5) on lohikäärme, jolla hän voitti pahalaisen, *Pyhällä Katariina Aleksandrialaisella* teilipyörä, jolla häntä kidutettiin sekä miekka, jolla hänet teloitettiin.

Koruompeleet voidaan jakaa aihepiireittäin kuuteen eri pääryhmään. Tähän pääryhmään on laskettu ainoastaan yksi kasukassa oleva pääaihe, ei ristivarsissa eikä kuvakentissä olevia yksittäisiä kuvia, jotka ainoastaan tukevat keskeistä pääaihetta. Tämä pääryhmä käsitti seuraavat aiheet: *Ristiinnaulittu* (15), *Jeesuksen lapsuus* (3), *Neitsyt Maria* (3), *Apostolit* ja *Pyhimykset* (2), *Kristuksen haavat* (2), *Jeesuksen sukupuu* (1). Jokaisessa seurakunnassa oli yleensä vain yksi messukasukka. Poikkeuksen tekivät Rauma, Seili ja Tammisaari, joissa oli kaksi sekä Kalanti ja Uusikaupunki, joissa oli kolme messukasukkaa.

---

³⁹ Suomessa säilyneiden kasukoiden kuva-aiheet, jotka liittyvät legenda-kertomuksiin, ovat legendoissa mainittuja pyhimysten vaatteiden yksityiskohtia ja attribuutteja. Tutkittavassa aineistossa ei ole koko koruompelelta kuvittavia legendakertomuksia, mutta Keski-Euroopassa säilyneissä koruompeleissa niitä tavataan useita. Esim. ruotsalaisesta Torskingen kirkosta peräisin olevan Antwerpen-ateljeessa valmistetun messukasukan koruompeleessa on harvinainen Lucia-aihe, joka perustuu Legenda Aurean kertomuksiin. Branting-Lindblom 1997 (1929), 58; Erilaisiin legendakertomuksiin, esim. Katariina Aleksandrialainen keskustelelee filosofien kanssa, perustuvia koruompeleita on valmistettu varsinkin Alankomaiden pohjoisosissa toimineissa ateljeissa ja työpajoissa. Defoer 1987, 51-82.

Koska koruompeleiden kuva-aiheiden pääkenttään liittyvät olennaisena osana myös yksittäiset kuvakentät, on aiheiden ikonografinen ryhmittely tehty näiden yksittäisten kuvien mukaan. Yksittäiseksi kuvaksi käsitetään koruompeleen jokaisessa kuvakentässä oleva erillinen kuva, joka yleensä sisältää yhden aiheen. Tässä jaottelussa aiheryhmältään laajin oli *apostolit* (41), *pyhimykset* (16), *ristiinnaulittu* (15). Lopuista aiheista on kustakin 1-5 kuvaa.

Koruompeleiden kuva-aiheet ryhmiteltiin seuraavasti:⁴⁰

Pyhä Kolminaisuus, enkelit, Jeesuksen esivanhemmat, Jeesuksen lapsuus, Kristuksen kärsimyshistoria, Kristuksen ylistäminen, Neitsyt Maria, evankelistat, apostolit, pyhimykset, lahjoittajat, papisto.

4.2.1. Pyhä Kolminaisuus

Erilaisia aiheita oli kaksi. *Isä Jumala*⁴¹ (11) ja *Armontuoli* (2).

Isä Jumala

Seinämaalausten joukossa yksittäiset kuvat Isä Jumalasta ovat harvinaisia. Anna Nilsenin mukaan tämä tuskin johtuu siitä, että Jumalan kuvaamista kohtaan tunnettiin pelkoa, vaan pikemminkin siitä, että Kristus lähetettiin maan päälle edustamaan häntä. Sen vuoksi on luonnollista, että kuvat Kristuksesta olivat tavallisempia kuin kuvat Jumalasta.⁴²

Messukasukoiden koruompeleissa Isä Jumalan kuvia tavataan varsin usein. Jumalan attribuuttina on kädessä oleva maapallo, toinen käsi on siunaavassa asennossa. Jumala istuu puolivartaloasennossa koukeropilvessä. Tutkittavan materiaalin koruompeleissa Jumalan kuvat on sijoitettu aina ristivarsien yläpuolella olevaan kuvakenttään, ja ne liittyvät ristiinnaulitsemisaiheeseen. Poikkeuksen tekevät Tyrvään ja Siipyyn Armontuoli-aiheiset kasukat, joissa Jumala on sijoitettu suureen pääkenttään sekä Taivassalon kasukka, jossa Jumalan kuva liittyy apokalyptiseen Madonnaan. Karjaan ja Turun kuvissa Jumalan vieressä on vielä kaksi enkeliä.

Armontuoli

Armontuoli oli alunperin kulttiesine tabernaakkelissa ja Jerusalemin temppelin pyhimässä huoneessa. Lutherin käsityksen mukaan Armontuoli oli valtaistuin. Hänen tulkintansa oli yhteydessä keskiaikaiseen käsitykseen, jonka mukaan Armontuoli symboloi Pyhää kolminaisuutta.⁴³ Se kuvaa Jumalan kolmea olemusta: Isä, poika ja Pyhä henki. Se on osin kuva kolmiyhteisestä jumalasta, osin se kuvaa

---

⁴⁰ Kuva-aiheiden ryhmittely perustuu pääasiassa Museoviraston kuva-arkiston keskiajan ikonografisen kortiston luetteloon.

⁴¹ Museoviraston kuva-arkiston keskiajan ikonografisen kortiston luettelossa ei mainita Isä Jumala-aihetta.

⁴² Nilsen 1986, 270

⁴³ Kälström 1967, 415-416; Nilsen 1986, 268-269.

Kristuksen uhritekoa.⁴⁴ Pyhän Kolminaisuuden välityksellä Jumala vaikuttaa kirkkoon tai kristilliseen yhteisöön. Kuvien välityksellä halutaan tuoda esille kristillisen kirkon varhaisimpia dogmeja ja etsiä aihetta uskontunnustukselle. Armontuoli-kuvilla on siis julistava luonne.⁴⁵

Myöhäiskeskiajalla Kolminaisuus kuvattiin siten, että Jumala valtaistuimella istuen kannatti käsivarsillaan ristiinnaulittua poikaansa. Jumala esitetään yleensä hallitsijana, jonka symbolit ja attribuutti pohjautuvat kuningasideologiaan. Mahdin ja viisauden symboli on pitkä tukka ja kihara parta, mutta ennen kaikkea kuningas- tai keisarikruunu. Poika voidaan kuvata joko ristiinnaulittuna, Tuskien miehenä tai samanarvoisena Jumalan kanssa.⁴⁶ Esityksiin liittyvä Pyhä Henki istui Isän olkapäällä, ristillä tai leijaili ympäriinsä. Tavallisimmin Pyhää Henkeä symbolisoi kyyhkynen.⁴⁷ Kuvaesitysten taustalla ovat hebrealaiskirjeiden syvämiitteiset ajatukset, ja niiden suosio liittyy Kristuksen kärsimyskulttiin.⁴⁸

Armontuoli-esityksiin liittyi erilaisia muunnelmia. Se sai vaikutteita esimerkiksi Pyhän Ruumiin kultista, jolloin esitykseen liitettiin enkeleitä piinavälineineen. Madonna lapsineen puolestaan liittyi kärsimyshistoriaan.⁴⁹ Aihe saattaa yhdistyä myös Viimeinen tuomio -aiheeseen. Myöhäiskeskiajalla pyrittiin kuitenkin erottamaan tuomioaihe alttariin yhdistetyistä kulttikuvista, jotka esittävät jumalaista majesteettia, ja jotka olivat vahvasti sakramentaalisia.⁵⁰ Siipyyn kasukassa Armontuoli-aiheeseen on yhdistetty Neitsyt Maria ja Johannes, Pietari ja Paavali sekä kaksi miespyhimystä. Tyrvään kasukassa aiheeseen on liitetty Enkelin ilmoitus Marialle ja Marian ja Elisabetin kohtaaminen sekä kaksi miespyhimystä.

Armontuoli oli suosittu aihe niin seinämaalauksista kuin alttarikaapeissakin. Lopullisen muotonsa se sai 1450-luvun paikkeilla.⁵¹

4.2.2. Enkelit

Erilaisia enkelikuvia oli kolmekymmentäneljä.

Enkelit esiintyvät taivaan lähettiläinä ja edustajina. He voivat suojella ja puuttua asioihin. Enkeleiden tehtävä on yleensä myötäillä tai vahvistaa muiden vaikutusta esiintymällä heidän läheisyydessään.⁵²

Enkelit eivät esiintyneet omana aiheenaan yhdessäkään kasukassa vaan liittyivät aina muihin tapahtumiin. Korostetummin enkelit olivat esillä Mustasaaren kasukan

---

⁴⁴ Nilsen 1986, 268-269.

⁴⁵ Nilsen 1986, 268-269.

⁴⁶ Kilström 1974, 579.

⁴⁷ Kilström 1967, 416.

⁴⁸ Riska 1987 b, 222.

⁴⁹ Kilström 1967, 417-418.

⁵⁰ Kilström 1983, 266-267.

⁵¹ Kilström 1967, 419-420.

⁵² Nilsen 1986, 267, 271.

selkäpuolen koruompeleen alimmassa kuvakentässä, jossa enkeli liittyi ristiinnaulittuun aiheeseen, sekä Hollolan kasukan ristivarsissa, jolloin aihe liittyi apokalyptiseen Madonnaan. Askolan, Karjaan, Lempäälän ja Ulvilan kasukoissa enkelit liittyivät Jeesuksen lapsuuden-aiheisiin, Seilin ja Tammisaaren kasukoissa haava-aiheeseen, Huittisissa ja Raumalla apokalyptiseen Madonnaan, Turussa Isä Jumalaan. Auran kasukassa enkelit leijailevat ristiinnaulitun mollemmilla puolella.

4.2.3. Jeesuksen esivanhemmat

Erilaisia aiheita oli neljä. *Jeesuksen sukupuu* (1), *Marian ja Joosefin kihlaus* (1), *Madonna* (2), *Pyhä Anna itse kolmantena* (1).

Jeesuksen sukupuu

Jeesuksen sukupuu I. Iisain juuri (Jes. 11) kertoo Kristuksen ja Marian kantaisista juutalaisten kuninkaiden luettelossa. Iisai on Daavidin isä, Kristus ja Maria polveutuvat Daavidin suvusta.

Aihe on saanut monenlaisia tulkintoja. 1100-luvulta lähtien yleisin kuvaustyyppi oli sukupuu, joka kasvaa nukkuvasta Iisaiasta. Puuhun on kuvattu mm. juutalaisten kuninkaita ja profeettoja, jotka ennustavat Messiaan tulon, sibylloja, Ecclesia ja Synagoga sekä Daavid ja Salomon, Kristus ja Maria ja lisäksi vielä Pyhän Hengen kyyhkynen. 1400-luvulta lähtien aihe sai rinnalleen muunnelman, jossa nukkuva Iisai istuu valtaistuimella. Joskus hänen ympärillään voi olla profeettoja.⁵³

Jeesuksen sukupuun juuren päähenkilö voi olla myös itse Jeesus. Aihe on Iisain juuren rinnakkaismuoto, jossa kuvaus rajoittuu Jeesuksen isovanhempiin,⁵⁴ kuten Keuruun kasukassa. Aihe on ilmaus kiinnostuksesta Jeesuksen alkuperään, joka on yhteydessä Marian synnittömään sikiämiseen. Pyhän perheen kulttia suosittiin erityisesti fransiskaanien ja birgittalaisten piirissä, joten myös Joosefista Marian puolisona (sponsus Mariae) ja Herran kasvatusisänä (nutrius Domini) tuli kultin kohde.⁵⁵

Jeesuksen sukupuu-aihetta ei kuvattu keskiajalla kovin usein. Sitä käytettiin lähinnä taidekäsitöissä koristeellisen kuvaustapansa vuoksi.⁵⁶

Marian ja Joosefin kihlaus

Marian ja Joosefin kihlauksen liittyi läheisesti Marian syntymisen-aihe, joita ei ollut tässä tutkimuksessa.⁵⁷ Marian ja Joosefin kihlaus-tapahtuma kuvataan tavallisesti

---

⁵³ Kilström 1962 b, 577.

⁵⁴ Nilsen 1986, 314.

⁵⁵ Nilsen 1986, 317.

⁵⁶ Kilström 1962 b, 575.

⁵⁷ Biblia Pauperumissa Marian syntymä yhdistyy kertomuksiin Iisain juuresta ja Jaakobin taisteluun enkelin kanssa. Ihme tapahtuu Marian välityksellä, ja Jumalan poika tulee maailmaan. Marian syntymään ja lapsuuteen liittyvistä kertomuksista yksi suosituimpia on Joakimin uhraus, hänen ennustuksensa ja

siten, että ylipappi liittää temppelein sisällä tai edessä Joosefin ja Marian kädet toisiinsa. Tätä kuvaustapaa noudatetaan myös Ulvilan kasukassa. Vaihtoehtoisesti Joosef voi laittaa sormuksen Marian sormeen.⁵⁸ Käsien yhteenliittäminen kuvasti myös todellisuutta. 1200-1400-luvuilla papin rooli näittämistoimissa muuttui aktiiviseksi; kopulaatiokysymysten jälkeen hän yhdisti naitettavien kädet.⁵⁹

Madonna

Neitsyt Maria, Jeesuksen äiti, voidaan liittää sekä Jeesuksen esivanhempien että Jeesuksen lapsuuden historian ikonografiaan. Marian attribuutti on ensisijaisesti hänen sylissään istuva tai käsivarsillaan lepäävä Jeesus-lapsi. Lapsi on joko puettu kuninkaalliseen pukuun tai alasti, jolloin hän leikkii kukalla, linnulla tai hedelmällä. Marian attribuuttina voivat olla myös ruusu, jumalallinen rakkauden symboli, tai puhtauden merkki lilja. Lisäksi hänen jalkojensa juuressa saattaa olla lohikäärme, leijona tai käärme. Ne edustavat pahuutta, jonka Maria uutena Eevana tallaa jalkoihinsa. Suojaviitta merkitsee Neitsyen lempeää vastustuskykyä.⁶⁰

Madonna, jolla on lapsi sylissään tai polvellaan on aihe, joka tunnettiin jo varhaiskristillisellä ajalla. Kuvat korostavat hänen ominaisuuksiaan taivaankuningattarena ja Jumalan äitinä, ja esityksillä on selvä hartausmerkitys.⁶¹

Neitsyt Marian kuvien suuri lukumäärä maassamme, kuten muissakin Euroopan maissa, johtui erikoisen vahvasta Maria-kultista.⁶² Suomessa tavataan useimmat niistä aiheista, joita käytettiin myös muualla Euroopassa. Kuvaesityksiä ovat innoittaneet sekä Raamatun kanooniset kertomukset että apokryfikuvaudet, rukoukset, hymnit ja legendat.⁶³

Neitsyt Marian palvonnan suosioista kertovat sekä kirkolliset lähteet että kansanrunouden tutkimus. *In der Heiligenkalender Finnlands* -teoksessaan Aarno Malin osoittaa, että katolisen ajan alussa vietettiin neljää vanhinta Neitsyt Marian juhlaa (Nativitas, Annunciatio, Assumptio ja Purificatio). 1400-luvun kuluessa otettiin käyttöön vielä toiset neljä juhlaa (Conseptio, Visitatio, Praesentatio ja Compassio).⁶⁴

Neitsyt Maria oli hallitseva hahmo kansanrunoutemme loitsuissa ja runoissa. Ne osoittivat, että kirkon latinaalaisten hymnien Neitsyt Maria omaksuttiin tavallisen kansan uskomuksiin ja käsitteisiin; (virgo mater Maria) on Neitsyt Maria emonen. Martti Haavio kuvaa Marian herttaisena ja hellänä neitsytäitinä, joka auttaa kalastajia,

---

tapaamisensa Annan kanssa. Nilsen 1986, 310-314; Esim. Ruotsissa on säilynyt koruommel, jonka aiheena on Anna ja Joakim Jerusalemin portin edessä. ATA Pietas nr 4917/68.

⁵⁸ Seibert 1980 (LCK), 167.

⁵⁹ Knuutila 1990, 335.

⁶⁰ Nygren 1951, 19.

⁶¹ Nilsen 1986, 380.

⁶² Edgren 1993, 180.

⁶³ Nygren 1951, 19.

⁶⁴ Malin 1925, 235.

metsästäjiä ja paimenia. Neitsyt Maria armonmuori, piioista pyhistä valittu, emännistä erotettu.⁶⁵

Myös keskiaikaisista saarnoista ja legendoista säilyneet fragmentit kertovat Neitsyt Marian asemasta. Helena Edgrenin mukaan Jaakko Gummerus on tutkimuksissaan todennut, että saarnoissa kerrotaan vähän Jeesuksesta tai hänen työnsä tärkeydestä. Pääpaino on Mariassa ja pyhimyksissä. Edellisten lisäksi Marian tärkeys käy selville myös Missale Aboensesta.⁶⁶

Keskiajan loppua kohden lisääntyivät kuvaukset Neitsyt Marian alkuperästä ja lapsuudesta. Neitsyt Marialla oli pääosa myös Jeesuksen lapsuudenhistoriassa. Maria on Kristuksen morsian, mutta myös äiti. Nämä molemmat ovat tärkeitä, kun kysymyksessä ovat hartuskuvat.⁶⁷

Kristuksen ihmiseksi tulemisen ja ristinuhrin teemoihin liittyy Neitsyt Marian tärkeä rooli myötälunastajana, *corremprix*. Tämä mariologinen suuntaus oli ominainen koko myöhäiskeskiaikaiselle ajattelulle, mutta erityisen voimakkaasti se vaikutti fransiskaanteologiaan.⁶⁸ Marian katsottiin esirukouksillaan ainoastaan välittävän ja edelleen toimittavan ihmisten rukoukset Jumalalle, mutta keskiajalla uskottiin myös Marian kuulevan rukoukset. Julkisesti häntä kunnioitettiin kuten muita pyhimyksiä.⁶⁹

Aineistossa ei ole yhtään kuvaa, johon olisi kuvattu ainoastaan Neitsyt Maria ja Jeesus-lapsi, vaan esityksiin liittyy aina pyhimysten läsnäolo kuten Lapinjärven ja Askolan kasukoissa. Askolan kasukan aiheeseen liittyy vielä Marian ilmestys. Lisäksi Neitsyt Marian kuva muistuttaa apokalyptista Madonnan, sillä hänen jalkojensa alla on aiheeseen liittyvä kuunsirppi ja kasvot. Madonnan ympärillä ei kuitenkaan ole apokalyptisen Madonnan sädekehää. Sääksmäen koruompeleen aiheena on ristiinnaulittu, jonka alapuolella olevassa kuvakentässä on madonna lapsineen.

Pyhä Anna itsekolmantena

Pyhä Anna itsekolmantena-kuvatyyppi syntyi 1200-luvulla. Se on synnittömän sikiämisen vertauskuva. Esityksiin on kuvattu yhtenä ryhmänä Anna, Maria ja Jeesus-lapsi. Päähenkilönä on Anna. Tapahtuma kuvataan yleensä siten, että Maria istuu Jeesus-lapsen kanssa Annan sylissä tai hänen valtaistuimensa edessä. He voivat olla myös Annan käsivarsilla, kuten Uudenkaupungin esityksessä. Annalla on päässään naimisissa olevan naisen huntu, tyttömäisen Marian hiukset ovat valtoimenaan. Jeesus-lapsi saattaa leikkiä lampaalla, kärsimyksen vertauskuvalla.⁷⁰

4.2.4. Jeesuksen lapsuus

---

⁶⁵ Haavio 1967, 446.

⁶⁶ Edgren 1993, 31.

⁶⁷ Nilsen 1986, 377-378.

⁶⁸ Riska 1987 c, 157.

⁶⁹ Johansson 1966, 354.

⁷⁰ Seibert 1980 (LCK), 24.

Erilaisia aiheita oli kuusi. *Marian ilmestys* (5), *Marian ja Elisabetin kohtaaminen* (3), *Jeesuksen syntyminen* (3), *Enkelin ilmoitus paimenille* (1), *Paimenet kumartavat Jeesusta*⁷¹ (1), *Tietäjän kumarrus* (2), *Ympärileikkaus* (2), *Jeesus vieään temppeleihin*⁷² (2).

Syntymähistoria kokonaisuudessaan on kertomus inkarnaatiosta ja Jumalan ilmestymisestä. Marian osuus on se, että Jumala ottaa ihmisen muodon hänen välityksellään. Syntymäkertomuksista tuli suosittuja myöhäisellä 1400-luvulla. Syynä tähän oli luultavasti se, että käyttöön tuli aiheita koskevia käsikirjoituksia, jotka kiinnostivat taiteilijoita. Tärkeitä olivat myös Birgitan silminnäkemäiset kuvaukset Jeesuksen syntymästä ja lapsuudesta sekä Maria-kultin korostaminen, johon liittyi myös ruusukranssihartaus.⁷³

Mitä todennäköisimmin Jeesuksen lapsuudenkuvat ovat luonteeltaan mariologisia. Tätä todistaa se, että lapsuudenhistoriakuvat esiintyvät usein yhdessä Marian lapsuudenhistorian sekä häntä ylistävien aiheiden kanssa. Anna Nielsenin mukaan Knud Banning on korostanut lapsuudenhistorian yhteyttä Pyhän Ruumiin kulttiin. Lapsuudenhistoriahan on kertomus inkarnaatiosta, joka puolestaan on läheisesti liitetty eukaristiaan. Onkin siis luultavaa, että juuri Maria-kultti teki Jeesuksen lapsuudenhistoriasta niin suosittuun keskiajan lopulla.⁷⁴

Jeesuksen lapsuudenhistoria kuuluu kirkkovuoden joulukauteen. Kuva-aiheiden taustalla on Luukkaan ja Matteuksen evankeliumeiden kertomukset (Mt 1:18-2:23; Lk 1,2).⁷⁵ Yleensä tapahtumat esitetään toisiaan seuraavina sarjoina, ja ne vastaavat kärsimys- ja pääsiäissarjoja.⁷⁶

Marian ilmestys

Marian ilmestys-aihe perustuu Luukkaan evankeliumissa kerrottuun arkkienkeli Gabrielin ilmestymiseen Marialle (Lk 1: 26-38).⁷⁷ Marian ilmestys (annuntiatio Mariae, annuntiatio Domini, conceptio Domini) oli myöhäiskeskiajalla yksi yleisimmistä lapsuudenhistorian aiheista. Keskiajalla tapahtuma kuvattiin yleensä siten, että enkeli lähestyy lukupulpetin äärellä istuvaa neitsyttä. Kuva-aihe tunnetaan jo katakombimaalauksissa.⁷⁸ Useissa kuvissa, kuten myös Askolan, Karjaan, Lempäälän, Tyrvään ja Ulvilan risteissä, enkeli Gabriel, "Jumalan voima," lähestyy kirjaa lukevaa Mariaa vasemmalta oikealle.

Myöhäiskeskiajalla ilmestymis-aiheeseen lisättiin laatukuvamaisia yksityiskohtia. Kuvatyyppejä on useita. Esimerkiksi neitsyen tuoli kuvattiin entistä hienommaksi ja

---

⁷¹ Museoviraston kuva-arkiston keskiajan ikonografisen kortiston luettelossa ei mainita Paimenet kumartavat Jeesusta-aihetta.

⁷² Museoviraston kuva-arkiston keskiajan ikonografisen kortiston luettelossa ei mainita Jeesus vieään temppeleihin-aihetta.

⁷³ Nilsen 1986, 325-326.

⁷⁴ Nilsen 1986, 326.

⁷⁵ Schiller 1966, 36.

⁷⁶ Kilström 1964, 314.

⁷⁷ Kilström 1964, 356.

⁷⁸ Nygren 1957, 131.

sirommaksi. Usein hän tekee ujoja ja hämmästyneitä eleitä käsillään - ikään kuin ihmeellisen tapahtuman yllättämänä. Marialla on joskus päässään kruunu tai diadeemi, varsinkin pohjoismaisissa kuvauksissa.⁷⁹ 1400-luvulta lähtien varustettiin sekä Neitsyt Maria että arkkienkeli ns.kielinauhalla, jota käytettiin varsinkin Pohjois-Saksassa ja Skandinaviassa. Arkkienkeli Gabrielin nauhassa lukee "Ave Maria, gratia plena..." ja Neitsyt Marian "Ecce ancilla Domini..." Arkkienkeliillä saattaa olla myös kolminkertainen sinetöity kirje.⁷⁸⁰

Marian kädessä olevan värttinän korvasi 1100-luvulta lähtien kirja. Se on merkki Neitsyen hurskaudesta ja viisaudesta - läheinen tuttavuus Jumalan sanojen kanssa. Fransiskaani mietiskelyn mukaan Maria lukee enkelin ilmestymisen hetkellä Jesajan ennustusta (Jes 7:14; Mt 1:23). Kirja on usein avoinna lukupulpetilla.⁸¹ Värttinä, kirja ja lukupulpetti ovat pseudo-evankeliumeiden ja legendojen vaikutusta.⁸²

Arkkienkeli kädessä saattoi olla oliivinoksa merkinä paratiisista. Tämä korvattiin kuitenkin usein liljanvarrella, joka pohjautui Bernhard Clairvauxilaiseen vertaukseen Neitsyt Marian puhtaudesta: "inviolabile castitatis lilium." Marian koskematon neitsyyttä symboloivat myös esimerkiksi palava pensas, yksisarvinen ja Gideonin vuohennahka.⁸³

Esityksiin kuvattiin usein Pyhän Hengen kyyhkynen, jonka välityksellä Jumalan säteet osuivat Mariaan. Kuviin saattoi liittyä myös pieni ristiä kantava Kristus-lapsi. Fransiskaanihurskaudelle tämä symboloi hedelmöittymisen voittoa.⁸⁴

Marian ja Elisabetin kohtaus

Marian ja Elisabetin kohtaus-aihe perustuu Luukkaan evankeliumissa kuvattuun tapahtumaan (Lk 1 39-45). Varhaisimmissa esityksissä, jotka ovat 600-luvulta, nähdään Maria ja Elisabet syleilemässä toisiaan. Ilmeisesti tällaista tapaa noudatetaan vielä Lempäälän kuvassa. Myöhemmissä kuvissa naiset saattavat myös suudella. Marian ja Elisabetin kohtaus (visitatio Mariae) oli varsin yleinen aihe keskiajalla. Juhlaa vietettiin ensimmäisen kerran Ranskassa vuonna 1247. Aihe liittyi voimakkaasti fransiskaanihurskauteen.⁸⁵ Keskiajalla yleistyi kuvaustapa, jossa Maria ja Elisabet seisovat vastakkain kädet ojennettuina toisiaan kohti⁸⁶ kuten Karjaan, Tyrvään ja Ulvilan koruompeleissa. Renessanssiajalla kuvaustapa muuttui. Vanhempi Elisabet polvistuu Herran äidin edessä.⁸⁷ Elisabetilla on päässään pieni myssy tai huntu, naimisissa olevan naisen tunnus. Neitsyt Marian pää on peittämätön, mikä viittaa hänen neitsyyteensä.⁸⁸

---

⁷⁹ Nygren 1957, 16-17.

⁸⁰ Seibert 1980 (LCK), 325.

⁸¹ Seibert 1980 (LCK), 325.

⁸² Nygren 1957, 16.

⁸³ Nygren 1957, 16,19.

⁸⁴ Seibert 1980 (LCK), 325.

⁸⁵ Kilström 1964, 356.

⁸⁶ Nygren 1957, 22.

⁸⁷ Seibert 1980 (LCK), 138.

⁸⁸ Nygren 1957, 23-24.

Jeesuksen syntyminen

Jeesuksen syntymästä kerrotaan sekä Matteuksen että Luukkaan evankeliumeissa (Mt 1:25; Lk 2:1-20). Jeesuksen syntymä on epäilemättä kuulunut lapsuudenhistorian rakastetuimpiin aiheisiin. Ensimmäiset kuvaukset aiheesta tunnetaan 300-400-luvuilta. 600-luvulla kehittyi Bysantissa malli, jota käytettiin 1200-luvulle saakka. Jeesus-lapsi makaa korkealla, pöytää muistuttavalla alustalla. Lapsen läheisyydessä ovat härkä ja aasi. Seimen vieressä vastasyntynyttä pelastajaa palvovat enkelit ja paimenet. Neitsyt Maria istuu tai makaa sängyssä seimen vieressä, Joosef seisoo taustalla.⁸⁹

Tämän kuvaustavan korvasi 1300-1400-luvuilla suuren suosion saavuttanut uusi kuvaustyyppi; esityksissä alkoi näkyä äidin ja lapsen lämmin yhteenkuuluvuus. Huippunsa tämä tyyppi saavutti myöhäisromaanisella ja varhaisgoottilaisella kaudella, jolloin Neitsyt Maria otti lapsen seimestä käsivarsilleen. Tämä ymmärrettiin vertauskuvalliseksi tapahtumaksi, jolloin Jumalan äiti yhdistettiin ecclesiaan. Tyhjän seimen katsottiin lisäksi viittaavan Kristuksen tyhjään hautaan.⁹⁰

Jeesuksen syntymäaihe sai uusia ikonografisia piirteitä Pyhän Birgitan näyn pohjalta. Birgitta kertoo näkykokemuksestaan teoksessaan *Revelationes* vuodelta 1372. Käytännöllisesti katsoen kaikki 1400-luvun paikkeilla ja sen jälkeen tehdyt Jeesuksen syntymäaiheet liittyvät Birgitan näkyyn.⁹¹

Taideteoksissa Birgitan näky on kuvattu jokseenkin seuraavanlaisesti. Jeesus-lapsi makaa alastomana maassa ja hänen ympärillään on sädekehä, Jumalan valo. Neitsyt Maria on riisunut vaippansa. Hänen hurmioitunut katseensa on suunnattu ylös ja kädet ovat ristissä. Marian ja lapsen vieressä on Joosef, joka polvistuu tai pitää kädessään kynttilää - katoavaisuuden valoa. Yläosassa saattaa näyttäytyä Isä Jumala, josta lankeaa valonsäde maassa makaavaan lapseen. Esityksiin voi vielä liittyä Pyhän Hengen kyyhkynen.⁹² Kuvaa saattavat täydentää musisoivat enkelit.⁹³ Birgitan ohella syntymäaiheeseen vaikutti fransiskaanikirjallisuus.⁹⁴

Ryhmän kolmesta kuvasta Lempäälän kasukan Jeesuksen syntymä-aihe vaikuttaa eniten Birgitan näkyyn pohjautuvalta kuvatyypiltä: kädet ristissä seisova päällysviittansa riisunut sinipukuinen Maria ihailee sädekehässä makaavaa lasta.

Myöhäisellä keskiajalla syntymäaihe sai laatukuvamaisia piirteitä. Tapahtumapaikkana oli jo varhaisimmissa kuvissa esiintynyt talli, luola tai näiden yhdistelmä. Beetlehemin talli oli kuitenkin muuttunut synnytyshuoneeksi, jossa Joosefin rooli muuttui aktiiviseksi. Hän ei enää seisonut ajatuksiinsa vaipuneena kuvan

---

⁸⁹ Nygren 1945, 24-25.

⁹⁰ Willhelm-Red 1970, 107-108.

⁹¹ Nygren 1957, 27.

⁹² Schiller 1981, 90.

⁹³ Seibert 1980 (LCK), 126.

⁹⁴ Schiller 1981, 88.

reunassa, vaan puuhaili toimeliaana lapsen kylvettämisen, tulen teon tai ruoan valmistamisen parissa.⁹⁵

Karjaan ja Ulvilan kuvissa on selvästi Luukkaan jouluevankeliumin mukainen miljöö tallinurkkauksineen. Ulvilan kasukassa on mukana myös aasi. Evankeliumiteksteissä ei kuitenkaan mainita eläimiä. Kuvassa mukana oleva aasi on mukana ikonografisen perinteen mukaisesti ja liittyy Jesajan sanoihin: "Härkä tuntee omistajansa ja aasi isäntänsä seimen, mutta Israel ei tunne, minun kansani ei tajua" (Jes 1:3). Juutalaisen käsityksen mukaan aasi on saastaisena eläimenä pakanakansojen symboli.⁹⁶

Vastaavanlainen ikonografinen kuvaustapa säilyi myös seuraavalla vuosisadalla. Hallitsevana oli ihailu vastasyntyneen lapsen ympärillä. Isä Jumalasta lankeavat valonsäteet tai Pyhän Hengen alastulo olivat kuitenkin harvinaisia. Kristuksen syntymäaihe saavutti ikonografisen huippunsa 1500-luvulla ja taideteosten runsaus lienee ollut todella suuri.⁹⁷

Enkelin ilmoitus paimenille

Enkelin ilmoituksesta paimenille kerrotaan Luukkaan evankeliumissa (Lk 2: 8-12). Karolingisella ajalla kehittyi perinne, jossa Herran enkeli puhuu kolmelle paimenelle (yhdenmukaisuus kolmen kuninkaan kanssa).⁹⁸ Keskiajalla, jolloin aihe oli melko harvinaisen,⁹⁹ sekä renessanssiajalla esitykset saivat taustakseen maisema-aiheen. Yksi enkeli ilmoittaa lapsen syntymästä kansanmieheksi kuvatulle paimenelle, joka hämmästyneenä, hiljaisena tai liikuttuneena kuuntelee ilosanomaa. Tätä saatetaan ilmaista myös luutun tai säkkipillin soitolla. Ilo tarttuu karjaankin. Katsoessaan ylöspäin yksi paimenista peittää silmänsä kädellään Herran kirkkaudesta. Muut enkelit, joko ryhmässä tai erikseen, laulavat nauhakiemuroiden, nuottilehtien tai instrumenttien kanssa ja osoittavat ihailuaan.¹⁰⁰ Karjaan ja Ulvilan koruompeleisiin on kuvattu maisematausta, jossa kielinauhaa pitelevät enkelit ilmoittavat sanomansa hämmästyneille paimenille.

Paimenet kumartavat Jeesusta

Evankeliumissa Luukas ei kerro mitään paimenten kumarruksesta. Enkelten ilmoituksen jälkeen paimenet menivät Beetlehemiin ja löysivät sieltä Marian, Joosefin ja lapsen. Taiteessa paimenten kumarrus kuitenkin kuvataan.¹⁰¹ Joskus enkelten ilmoitus paimenille ja paimenten kumarrus-aiheita on vaikea erottaa toisistaan, koska lähes aina enkelten ilmoitus paimenille on liitetty paimenten kumarrukseen. Tätä tapaa on todennäköisesti käytetty myös Karjaan ristissä. Haarukkaristin yläkulmissa kaksi enkeliä kielinauhoineen ilmoittaa ilosanomaa kahdelle paimenelle. Haarukkaristin keskellä molemmissa varsissa kaksi paimenta

---

⁹⁵ Seibert 1980 (LCK), 126.

⁹⁶ Schiller 1981, 71-72.

⁹⁷ Jaszai 1970, 114.

⁹⁸ Seibert 1980 (LCK), 323.

⁹⁹ Schiller 1981, 95

¹⁰⁰ Schiller 1981, 97.

¹⁰¹ Seibert, 1980 (LCK), 21, 323.

on kääntynyt syntymätapahtumaa kohti. Nämä paimenet puolestaan saattavat kuulua paimenet kumartavat Jeesus-lastaa aiheeseen.

Kuvatyypissä yhdistyy sekä paimenten että Joosefin ja Marian ihailu. Kolmesta paimenesta yksi rukoilee kahden muun osoittaessa ylistystään lapselle (yhdenmukaisuus kolmen kuninkaan kanssa).¹⁰² Karjaan ristissä lasta ihailee vain kaksi paimenta. Kolmannen paimenen tilalla on neljä enkeliä.

Tietäjain kumarrus

Matteus kertoo Itämaan tietäjistä, ei kuitenkaan kolmesta (Mt 2:1-12), mutta vanhatestamentillinen lupaus todistaa kuninkaista (Jes 60:3, Psal 72:10-11). Heidän nimiään Kaspar, Melchior ja Balthasar käytetään 800-luvulta lähtien. Kolmen tietäjän katsotaan edustavan kolmea ihmisikää ja kolmea maanosaa, Aasiaa, Eurooppaa ja Afrikkaa. Tästä johtuu, että yksi heistä kuvataan myöhäiskeskiajan renessanssin ja barokin taiteessa mauriksi.¹⁰³ Tietäjain kumarrus on alkuperältään vanhempi aihe kuin Jeesuksen syntymä. Tapahtuma esiintyy sekä katakombimaalauksissa että sarkofagireliefeissä, mikä johtuu epifanijuhlien suuresta merkityksestä alkukirkossa.¹⁰⁴

Tietäjät tuovat vastasyntyneelle lapselle lahjoja: kultaa, suitsukkeita ja mirhaa. Kullan katsotaan symboloivan Kristuksen kuninkuutta, suitsukkeiden jumaluutta ja mirhan kärsimystä. 1200-luvulta lähtien lahjat saattoivat jäljitellä myös liturgista kalustoa.¹⁰⁵ Kuningasten kumarrus-aiheisten maalausten esiintyminen alttarin tai sakariston oven yhteydessä johtaa ajatukset ehtoollislahjoihin.¹⁰⁶

Yleisin kuvaustapa on tietäjien ihailu lasta kohtaan.¹⁰⁷ 1300-luvulta lähtien fransiskaanihurskauden vaikutuksesta lahjojen ojentaminen menetti merkityksensä ja tapahtuman keskipisteeksi tuli tietäjien henkilökohtainen suhde lapseen; hellyyden ja huolenpidon osoittaminen. Kuninkaiden polvistuminen, joka kuului keskiaikaisiin hoviseremonioihin, ilmaisi myöhäiskeskiajalla hurskautta ja ihailua. Esityksiin saattaa liittyä myös lapsen jalkojen ja käsien suuteleminen.¹⁰⁸

Kristus-lapsi istuu äitinsä sylissä täysin alastomana tai yläruumis paljaana. Hän saattaa siunata polvistuvaa kuningasta tai antaa tälle synninpäästön käsi kuninkaan päälle.¹⁰⁹ Renessanssiesityksissä lapsen pulleat kädet tavoittelevat Kasparin lahjaa. Kuninkaiden iät erotetaan yleensä selvästi toisistaan. Heistä vanhin on Kaspar, joka kuvataan polvistuneena ja partaisena. Myös Melchiorilla on parta. Balthasar on sitävastoin parraton nuorukainen (usein mustaihoinen) ja esiintyy yleensä taustalla.¹¹⁰

---

¹⁰² Seibert, 1980 (LCK), 21, 323.

¹⁰³ Seibert, 1980, 85

¹⁰⁴ Nygren 1957, 31.

¹⁰⁵ Schiller 1981, 121.

¹⁰⁶ Nilsen 1986, 323-324.

¹⁰⁷ Seibert 1980 (LCK), 85.

¹⁰⁸ Schiller 1981, 121.

¹⁰⁹ Schiller 1981, 122.

¹¹⁰ Nygren 1957, 37-38.

1300-luvulta lähtien kuninkailla ei ollut enää kruunua.¹¹¹ He saattoivat myös osoittaa tähteä.¹¹²

Myöhäiskeski- ja renessanssiaikaisten kuvien takana avautuu erilaisia tapahtumia täynnä oleva näyttämö. Näiden tapahtumien taustalla ovat luultavasti kirkolliset juhlat. Esityksissä on mukana koko kuninkaallinen seurue: ratsastajat kameleineen, apinoita, koiria, leopardeja sekä muita eksoottisia aiheita. Kuvauksissa saattaa olla myös taistelu- tai metsästyskohtauksia. Tapahtumien taustalla hämmöittää vielä halkeillut vuori tai tähti.¹¹³ Varsinainen kuningasten kumarrus sijoitetaan kuvan reunaan.¹¹⁴

Karjaan kuva muistuttaa paljon useita myöhäiskeski- ja renessanssiaikaisia maalauksia, joihin on kuvattu juuri edellisen kaltaisia tapahtumia täynnä oleva näyttämö. Kristus-lapsi kuroutuu ottamaan polvistuneen Kasparin lahjaa. Hänen oikealla puolellaan on lippahattuinen parrakas Melchior, vasemmalla nuorukaiseksi kuvattu Balthasar. Esityksessä on mukana myös kuninkaallinen seurue hevosineen ja kameleineen. Säkylän koruompeleessa kuninkaat on kuvattu yksittäisiin kuvakenttiin eikä kuviin liity muita henkilöitä tai eläimiä.

Ympärileikkaus

Kristuksen ympärileikkaus tapahtui kahdeksantena päivänä syntymästä. Samalla hän sai nimen Jeesus (Lk 2:21). Ympärileikkausteema on sukua Temppeleihin viemiselle, minkä vuoksi nämä kertomukset saattavat näyttää samalta tapahtumalta.¹¹⁵ Esityksissä lapsi joko makaa pöydällä tai on äitinsä, joskus ylipapin sylissä. Heidän lisäksi ympärillä voi olla myös muita henkilöitä, kuten pappeja, ympärileikkaaja tai kynttilää pitelevä Joosef.¹¹⁶ Joissakin kuvissa papit saattavat vaikuttaa julmilta, mitä lapsi ja Maria torjuvat pelästyneinä; ele ilmaisee juutalaisvihamielisyyttä. Tapahtumien näyttämönä on sakraali, alttarillinen tai alttariton tila.¹¹⁷ Karjaan kuvassa esitykseen on kuvattu kolme, Ulvilan kuvassa neljä henkilöä.

Keskiajalla ympärileikkaus oli tapahtuma, jossa Kristuksen veri ensimmäistä kertaa tuli unohtumattomaksi hänen ensimmäisenä kärsimyksenänsä. Tämän vuoksi ympärileikkausveitsi luettiin mukaan piinavälineisiin. Marian tuskaa ilmaisevat kasvot kertovat nekin tapahtuman julmuudesta. Ympärileikkaus laskettiin Marian seitsemään tuskaan.¹¹⁸ Jeesuksen ympärileikkaus liitettiin siis Marian kunnioitukseen, mutta toisaalta siinä nähtiin liittymiä myös Vanhaan testamenttiin ja sen pelastushistoriaan, erityisesti kärsimystä ennakoivana tapahtumana.¹¹⁹

---

¹¹¹ Weis 1968, 544.

¹¹² Kilström 1961, 397.

¹¹³ Weis 1968, 544.

¹¹⁴ Seibert 1980 (LCK), 86.

¹¹⁵ Weis 1968, 272.

¹¹⁶ Seibert 1980 (LCK), 56.

¹¹⁷ Weis 1968, 272.

¹¹⁸ Schiller 1981, 99.

¹¹⁹ Schiller 1981, 100.

Jeesus viedään temppeliin¹²⁰

40:n päivän kuluttua Jeesuksen syntymästä Maria ja Joosef veivät Jeesuksen Jerusalemin temppeliin (Lk 2:22-38). Paikalla ovat Simeon, naisprofeetta Hanna, Joosef sekä Maria, joka joskus polvistuu tai uhraa kyyhkysiä. Läsä saattaa olla myös saattoväkeä. Lasta pitää sylissä Simeon, joka toimii ylipappina. Hänen vaatteensa ovat joko hienot tai vaatimattomat.¹²¹ Joissakin esityksissä saattoväki saattaa kantaa kynttilöitä, jotka viittaavat kynttilän siunaamisen perinteeseen, Jeesuksen temppeliin viemiseen tai Marian puhdistumisen juhliin.¹²² Karjaan ristiin on kuvattu Neitsyt Maria, Simeon ja naisprofeetta Hanna, Ulvilan kuvassa on heidän lisäksi vielä Joosef ja yksi naispuolinen henkilö. Joosefilla on kädessään kori, jossa on kaksi valkoista kyyhkystä. Kyyhkysset liittyvät Herran laissa säädettyyn uhriin “kaksi metsäkyyhkyä tai kyyhkysenpoikaa” (Lk 2:24).

4.2.5. Kristuksen kärsimyshistoria

Erilaisia aiheita oli seitsemän. *Kristuksen haavat* (2), *Jeesus vangitaan. Juudaan suudelma* (1), *Jeesuksen ruoskiminen* (1), *Ristiinnaulitseminen* (16), *Lignum vitae*¹²³ (9), *Jeesusta surraan*¹²⁴ (1).

Kristuksen kärsimykseen liittyvät kuvat kuuluvat kristillisen ikonografian kuvatuimpiin aiheisiin. Alkukirkkoon verrattuna keskiajan Kristuksen kärsimyshistorian teologia sisälsi uusia aineksia. Alkukirkko oli korostanut Kristusta pelastajana, ja yleisin Kristus-kuva taiteessa oli Pantokrator tai Rex gloriae. Vähitellen teologinen mielenkiinto alkoi kohdistua Kristuksen kärsimykseen, erityisesti hänen uhrikuolemaansa.¹²⁵ Realismilla, joka hallitsee myöhäiskeskiaikaisia kärsimyskuvia, pyrittiin kiinnittämään aihe lujasti jokapäiväiseen todellisuuteen. Tällä tavoin uskovon oli helppo ymmärtää kärsimyskuvauksia ja siten eläytyä uskonnollisiin kokemuksiin.¹²⁶

Kristuksen kärsimystä ristillä alettiin korostaa 1200-luvulta lähtien. Erityisesti painopiste keskittyi Kristuksen uhrikuolemaan uhohtamatta kuitenkaan Herran ihmisluonnetta. Kärsimyksessä säilyi vielä arvokkuus ja rauhallisuus. Kristus ei enää seisonut, vaan riippui ristillä kuolemantuskan vääristämänä. Kuningaskruunu vaihtui orjantappurakruunuun.¹²⁷

---

¹²⁰ Museoviraston kuva-arkiston keskiajan ikonografisen kortiston luettelossa ei mainita Jeesus viedään temppeliin-aihetta.

¹²¹ Weis 1968, 476.

¹²² Seibert 1980 (LCK), 75.

¹²³ Museoviraston kuva-arkiston keskiajan ikonografisen kortiston luettelossa ei mainita lignum vitae-aihetta

¹²⁴ Museoviraston kuva-arkiston keskiajan ikonografisen kortiston luettelossa ei mainita Jeesusta surraan aihetta.

¹²⁵ Kilström 1976, 129.

¹²⁶ Schiller 1983, 22.

¹²⁷ Nygren 1957, 96.

1300-luvulla kärsimyksen mietiskely sai liioiteltuja, jopa ekspressiivisiä piirteitä. Aikakautta koettelivat vaikeat kriisit ja ruttoepidemiat, joten onkin ymmärrettävää, että kärsivä ristiinnaulittu nähtiin myötäeläjänä. Krusifikseihin saatettiin kuvata verihyytymiä ja maalattu iho peitettiin ruoskinnan aiheuttamilla verijäljillä.¹²⁸

Ristiinnaulitsemiskuviin ilmaantui uusia piirteitä 1400-luvulla. Kuolemantuskan vääristävä vartalon jännitys katosi ja Kristus kuvattiin entistä rauhallisempana ja idealisoidumpana: Kristus riippuu ristillä suorana. Orjantappurakruunu pienenee ja kasvojen ilmeet ovat ylevän rauhalliset. Renessanssiajalla taiteilijat keskittyvät anatomisesti virheettömän ruumiin kuvaamiseen ja sielukkaisiin kasvojen ilmeisiin.¹²⁹

Vahva korostus Kristuksen kärsimykseen ja itse Kristushahmon asema kulttiyhteydessä johtivat myös uusien kulttien ja kirkollisten juhlien kehitykseen. Näihin kuuluvat esimerkiksi kultti Kristuksen viidestä haavasta, Pyhän ristin juhla ja Kristuksen Pyhän ruumiin I. Corpus Christi-juhla (solemnitas, festum sanctissimi corporis Christi),¹³⁰ joka oli sidoksissa Pyhän ruumiin kulttiin. Tämä oli yksi tärkeimmistä myöhäiskeskiaikaisista kulteista. Kultti liittyy messun hetkeen, jolloin ehtoollisleipä- ja viini muuttuvat Kristuksen ruumiiksi ja vereksi.¹³¹ Kulttiin kuului vielä läheisesti Gregorius-messun tapahtuma, jossa konsekraatiohetkellä Kristus itse astuu alas alttarille Tuskien miehen hahmossa. Hänen viidestä haavasta vuotaa veri alas kalkkiin.¹³²

Kristuksen kärsimykseen liittyvä aiheen kannalta on tärkeä myös Bernhard Clairvauxlaisen kirjallinen muotokuva kärsivästä Kristuksesta.¹³³ Kaikki kärsimysmystiikkaan liittyvät kultit ja juhlat ovat samantapaisia, joten niitä on ikonografisesti vaikea erottaa toisistaan.¹³⁴

Kristuksen haavat

Kristuksen viisi haavaa-aihe kuului myöhäiskeskiajan kuvaesityksiin. Näitä kuvia ei kuitenkaan voida tulkita yksiselitteisesti. Haavakulttia on lainattu kärsimyskuviin ja niillä näyttää olevan yhteys myös sakramenttiaiheisiin sekä Corpus Christi hartauskuviin. Haavoihin liittyvä hartaus on ilmeisesti kuulunut erikoismessuun, joka liittyi aneisiin. Useissa paikoissa messu luettiin perjantaisin, ja sen yhteydessä tehtiin lahjoituksia alttarille. Messuun kuului lisäksi erityisiä säveljaksoja "de quinque vulneribus Christi" sekä joitakin rukouksia.¹³⁵

Kuvaesitykset voidaan jakaa kahteen ryhmään. 1) varsinaiset haavakuvat; 2) esitykset, jotka palvelevat haavakulttia, mutta joilla on myös muita lähisukua olevia

---

¹²⁸ Riska 1987 c, 199.

¹²⁹ Nygren 1957, 97.

¹³⁰ Kilström 1976, 129.

¹³¹ Kilström 1964, 329.

¹³² Kilström 1967, 171.

¹³³ Nygren 1957, 85.

¹³⁴ Kilström 1976, 129.

¹³⁵ Stenberg 1964, 320-322.

kulttitarkoituksia. Toiseen ryhmään kuuluvat aiheet, jotka liittyvät kärsimyshistoriaan kuten ristiinnaulittu, ristiltäotto, Jeesusta surraan, Jeesuksen hautaanlasku ja krusifiksit. Krusifiksit ovat yhteydessä Pyhän Ristin ja Pyhän Ruumiin alttareihin. Joissakin tapuksissa voidaan ristiinnaulitsemis-aiheiden enkelit, jotka kokoavat Kristuksen verta kalkkeihin, tulkita viiteen haavan liittyviksi kuviksi.¹³⁶ Ilmeisesti sekä Seilin että Tammisaaren kasukan kuva-aiheet kuuluvat tähän toisen ryhmän haavakulttia palveleviin esityksiin, mutta samalla ne liittyvät myös kärsimyshistoriaan.

Kristuksen viisi haavaa-aihetta on käytetty niin alttarikaapeissa kuin seinämaalauksissakin. Kuvaukset on sijoitettu tavallisesti pääalttarin yläpuolelle kuoriin itäiseen holviosaan, keskilaivan itäiseen holviosaan sekä mahdollisesti maallikkoalttareiden yläpuolelle. Aihetta on käytetty koristeina myös öylättimaljoissa.¹³⁷

Jeesus vangitaan. Juudaan suudelma.

Jeesus vangitaan ja Juudaan suudelma (Mt 26:47-56; Mk 14:43-51; Lk 22: 47-53; Jh 18:1-13) ovat toisiaan muistuttavia aiheita, jotka usein yhdistetään muihin samanaikaisiin tapahtumiin. Useimmiten tapahtuma kuvataan siten, että Juudaan suudelman lisäksi kuvaan on yhdistetty Pietari, joka miekalla leikkaa Malkuksen korvan. Tämän jälkeen Pietari laittaa miekan takaisin tuppeensa. Jeesuksen parantava käsi on Malkuksen korvan päällä.¹³⁸ Kustavin kasukan kuvassa on noudatettu tätä tapaa.

Jeesuksen ruoskiminen

Ristiinnaulitsemistapahtumaa edelsi ruoskiminen. Tapahtuma kuvataan kolmessa evankeliumissa (Mt 27:26; Mk 15:15; Jh 19:1). Luukkaan evenkeliumissa todetaan: "...Jeesuksen hän (Pilatus) luovutti heidän valtaansa" (Lk 23:25). Ruoskimiskuvissa korostuu Kristuksen ruumiillinen kärsimys.¹³⁹ Kustavin kuvassa Kristus on sidottu pylväaseen. Hänen vierellään on kaksi sotilasta, jotka ruoskivat häntä.

Ristiinnaulitseminen

Jeesuksen ristiinnaulitsemisesta kerrotaan kaikissa evenkeliumikirjoissa (Mt 27: 33-56; Mk 15: 22-41; Lk 23: 33-49; Jh 19: 17-37). Kristillisessä inonografiassa ristiinnaulittukuvat voidaan erotella mm. seuraavasti: yksifiguuriseen ryhmään kuuluu vain ristiinnaulittu Jeesus, kolmefiguuriseen ryhmään Jeesus, Maria ja Johannes, nelifiguuriseen ryhmään Jeesus, Maria, Johannes ja Maria Magdaleena, runsaasti kansaa sisältävään ryhmään kuuluvat erilaiset henkilöryhmät, jotka seisovat tai ovat lysähtäneet maahan, mukaan kuuluvat myös sotaväen päällikkö sotilaineen, sekä

---

¹³⁶ Stenberg 1964, 320-322.

¹³⁷ Tutkimuksessa olevien koruompeleiden lisäksi aihetta on kuvattu mm. Naantalain kasukkaan kuuluvassa kaulaliinassa. Stenberg 1964, 321-322.

¹³⁸ Nilsen 1986, 342.

¹³⁹ Schiller 1968, 76-79.

tärkeimpänä yksityiskohtana Kristuksen kylkeä keihäällä pistävä Longinus.¹⁴⁰ Yksityiskohtaiset kuvaukset voivat kuitenkin vaihdella, ja Pohjoismaiden ulkopuolella tavataan useita muitakin erilaisia tyyppjeä.¹⁴¹

Messukasukoiden koruompeleiden kuva-aiheissa oli kuvia jokaisesta edellä mainitusta ryhmästä. Yksifiguuriseen ryhmään kuuluivat Auran, Halikon,¹⁴² Rauman, Sääksmäen, Tammisaaren, Uudenkapungin ja Vesilahden ristiinnaulitut.

Ikonografisesti poikkeavana voidaan pitää Kiikan kasukan kuvaa, jossa ristiinnaulitun juurelle on kuvattu naispuolinen pyhimys, Pyhä Ursula.

Ikonografisen perinteen mukaisesti ristiinnaulitun Jeesuksen oikealla puolella seisova nainen on Jeesuksen äiti Maria, vasemmalla puolella seisova mies on opetuslapsi Johannes. Tapahtuma liittyy erityisesti Johanneksen evankeliumin tekstiin (Jh 19:25-27). Kolmifiguuriseen ryhmään kuuluivat Janakkalan, Mustasaaren, Seilin (5.23.), Simon ja Uudenkaupungin (5.35.) kasukat. Uudenkaupungin ristissä Maria ja Johannes oli sijoitettu poikkeuksellisesti ristiinnaulitun alapuolelle erillisiin kuvakenttiin. Janakkalan ja Mustasaaren kuvissa Johanneksen katse on luotu ylöspäin Kristukseen.

Nelifiguuriseen ryhmään kuuluu Seilin (5.22.) kasukka, jossa Maria Magdaleena on kietonut kätensä ristin ympärille. Tässä kuvassa surun fyysinen kuvaaminen on keskittynyt ilmeisesti juuri Maria Magdaleenaan.

Runsaasti kansaa sisältävään ryhmään kuuluvat Kustavin ja Turun koruompeleet. Kustavin kuvassa on Marian ja Johanneksen lisäksi kolme muuta henkilöä. Marian takana on todennäköisesti Maria Magdaleena, Johanneksen takana sadanpäämies ja silmät kiinni oleva Longinus, joka lävisti keihäällä haavan Kristuksen kylkeen. Evankeliumeista vain Johannes mainitsee sotilaan, joka puhkaisee Jeesuksen kyljen keihäällä (Jh 19:34). Evankeliumissa ei kuitenkaan kerrota sotilaan nimeä. Legendan mukaan alastippuva veri paransi Longinuksen sokeuden. Longinus symboloi pakanuutta¹⁴³ ja hänet kuvattiin sokeana vielä 1300-luvulla.¹⁴⁴ Longinus esiintyy yhdessä sadanpäällikön kanssa, joka osoittaa Kristusta ja Matteuksen evankeliumin mukaan sanoo: "Tämä oli todella Jumalan poika."¹⁴⁵ Koruompeleiden joukossa Turun risti on ainoa, johon on ristiinnaulitun Jeesuksen lisäksi kuvattu kaksi ristiinnaulittua pahantekijää.

Runsaasti kansaa sisältävään ryhmään kuuluvat myös Tammisaaren (5.29.) ja Tyrvään koruompeleet, joiden varsinaisen kuva-aiheena ovat Kristuksen haavat ja Armontuoli.

Lignum vitae

---

¹⁴⁰ Jaszai 1970, 627- 633; Nilsen 1986, 354.

¹⁴¹ Nilsen 1986, 354.

¹⁴² Halikon ristiinnaulittu on valmistettu 1600-luvun lopulla.

¹⁴³ Lindgren-Fridell 1964, 341.

¹⁴⁴ Willhelm-Red 1970, 627-628

¹⁴⁵ Lindgren-Fridell 1964, 341.

Elämänpuu paratiisissa (1. Mos 2:9) on jo aikaisin kirkon historiassa yhdistetty Kristuksen ristipuuhan. Keskiaikaisen legendan mukaan ristipuu on tehty oksasta, joka on peräisin paratiisipuusta. Tämä puu on versonut syntiinlankeemuksen omenan kolmesta siemenestä ja asettunut Aatamin haudalle Golgatalle; toinen Aatami, Kristus, kuoli samaan puuhun. Koska Maria vastaavan typologian mukaan käsitetään toiseksi Eevaksi, hän on vastakohtana ensimmäiselle Eevalle lahjoittanut ihmiskunnalle elämän hedelmän. Sen vuoksi myös Maria on yhdistetty elämänpuuhun.¹⁴⁶

1200-luvulta lähtien Kristus kuvataan ristiinnaulittuna elämänpuulla, jonka oksat edustavat erilaisia teologisia aiheita. Elämänpuu-aihetta on laajentanut Bonaventuran tutkielma *Lignum vitae*. Puunrungosta lähtee kolme paria kaksoisoksia, jotka viittaavat Jeesuksen alkuperään, hänen kärsimyksensä ja ylistyksensä (origo, passio, glorificatio). Krusifiksi on usein kuvattu myös eläväksi puunrungoksi, jonka oksat on hakattu poikki.¹⁴⁷ Ryhmän kaikki yhdeksän kuvaa edustavat tätä tyyppiä. Jokaisen koruompeleen ristiinnaulitun puunrungon poikkihakatut oksat, Rauman ristiä (5.21.) lukuunottamatta, on selvästi erotettu erivärisin ompelein varsinaisesta puunrungosta. Kalannin (5.10.) rististä on säilynyt vain oikea ristivarsi, joten kasukasta ei ole tehty tarkempaa ikonografista analyysiä. Rauman ristin runko ja oksat on ommeltu samanlaisilla langoilla.

On myös huomattava, että myöhäiskeskiajalla elämänpuuhun yhdistyy Jeesuksen sukupuu-aihe, jolloin ympärillä olevat oksat kuvaavat Jeesuksen kantaisia.¹⁴⁸ Tähän ryhmään kuuluu Keuruun kasukka.

Jeesusta surraan

Jeesusta surraan kuuluu Ristiltä ottamisen ja Jeesuksen hautaanlaskun kanssa vesperiaiheisiin. Aiheista ensimmäinen on Ristiltä ottaminen, jota seuraa välittömästi Jeesusta surraan. Aiheen muunnelma on Pieta, joka esiintyy usein corpus-kuvana alttarikaapeissa. Kuvien tarkoitus on auttaa keskittymään Kristuksen kärsimykseen ja kuoleman mietiskelyyn yhdessä Pyhän ruumiin kunnioituksen kanssa.¹⁴⁹ Aineiston ainoa Jeesusta surraan-aiheinen kuva on Turun kasukassa. Ks. myös esikuvat s.

4.2.6. Kristuksen ylistäminen

Erilaisia aiheita oli yksi, *Kristuksen ylösnousemus* (1).

Kristuksen ylösnousemus

Raamatun teksteissä ei varsinaisesti kuvata Kristuksen ylösnousemustapahtumaa. Evankeliumeissa mainitaan lähinnä tyhjä hauta, enkeli-ilmostys, pelästyneet sotilaat

---

¹⁴⁶ Stolt 1965, 644-645.

¹⁴⁷ Stolt 1965, 646.

¹⁴⁸ Stolt 1965, 646.

¹⁴⁹ Nilsen 1986, 360-362.

ja opetuslapset. Raamatussa on useita aiheeseen liittyviä tekstejä (Mt 28.1-10; Mk 16:1-8; Lk 24: 1-9; Jh 20:1-18; Aptl:21-22; 1 Kor 15:1; Ef 4:8-10; 1 Piet 3:19).¹⁵⁰ Turun koruompeleen (kuva 133) etualalle on kuvattu sauvaa pitelevä Kristus. Hänen oikea kätensä on pystyssä ja siinä näkyy naulanjälki. Kristuksen molemmilla puolilla on kypäräpäisiä sotilaita, taustalla kumpuileva maisema ja kaksi pientä hahmoa, joilla on päänsä päällä sädekehät. Mahdollisesti taustalla kävelevät henkilöt ovat apostoli Johannes, joka on jonkun naisen kanssa matkalla haudalle¹⁵¹ tai Galileaan matkalla oleva Jeesus, joka ilmestyy Maria Magdaleenalle.¹⁵² (Jh 20:11-18).

4.2.7. Neitsyt Maria

Erilaisia aiheita oli yksi, *apokalyptinen Madonna* (4).

Tutkittavan materiaalin kuva-aiheissa on ainostaan yksi mariologiseksi luettava kuvatyyppejä, apokalyptinen Madonna.¹⁵³ Apokalyptinen Madonna *immaculata conceptio* -kuvatyyppejä luotiin 1300-luvulla, mutta vasta 1400-luvulla siitä tuli keino visualisoida dogmi Marian perisyntymättömyydestä sikiämisestä (Ilm. 12:1-2).¹⁵⁴ Auringonkehä madonnan ympärillä muistuttaa, että hän on tuo Ilmestyskirjan aurinkoon puettu nainen "mulier amicta sole." Neitsyt kantaa kaksitoistatähtistä kruunua, mistä evankelista Johannes puhuu Apokalypsissaan. Kruunu tarkoittaa Marian asemaa apostoleiden kuningattarena, hänen epiteettinsä litaniassa. Kuunsirppi, jolla madonna seisoo, symbolisoi hänen syntymättömyyden sikiämistään.

Keskiajan lopulla madonnan sydän on usein miekan tai miekkojen lävistämä.¹⁵⁵ Joihinkin esityksiin liittyy vielä Marian jalkojen juuressa seisova Sibylla, joka ilmoittaa keisari Augustukselle Jeesuksen syntymän, sekä Gideon ja Marian neitseellisyyteen viittaava kultainen talja.¹⁵⁶ Aiheeseen voi yhdistyä myös lasta imettävä madonna.¹⁵⁷

Apokalyptinen Madonna-aihe tavataan Hollolan, Huittisten, Rauman (5.20.) ja Taivassalon kasukoissa. Jokaisessa kuvassa madonnalla on apokalyptisen Madonnan tunnusmerkit: kruunu (Huittisten madonnan kruunussa on yksitoista tähteä, muilla ei ole tähtiä), auringonkehä, kuunsirppi ja sylissä oleva lapsi. Usein apokalyptiseen Madonnaan on yhdistetty naispuolisten pyhimysten kuvia kuten Huittisten ja Rauman kasukoissa, mutta Hollolan ja Taivassalon tapaan myös miespuolisia pyhimyksiä tai apostoleita tavataan.

---

¹⁵⁰ Schiller 1971, 82-87.

¹⁵¹ Schiller 1971, 82.

¹⁵² Schiller 1971, 80.

¹⁵³ Muualla Euroopassa säilyneissä koruompeleissa kuva-aiheita on ollut muitakin. Esim. eräässä Uppsalan tuomiokirkon messukasukassa on kuvattu Marian seitsemän iloa. Branting-Lindblom 1997 (1928), 113.

¹⁵⁴ Riska 1987 b, 134.

¹⁵⁵ Nygren 1951, 19.

¹⁵⁶ Riska 1987 b, 205.

¹⁵⁷ Nilsen 1986, 382.

Oppi neitsyen sikiämättömästä syntymästä hyväksyttiin fransiskaaniin ja birgittalaisten parissa, kun taas dominikaanit vastustivat sitä. 1500-luvun alussa aihetta on käytetty kuitenkin myös dominikaaniluostareissa. Apokalyptinen Madonna ei välttämättä ole yksiselitteinen symboli synnittömälle sikiämiselle. Aihe vaihtui myöhemmin barokin taiteen Immaculataan, jolla oli yksinomaan tämä merkitys.¹⁵⁸

Yleisesti mariologisista aiheista voidaan sanoa, että useimmat hartauskuvat, joissa Maria on keskushahmona, ovat veistoksia, mikä johtunee siitä, että maalatut ja kullanhoitoiset puuesineet tarjosivat paremmat mahdollisuudet Marian kunnioittamiselle kuin seinämaalaukset. Seinämaalauksen mariologiset aiheet sijoitettiin yleensä kuoriin, mikä kertoo niiden korkeasta asemasta.¹⁵⁹

4.2.8. Evankelistat

Erilaisia aiheita oli yksi.

Neljä evankelistan - Matteuksen, Markuksen, Luukaksen ja Johanneksen - kuvaukset kuuluvat kirkkotaiteen tavallisimpiin aiheisiin. Se ei johdu pelkästään heidän historiallisesta asemastaan evankeliumeiden kirjoittajana, vaan myös heidän eskatologisesta funktiostaan.¹⁶⁰

Evankelistat kuvataan harvoin pelkkinä ihmishahmoina. Heidän vieressään on apokalyptiset symbolit, jotka kuvaavat Kristuksen luonteen erilaisia puolia tai hänen pelastustyönsä tärkeimpiä vaiheita. Matteukseen liittyy enkeli, koska tämän evankeliumi johtaa Kristuksen kantaheimoon. Markuksen vartauskuva on leijona, koska hän evankeliuminsa alussa puhuu huutavan äänestä erämaassa. Luukas kertoo Sakariaan uhrista, symbolina härkä, Vanhan testamentin uhrieläin. Johanneksen vertauskuvana on kotka, koska hän tämän kaltaisena lentää kohti korkeuksia evankeliumin alkusanoin: alussa oli sana.¹⁶¹

Evankelista-aihe tavataan Mustasaaren kasukan selkäpuolen koruompeleessa, jossa se liittyy ristiinnaulitun kuvaan. Kuvalla on messuun liittyvä pelastusidea: evankelistojen tehtävänä on viedä riemusanomaa eteenpäin.

4.2.9. Apostolit

Erilaisia aiheita oli yhdeksän. *Pietari* (10), *Paavali* (8), *Andreas* (6), *Johannes* (6), *Tuomas* (3), *Jaakob nuorempi* (3), *Filippus* (2), *Bartolomeus* (2), *Jaakob vanhempi* (1), *Juudas Taddeus* (1).

---

¹⁵⁸ Immaculata conceptio-kuviin yhdistettiin 1400-luvun loppua kohden usein uusi ikonografinen aihe, ruusukranssimadonna. Aihe oli hyvin suosittu naapurimaissamme, mutta tutkimusten mukaan Suomessa sitä ei ole tavattu yksittäisten maalausten eikä veistosten joukossa. Edgren 1993, 383.

¹⁵⁹ Nilsen 1986, 378.

¹⁶⁰ Kilström 1959, 64.

¹⁶¹ Nygren 1945, 67-69.

Evankeliumeiden mukaan Jeesus kutsui kaksitoista opetuslastaan luokseen. Kahdentoista apostolin nimet olivat Pietari ja hänen veljensä Andreas, Jaakob Sebedeuksenpoika (Jaakob vanhempi) ja hänen veljensä Johannes, Filippus ja Bartolomeus, Tuomas ja publikaani Matteus, Jaakob Alfeuksen poika ja Taddeus, selootti Simon Kananeus ja Juudas Iskariot (Mt 10: 2-4; Mk 3:16-19; Lk 6: 14-16; Apt 1:13).¹⁶²

Apostolikuvaukset kuuluvat kristillisen taiteen varhaisimpiin aiheisiin.¹⁶³ Kristillinen perinne halusi säilyttää apostolien lukumäärän kahtenatoista, joten Juudas Iskariotin tilalle valittiin Mattias (Apt 1:26). Varsinkin keskiajan lukumystiikalle ja symboliikalle oli tällä lukusarjalla tärkeä merkitys.¹⁶⁴

Apostoleiden järjestyksessä ei ole pystytty osoittamaan mitään tiettyä kaavaa. Apostolit kuvataan usein Kristuksen pelastustyön tai Marian legendakertomusten yhteydessä.¹⁶⁵ Tärkeimmät apostolit ovat Pietari ja Paavali, apostoliruhtinaat, joille kuuluu arvopaikka Kristuksen vieressä. Vanha ikonografinen tapa on kuvata heidät toisiaan vastakkain.¹⁶⁶ Pietari ja Paavalin lähellä ovat tavallisesti Andreas ja Johannes.¹⁶⁷

Pietari

Apostoli Pietarin atribuuttina olevat avaimet viittaavat Jeesuksen sanoihin Matteuksen evankeliumissa: "Ja minä sanon sinulle: Sinä olet Pietari, ja tälle kalliolle minä rakennan kirkkoni. Sitä eivät tuonelan portit voita. Minä olen antava sinulle taivasten valtakunnan avaimet. Minkä sinä sidot maan päällä, se on sidottu taivaissa, ja minkä sinä vapautat maan päällä, se on myös taivaissa vapautettu." (Mt 16:18-19).¹⁶⁸

Juuri tälle kalliolle rakennetun kirkon vuoksi Pietarin merkitys on ollut tärkeämpi kuin muiden apostoleiden. Avaimen lisäksi Pietarin atribuuttina sattaa olla kädessä oleva kirkon pienoismalli, jolloin korostetaan hänen asemaansa kirkon päämiehenä tai paavillinen tiara, joka symbolisoi apostolien johtajaa ja kirkon ensimmäistä paavia. Tavallisesti Pietarilla on tonsuurikampaus ja lyhyt kihara parta.¹⁶⁹

Sekä apostoli Pietari että apostoli Paavali surmattiin keisari Neron vainoissa Roomassa 60-luvulla. Pietari ristiinnaulittiin pää alaspäin. Perimätiedon mukaan kumpikin pyhimys kuoli kesäkuun 29. päivänä, mistä johtuu tuona päivänä vietetty yhteinen pyhimysjuhla. Pyhimyskultin mukaanhan kuolinpäivää pidetään pyhimyksen taivaallisena syntymäpäivänä. Jumaluusopillisesti Pietari on Kristuksen maanpäällinen seuraaja, kallio, jolle kirkko on rakennettu. Pietarin uskotaan haudatun

---

¹⁶² Myslivec 1968, 150-151.

¹⁶³ Kilström 1956, 173.

¹⁶⁴ Nygren 1945, 36.

¹⁶⁵ Nygren 1945, 39-41.

¹⁶⁶ Seibert 1980 (LCK), 35.

¹⁶⁷ Nygren 1945, 39-41.

¹⁶⁸ Braunfels 1976, 161.

¹⁶⁹ Braunfels 1976, 161; Nygren 1945, 44-45.

Rooman Pietarinkirkkoon, joka on kristikunnan tärkein kirkko. Kirkkovaltion maat kuuluivat Pyhälle Pietarille. Pietarin ja Paavalin kultti yhdisti Suomen kirkon Rooman kirkkoon ja sitä kautta paaviin, josta myös Turun hiippakunta oli monissa asioissa riippuvainen. Tavalliselle keskiajan ihmiselle Pietari oli se, joka päätti, kuka lasketaan taivaanportista sisään ja kuka jätetään ulos.¹⁷⁰

Pyhän Pietarin ja Pyhän Paavalin kultin korkeasta arvostuksesta Itämeren piirissä kertoo se, että he ovat Neitsyt Marian ohella suosituimmat tuomiokirkkojen nimikkopyhimykset. Suomalaisen pyhimyskalenterin nojalla Pietarin ja Paavalin kultti on maakunnittaisista pyhimyskulteista Neitsyt Marian kultin jälkeen merkittävin.¹⁷¹ Niin Pietarilla kuin Paavalillakin on kaksi omaa ja yksi yhteinen juhlapäivä eli yhteensä viisi. Missale Aboensessa Pietarin ja Paavalin jumalanpalvelusarvo on totum duplex. Pyhän Pietarin istuimen eli paavin istuimen juhlaa vietetään 22.2. ja Pyhän Pietarin vankeuden juhlaa 1.8. Niiden arvo on Missale Aboensessa simplex ja ne on painettu mustalla. Agricolalla molemmat juhlat on painettu punaisella.¹⁷²

Kansanperinteen mukaan Pekan päivä oli santtipyhä. Työnteko, joka aiheutti ääntä tai rikkirepimistä oli kielletty. Niinpä esim. pyykkien paukuttelu tai kesannon kyntäminen ei ollut sopivaa. Sen sijaan miehet saivat mennä heti aamusta ongelle, sillä olihan Pyhä Pietari itsekkin ollut kalastaja. Vielä nykypäiviinkin on säilynyt vanha loitsun pätkä. "Hei onki ottamaan, väkäleuka vääntämään. Anna Antti ahvenia, Pekka pieniä kaloja."¹⁷³

Suomeen Pietarin ja Paavalin kultti tuli melko varhain, ehkä jo 1100-luvulla. Perimätieto kertoo useista Pyhän Pietarin kappeleista tai rukoushuoneista, jotka saattavat ajoittua lähetyskaudelle. Apostoli Pietari lieneekin ollut erityisesti Suomen lähetysajan pyhimys. Varmoja Pietarille omistettuja kirkkoja ovat Lieto, Jääski, Siuntio, Vesilahti ja melko todennäköisesti Pietarsaari. Pietarinkirkko lienee ollut myös Hämeessä ja Ahvenanmaalla. Pietarille omistettujen kirkkojen pitäjistä selvästi vanhimmat ja arvokkaimmat ovat Vesilahti ja Lieto paitsi keskeisen asemansa, myös siitä syystä, että ne luultavasti ovat Hämeen ja Varsinais-Suomen ikivanhoja muinaispitäjiä.¹⁷⁴

Paavali

Paavalin tuntomerkkejä ovat paljas otsa, pitkä nenä ja pitkä, usein kihara parta. Kädessään hänellä on miekka. Maamme seinämaalausten ja alttarikaappien joukossa Paavalia on kuvattu jokseenkin säästeliäästi. Tämä johtunee osin siitä, että taideteokset ovat tuhoutuneet tai niitä on vaikea identifioida.¹⁷⁵ Ks. myös Pietari.

---

¹⁷⁰ Linna 1996, 172; Vilkuna 1996, 178.

¹⁷¹ Linna 1996, 191.

¹⁷² Linna 1996, 173-174, 191.

¹⁷³ Vilkuna 1994, 178-179.

¹⁷⁴ Linna 1996, 172, 174, 191.

¹⁷⁵ Nygren 1945, 49;

Pietarin ja Paavalin tärkeys korostui myös koruompeleiden kuvissa. Yleisin tapa oli kuvata Pietari ja Paavali pareittain ristivarsiin ristiinnaulitun molemille puolille kuten Janakkalan, Keuruun, Kustavin, molempien Seilien sekä Sääksmäen kasukoissa. Loput Pietarin ja Paavalin kuvat olivat yksittäisissä kuvakentissä. Lapinjärvellä Pietarin ja Paavalin kuvat liittyivät Madonna-aiheeseen.

Andreas

Apostoli Andreas oli Pietarin veli, joka perimätiedon mukaan ristiinnaulittiin vinoristiin. Andreaxen kansanomainen nimi on Antti ja hänen päiväänsä vietetään 30.11.¹⁷⁶ Andreaxen attributteja ovat kirja, kirjakäärö, kala, kalaverkko tai risti (Andreaan risti, *crux decussata*).¹⁷⁷ Ilmeisesti Andreas oli arvostettu pyhimys maassamme, koska hänen kuviaan on paljon keskiaikaisessa taiteessa esim. kalkkimaalausten joukossa.¹⁷⁸

Turun hiippakunnan Pyhän Andreaan kultti yhdisti Skotlantiin, jonka erityinen suojeluspyhimys Andreas on.¹⁷⁹ Pietarin tavoin Andreas oli erityisesti kalastajien suojelija, Andreas vieläpä kalastajien erityinen pyhimys, ahvenia antava Antti. Suomalaisessa kansanperinteessä Andreas tunnetaan metsämiesten keskuudessa myös Antero Vipusena, vipuansojen virittäjänä. Aihe tähän tuli kirkkomaalauksissa ja veistoksissa mukana olleesta surmavälineestä vinorististä, jota kansa erehtyi luulemaan pyyntivälineeksi, vipuansaksi.¹⁸⁰

Andreaxen suosioon on saattanut liittyä myös Antin päivänä 30.11. 1495 sattunut Viipurin pamaus, jolloin venäläisten hyökkäys lyötiin takaisin Viipuriin Knut Possen johdolla. Legendakertomuksen mukaan juuri Antinpäivän vuoksi Pyhän Andreaan risti näkyi taivaalla ja pelästytti venäläiset pakoon.¹⁸¹ Pyhän Andreaan alueellisen kultin ikä ajoittunee vuosien 1355 ja 1445 väliin.¹⁸²

Vesilahden kasukan selkäpuolen koruompeleessa (kuva 153) arvopaikan ristiinnaulitun vieressä ovat saaneet Pietari ja Andreas. Vaikuttaa siltä, että Andreas on ollut jollakin tavalla Vesilahden erikoinen suojeluspyhimys. Säilyneissä lähteissä tähän viittaa kuitenkin ainoastaan Vesilahden pyhimyskalenterin Andreaan korkea arvostus.¹⁸³

Jokaisella seurakunnalla oli omat erikoispyhimyksensä, joten esim. niinkin läheiset seurakunnat kuin Kangasala ja Vesilahti viettivät kirkollisia juhlapäiviä varsin eri aikoina.¹⁸⁴ Pyhäpäiviä oli eriasteisia, joten jumalanpalvelusmenojen järjestys ei ollut samanlainen jokaisena päivänä. Päivässä saattoi olla yksi tai useampi messu.

---

¹⁷⁶ Linna 1996, 180.

¹⁷⁷ Lechner 1973, 141.

¹⁷⁸ Nygren 1945, 50-51.

¹⁷⁹ Linna 1996, 180.

¹⁸⁰ Arajärvi 1985, 93; Linna 1996, 180.

¹⁸¹ FMU 4637; Linna 1996, 180; Rinne 1932, 261.

¹⁸² Linna 1996, 181.

¹⁸³ Arajärvi 1985, 93.

¹⁸⁴ Arajärvi 1985, 88.

Arvokkain juhlapäivä oli ns. totum duplex. Tällöin jumalanpalvelus oli täydellisin siten että messuja, saarnalukuja ja rukouksia suoritettiin kaksin kerroin. Totum duplexin jälkeen tuli duplex, jonka jälkeen oli vielä kuusi alempiarvoista juhlapäivää.¹⁸⁵

Vesilahden kirkosta löydettiin 1899 pyhimyskalenteri, joka on peräisin aivan katolisen ajan loppuvuosikymmeniltä. Se koostuu 1485 Nürnbergissä painetusta dominikaaniseen kirkkojärjestykseen perustuvasta messukirjasta, jonka alussa on pyhimyskalenteri ja sen jäljessä jumalanpalveluksessa vuoden mittaan tarvittavat tekstit.¹⁸⁶ Vesilahdella Andreas näyttää olleen aivan erityisen arvostettu. Missale Aboensessa Antinpäivän 30.11. arvo on duplex ja se on painettu punaisella. Vesilahdella päivän arvo on peräti totum duplex.¹⁸⁷ Tämän lisäksi Vesilahdella Andreaan päivää vietettiin 30.10. ja 9.5., joista jälkimmäinen on lisätty vain Vesilahden kalenteriin. Näiden kahden päivän lisäksi Andreasta juhlittiin vielä 7.12., mikä on Vesilahdessa korotettu arvossa kaikkein alhaisimmasta kolme astetta ylöspäin, siten että siitä tuli neljänneksi arvokkain. Samanlaiset Andreaan päivien arvokorotukset on myös Hollolan pyhimyskalenterissa, mutta tästä huolimatta Andreas ei ole Hollolankaan suojeluspyhimys. On mahdollista, että sellaisten suurten vesien pitäjissä kuin Hollola ja Vesilahti, olisi ollut erityinen tarve kunnioittaa kalastuksen suojelijaa Pyhää Anttia.¹⁸⁸ Muistettava on myös suuren kirkkojuhlan yhteydessä vietettävät markkinat. Vesilahden Narvan markkinoita vietetään Antinpäivänä.¹⁸⁹

Vesilahden kirkon suojeluspyhimykset olivat Pietari ja Paavali.¹⁹⁰ Ruotsissa on säilynyt useita esimerkkejä siitä, että kirkkojen suojeluspyhimysten kuvia on ommeltu messukasukoihin. Esimerkiksi Linköpingin tuomiokirkon nimikkopyhimykset Pietari ja Paavali koristavat erästä tuomiokirkossa säilynyttä keskiaikaista messukasukkaa. Agnes Brantingin ja Andreas Lindblomin mielestä kasukka on epäilemättä tilaustyö Linköpingin tuomiokirkkoon.¹⁹¹

Pidän mahdollisena, että Vesilahden messukasukka oli tilaustyö johonkin Vesilahden keskiaikaiseen kirkkoon. Tähän viittaavat kasukan selkäpuolella olevat apostoli Pietarin ja apostoli Andreaksen kuvat, jotka on sijoitettu Kristuksen vasemmalle ja oikealle puolelle. On kuitenkin muistettava, että selkäpuolen kasukan vasemmassa ristivarressa apostoli Pietarin ja Kristuksen rinnalla ei ole kirkon toinen nimikkopyhimys Paavali vaan apostoli Andreas. Syy tähän voi kuitenkin olla Andreaksen asema Vesilahden erikoisena suojeluspyhimyksenä kuten edellä on todettu.

---

¹⁸⁵ Arajarvi 1985, 90.

¹⁸⁶ Arajarvi 1985, 88.

¹⁸⁷ Linna 1996, 180-181.

¹⁸⁸ Arajarvi 1985, 92-93.

¹⁸⁹ Arajarvi 1985, 94; Linna 1996, 180-181.

¹⁹⁰ Linna 1996, 191.

¹⁹¹ Branting-Lindblom 1929, 64.

Apostoli Johannes

Apostoli Johannes oli Jeesuksen läheisin opetuslapsi, joka kuvataan sekä apostolina että evankelistana. Hän on parraton nuorukainen, jonka attribuuttina on kalkki. Johanneksen kalkki ei symbolisoi Viimeisen ehtoollisen kalkkia, vaan se on myrkkypikari, jonka apostoli tyhjensi todistaakseen, että kristittyjen Jumala on ainoa oikea Jumala.¹⁹² Esityksiin saattaa liittyä vielä kirja ja kalkista nouseva käärmeen pää, joka kuitenkin on maassamme jokseenkin harvinainen.¹⁹³

Pohjoismaissa harvinaisia ovat myös öljypatakuvaukset, joissa apostoli yritettiin saada hengiltä keittämällä häntä kuumassa öljyssä.¹⁹⁴ Sen sijaan tavallisia ovat esitykset, joissa apostoli on mukana pääkallopaikalla, Getsemanessa ja Kristuksen kirkastumistahtumassa.¹⁹⁵ Ristiinnaulittu-kuvissa Johannes kuvataan yhdessä Marian kanssa ristin juurella. Johannes saattaa kerätä myös Kristuksen verta ehtoolliskalkkiin.¹⁹⁶ Johannes on ollut suosittu apostoli Suomen keskiaikaisessa taiteessa.¹⁹⁷

Oripään ristivarteen oli Pietarin rinnalle kuvattu Johannes. Johannes esiintyy todennäköisesti Oripään ristissä myös toisen kerran koruompeleen alimmassa kuvakentässä. Muissa koruompeleissa Johanneksen kuvat esiintyvät yksittäisissä apostolientähtämissä.

Tuomas

Apostoli Tuomaalla oli keskiajan taiteessa jokseenkin vähäpätöinen merkitys ja hänen kuvansa esiintyy yleensä muun apostoliryhmän kanssa. Tuomas rakensi intialaiselle kuningas Gundoforukselle linnan taivaaseen tämän käännyttyä kristinuskoon.¹⁹⁸ Pyhimyksen attribuutteja ovat peitsi, miekka tai kulmahaka, jotka viittaavat tähän vanhaan legendaan. Apostoli Tuomas oli arkkitehtien, rakennustyöläisten ja muurareiden suojelepsyhimys.¹⁹⁹

Jaakob nuorempi

Jaakob nuoremman äiti oli Marian sisarpuoli, joten Jaakob oli Jeesuksen serkkupuoli. Jaakob nuoremman tuli jerusalemlainen seurakuntajohtaja, ja hän kuoli marttyyrikuoleman pääsiäisenä. Jaakobilla on yhteinen pyhimyspäivä apostoli Filippuksen kanssa toukokuun ensimmäisenä päivänä. Jaakob nuoremman attribuuttina on jousen näköinen vanuttajan tanko²⁰⁰ tai sauva.²⁰¹

---

¹⁹² Nygren 1945, 54.

¹⁹³ Nordman 1962, 590.

¹⁹⁴ Kilström 1956, 175.

¹⁹⁵ Nordman 1962, 590.

¹⁹⁶ Kilström 1956, 175.

¹⁹⁷ Nygren 1945, 55.

¹⁹⁸ Nygren 1945, 58.

¹⁹⁹ Kilström 1974, 238.

²⁰⁰ Kilström 1962 a, 530-531.

²⁰¹ Master FVB:n kupariirroksessa Jaakob nuoremman attribuuttina on sauva. Hollstein 1955, 153.

Filippus

Tuomaan tavoin myöskään apostoli Filippus ei kuulu maamme merkittävien pyhimysten joukkoon, vaan hänen asemansa on sama kuin Tuomaalla ja Jaakob nuoremmalla. Apostoli Filippus ristiinnaulittiin pää alaspäin, ja hänen attribuuttinaan on ristasauva tai risti, jossa on yksi tai kaksi poikkipuuta.²⁰² Suomalaisissa rukousloitsuissa apostolin nimi metsästäjien rukouksissa on Vilpus, Virpus, Hilppa tai Hippa.²⁰³

Bartolomeus

Perinteen mukaan apostoli nyljettiin elävänä, minkä vuoksi hänen attribuuttinaan on tavallisesti veitsi. Hän voi esiintyä myös omaa ihoaan kantaen sekä kengät jalassa.²⁰⁴ Kulttielämä apostoli Bartolomeuksen ympärillä on maassamme ollut vilkasta. Loitsurunoudessa apostoli Bartolomeusta nimitettiin nyirikiksi tai Nylkyseksi.²⁰⁵

Jaakob vanhempi

Jaakob vanhempi, Sebedeuksen ja Salomen poika, oli järjestyksessä kolmas ja yksi tärkeimmistä opetuslapsista. Hän oli yhdessä Pietarin ja Johanneksen kanssa kirkastumisvuorella ja Getsemanessa. Jaakob kuoli marttyyrikuoleman kuningas Herodeksen aikana, jolloin hänet surmattiin miekalla. Apostolin attribuuttina on pyhiinvaeltajan varusteet, koska hänen Espanjassa olevasta haudastaan tuli suosittu pyhiinvaelluspaikka ja Jaakobista itsestään pyhiinvaeltajien suojeluspyhimys.²⁰⁶

Juudas Taddeus

Juudas Taddeus oli järjestyksessä kymmenes opetuslapsi. Hänellä oli päivä yhdessä Simon kiivailijan kanssa 28.10. Apostolit kärsivät yhdessä marttyyrikuoleman Persiassa, jossa he olivat lähetystyössä. Juudaksen attribuuttina on nuija.²⁰⁷

Tuomas, Jaakob nuorempi, Filippus, Bartolomeus, Jaakob vanhempi ja Juudas Taddeus esiintyivät muiden kuva-aiheiden, apostoleiden tai pyhimysten yhteydessä eikä kukaan heistä ollut koruompeleen keskeisenä henkilönä. Messukasukoiden joukossa oli kolme koruommelta, Asikkala, Kalanti (5.9.) ja Nousiainen, joihin oli kuvattu ainoastaan apostoleiden tai pyhimysten kuvia.²⁰⁸

---

²⁰² Nygren 1945, 59-60.

²⁰³ Haavio 1967, 446.

²⁰⁴ Nygren 1945, 60-61.

²⁰⁵ Haavio 1967, 446.

²⁰⁶ Kilström 1962 a, 529-530.

²⁰⁷ Kilström 1963, 5-6.

²⁰⁸ Osa ompeleista ja henkilöiden attribuuteista oli niin kuluneita, ettei tarkempaa identifioimista nimien suhteen voinut tehdä.

4.2.10. Pyhimykset

Erilaisia aiheita oli kahdeksan. *Johannes Kastaja* (2), *Pyhä Sebastian* (1), *Pyhä Rochus* (1), *Pyhä Laurentius* (2), *Pyhä Katariina Aleksandrialainen* (2), *Pyhä Barbara* (2), *Pyhä Dorotea* (1), *Pyhä Ursula* (2), *Pyhä Margareta* (3), *Maria Magdaleena* (4).

Aineistossa olevien pyhimysten ryhmä on melko suuri. Yleensä pyhimykset voidaan jakaa erilaisiin ryhmiin osin heidän asemansa, osin toimintansa ja osin kansallisuutensa tai kotipaikkakuntansa perusteella. Marttyyreille on luonteenomaista kärsivällisyys, tunnustajille nöyryys ja neitsyille puhtaus. Pyhimysten teot käyvät ilmi legendoista ja ihmekertomuksista. Myös kansallisuus ja kotiseutu kuvataan legendoissa.²⁰⁹ Koska tutkittavan materiaalin messukasukat eivät ole kotimaista alkuperää, niissä olevat pyhimykset eivät ole kansallisia.

Muutamaa poikkeusta lukuunottamatta tavataan pyhimysten kuvia maamme taiteessa 1200-luvun puolivälistä lähtien.²¹⁰ 1400-luvun alkupuolella pyhimysten lukumäärä ei ollut vielä kovin suuri. Madonna-, kuningas- ja apostolikuvien joukossa olivat Lars, Nils, Henrik sekä neljä pääneitsyttä, Pyhä Barbara, Pyhä Dorotea, Pyhä Katariina Aleksandrialainen ja Pyhä Margareta. Mariologisen piiriin kuuluivat lisäksi Anna- ja pietakuvat. Pyhimysten lukumäärä lisääntyi keskiajan lopulla.²¹¹

Maassamme esiintyvät jokseenkin samat henkilöllisyydet kuin Ruotsissa. Tärkeimpien pyhimysten joukossa olivat Pyhä Katariina Aleksandrialainen, dominikaaniveljeskunnan suojeluspyhimys, sekä suuri parantaja Pyhä Maria Magdaleena. Apostolit kuuluivat itsestään selvänä kuvattaviin, ja myös Johannes Kastajan asema kasvoi katolisen ajan loppupuolella.²¹²

Yleensä kaikki taideteoksissamme esiintyvät pyhimykset löytyvät myös Turun hiippakunnan liturgiasta. Poikkeuksen tekevät Helena, Ursula, Rocchus, Katariina Sienalainen ja Bernardinus. Ylipäätään voidaan todeta, että pyhimyskultti menetti merkityksensä vasta reformaation jälkeen.²¹³

Johannes Kastaja

Johannes Kastaja lasketaan joskus patriarkkoihin. Kristuksen tulemistä ennustavana henkilönä hänet kuvataan evankeliumeissa profeettana (Mt 11:9). Kuolemansa kautta Johannes Kastajaa voidaan verrata marttyyri Stefanukseen ja viattomien lasten kuolemaan, jotka kaikki kuolivat Kristuksen tähden ennen tämän ristiinnaulitsemista. Kaikilla oli oma juhlapäivänsä keskiaikaisessa kalenterissa. Johannes Kastaja on sanansaattajien ja viestinviejien suojeluspyhimys samoin kuin Pyhä Anna, jonka

---

²⁰⁹ Nilsen 1986, 427.

²¹⁰ Otterbjörk 1961, 357.

²¹¹ Meinander 1908, 181.

²¹² Nygren 1945, 21-22.

²¹³ Nygren 1945, 22-23.

kanssa pyhimys esiintyy usein yhdessä. Molemmat pyhimykset ovat myös ihmiskunnan esirukoilijoita.²¹⁴

Johannes Kastajan symboleita ovat ristisauva ja kirja. 1400-luvun Saksassa pyhimys kuvataan siten, että hänen oikea kätensä osoittaa vasemmassa kädessä olevaa Jumalan lammasta, Kristussymbolia, joka poistaa maailman synnit.²¹⁵ Aiheeseen voi liittyä vielä voiton lippu (Agnus Dei).²¹⁶ Johannes Kastajan vaatetuksena on viitta, jonka alla on kamelinnahkapuku. Renessanssiajalla puku on usein minimaalinen ja jättää pyhimyksen jalat, kädet ja rinnan paljaksi.²¹⁷

Johannes Kastaja kuuluu maamme suojeluspyhimysten joukkoon. Myöhäiskeskiajalla hänet yhdistettiin Viimeinen tuomio -esityksiin yhdessä Neitsyt Marian kanssa. Vähitellen yleistyivät myös Johannes Kastajan yksittäiset kuvat.²¹⁸

Johannes Kastaja on kuvattu Simon ja Uudenkaupungin koruompeleisiin. Simon kasukan kuvassa Johannes Kastajalla on kädessään pieni karitsa, jota hän osoittaa, Uudenkaupungin kuvassa Johannes Kastajalla on yllään kamelinnahkapuku. Koruompeleeseen on kuvattu myös Pyhän Annan kuva.

Pyhä Rochus ja Pyhä Sebastian

Pyhä Rochus ja Pyhä Sebastian olivat ns. ruttopyhimyksiä. Tavallisimmat ruttopyhimykset olivat Pyhä Antonius, Pyhä Sebastian ja Pyhä Rochus. Heidät mainitsee mm. Mikael Agricola rukouskirjassaan.²¹⁹ Ruttopyhimykset olivat erityisen suosittuja 1300-1400 -luvuilla, jolloin vaikea ruttoepidemia riehui Euroopassa. Pyhä Rochus lienee ollut hyvin tunnettu ja arvostettu pyhimys maassamme.²²⁰ Pyhä Sebastian kuvataan alastomana paaluun sidottuna ja ruumis nuolien lävistämänä. Hänen attribuuttinsa on nuoli. Suomen taiteeseen Sebastian ilmestyi 1400-1500 -lukujen vaihteessa, jolloin elettiin ruton pelossa.²²¹ Rochuksen tavoin Sebastian oli arvostettu pyhimys maassamme keskiajan lopulla.²²² Rochus ja Sebastian on kuvattu Sääksmäen kasukkaan.

Pyhä Laurentius

Pyhä Laurentius kärsi marttyyrikuoleman kuumalla hiillostetulla ritilällä paavi Sixtus II:n aikana. Pyhä Laurentius oli määrätty hoitamaan seurakunnan varoja, mutta hän jakoi rahat seurakunnan köyhille. Pyhimys kuvataan pukeutuneena diakonin asuun (dalmatika ja stoola), kädessään hänellä on kirja, risti tai palmunoksa.²²³

---

²¹⁴ Nilsen 1986, 428.

²¹⁵ Nygren 1945, 31.

²¹⁶ Kilström 1962, 597.

²¹⁷ Nygren 1945, 31.

²¹⁸ Kilström 1962 b, 596-597.

²¹⁹ Haavio 1967, 477.

²²⁰ Nygren 1945, 132-134.

²²¹ Valkonen 1984, 127.

²²² Nygren 1945, 135.

²²³ Kilström 1965, 348-351.

Laurentiuksen kuvat on Nousiaisten ja Tyrvään koruompeleissa. Nousiaisten kuvassa hänellä on kädessään palmunoksa, Tyrväällä halstari.

Pyhä Barbara

Keskiajan lopulla erityisen tärkeitä olivat neljä pääneitsyttä (virgines capitales) Pyhä Barbara, Pyhä Dorotea, Pyhä Katariina Aleksandrialainen ja Pyhä Margareta. He kuuluivat neljäntoista hädästääntajan joukkoon.²²⁴

Pyhän Barbaran attribuutti on torni, joka muistuttaa hänen vankeudestaan tai kalkki, joka symbolisoi hänen asemaansa kuolinhetken pyhimyksenä. 1500-luvulta lähtien torni on sijoitettu maahan Pyhän Barbaran jalkojen juureen. Joskus Barbaran attribuuttina saattaa olla miekka tai hän talloo Dioscurusta jalkoihinsa.²²⁵ Barbara oli rakennusmestareiden, muurareiden ja tykkimiesten suojeluspyhimys.²²⁶

Barbara oli keskiajan lopulla syvästi kunnioitettu pyhimys, mikä näkyy selvästi myös taiteessa; Barbaran kuva oli yleinen maamme seinämaalausten ja puuveistosten joukossa.²²⁷

Pyhä Dorotea

Pyhän Dorotean attribuutti on yleensä kukkakori, jonka hän enkelin avustamana antoi eräälle Teofilus-nimiselle nuorukaiselle. Dorotean välityksellä torjuttiin kunniaattomuutta, köyhyyttä ja panettelua. Dorotean kuvia tapaa jokseenkin usein maamme taiteessa.²²⁸

Pyhä Katariina Aleksandrialainen

Pyhän Katariina Aleksandrialaisen attribuuttina on yleensä teipipyörä, jolla häntä kidutettiin sekä miekka, jolla hänet teloitettiin. Neitsyen kädessä oleva kirja symboloi hänen suurta oppineisuuttaan. Myöhäiskeskiajan esityksissä pyhimys tallaa keisari Maxentiuksen jalkoihin.²²⁹ Katariina Aleksandrialainen oli yksi tärkeimmistä pyhimyksistämme. Hänet kuvataan joko yksin tai yhdessä muiden pääneitsyiden kanssa. Pyhimyksestä on tehty lukuisia seinämaalauksia ja veistoksia. Katariina Aleksandrialainen on ollut useiden kirkkojen suojeluspyhimys, ja hänelle on omistettu omia alttareita.²³⁰

Pyhän Katariinan päivää juhlittiin vielä 1700- ja 1800 -lukuillakin. Joillakin paikkakunnilla vietettiin pyhän oluen, kahjan, juomisjuhlaa; tähän viittaa juhlan

---

²²⁴ Otterbjörk 1961, 339.

²²⁵ Nygren 1945, 75-76.

²²⁶ Seibert 1980 (LCK), 50.

²²⁷ Nygren 1945, 75-76.

²²⁸ Nygren 1945, 106.

²²⁹ Haavio 1967, 276-277.

²³⁰ Nordman 1963, 343.

rautalampilainen nimi Katriinan kahjakset. Häntä juhlittiin myös karjan suojelijana, hyvä rouva ronkkoselkä.²³¹

Pyhä Margareta

Useimmiten Pyhä Margareta kuvataan yhdessä muiden pääneitsyiden kanssa.²³² Pyhimyksen attribuuttina on lohikäärme tai ristisauva, jolla hän voitti paholaisen,²³³ sekä miekka tai palmunoksa.²³⁴ Margaretan kuvia on runsaasti maassamme. Margareta on Pyhän Annan rinnalla toinen synnyttäjättärien suojelija. 1500-luvun Tanskassa hänen legendansa luettiin lapsivuodenaisille, Islannissa vielä 1600-luvullakin. Tapa oli tuttu myös Martti Lutherille.

Pyhästä Margaretasta, Märetää, Märetää, tuli maassamme myös susien emo ja hallitsijatar, joka loitsulegendan mukaan synnytti sudet. Hän oli elävä pyhimys metsäsuomalaisen keskuudessa vielä 1800-luvun alkupuolella.²³⁵

Pyhä Ursula

Legendan mukaan Pyhä Ursula oli englantilaisen kuninkaan tytär. Hän kääntyi kristinuskoon ja teki yhdessä 11 000 neitsyen kanssa pyhiinvaellusmatkan Roomaan. Kädessään Ursulalla on nuoli, joka on myös hänen attribuuttinsa. Pyhimyksen tunnusmerkkinä voi olla myös suojaviitta. Maamme taiteeseen Pyhä Ursula ilmestyi 1300-luvun loppupuolella, jolloin hänen kulttinsa ilmeisesti levisi Turun hiippakuntaan. Keskiajan lopulla Ursulan kuvat olivat tavattoman yleisiä maamme taiteessa. Häntä kunnioitettiin ruttopyhimyksenä. Lisäksi Ursula oli koulujen, mm. Pariisin yliopiston suojeluspyhimys.²³⁶

Maria Magdaleena

Maria Magdaleena tuli pääsiäisaamuna haudalle voitelemaan Kristuksen ruumiin, joten hänen attribuuttinaan on voiteluastia. Tavallisesti Maria Magdaleena on kääriytynyt viittaa tai naisenpukuun, pää on verhottu huntuun tai turbaaniin.²³⁷ Maria Magdaleenan päivä oli kirkossamme suuri juhlapäivä ja suuren juhla-arvon omaavana kuului duplex-luokkaan.²³⁸

Keskiajan taiteessa Maria Magdaleenaa kuvataan usein. Hänet mainitaan usein myös kansanrunoissa. Sääksmäen Ritvalan Helkajuhlilla laulettiin helkavirsiä, tai oikeammin balladeita, joista yksi oli Magdaleenan virsi. Se pohjautuu

---

²³¹ Haavio 1967, 276-277, 446.

²³² Kilström 1966 a, 350.

²³³ Nygren 1945, 119.

²³⁴ Kilström 1966 a, 349-350.

²³⁵ Haavio 1967, 457-460.

²³⁶ Nygren 1945, 138-140.

²³⁷ Nygren 1945, 121-122.

²³⁸ Kilström 1966 b, 408.

yleiseurooppalaiseen pyhimystaruun Maria Magdaleenasta, mutta runoksi muutettuna se sai uuden muodon ja levisi laajoille alueille.²³⁹

Pyhä Katariina Aleksandrialainen, Pyhä Barbara, Pyhä Dorotea, Pyhä Margareeta ja Maria Magdaleena esiintyivät muiden kuva-aiheiden, aposteleiden tai pyhimysten yhteydessä eikä kukaan heistä ollut koruompeleen keskeisenä henkilönä. Kiikan koruompeleessa Pyhä Ursula on yhdistetty ristiinnaulitsemistapahtumaan eikä kuvassa ole muita henkilöitä. Seilin (5.22.) kasukassa Maria Magdaleenan kuva on alimmassa kuvakentässä, ja hän on kietonut kätensä ristiinnaulitun ristipuun ympärille.

4.2.11. Lahjoittajat

Lahjoittajien kuvia oli kahdessa kasukassa. Säkylän ristissä on yksi, Taivassalon ristissä kaksi lahjoittajaa.

4.2.12. Papisto

Papistoon kuuluvien henkilöiden kuvia oli kahdessa kasukassa. Asikkalan kasukkaan on kuvattu jonkin tunnistamattoman piispan kuva, Siipyyn kasukkaan kaksi piispan kuvaa.

---

²³⁹ Jutikkala 1934, 116-117.

5. SUOMESSA SÄILYNEIDEN MESSUKASUKOIDEN KORUOMPELEET 1300-LUVULTA VUOTEEN 1593

5.1. MESSUKASUKKA ASIKKALAN KIRKOSTA (kuva 41) Omistaja HM 152:2.¹

Kasukka

takapituus: 118,5 cm, leveys: 69,5-72cm

etupituus: 84,5 cm, leveys: n. 55 cm

kasukan kangas: Lohenvärinen satiinipohjainen 1300-luvun lopulta peräisin oleva pohjoisitalialainen silkkibrokadi. Tavanomaiset eläin- ja kasviaiheet on korvattu kristillisaiheisella kuvioinnilla: kankaan pinnan peittävät riveittäin ryhmitetyt diakonipukuiset enkelit, jotka kantavat liljanoksia ja suitsutusastioita. Enkelten kasvot ja kädet on pujotettu valkoisilla silkkilangoilla.²

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: tasavartinen risti

pituus: 118,5 cm, leveys: 13,5 cm

ompelutekniikka: halkaistut varsipistot, sidepistot

lankojen materiaali: pellavalanka, silkkilanka

koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *pyhimyksiä*

aiheen kuvaus: Pystysuoran koruompeleen ylimmässä kuvakentässä seisoo vihreävuorisessa vaaleansinisessä viitassa valkopartainen *pyhimys* (?). Päässään pyhimyksellä on valkoinen piispanhiippa, kädessään valkoinen piispansauva sekä ruskea kirja. Toisessa kuvakentässä on sinivuorisessa punaisessa viitassa keltavihreäpukuinen apostoli *Andreas*. Hänellä on vaaleanruskea parta ja hiukset, kädessään ruskea kirja sekä vaaleanvihreä risti. Toiseksi alimmassa kuvakentässä seisoo vaaleansinivuorisessa punaisessa viitassa keltavihreäpukuinen vaaleanruskeapartainen ja ruskeahiuksinen *pyhimys*. Kädessään pyhimyksellä on valkoinen malja. Vasempaan olkaparteeseen on pistetty valkoinen tikari. Alinna seisoo ruskeavuorisessa keltavihreässä viitassa punapukuinen ruskeapartainen ja ruskeahiuksinen *pyhimys*. Kädessään hänellä on valkoinen lyhyt veitsi (?). Kaikilla pyhimyksillä on harmaa nimbus, taustalla on punainen kolmiosainen baldakiinikatos, jossa on rikkaita arkkitehtonisia yksityiskohtia. Arkadin sisällä on vihreä kolmielehtinen koristekuvio. Pyhimykset seisovat kahden sinikeltaisen pilarin välissä. Joonialaispäätyiset pylväänpäät ovat vihreät. Maa-osat on ommeltu vihreällä. Koruommelta koristaa harmaanruskea pellavainen tausta, jossa on punainen siksakkuviointi.

Kasukan kunto

Kasukka ja koruommel ovat melko hyväkuntoisia. Kasukka on restauroitu vuonna 1955³ ja korjattu vuosina 1996 ja 1998.⁴

Kirkko

Kirkollisessa suhteessa Asikkalan hallintopitäjä kuului keskiajalla Hollolan seurakuntaan.⁵ Asikkalassa ei ollut omaa kirkkoa, joten seurakuntalaiset joutuivat tekemään kirkkomatkinsa emäkirkolle saakka. Syrjäisimmiltä seuduilta matka lienee ollut turhan pitkä ja hankala, minkä vuoksi asikkalalaiset rakensivat itselleen puisen pienen ja vaatimattoman kappelikirkon.⁶

¹ Asikkalan messukasukka on tullut Hämeen museoon Asikkalan seurakunnan pysyväistalletuksena 1908. HM 152:2.

² Asikkalan messukasukka. MVKA.

³ Riitta Pylkkäsen kirje Esko Sarasmolle Hämeen museoon 21.6.1955. Asikkalan kirkko. MV/top.

⁴ HM 152:2. Konservointi.

⁵ Niitemaa 1955, 457.

⁶ Blomstedt 1982, 21.

Asikkala mainitaan Hollolan kappelina 1547.⁷ Vanhin asiakirjatieto on vuodelta 1548, mikä on Hollolan rovastin herra Olavin laatiman asiakirjan tiedonanto.⁸ Herra Olavin käyttämä kappeli-sana tarkoittaa hallintopitäjää, joka ei ole oma kirkkopitäjänsä. Tämän vuoksi hänen mainintansa on ristiriitainen. Vuodelta 1540 peräisin olevassa Mikael Agricolan seurakuntaluettelossa ei mainita Asikkalan kappelia lainkaan, joskin luettelo on jonkin verran puutteellinen. Tämän vuoksi autiokappeli tai ratsukappeli, miksi tällaista seurakuntaa 1500-luvulla usein kutsuttiin papin kulkuneuvon mukaan, on Yrjö Blomstedin mukaan voinut tuolloin olla jo olemassa.⁹

Herra Olavin tiedonannosta selviää ainoastaan se, että Asikkalan kirkolliset asiat 1500-luvun puolivälissä kuuluivat Hollolan yhteyteen. Ei voida myöskään olla varmoja siitä, oliko Asikkalassa oma kirkkonsa jo 1540-luvulla. Vuonna 1844 kirjoitetussa asiakirjassa puhutaan "meidän 1578 pystytetystä kirkostamme," mutta Blomstedt katsoo, että todennäköisesti kyseessä on myöhempi pöytäkirjan korjailu, jolla on haluttu luoda seurakunnalle omaperäistä varhaishistoriaa.¹⁰

Kirkkorakennus ja seurakunnan jäsenet eivät pystyneet muodostamaan todellista seurakuntaa, vaan siihen tarvittiin myös pappi. 1500-luvulla ei Asikkalassa ollut vielä omaa pappia, joten Blomstedtin mukaan onkin todennäköistä, että Hollolan emäkirkon papit, kirkkoherra sekä kappalaiset kävivät saarnaamassa Asikkalan autiokappelissa ainakin joinakin pyhäpäivinä vuodessa. Asikkalassa tiedetään asuneen kappalaisen 1630-luvulta lähtien.¹¹

Asikkalan seurakunnan varsinainen historia alkaa vasta uskonpuhdistuksen jälkeen. Varmuudella tiedetään, että Asikkalassa oli kirkko 1620-luvulla ja todennäköisesti jo hieman aikaisemminkin.¹² Blomstedtin mukaan onkin ilmeistä, että tästä vanhasta, todennäköisesti suorakaiteen muotoisesta kirkosta oli käytetty hirsistä ja ehkä myös rakenteita 1660- ja 1670-lukujen vaihteessa rakennettuun puiseen ristikirkkoon. Siten tämä ristikirkkokirkko oli tavallaan sekä vanha että uusi. Lopullisen muotonsa kirkko sai vuosina 1689-91, joten viimeistään 1690-luvun alusta lähtien Asikkalassa on ollut Päijät-Hämeen ristikirkkotyypin edustava kirkko.¹³ Kirkko purettiin 1889.¹⁴

Asikkalasta muodostettiin oma kirkkoherrakunta 1848, jolloin seurakuntaa velvoitettiin rakentamaan itselleen uusi kirkko.¹⁵ Hankkeeseen ei kuitenkaan ryhdytty heti, vaan nykyinen tiilestä rakennettu kirkko valmistui vasta 1880.¹⁶

Asikkalan kirkosta on säilynyt puretusta kirkosta Hämeen museoon tallennettu Pyhää Henrikiä esittävä puuveistos.¹⁷

---

⁷ Luostarinen 1980, 16.

⁸ Koskimies 1947, 10.

⁹ Blomstedt 1982, 21-22.

¹⁰ Blomstedt 1982, 22, 593.

¹¹ Blomstedt 1982, 23.

¹² Blomstedt 1982, 594-595.

¹³ Blomstedt 1982, 596-597.

¹⁴ Blomstedt 1982, 599.

¹⁵ Blomstedt 1982, 605.

¹⁶ Blomstedt 1982, 609; Luostarinen 1980, 16.

Kasukka

Asikkalan kirkon kassa lienee ollut melko tyhjä 1600-luvulla, eikä kirkon esineistöäkään näytä olleen kovin runsas. Lahjoituksia saatiin paikkakunnalla asuvilta aatelistolta ja upseereilta. Vanhin inventaario on vuodelta 1690. Siinä mainitaan kolme messukasukkaa: Adam Schrafferin lahjoittama punainen plyyssinen sekä Erasmus Haren antama punainen villakankainen kultaisella ristillä koristettu kasukka. Näiden lisäksi mainitaan vielä tutkimani keskiaikainen messukasukka.¹⁸

Asikkalan kasukan risti on yksi vanhimmista maassamme säilyneistä messukasukoiden koruompeleista. Helena Edgrenin mukaan se on mahdollisesti pohjoismaista alkuperää. Ristin tarkkaa valmistuspaikkaa ei tiedetä. Kankaan tavoin todennäköisesti myös risti ajoittuu 1300-luvulle.¹⁹ Tyylipiirteiltään koruommel poikkeaa suuresti muista maassamme säilyneistä messukasukoiden risteistä.

Textilskatter från Polen-näyttelyjulkaisussa on kuvattu Kurowicen seutukirkosta säilynyt messukasukka (kuva 42), jonka selkäpuolen koruommel muistuttaa tyyliältään Asikkalan koruommelta. Tekstiili on ajoitettu 1250-1375-luvuille.²⁰ Kurowicen boordiin on ommeltu Kristuksen ja pyhimysten kuvia, jotka on sijoitettu neljään erilliseen kenttään. Jokaisen kentän taustalla on goottilainen kaksoisarkadi, jossa on rikkaita arkkitehtonisia yksityiskohtia. Arkadin sisällä on kolmielehtinen koristekuvio, joka toistuu myös Asikkalan koruompeleessa. Pyhimykset seisovat kahden pilarin välissä. Puvut sekä henkilöiden iho-osat ja attribuutit on ommeltu silkkilangoilla halkaistuun varsipistoiin, joita käytettiin 1300-luvulla. (Halkaistuista varsipistoista ks. s. 28, kuvat 4,5).

Asikkalan kasukan koruommel on teknisesti ja tyyllisesti karkeampaa tekoa kuin Kurowicen koruommel. Yhteisenä piirteenä tekstiileillä on pilarein tuettu rikkaasti koristeltu goottilaistyylinen baldakiinikatos, jonka alle pyhimykset on sijoitettu. Kolmionmallinen arkadi huipentuu suippoon kärkeen, jonka päällä on vielä lehtiaiheinen koristelu. Arkadia tukevat pyhimysten pään korkeudelle ulottuvat pylvää. Asikkalan koruompeleessa pylvästä koristaa joonialainen päätykoristelu.

Asikkalan ja Kurowicen koruompeleissa olevat rikkaasti koristellut goottilaiset arkadit ovat tyyllisesti samankaltaisia 1300-luvun maalausten arkkitehtuurikoristeiden kanssa. Kölnin Tuomiokirkossa on 1330-luvulta peräisin oleva kuoriaita (kuva 43), jonka maalauskoristelu muistuttaa Asikkalan ja Kurowicen tyyliä.²¹ Huomio kiinnittyy varsinkin huippua kohden suippenevaan kolmionmalliseen goottilaisiin katedraaleja jäljittelevään baldakiinikatokseen ja sen koristeluun. Asikkalan koristekuvio on paljon yksinkertaisempi, mutta peruslähtökohta on sama.

---

¹⁷ Mäkelä 1980, 26; HM 152:1.

¹⁸ Mäkelä 1980, 24-25.

¹⁹ Edgren 1997, 383.

²⁰ Franzén 1967, 25-26, Fig 3. Ajoituksen kannalta vastaavantyyllisiä rikkaasti koristeltuja goottilaisia arkadeja on kuvattu myös Branting-Lindblomin kirjassa *Medeltida vävnader och broderier i Sverige* 1997, (1929), 28, 37, PL 136 A, PL 141 E. Koruompeleet ovat ranskalaista varhaisgotiikkaa 1200-luvun lopulta ja englantilaista täysgotiikkaa 1300-luvun puolestavälistä.

²¹ Ullman 1981, 217-218, kuvat 213, 214.

Edellä löytämäni seikat näyttävät tukevan Edgrenin ajoitusta. Näin ollen Asikkalan kasukan koruompeleen yleinen tyyliasi viittaa 1300-lukuun. Koska Asikkalan kappeliseurakunta on perustettu vasta 1547, Edgrenin mukaan lienee todennäköistä, että kasukka hankittiin alunperin emäseurakunta Hollolan kirkkoon, joka mahdollisesti toimi jo 1200-luvulla.²²

5.2. MESSUKASUKKA ASKOLAN KIRKOSTA (kuva 44)

Omistaja Suomen kansallismuseo.²³ KM inv.no 5633.26.

Kasukka

takapituus: 122 cm, leveys: 90 cm

etupituus: n. 65 cm, leveys: n. 60 cm

kasukan kangas: 1400-luvun tyyppinen tummansininen granaattiomenakuviainen sametti. Etupuolta koristaa rokokoon aikainen keltainen silkkiristi.²⁴ Pellavavuori on tummansininen.

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: tasavartinen latinalainen risti

pituus: 122 cm, leveys: 20 cm

ompelutekniikka: häivepisto, kaksoissidepisto, sidepisto, varsipisto

lankojen materiaali: pellavalanka, silkkilanka

koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *Madonna, Marian ilmestys* sekä *naispyhimyksiä*

aiheen kuvaus: Ristin keskelle on kuvattu punapukuinen ja siniviittainen Jeesus-lasta sylissään pitelevä *Neitsyt Maria*. Hän seisoo kuunsirpin päällä, vasemmassa kädessä on keppi tai miekka (?). Ristivarsiin on kuvattu Marian ilmestys: vasemmalla puolivartalokuvassa on vihreävuorisessa vaaleankeltaisessa viittassa *enkeli Gabriel* kielinauha kädessään. Puvun ompeleet ovat kuluneet, siivet ovat keltavihreät. Oikealla puolivartalokuvassa on sinipukuinen ja siniviittainen kirjaa lukeva *Neitsyt Maria*. Seuraavassa kuvakentässä sinisen baldakiinikatoksen alla seisoo sinivihreävuorisessa keltaisessa viittassa harmaapukuinen *Pyhä Katariina* miekkoineen. Ruutulattia on ommeltu harmailla, sinisillä ja valkoisilla langoilla. Alimpaan kuvakenttään sinisen baldakiinin alle on kuvattu harmaata kalkkia pitelevä keltavihreäviittainen ja harmaapukuinen *Pyhä Barbara*. Lattiaan on käytetty keltaista, valkoista ja harmaata. Koruommelta koristaa harmaanruskea pellavainen tausta, jossa on punainen siksakkuviointi. Ristiä kiertää ohut vaaleanruskea nauha.

Kasukan kunto

Kasukan kangas on hieman haalistunut, muuten melko hyväkuntoinen. Koruommel on paikoin kulunut, muuten hyväkuntoinen. Kasukka on restauroitu vuonna 1939. Vuonna 1954 kasukka on puhdistettu näytteillepanoa varten ja ristiä on korjattu.²⁵

Kirkko

On ilmeistä, että 1300-luvun alkupuolella Porvoo toimi koko Itä-Uudenmaan emäseurakuntana. Kirkollisesti alue ulottui lännestä Espoon ja Helsingin pitäjän väliseltä rajalta itään Kymijoelle. Itä-Uudenmaan suuren emäseurakunnan jakaminen alkoi Pernajan erottua pitäjäksi, mikä ilmenee eräästä vuoden 1363 asiakirjasta. Sipoo ja Helsinki itsenäistyivät aikaisintaan 1300-luvun lopulla. Porvoon kirkollinen

---

²² Edgren 1997, 383.

²³ Kasukka on talletettu Suomen kansallismuseon kokoelmiin vuonna 1910. KM inv.no 5633.26. KMHK/pääl.

²⁴ KM inv.no 5633.26. KMHK/pääl.

²⁵ KM inv.no 5633.26. KMHK/pääl.

erityisasema suhteessa muihin Itä-Uudenmaan seurakuntiin säilyi myös myöhemmällä keskiajalla; Itä-Uudenmaan, mahdollisesti Pyhtäätä lukuunottamatta, katsottiin olevan yhtenäinen rovastikunta, jonka keskuksena oli Porvoo.²⁶ 1600-luvulla suur-Porvoon rajat supistuivat melkoisesti, mutta siitä huolimatta se oli vielä sangen laaja seurakunta. Seurakunta oli myös kaksikielinen.²⁷

Askola liitettiin Porvoon kappeliksi 1639.²⁸ Kappeliseurakunnan perustamis- ja alkuvaiheista ei ole säilynyt tarkkoja tietoja. Todennäköisesti seurakunnan varhaisin nimi on ollut Monninkylä.²⁹ Askola muodosti yhdessä Savijoen, sittemmin Pukkilan, kanssa yhteisen seurakunnan. Syynä tähän harvinaiseen jakoon lienee ollut se, että uusien pitäjien katsottiin olevan liian heikkoja ja varattomia, jotta ne olisivat kumpikin erikseen pystyneet palkkaamaan itselleen oman pappinsa.³⁰ Omaksi seurakunnakseen Askola erotettiin 1896 yhtä aikaa Pukkilan ja Pornaisten kanssa.³¹

Kappeliseurakunnan perustamisen aikoihin seurakunnalla ei ollut vielä omaa kirkkoa eikä kirkonpaikkaa, joten jumalanpalvelukset järjestettiin talojen tuvissa eri kylissä. Todennäköisesti niitä pidettiin ainakin Monninkylässä, joka oli kappelin suurin kylä.³² Kappeliseurakunnan yhteinen pyhättö rakennettiin Monninkylään. Ilmeisen vaatimaton kirkko rakennettiin vuosien 1642-1643 välisenä aikana, ja Heikki Laurinmäen mukaan se oli todennäköisesti pystyssä 1600-luvun loppuvuosiin saakka.³³

Askolan oman, virallisesti hyväksytyt ensimmäisen kirkon rakennusvaiheista ei ole säilynyt mitään kirjallisia tietoja. Laurinmäki arvioi, että mahdollisesti kirkko on 1655 ollut sellaisessa kunnossa, että siellä voitiin pitää jumalanpalveluksia.³⁴ Luultavasti kirkko oli tornillinen pitkäkirkko, joka rapistui käyttökelvottomaksi 1700-luvun lopulla.³⁵ Nykyinen tasavartinen puinen ristikirkko valmistui 1789-1799.³⁶

Askolan ensimmäisessä kirkossa ei liene ollut paljon esineistöä, sillä seurakuntalaiset olivat vähävaraisia talonpoikia, jotka eivät pystyneet antamaan kirkolleen lahjoituksia aateliston tavoin. Ensimmäisestä kirkosta on säilynyt mm. 1600-luvun tyylinen saarnatuoli, 1690-luvulta peräisin oleva alttaritaulu sekä kolme korkeatasoista öljyvärimaalausta.³⁷

---

²⁶ Gardberg 1996, 142-143.

²⁷ Laurinmäki 1957, 233.

²⁸ Laurinmäki 1957, 237.

²⁹ Laurinmäki 1957, 241-242.

³⁰ Laurinmäki 1957, 237.

³¹ Laurinmäki 1967, 252.

³² Laurinmäki 1957, 240.

³³ Laurinmäki 1957, 254-256.

³⁴ Laurinmäki 1957, 258.

³⁵ Luostarinen 1980, 17.

³⁶ Laurinmäki 1957, 268-270; Luostarinen 1980, 17.

³⁷ Laurinmäki 1957, 260-265.

Kasukka

Vuoden 1745 pidetyn rovastintarkastuksen pöytäkirjan mukaan kirkossa oli kolme messukasukkaa: "1 st: Mässhaka af Blåt schiagg; 1 st: Dito af hwit sidentyg med guld blommor uppå och crucifix på ryggen af äkta guld galon samt omkring halsen; 1 st: Mässhaka af randigt schiagg med en ny mässskjorta, berättas wara under sidsta ryska tiden lånt til Borgå, hwarast den skal wara bortstulen, hwarfore ersättning fordras."³⁸

Inger Esthamin mukaan Askolan messukasukka on todennäköisesti valmistettu itäisessä Keski-Euroopassa tai Keski-Saksassa.³⁹

Ruotsalaisesta Malmön St. Petrin kirkosta on säilynyt messukasukan risti (kuva 45), joka muistuttaa jonkin verran Askolan koruommelta. Asiakirjoissa ei ole mainintaa ristin alkuperämaasta. Ristin keskelle on kuvattu apokalyptinen Madonna. Hänen yläpuolellaan on Pyhä Margareta lohikäärmeineen. Vasemmassa ristivarressa puolivartalokuvassa seisoo Pyhä Katariina miekkoineen ja pyörineen, oikeassa ristivarressa Pyhä Barbara kalkkeineen. Ristin alimpaan kuvakenttään on kuvattu pareittain Pyhä Agatha attribuutteineen kynttilä ja kirja, oikealla on Pyhä Apollonia pihteineen.⁴⁰

Malmön koruommel näyttää olevan ompeluteknisiltä ominaisuuksiltaan jonkin verran karkeampaa työtä kuin Askolan risti. Kuvat poikkeavat toisistaan myös ikonografisesti, sillä Malmön koruompeleeseen on kuvattu apokalyptinen Madonna, mutta siitä puuttuu Askolan Marian ilmestys-aihe. Yhteistä on kuvien keskelle kuvatut Mariat ja naispyhimykset. Ristit eroavat toisistaan lähinnä yksityiskohtien kuvaamisessa. Askolan Marian ympäriltä puuttuvat auringonsäteet, ja hänen hiuksensa ovat lyhemmät ja pää suurempi kuin Malmön Marialla. Hän ei myöskään seisoo ruutulattialla kuten Malmön Maria. Muuna eroavaisuutena voidaan mainita Malmön alimman kuvakentän pareittain seisovat pyhimykset, kun taas Askolan figuurit on sijoitettu yksittäin. Askolan rististä puuttuu myös Malmön Marian yläpuolelle oleva pyhimys. Siksakkuvioitu tausta on samanlainen molemmissa risteissä.

Museoviraston pääluettelon mukaan kasukka on tullut Askolan kirkkoon tuntemattomasta kirkosta.⁴¹ Koska Askolan kappeliseurakunta on perustettu vasta 1600-luvun alkupuolella kasukka lienee myöhempi hankinta. Mielestäni on mahdollista, että kasukka hankittiin alunperin emäseurakunta Porvoon kirkkoon, joka Carl Jacob Gardbergin mukaan rakennettiin 1450-luvulla tai hieman aikaisemmin.⁴² Porvoon kirkkoon saattaisi viitata myös kasukan keskeinen Neitsyt Maria-aihe. Kirkkoa on pidetty perinteisesti Marian kirkkona, joskin tämä tieto voidaan kyseenalaistaa. Vaikka kirkon suojeluspyhimystä koskeva kysymys jää avoimeksi, voidaan kuitenkin olettaa, että Porvoon kirkko on saattanut olla Marian kirkko.⁴³

³⁸ Inv. 1745. Askolan kirkko. MV/top.

³⁹ Inger Esthamin kirje Tiina Eskeliselle 4.11.1997.

⁴⁰ ATA Pietas nr 5832/81.

⁴¹ KM inv.no 5633:26. KMHK/pääl.

⁴² Gardberg 1996, 228.

⁴³ Gardberg 1996, 233-235.

Porvoon kirkon 1700-luvun inventaarioluettelosta käy ilmi, että kirkon esineistöä kuului kappeliseurakuntien sisustukseen. Vuoden 1711 luettelossa mainitaan vanha punainen messukasukka, joka oli Sipoossa,⁴⁴ ja vuoden 1735 luettelossa mainitaan vihreä kasukka, joka on Pukkilassa.⁴⁵ Porvoon kirkosta ei ole säilynyt keskiaikaisia messukasukoita.

Alkuperäistä sijaintipaikkaa pohdittaessa on myös otettava huomioon, että Porvoon kirkko on puolen vuosituhannen kuluessa saanut kokea monia hävityksiä. 1508 tanskalaiset ryöstivät ja polttivat Porvoon, mutta osa kirkon kalleuksista ehdittiin pelastaa. Osa niistä löydettiin Bjurbölestä Matti Olavinpojan luota, mistä Kustaa Vaasa antoi Niilo Grabben viedä ne Kuninkaan aarekammioon. Kirkon loput veistokset hävisivät muissa yhteyksissä.⁴⁶

Porvoon seutua tuhottiin myös 1500-luvun lopulla. 1571 venäläiset hävittivät Porvoon pitäjän kyliä ja "jättivät kirkon liekkien valtaan." 1590 venäläiset tuhosivat, ryöstivät ja polttivat Porvoon kirkon, niin että ainoastaan muurien jäännökset jäivät todistamaan hävityksestä. Porvoon pitäjän herraskartanot ja talonpojat rakennuttivat kirkon uudestaan omalla kustannuksellaan.⁴⁷

5.3. MESSUKASUKKA AURAN KIRKOSTA (kuva 46)

Omistaja Suomen kansallismuseo.⁴⁸ KM inv.no 3490:3.

Kasukka

takapituus: 109 cm, leveys: 85 cm

etupituus: n. 100 cm, leveys: n. 75 cm

kasukan kangas: 1500-luvun tyyppinen vaaleanpunainen italialainen damasti, jossa atlaspohjalla on suuret taftikuteiset kuviot. Kangas on ommeltu paloista ja alunperin se on ollut ehkä punainen. Kasukan kangas on alunperin ollut jossakin muussa käytössä.⁴⁹ Kasukkaa kiertää paksuhko keltainen nauha. Vuori on karkeaa ruskeaa pellavaa.

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: tasavartinen latinalainen risti

pituus: 90 cm, leveys: 5 cm

ompeleutekniikka: häivepisto, sidepisto, varsipisto

lankojen materiaali: kultalanka, pellavalanka, silkkilanka

koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *ristiinmaulitseminen ja enkeleitä*

aiheen kuvaus: Selkäpuolelle on kuvattu elämänpuutyypiselle kultanväräiselle ristille korkokuvamaisesti pinnasta nouseva *ristiinmaulittu*. Ristin oksantyyvet on koristeltu vihreällä sametilla ja yläosaan on ommeltu punaisenruskealla langalla vuosiluku 1593 sekä kirjaimet INRI. Ristiinnaulitun vartalo on tehty valkoisesta atlassilkistä, hiukset ovat ruskeaa punosnyöriä, silmät ruskeat, suu punainen ja

---

⁴⁴ Inv. 1711. Porvoon kirkko. MV/top.

⁴⁵ Inv. 1735. Porvoon kirkko. MV/top.

⁴⁶ Gardberg 1996, 243; Hartman 1906, 41; Laurinmäki 1957, 232; Tiedot Porvoon tapahtumista 5. elokuuta 1508 ovat kirjeessä, jonka päällikkö Erik Turenpoika (Bielke) kirjoitti Viipurin linnassa 13. elokuuta. Kirje osoitettiin valtaneuvostolle Tukholmaan. FMU VI 5339; Gardberg 1996, 243-244.

⁴⁷ Laurinmäki 1957, 232.

⁴⁸ Messukasukka on lahjoitettu Suomen kansallismuseon kokoelmiin vuonna 1897. KM inv.no 3490:3. KMHK/pääl.

⁴⁹ Pylkkänen 1956, 82.

orjantapputrakuunu vihreä. Otsalla on punaisia veripisaroita. Punaisella nyörillä kehystetty sädekehä on ruskeaa samettia. Kullanvärinen lannevaate on samaa materiaalia kuin risti, vyötäröä kiertää punainen punosnauha. Golgatan vuori on ommeltu vihreistä, ruskeista ja keltaisista kangaspaloista. Lisäksi siihen on ommeltu kirjaimet BL. Kristuksen vasemmalla puolella leijailee kaksi, oikealla puolella yksi *enkeli*. Vasemman puolen ylimmäisellä enkelillä on vihreästä sametista ommeltu pusero ja vaaleanpunaisesta silkistä ommeltu hame. Sininen pilvi (?) on ommeltu häivepistoin. Siipiin on käytetty vihreää samettia sekä sinistä ja vaaleanpunaista kangasta ja kultalankaompeleita, jotka ovat melko kuluneet. Alimmaisella enkelillä on vihreästä sametista tehty pusero ja punaisesta kankaasta tehty hame. Siipiin on käytetty vihreää samettia ja sinistä kangasta, kultalankaompeleet ovat kuluneet. Ristiinnaulitun oikealla puolella olevalla enkelillä on vaaleanpunaisesta silkistä tehty pusero ja ruskeasta sametista tehty hame. Siipiin on käytetty vihreää samettia ja sinistä kangasta. Pilvi (?) on tehty keltaisesta kankaasta ja sen alaosa on ommeltu sinisin häivepistoin. Kaikkien enkelten kasvot ja kädet ovat valkoista silkkiä, hiukset sekä pukujen ja siipien koristeet metallilankaa. Lisäksi enkelten kaulaa kiertää sininen mylynkivikaulusmainen metallilangasta tehty koriste. Enkelten pukuihin käytetyt leikatusta sametista tehdyt pienikukalliset tilkut ovat tyyppillisiä 1500-luvun loppupuolen pukukankaita.⁵⁰

Kasukan kunto

Kangas on haalistunut, muuten melko hyväkuntoinen. Koruommel on melko hyvin säilynyt.

Kirkko

Auran seutu kuului keskiajalla Liedon kirkkopitäjään, joka syntyi oletettavasti viimeistään 1200-luvun alkupuolella.⁵¹ Liedon kirkko, joka on pyhitetty apostoli Pietarille, mainitaan asiakirjoissa ensimmäisen kerran 1331.⁵²

Aurasta tuli Liedon kappeli 1636. Ensin nimenä esiintyi Järvenoja, myöhemmin Prunkkala. Todennäköisesti Prunkkalassa oli pieni saarnahuone jo 1500-luvun lopulla. Kirkon yksityiskohdista ei ole säilynyt mitään tietoja.⁵³ Pienuutensa vuoksi kappeli ei aluksi pystynyt ylläpitämään kirkkoa ja pappilaa, eikä se osallistunut emäkirkon kustannuksiin. Riitaisuuksien vuoksi Prunkkalan kappelikirkko suljettiin 1672, ja seudun asukkaat joutuivat käymään emäseurakunnan kirkossa.⁵⁴

Auran seuraava, hirsistä salvottu pitkäkirkko, valmistui 1691. Isonvihan jälkeen kirkko oli huonokuntoinen.⁵⁵ Nykyinen Mikael Piimäsen rakentama ristikirkko valmistui 1804.⁵⁶

Tove Riskan mukaan 1500-luvun loppupuolella rakennetusta kirkosta on säilynyt kalustoa kuten alttarilaitteen osia ja kello.⁵⁷ Alttarilaitteeseen on todennäköisesti kuulunut myös keskiaikaista mallia oleva ristiinnaulittu, mutta lannevaate on barokkityylinen.⁵⁸

---

⁵⁰ Pylkkänen 1956, 79, 82.

⁵¹ Hiltunen 1988, 224.

⁵² Riska 1964, 242.

⁵³ Riska 1964, 273-274.

⁵⁴ Riska 1964, 273; Tiitola 1931, 327.

⁵⁵ Riska 1964, 274.

⁵⁶ Riska 1964, 276.

⁵⁷ Riska 1964, 288.

⁵⁸ Riska 1964, 282.

Kasukka

Tove Riskan mukaan myös kasukka on säilynyt 1500-luvun loppupuolella rakennetusta kirkosta. Auran kirkon vuoden 1730 inventaarion mukaan kirkossa on ollut kolme messukasukkaa: "Een messhaka af randigt sidentyg med swart boten och gull ränder och korsset utaf randigt sidentyg (af Schutz farfar Nils Kock handeln); Den andra gl af rött persianiskt dammask med gull galons kors och uphögd crucifix; Den 3 dje af grott blått lärft, söndrigt med wackert crucifix men utnött. Åhr 1741 upstofferat och rödt färgadt."⁵⁹ Luettelossa kolmantena oleva sininen pellavakasukka poistettiin kalustosta 1800-luvun loppupuolella. Ensimmäisenä mainittu mustapohjainen ja keltaraitainen kasukka oli tallella vuoteen 1929 saakka.⁶⁰ Todennäköisesti luettelossa toisena oleva persialaisesta damastista tehty punainen kasukka on tutkimani keskiaikainen kasukka. Kasukka mainitaan myös vuosien 1739 ja 1780 inventaarioissa.⁶¹

1800-luvun lopulla kasukka mainitaan vuoden 1885 inventaariokertomuksessa.⁶² Vuonna 1896 kasukkaa on säilytetty romujen seassa ja se haluttiin myydä muiden vanhojen tavaroiden kanssa. "Prunkkalan seurakunnassa on ollut mieltä myydä vanhoja kapineitaan kirkon tavarain romuhuoneesta. Pyydän ilmoittaa, että on mm. kapineita, jotka voivat tulla kysymykseen muinaismuistokokoelmiin lunastettaissa. Mainitaan seuraavat: Messukasula v. 1593, sama v.1762, papin kappoja, alttarivaate, kolehtikukkarot vuosilta 1738 ja 1814, rippikello, parit."⁶³ Vuoden 1897 esineiden tarkastuskertomuksen mukaan E. Nervander esittää kasukan siirtämistä valtion kokoelmiin: hänen mukaansa kasukan kuva-aiheet ovat esimerkki katolisen ja luterilaisen välivaiheen aikakauden taiteesta ja näin ollen "kasukka ansaitsee tulla säilytetyksi valtion kokoelmiin."⁶⁴

Karen Stolleisin mukaan kasukka on 1600-luvun tyyppiä. Aplikaatiotekniikka ja erilaiset samettimateriaalit viittaavat Rubensin aikakauteen.⁶⁵ Kuten jo kankaan määrittelyn yhteydessä todettiin, Riitta Pylkkäsen mukaan kasukan koristeluun on käytetty 1500-luvun loppupuolelle tyypillisten pienikuvioisten samettikankaiden tilkkuja.⁶⁶

Ruotsista on säilynyt vain muutamia reformaatioajan ja varhaisen jälkireformaatioajan (1500-1600 -lukujen vaihe) kirkkotekstiileitä. Todennäköisesti messukasukoiden valmistus on ollut hyvin rajoittunutta.⁶⁷

Renessanssiaikana messukasukoita koristettiin edelleen erilaisin kuva-aihein. Myöhäiskeskiaikaiseen kuvamaailmaan verrattuna luterilaisen ajan tekstiilien

---

⁵⁹ Inv. 1730. Auran kirkko. MV/top.

⁶⁰ Riska 1964, 285.

⁶¹ Inv. 1739, 1780. Auran kirkko. MV/top.

⁶² Inv. 1885. Auran kirkko. MV/top.

⁶³ Auran kirkon kappalaisen Juho Koskisen kirje Suomen muinaismuistoyhdistykselle 23.11.1896.

Auran kirkko. MV/top.

⁶⁴ E.Nervanderin tarkastuskertomus arkeologiselle toimistolle 21.1.1897. Auran kirkko. MV/top.

⁶⁵ Karen Stolleisin kirje Tiina Eskeliselle 28.7.1997.

⁶⁶ Pylkkänen 1956, 82.

⁶⁷ Estham 1974, 14.

aihepiiri on kuitenkin varsin suppea. Muutamaa poikkeusta lukuunottamatta ruotsalaisissa 1500-luvun lopun ja 1600-luvun alkupuolen koruompeleissa ei tavata Jeesuksen lapsuuden historiaan liittyviä kuvia. Aiheet keskittyvät aina kärsimys- ja pelastushistoriaan. Hallitsevin aihe on ristiinnaulittu, joka kuvataan joko yksin tai aposteleiden ja evankelistojen ympäröimänä. Lisäksi useisiin ristiinnaulittuihin liittyy myös Neitsyt Marian ja Johanneksen kuvat.⁶⁸

Ristiinnaulitun yläpuolelle saatettiin kuvata puolifiguurissa oleva Isä Jumala vasemmassa kädessään maapallo, oikea käsi kohotettuna siunaukseen. Esityksiin voi vielä liittyä Pyhän hengen kyyhkynen tai pelikaaani. Enkelit, joita yleensä oli kaksi, keräsivät Kristuksen verta kalkkeihin, tai ne oli sijoitettu ristivarsiin rukousasennossa. Keskiajalle tyypillinen tapa kuvata pyhimykset yksittäin tai pareittain kuvakenttiin korvattiin nyt evankelistojen kuvilla.⁶⁹ Esikuvina käytettiin kuparipiirroksia, puupiirroksia tai kirjojen painettuja kuvia.⁷⁰

Aikakaudella ei luonnollisestikaan ollut käytettävissä muita kuin keskiaikaisia koruompelemalleja, joita oli runsaasti nähtävillä maan kirkoissa. Näin ollen koruompeleissa voidaan tavata sekä keskiaikaisia että aikakauden taiteelle tyypillisiä tyylipiirteitä. Esim. yhteen ja samaan koruompeleeseen saatettiin tehdä sekä goottilaistyyllisiä että renessanssityylisiä baldakiinimalleja, tai puhtaasti renessanssityyliset aiheet jäsenneltiin keskiaikaisen kaavan mukaan erilaisiin yksittäisiin kuvakenttiin.⁷¹

Inger Esthamin mukaan Ruotsista on varmuudella pystytty inventoimaan ainoastaan yksi reformaation aikainen koruommel (kuva 47). Messukasukka on peräisin itägöötanmaalaisesta Normlösan kirkosta, ja se mainitaan vuoden 1591 inventaariossa, mutta luultavasti risti on valmistettu aikaisemmin 1500-luvulla. Koruompeleen keskelle on kuvattu Golgatanvuorelle sijoitettu keskiaikaista pitkänomaista ja hoikkaa vartalotyyppiä edustava ristiinnaulittu, jonka yläpuolella puolivartalokuvassa on Isä Jumala maapalloineen. Kristuksen ympärillä on kolme kalkkeihin verta keräävää enkeliä. Kuvakentän alaosassa ovat Johannes ja hänestä tukea ottava Neitsyt Maria, joiden hahmoissa on myös selvästi havaittavissa keskiaikainen pitkä ja hoikka vartalomalli.⁷²

Normlösan koruompeleen aihe ja kompositio ovat myöhäiskeskiaikaisia, samoin ompelutekniikka. Huomio kiinnittyy kuitenkin erityisesti hahmojen kasvojen karakterisointiin, jolle on luonteenomaista kansanomaisen pyöreä malli. Kuvaustapa on sukua Vaasa-ajan seinämaalauksille. Tyylipiirteet ovat luonteenomaisia ylimenokaudelle keskiajalta renessanssiin.⁷³

Norrlandin rannikolta on säilynyt pieni joukko keskiaikaiseen tyyliin valmistettuja messukasukoita, jotka on ajoitettu 1500-luvun lopulle tai 1600-luvun alkupuolelle.

---

⁶⁸ Estham 1974, 39-40.

⁶⁹ Estham 1974, 40-41.

⁷⁰ Estham 1974, 35.

⁷¹ Estham 1974, 35.

⁷² Estham 1974, 35, 40.

⁷³ Estham 1974, 41.

Tekstiileiden joukossa on Valbon kirkosta peräisin oleva kasukka (kuva 48), jonka aiheena on ristiinnaulittu. Kristuksen yläpuolella puolivartalokuvassa on Isä Jumala ja Pyhän hengen kyyhkynen. Ristivarsiin on kuvattu enkelit. Ristiinnaulitun alapuolella seisovat Neitsyt Maria ja Johannes. Alimmassa kuvakentässä on apostoli Pietari.⁷⁴

Normlösan kasukkaan verrattuna Valbon ristin Kristus-kuvan sekä Marian ja Johanneksen vartalon suhteet ovat selvästi erilaiset. Hoikka ja pitkä Kristus-hahmo on muuttunut melko raskastekoiseksi, lyhyeksi ja tanakaksi tyyppiä. Sama kansanomaisuus ja tanakkuus on havaittavissa myös Marian ja Johanneksen kuvissa. Pyhimyksillä on 1500-luvun graafisista esityksistä ja kirjankuvista tutut leveähahmaiset puvut - yksityiskohta, jota on käytetty myös Vaasa-ajan seinämaalauksissa. Norrlandin rannikon ryhmän koruompeleisiin on käytetty side- ja kaksoissidepistoja, ristiinnaulitut on aplikoitu valkoisella silkkikankaalla.⁷⁵

Auran messukasukan koruompeleessa on selvästi havaittavissa renessanssiajalle tyypillisiä piirteitä. Huomio kiinnittyy lähinnä kolmeen enkeliin (kuva 49), joiden kasvojenpiirteiden muotoilu muistuttaa Normlösan ristin enkelin pyöreitä kasvoja (kuva 50). Myös enkelten siivet ja suurehkot kädet ovat hyvin samankaltaiset. Lisäksi enkelten ruumiinrakenne on selvästi 1500-luvun loppupuolelle tyypillistä lyhyttä ja tanakkaa tyyppiä.

Ristiinnaulittu-kuva Golgatan kallioineen ja elämänpuutyypisine ristipuineen muistuttaa tyyliltään keskiaikaisia kuvia (ks. Tammisaari 5.30., kuva 130). Kolmiulotteinen korkokuvamaisesti pinnasta nouseva valkoinen atlas-silkkinen ristiinnaulittu on melko kömpelöä tekoa, eikä siinä ole selvästi havaittavissa keskiaikainen pitkä ja hoikka vartalomalli, joskaan se ei vaikuta renessanssinomaiselta lyhyeltä ja tanakalta hahmoltakaan.

Vertailumateriaalin puuttumisen vuoksi ristin valmistuspaikan määrittäminen ei ole mahdollista. Sen sijaan ristiin ommeltu vuosiluku 1593 todennäköisesti tarkoittaa ristin valmistumisvuotta.

5.4. MESSUKASUKKA HALIKON KIRKOSTA (kuva 51)

Omistaja Halikon seurakunta.

Kasukka

takapituus: 81 cm, leveys: n.65 cm

etupituus: n.55 cm, leveys: n.50 cm

kasukan kangas: Harmahtavan sinivioletti 1600-luvun atlassilkki, mahdollisesti yhdistetty 1600-luvun lopulla entisen puvun osista. Kasukan selkäpuolen yläosassa on vaakuna, hopealangoilla kirjottu kirjaimet INRI ja vuosiluku 1686. Kasukassa on ruskea pellavavuori, mutta aikaisemmin ollut useita vuorikankaita, vanhin mahdollisesti punainen villakangas.⁷⁶

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: T:n mallinen risti

---

⁷⁴ Estham 1974, 56-57.

⁷⁵ Estham 1974, 56-58.

⁷⁶ Riska 1966, 149-150.

pituus: n.55 cm, leveys: 5 cm
ompelutekniikka: kudottu
lankojen materiaali: pellavalanka, silkkilanka
etupuolen ristin muoto: nauha
pituus: n.50 cm, leveys: 5 cm
ompelutekniikka: kudottu
lankojen materiaali: pellavalanka, silkkilangat

koruompeleen kuva-aihe: selkäpuolella *kölninmouha* ja *ristiinmaulitseminen*: etupuolella *kölninmouha*.
aiheen kuvaus: Selkäpuolella on T:n mallinen risti, joka muodostuu kudotusta poikittaisraitaisesta nauhasta. Nauhan väreinä ovat kirkas punainen, turkoosinsininen, vaalean vihreä ja harmaa. Nauhaan on kudottu kaksi elämänpuukuviota ja kaksi ruusuketta. Nauhan alaosa on pyörästetty. Ristiin on 1600-luvulla ommeltu päällikeompeluna valkoisesta silkkikankaasta leikattu ja kirjottu *ristiinmaulittu*, jonka lannevaate on tehty hopeakankaasta.
Etupuolella on samanlaista poikittaisraitaista kudottua nauhaa kuin selkäpuolella. Nauhaa koristaa sana IHESUS sekä yksi elämänpuukuviota ja kaksi shakkilautaa muistuttavaa koristekuviota.

Kasukun kunto

Risti on melko hyvässä kunnossa, kangas on melko kulunut ja haalistunut.

Vaakuna

Kasukun yläosassa oleva vaakuna on Suomessa tuntematon, tyypiltään mahdollisesti saksalainen.⁷⁷ Vaakunan väreinä ovat punainen ja ruskea, aiheina neljä lintua, kaksi ratasta ja neljä pylvästä.

Kirkko

Keskiajan lopulla nykyinen Halikon kunta kuului Halikon rovastikunnassa sijaitsevaan Halikon kirkkopitäjään.⁷⁸ Aulis Ojan mukaan Halikon seutu on mahdollisesti alkujaan kuulunut Uskelan vanhaan suurpitäjään, josta se erosi 1200-luvulla.⁷⁹ Vanhimmat pitäjien alueita kuvaavat maininnat eivät kuitenkaan välttämättä kerro mitään seurakuntien alueista. Tämän vuoksi onkin vaikea päätellä minkälaisia hallinnollisia tai kirkollisia alueyksiköitä alueen entiset muinaispitäjät ovat saattaneet muodostaa.⁸⁰

Ensimmäinen Halikosta kertova asiakirja on 1300-luvulta. Vuodelta 1330 on maininta Halikon Jacobuksesta, Halikon kirkkoherrasta.⁸¹ Markus Hiekkänen pitää nykyisen, osittain keskiaikaisen, kirkon rakennusajankohtana 1450-1490-lukuja.⁸² Alunperin kirkko oli harmaakivestä rakennettu pitkäkirkko,⁸³ ja se oli omistettu Pyhälle Birgitalle.⁸⁴ Samalla paikalla on saattanut olla kirkko jo aikaisemmin, sillä se mainitaan asiakirjoissa 1352.⁸⁵ Mahdollisesti Halikon kirkko oli Joensuun kartanon Horn-suvun rakentama, mitä kuitenkin mikään aikakauden harvoista asiakirjoista ei todista.⁸⁶ Ei tiedetä, onko kirkossa ollut keskiaikaisia seinämaalauksia.⁸⁷

---

⁷⁷ Riska 1966, 149.

⁷⁸ Pitkänen 1992, 165, 182.

⁷⁹ Riska 1966, 120.

⁸⁰ Pitkänen 1992, 165.

⁸¹ Pitkänen 1992, 157; REA 55, 56.

⁸² Hiekkänen 1994, 238,252.

⁸³ Riska 1966, 134.

⁸⁴ Linna 1996, 160.

⁸⁵ Kallio 1926, 11; Kallio 1930, 55.

⁸⁶ Pitkänen 1992, 166-167.

Nykyisessä muodossaan oleva Halikon ristikirkko on käynyt läpi useita muutoksia. Kirkko oli ahdas jo 1700-luvun loppupuolella, ja sitä laajennettiin 1799. Keskiaikaiset holvit purettiin 1812. Muutoksia tehtiin myös vuosina 1813-15 sekä myöhemmin 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun puolella.⁸⁸

Ensimmäinen tieto Halikon kirkolle kuuluneista esineistä on vuodelta 1352, jolloin kirkko sai haltuunsa messukirjan. Kirja on hävinnyt myöhemmin.⁸⁹ 1500-luvun lopun takavarikoinneista ei Halikon seudun esineistöstä ole eriteltyä luetteloa. 1558 Halikon kihlakunnasta otettiin "suuri määrä kalkkeja, öljyastioita ja ristejä."⁹⁰ Tarkemmat tiedot Halikon kirkon irtaimistosta alkavat 1600-luvun lopulta. Ensimmäinen kalustoluettelo on vuodelta 1691. Luettelon rinnalle on ilmeisesti heti isonvihan jälkeen merkitty, mitä mainituista esineistä on silloin ollut jäljellä.⁹¹

Kasukka

Vuoden 1691 kalustoluettelon mukaan kirkossa on ollut suuri määrä kirkollisia tekstiileitä. Luettelon mukaan messukasukat-otsikon alla on kolmetoista tekstiiliä: "En af utskuren sammet med gult insprängdt samt borderat kors och christi crucifix uppå, giften af Åminne gård; en mässhaka af lius rödt atlask med gull blommor samt kors af gull spetzar; en gammal af Isabella färga tubijn med hwit kors uppå, i capellet; en gammal af brunt sammet med lite kors af gull blomor; en utgammal af blått plyys med stort kors på ryggen; en gammal mässhaka af blakt camlat med smalt kors uppå; en gammal af brokot tryckt lärft; en gammal chor-kåpa; en af blått wälck utgammal; en gammal dito af blomera tyg; en gammal af tryckt lärft; et gammal blått foder af wälck; et gammal brokot täcke, der hos några andra förslitna kläder, som man inte kan opföra."⁹²

Luettelossa mainittu ensimmäinen kasukka on lahjoitettu Joensuun kartanosta ennen vuotta 1691.⁹³ Toisena mainitun punaisen atlassilkisen kasukan ovat kirkolle lahjoittaneet maaherra Arvid Horn ja hänen puolisonsa Elisabet Sparre vuonna 1651.⁹⁴ Molemmat ovat säilyneet nykypäivään.

V. J. Kallion mukaan vuoden 1690 luettelossa messukasukoiden joukossa ei mainita keskiajalta peräisin olevaa kasukkaa. Hän jatkaa, että "se on tietysti jo silloin ollut romutavaran joukossa. Se on tehty sinisestä kankaasta ja koristeltu kudotulla nauhalla, jossa esiintyy etupäässä punaista, vihreätä ja sinistä väriä. Nauhan mallit ovat suomalaisperäisiä, ja on siihen kudottu nimet Jhesus ja Maria. Vuonna 1656 on kasukka nähtävästi korjattu, ja silloin on Marian nimi jäänyt krusifiksin alle, joka on ommeltu valkoiselle silkille."⁹⁵

---

⁸⁷ Riska 1966, 137.

⁸⁸ Riska 1966, 128-136.

⁸⁹ Kallio 1926, 61.

⁹⁰ Riska 1966, 148.

⁹¹ Kallio 1926, 62.

⁹² Inv. 1691. Halikon kirkko. MV/top; Kallio 1926, 63-64.

⁹³ Kallio 1926, 63-64; Riska 1966, 151

⁹⁴ Kallio 1926, 63-64; Riska 1966, 149-150.

⁹⁵ Kallio 1926, 69. Vuosiluku 1656 tarkoittanee vuotta 1686. Luku kahdeksan on tulkittu virheellisesti viitoseksi. Marian nimi on ilmeisesti tuolloin jäänyt ristiinnaulitun alle.

Tove Riskan mukaan kasukan mahdollisesti lahjoitti isonvihan aikana eräs venäläinen upseeri v.t. kappalaiselle Abr. Paulinille.⁹⁶ Vuoden 1738 luettelossa maintaan "En mässhaka under Ryska wäldet af en officerare skänck til hans ärewördighet Arwid Paulin och af honom til Halicco Kyrckan bestående af brunt atlask med crucifix uppå."⁹⁷ Kasukka mainitaan myös vuosien 1758, 1778, 1801, 1826 ja 1876 inventaarioissa.⁹⁸

Vuoden 1691 inventaariossa mainituista tekstiileistä suuri osa katosi isonvihan aikana. Myös osa messukasukoista ryöstettiin.⁹⁹

Tove Riskan mukaan Halikon messukasukan T:n mallinen risti on ns. Kölninnauhaa (kuva 52), joka on valmistettu 1400-luvulla.¹⁰⁰ Friz Witten kirjassa *Die liturgischen Gewänder und kirchlichen Stickereien des Schnutgenmuseums Köln* on kuvattu useita erilaisia kölninnauhoja (kuva 53). Nauhat on valmistettu 1400-luvulla.¹⁰¹ Tyyllilliseltä kokonaisvaikutelmaltaan Halikon nauha muistuttaa eniten numero 11:ta. Nauhaan on kuvattu pieniä ja suuria ruusukkeita sekä kirjaimet ihesus (nauhan leveys on 6,3 cm). Kölnin museon nauhassa on selvästi havaittavissa loimilanka kuten myös Halikon ristissä. Myös pienet ruusukkeet (etu) muistuttavat toisiaan, samoin ihesus-kirjaimet (etu) ovat lähes identtiset. Identtiset ihesus-kirjaimet näkyvät myös nauhoissa numero 3, 7, ja 10. Shakkilautaa muistuttava koristekuviointi on nauhoissa numero 8, 9, 10.

Kölnin museon nauhojen elämänpuun kuviot eivät ole aivan identtisiä Halikon koristeiden kanssa. Halikon puuta (selkä) muistuttaa eniten nauhan numero 8:n alimmainen puu. Pienenä eroavaisuutena voidaan mainita, että Halikon puun juurelta ja keskiosasta kasvaa kaksi kukkaa, Kölnin museon nauhan puusta kolme. Puunjuurien kukat ovat kuitenkin tyylliltään samanlaisia: kukan yläosaan on käytetty tummempaa väriä, alaosa on ommeltu vaalemmalla langalla.

Tove Riskan mukaan Kölninnauhan päälle on 1600-luvulla ommeltu päällikeompeluna silkkikankaasta leikattu ja kirjottu ristiinnaulittu.¹⁰² Riska ei kuitenkaan ajoita ristiinnaulittua tarkemmin. Ristiinnaulitun ajoittaminen edellyttää tutkimukselta 1600-luvun krusifiksikuvausten yleispiirteiden hahmottamista. Kuva-aineiston muutoksen seuraaminen avaa syvällisemmän mahdollisuuden tarkastella reformaation aikaisia ja jälkeisiä messukasukoita suhteessa keskiaikaisiin messukasukoihin.

Inger Estham on kirjassaan *Figurbroderade mässhakar från reformationstidens och 1600-talets Sverige* tutkinut reformaatioajan ja 1600-luvun ruotsalaisia messukasukoita. Kuten Auran messukasukan yhteydessä todettiin, reformaation

---

⁹⁶ Riska 1966, 150; Arvid Paulin tuli Halikon seurakunnan kappalaiseksi venäläisvallan loputtua 11.4. 1724. Kirkkoherrana Paulin toimi vuosina 1737-1750. Paulinin kerrotaan esiintyneen isonvihan aikana varovaisesti venäläiseen päällystöön nähden ja asettaneen usein oman henkensä sekä vaimonsa ja lapsensa elämän vaaraan. Kallio 1930, 144, 344.

⁹⁷ Inv. 1738. Halikon kirkko. MV/top.

⁹⁸ Inv. 1758, 1778, 1801, 1826, 1876. Halikon kirkko. MV/top.

⁹⁹ Inv. 1691, myöhemmin tehdyt merkinnät. Halikon kirkko. MV/top; Riska 1966, 152.

¹⁰⁰ Riska 1966, 149.

¹⁰¹ Witte 1926, 10, Tafel 2, 8.

¹⁰² Riska 1966, 149.

aikaisten ristiinnaulittujen vartalon suhteissa on jäljellä vielä myöhäiskeskiajan pitkänomainen vartalonmalli, mutta kasvot on muotoiltu renessanssin ihanteiden mukaisesti (ks. s. 79). Tämän myöhäiskeskiaikaisen vartalonmallin korvasi 1600-luvun ensimmäisellä neljänneksellä renessanssikrusifiksi. Vaikutukset ruotsalaisiin koruompeleisiin saatiin muualta Euroopasta.¹⁰³

Renessanssi- ja barokkikrusifiksien toteutus seuraa tiettyjä sääntöjä. Esthamin mukaan Emile Male tuo kuitenkin esiin ajatuksen, että tapa naulata Kristus kolmella tai neljällä naulalla vaihtelee eri alueilla. Sivuhaavoja voidaan kuvata, mutta ne voidaan jättää poisikin. Vuoden 1680 paikkeille saakka ristiinnaulittu kuvattiin siten, että Kristuksen ruumis on kääntynyt heikosti vasempaan ja käsivarret ovat ojentuneet ulospäin. Pää kallistuu vasemmalle kohti oikeaa käsivartta, jalat ovat ristissä oikea jalka päällimmäisenä. Jalat on lävistetty yhteisellä piikillä. Sivuhaava on yleensä vasemman rintakehän päällä (Kristuksen oikea puoli). Haavasta näkyy verijuova, ja joskus se päättyy suuriin pisaroihin. Otsalla on harvoin veripisaroita.¹⁰⁴

1500-luvulla ja noin 1650/60-luvulle saakka ristiinnaulitun iho-osat ommeltiin valkoisesta silkkikankaasta tai valkoisin ompelein. Pistoihin käytettiin yksinkertaisia sidepistoja, kaksoissidepistoja sekä atlaspistoja.¹⁰⁵ Yleisimmin ristiinnaulitut tehtiin valkoisesta silkistä. Hiukset ja tavallisimmin lyhyt ja jakautunut parta on ommeltu ruskealla tai harmaanruskealla silkillä häivepistoin. Kasvojen ja vartaloiden yksityiskohdat muotoiltiin yksityiskohtaisen tarkasti ruskein reunapistoin. Yleensä 1600-luvun alkupuolen ristiinnaulittuja ei ole tehty kolmiulotteisen korkokuvamaisesti pinnasta nouseviksi, joskin ruotsalaisten koruompeleiden joukossa tavataan myös tällaisia Kristus-kuvia.¹⁰⁶

Ristiinnaulittujen kuviin liittyy myös ristipuu, titulus, ja Golgatan pääkallo, joka tosin puuttuu monista krusifikseista. Ristipuu on varsinkin joissakin keskiaikaisvaikutteisissa koruompeleissa kuvattu perspektiivisesti alhaalta ylöspäin; oikea puoli on varjostettu. Risti voidaan kuvata myös siten, että ristivarsien päät levenevät hieman ylöspäin. Ristit on yleensä ommeltu silkki- tai kultalangoilla sidepistoin. Tituluksen tavallisin muoto on säännöllisen mallinen taulu.¹⁰⁷

Ruotsalaisesta Flistadsin kirkosta on säilynyt todennäköisesti keskieurooppalaista alkuperää oleva messukasukka (kuva 54), joka voidaan ajoittaa 1500-luvun lopulle tai 1600-luvun ensimmäiselle kolmannekselle.¹⁰⁸ Ristiinnaulittu eroaa selvästi reformaatioajan myöhäiskeskiaikaisesta vartalomallista (kuvat 47,50). Flistadsin Kristuksen ruumis on pitkiä ja hoikkia käsivarsia lukuunottamatta huomattavasti raskaampitekoinen, lyhyempi ja tanakampi kuin keskiaikainen pitkänomainen ja hoikka vartalotyyppi. Kasvot ovat yksityiskohtaisen tarkasti muotoillut, lyhyt parta on kaksijakoinen. Esthamin mukaan ristiinnaulitun esikuvana on ollut Egidius

---

¹⁰³ Estham 1974, 35.

¹⁰⁴ Estham 1974, 45.

¹⁰⁵ Estham 1974, 37, 45-46.

¹⁰⁶ Estham 1974, 46.

¹⁰⁷ Estham 1974, 47.

¹⁰⁸ Estham 1974, 81-82, 189.

Sadeler II:n tekemä kuparipiirros (kuva 55), jonka mallina on ollut Johan von Achenin 1500-luvun loppupuolelta peräisin oleva maalaus.¹⁰⁹

Ruotsissa on säilynyt myös kaksi muuta messukasukkaa, joiden ristiinnaulittujen esikuvana on ollut sama Sadelerin kuparipiirros. Itägöötanmaalaisesta Västra Enebyn kirkosta ja länsigöötanmaalaisesta Fåglumin kirkosta (kuva 56) peräisin olevien ristiinnaulittujen kuvat ovat lähes identtiset Flistadsin Kristuksen kanssa. Molempien messukasukoiden selkäpuolelle on ommeltu punaisesta ja vihreästä sametista renessanssikoristeinen risti, jonka keskellä on ristiinnaulitun kuva taidokkaasti koristellulla kukka-aiheisella taustalla. Ristin alaosassa on Würtzburgin ruhtinaspiispa Julius Echter von Mesbelbrunnille (1573-1617) kuulunut vaakuna. Kristuskuvioiden samankaltaisuudesta huolimatta Flistadsin sekä Västra Enebyn ja Fåglumin koruompeleet eivät kuitenkaan ole valmistettu samassa työpajassa.¹¹⁰

Koruompeleiden taustalla olevien kukkakoristeiden esikuvina käytettiin usein grafiikan lehtiä, mutta mallit voitiin kopioida myös kirkkojen seinämaalauksista (kuva 57).¹¹¹

Lapinjärven kirkosta on säilynyt messukasukka (kuva 58), joka on lähes identtinen Västra Enebyn ja Fåglumin koruompeleiden kanssa.¹¹² Kasukka on punaista silkkibrokadia, selkäpuolelle on ommeltu punaisesta sametista ristikoriste, jonka keskellä kukkakoristeisella taustalla on ristiinnaulitun kuva. Ristin alaosassa on vaakuna ja vuosiluku 1605 sekä Würtzburgin ruhtinaspiispa Julius Echter von Mesbelbrunnille kuulunut vaakuna. R. Hausenin mukaan kasukka lienee 30-vuotisen sodan sotasaalis.¹¹³

Mielestäni on hyvin todennäköistä, että Lapinjärven kasukka on valmistettu samassa työpajassa kuin Västra Enebyn ja Fåglumin koruompeleet. Myös Lapinjärven ristiinnaulitun esikuvana lienee ollut edellä mainittu Sadelerin kuparipiirros. Tekstiileiden yhteiseen alkuperään viittaa myös ruhtinaspiispa Mesbelbrunnin vaakuna.

1600-luvun puolivälissä renessanssikrusifiksit muuttuivat luonteeltaan barokin aikakauden vaatimuksia vastaaviksi. Ristiinnaulitun pää saattaa kallistua vasempaan kohti oikeaa käsivartta, kumpi tahansa jalka voi olla toisen jalan päällä tai jalat voivat olla vierekkäin, jolloin Kristus on naulittu ristille neljällä naulalla (kuva 60). Sivuhaava on rintakehän tai lantionharjan vasemmalla tai oikealla puolella.¹¹⁴

---

¹⁰⁹ Estham 1974, 82, 189.

¹¹⁰ Estham 1974, 82, 189.

¹¹¹ Estham 1974, 80, 183.

¹¹² KM inv. no. 2965:2.

¹¹³ Würtzburgin ruhtinaspiispa Julius Echter von Mespelbrunn (1573-1613). Kasukka on aikaisemmin luultavasti kuulunut Porvoon kirkkoon. R. Hausen. Antiqu. Forskningsresa 1876 i Östra Nyland. Vet. Soi. Bidrag. n. 44, 191-192, 195. Lapinjärven kirkko. MV/top; KM inv.no 2965:2.KMHK/pääl. Hausen 1876, 191-192.

¹¹⁴ Estham 1974, 45.

Kolmiulotteisen korkokuvamaisesti pinnasta nousevasta ristiinnaulitusta tuli kuvatuin Kristus-tyyppi 1660-luvun puolivälistä lähtien. Samalla Kristuksen kasvojenpiirteiden muotoiluun ilmaantui barokkimaisia piirteitä. Esityksiin tuli dramaattista liikkeen tuntua ylöspäin suuntautuneen katseen ja nyrkkiin puristettujen käsien kautta. Kaikki yksityiskohdat on kuvattu tarkasti: silmien ruskeat iirikset ja mustat pupillit, suuret silmänvalkuaiset ja voimakkaasti merkityt punaiset huulet, hiusten alta näkyvät korvat sekä naturalistisesti muotoillut kiharat hiukset ja parta on tehty ruskeasta silkkikankaasta. Sormiin on saatettu muotoilla myös kynnet todellisuudentunteen lisäämiseksi.¹¹⁵

Mahdollisimman luonnonmukaisen vaikutelman aikaansaamiseksi Kristuksen vartalonmuotoja on joskus jopa liioiteltu. Jokainen lihaksen yksityiskohta on selvästi korostettu, haavoista vuotava punainen veri on ommeltu punaisella silkkikankaalla ja valkoiset hampaat on eroteltu punaisten huulien välistä. Esthamin mukaan useimmat 1600-luvun lopun viimeisten vuosikymmenien ristiinnaulittukuvaukset pysyttelevät kuitenkin kohtuudessa vartaloitten luonnonmukaisuuden tavoittelussa.¹¹⁶

Inger Esthamin tutkimassa materiaalissa 1660-luvun paikkeilta lähtien krusifiksien valkoiset iho-osat korvataan kulta- ja hopealangoilla tehdyin sidepisto-ompelein. Esthamin mukaan tätä tekniikkaa ei ole käytetty ennen vuotta 1660. Tämän vuosikymmenen jälkeen tehdyt koruompeleet ovat harvoja poikkeuksia lukuunottamatta tehty korkokuviksi ja ommeltu sidepistoin metallilangalla.¹¹⁷

Esthamin kuvaaman siirtymäkauden koruompeleita on säilynyt myös Suomessa. Turun tuomiokirkosta peräisin oleva messukasukka (kuva 59) on valmistettu vuonna 1662. Kasukan on kirkkoon lahjoittanut Christina Kurck, ja sen on tehnyt tukholmalainen koruompelija Georg Ulrich.¹¹⁸ Ristiinnaulitun iho-osat on tehty metallilangoilla sidepistoin. Turun tuomiokirkon kasukassa huomio kiinnittyy ruumiinjäsenten tarkkaan muotoiluun ja nyrkissä oleviin käsiin sekä ristipuussa oleviin oksiin. Esthamin mukaan Turun messukasukan oksaristi on ainoa Ruotsissa valmistettu oksaristi-aiheinen kasukka. Ristipuita on voitu koristella myös siten, että ristipuun ristihaaran päihin on käytetty kolmiapilan mallisia koristeita, lehtikoristeita, liljankukkia muistuttavia tai kierteenmuotoisia koristeita.¹¹⁹

Edellä mainitut 1600-luvun puolivälin barokkitaitteen yleispiirteet säilyivät myös 1680- ja 1690-lukujen koruompeleissa; ristiinnaulitut kuvattiin kolmiulotteisen korkokuvamaisesti. Ompeluun käytettiin metallilankoja, mutta ristiinnaulitut koristeltiin edelleen myös valkoisilla silkkikankailla. Helena Larsdotterin ompelemissa messukasukoissa Kristuskuviin vartalot kääntyivät oikeaan vuoden 1688 jälkeen. 1690-luvuilla tehdyissä tekstiileissä lyhyen ja leveän Kristus-tyypin korvasi pitkä ja venynyt hahmo. 1700-luvulla hahmot lyhenivät jälleen.¹²⁰

---

¹¹⁵ Estham 1974, 46.

¹¹⁶ Estham 1974, 47.

¹¹⁷ Estham 1974, 47.

¹¹⁸ Estham 1974, 88; Turun tuomiokirkon messukasukka. MVKA.

¹¹⁹ Estham 1974, 47.

¹²⁰ Estham 1974, 114.

Loistokkaiden barokkihenkisten messukasukoiden ohella valmistettiin myös keskiaikaiseen tyyliin tehtyjä koruompeleita. Estham luonnehtii näitä tekstiileitä pastisseiksi. Tällainen keskiaikaiseen tyyliin valmistettu tekstiili on Frödingen kirkosta peräisin oleva kasukka (kuva 60). Kasukan keskellä on korkokuvamaisesti kuvattu ristiinnaulittu, jonka iho-osat on tehty valkoisin silkkiompelein. Kristuksen jalkaterät ovat vierekkäin, ja ne on naulattu yhteisellä piikillä. Messukasukkaan on ommeltu vuosiluku 1683, ja sen on valmistanut Helena Larsdotter.¹²¹

Halikon ristiinnaulitun molemmin puolin on vuosiluku 1686. Mahdollisesti ristiinnaulittu voidaan ajoittaa tämän vuosiluvun mukaan, sillä mielestäni on todennäköistä, että ristiinnaulittu on ommeltu 1680-luvun loppupuolella.

Kuten edellä mainittiin, koristeellisten metallilangoista tehtyjen tekstiilien rinnalla 1600-luvun lopulla ommeltiin myös yksinkertaisempia Kristus-kuvia, joihin käytettiin valkoista silkkikangasta. Tornion kirkosta on säilynyt messukasukka (kuva 61), jonka ristiinnaulittu muistuttaa tyylillisesti Halikon Kristusta. Kasukka on vuodelta 1686.¹²² Sekä Halikon että Tornion ristiinnaulittujen vartalot edustavat barokin suosimaa melko lyhyttä ja rotevaa tyyppiä. Vartaloiden malli eroaa selvästi keskiaikaisesta pitkästä ja hoikasta Kristus-tyypistä.

Halikon ja Tornion ristiinnaulittujen kuvat eivät kuitenkaan ole identtisiä, vaan yhtäläisyydet rajoittuvat lähinnä pieniin yksityiskohtiin: molempien Kristusten rinnat, vatsa ja napa on ommeltu samalla tyylillä yksityiskohtia korostaen, mikä sopi barokkitaiteen naturalismia korostavaan henkeen. Tornion ristiinnaulitun jalat on kuvattu päällekkäin, Halikon kuvassa jalat ovat erillään ja ne muistuttavatkin enemmän Frödingen (kuva 60) ristiinnaulitun jalkateriä.

Halikon ristiinnaulittu poikkeaa selvästi 1600-luvun alkupuolella tehdyistä Flistadsin, Västra Enebyn, Fåglumin ja Lapinjärven koruompeleista, joiden Kristus-tyypistä voidaan erottaa jo aikakaudelle tyypillinen lyhyehkö ja tanakka vartalotyyppi, mutta ei vielä vuosisadan loppupuolelle ominaista barokkimaista liikkeen tuntua ja yksityiskohtien tarkkaa kuvaamista.

5.5. HOLLOLAN MESSUKASUKKA (kuva 62)

Omistaja Hollolan seurakunta.¹²³

Kasukka

takapituus: 127 cm, leveys: 94 cm

etupituus: n. 115 cm, leveys: n. 70 cm

kasukan kangas: Punaruskea keskiajalta peräisin oleva sametti.

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: tasavartinen latinalainen risti

---

¹²¹ Estham 1974, 115-116.

¹²² Tornion kirkon messukasukka. MVKA.

¹²³ Kasukka on palautettu Hämeen museosta Hollolan seurakuntaan 21.9.1976. Hämeen museon virkailijan Tuija Soinisen suullinen tiedonanto Tiina Eskeliselä 17.10.1994.

pituus: 125 cm, leveys: 18 cm
ompeletekniikka: atlaspisto, lasuuripisto, sidepisto, varsipisto
lankojen materiaali: kultalanka, silkkilanka

koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *apokalyptinen Madonna*

aiheen kuvaus: Ristin keskellä seisoo kultapukuinen ja siniviittainen *Neitsyt Maria* mandorlassa lapsi sylissään. Hänen yläpuolellaan on sinitaustainen kolmiosainen baldakiinikoriste. Ristivarsiin on kuvattu *kaksi enkeliä*. Vasemmanpuoleisen enkelin ompeleet ovat kuluneet, oikeanpuoleisella kultaviittaisella enkelillä on kädessään jokin esine, mahdollisesti pikari. Ristivarsien alapuolella kuluneella ruutulattialla seisoo kultavihreäviittainen apostoli *Pietari* kolmiosaisen baldakiinikatoksen alla. Kädessä oleva attribuutti on kunut. Alimmassa kuvakentässä kuluneen sinisen kolmiosaisen baldakiinikatoksen alla oranssinkeltaisella lattialla seisoo punakultaviittainen ja sinipukuinen *Pyhä Margareta* kädessään kirja ja palmunoksa. Kaikkien pyhimysten taustalla olevat baldakiinikoristeet ja lattiat on ommeltu silkillä ja kullalla suoraan pellavapohjalle. Pyhimykset on ommeltu erilliselle pellavapohjalle, johon figuurit on hahmoteltu ja sen jälkeen kiinnitetty pohjakankaaseen.

Kasukan kunto

Sekä kasukan kangas että risti ovat melko pahoin kuluneet. Julius Ailio on luetteloanut kasukan Hämeen museon Vanhaan pääkirjaan 1907. Hänen mukaansa miespyhimys on apostoli Pietari. Lisäksi toisella enkelillä on ollut pikari, toisella kidutusvälineet.¹²⁴ Tutkittuani kasukan elokuussa 1997 vain oikeanpuoleinen enkeli oli jäljellä. Kasukka on restauroitu 1951.¹²⁵

Kirkko

Hollola oli niiden Hämeen seurakuntien joukossa, jotka syntyivät kirkollisen järjestäytymisen yhteydessä 1200-luvulla. Tarkkaa perustamisvuotta ei tiedetä, mutta todennäköisesti tämä Kaakkois-Hämeen ensimmäinen seurakunta oli olemassa 1200-luvun loppupuoliskolla.¹²⁶ Luultavasti Hollolan seurakunta käsitti alkuaan koko Kaakkois-Hämeen ja Päijänteen seudun.¹²⁷

Hollolan seurakunnan perustamisesta ja varhaisimmista vaiheista ei ole säilynyt asiakirjatietoja. Ne hävisivät isonvihan aikana sekä pappilan tulipalossa vuonna 1756.¹²⁸ Myöskään ensimmäisen kirkon rakennusaikaa ei pystytä määrittelemään. Tiedetään ainoastaan, että nykyisen kirkon edeltäjä tai edeltäjät olivat puukirkkoja. Todennäköisesti viimeinen puukirkko oli rakennettu samalle paikalle kuin nykyinen kirkko.¹²⁹

Hollola oli kaakkoisen Hämeen maakunnallinen ja taloudellinen keskus. Sijainti oli hyvä myös liikenneyhteyksien kannalta. Niinpä olikin luonnollista, että maakunnan mahtavin ja yksi maamme suurimmista kirkoista rakennettiin juuri Hollolaan.¹³⁰ Hollolan kirkko kuuluu Janakkalan, Pälkäneen, Sysmän, Sääksmäen ja Vanajan kirkkojen kanssa yhtenäiseen ryhmään. Markus Hiekkasen mukaan kirkot rakennettiin vuosien 1475/80 ja 1530 välisenä aikana.¹³¹

---

¹²⁴ Hämeen museon virkailijan Tuija Soinisen suullinen tiedonanto Tiina Eskeliselälle 17.10.1994; Heikki Hyvösen mukaan pyhimys on apostoli Pietari. Inv.1977. Hollolan kirkko. MV/top.

¹²⁵ HM 154:17. MVKA

¹²⁶ Niitemaa 1955, 417-418; Sinisalo 1985, 77.

¹²⁷ Niitemaa 1955, 456.

¹²⁸ Kuusi 1935, 94.

¹²⁹ Sinisalo 1985, 95.

¹³⁰ Sinisalo 1985, 95.

¹³¹ Hiekkänen 1994, 229-230.

Kirkon rakentaminen aikoinaan lienee herättänyt suurta huomiota, sillä kirkkoa kaunistaa suuri määrä maallisten ja hengellisten mahtimiesten vaakunoita 1400-luvun jälkipuoliskolta. Lahjoittajien joukossa on mm. Hämeen linnan herrat Knut Possen ja valtionhoitaja Sten Sturen vaakunat. Lisäksi Sture- ja Posse-sukujen vaakunat löytyvät kirkon sisustukseen kuuluneista paneelilautoista. Lahjoittajien joukkoon ovat kuuluneet myös piispa Konrad Bitz ja tuomiorovasti Maunu Särkilahti sekä Tott-suku, jonka vaakunat koristavat lasimaalausta ja erästä kuorituolin etupäätä.¹³²

Katolisena aikana Hollolan kirkko oli pyhitetty Neitsyt Marialle.¹³³ Iikka Kronqvistin vuonna 1934 suorittamissa kaivauksissa löydettiin kirkosta neljän muuratun alttarin säilyneet perustukset. Tutkimuksen mukaan Jumalan äidille omistettu pääalttari oli sijainnut itäpään itäisimmän pilarin juurella. Sen sijaan tavanomaiselta alttarin paikalta, itäseinän vierestä, ei löytynyt keskiaikaisen alttarin jäännöksiä.¹³⁴

Kysymys pääalttarin paikasta johti tutkijoiden väliseen polemiikkiin kuorin laajuudesta sekä sakariston sijainnista. Iikka Kronqvistin mukaan kuori käsitti noin 2/5 osaa kirkon pohja-alasta. Juhani Rinteen ehdottama kuori koko oli vain puolet tästä. Kronqvistin mielestä kirkko oli tehty lukuisaa papistoa eikä vain muutamaa seurakuntapappia varten. Tämän vuoksi kirkossa voitaisiin toimittaa tavallista vaativampia seremonioita. Rinteen mukaan lähteet eivät kuitenkaan tue tällaista olettamusta.¹³⁵

Kuorin laajuudesta keskusteltaessa Rinne käytti perusteluinaan myös sakariston sijaintia. Hänen mukaansa Kronqvistin ehdottama suuri kuori olisi edellyttänyt, että sakaristoon jouduttiin kulkemaan pääkuorin kautta. Kanonisen säännön mukaan kuori ei kuitenkaan saanut olla läpikulkupaikka edes papeille. Rinteen mukaan sakaristo oli pappien toimitukseen valmistautumista mutta myös seurakuntalaisten ripittäytymistä varten. Kronqvist kyseenalaisti tämän oletuksen ja korosti sakariston tehtävää pappien valmistautumishuoneena sekä kirkon kalleuksien, kirjojen ja tekstiilien säilytyspaikkana.¹³⁶

Jos maamme keskiaikaisissa kirkoissa noudatettiin Rinteen mainitsemaa kanonista sääntöä silloin kun kuori ulottui pohjoisseinästä eteläseinään, oli papin sakaristoon mennessään kuljettava kuorin kautta. Antero Sinisalon mukaan Hollolan kirkon kuorin ongelma on ratkaistu siten, että kuori ei ole ulottunut pohjois- ja eteläseinään, vaan sitä on rajannut kuoriaita. Jos kuori on ollut kapeampi kuin kirkkosali ja jos pääalttari on sijainnut itäpään itäisimmän pilarin juurella, on mahdollista, että kuorikäytävä on kiertänyt kuoriosan ympäri. Täten siis kuori ei ole ulottunut itäseinään saakka. Hollolan kirkon katedraalimainen kuorijärjestely olisi silloin ollut samantyyppinen kuin esim. Turun tuomiokirkon keskiaikainen kuori.¹³⁷

---

¹³² Ahlström-Taavitsainen 1984, 57-59; Riska 1985, 133-134; Sinisalo 1985, 93.

¹³³ FMU 1836; Linna 1996, 160.

¹³⁴ Sinisalo 1985, 87.

¹³⁵ Sinisalo 1985, 87.

¹³⁶ Sinisalo 1985, 88.

¹³⁷ Sinisalo 1985, 88.

Hollolan kirkon suuri koko, runsas esineistö ja katedraalimainen kuorijärjestely herättävät kysymyksiä siitä, oliko kirkko muutakin kuin seurakuntakirkko. Sinisalon mukaan rakennus oli todennäköisesti vain suuren seurakunnan tavallista komeampi kirkko. Kuorijärjestelyjen ja lahjoittajien kiinnostus saattavat viitata siihen, että kirkon kulttiohjelma oli laadittu siten, että tiettyä tai tiettyjä pyhimyksiä kunnioitettiin korostetusti, jolloin näiden pyhimysten juhlat olisivat olleet tavallista mittavampia.¹³⁸

Hollolan kirkosta on säilynyt runsaasti keskiaikaista esineistöä. Suurimman ryhmän muodostavat veistokset. Ilmeisesti Hollolassa on aina kohdeltu arvokkaita taideteoksia kunnioituksella. Vanhimpia niistä ovat 1300-luvun jälkipuoliskolle ajoitettu kasteallas¹³⁹ sekä 1300-luvun toisella neljänneksellä veistetty madonna-veistos, josta tosin nykyään on olemassa ainoastaan vuonna 1892 tehty lyijykynäpiirros. Lisäksi kirkossa on säilynyt pitkäpartainen apostolia esittävä veistos, joka lienee jonkin verran Mariankuvaa nuorempi¹⁴⁰ sekä 1480-luvulta peräisin oleva kullattu hopeakalkki ja siihen kuuluva öylättilautanen.¹⁴¹

Kasukka

Hollolan kirkonarkiston vanhin osa tuhoutui pappilan tulipalossa 1756, joten vanhimpia 1600-luvun kalustoluetteloita ei ole käytettävissä. Vanhin säilynyt kalustoluettelo on vuodelta 1768 ja siinä mainitaan tutkimani punainen messukasukka. Kasukka mainitaan myös vuoden 1771 luettelossa. Se oli vanha jo 1768, ja 1797 päätettiin ostaa uusi Tukholmasta. Edellisen vuoden piispantarkastuksessa oli huomautettu kirkon olevan vailla kasukkaa; keskiaikainen vanha oli siis jo erittäin huonokuntoinen. Vielä vuoden 1876 inventaarioluettelossa kasukka on mukana, mutta 1888 se oli siirretty muinaishuoneeseen.¹⁴²

Hollolan kasukan risti on alankomaalaista tekoa. Todennäköisesti se on valmistettu Baldakiinikatoskoulun työpajassa (ks. s. 16), ja baldakiinikatosten tyyppiluokittelussa se kuuluu kolmanteen ryhmään eli kaarigalleriaryhmään, joka muodostuu kolmiosaisesta holvikaariryhmästä. Ryhmän yläpuolella on ikkunoiden välissä hoikat pylväät, jotka lepäävät kolonnettien päällä. Hollolan baldakiinikatosrakennelmissä on selvästi havaittavissa ryhmälle tyypillinen kolmiosainen holvikaarirakennelma, jonka yläpuolella ikkunoiden välissä on kolonnettien päällä lepäävät korkeat pylväät. Baldakiiniryhmä on lähes identtinen Ulvilan (kuva 140) ja Högin (kuva 63) koruompeleiden kanssa.¹⁴³

Hollolan ja Högin risteille on yhteistä myös aihe, kahden enkelin ympäröimä apokalyptinen Madonna ja lasuuripistojen käyttö. Hollolan koruommel on kuitenkin osittain melko pahoin kulunut, joten tarkempaa yksityiskohtaista vertailua ei voi tehdä. Alunperin se lienee kuitenkin ollut melko pikkutarkkaa ja huolellista tekoa. Myös väritys on ollut ilmeisen kirkas. Useat aikakauden alankomaalaisten

---

¹³⁸ Sinisalo 1985, 94.

¹³⁹ Riska 1985, 132.

¹⁴⁰ Nordman 1964, 157, 192; Riska 1985, 142.

¹⁴¹ Riska 1985, 137.

¹⁴² Riska 1985, 140.

¹⁴³ Högin koruommel, ks. Branting-Lindblom 1997 (1929), 46, PL 145 G.

koruompeleiden naispyhimykset on puettu aikansa muodinmukaisiin pukuihin, kuten myös Hollolan koruompeleen Pyhä Margareta (kuva 17).

Julius Ailion arvelun mukaan Hollolan koruompeleen tekotapa muistuttaa Taivassalon koruommelta (kuva 125).¹⁴⁴

On melko todennäköistä, että kasukka on alunperin hankittu Hollolan kirkkoon. Tähän viittaa koruompeleen keskeinen Maria-aihe. Hollolassa on ollut joukko hengellisiä ja maallisia johtomiehiä, joten korkeatasoista työtä olleen koruompeleen ostaminen lienee ollut mahdollista.

5.6. KORUOMMELTU RISTI HUITTISTEN KIRKOSTA (kuva 64)

Omistaja Suomen kansallismuseo.¹⁴⁵ KM inv.no 32008.

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: haarukkaristi

pituus: 123 cm, leveys: 18 cm

ompelutekniikka: halkaistu varsipisto, häivepisto, laakapisto, sidepisto

lankojen materiaali: kultalanka, pellavalanka, silkkilanka

koruompeleen kuva-aihe: *apokalyptinen Madonna*

aiheen kuvaus: Ristin keskellä sinikultaisen kuunsirpin päällä seisoo lasta pitelevä siniviittainen *Neitsyt Maria*. Madonna on kohotettu taustastaan kolmiulotteisesti, puvun alta näkyy sinistä täytettä. Ristivarsien päitä koristavat kullanväriset rusettimaiset aiheet. Madonnan alapuolella sinisessä pilvessä leijuu kiharahiuksinen keltapukuinen enkeli, jolla on sininen gloria ja keltavihreät alaspäin roikkuvat siivet. Enkelin alapuolella on viisi kultarunkoista puuta, jotka kasvavat kukiksi. Niiden terälehdet on ommeltu kolmella erisävyyisellä vihreällä ja turkoosinsinisellä langalla. Puiden juurella on valkoisia liljoja ja pikkukukkia, joissa on punainen keskus. Puiden alla on ollut pyhimyksen kuva, josta on säilynyt ainoastaan punakultainen nimbus sekä ruskeaa ja vihreää silkkikangasta. Ristin alareunaa koristaa vielä vihreän silkkikankaan päälle ommeltu ruskea koriste, jossa on kaksi aukkoa (halkeava maa?) ja kirjan tai hautapaasin näköinen kuvio. Madonna ja pyhimys on ommeltu erilliselle pellavapohjalle, johon figuurit on hahmoteltu ja sen jälkeen kiinnitetty pohjakankaaseen. Kukat on ommeltu suoraan pellavapohjalle. Ristiä kiertää sinipunakultainen nyöri.

Kasukun kunto

Ristin alareunasta on leikattu pois jonkin pyhimyksen kuva, jäljellä on ainoastaan kullanvärisen nimbus ja riekaleita ruskeasta puvusta. Neitsyt Marian puku on osin kulunut, koruommel muuten melko hyväkuntoinen. Risti on mahdollisesti restauroitu 1935.¹⁴⁶

Kirkko

Ala-Satakunnassa sijaitseva Huittisten seurakunta on perustettu 1200-luvulla.¹⁴⁷ Kirkkopitäjänä Huittinen mainitaan ensimmäisen kerran 1366.¹⁴⁸ On todennäköistä,

---

¹⁴⁴ Hämeen museon virkailijan Tuija Soinisen suullinen tiedonanto Tiina Eskeliselälle 17.10.1994.

¹⁴⁵ Huittisten seurakunta lahjoitti ristin Suomen kansallismuseon kokoelmiin 1932. KM inv.no 32008. KMHK/pääl.

¹⁴⁶ KM inv.no 32008. KMHK/pääl.

¹⁴⁷ Suvanto 1973, 22.

¹⁴⁸ Suvanto 1973, 19.

että seurakunnan ensimmäinen kirkko sijaitsi Karhiniemen kylässä. Mahdollisesti se oli rakennettu 1200-luvun lopulla. Ennen nykyistä kivistä kirkkoa Huittisissa on luultavasti ollut toinenkin puukirkko, Sammun kylän Takkulan väliaikainen kappeli. Kappelin paikkaa ei ole tutkittu perusteellisesti eikä sen rakennusajankohdasta ole olemassa tietoja. Jos Takkulan kappeli on ollut kiltakirkko, se oli ilmeisesti pyhitetty Pyhälle Gertrudille, Pyhälle Olaville tai Pyhälle Katariinalle.¹⁴⁹

Markus Hiekkasen mukaan Huittisten nykyinen kivistä kirkko on valmistunut vuosien 1490 ja 1530 välillä.¹⁵⁰ Kirkko oli omistettu Pyhälle Katariinalle.¹⁵¹ Keskiajan jälkeen kirkkoa on laajennettu ja korjattu useita kertoja. Sakaristo uusittiin täydellisesti 1738,¹⁵² 1859-61 kirkko laajennettiin ristikirkoksi ja 1897-98 uusittiin sisäpuoli.¹⁵³

Huittisten kirkosta on säilynyt krusifiksi, joka voidaan ajoittaa 1400-luvun lopulle.¹⁵⁴ Kirkossa on ollut myös muita veistoksia, mutta ne ovat kadonneet.¹⁵⁵

Koruommel

Koska kasukan kangas ei ole säilynyt, sen perusteella ei voi arvioida, onko kasukka mahdollisesti mainittu jossakin inventaarissa. Huittisten kirkon irtaimeen omaisuuteen kuului 1600-luvun lopulla neljä kasukkaa sekä tarpeelliset alttarivaatteet.¹⁵⁶ Vuonna 1723 kasukoita on edelleen neljä.¹⁵⁷ 1808 kasukoita oli seitsemän.¹⁵⁸ Tutkimani keskiaikainen risti löydettiin romujen seasta kirkon korjauksen yhteydessä 1897-98.¹⁵⁹

W.Mannowskyn kirjassa *Der Danziger Paramentenschatz. Kirchliche Gewänder und Stickerein aus der Marienkirche* on kuvattu kuorikaavun kilpi (kuva 65), joka ompeluteknisiltä ominaisuuksiltaan muistuttaa Huittisten ristiä. Danzigin kilven koruompeleen aiheena on puutarhapenkillä istuva madonna lapsineen. Yläpuolella leijuu kaksi enkeliä. Marian ja enkelten puvut on ommeltu halkaistuun varsipistoin. Taustalla on spiraalikuviota. Kilven reunaa kiertää reunapunos ja silkkihapsutus. Koruommel on kaakkoissaksalaista eli böömiläistä tekoa 1400-luvun alusta.¹⁶⁰ Useat itäisen Saksan, usein jopa hyvinkin ekspressiiviset koruompeleet eroavat selvästi alankomaalaisen taiteen pikkutarkasta ja valokuvauksellisesta mahdollisimman luonnonmukaisuuteen pyrkivästä tyylistä (ks. Hollola, Taivassalo, Tammisaari 5.29., Ulvila).

---

¹⁴⁹ Lähteenoja 1949, 211-214.

¹⁵⁰ Hiekkanen 1994, 229.

¹⁵¹ Linna 1996, 160.

¹⁵² Lähteenoja 1949, 216.

¹⁵³ Palmroth 1962, 10-11.

¹⁵⁴ Nordman 1964, 441.

¹⁵⁵ Nordman 1964, 635.

¹⁵⁶ Viikki 1973, 454.

¹⁵⁷ Inv. 1723. Inventaarit 1722-1894. KA mf JK 1089.

¹⁵⁸ Inv. 1808. Inventaarit 1722-1894. KA mf JK 1089.

¹⁵⁹ KM inv.no 32008. KMHK/pääl.

¹⁶⁰ Mannowsky 1931 I/1, 18, Tafel 34.

Huittisten koruompeleessa huomio kiinnittyy varsinkin viiteen kukaksi kasvavaan puuhun ja niiden juurilla oleviin valkoisiin liljoihin ja pikkukukkiin sekä kiharahiuksiseen enkeliin, jonka siivet on voimakkaasti tyylitelty. Samantyylliset kukkivat pensaat, liljat, pikkukukat ja alaspäin riippuvat tyylitellyt enkelten siivet toistuvat myös Danzigin Mariankirkon kilvessä.¹⁶¹

Puolalaisista koruompeleista ks. s. 23.

Huittisten koruompeleen enkelin voimakkaasti tyylitellyt alaspäin roikkuvat siivet ovat tyylillisesti samankaltaisia joidenkin 1400-luvun saksalaisten maalausten ja veistosten enkeleiden kanssa. Wienin Albertinan kokoelmasta on peräisin puupiiirros (kuva 66), jonka enkeli muistuttaa Huittisten enkeliä. Piiirros ajoitetaan 1410-luvulle.¹⁶²

Messukasukan lisäksi kirkossa on säilynyt myös toinen keskiaikainen koruommel, alttarin reunavaate, joka on valmistettu Naantalin nunnaluostarissa (kuva 20).¹⁶³

5.7. MESSUKASUKKA JANAKKALAN KIRKOSTA (kuva 67)

Omistaja Suomen Kansallismuseo.¹⁶⁴ KM inv.no 1325:1.

Kasukka

takapituus: 120 cm, leveys: 83 cm

etupituus: (?) cm, leveys: (?) cm¹⁶⁵

kasukan kangas: punaruskea, todennäköisesti keskiajalta peräisin oleva sametti, vuori on vaaleansinistä pellavaa.

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: tasavartinen latinalainen risti

pituus: 118 cm, leveys: 19,5 cm

ompelutekniikka: häivepistot, kaksoissidepistot, sidepistot

lankojen materiaali: silkkilanka, pellavalanka

koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *ristiinnaulitseminen ja pyhimyksiä*.

aiheen kuvaus: Vihreän elämänpuuristin keskellä on *ristiinnaulitun* kuva, jonka ompeleet ovat suureksi osaksi kuluneet. Ristiinnaulitulla on vaaleanruskeat hiukset ja parta sekä sinivalkoinen orjantappurakruunu. Sinisestä lannevaatteesta on jäljellä muutamia ompeleita. Kristuksen yläpuolella on keltaruskeaviittainen ja harmaapukuinen *Isä Jumala*. Vasemmassa ristivarressa on puolivartalokuvassa siniviittainen ja harmaapukuinen apostoli *Pietari* avaimineen ja kirjoineen, oikeassa ristivarressa vihreäviittainen ja harmaapukuinen apostoli *Paavali* miekkoineen ja kirjoineen. Ristiinnaulitun alapuolella vasemmalla puolella seisoo punavuorisessa sinisessä viitassa harmaapukuinen *Neitsyt Maria*, hänen oikealla puolellaan harmaapukuinen ja punaviittainen *Johannes*. Alimmassa kuvakentässä seisoo kaksi *miespyhimystä*. Vasemmanpuoleisella on harmaa puku ja punainen viitta,

¹⁶¹ Voimakkaasti tyylitelyjen enkelten siivistä esim. Branting-Lindblom 1977 (1928), 121, PL 98 B; Branting-Lindblom 1997 (1929), 81, Fig.193,195 C.

¹⁶² von Ullmann, 1981, 291, 376, kuva 329. Saksalaisista puupiiirroksista esim. von Ullman 1981, 289-296. Huittisten enkelin siivet ovat myös hyvin samanlaiset kuin Erfurtin St. Severin kirkon arkkienkeli Mikaelin siivet. von Ullman, 1981, kuva 164.

¹⁶³ Inv.no 2372:3. KMHK/pääl.

¹⁶⁴ Janakkalan seurakunta on lahjoittanut kasukan Suomen kansallismuseon kokoelmiin talvella 1899. KM inv.no 1325:1. KMHK/pääl.

¹⁶⁵ En ole nähnyt kasukan etupuolta.

hänellä ei ole ei attribuuttia. Oikeanpuoleisella pyhimyksellä on harmaa puku ja harmaa viitta, jossa on sininen vuori. Kädessään hänellä on jokin ylöspäin kohoava harmaa esine (avain, kirves tai vastaava?). Kaikilla pyhimyksillä on punaiset nimbukset, jotka on koristeltu valkoisin ja vaaleansinisin ompelein. Koruommelta koristaa harmaanruskea pellavainen tausta, jossa on punainen siksakkuviointi. Ristiä kiertää ohut punainen nauha.

Kasukan kunto

Kangas on melko pahoin kulunut ja paikattu punaisilla kangassuikaleilla. Risti on melko hyvin säilynyt.

Kirkko

Ala-Hämeeseen kuuluva Janakkala mainitaan kirkkopitäjänä ensimmäisen kerran 9.1.1431.¹⁶⁶ Se kuului yhdessä Mäskälän eli Vanajan ja Rengon kanssa Suur-Vanajan emäseurakuntaan,¹⁶⁷ josta se erosi jo keskiajalla.¹⁶⁸ Myöhemmin Janakkalan emäseurakuntaan kuuluivat Loppi, joka mainitaan Janakkalan kappelina 1550-luvulla sekä Hausjärven kylä. 1611 Hausjärvelle rakennettiin autiokappeli, jossa Janakkalan papit toimittivat jumalanpalveluksia tiettyinä pyhäpäivinä.¹⁶⁹

Perimätiedon mukaan Janakkalassa on ollut puukirkko jo 1200-luvulla.¹⁷⁰ Markus Hiekkasen mukaan nykyinen harmaakivikirkko rakennettiin vuosien 1475/80-1530 välisenä aikana,¹⁷¹ ja se on omistettu Pyhälle Laurille.¹⁷² Kirkon rakennuttajana pidetään Åke Tottia, joka toimi Hämeenlinnan päällikkönä 1508-1520. Kirkon itäpäätyyn on hakattu ja upotettu kolme Tott-suvun vaakunaa.¹⁷³

Vuosisatojen varrella kirkkoon on tehty useita korjauksia. Suurimmat muutokset tehtiin 1800-luvulla. 1839-40 itäpäätyyn rakennettiin sakaristo, ja 1848-49 kirkko muutettiin ristikirkoksi Engelin ja Lohrmanin piirustusten mukaan.¹⁷⁴

Janakkalan kirkosta on säilynyt useita keskiaikaisia veistoksia. Vanhimpiin veistoksiin kuuluu kirkon suojeluspyhimystä esittävä Pyhän Laurin kuva, joka on goottilaista työtä 1300-luvun alkupuolelta.¹⁷⁵ Useimmat Janakkalan veistoksista sijoittuvat 1400-luvulle kuten Pyhän Olavin veistos, joka on lyypekkiläistä työtä 1400-luvun lopulta.¹⁷⁶

Kasukka

Janakkalan kirkon ensimmäinen inventaario, joka ei ole säilynyt, on vuodelta 1651. Vuoden 1688 luettelossa mainitaan 3 camee-vaatetta, 1 messupaita, 1 alttarivaate, 1

---

¹⁶⁶ Kerkkonen 1931, 72; Vähäkangas 1985, 7.

¹⁶⁷ Kerkkonen 1931, 22.

¹⁶⁸ Niitemaa 1955, 455.

¹⁶⁹ Vähäkangas 1985, 8-10.

¹⁷⁰ Kerkkonen 1976, 461.

¹⁷¹ Hiekkanen 1985, 229-230.

¹⁷² Linna 1996, 160.

¹⁷³ Kerkkonen 1976, 462; Vähäkangas 1985, 12.

¹⁷⁴ Vähäkangas 1985, 12.

¹⁷⁵ Nordman 1964, 154, 175.

¹⁷⁶ Nordman 1964, 468.

alttarivate.¹⁷⁷ Ison vihan jälkeen 25.3 1719 toimitetussa virallisessa tarkastuksessa todettiin, että kirkko kalleuksineen ja omaisuuksineen oli säilynyt sodan hävityksistä.¹⁷⁸ Vuoden 1821 luettelossa mainitaan “mässhakan af blommeradt rödt sammet, med på lerft hvidt sidentyg, kors på ryggen.”¹⁷⁹ Punainen samettikasukka mainitaan myös vuosien 1827, 1831, 1835, 1838 ja 1853 kalustoluetteloissa.¹⁸⁰

Keskiaikainen kasukka tuli Kansallismuseon kokoelmiin 1800-luvun lopulla. Janakkalan seurakunta lahjoitti 1899 muinaistieteelliselle toimikunnalle messukasukan (kuva 68), joka on beige-väristä, alunperin vaaleanpunaista atlansilkkia. Kankaan pinnalla on kullalla ja hopealla pujotettuja suuria kukka- ja kartussikoristeita. Tilkuista koottu kangas ajoittuu 1670-80 -luville, ja leikkauksista päätellen vaate on alkujaan ollut miehen liivi. Restauroinnin yhteydessä paljastui kankaan alta tutkimani keskiaikainen kasukka.¹⁸¹

Museoviraston tutkijan Heikki Hyvösen mukaan Janakkalan kasukka on pohjoissaksalaista työtä 1400-luvun lopulta.¹⁸² Myös Karen Stolleis on sitä mieltä, että kasukka on mahdollisesti valmistettu Saksassa. Hänen mielestään Janakkalan kasukan koruompeleen muotoilu muistuttaa saksalaisia koruompeleita, väritys sitävastoin ei; punainen nimbus on hänelle tuntematon. Saksan lisäksi Stolleis ehdottaa valmistusmaaksi Ruotsia, mikä mielestäni tuntuu epätodennäköiseltä.¹⁸³

Tekemäni vertailu osoittaa, että punaisia nimbuksia on käytetty myös saksalaisissa koruompeleissa. Saskia Durian-Ressin kirjassa *Textilen Sammlung Bernheimer. Paramente 15.-19. Jahrhundert* on kuvattu messukasukan koruommel, jonka Neitsyt Marialla ja pyhimyksillä on punaiset nimbukset. Koruommel on valmistettu Etelä-Saksassa vuoden 1500 paikkeilla.¹⁸⁴ Tässä tutkimuksessa mukana olevalla Lempäälän kasukan kahdella pyhimyksellä on myös punaiset nimbukset (kuva 94). Lempäälän koruommel on mahdollisesti saksalaista tekoa 1400-luvun puolesta välistä. Värimäärityksiä tehtäessä on myös otettava huomioon, että osa ompeleista saattaa olla myöhemmin tehtyjä korjauksia, jolloin värit ovat voineet muuttua.

Friz Witten kirjassa *Die liturgischen Gewänder und kirchlichen Stickereien des Schnutmuseums Köln* on kuvattu Mainzin messukasukka (kuva 69), jonka koruommel muistuttaa Janakkalan ristiä. Koruommel on keskireiniläistä tekoa 1400-luvun lopulta. Koruompeleen keskellä on ristiinnaulittu. Vasemmassa ristihäärassa on puolivartalokuvassa Bartholomeus, oikealla Jaakob. Marian ja Johanneksen lisäksi ristin juurella olevaan surevien ryhmään on lisätty Maria Magdaleena ja Kristusta sormellaan osoittava sadanpäämies. Ristiinnaulitun alapuolella olevaan kuvakenttään on kuvattu Pyhä Elisabet.¹⁸⁵

¹⁷⁷ Kerkkonen 1976, 476.

¹⁷⁸ Kerkkonen 1914, 11.

¹⁷⁹ Kal. 1821. Kalustoluettelot 1794-1853. KA mf TK 254.

¹⁸⁰ Kal. 1827, 1831, 1835, 1838, 1853. Kalustoluettelot 1794-1853. KA mf TK 254.

¹⁸¹ KM inv.no 1325-1325:2. KMHK/pääl; Heikki Hyvösen kirje kirkkoherra Timo Komulaiselle 21.4.1983. Janakkalan kirkko. MV/top; Pylkkänen 1970, 190.

¹⁸² Heikki Hyvösen kirje kirkkoherra Timo Komulaiselle 21.4.1983. Janakkalan kirkko. MV/top.

¹⁸³ Karen Stolleisin kirje Tiina Eskeliselälle 28.7.1997.

¹⁸⁴ Bernheimerin kokoelman messukasukan inv.nr 27067. Durian -Ress 1991, 28-29.

¹⁸⁵ Witte 1926, 13-14, Tafel 19:2.

Mainzin risti poikkeaa jonkin verran Janakkalan kuva-aiheesta, mutta ristiinnaulittujen kuvat ovat lähes identtiset. Molemmilla on oikealle kääntynyt, ikäänkuin ristillä hieman eteenpäin työntynyt, pikemminkin kuin raskaasti painunut vartalo. Pää kääntyy oikean käden päälle, jalat koukistuvat polvista melko voimakkaasti, myös lannevaatteet ovat samanlaiset. Rintakehät ovat kookkaat, reidet vahvat ja pohkeet on voimakkaasti muotoiltu. Huomio kiinnittyy käsivarsiin, jotka ovat vartalon muihin suhteisiin verrattuna suhteettoman pitkät ja hoikat, varsinkin Janakkalan Kristuksella. Sädekehä, kasvot ja hiukset ovat hieman erilaiset.

Mainzin ja Janakkalan koruompeleet eivät ole ompeluteknisesti aivan yhteneviä. Janakkalan punaisin siksakompelein tehty harmaa taustakuviointi poikkeaa Mainzin melko karkeasta yksinkertaisesta taustasta. Myös pyhimysten puvut ja sädekehät on ommeltu erilaisin tekniikoin. Ainoastaan Mainzin Jaakobin ja alimman kuvakentän naispyhimyksen gloriat muistuttavat toisiaan.

Mainzin koruompeleen lisäksi Janakkalan risti, lähinnä sen pyhimyksenkuvat, muistuttavat Frankfurtin tuomiokirkosta peräisin olevaa koruommelta (kuva 70). Kuorikaavun etupuolelta säilynyt fragmentti on keskisaksalaista tekoa 1400-luvun toiselta puoliskolta. Ylimmässä kuvakentässä leveällä nurmikkoalueella seisovat apostolit Pietari ja Paavali, alimmassa kuvakentässä apostolit Johannes ja Bartholomeus.¹⁸⁶

Frankfurtin koruommel näyttää olevan ompeluteknisiltä ominaisuuksiltaan jonkin verran karkeampaa ja taiteellisesti vaatimattomampaa tekoa kuin Janakkalan koruommel, mutta tyylliseltä kokonaisvaikutelmaltaan melko samankaltainen Janakkalan kasukan kanssa. Huomio kiinnittyy varsinkin pyhimysten samantyyliisiin pukuihin, joiden pintakuviointia on elävöitetty vertikaalisilla ompeleilla. Janakkalan pyhimysten kasvot on muotoiltu hieman tarkemmin ja yksityiskohtaisemmin kuin Frankfurtin pyhimyksillä.¹⁸⁷

Keski-Reinin alueen koruompeleista ks. s. 22. Keski-Reinin lisäksi Janakkalan tyyliiset ristiinnaulittu-aiheiset esitykset ovat olleet yleisiä myös Westfalenin alueella. Westfalenin alueen koruompeleista ks. s. 22.

5.8. MESSUKASUKKA KALANNIN KIRKOSTA (kuva 71)

Omistaja Suomen kansallismuseo.¹⁸⁸ KM inv.no 5633:28.

Kasukka

takapituus: 126 cm, leveys: 67 cm

kasukan kangas: Kasukka koostuu vain selkäpuolesta. Kangas on italialaista 1400-luvun tyyppistä punaista atlaspohjaista silkkidamastia, jossa on keltaisia granaattiomena-aiheisia silkkikuvioita. Kangas koostuu kappaleista. Kaksi suurta osaa on ommeltu yhteen vyötärön kohdalta punaisella langalla. Helman keskelle on ommeltu kolmiomainen suikale. Kasukassa ei ole vuorikangasta.

¹⁸⁶ Stolleis 1992, 165-167, Tafel 1.

¹⁸⁷ Ks. myös ATA Pietas nr 6597/90 saksalaista tekoa oleva messukasukka 1400-luvun lopulta.

¹⁸⁸ Kasukka on inventoitu Suomen kansallismuseon kokoelmiin vuonna 1910. KMHK/pääl.

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: tasavartinen latinalainen risti
pituus: 81 cm, leveys: 8,5- 9,5 cm
ompelutekniikka: ketjupisto, laakapisto, sidepisto, aplikointi
lankojen materiaali: pellavalanka, villalanka

koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: kaksi *apostolia*

aiheen kuvaus: Koruommel on tehty vanhan ristin osista.¹⁸⁹ Risti on sommiteltu sinisistä, vihreistä ja punaisista toimikaskuteisista villakankaan kappaleista, jotka muodostavat päälle ommeltujen figuurien taustan. Punaisten baldakiinikehysten alla on ollut pyhimyksiä, joista kaksi on säilynyt. Ne on leikattu vaaleanruskeasta pellavasta ja koristeltu vaaleansinisillä ja vaaleanruskeilla langoilla. Keskimmäisessä kuvakentässä seisoo apostoli *Andreas* X-risteineen. Hänen puvussaan ja suussaan on punaisia lankasäikeitä. Alimmalla miespuolisella pyhimyksellä ei ole attribuuttia. Ristin reunaa kiertää ohut sininen nauha.

Kasukan kunto:

Kasukan kangas on melko hyvin säilynyt, samoin melko kömpelöä tekoa oleva koruommel.

Kirkko

Kalannin alueen pitäjälaitos kehittyi esihistoriallisella ajalla. Kirkollinen jako seurakuntiin noudatti tätä pakanuuden aikaista pitäjäjako.¹⁹⁰ Ensimmäisen kerran Kalandia mainitaan 1332, joko pitäjää tai kihlakuntaa tarkoittavana. Vuodesta 1411 käytetään myös nimeä Uusikirkko, joka vakiintui pitäjän nimeksi vuoteen 1936 saakka.¹⁹¹ Kalannin seurakunta on peräisin 1300-luvun lopulta.¹⁹²

Seudun ensimmäinen kirkonpaikka lienee ollut Putsaaren kappeli Uudenkaupungin saaristossa. Keskiajan alkupuolella Uudenkirkon alueella on todennäköisesti ollut neljä kirkollista kokonaisuutta. Itäisen seurakunnan Kodialan kylässä on jäljellä vielä kaikille Pyhille pyhitetyn kirkon perusta. Länsiosassa on ollut kolme seurakuntaa. Jokilaakson pitäjässä Villilän kylässä on luultavasti ollut vaatimaton puukirkko, Vellun pitäjän kirkko on sijainnut Velluan kirkkomäellä, ja alueen keskeisenä kirkkona on ollut jo edellä mainittu Putsaaren kirkko. Pitäjät yhdistettiin luultavasti 1300-luvun lopulla, jolloin rakennettiin nykyinen "Uusi kirkko" muiden jäädessä kappeleiksi.¹⁹³

Tove Riskan mukaan Kalannin Pyhälle Olaville omistettu harmaakivikirkko rakennettiin 1300- ja 1400-lukujen vaihteessa. Sakaristo on luultavasti kuulunut vanhempaan paikalla sijainneeseen puukirkkoon.¹⁹⁴ Markus Hiekkasen mukaan holvit ja tukipilarit rakennettiin vasta myöhemmin 1460- ja 1470-luvuilla.¹⁹⁵

Kirkossa on säilynyt keskiaikaista maalauskoristelua. Sakariston kuoriholvin maalaukset, mm. kirkkoisät ja evankelistat on tehnyt Mälarenin alueen ns. Erentunan

---

¹⁸⁹ Riska 1959, 200.

¹⁹⁰ Paasio 1973, 23.

¹⁹¹ Luostarinen 1980, 104; Riska 1959, 164.

¹⁹² Luostarinen 1980, 104.

¹⁹³ Riska 1959, 164-165.

¹⁹⁴ Riska 1959, 174.

¹⁹⁵ Hiekkänen 1994, 219.

ryhmään kuulunut taiteilija 1400-luvun keskivaiheilla.¹⁹⁶ Runkohuoneen maalaukset on vuosilta 1470-1471. Ne on maalannut Pietari Henrikinpoika, jonka mukaan tavallisesti nimitetään koko 1470-80 -luvuilla tehtyjen realististen maalausten koulukuntaa; puhutaan joko Kalannin ryhmästä tai Pietari Henrikinpojan koulusta.¹⁹⁷ Runkohuoneen maalausten aiheina on mm. evankelistasymboleita, kirkkoisia sekä pyhimyslegendoja.¹⁹⁸

Kalannin kirkosta on säilynyt runsaasti keskiaikaista esineistöä. Tunnetuin lienee Pyhän Barbaran alttaritaulu, joka on hampurilaisen Meister Francken tekoa 1400-luvun alkuvuosikymmeniltä.¹⁹⁹ Kirkosta on säilynyt myös kotimaista tekoa olevat keskiaikaiset penkit 1400-luvun loppupuolelta.²⁰⁰ Näiden lisäksi on useita veistoksia, jotka voidaan ajoittaa 1300-luvun lopun alkuvuosikymmeniltä 1500-luvun alkupuolelle saakka.²⁰¹

Kalannin kirkon kalustoluettelot alkavat vuodelta 1643. Vanhin asiakirja on vuodelta 1621 kopioitu pappilan rakennuksia koskeva luettelo, joka on päivätty 1411.²⁰²

Kasukka

Kalannin kirkolla lienee aikoinaan ollut runsas varasto kirkollisia tekstiileitä. Vuoden 1644 kalustoluettelossa mainitaan kuusi vanhaa kasukkaa, kolme "mistranzia" (dalmatika?) sekä punainen piispankaapu. Mahdollisesti näistä kasukoista neljä, dalmatikoista yksi sekä piispankaapu kuuluvat nykyään Kansallismuseon kokoelmiin.²⁰³ Vuoden 1826 kalustoluettelossa mainitaan 9 erilaista tekstiiliä, jotka ovat "gamla och obrukbara af olika colourer och värden" sekä "1 munkkåpa utan anteckningar."²⁰⁴ Piispankaapu hävisi 1800-luvun lopulla.²⁰⁵

Vihreä silkkidamastinen ja kultakudontainen Lucca-kankainen dalmatika on valmistettu 1400-luvun paikkeilla.²⁰⁶ Seurakunnan vanhin, 1300-luvulta tai 1400-luvun paikkeilta säilynyt vihreä kulta- ja hopeakudontainen silkkidamastikasukka on myös ns. Lucca-kangasta. Kasukassa ei ole kuva-aiheita koristeltua koruommeltua ristiä.²⁰⁷

Kalannin kirkosta säilyneiden keskiaikaisten tekstiilien runsaus ja arvo on herättänyt pohdintoja niiden alkuperästä. Upsalan yliopiston dosentti Eric Segelbergin

---

¹⁹⁶ Riska 1959, 174-175; Riska 1987 c, 130-131.

¹⁹⁷ Riska 1959, 175; Riska 1987 c, 145.

¹⁹⁸ Riska 1959, 176-178; Riska 1987 c, 148, 150.

¹⁹⁹ Nordman 1964, 628; Riska 1959, 183.

²⁰⁰ Riska 1959, 181-182.

²⁰¹ Nordman 1964, 628; Riska 1959, 193-197.

²⁰² Riska 1959, 166.

²⁰³ Riska 1959, 201.

²⁰⁴ Kal. 1826. Kalustoluettelot 1826-1867. KA mf JK 105.

²⁰⁵ Riskan mukaan on mahdollista, että kadonnut kaapu on sama kuin Kansallismuseon kuorikaapu KM inv. no 5633:29. Riska 1959, 201.

²⁰⁶ KM inv.no 4329:4.

²⁰⁷ KM inv.no 4329:5; Ks. myös Rauman kuorikaavun (KM inv.no 2004) kuosi, joka on Luccassa tai Venetsiassa kudottua silkkikangasta 1300-luvun lopulta tai 1400-luvun alusta.

mielestä on epätodennäköistä, että pienestä seutukirkosta olisi säilynyt dalmatika, mikä edellytti, että jumalanpalveluksessa tarvittiin kolme pappia tai ainakin pappi ja kaksi diakonia. Dalmatikaahan käytetään yleisesti parina tunicellan kanssa, joka oli subdiakonin vaate.²⁰⁸ Riitta Pykkäsen mukaan arvokkaat tekstiilit ovat saattaneet alunperin kuulua Turun tuomiokirkkoon, josta ne jossakin vaiheessa on siirretty Kalantiin.²⁰⁹

Vuoden 1644 kalustoluettelossa mainittu vanhan kasukan tai kaavun jäänteistä valmistettu punapohjainen ja keltakuviainen messukasukka on mukana myös Anne Kjellbergin tutkimuksessa *Sju kirketekstiler fra senmiddelalderen*. Hän on vertaillut kasukan koruommelta kahteen ruotsalaiseen koruompeleeseen.

Ruotsalaisesta Rön kirkosta on säilynyt messukasukka (kuva 72), jonka selkäpuolen haarukkaristiin on kuvattu viisi miespuolista pyhimystä. Ylimpänä kuvakentässä on apostoli Paavali, seuraavina apostolit Johannes, Andreas ja Tuomas. Ristihaaroissa olevalla kahdella pyhimyksellä ei ole näkyvää attribuuttia. Etupuolella on yksi miespuolinen pyhimys. Koruompeleessa käytetty kangas ja lankamateriaalit sekä ompelutekninen toteutus muistuttavat Kalannin koruommelta. Kummankin lattia on vihreää, tausta sinistä ja baldakiinikoriste punaista villakangasta. Apostolihahmot on ommeltu erilliselle pellavapohjalle. Ompeluun on käytetty sidepistoja, halkaistuja ketjupistoja ja laakapistoja.²¹⁰

Rön ja Kalannin koruompeleet eroavat toisistaan lähinnä baldakiinikatosten muotoilussa. Rön pyöreä holvikaari jakaantuu kahteen ruoteeseen, jonka taustalla on tiiliseinäjäljittelyä. Holvikaaren päällä on kaksi kolmikulmaista ikkunaa. Kalannin holvikaarikoriste muodostuu viidestä ruoteesta, jotka kasvavat horisontaalisesti merkitystä linjasta. Holvikaaren taustalla ei ole tiiliseinän jäljittelyä, mutta sen päällä on vielä Rön tavoin kaksi kolmikulmaista ikkunaa. Molempien koruompeleiden arkkitehtuurikatokset päättyvät kattotiilikoristeluun.²¹¹

Toinen Kalannin koruommelta muistuttava tekstiili on peräisin ruotsalaisesta Trehörnan kirkosta (kuva 73). Messukasukan selkäpuolen koruompeleeseen on kuvattu neljä miespuolista pyhimystä. Ylimmässä kuvakentässä on apostoli Pietari, keskellä Neitsyt Maria ja alinna apostoli Andreas. Vasemmassa ristiharassa on apostoli Bartholomeus, oikeassa apostoli Tuomas. Etupuolelle on kuvattu Filippus. Rön koruompeleen tavoin ristin kangas- ja lankamateriaalit, väritys, pistot sekä ompelutekninen toteutus muistuttavat Kalannin tyyliä. Pienenä eroavaisuutena voidaan mainita, että Trehörnan apostolit seisovat kukkia kasvavalla maakumpareella, eivät lattialla, ja että Trehörnan holvikaarikoriste muodostuu neljästä eikä viidestä ruoteesta.²¹²

Kjellbergin mukaan Kalannin, Rön ja Trehörnan koruompeleet kuuluvat ryhmään, jolle on tunnusomaista villakangastilkujen käyttö arkkitehtuurikenttien taustalla.

---

²⁰⁸ Eric Segelbergin kirje Suomen kansallismuseolle 2.11.1965. Kalannin kirkko.MV/top.

²⁰⁹ Riitta Pykkäsen kirje Eric Segelbergille 10.11.1965. Kalannin kirkko. MV/top.

²¹⁰ Kjellberg 1975, osa 1, 8-10, 76.

²¹¹ Kjellberg 1975, osa 1, 76.

²¹² Kjellberg 1975, osa 1, 78.

Lisäksi ompeluun käytettyjen lankojen materiaalina on silkki- ja metallilankojen sijaan saatettu käyttää yksinkertaisia villa- ja pellavalankoja.²¹³ Kjellberg jatkaa vielä, että todennäköisesti työpajalla on ollut käytettävissään useita erilaisia arkkitehtuurikehysten, apostoli- ja Maria-kuvien piirrosmalleja. Ompelijoita on ollut useita, joten koruompeleiden taiteellinen taso vaihtelee.²¹⁴

Rön koruompeleen tyylikäs ja täsmällinen ompelutyyli eroaa selvästi Kalannin karkeasta ja jokseenkin mielivaltaisesta tyylistä. Tyyllinen kokonaisuus on jokaisessa kolmessa koruompeleessa sen sijaan toteutettu samalla yksinkertaisella menetelmällä. Tarkoituksena on saada aikaan mahdollisimman koristeellinen vaikutelma kohtuullisin kustannuksin. Tähän on päästy siten, että pellavapohjaisten pyhimyshahmojen pukujen päälle on ommeltu laskosten poimut, attribootit, kasvot ja kädet erillisillä silkkilangoilla. Tällä tavoin on saatu aikaan plastinen vaikutelma. Koristeellisuutta on vielä korostettu horisontaalisilla ompeleilla. Samanlaiset päälle ommellut horisontaaliset sekä vertikaaliset linjat toistuvat myös lattiasa ja taustassa.²¹⁵

Työpajan apostolienkuvien mallina ovat olleet graafiset lehdet. Trehörnan kasukan Pietarin kuva on ommeltu peilikuvana flaamilaisen mestari WA:n kuparipiirroksen mukaan. Rön kasukan Johanneksen mallina on myös ollut flaamilaisen mestarin, mestari FVB:n graafinen lehti (kuva 24). Molemmilla mestareilla oli yhteydet Bryggeen ja he toimivat 1400-luvun toisella puoliskolla. Näin ollen Rön ja Trehörnan apostoleiden esikuvat voidaan yhdistää flaamilaiseen taiteeseen, kun taas baldakiinikatosten arkkitehtuurimuodot yksinkertaisine pyörökaarineen ovat olleet tavallisimpia saksalaisessa taiteessa.²¹⁶

Tove Riskan mukaan Kalannin kasukan risti on todennäköisesti norjalaista tekoa, ehkä Trondheimistä.²¹⁷ Kjellbergin mukaan väitettä trondheimilaisesta työpajasta ei kuitenkaan ole pystytty todistamaan.²¹⁸ Hänen tutkimuksestaan käy selvästi ilmi, että Kalannin koruompeleen tyyppisiä villakankaasta tehtyjä tekstiileitä on valmistettu pääasiassa Saksassa ja Alankomaissa sekä myös Englannissa.²¹⁹ Lisäksi esim. Rön kasukan apostoleiden mallikuvien esikuvina käytettyjä grafiikanlehtiä käytettiin useissa eri työpajoissa ympäri Eurooppaa.²²⁰

Tutkimuksensa lopuksi Kjellberg toteaa kokoavasti, että yleisten tyylipiirteiden perusteella Kalannin, Rön ja Trehörnan koruompeleiden valmistusmaa on Saksa. Tärkeimpänä perustelunaan hän pitää yksinkertaista ompelutekniikkaa ja kohtuullisiin kustannuksiin perustuvaa villakankaan sekä pellavalankojen käyttöä.

---

²¹³ Kjellberg 1975, osa 1, 96.

²¹⁴ Kjellberg 1975, osa 1, 79.

²¹⁵ Kjellberg 1975, osa 1, 79.

²¹⁶ Kjellberg 1975, osa 1, 98.

²¹⁷ Riska 1959, 200. Riska perustaa havaintonsa Agnes Geijerin teokseen *En trøndersk broderiverkstad från medeltiden*, kuva s. 84. Viking 1953, Oslo.

²¹⁸ Kjellberg 1975, osa 1, 5.

²¹⁹ Kjellberg 1975, osa 1, 99.

²²⁰ Kjellberg 1975, osa 1, 5.

Hän ei kuitenkaan nimeä mitään tiettyä työpajaa.²²¹ Kjellberg ajoittaa Rön, Trehörnan ja Kalannin koruompeleet 1475-1524-luvuille.²²²

5.9. MESSUKASUKKA KALANNIN KIRKOSTA (kuva 74)

Omistaja Suomen kansallismuseo.²²³ KM inv.no 5633.27.

Kasukka

takapituus: 118 cm, leveys: 77 cm

etupituus: 93 cm, leveys: 70 cm

kasukan kangas: kellertäväksi haalistunut (aikaisemmin punainen) italialainen 1400-luvun tyyppinen leikattu granaattimenakuviainen sametti. Vuori on sinistä pellavaa.

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: haarukkarististä jäljellä oikea ristihaara

pituus: cm, leveys: 13,5 cm

ompelutekniikka: häivepisto, ketjupisto, laakapisto, sidepisto,

lankojen materiaali: pellavalanka, silkkilanka, villalanka

etupuolen ristin muoto: haarukkaristi

pituus: cm, leveys: 13,5 cm

ompelutekniikka: etupisto, halkaistu varsipisto, häivepisto, kaksoissidepisto, laakapisto, aplikointi

lankojen materiaali: pellavalanka, silkkilanka, villalanka

koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *pyhimys*; etupuoli: *pyhimyksiä*

aiheen kuvaus: Etupuolen haarukkaristin vasemmassa ristiharassa sinisen baldakiinikatoksen alla ruskealla lattialla seisoo sinipukuinen ja oranssiviittainen apostoli *Tuomas* (?), jolla kädessään kirja ja peitsi tai miekka. Keskellä sinisen baldakiinin alla ruskealla kuluneella lattialla vaaleanruskeapukuinen ja keltavihreäviittainen apostoli *Bartolomeus* kädessään kirja sekä veitsi. Ristin keskellä punaisen baldakiinikatoksen alla keltavihreällä lattialla sinipukuinen, punaviittainen ja vihreähattuinen apostoli *Tuomas* kädessään kulmasaha. Alinna sinisen baldakiinikatoksen alla ruskealla lattialla oranssipukuinen ja vihreäviittainen kirjaa lukeva ja ristisauvaa pitelevä apostoli *Filippus*. Koristeena on käytetty kahta erilaista baldakiinityyppiä. Koruommelta koristaa harmaanruskea pellavainen tausta. Figuurit on ommeltu erilliselle pellavapohjalle, johon ne on hahmoteltu ja sen jälkeen kiinnitetty pohjakankaaseen. Kiinnitykseen on käytetty vaaleansinistä lankaa. Ristiä kiertää ohut punainen nauha.

Selkäpuolen oikeassa ristiharassa on violetin baldakiinikatoksen alla ruskealla lattialla sinipukuinen ja punaviittainen kirjaa lukeva apostoli *Jaakob nuorempi* kädessään sauva. Figuuri on ommeltu erilliselle pellavapohjalle, johon se on hahmoteltu ja sen jälkeen kiinnitetty pohjakankaaseen. Apostolinkuvan alapuolella on vihreälle kankaalle sidepistoin ommeltu kolmilehtinen kukka-aihe. Ristiharaa kiertää ohut punainen nauha. Huomioitavaa on, että etupuolen vasen ristihaara jatkuu katkeamattomana nauhana selkäpuolelle, jolloin etu- ja selkäpuolen ompeleiden välillä ei ole saumaa.

Kasukun kunto

Kasukun kangas ja vuorikangas ovat pahoin haalistuneita ja kulueita. Samettia on paikattu monesta kohtaa vaaleanruskeilla ompeleilla. Koruommel on melko hyvin säilynyt.

Kirkon tiedot ks. s. 98.

---

²²¹ Kjellberg 1975, osa 1, 99.

²²² Kjellberg 1975, osa 2, 16, 23, 27.

²²³ Kasukka on inventoitu Suomen kansallismuseon kokoelmiin vuonna 1910. KMHK/pääl.

Kasukka

Vuoden 1644 kalustoluettelossa mainittu kellertäväksi haalistunut granaattiomenakuviainen messukasukka on mukana myös Anne Kjellbergin tutkimuksessa *Sju kirketekstiler fra senmiddelalderen*. Hän on vertaillut kasukan koruommelta jo ensimmäisen Kalannin (5.8.) kasukan yhteydessä käsiteltyyn Trehörnan kasukkaan (kuva 73). Trehörnan kasukan apostolinkuvista Bartolomeus, Tuomas ja Filippus tavataan myös Kalannin koruompeleessa. Kuvat on piirretty saman esikuvan mukaan. Myös esitysten koot vastaavat toisiaan.²²⁴

Kalannin koruompeleen tyyllinen kokonaisvaikutelma poikkeaa kuitenkin suuresti Trehörnan kasukasta. Kuten sivulla 110 mainitaan, Trehörnan koruompeleen pellavakankaalle ommeltujen, horisontaalisesti koristeltujen pyhimyskuvien taustalla on käytetty villakangastilkkuja. Kalannin koruompeleessa ei ole käytetty koristeena villakangasta, vaan apostolikuvat ja niiden taustat on ommeltu erivärisin pistoin. Myös Kalannin henkilöhahmojen kasvojen muotoilu raskaine kaarevine luomineen on erilainen kuin Trehörnan apostolien.

Kjellberg näkee yhtäläisyyksiä Trehörnan ja Kalannin arkkitehtuurikehysten muotoilussa.²²⁵ On kuitenkin huomattava, että Kalannin baldakiinikatoksissa on käytetty kahta erilaista mallia. Bartolomeuksen ja Filipin taustalla on melko yksinkertainen malli, joka kasvaa horisontaalisesti merkitystä linjasta. Malli muistuttaa Trehörnan (kuva 73) ja ensimmäisen Kalannin (kuva 71) kasukan baldakiinikaaria. Tuomasten ja etupuolen Jaakob nuoremman taustalla oleva malli puolestaan on enemmän sukua Rön mallille (kuva 72).

Kjellbergin mukaan Kalannin ja Trehörnan koruompeleiden samankaltaisuudet johtavat seuraavanlaiseen hypoteesiin: messukasukat on ommeltu samassa työpajassa. Työpajassa on valmistettu sekä yksinkertaisia, halvoista materiaaleista tehtyjä tekstiileitä että kalliita paramenteja. Se että Kalannin kirkosta on säilynyt myös toinen kasukkaa muistuttava tekstiili (Kalannin ensimmäinen kasukka) tukee väitettä samasta työpajasta. Luultavasti tekstiilit on tilattu kirkkoon yhtä aikaa.²²⁶

Kjellberg jatkaa kuitenkin, että edellä mainittua teoriaa vastaan puhuu se seikka, että Rön ja Kalannin koruompeleissa käytettyjen apostoliesitysten ja arkkitehtuurimallien esikuvia on käytetty monissa muissakin pohjoiseurooppalaisissa työpajoissa. Trehörnan ja Kalannin koruompeleita ei voi sijoittaa samaan työpajaan pelkästään arkkitehtuurimallien perusteella. Kjellbergin mukaan tyyllisen kokonaisvaikutelman erilaisuudesta johtuen Kalannin koruommel ei ole valmistettu samassa työpajassa kuin Trehörnan kasukka.²²⁷

Kuten edellä ensimmäisen Kalannin kasukan yhteydessä näimme, Kjellbergin mukaan Trehörnan apostoleiden esikuvat voitiin yhdistää flaamilaiseen taiteeseen, mutta itse koruommel on saksalaista tekoa. Kalannin koruompeleen valmistusmaan

---

²²⁴ Kjellberg 1975, osa 2, 151.

²²⁵ Kjellberg 1975, osa 2, 151.

²²⁶ Kjellberg 1975, osa 2, 151.

²²⁷ Kjellberg 1975, osa 2, 151.

alkuperää hän ei ole pohtinut, mutta tyyllillisen kokonaisvaikutelman perusteella ajoittaa kasukan 1475-1525-luvuille.²²⁸

Kjellberg on tutkimuksessaan käsitellyt norjalaista Veöyn messukasukkaa (kuva 75), jonka selkä- ja etupuolen haarukkaristeihin on kuvattu miespuolisia apostoleita. Kasukan kangas on alankomaalaista tekoa vuosilta 1475-1525, mahdollisesti myös koruommel.²²⁹ Kasukan etu- ja selkäpuolen haarukkaristeihin on ommeltu yksi kolmielehtinen koriste-aihe. Mielestäni tämä koriste-aihe muistuttaa Kalannin kasukan etupuolen samantyylistä koristetta. Veöyn koruompeleen kolmielehtinen koriste-aihe poikkeaa Kalannin koristeesta siinä, että vihreä lehti on ommeltu, toisin kuin Kalannin vihreästä silkkikankaasta valmistettu koriste. Tyyllillisesti haarukkaristejä koristavat lehti-aiheet ovat kuitenkin samankaltaisia.

Veöyn koruompeleen tyyllillinen kokonaisvaikutelma on melko erilainen kuin Kalannin koruompeleen. Apostolihahmot, samoin kuin arkkitehtuurikoristeet on selvästi piirretty eri esikuvien mukaan kuin Kalannin kuvat. Yhteistä koruompeleille on kuitenkin massatuotantomainen vaikutelma.

Tove Riskan mukaan Kalannin koruommel saattaa olla saksalaista tekoa.²³⁰ Karen Stolleisin mukaan koruommel ei todennäköisesti ole saksalaista tekoa, ei ainakaan Keski-Reinin tai Ala-Reinin alueelta.²³¹ Mielestäni on mahdollista, että Veöyn koruompeleen tavoin myös Kalannin koruommel on alankomaalaista tai alankomaalaiselle ja saksalaiselle rajaseudulle sijoittuvan ryhmän tekoa. Ks. myös Lapinjärven (kuva 88) ja Vesilahden (kuva 150) koruompeleet.

5.10. MESSUKASUKKA KALANNIN KIRKOSTA (kuva 76)

Omistaja Suomen kansallismuseo.²³² KM inv.no 5633:35.

Kasukka

takapituus: 124 cm, leveys: 88 cm

etupituus: n.120 cm, leveys: n.70 cm

kasukan kangas: Kiinalainen, luultavasti myöhäiskeskiaikainen brokadi.²³³ Lohenvärisellä pohjalla on vaaleanvihreällä pujotettuja granaattiomenakuvioita ja keltaisia kukkia keltaisine ja sinisine lehtineen.

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: ollut tasavartinen latinalainen risti

pituus: ollut 120cm, leveys: ollut 10 cm

ompeleuttekniikka: häivepistot, sidepistot

lankojen materiaali: pellavalanka, silkkilanka

koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *ristiinnaulitseminen*, josta on jäljellä oikeanpuoleinen käsivarsi.

aiheen kuvaus: Elämänpuurististä on säilynyt oikeanpuoleisen ristihaaran oksa, joka on ommeltu sinivihreillä silkki- ja pellavalangoilla. Jäljellä olevan käsivarren ompeleet ovat kuluneet. Käsivarren

²²⁸ Kjellberg 1975, osa 2, 73.

²²⁹ Kjellberg 1975, osa 1, 72-73, 106-108; Kjellberg 1975, osa 2, 51.

²³⁰ Riska 1959, 199.

²³¹ Karen Stolleisin kirje Tiina Eskeliselle 28.7.1997.

²³² Kasukka on inventoitu Suomen kansallismuseon kokoelmiin vuonna 1910. KMHK/pääl.

²³³ Riska 195, 200.

lisäksi koristeena on kaksi vaaleanruskeaa ympäriä, mahdollisesti kukkia. Ristihaaran tausta on ommeltu vaaleanruskeilla pellavatyypillä langoilla. Ristiä kiittää ohut vaaleanruskea nauha. Risti on ommeltu kankaaseen vaaleansinisellä langalla.

Kasukan kunto Kankaan värit ovat haalistuneet muualta, paitsi myöhemmin hävinneen ristin alta, josta kankaan kuviointi näkyy melko selvästi.

Kirkon tiedot ks. s. 98.

Kasukka

Mahdollisesti kasukka on yksi vuoden 1644 kalustoluettelossa mainituista kasukoista. Koska koruompeleesta on jäljellä vain oikea ristihaara, kuva-aihetta ei pystytä tässä tutkimuksessa tutkimaan tarkemmin.

5.11. MESSUKASUKAN RISTI KARJAAN KIRKOSTA (kuva 77)

Omistaja Suomen kansallismuseo.²³⁴ KM inv.no 2381.

Kasukka

kasukan kangas: Ristin taustalla on ollut sininen pikkukukallinen kangas ja punainen vuori. Kangas ei ole ollut alkuperäinen. Tekijällä ei ole tietoa, milloin kangas on kiinnitetty ristiin, mahdollisesti restauroinnin yhteydessä. Kangasta ei enää ole. Ristissä on ollut jälkiä mustasta sametista, joka selvästikään ei ole ollut alkuperäinen. Lisäksi reunaa on kiertänyt valkoinen silkkikangas, joka on ollut niin haurasta, että saattoi olla samalta aikakaudelta kuin koruommel.²³⁵

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: haarukkaristi
pituus: 124 cm, leveys: 17,5 cm
ompelutekniikka: atlastot, häivepistot, lasuuripistot
lankojen materiaali: kultalanka, silkkilanka
etupuolen ristin muoto: haarukkaristi
pituus: 103,5 cm, leveys: 17,5cm
ompelutekniikka: atlastot, häivepistot, lasuuripistot
lankojen materiaali: kultalanka, silkkilanka

koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *Tietäjän kumarrus, ympärileikkaus, Jeesus viedään temppeliin.*
etupuoli: *Jeesuksen syntyminen ja enkelten ilmoitus paimenille, Marian ilmestyminen, Marian ja Elisabetin kohtaaminen*

aiheen kuvaus: Selkäpuolelle haarukkaristin ristihaaroihin on kuvattu *tietäjän kumarrus*. Kuvaryhmän keskellä on Jeesus-lasta sylissään pitävä kultaviittainen *Neitsyt Maria*, vihreäpukuinen *Joosef* sekä yksi kultapukuinen parrakas kuningas *Kaspar*, joka polvistuu antamaan Jeesus-lapselle lahjaa, joka on pikari. Heidän takanaan on kullavärinen seimäitä ja sininen baldakiinikatos. Syntymätapahtuman yläpuolella haarukkaristin keskihaarassa on kolmen henkilön ryhmä. Vasemmalla on sinipukuinen enkeli, keskellä punaviittainen *Isä Jumala*, oikealla vihreäpukuinen enkeli. Vasemmassa ristihaarassa seisoo sinistä kuninkaanhattua pitelevä parraton nuori kultapukuinen kuningas *Balthasar*, joka osoittaa kädellään takanaan olevaa henkilöryhmää, kulta-arkkia, kamelia, hevosta ja aasia (aasi saattaa olla myös hevonen). Kuninkaan vieressä olevalla miehellä (palvelija?) on kirkkaanvärinen asukokonaisuus: sininen kullalla kirjottu hattu, keltavihreä tunika, sinivuorinen punainen viitta sekä punaiset housut ja oranssit kengät. Palvelijan takana olevalla ruskealla kamelilla on sininen loimi, vaaleanruskealla hevosella ratsastavalla miehellä sininen puku ja punainen hattu. Kuvan reunassa olevalla aasia pitelevällä miehellä on sininen hattu ja vihreä puku. Oikeassa ristihaarassa alinna kultapukuinen parrakas kuningas

²³⁴ Koruommel on talletettu Suomen kansallismuseon kokoelmiin 1910. Inv. no 2381. KMHK/pääl.

²³⁵ KM inv.no 2381, KM inv. no 5633:25. KMHK/pääl.

Melchior ojentaa Jeesus-lapselle kullanväristä lahjaa (suitsutusastia?). Kuninkaalla on kultakoristeinen lipallinen punainen hattu. Kuninkaan takana on ruskeaa kamelia hoitava mies, jolla on sininen hattu, punainen pusero, siniset housut ja ruskeat kengät sekä vyötäröllä roikkuva pussi. Kamelin loimi on sininen. Äärimmäisenä oikealla on punainen ja valkoinen hevonen, joilla on kultaiset loimet. Valkoisella hevosella ratsastaa sinipukuinen ja punahattuinen mies. Maa-osat on ommeltu keltavihreällä. Kuvakentän keskelle on kuvattu *ympärileikkaus*. Vasemmalla oleva sinipukuinen ja kultaviittainen *Neitsyt Maria* pitelee kullanvärisen pöydän päällä olevaa Jeesus-lastaa. Pöydän päässä seisoo keltapukuinen ja punahattuinen nainen. Hänen oikealla puolellaan on kultaiseen koristeelliseen asuun pukeutunut ylipappi. Hänellä on keltainen päähine, josta riippuu vaaleansininen koristenauha. Ryhmän yläpuolella on sininen baldakiinikatos, alapuolella keltaisella ja vihreällä ommeltu ruutulattia. Alimman kuvakentän aiheena on *Jeesus viedään temppeliin*. Kuvan vasemmassa laidassa oleva punapukuinen ja kultaviittainen *Neitsyt Maria* pitelee Jeesus-lastaa yhdessä parrakkaan miehen, ylipappina toimivan *Simeonin* kanssa. Miehen puku on kullanvärinen, viitta ruskea. Ryhmän takana on hattupäinen naisprofeetta *Hanna*. Ryhmän yläpuolella on sininen baldakiinikatos, alapuolella oleva ruutulattia on keltainen ja vihreä.

Etupuolelle haarukkaristin ristihaaroihin on kuvattu *Jeesuksen syntyminen ja enkelten ilmoitus paimenille*. Kuvan keskellä Jeesus-lapsi makaa maassa *Marian* ja *Joosefin* välissä. Marialla on kullanvärinen puku ja sininen viitta, Joosefilla sininen puku ja kultainen viitta. Heidän takanaan on kullanvärinen seimäitä ja sininen baldakiinikatos. Vasemmassa ristihaarassa aidan takana seisoo kaksi enkeliä. Vasemmanpuoleisella on kullanvärinen, oikean puoleisella tummanvihreä puku. Molemmilla on siniset siivet. Enkelten takana on kaksi paimenta ja enkeli. Etummaisella paimenella on sininen puku, punaiset housut ja punainen hattu. Kädessään hänellä on sauva. Paimen on kääntynyt syntymätapahtumaa kohti. Takimmainen ruskeapukuinen paimen on kääntynyt kuvaesityksen nurkassa olevaa sinipukuista kielinauhaa pitelevää enkeltä kohti. Oikeassa ristihaarassa aidan takana on myös kaksi enkeliä. Vasemmanpuoleisella on ruskea, oikean puoleisella kullanvärinen puku. Molemmilla on punaiset siivet. Enkelten takana on kaksi paimenta ja enkeli. Etummaisella paimenella on punainen puku, siniset housut ja sininen hattu. Kädessään hänellä on sauva. Paimen on kääntynyt syntymätapahtumaa kohti. Takimmainen keltapukuinen paimen on kääntynyt kuva-esityksen nurkassa olevaa kultapukuista kielinauhaa pitelevää enkeltä kohti. Maa-osat on ommeltu kelta-vihreällä. Kuvakentän keskelle on kuvattu *Marian ilmestys*. Vasemmalla oleva kielinauhaa pitelevä kultapukuinen enkeli *Gabriel* lähestyy koristeellisessa kultatuolisessa istuvaa *Neitsyt Mariaa*. Hänen pukunsa on punainen, kullanvärissä viitassa on sininen vuori. Yläpuolella oleva baldakiinikatos on sininen, ruutulattia on keltainen ja vihreä. Alimman kuvakentän aiheena on *Marian ja Elisabetin kohtaus*. Vasemmassa seisovalla *Marialla* on punainen puku, kullanvärisen viitan vuori on sininen. Oikealla seisovalla *Elisabetilla* on kullanvärinen puku. Yläpuolella oleva baldakiinikatos on sininen, maaosat on ommeltu keltaisella ja vihreällä. Pylväitä tehostavat mustat ompeleet ovat myöhempiä lisäyksiä.

Kasukan kunto

Risti on erittäin hyvässä kunnossa. Se on restauroitu vuosina 1888 ja 1938.²³⁶

Kirkko

Länsi-Uusimaa muodostettiin omaksi linnaläänikseen 1300-luvun lopulla, ja sitä valvottiin samaan aikaan rakennetusta Raaseporin linnasta. Raaseporin linnalääniin kuuluivat Karjaa, Tenhola, Lohja Vihti kappelinaan, Kirkkonummi Espoo kappelinaan sekä Pohja, Inkoo ja Siuntio. Näyttääkin ilmeiseltä, että Länsi-Uusimaa miellettiin tuona aikana omaksi kokonaisuudekseen, joka maantieteellisesti erosi sitä ympäröivistä alueista, ja jota haluttiin hallita erikseen.²³⁷

Länsi-Uudenmaan väestöllisenä ja taloudellisenä keskuksena toimi Lohja, jonka kirkkoherra oli koko maakunnan rovasti. Lohjan kirkko oli myös alueen kookkain

²³⁶ KM inv.no 5633:25. KMHK/pääl.

²³⁷ Salonen 1987, 16.

kirkkorakennus. Raaseporin linnaläänin alkuvaiheessa Karjaa oli kuitenkin Ruotsille alueen luontevin keskus, koska se sijaitsi uusille vallanpitäjille lojaalilla ruotsalaisalueella.²³⁸

Karjaan emäseurakunta mainitaan asiakirjapapereissa ensimmäisen kerran 1300-luvun alussa. Vuodelta 1326 on säilynyt kirkkoherra Laurentiuksen sinetti.²³⁹ Markus Hiekkasen mukaan Karjaan nykyinen kolmilaivainen harmaakivikirkko rakennettiin 1460-1490-luvuilla.²⁴⁰ Kirkko oli pyhitetty Pyhälle Katariinalle.²⁴¹ Olof Hällströmin mukaan nykyisen kirkon paikalla on ollut puukirkko ainakin 1414.²⁴² Mahdollisesti Karjaan seudulla on ollut myös tätä vanhempi puukirkko.²⁴³

Karjaan kirkossa oli keskiajalla ainakin kolme alttaria. Pääalttari sijaitsi itäseinän vieressä kuori-ikkunan alla. Alttarilla oli kolme syvää nissiä, mahdollisesti reliikkejä varten.²⁴⁴ Kirkon seinillä on säilynyt mm. Kalannin koulukunnan maalauksia. Maalauksen aiheina on mm. omaleimaiset apostoleiden ja profeettojen kuvat.²⁴⁵

Kirkosta on säilynyt kymmenen veistosta.²⁴⁶ Vanhasta puukirkosta on peräisin kaksi työtä, Pyhän Olavin ja Kristuksen kuvat. Veistokset on valmistanut ns. Karjaan mestari ja ne ajoitetaan 1350-1400-luvuille.²⁴⁷ Loput veistokset ovat 1400-luvun alusta, lopusta sekä 1500-luvun alusta.²⁴⁸ Veistosten lisäksi kirkossa on luonnollisesti ollut myös muuta keskiaikaiseen jumalanpalvelukseen kuulunutta esineistöä, josta osa katosi Kustaa Vaasan kirkkoreduktion yhteydessä. Karjaalta takavarikoitiin mm. 2 kullattua monstranssia, öljyastia, solki ja nappi kuorikaavusta sekä lusikka ja kullattu risti.²⁴⁹

Koruommel

Karjaan kirkossa oli 1600-luvulla paljon arvokkaita tekstiilejä ja hopea-esineitä. Tekstiileiden joukossa oli ainakin yhdeksän messukasukkaa, josta neljä oli vanhaa.²⁵⁰ Koska kasukan kangas oli todennäköisesti vasta 1800-luvun tai myöhemmän ajan tyyppiä, sen perusteella ei voi arvioida, onko kasukka mahdollisesti mainittu jossakin inventaarissa.

Karjaan kirkko menetti suuren osan omaisuuttaan Ison vihan aikana (1713-1721). Vihollisen hyökätessä pitäjään elokuussa 1713 kätettiin kirkon omaisuutta

---

²³⁸ Salonen 1987, 15.

²³⁹ Kerkkonen 1952, 163.

²⁴⁰ Hiekkänen 1994, 214, 218, 250.

²⁴¹ Linna 1996, 160.

²⁴² af Hällström 1957, 53.

²⁴³ af Hällström 1957, 8-10.

²⁴⁴ af Hällström 1957, 27.

²⁴⁵ af Hällström 1957, 40-43; Riska 1987 b, 148.

²⁴⁶ af Hällström 1957, 44; Nordman 1964, 632.

²⁴⁷ Nordman 1964, 140-141.

²⁴⁸ Nordman 1964, 632.

²⁴⁹ af Hällström 1957, 55-56.

²⁵⁰ af Hällström 1957, 64-65.

veneeseen, mutta tästä huolimatta arvokas lasti joutui vihollisen haltuun.²⁵¹ Sodan jälkeen esineistöä hankittiin lahjoituksin ja kirkonkassan varoin - myös vanhoja esineitä, joita todennäköisesti saatiin halvalla. Lisäksi joitakin sodan aikana kadonneita esineitä saatiin takaisin. 1600-luvun prameisiin lahjoituksiin verrattuna 1720-luvun lahjoitukset olivat sangen vaatimattomia ja kuvastivat aikakauden varattomuutta.²⁵² Vuoden 1725 inventaariossa mainitaan yksi messukasukka.²⁵³ 1700-luvun lopulla esineistöä täydennettiin myös melko niukasti.²⁵⁴

Museoviraston historian toimiston kuva-arkiston mukaan risti on valmistettu flanderilaisessa Gentin-Brysselin koulun ateljeessa 1500-luvun paikkeilla.²⁵⁵ (Gentin-Brysselin koulu s. 17). Ateljeelle tyypillisimmät piirteet näkyvät parhaiten ristin etupuolen Marian ilmoituskuvassa, jossa huomio kiinnittyy ateljeelle tyypilliseen vartaloiden kauniiseen rytmitykseen.

Keskiajan lisäksi Karjaan ristissä käytettyjä kuva-aiheita tavataan myös 1800- ja 1900-lukujen alankomaalaisissa uusgoottilaisissa koruompeleissa. Aikakauden koruompeleet ovat tyyliltään realistisempia kuin keskiaikaiset kuvat, mutta kuva-aiheiden sommittelultaan vanhan mallin mukaisia. Roermond Hemelopnemingin kirkosta on peräisin messukasukka, joka on vuodelta 1914. Se on tehty seurakunnan rehtorin Jacobus Theunenin 25-vuotisjuhlallisuuksia varten. Asukokonaisuuteen kuului myös samasta kankaasta tehty kuorikaapu ja velum.²⁵⁶

Roermond Hemelopnemingin kasukan kuvat ovat ikonografisesti yhteneviä Karjaan koruompeleen kanssa. Etupuolen haarukkaristiin on kuvattu Kuningasten kumarrus (kuva 78), ja kuva-aiheen taustalla on selvästi ollut sama esikuva kuin Karjaan ristin selkäpuolella. Ristin alapuolella olevissa kuvakentissä on myös samat aiheet, ympärileikkaus ja Jeesus viedään temppeliin, mutta muuten kuvat ovat erilaisia. Roermundin kasukan selkäpuolen kuva-aiheet enkelten ilmoitus paimenille ja paimenet kumartavat Jeesus-lasta sekä Marian ilmoitus ja Marian ja Elisabetin kohtaus vastaavat ikonografisesti Karjaan etupuolen kuvia, mutta poikkeavat muuten Karjaan kuvista.

Toinen Karjaan ristin kaltainen koruommel on Arnhemien kirkon kuorikaavun kilpi (kuva 79) 1800- ja 1900-lukujen vaihteesta.²⁵⁷ Koruommel on sommittelultaan lähes identtinen Karjaan selkäpuolen ristin kanssa. Roermondin kuvan tavoin Arnhemien kuva-aiheen taustalla on selvästi ollut sama esikuva kuin Karjaan ristissä.

Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederlandin tutkijan Tim Graasin mukaan koruompeleiden malli pohjautuu jonkun hänelle tuntemattoman flaamilaisen

---

²⁵¹ Förluster vid kyrkorna i västra Nyland under stora ofreden. Publicerade av Helmer Tegengren i Historisk Tidskrift för Finland år 1944, årg. 29. Karjaan kirkko MV/top.ark.

²⁵² af Hällström 1957, 74-75.

²⁵³ Inv. 1725. Inventaariot 1725-1747. KA mf KK 106.

²⁵⁴ 1738 ostettiin punainen ristikoristeinen silkkikankainen kasukka. Vuosina 1768, 1794, 1840, 1849, ostettiin 4 messukasukkaa. af Hällström 1957, 119.

²⁵⁵ Inv. 1978. Karjaan kirkko. MV/top; KM inv.no 2381, MVKA.

²⁵⁶ SKKN, CCR Olv Ten Hemelopneming (Kapel in 't Zand) Roermond, inv.nr. 72, 73.

²⁵⁷ SKKN, Arnhem, parochie H.Eusebius, inv.nr. 49.

taiteilijan esikuviin. Graasin mukaan Roermondin ja Arnhemien tekstiilit on valmistettu Etelä-Hollannissa, ja ne ovat keskiaikaisiin käsitöihin erikoistuneiden nunnien käsialaa.²⁵⁸

5.12. MESSUKASUKKA KEURUUN KIRKOSTA (kuva 80)

Omistaja Keuruun seurakunta.

Kasukka

takapituus: 92 cm, leveys: n. 60 cm

kasukan kangas: vihreä keskiajalta peräisin oleva tummanvihreä sametti

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: tasavartinen latinalainen risti

pituus: 95 cm, leveys: 22 cm

ompelutekniikka: halkaistu varsipisto, häivepistot, sidepistot

lankojen materiaali: pellavalanka, silkkilanka

koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *Jeesuksen sukupuu*

aiheen kuvaus: ristin keskellä on keltavihreällä elämänpuuristillä *ristiinmaulittu*, jonka kylkihaavasta tippuu punaisia veripisaroita. Kasvot ja nimbus ovat säilyneet, muuten ompeleet ovat kuluneet pois. Kristuksen molemmilla puolilla on neljä keltavihreää kukkaa, jotka kasvavat elämänpuun oksista. Kahden kukan päälle tippuu verta. Vasemmassa ristivarressa kielinauhan päällä on sinipukuinen, vaaleanruskeaviittainen ja hattupäinen mies. Oikeassa ristivarressa on myös mieshahmo, josta on jäljellä vain osia vaaleanruskeasta viitasta, kielinauhasta ja sinisestä puvusta. Kristuksen alla on keltaviittainen ja sinipukuinen *Neitsyt Maria*, jonka kädessä on ilmeisesti ollut jokin pyöreä esine. Marian puvun helman alaosan korkeudella kummallakin puolella on kaksi puusta kasvavaa keltavihreää kukkaa. Marian alapuolella puun rungon sisällä istuu keltapukuinen ja keltahattuinen Joakim sekä siniviittainen *Anna*. Koruompeleen alareunassa puolittaisessa makuuasennossa lepää sinipukuinen, keltaviittainen ja kruunupäinen *Iisai*, jonka keskeltä koko puu kasvaa. Puu haaroituu alaosaan, sekä vasemmassa että oikeassa oksassa on kaksi keltavihreää kukkaa. Ristin kaikissa kukissa keltainen on päällimmäisenä, vihreä alinna. Figuurit on ommeltu suoraan pellavapohjalle. Koruommelta koristaa harmaanruskea pellavainen tausta, jossa on punaisia spiraalikoristeita. Puvut on ommeltu paksuhkolla silkillä häivepistoin, harmaa tausta sidepistoin. Ristin reunaa kierteää ohut vihreä nauha.

Kasukasta on Oskari Niemen vuonna 1929 tekemä vesivärimaalaus Keuruun vanhassa kirkossa.

Kasukan kunto

Kangas on huonokuntoinen, monesta kohtaa repeytynyt ja haurastunut. Risti on paikoin kulunut, mutta jokseenkin hyvin säilynyt. Käsityö on melko karkeaa tekoa.

Kirkko

Keuruun ja Ruoveden alue kuului kirkollisesti 1500-luvun puolivälin tienoilla Pirkkalan suureen emäseurakuntaan. Näin ollen seudun asukkaat kävivät jumalanpalveluksissa Pirkkalan kirkossa.²⁵⁹ Ruovesi erotettiin Pirkkalasta eri pitäjäksi 1571,²⁶⁰ minkä jälkeen Keuruusta tuli Ruoveden alainen kappeliseurakunta

---

²⁵⁸ Tim Graasin suullinen tiedonanto Tiina Eskeliselle 22.4. 1999.

²⁵⁹ Knapas 1998, 9; Waren 1890, 19.

²⁶⁰ Waren 1890, 20.

todennäköisesti vuoteen 1627 mennessä.²⁶¹ Omaksi seurakunnaksi Keuruu erotettiin 1643.²⁶²

Keuruun seurakunnan ensimmäisen jumalanpalvelushuoneen, Pyhän Mikaelin kappelin, rakentamisaika ei ole tiedossa. Asiakirjoista käy ilmi, että tämä vanha ja huonokuntoinen kirkkotupa purettiin 2.4.1656, ja uuden kirkon rakentaminen aloitettiin seuraavana päivänä. Seurakunnan toinen kirkko oli suorakaiteen muotoinen puinen pitkäkirkko, ja se purettiin 1799 seiniltään ja katoltaan täysin lahonneena.²⁶³ Tätä ennen oli jo valmistunut Antti Hakolan rakentama seurakunnan kolmas eli nykyinen Vanha kirkko, joka vihittiin syyskuun 10. päivänä 1758.²⁶⁴ Nykyinen yliarkkitehti Theodor Granstedtin suunnittelema päätytornillinen pitkäkirkko valmistui 1892.²⁶⁵

Kasukka

Keuruun kirkon esineistöstä kertova vanhin kalutoluettelo on vuodelta 1737. Tällöin seurakunnalla oli kaksi kasukkaa. Toinen, vuonna 1708 ostettu oli punaista shaggi-kangasta, ja siinä oli koristeena hopeakaluunoita. Kasukka lahjoitettiin 1700-luvun lopussa Multialle. Toinen, tutkimani kasukka oli 1760-luvulla loppuunkulunut.²⁶⁶

Kasukka löytyi 1929 Keuruun vanhan kirkon kuorin lattian alle rakennetusta sukuhaudasta. Haudassa oli kuusi aikuisen ja neljä lapsen ruumisarkkia. Yksi arkuista kuului Keuruun kirkkoherra Abraham Indreniukselle, joka haudattiin 1770 (kuva 81). Indreniuksen peitteenä oli messukasukan selkäpuoli. Ristin yläosasta ja poikkivarren kummastakin päästä osa oli leikattu pois, jotta se mahtuisi paremmin arkkuun. Kasukka oli märkä ja homehtunut.²⁶⁷

Inger Esthamin mukaan Keuruun kasukka on todennäköisesti valmistettu keskisessä Saksassa tai itäisessä Keski-Euroopassa, mahdollisesti Puolassa 1400-luvun toisella puoliskolla tai 1500-luvun paikkeilla.²⁶⁸ En ole nähnyt vastaavantyyliisiä kasukoita missään kokoelmassa. Iisain juuri-aiheinen kasukka löytyy esim. Krakowan historiallisen museon kokoelmista.²⁶⁹ Keuruun kasukassa on mahdollisesti merkintä, jonka mukaan se on valmistettu italialaisessa nunnaluostarissa 1471.²⁷⁰ En ole nähnyt tätä merkintää, mutta mielestäni on epätodennäköistä, että kasukka olisi italialaista tekoa. Tutkijoiden mukaan valmistuspaikaksi on ehdotettu myös Prahovan nunnaluostaria Böömissä.²⁷¹

---

²⁶¹ Knapas 1998, 9.

²⁶² Waren 1890, 21.

²⁶³ Knapas 1998, 13.

²⁶⁴ Knapas 1998, 15.

²⁶⁵ Helin 1998, 60-61.

²⁶⁶ Helin 1998, 69-70.

²⁶⁷ Juhani Rinteen kertomus Keuruun kirkon maalauksista ja kuorihaudasta 1.11.1929. Keuruun kirkko. MV/top.

²⁶⁸ Inger Esthamin kirje Tiina Eskeliselle 4.11.1997.

²⁶⁹ Kasukka on valmistettu 1480-1490-luvuilla. Franzén 1967, 82, Fig.20

²⁷⁰ Lehtiartikkeli. Aamulehti 21.1.1941.

²⁷¹ Lehtiartikkeli. Koti no.6 1953, 142.

Koska Keuruulla ei ole ollut keskiaikaista kirkkoa, kasukka lienee myöhempi hankinta. Keuruulta ei tiettävästi ole myöskään säilynyt muuta keskiaikaista esineistöä. Mahdollisesti kasukka on tullut Keuruulle Ruoveden kirkosta 1600-luvulla. Kuten edellä kerrottiin Keuruu oli tuolloin Ruoveden kappelina.²⁷²

Keuruun seurakunnan perustamisen aikoihin Paavali Tiusanen ja eräät muut Keuruun pitäjän asukkaat vaativat Ruoveden seurakunnalta erästä messukasukkaa ja messuvaatteita, joita he olivat yhdessä emäpitäjän kanssa ostaneet. Seurakunta lupasi antaa heille suosiolla kultaamattoman kalkin, "eikä keuruulaisilla enää pitäisi olla valituksen sijaa."²⁷³ Mahdollisesti keuruulaiset eivät kuitenkaan saaneet uutta messuvaatetta, vaan Ruovedeltä annettiin Keuruulle kyseinen keskiaikainen kasukka.²⁷⁴

Siitä, miten ja milloin messukasukka on saattanut joutua Ruovedelle ei ole tietoja. Mahdollisesti se on seurakunnan perustamisen alkuvaiheissa tullut Ruovedelle emäseurakunta Pirkkalasta. Pirkkalan emäseurakunnasta ei ole säilynyt keskiaikaista kirkollista esineistöä. Seurakunta menetti arvokkaita kalleuksia Kustaa Vaasan suorittamassa kirkkojen esineistön takavarikoinnissa.²⁷⁵ Kasukka saattaa olla myös 30-vuotisen sodan sotasaalista.

Pirkkalan seudulta on säilynyt myös toinen keskiaikaista tekoa oleva koruommel. Kurun kirkosta peräisin olevan messukasukan risti (kuva 82) on Heikki Hyvösen mukaan saanut vaikutteita Naantalin birgittalaisluostarin käsitöistä.²⁷⁶ Koruommel on peräisin Pirkkalan kirkon kasukasta, joka vanhana lahjoitettiin Teiskon kirkkoon. Ristissä on Pirkkalan Kuljun kartanon omistajien Johan Görtzhagenin ja Anna Garpin vaakunat. He omistivat kartanon vuoteen 1532 asti. Teiskon kirkkoon kasukan lahjoittivat Teiskon kartanon omistajat Johan Spofvenhjelms ja hänen puolisonsa Sara Gyldenstolpe vuonna 1704, jolloin he siirättivät ristin uudelle kellertävänruskelle silkkikankaalle. Kasukan selässä on kullalla kirjailtu lahjoittajien monogrammit ISH ja SGS sekä lahjoitusvuosi ANNO 1704. Teiskon seurakunta lahjoitti kasukan edelleen Kurun kappelikirkkoon, jonka omaisuus oli palanut 1779. Kasukka talletettiin Kansallismuseoon 1939.²⁷⁷

5.13. MESSUKASUKKA KIIKAN KIRKOSTA (kuva 83)

Omistaja Suomen kansallismuseo.²⁷⁸ KM inv.no 34066:1.

---

²⁷² Ruovesi erotettiin omaksi seurakunnakseen Pirkkalasta luultavasti 1571. Ensimmäisen kirkon rakennusajankohdasta ei ole tietoa, inventaario on säilynyt vuodelta 1646. Toinen kirkko rakennettiin 1654. Jokipii 1959, 439-440; Luostarinen 1980, 287.

²⁷³ Waren 1969 (1890), 20.

²⁷⁴ Lehtiartikkeli. Ilkka 15.4.1939.

²⁷⁵ Saarenheimo 1974, 183.

²⁷⁶ Hyvönen 1988, 49.

²⁷⁷ Hyvönen 1988, 49; KM inv.no 51022. KMHK/pääl.

²⁷⁸ Kasukka on talletettu Suomen kansallismuseon kokoelmiin vuonna 1934. KM inv.no 34066:1 KMHK/pääl.

Kasukka

takapituus: 99 cm, leveys: 95 cm

etupituus: n. 102 cm, leveys: n. 75 cm

kasukan kangas: 1500-luvun tyyppinen vihreä sametti. Kasukan reunaa kiertää paksuhko ruskea nauha. Vuori on ruskeaa pellavaa.

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: tasavartinen latinalainen risti

pituus: 97 cm, leveys: 7-11 cm

ompelutekniikka: häivepistot, sidepistot

lankojen materiaali: pellavalanka, silkkilanka

koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *ristiinnaulitseminen ja pyhimys*

aiheen kuvaus: selkäpuolelle on kuvattu ruskealle elämänpuuristille korkokuvamaisesti pinnasta nouseva *ristiinnaulittu*. Kristuksen vartalon valkoisesta atlassilkistä tehty pintakoristelu on jonkin verran kulunut. Kristuksen kasvot on sommiteltu plastisesti, hiukset ovat ruskeat, sädekehä harmaa, samoin lannevaate, ja siinä on sinistä koristelua. Puun juurella seisoo harmaapukuinen *Pyhä Ursula* nuoli kädessään. Hänen kasvonsa on sommiteltu plastisesti, hiukset ovat vihreät. Harmaassa kruunussa on kolme vihreää paljettia. Pyhimys seisoo vihreällä ruohokentällä.

Kasukan kunto

Kasukan kangas on hyvin huonokuntoinen, hauras ja kulunut sekä paikattu useasta kohtaa erivärisillä vihreillä langoilla. Helman samettipinta, varsinkin oikea puoli, on hyvin kulunut. Koruommel on melko hyvin säilynyt.

Vaakuna

Koruompeleen vasemmalla puolella olevaan vaakunaan on vaaleanruskealle kangaspohjalle kuvattu valkoinen kala, joka on koristeltu mustin ompelein. Vaakunan yläpuolella on punaiset nimikirjaimet HR. Oikeanpuoleisessa vaakunassa on valkoisella pohjalla vaaleanruskea kultatäpläinen ja kruunupäinen leijona. Vaakunan yläpuolella on nimikirjaimet punaiset AP tai ÄP. Molempia vaakunoita ympäröi kultalankakoriste. Vaakunakoristeet sekä nimikirjaimet saattavat olla nuorempia kuin ristikoriste, sillä ne ovat kirkkaampia ja puhtaampia kuin risti. Heikki Impolan mukaan leijonakuvalla varustettu vaakuna on kuulunut Rigeman-suvulle samoin kuin nimikirjaimet HR luultavasti tarkoittavat Ruotsilan kartanon rouvaa Helena Rigemania. Mahdollisesti hän on lahjoittanut kasukan yhdessä jonkun toisen henkilön kanssa, jota ei ole onnistuttu saamaan selville.²⁷⁹

Kirkko

Seurakuntanimenä Kiikka on peräisin 1600-luvun lopulta. Keskiajalla alue kuului Sastamalan kirkkopitäjään, joka syntyi 1200-luvun lopulla. Varhaiskristillisellä kaudella Sastamalaan oli mahdollisesti kuulunut kaksi puukirkkoa, toinen Ulvinkylässä ja toinen Karkunkylässä. Myöhemmin Sastamalaan kuului melkein koko Pohjois-Satakunta.²⁸⁰

Sastamalan länsiosan alue - nykyiset Tyrvää ja Kiikka - erosi 1300- ja 1400-lukujen vaihteessa suurseurakunnasta kappeliksi, joka rakennettiin Kallialan kylään.²⁸¹ Seurakunnalla oli mm. omat tilit jo 1469.²⁸² Kallialan seurakunta oli Sastamalan kappelina vuoteen 1520 saakka, jolloin siitä tuli itsenäinen kirkkoherrakunta. Seurakunta kuului Ylä-Satakunnan rovastikuntaan, jota myöhemmin kutsuttiin

---

²⁷⁹ Impola 1962, 172; Vapaaherra Gustav Mellinin leski Helena Kristian Rigeman hallitsi Ruotsilan kartanoa miehensä kuoleman jälkeen vuodesta 1704 vuoteen 1739 saakka. Satakunnan kansa 19.12.1954.

²⁸⁰ Impola 1962, 46.

²⁸¹ Impola 1962, 46.

²⁸² Selander 1938, 7.

Tyrvään rovastikunnaksi. Kallialan seurakunnan nimi muuttui 1500-luvun lopulla, kun Kallialan kirkkopitäjä ja Ala-Sastamalan hallintopitäjä yhdistyi Tyrvään pitäjäksi. Nykyinen Kiikan alue kuului kiinteästi Tyrvään seurakunnan yhteyteen aina 1600-luvun puoliväliin saakka.²⁸³

Perimätiedon mukaan Kiikan vanhin kirkko sijaitsi edellämainitussa Ulvinkylässä. Kirkko oli rakennettu ensimmäisen ristiretken aikoihin, ja sen suojeluspyhimyksenä oli Pyhä Olavi, josta tuli Sastamalan läntisen osan suojeluspyhimys katolisen ajan loppuun saakka. Ei tiedetä, hävisikö Ulvinkylän puukirkko heti Sastamalan suurseurakunnan perustamisen jälkeen. Koska kirkon paikka ei ole säilynyt kansanperinteessä, sen on täytynyt hävitä melko varhain.²⁸⁴ Heikki Impolan mukaan on mahdollista, että Ulvin kirkon lisäksi Kiikassa oli myös Meskalan kiltakirkko, joka oli omistettu Pyhälle Birgitalle.²⁸⁵

Kiikan seurakunnan syntyvaiheet liittyvät 1650-luvulle, Kiikan toisen aateliskartanon Ruotsilan perustamiseen.²⁸⁶ Kiikan seurakunnan varsinaisena perustamisvuotena pidetään vuotta 1662, jolloin saatiin lupa saarnahuoneen rakentamiseen.²⁸⁷ Kiikan kappeliseurakunnan ensimmäinen saarnatupa tai kappeli rakennettiin todennäköisesti heti vuoden 1663 jälkeen.²⁸⁸ Uutta kappelikuntaa kutsuttiin Kiikanojan kappeliksi. Sillä ei ollut omia kirkonkirjoja, vaan kiikkalaiset olivat edelleen Tyrvään kirjoissa. Niin kauan kuin Kiikassa ei ollut vakinaista pappia, jumalanpalvelus toimitettiin todennäköisesti joka kolmas sunnuntai.²⁸⁹

Kiikanojan kappeli oli pieni ja heikosti rakennettu, joten seurakunnan toinen kirkko valmistui suurena nälkävuonna 1696. Se sijaitsi todennäköisesti samalla paikalla kuin kappeli, joka purettiin kirkon valmistumisen jälkeen.²⁹⁰ Seurakunnan nimi muuttui Kiikanojasta Kiikaksi.²⁹¹ Vuoteen 1799 mennessä toinen kirkko oli käynyt jo liian ahtaaksi ja sen tilalle päätettiin rakentaa uusi ja tilavampi. Kolmas ja nykyinen kirkko valmistui 1807.²⁹²

Kasukka

Ensimmäiset tiedot kirkon irtaimistosta ovat vuodelta 1699. Tällöin oli jo hankittu kirkollisia menoja varten tärkeimmät esineet. Osa esineistöstä oli peräisin puretusta saarnahuoneesta.²⁹³ Vuoden 1699 inventaariossa mainitaan useita messukasukoita, joiden joukossa on mm. vihreästä kankaasta valmistettu kasukka.²⁹⁴ Vuonna 1819 kasukoita on neljä, yksi niistä on "en grönt blomerad mässhake med crusifix,

---

²⁸³ Impola 1962, 49-50.

²⁸⁴ Impola 1962, 43, 45-46; Suvanto 1973, 395.

²⁸⁵ Impola 1962, 49.

²⁸⁶ Impola 1962, 50-51, 53.

²⁸⁷ Impola 1962, 54.

²⁸⁸ Impola 1962, 154.

²⁸⁹ Impola 1962, 55.

²⁹⁰ Impola 1962, 154.

²⁹¹ Impola 1962, 58.

²⁹² Impola 1962, 158, 161.

²⁹³ Impola 1962, 169.

²⁹⁴ Inv. 1699. Inventaarit 1699. KA mf JK 829.

utsliten.”²⁹⁵ Sama vihreä kasukka mainitaan myös vuosien 1836, 1870 ja 1890 kalustoluetteloissa.²⁹⁶

Museoviraston kuva-arkiston kortiston mukaan koruommel on tehty 1400-luvun jälkipuoliskolla, valmistusmaata ei mainita.²⁹⁷ Korkokuvamaisesti pinnasta nouseva melko karkeaa tekoa oleva ristiinnaulittu edustaa selvästi keskiaikaista pitkänomaista ja hoikkaa vartalotyyppejä.

Ristin juurella seisovan Pyhän Ursulan tyylillinen kokonaisvaikutelma on melko samankaltainen Rauman kasukan pyhimysten (kuva 110) kanssa. Pyhimysten ompeluun käytetyt kangas- ja lankamateriaalit, väritys, pistot sekä ompelutekninen toteutus muistuttavat toisiaan. Huomio kiinnittyy varsinkin pyhimysten samantyyliisiin pukuihin, joiden pintakuviointia on elävöitetty paksuilla pellavalangoilla tehdyillä ompeleilla. Kasvot ovat erilaiset. Rauman pyhimysten kasvot on muotoiltu hieman tarkemmin ja yksityiskohtaisemmin kuin Kiikan Ursulan. Todellisuudentunteen aikaansaamiseksi silmät on tehty sinisiksi, Kiikan kasvojen piirteet on puolestaan karakterisoitu muutamilla ruskeilla ompeleilla, suu on punainen. Riitta Pylkkäsen mukaan Rauman koruommel on pohjoissaksalaista tekoa 1400-luvun loppupuolelta.²⁹⁸

Ikonografisesti koruommel muistuttaa Rauman kasukan (5.21.) yhteydessä käsiteltävää Bernheimerin kokoelmasta olevaa ristiä (kuva 114), mutta tyylillinen kokonaisvaikutelma on hieman erilainen. Bernheimerin kokoelman koruommel on eteläsaksalaista, mahdollisesti itävaltalaista tekoa 1500-luvun ensimmäiseltä puoliskolta.²⁹⁹

On todennäköistä, että 1600-luvun alussa Kiikassa toimitettiin silloin tällöin erillisiä jumalanpalveluksia, vaikka ei ollut olemassa mitään varsinaista Kiikan seurakuntaa ja kirkkoa. Seurakunnan ensimmäiset jumalanpalvelukset pidettiin enimmäkseen Ruotsilan kartanossa, joka liittyi, kuten edellä todettiin seurakunnan perustamisvaiheisiin. Kartanon omisti kenraali Kristoffer Burmeister, joka ei itse kuitenkaan asunut kartanossa, vaan häntä edusti kartanon vouti Johan Grimsten.³⁰⁰

Turun tuomiokapitulin pöytäkirjakatkelmista tammikuun 19 päivältä 1657 käy ilmi, että pappi Abrahamus Andreae (Abraham Antinpoika) määrättiin ylimääräiseksi papiksi Tyrvääseen, ja hänen tehtävänään oli toimittaa jumalanpalveluksia Kiikan seudulla. Lisäksi mainitaan, että jumalanpalvelukset tulee toimittaa herra Burmeisterin pyytämässä paikassa, ja että papilla tulee olla messupuku sillä paikkakunnalla.³⁰¹ Tuomiokapitulin nimittämä Andreae oli kenraali Burmeisterin eikä pitäjän kirkkoherran ehdokas. Tämä kuvaa aatelisten kartanomistajien suurta vaikutusvaltaa myös kirkollisissa asioissa. Lisäksi Burmeister kuului valtakunnan

---

²⁹⁵ Inv. 1819. Inventaariot 1805-1851. KA mf JK 828.

²⁹⁶ Inv. 1836, 1870, 1890. Inventaariot 1836-1890. KA mf JK 829.

²⁹⁷ KM inv. no 34066:1. MVKA.

²⁹⁸ Pylkkänen 1957, 14.

²⁹⁹ Durian-Ress, 1991, 68.

³⁰⁰ Impola 1962, 50-51, 53.

³⁰¹ Leinberg 1899, 36.

huomattavimpien miesten joukkoon, minkä vuoksi häntä pidettiin seurakunnan itseoikeutettuna johtajana ja suojeelijana.³⁰²

Kiikan seurakunnan perustamisen jälkeen ei Ruotsilassa enää pidetty jumalanpalveluksia. Syynä muutokseen oli mahdollisesti kartanon uusi omistaja kenraali Burmeisterin toinen vävy Didrik von Rigeman, joka ei tullut toimeen pitäjän papiston kanssa. Luultavasti hänellä oli kartanossaan oma pappi, joka saarnasi ehkä Rigemanin äidinkielellä saksaksi. Näin ollen Ruotsilassa ei siis enää pidetty jumalanpalveluksia seudun muulle väestölle eikä Ruotsilan kartano ollut mukana Kiikan saarnahuoneen perustamishankkeessa.³⁰³

Kuten vaakunoiden yhteydessä mainittiin Heikki Impolan mukaan leijonakuvalla varustettu vaakuna on kuulunut Rigeman-suvulle samoin kuin nimikirjaimet HR luultavasti tarkoittavat Ruotsilan kartanon rouvaa Helena Rigemania. Mahdollisesti Kiikan kasukka liittyy Ruotsilan kartanossa pidettyihin jumalanpalveluksiin.

5.14. MESSUKASUKKA KUSTAVIN KIRKOSTA (kuva 84)

Omistaja Kustavin seurakunta.

Kasukka

takapituus: 117 cm, leveys: 77,5 cm

etupituus: n.85 cm, leveys: n.65 cm

kasukan kangas: 1600-luvun loppupuolen ruskeapohjaista silkkidamastia, jossa on barokkityylisiä keltaisen ja harmaan sävyisiä lehtiä ja kukkia. Kasukan yläosassa on hopealevystä leikatut kirjaimet IN (oikealla puolella ollut RI), keskellä nimikirjaimet AAS (Arvid Ancarskiöld) ja HMF B (Hedvig Maria Falckenberg).³⁰⁴ Alaosassa on vuosiluku 1706. Kirjaimet ja vuosiluku ovat samaa nauhaa kuin ristin sinisen reunakoristeiden päällä oleva hopeanauha. Kasukan reunaa kiertää sinisestä kankaasta oleva paksuhko nauha, jonka päällä on vielä hopeanauha. Vuori on sinistä pellavakangasta.

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: haarukkaristi

pituus: 117 cm, leveys: 18,5 cm

ompelutekniikka: halkaistu varsipisto, häivepisto(?), kaksoissidepisto, sidepisto

lankojen materiaali: pellavalanka, silkkilanka

koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *Jeesuksen ruoskiminen, ristiinnaulitseminen, Jeesuksen vangitsemisen ja Juudaksen suudelma*

aiheen kuvaus: Kuvasarjan ylinä on *Jeesuksen ruoskiminen*. Paalu on sininen, Jeesuksen ihossa on veripilkkuja. Sotamiehet on puettu beigevihreisiin asetakkeihin, maa on vihreä. Kasukan keskelle on kuvattu ristiinnaulittu keltavihreälle elämänpuuristille. Katkaistujen oksien päät ovat vaaleanruskeat, ristin huipulla olevaan hopeanauhaan on kirjottu sinisellä IESU NAS. Hopealangalla ommeltu ruudullinen ruumis on täynnä veripisaroita, käsissä ja jaloissa ruudut ovat pienempiä kuin keskivartalossa. Kristuksella on räpyläjalat. Lannevaate on kiedottu neljästä vihreästä kaitaleesta, hiukset ja piikkiparta ovat ruskeat, orjantappurakruunu vihreä ja hopealla reunustettu sädekekä on kullanvärinen. Rintahaavan kohdalla on sininen etikkasieni. Vasemmassa ristivarressa on vaaleanruskeapukuinen apostoli *Pietari* avaimineen ja kirjoineen, oikealla sinipukuinen ja beigeviittainen apostoli *Paavali* kirjoineen ja miekkoineen. Ristin juurella on viiden henkilön ryhmä. Vasemmalla puolella on *Neitsyt Maria* vaaleanruskeavuorisessa sinisessä viitassa ja

³⁰² Impola 1962, 53.

³⁰³ Impola 1962, 54.

³⁰⁴ Inv. 1944. Riitta Pylkkänen. Kustavin kikko. MV/top; Pylkkänen 1970, 73,75.

sinivalkoraitaisessa puvussa. Oikealla kelta -ja kiharahiuksinen *Johannes* sinivalkoraitaisessa puvussa ja vaaleanruskeassa viitassa, jossa on vihreä-valkoinen-vaaleanruskea sahaviivaraidoitus. Kädessään Johanneksella on kirja. Marian takana on naisen pää, Johanneksen takana kaksi miestä, joista toisella on juutalaishattu ja hillebardimainen keihäs. Silmät kiinni oleva Jeesusta osoittava henkilö on mahdollisesti Longinus, sadanpäällikkö. Alimmassa kuvakentässä on *Jeesuksen vangitseminen* ja *Juudaksen suudelma*. Ryhmässä on kuusi henkilöä. Kristus on keskellä ruskeavihreäpilkullisessa puvussa. Jeesuksen ja Juudaksen ympärillä on sotilaita juutalaishatut päässä sekä *Pietari* ja polvistunut *Malkus*, jolta Pietari on sivaltanut korvan. Jeesuksen parantava käsi on Malkuksen korvan päällä. Koruommelta koristaa harmaanruskea pellavainen tausta, jossa on punaista spiraalikoristelua ja hopeanvärisiä paljetteja. Koruompeleen reunaa kiertää sininen nauha, jossa on keskellä ohuempi hopeanvärisen nauha.

Kasukan kunto

Kasukan kangas ja koruommel ovat erittäin hyvin säilyneet. Kasukan etupuolella on ollut leveä pystynauha, joka on ratkottu pois. Hahmoiltaan naivistinen käsityö, pikkutarkasti ja melko taitavasti ommeltu. Kasukka on restauroitu 1967.³⁰⁵

Kirkko

Kustavi kuului keskiajalla Taivassalon suurpitäjään ja emäseurakuntaan. Kappeliseurakunnaksi Kustavi muuttui 1700-luvulla.³⁰⁶ Seurakunta itsenäistyi 1865.³⁰⁷ Kustavin pitäjän kirkkoista vanhin oli Vartsalan Pyhän Johanneksen kappeli. Se mainitaan Taivassalon kappelina 1554, mutta todennäköisesti kirkko oli rakennettu jo keskiajalla sikäläisten postitalonpoikien tarpeita varten. Kirkkomatkojen pituuksien vuoksi seurakunnan itäosiin perustettiin 1675 Kunnaraisten Pyhän Jaakobin kappeli, joka oli kooltaan huomattavasti Vartsalan kirkkoa suurempi.³⁰⁸

1700-luvun lopulla Vartsalan kirkko oli pahoin rappeutunut ja se purettiin 1783. Pitkien riitojen jälkeen Vartsalan ja Kunnaraisten alueet yhdistettiin yhdeksi kappeliksi. Tavoitteena oli löytää sellainen kirkonpaikka, joka tyydyttäisi kaikkia kappeliseurakunnan asukkaita. 1782 Kustaa III antoi luvan uuden kirkon rakentamiseen siten, että Jaakobin kappeli tulisi siirtää Kivimaan kylään. Paikka on suunnilleen vanhojen kappelipaikkojen puolessa välissä. Kappeli purettiin ja pystytettiin uudelle paikalleen, jossa se vihittiin 1.6.1783.³⁰⁹ Kirkko sai kuningas Kustaa III:n kunniaksi Kustavin nimen.³¹⁰

Kustavin kirkosta on säilynyt useita keskiaikaisia veistoksia, jotka voidaan ajoittaa 1300-luvun alkupuolelta 1500-luvulle asti sekä kaksi krusifiksia, joista toinen on valmistettu 1300-luvun puolivälin tienoilla, toinen 1400-luvun lopulla tai 1500-luvun paikkeilla.

---

³⁰⁵ Kustavin messukasukka. MVKA.

³⁰⁶ Heervä-Joutsamo 1983, 5, 345.

³⁰⁷ Riska 1959, 105.

³⁰⁸ Heervä-Joutsamo 1983, 342-343; Kallioniemi 1948, 32-33; Riska 1959, 105.

³⁰⁹ Heervä-Joutsamo 1983, 343.

³¹⁰ Riska 1959, 105.

Kasukka

Kustavin kirkossa on esineitä sekä Vartsalan että Kunnaraisten kirkoista. Vartsalan kirkon vuoden 1729 kalustoluettelon mukaan seurakunnalla oli tuolloin 2 messukasukkaa: "En messehaka med guld och sölfwer blomor, sölfwerträds crucifix på väggen samt bokstäfwer A.A.S.H.M.F.B. Söndrig; en mässehake af rödt Carmosie, damasch hwitt kårs på ryggen med guldgallonner omkring, samt årtal 1725. W.C.kiöpt med capellmedel."³¹¹ Kasukoista ensimmäinen on tutkimuksessa mukana oleva kasukka. Se on tullut Kustavin kirkkoon Vartsalan kirkosta.³¹² Kasukka mainitaan myös vuoden 1781 inventaarissa³¹³ sekä vuoden 1836 kalustoluettelossa.³¹⁴

Inger Esthamin mukaan messukasukan risti on valmistettu Keski-Saksassa tai itäisessä Keski-Euroopassa, mahdollisesti Puolassa 1500-luvun paikkeilla. Ompeleita on korjattu myöhemmin, luultavasti 1706, jolloin risti kiinnitettiin uuteen ja nykyiseen kankaaseen. Koruompeleen henkilöfiguurit ja kompositio samoin kuin krusifiksin risti ja spiraalitausta ovat keskiaikaisia paljetteja lukuunottamatta.³¹⁵

Estham mainitsee kirjassaan *Figurbroderade mässhakar från reformationstidens och 1600-talets Sverige* useita vastaavanlaisia esimerkkejä. Uusilla ompeleilla korvattiin lähinnä henkilöiden iho-osat sekä puvut. Tapa jatkui vielä 1700-luvulle saakka.³¹⁶

Verrattaessa Kustavin henkilöfiguureiden kasvoja ja käsiä Höredan kirkon koruompeleeseen (kuva 85) huomataan, että ne muistuttavat tyyllisesti toisiaan. Koruompeleille on yhteistä naivistiset henkilöhahmot, joiden kasvot on voimakkaasti tyyllitelty tummalla langalla. Huomio kiinnittyy myös räpylämallisiin jalkoihin ja käsiin. Höredan koruommel on Kustavin tavoin keskiaikaista tekoa, mutta pyhimysten puvut ja iho-osat on ommeltu uudelleen 1683. Höredan pyhimysten taustalla oleva baldakiinikaari on selvästi myöhäiskeskiaikaista mallia. 1600-luvun ompeleet on tehnyt Smoolannissa ja Skoonessa toiminut Helena Larsdottir.³¹⁷

Vaikka Kustavin keskiaikaista koruommelta on korjattu myöhemmin, todennäköisesti koruompeleen naivistiset henkilöhahmot ovat melko alkuperäisessä asussaan. Henkilöfiguurit ovat tyyllisesti samankaltaisia joidenkin 1400-luvun maalausten kanssa. Gotlannin Hemsan kirkon keskilaivan pohjoisseinällä on Kristuksen kärsimyksestä kertova maalaussarja (kuva 86), joka muistuttaa Kustavin koruompeleen tyyliä. Maalaus on ajoitettu 1400-luvulle.³¹⁸ Huomio kiinnittyy varsinkin vääristyneisiin kasvojenpiirteisiin ja kömpelöihin asentoihin. Naivistiset hahmot muistuttavat myös saksalaisia puupiiroksia (kuva 87).³¹⁹

---

³¹¹ Inv. 1729. Inventaarit 1723-1784. KA mf JK 568.

³¹² Inv. 1729. Inventaarit 1723-1784. KA mf JK 568.

³¹³ Inv. 1781. Inventaarit 1723-1784. KA mf JK 568.

³¹⁴ Kal. 1836. Kalustoluettelo 1833-1838. KA mf JK 569.

³¹⁵ Inger Esthamin kirje Tiina Eskeliselle 4.11.1997.

³¹⁶ Estham 1974, 121.

³¹⁷ Estham 1974, 113, 207 fig.129.

³¹⁸ Lagerlöf- Stolt 1967, 225, Fig 257. Vastaavanlaisia naivistisia henkilöfiguureita tavataan myös saksalaisissa 1400-luvun kuparipiiroksissa. Saksalaisista kuparipiiroksista esim. Ullman 1981, 296-299, kuva 346.

³¹⁹ von Ullman, 1981, 297, Fig 346.

5.15. MESSUKASUKKA LAPINJÄRVEN KIRKOSTA (kuva 88)

Omistaja Suomen kansallismuseo.³²⁰ KM inv.no 2965:3.

Kasukka

takapituus: 124 cm, leveys: n.75 cm

etupituus: 93 cm, leveys: 65 cm

kasukan kangas: Kultapohjainen granaattiomenakuviainen samettibrokadit 1400-luvun lopulta. Kasukan reunaa kiertää ohuehko vihreä nauha. Vuori on sinistä pellavavaa.

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: haarukkaristi

pituus: 124 cm, leveys: 15 cm

ompeletekniikka: atlaspisto, häivepisto, kaksoissidepisto, ketjupisto, laakapisto, sidepisto,

lankojen materiaali: pellavalanka, silkkilanka

etupuolen ristin muoto: haarukkaristi

pituus: 93 cm, leveys: cm 14,5

ompeletekniikka: atlaspisto, häivepisto, kaksoissidepisto, ketjupisto, laakapisto, sidepisto,

lankojen materiaali: pellavalanka, silkkilanka

koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *Neitsyt Maria* ja *pyhimyksiä*. etupuoli: *pyhimyksiä*

aiheen kuvaus: selkäpuolella vasemmassa ristihaarassa vaaleansinisen baldakiinikatoksen alla seisoo vihreävuorisessa punaisessa viitassa apostoli *Tuomas* (?) kädessään petruska (tai miekka). Haarukkaristissä yllinä violetin baldakiinikatoksen alla oranssivuorisessa keltaisessa viitassa seisoo vaaleansinipukuinen apostoli *Pietari* kädessään kirja ja avain. Oikeassa ristihaarassa sinivioletin baldakiinikatoksen alla on vihreävuorisessa keltavihreässä viitassa vaaleansinipukuinen apostoli *Jaakob nuorempi* harmaine sauvoineen. Ristin keskellä keltavihreän baldakiinin alla on vihreävuorisessa vaaleansinisessä viitassa punapukuinen *Neitsyt Maria* Jeesus-lapsineen. Marian alapuolella on sinivioletin baldakiinikatoksen alla punavuorisessa keltaisessa viitassa vaaleansinipukuinen nuori ja parraton apostoli *Johannes* kalkkeineen. Alinna on keltavihreän baldakiinikatoksen alla punavuorisessa keltaisessa viitassa sinipukuinen apostoli Paavali miekkoineen ja kirjoineen. Kaikkien pyhimysten taustalla on punaisella ja mustalla ommeltu ruutulattia. Koruommelta koristaa harmaanruskea pellavainen tausta. Ristiä kiertää ohut vihreä nauha.

Etupuolella vasemmassa ristihaarassa keltavihreän baldakiinikatoksen alla on punaoranssivuorisessa vaaleansinisessä viitassa keltavihreäpukuinen apostoli *Tuomas* kädessään harmaa kulmahaka. Haarukkaristin keskellä vihreän baldakiinikatoksen alla on vaaleansinivuorisessa punaisessa viitassa ruskeaoranssipukuinen apostoli *Jaakob nuorempi* kädessään harmaa sauva. Oikeassa ristihaarassa punaisen baldakiinikatoksen alla seisoo punavuorisessa vaaleansinisessä viitassa ruskeapukuinen ristosauvaa pitelevä apostoli *Filippus*. Ristin keskellä on violetin baldakiinikatoksen alla vihreävuorisessa punaoranssissa viitassa vaaleansinipukuinen apostoli *Andreas* kädessään vinoristi ja kannu(?). Alinna keltavihreän baldakiinikatoksen alla on punavuorisessa keltavihreässä viitassa vaaleansinipukuinen apostoli *Bartolomeus* kädessään kirja ja vyötäröllä tuluskukkaro. Kaikkien pyhimysten taustalla on punaisella ja mustalla ommeltu ruutulattia. Koruommelta koristaa harmaanruskea pellavainen tausta. Ristiä kiertää ohut vihreä nauha.

Kasukan kunto

Samettibrokadit on melko kulunut ja hauras, etupuolelta kuluneempi. Etupuoli on ommeltu paloista. Kangas on ollut alunperin punainen. Risti on melko hyvin säilynyt. Se on keskinkertaista ja melko karkeaa käsityötä, ompeleet ovat osin kuluneita, metallilanka hapettunut. Risti jatkuu katkeamattomana nauhana etupuolelta selkäpuolelle, niiden liitoskohdassa ei ole saumaa. Kasukka on konservoitu 1954, jolloin se vuorattiin raakasilkillä, ristin irtolangat kiinnitettiin ja vuori pestiin.³²¹

³²⁰ KM inv.no 2965:3. KMHK/pääl.

³²¹ KM inv.no 2965:3. KMHK/pääl.

Kirkko

Kristinuskon vakiintumisen aikoihin Lapinjärvi kuului Pernajan kappeliseurakuntaan. Seudun asukkaat kävivät jumalanpalveluksissa joko Pernajan tai Pyhtään kirkkoissa. Pernajasta tuli itsenäinen kirkkoherrakunta luultavasti 1370-luvulla. Pyhtää mainitaan itsenäisenä seurakuntana ensimmäisen kerran 1380.³²²

Lapinjärveltä on säilynyt varsin vähän keskiaikaa koskevia lähdetietoja, joten kappeliseurakunnan syntyvaiheet ovat hämärän peitossa. Vuodelta 1414 on maininta Pyhän Laurin kappelista. Tämä ensimmäinen kappeli sijaitsi todennäköisesti Ingermaninkylässä eli Lapinjärven kylässä. Myöhemmin, luultavasti joskus 1400-luvulla, rakennettiin Kirkonkylään Pyhän Matiaksen kappeli. Se mainitaan ensimmäisen kerran 1556. Ingermaninkylän kappelikirkko oli mahdollisesti tarkoitettu vain viiden silloisen Pernajan pohjoisosissa sijainneen kylän käyttöön. Kirkonkylään siirtymisen jälkeen seurakuntaan kuului myös joitakin kyliä Pyhtään luoteisosasta. Näin ollen Ingermaninkylän kappelikirkossa saarnasivat Pernajan papit, ja Kirkonkylän kappelissa Pernajan ja Pyhtään papit vuoretellen.³²³

Vanha Kirkonkylän kappeli purettiin 1663. Samalle paikalle rakennettiin seurakunnan kolmas kirkko, joka valmistui 1664. Kirkko paloi 1742, ja tuli tuhosi myös 1700-luvun ensimmäisen vuosikymmenen lopussa rakennetun suomenkielisten kirkon. Kirkot paloivat vaikeana ajankohtana, Ruotsin ja Venäjän sodan aikana, mutta tästä huolimatta päätettiin niin ruotsin- kuin suomenkielistenkin kirkot rakentaa uudelleen. Molemmat kirkot valmistuivat 1744.³²⁴ Lapinjärven seurakunta oli itsenäinen vuodesta 1575 vuoteen 1730, jolloin se joutui Porvoon lukion annekseksi.³²⁵

Kasukka

Lapinjärven kirkon kalustoluettelossa vuodelta 1659 mainitaan kolme messukasukkaa: "En mässhake, ny och rödbrokig, given av Klas Rålamb; 1 d:o av livfärgad sammet, något gammal; 1 d:o av vit damast med rött kors, förärad av fänriken Matts Mårtensson i Harsböle."³²⁶ Vuoden 1794 kalustoluettelossa mainitaan neljä messukasukkaa: "4 st mässhakor, af hvilka 3 ne äro utslitna den fjärde är svart sammet, köpt år 1766."³²⁷ Vuoden 1839 kalustoluettelossa mainitaan myös samat neljä kasukkaa ja useita erilaisia alttarilla käytettäviä tekstiileitä.³²⁸

Vuoden 1876 antikvaarinen retkikunta löysi kirkon läntisestä eteisestä suuren arkun, jossa oli kolme messukasukkaa ja alttarivaate.³²⁹ Kaksi kasukoista on peräisin

---

³²² Kuvaja 1995, 99.

³²³ Kuvaja 1995, 99.

³²⁴ Kuvaja 1995, 286-288.

³²⁵ Luostarinen 1980, 170.

³²⁶ Allardt 1920, 51-52.

³²⁷ Kal. 1794. Kalustoluettelo 1794-1924. KA mf ES 356.

³²⁸ Kal. 1839. Kalustoluettelo 1794-1924. KA mf ES 356.

³²⁹ R.Hausen. Antignv.Forskningsresa 1876 i Östra Nyland. Vet. Soi. Bidrag. n. 44, 191-192.

Lapinjärven kirkko. MV/top.

1600-luvulta, vanhempi on tehty 1605 (kuva 58),³³⁰ nuorempi 1667.³³¹ Alttariliina on vuodelta 1683.³³² Arkussa ollut kolmas kasukka on tutkimani keskiaikainen kasukka. Vuoden 1885 kalustoluettelossa mainitaan ainoastaan yksi messukasukka, joka on ostettu vuonna 1766.³³³

Vuoden 1659 luettelossa mainitut punaisenkirjava Klas Rålambin lahjoittama ja valkoinen Mats Mårtensonin lahjoittama kasukka eivät ole arkusta löytyneitä 1600-luvulta peräisin olevia kasukoita. Todennäköisesti vuoden 1794 luettelossa mainitut 3 kulunutta kasukkaa ovat juuri vuoden 1659 luettelon kasukat.³³⁴ Vuonna 1659 mainitun samettikasukan suhteen ei voi tehdä johtopäätelmiä, onko kysymyksessä arkusta löytynyt ja tutkimuksessa mukana oleva keskiaikainen kasukka. Arkussa olleet kasukat voivat alkujaan olla peräisin myös Porvoon kirkosta, sillä vuonna 1605 valmistunut Würtzburgin ruhtinaspiispa Julius Echter von Mespelbrunnin vaakunalla varustettu kasukka on Hausenin mukaan luultavasti peräisin juuri Porvoon kirkosta. Porvoon lisäksi voidaan ajatella myös emäseurakunta Pernajaa tai Pyhtäätä.

Anne Kjellberg on tutkimuksessaan *Sju kirketekstiler fra senmiddelalderen* käsitellyt Lapinjärven messukasukkaa. Hän on vertaillut sitä kolmeen muuhun koruompeleeseen. Tuntemattomasta alankomaalaisesta kirkosta Utrechtin Rijksmuseum Het Catharijneconventin kokoelmissa oleva apostoli Pietarin (kuva 89) ja Neitsyt Marian³³⁵ kuvat muistuttavat Kjellbergin mukaan Lapinjärven Pietaria (kuva 90) ja Mariaa, joskin joissakin yksityiskohdissa on eroja. On epävarmaa, ovatko Utrechtin kuvat lähtöisin samasta tekstiilistä, sillä niissä ei ole työpajan tunnistamista helpottavia arkkitehtuurikehyksiä. Koruompeleet ovat pohjoisalankomaalaista tekoa 1500-luvun alusta, mutta Pietarin hahmoja pyöreine kasvoineen ja ryppyisine otsineen tavataan myös saksalaisessa maalaustaiteessa.³³⁶ Utrechtin Rijksmuseum Het Catharijneconventin tutkija Tuuk Stam arvelee alankomaalaisen ryhmän sijoittuvan alankomaalaiselle ja saksalaiselle rajaseudulle. Vastaavantyylliset koruompeleet ovat hänelle melko tuntemattomia.³³⁷

---

³³⁰ Kasukka on punakukkaista silkkiä. Selkäpuolella on punaisella samettipohjalla ristiinnaulitun kuva. Ristin alaosassa on vaakunakilpi, jossa on vuosiluku 1605. Tutkimuksen mukaan vaakuna kuului Würtzburgin ruhtinaspiispa Julius Echter von Mespelbrunnille (1573-1613). Kasukka on todennäköisesti 30-vuotisen sodan sotasaalis, ja se on aikaisemmin luultavasti kuulunut Porvoon kirkkoon. R. Hausen. *Antigv. Forskningsresa 1876 i Östra Nyland. Vet. Soi. Bidrag. n. 44, 191-192, 195. Lapinjärven kirkko. MV/top; KM inv.no 2965:2. KMHK/pääl.*

³³¹ Kasukka on kukikasta brandguld-samettia. Selkäpuolella on risti punaisesta atlaksesta sekä kirjaimet INRI, EF CB ja vuosiluku 1667. Kasukan ovat kirkolle lahjoittanut yliluutnantti Ernst Forbes ja hänen puolisonsa Kristina Boije. Allardt 1920, 52; R.Hausen. *Antigv. Forskningsresa 1876 i Östra Nyland. Vet. Soi. Bidrag. n. 44 s. 191. Lapinjärven kirkko. MV/top; KM inv.no 2965:1. KMHK/pääl.*

³³² Alttariliina on kukallista punaista silkkiä med siffersnörs. R.Hausen. *Antigv. Forskningsresa 1876 i Östra Nyland. Vet. Soi. Bidrag. n.44, 193. Lapinjärven kirkko. MV/top.*

³³³ Sama kasukka mainitaan myös vuoden 1898 luettelossa. Kal. 1885, 1898. Kalustoluettelo 1794-1924. KA mf ES 356.

³³⁴ Tekijällä ei ole ollut käytettävissä 1600-luvun lopun eikä muita 1700-luvun kalustoluetteloita.

³³⁵ Tekijällä ei ole kuvaa Rijksmuseumin Mariasta.

³³⁶ Kjellberg 1975, osa 2, 136-139.

³³⁷ Tuuk Stamin suullinen tiedonanto Tiina Eskeliselä 20.4.1999.

Kjellbergin esiinottama kolmas koruommel on peräisin Herdringen Schlossista Westfalenista. Vertaus osoittaa, että Westfalenin (kuva 91) ja Lapinjärven (kuva 92) koruompeleiden Mariat muistuttavat paljon toisiaan. Marioiden pitkänomaiset kasvot, hiukset, kruunut ja pukujen draperia samoin kuin pontevasti äidistään kiinni pitävä Jeesus-lapsi ovat lähes identtisiä keskenään. Pienenä eroavaisuutena voidaan mainita Westfalenin Marian alaspäin luotu katse, Lapinjärven Maria puolestaan katsoo ylös. Seisova madonna-tyyppi kruunuineen ja hallitsevine viittoineen alaston lapsi käsivarsillaan viittaa Kjellbergin mukaan Saksaan, mutta kuten edellä todettiin, vastaavantyyllisiä kuva-aiheita on säilynyt myös Alankomaissa.³³⁸

Kjellbergin tutkimus osoittaa, että Westfalenin, Utrechtin ja Lapinjärven koruompeleilla on tietty yhteys toisiinsa. Kuvilla on useita yhteisiä piirteitä, joten esiin nousee kysymys, onko koruompeleet mahdollisesti valmistettu samassa työpajassa.

Lopuksi Kjellberg näkee Lapinjärven ristin kuvissa yhtäläisyyksiä myös lyypekkiläiseen koruommeltraditioon. Hän vertaa Lapinjärven kuvia Agnes Brantingin ja Andreas Lindblomin kirjassa *Medeltida vävnader och broderier i Sverige* esitelyihin Uudenkaupungin (kuva 146) ja Lyypekin Marienkirchen (kuva 147) kasukoiden Neitsyt Marian kuviin. Lyypekin ja Uudenkaupungin kuville on luonteenomaista selvästi piirretyt lapsen hahmot sekä liikkeessä olevat pitkät ja hoikat vartalot. Huomio kiinnittyy myös Neitsyt Marian pitkänomaisiin kasvoihin sekä äidin käsien otteeseen lapsesta. Jos Brantingin ja Lindblomin olettaus Lyypekin Marienkirchen ja Uudenkaupungin kasukoiden lyypekkiläisestä alkuperästä pitää paikkansa, Kjellbergin mukaan voidaan olettaa, että Lapinjärven koruommel on valmistettu samalla pohjoissaksalaisella alueella.³³⁹ Hän lisää vielä, että vastaavantyyllisiä esityksiä löytyy myös eteläisestä Saksasta.³⁴⁰ Kjellberg ajoittaa Lapinjärven kasukan vuosien 1475-1525 välille.³⁴¹

Saksan ja Alankomaiden lisäksi vastaavantyyllisiä koruompeleita jokseenkin yksinkertaisine arkkkitehtuurikehyksineen tavataan myös Belgiassa. Olen käynyt Alankomaissa läpi 86 tekstiiliä, joiden joukossa Lapinjärven tyyppiä olevia koruompeleita löytyi vain yksi (kuva 93), joka on mahdollisesti belgialaista alkuperää.³⁴²

Esikuvista ks. s. 34.

---

³³⁸ Kjellberg 1975, osa 2, 136-139.

³³⁹ Kjellberg 1975, osa 2, 138-139.

³⁴⁰ Kjellberg 1975, osa 2, 139. Nürnbergissä vuonna 1493 painetulla grafiikanlehdellä on yhtäläisyyksiä Marian kuvien kanssa. Bernardinus de Senis: *Sermones*, Calberg 1938, 31, Fig. 4; Kölnin Schnutgenmuseumissa olevan messukasukan Marian kuvineen Witte paikantaa Ala-Reinin seudulle. Witte 1926, Tafel 24.

³⁴¹ Kjellberg 1975, osa 2, 78.

³⁴² RM inv. no BK-NM-4165-B-1.

5.15. MESSUKASUKKA LEMPÄÄLÄN KIRKOSTA (kuva 94)

Omistaja Suomen kansallismuseo.³⁴³ KM inv.no 358.

Kasukka

takapituus: n. 125 cm, leveys: n. 75cm

etupituus: n. 105 cm, leveys: n. 60 cm

kasukan kangas: granaattiomenakuviainen italialainen 1400-luvun sametti.

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: tasavartinen latinalainen risti

pituus: n. 125 cm, leveys: n. 20 cm

omпельutekniikka: halkaistu varsipisto, sidepisto, varsipisto

lankojen materiaali: kultalanka, pellavalanka, silkkilanka

koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *Jeesuksen syntyminen, Marian ja Elisabetin kohtaus, Marian ilmestyminen*

aiheen kuvaus: Ristin keskelle on kuvattu *Jeesuksen syntyminen*. Kuvaryhmän keskellä Jeesus-lapsi makaa kultaseimessä *Neitsyt Marian* ja *Joosefin* keskellä. Jeesuksen ympärillä on suuri kullanvärinen sädekehä. Marialla on sininen viitta, pään ympärillä suuri punainen sädekehä sekä pitkät vyötärölle ulottuvat kullanvaaleat hiukset. Joosefilla on vaaleanruskea puku ja sinikeltainen viitta. Ryhmän alla oleva maa-alue on ommeltu keltavihreällä. Vasemmalla ristivarressa kuvan vasemmalla reunassa seisoo sinivuorisessa keltaisessa viitassa ruskeapukuinen ja parrakas pyhimys *Paavali* (?), jonka pään ympärillä on kullanvärinen sädekehä. Kädessään hänellä on miekka ja kirja. Miehen oikealla puolella kullanvärisellä penkillä istuu sinipukuinen naishahmo (?), jolla on päässään kullanvärinen kruunu. Hänen päänsä ympärillä on punainen sädekehä. Oikeassa ristivarressa kuvan oikeassa reunassa seisoo sinipukuinen ja keltaviittainen parrakas pyhimys *Juudas Taddeus* (?), jonka pään ympärillä on vaaleansininen sädekehä. Kädessään pyhimyksellä on sauvamainen nuija. Hänen vasemmalla puolellaan kullanvärisellä penkillä istuu syntymätapahtumaa kädellään osoittava vaaleanruskeaviittainen ja sinipukuinen pyhimys(?). Päässään hänellä on kullanvärinen kruunu, sädekehä on vaaleansininen. Keskeimmäisen kuvakentän aiheena on *Marian ja Elisabetin kohtaus*. Vasemmalla seisovalla *Marialla* on vaaleanruskea puku ja sininen viitta. Oikealla seisovalla huntupäisellä *Elisabetilla* on keltainen puku ja sinivuorinen ruskea viitta. Heidän allaan oleva maa-alue on keltavihreä. Ristin alimpaan kuvakenttään on kuvattu *Marian ilmestyminen*. Vasemmalla oleva hopeanväristä kielinauhaa pitelevä valkopukuinen ja keltaviittainen enkeli *Gabriel* lähestyy koristeellisessa kultatuolissa istuvaa *Neitsyt Mariaa*. Enkelin viitan vuori on punainen, sinipunaiset siivet on koristeltu kullalla. Sinipukuisella Marialla on sylissään avoinna oleva kirja. Hänen pukunsa on kullanvärinen, viitta sininen. Heidän allaan oleva maa-alue on keltavihreä. Koruompeleen taustalla on salmiakkiruutuinen punaisella tehostettu kullanvärinen tausta (vrt. Mustasaaren selkäpuoli). Ristivarsia kiertää ohut kullanvärinen nauha, muuta ristiä ohut vaaleanruskea nauha.

Kasukun kunto

Kasukka ja risti ovat molemmat hyvässä kunnossa. Kasukkaa on korjattu 1951, jolloin siitä ratkottiin pois keltainen silkkinauha. 1954 kasukka puhdistettiin näyttelyä varten, kankaan halkeamat ommeltiin ja koruompeleen irtolangat kiinnitettiin.³⁴⁴

Vaakuna

Kasukun yläosaa koristaa Johan von Wedelin vaakuna 1640-luvulta, jolloin kasukka lahjoitettiin Lempäälän kirkkoon.³⁴⁵ Vaakunassa on valkoisella ja pellavanvärillä pohjalla kullanväristä koristelua. Vaakunan keskellä on ympyrä, jonka sisällä on ristikuvio. Ristin alaosassa on kaksi vaakunaa (kuva 95). Ylimmäinen on kullanväristä ommelta. Alimmassa on siniselle pohjalle ommeltu kolme linnun päätä (kotkia?).

³⁴³ Kasukka lahjoitettiin Helsingin yliopistollisen museon kokoelmiin 1859. MVHK/pääl.

³⁴⁴ KM inv. no 358. KMHK/pääl.

³⁴⁵ KM inv.no 358. MVKA.

Kirkko

Ylä-Satakunnassa oli 1200-luvulla neljä seurakuntaa: Sastamala, Kyrö, Pirkkala ja Lempäälä-Vesilahti. Lempäälä ja Vesilahti muodostivat siis alkujaan yhteisen seurakunnan, mutta erosivat toisistaan 1346.³⁴⁶

Asiakirjoissa Lempäälän seurakunta mainitaan ensimmäisen kerran 1455, mutta seurakunta oli olemassa aikaisemminkin, koska eräässä vuoden 1439 asiakirjassa puhutaan Lempäälän hallintopitäjästä; (hallintopitäjät olivat kirkkopitäjän myöhäisempiä muotoja) tällöin on myös kirkkopitäjä ollut olemassa.³⁴⁷

Lempäälän ja Vesilahden yhteisen kirkon kerrotaan sijainneen Aimalassa. Molempien aluekokonaisuuksien kannalta paikka vaikuttaa kuitenkin niin maantieteellisesti kuin taloudellisestikin liian syrjäiseltä. Markus Hiekkasen mukaan paikalla on todennäköisesti sijainnut Lempäälän ensimmäinen kappelikirkko, jonka läheisyydessä oli seurakunnan omistama Luodon tila.³⁴⁸ Aimalan vanhasta kirkosta ei ole säilynyt asiakirjoja, mutta paikalta on varsin myöhään löytynyt selviä merkkejä kirkkorakennuksesta.³⁴⁹

Piispa Konrad Bitzin anekirjan mukaan Lempäälään valmistui kirkko vuosina 1418-1419. Tästä seurakunnan mahdollisesta toisesta kirkosta ei ole säilynyt muita tietoja kuin mainittu valmistusaika, sijaintipaikkaakaan ei varmuudella tiedetä.³⁵⁰ Markus Hiekkasen mukaan Lempäälän nykyinen kirkko valmistui vuosien 1504-1510 välillä.³⁵¹ Kirkon suojeluspyhimys oli Pyhä Birgitta (Maria Magdaleena?).³⁵²

Kasukka

Tutkimani keskiaikainen kasukka mainitaan vuoden 1854 luettelossa: "En gammal Messhake af rödt blommeradt sammet med broderadt kors och deruti insydde helgonbilder: är sliten och obrukbar."³⁵³

Museoviraston historian toimiston kuva-arkiston mukaan Lempäälän kasukan koruommel on saksalaista työtä 1450-luvulta.³⁵⁴ Karen Stolleisin kirjassa *Der Frankfurter Domschatz* on kuvattu messukasukka (kuva 96), jonka koruommel muistuttaa tyyllillisesti Lempäälän ristiä. Ristin aiheena on Kuningasten kumarrus. Kasukka on valmistettu kalliista materiaaleista, ja se on korkealuokkaista käsityötä.³⁵⁵

---

³⁴⁶ Suvanto 1973, 12, 22.

³⁴⁷ Suvanto 1973, 20.

³⁴⁸ Hiekkanen 1996, 222.

³⁴⁹ Hiekkanen 1996, 222.

³⁵⁰ Arajärvi 1959, 114.

³⁵¹ Hiekkanen 1994, 227.

³⁵² Linna 1996, 160.

³⁵³ Inv. 1854. Lempäälän kirkko. MV/top.

³⁵⁴ KM inv.no 358. MVKA.

³⁵⁵ Stolleis 1992, 97-104.

Frankfurtin tuomiokirkon koruompeleelle on tyypillistä henkilöiden eloisuus, niin vartaloiden kuin käsien liikkeissä sekä levottomana valuvat ja liehuvat vaatteiden poimut ja laskokset. Ompeluun on käytetty 1400-luvun alkupuolelle tyypillisiä halkaistuja varsipistoja. Stolleisin mukaan vastaavanlainen eloisa liikehdintä on tyypillistä 1400-luvun alun kölniläiselle ja keskireiniläiselle kuvataiteelle. Hän ajoittaa koruompeleen 1400-luvun toiselle neljännekselle (n.1425-1450).³⁵⁶

Lempäälän koruompeleen tyyllinen kokonaisvaikutelma ei ole aivan yhtenevä Frankfurtin kirkon koruompeleen kanssa. Lempäälän kasukan henkilöhaamot eivät yllä eloisuudessaan Frankfurtin ristin henkilöiden tasolle. Molempien kuvien vaatteiden draperia eroaa selvästi 1400-luvun loppupuolen ja 1500-luvun alkupuolen koruompeleiden jäykähköstä tyylistä. Mielestäni myös henkilöiden kasvojenpiirteet ja pitkät hoikat sormet muistuttavat toisiaan. Lempäälän figuureiden taustalta puuttuvat arkkitehtuurikehykset, joten kokonaisvaikutelma on kaksikulotteisen litteä.

Frankfurtin ja Lempäälän koruompeleille on yhteistä Marian palvontaan liittyvä ikonografinen kuvaus sekä ompeluun käytetyt aikakaudelle tyypilliset halkaistut varsipistot. Vertailumateriaalin vähyden vuoksi Lempäälän koruompeleen tarkemman valmistuspaikan määrittäminen on vaikeaa. Edellä mainittujen seikkojen perusteella pidän kuitenkin mahdollisena, että koruommel voidaan ajoittaa 1400-luvun puoliväliin tai toiselle neljännekselle.

Lempäälän koruompeleen syntymä-aihe on saattanut saada vaikutteita alankomaalaisista maalauksista. Petrus Christuksen (n.1420-1472/73)³⁵⁷ maalauksessa Jeesuksen syntyminen (kuva 97), on joitakin piirteitä, jotka muistuttavat Lempäälän ristiä. Kuville on yhteistä viittaan pukeutunut pyöreänaamainen ja kaljupäinen Joosef, jonka viitan alla oleva puku on kiristetty ohuella vyöllä ja laskostettu. Sädekehän ympäröimä lapsi makaa alastomana maassa. Lisäksi Marian puvun suhteettoman pitkä helma on kauniisti laskostunut maahan, joskin Petrus Christuksen maalauksessa maahan laskeutuu Marian viitan eikä puvun helma. Marioiden pukujen kaula-aukot ovat samanmalliset.

5.17. MESSUKASUKKA MUSTASAAREN KIRKOSTA (kuva 98)

Omistaja Mustasaaren seurakunta.

Kasukka

takapituus: 120 cm, leveys: 73 cm

etupituus: 94 cm, leveys: 68 cm

kasukan kangas: tummansininen granaattiomenakuvioinen sametti 1400-luvulta

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: haarukkaristi

pituus: 120 cm, leveys: 19,5 cm

---

³⁵⁶ Stolleis 1992, 97-104; Agnes Brantingin ja Andreas Lindblomin mukaan halkaistujen ketjupistojen käyttö, pienikiharaiset hiukset ja suuret pupillit ovat tyypillisiä monissa Danzigin työpajojen täysgoottilaisissa (1300- ja 1400-lukujen vaihe) koruompeleissa. Branting-Lindblom 1997(1929), 38-39, 80, PL 142.

³⁵⁷ Petrus Christuksen taiteesta esim. Panofsky 1958, osa 1, 308-313.

ompelutekniikka: halkaistut varsipitot, atlaspitot, sidepitot
lankojen materiaali: kultalanka, pellavalanka, silkkilanka
etupuolen ristin muoto: koruommel nauha
pituus: 93,5 cm, leveys: 12 cm
ompelutekniikka: halkaistut varsipitot, sidepitot
lankojen materiaali: kultalanka, pellavalanka, silkkilanka

koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *ristiinnaulitseminen* ja *evenkelistat*. etupuoli: *pyhimyksiä*
aiheen kuvaus: selkäpuoli: Koruompeleen keskelle on kuvattu hoikka ja pitkäraajainen *ristiinnaulittu*. Kristuksella on kullanvärinen orjantappurakruunu ja harmaa lannevaate. Ristipuu on ommeltu ruskealla, puun huipulla on hopeanvärinen laatta, jossa on tasavälein viisi punaisella ommeltua pientä ristikuviota. Ristin juurella vasemmalla seisoo siniviolettiraitaisessa puvussa ja sinisessä viitassa *Neitsyt Maria*, oikealla vaaleanruskeassa puvussa ja vihreäkeltaisessa viitassa apostoli *Johannes*. Maakumpare ryhmän alla on keltavihreä. Vasemmassa ristihaarukassa ruskean lukupulpetin ääressä istuu siniviittainen kalju evankelista *Luukas*. Lukupulpetilla on suljettu sininen kirja, jota evankelistan toinen käsi on juuri avaamassa. Keltaisella, vihreällä ja vaaleanruskealla lattialla makaa sinisiipinen ruskea härkä. Ristin yläosassa Kristuksen yläpuolella vihreäkeltaisen maan päällä penkillä istuu nuori pitkähiuksinen evankelista *Johannes*, jolla on vaaleanruskea puku ja keltavihreä viitta. Sylissään hänellä on sinikantinen kirja, toinen käsi lepää kirjan, toinen rinnan päällä. Johanneksen vieressä on ruskea kotka ja keltavihreä tuoli tai pulpetti. Oikeassa ristihaarukassa penkillä istuu sinipukuinen ja vaaleanruskeaviittainen parrakas evankelista *Markus*. Hänen edessään on kulunut lukupulpetti, jossa on avoin kirja. Lattialla makaa rikkaasti koristeltu keltasinisiipinen keltainen leijona. Evankelistaryhmän alin henkilö on sinisen arkkitehtuurikehyksen alla siniruskealla ruutulattialla ja keltavihreällä penkillä istuva evankelista *Matteus*. Sinisen puvun alta pilkottaa ruskeahihainen vyöllinen puku. Evankelistan vieressä keltavihreällä lukupulpetilla on avoin kirja, edessä lattialla seisoo siniruskeasiipinen ja keltapukuinen enkeli. Koruompeleen alimmassa kuvakentässä leijuu vihreäruskeasiipinen ja siniviittainen enkeli, jolla on toisessa kädessä sanko tai astia, toisessa keppi. Hänen alapuolellaan keltavihreän maan haudoista nousee kolme ruskehtavaa ihmishahmoa. Kahden figuurin kädet ovat ylhäällä, kolmannen rinnan päällä. Kaikkien figureiden taustalla on vinoruutuinen kullanvärinen koristelu, jota on tehostettu punaisilla ompeleilla. (Vrt. Lempäälä) Figuurit on ommeltu erilliselle pellavapohjalle, johon ne on hahmoteltu ja sen jälkeen kiinnitetty pohjakankaaseen. Ristiä kiittää kaksi ohutta koristenauhaa, sisempi on sininen ja ruskea, ulompi vihreä.

Etupuoli: Koruompeleen ylimpään kuvakenttään on kuvattu vaaleansinivuorisessa keltavihreässä viitassa seisova vaaleanruskeapukuinen parrakas apostoli *Andreas* kädessään X-risti. Viitan poimut on ommeltu tummanvihreällä. Keskimmaisessä kuvakentässä seisoo kuluneen keltavihreän tornin alla sinivuorisessa vaaleanruskeassa puoliviitassa keltavihreäpukuinen kullanväristä kalkkia pitelevä apostoli *Johannes*. Alimmassa kuvakentässä siniruskean tornin alla seisoo sinivuorisessa vaaleanruskeassa viitassa keltavihreäpukuinen sinivihreää lohikäärmettä pitelevä kruunupäinen *Pyhä Margareta*. Kaikki pyhimykset seisovat kuluneella ruuhomättäällä. Koruompeleen taustalla on kultalangoista ommeltu spiraalikoristelu, jota on tehostettu punaisilla ompeleilla. Ristiä kiittää ohut vihreä nauha.

Kasukan kunto

Kasukan kangas on melko kulunut, osin ommeltu paloista. Koruompeleet ovat melko hyvin säilyneet, joskin osin kuluneet. Etupuolen koruommel on selvästi tummempi ja pinttyneempi kuin selkäpuolen.

Kirkko

Mustasaaren tiedetään olleen Etelä-Pohjanmaan tärkein ja vilkkain kauppasatama jo 1300-luvulla. Samalla vuosisadalla siitä tuli myös maakunnan hallinnollinen keskus sekä Länsi-Suomen pohjoisin aseellinen tukikohta.³⁵⁸

Alueen hallinnollisena ja kulttuurisena keskuksena oli Korsholman linna joka lienee omistettu Pyhälle ristille. Ensimmäinen asiakirjatieto linnasta on vuodelta 1374.

---

³⁵⁸ Luukko 1950, 141, 153.

Juhani Rinteen mukaan Korsholman linna muistutti rakenteeltaan lähinnä Kokemäen ja Eurajoen Liinmaan linnoja.³⁵⁹

Mustasaaren seurakunta on ensimmäisiä pohjanmaalaisia seurakuntia. Se perustettiin todennäköisesti 1246.³⁶⁰ Vanhan emäseurakunnan keskus on mahdollisesti sijainnut Vanhasta Vaasasta kaksi kilometriä koilliseen ns. Kappelinmäellä.³⁶¹ Siihen on luultavasti kuulunut pieni kirkko ja sakaristo. Viimeiset jäännökset rakennuksesta hävisivät 1835.³⁶² 1300-luvulla seurakunnan uudeksi keskuksesi tuli nykyinen Vanhan Vaasan alue, jonne mainitun vuosisadan jälkipuoliskolla rakennettiin Pyhän Marian kivinen kolmilaivainen pitkäkirkko. Aluksi tehtiin myöhempää sakaristoa vastaava osa, sittemmin valmistui kirkon keskiosaa vastannut osa torneineen.³⁶³

Armas Luukon mukaan Juhani Rinne katsoo Mustasaaren rauniokirkon edustavan puhdasta goottilaista rakennustyyliä, joka tuli Suomeen 1300-luvun alussa. Lisäksi hänen mukaansa muutamat kirkon yksityiskohdat viittaavat muotoihin, jotka ovat yleisiä vasta 1400-luvulla rakennetuissa kirkoissa. Näillä perusteilla Rinne arvelee, että Pyhän Marian kirkko on tehty 1300-luvun loppupuolella, todennäköisesti yhtä aikaa kuin viereinen Korsholman linna.³⁶⁴

Pyhän Marian keskiaikainen kirkko oli tarpeeksi suuri aina Vaasan kaupungin perustamiseen (1606) saakka. Kaupunki rakennettiin sitä noin 350 vuotta vanhemman Mustasaaren pitäjän alueelle eikä siitä tehty erillistä seurakuntaa, vaan sitä pidettiin Mustasaaren seurakunnan osana. Tämän vuoksi seurakuntaa ruvettiin kutsumaan kummankin paikkakunnan yhteisellä nimellä eli Vaasan ja Mustasaaren seurakunnaksi. Kaupungin väestö kasvoi kuitenkin nopeasti ja kirkko osoittautui pian liian pieneksi. Kirkkoa laajennettiin ja laajennustyöt vaativat runsaasti varoja, mikä aiheutti erimielisyyksiä kaupungin ja maaseudun välille.³⁶⁵ Runkohuonetta jatkettiin 1652-53 ja sakaristoa laajennettiin 1658. Ristikirkoksi kirkko muutettiin 1749-53.³⁶⁶

Vanhan Vaasan kirkko on tuhoutunut varsin perusteellisesti kaksi kertaa: Ison vihan (1713-1721) aikana sekä Vaasan kaupungin tulipalossa 3.8.1852, jolloin kirkosta ei jäänyt jäljelle kuin rauniot.³⁶⁷ Palaneen kirkon tilalle rakennettiin väliaikainen kirkko, joka valmistui marraskuussa 1852. Se oli kuitenkin heti valmistuttuaan liian heikko ja hatara. Kirkko toimi edelleen Vaasan ja Mustasaaren seurakuntien yhteisenä kirkkona. Kirkossa pidettiin jumalanpalveluksia kymmenen vuoden ajan aina 1860-luvulle saakka, jolloin kumpikin seurakunta sai oman kirkkonsa.³⁶⁸

Mustasaarelaiset eivät halunneet osallistua uuden Vaasan kaupungin kirkon rakentamiseen, vaan tahtoivat muodostaa oman seurakuntansa, jolla olisi kirkko

---

³⁵⁹ Luukko 1950, 152-154.

³⁶⁰ Luostarinen 1980, 209; Wuorinen 1969, 9-10.

³⁶¹ Wuorinen 1969, 9-10.

³⁶² Luostarinen 1980, 209; Wuorinen 1969, 9-10.

³⁶³ Wuorinen 1969, 9-10.

³⁶⁴ Luukko 1950, 184; Åkerblom 1941, 405-407.

³⁶⁵ Luostarinen 1980, 209; Wuorinen 1969, 3, 9-10.

³⁶⁶ Luostarinen 1980, 209.

³⁶⁷ Wuorinen 1969, 12.

³⁶⁸ Wuorinen 1969, 11-14.

Vanhassa Vaasassa.³⁶⁹ Seurakuntalaiset saivat kirkokseen C.F. Adeleranzin piirtämän ja vuonna 1786 valmistuneen Vanhan Vaasan hovioikeuden. Rakennus muutettiin kirkoksi lääninarkkitehti C.A. Cetterbergin suunnitelmien pohjalta 1862-63.³⁷⁰ Kirkko vihittiin tarkoitukseensa 20.12. 1863,³⁷¹ Vaasan uuteen kaupunkiin rakennettu kirkko 5.9.1869.³⁷²

Korsholman kirkko oli keskiajan lopulla Pohjanmaan rikkain kirkko. Pitäjänkirkot saivat katolisen ajan lopulla vuosittain pitää osan kymmenyksistä. Niinpä tämän tulolähteen ansiosta seurakuntalaiset pystyivät kaunistamaan kirkkoaan maalauksin, veistoksilla ja tekstiilein sekä kustantamaan tarvittavia laajennuksia.³⁷³

Kirkosta on säilynyt keskiaikaisia maalauksia sekä pyhimyskuvia. Raunioiden restauroinnin yhteydessä 1910 löydettiin länsiseinän poikkilaivassa sekä figuuri- että koristemaalauksia. Niiden todettiin kuuluneen kirkon alkuperäiseen koristukseen. Maalauksia löytyi myös tornin länsi- ja keskiseinältä sekä ikkunan etelä- ja pohjoispuolelta. Kuvien arvioidaan olevan peräisin 1400-luvun lopulta tai 1500-luvun alusta.³⁷⁴

Osa kirkonarkistosta tuhoutui tulipalossa 1588 ja 1852.³⁷⁵ Kirjallisista lähteistä esineistön kartunta on seurattavissa 1600-luvun lopulta eteenpäin. Aikakaudelta löytyy kaksi inventaarioluetteloa, jotka pääosin sisältävät samantyyppistä tietoa. Uudempi on vuodelta 1697. Se on yhteenveto vanhemmasta, joka muodostui irtolapulle kirjoitetuista tiedoista.³⁷⁶

Uudemman inventaarion mukaan puuesineiden joukossa on merkintä "Een hoop gamla bilder eller beleten." Näiden joukossa on mahdollisesti ollut keskiaikainen pyhimyksenkuva, Pyhä Olavi, joka tallaa lohikäärmeen jalkoihinsa.³⁷⁷ Kuva siirrettiin 1888 Pietarsaaren pitäjältä Jepuan kirkkoon, jolloin siitä tehtiin harppua soittava Daavid. Veistos on ilmeisesti lyypekkiläistä alkuperää 1400-luvun ensimmäiseltä puoliskolta.³⁷⁸ Mustasaaren kirkosta on säilynyt myös madonnan ja kahden apostolin, luultavasti Pietarin ja Paavalin kuvat. Mahdollisesti ne ovat ruotsalaista tekoa 1400-luvun viimeisiltä vuosikymmeniltä.³⁷⁹

Kasukka

Reformaation kauden jälkeen kirkkorakennukset olivat yleisesti huonokuntoisia. Kirkkoja alettiin kohentaa vasta 1600-luvun alkupuolella. Pohjanmaasta oli tullut vahva talousalue 1600-luvun puoliväliin mennessä ja taloudellinen vauraus

---

³⁶⁹ Wuorinen 1969, 20.

³⁷⁰ Luostarinen 1980, 209.

³⁷¹ Åkerblom 1956, 170.

³⁷² Wuorinen 1969, 51.

³⁷³ Åkerblom 1941, 408.

³⁷⁴ Meinander 1912, 60; Åkerblom 1941, 407.

³⁷⁵ Åkerblom 1956, 174.

³⁷⁶ Meinander 1912, 60.

³⁷⁷ Meinander 1912, 60, 73; Åkerblom 1941, 407

³⁷⁸ Nordman 1964, 274-275.

³⁷⁹ Nordman 1964, 616-617.

mahdollisti kirkkojen komean koristelun varsinkin vauraissa rintamaan pitäjissä. Alkuvaiheessa kirkkojen kohentamisesta vastasivat lähinnä varakkaat lahjoittajat. Suurvaltakauden vauras yläluokka omaksui uusia vaikutteita eurooppalaisista tyyleistä. Kirkkoja alettiin sisustaa uudelleen 1600-luvun puolivälissä aatelin lahjoituksin.³⁸⁰

Taloudellinen nousu näkyy myös Vaasan ja Mustasaaren yhteisen pyhätön sisustuksessa. Kirkon laajentamiseen saakka sisustus lienee ollut melko karu, sillä heti laajennuksen jälkeen ei ollut varaa kustantaa uutta kalustoa ja esineistöä. Somistus ja kodikkuus lisääntyivät vähitellen lähinnä porvariain lahjoitusten turvin. Lopuksi lahjoittajiin liittyivät myös siviilivirkamiehet. Kaikki lahjoitukset otettiin ilolla vastaan, mutta varsinkin suurempien lahjoitusten tarkoituksena oli samalla taata lahjoittajalle hautapaikka kirkon lattian alta.³⁸¹

Kaupungin kirkko oli sisustukseltaan 1600-luvun jälkipuoliskolla varsin komea ja juhlava laitos. Esineistä voidaan erityisesti mainita pormestari Jakob Rossin 1677 (1673?) lahjoittama alttaritaulu. Taulu siirrettiin vuoden 1842 jälkeen Raippaluodon kirkkoon, koska Vaasan kirkkoon hankittiin uusi. Vauraudesta ovat kertoneet myös Brenner-suvun lahjoittamat votiivi-tylyt. Todennäköisesti myös pienempää kalustoa kuten ehtoollisvälineitä lahjoitettiin.³⁸²

Kirkossa oli vuoden 1697 inventaarion mukaan varsin runsaasti myös erilaisia kirkollisia tekstiilejä. Messukasukoita oli neljä: "1 Messhacka af Rödt samet medh Ehta gull Korss på och Af Sölfwör Wäll Utharbetatt; 1 Mees Haka af Mörk blått Blomeratt Sameth medh Kosteligt Arbetat Korss på; 1 Meeshaka gambl. Af lijka färga Sameth medh gammalt korss på; 1 Meeshaka af blåt Atlask medh gambel. kors på." Erilaisia alttarivaatteita oli 6 ja pellavavaatteita 11 kpl.³⁸³ Mahdollisesti tutkimani keskiaikainen kasukka on toinen luettelossa mainittu.

Ison vihan aikana Vaasa oli venäläisten miehittäjä ja tästä tuhosta kärsi myös kirkko. Maaherra von Essenin ilmoituksen mukaan seurakunnalta hävisi viisi kooltaan erikokoista kelloa, arvoltaan 33,500 taaleria; yksitoista kaunista kynttiläkruunua, 4000 taaleria; messupuvustoa, papintakkeja, hopea-, kupari-, ja tinaesineitä n. 5000 taalerin arvosta. Vahinkojen arvo oli yhteensä ainakin 47,000 taaleria.³⁸⁴

Tuhon jälkeinen inventaario on tehty 18.5. 1718. Kirkon tarkastuksessa huomattiin, että rakennus oli "af Gudz nåde oskadde." Esineistöä oli jäljellä vain tinakalkki pateeneineen, messupaita, kolme kaappia, kaksi arkkua ja kelloteos. Lisäksi vahingoilta säästyi joitakin messupukuja, alttaritaulu sekä mahdollisesti myös saarnatuoli.³⁸⁵

---

³⁸⁰ Pirinen 1996, 58-59.

³⁸¹ Luukko 1971, 513, 515-516.

³⁸² Luukko 1971, 515-516; Meinander 1912 62, 64.

³⁸³ Inv. 1697. Kalustoluettelo 1697-1908. KA mf UK 359; Meinander 1912, 80.

³⁸⁴ Aspelin 1892, 292; Meinander 1912, 60.

³⁸⁵ Rinne 1912, 28-29; Wasabladet 24.1.1908 nr. 141.

Pitäjänskokouksen pöytäkirjasta (22/11 1730, 22/8 1732, 26/3, 1/4, 14/5 1733) käy ilmi, että raatimies A. Zollin pakeni vihollista Ruotsiin ja otti mukaansa joitakin messupukuja. Zollinin pakomatkan määränpäänä oli Göteborg. Hänen matkansa alkoi maanteitse Ouluun, sitten takaisin Vaasaan, josta meren yli Gefleen ja Göteborgiin. Ainoat merkinnät Zollinista löytyvät Vaasan kaupungin kauppiaselämäkerrasta. Vaasan kaupungin historiassa häntä ei mainita.³⁸⁶

Yleisesti pitäjänkokouksen pöytäkirjasta tiedetään, että Ison vihan aikana Vaasan kaupungin porvarit muuttivat ensiksi maanteitse Ouluun. Tämä tapahtui luultavasti talvella 1714. Vihollinen siirtyi pian pois Vaasan seudulta, mutta palasi jälleen syksyllä.³⁸⁷ Sodan jälkeen Ison vihan hävitykseltä pelastetut tekstiilit palautettiin Vaasaan Zollinin lesken ja hänen uuden aviomiehensä kauppias Ståhlbergin avustuksella.³⁸⁸

Asiakirjoissa ei ole merkintöjä, mitä kirkon omaisuutta Zollinilla oli mukanaan. Luultavasti sitä ei kuitenkaan ollut paljon. Vuoden 1697 jälkeinen seuraava inventaarioluettelo on vuodelta 1770.³⁸⁹ Siinä ei ole mainintaa messupuvuista. Lähdetietojen vaillinaisuudesta huolimatta pidän mahdollisena, että tutkimani Mustasaaren keskiaikainen kasukka oli seurakunnan omistuksessa kyseisenä aikakautena, koska "1 Mees Haka af Mörk blått Blomeratt Sameth medh Kosteligt Arbetat Korss på " mainitaan vuoden 1697 inventaariossa.

Ison vihan aikainen tuho oli niin suuri, että seurakunta ei uusia hankintoja tehdessään pystynyt selviytymään ilman ulkopuolista apua. Puutteita voitiin korjata muilta seurakunnilta saaduilta avustuksilta sekä seurakuntalaisten omin avun turvin. Uutta esineistöä hankittiin pitkin 1700-lukua sekä 1800-luvun alkupuolella. 1730-luvulla korjailtiin myös kirkkorakennusta.³⁹⁰

1700-1800- luvuilla hankittiin ilmeisesti vain muutamia uusia messukasukoita. Hankintojen joukossa oli ainakin yksi musta, hopeakaluunoin ja hopeakrusifiksein koristettu kasukka. Lahjoituksen on tehnyt 1755 rovasti Claudius Hedman.³⁹¹

---

³⁸⁶ Rinne 1912, 28-29; Wasabladet 24.1.1908 nr. 141.

³⁸⁷ Rinne 1912, 28-29; Wasabladet 24.1.1908 nr. 141.

³⁸⁸ Ståhlbergin mielestä teko oli palkitsemisen arvoinen: seurakunnan tulisi maksaa hänelle 200 tai 300 taaleria sekä kustantaa hautapaikka kirkosta. Pitäjänkokouksen päätöksellä 22.11.1730 hänelle luvattiin vaivan palkaksi tämä hautapaikka ja maksettiin 104 taaleria. 27.8. 1732 Ståhlberg ilmoitti luopuvansa hautapaikasta ja sen sijaan tarvitsevansa lisää rahaa. 26.3.1733 pidetyssä pitäjänkokouksessa päätettiin suostua kauppiaan vaatimuksiin eikä pelastetuista messupuvuista haluttu enää kuulla. Eräs kaupunki- ja maaseurakunnan edustaja oli kuitenkin sitä mieltä, että Ståhlbergin vaatimukseen ei voitu suostua, joten asian tiimoilta jouduttiin pitämään uusi pitäjänkokous 1.4.1733. Päätös oli, että Ståhlbergin oli tyydyttävä hänelle luvattuun hautapaikkaan tai 60:een taaleriin rahaa. Tällä uudella päätöksellä Ståhlberg ei siis voittanut mitään ja valitti asiasta maaherralle 14.5. 1733. Kun asian käsittely oli menossa tuomioistuimeen Ståhlbergia kehoitettiin välttämään sitä, koska Gerbyn talonpojat alkoivat väittää raatimies Zollinin ottaneen pakomatkaa varten rahaa kirkon varoista. Lopulta Ståhlberg luopui vaatimuksistaan ja hänen oli tyytyminen niihin 104 taaleriin, jotka hän oli jo saanut. Wasabladet 24.1.1908 nr. 141.

³⁸⁹ Inv. 1770. Kalustoluettelo 1697-1908. KA mf UK 359.

³⁹⁰ Meinander 1912, 29-30.

³⁹¹ Inv. 1784. Kalustoluettelo 1697-1908. KA mf UK 359.

Vuoden 1852 tulipalosta saatiin pelastettua vain osa esineistöä lähinnä kirkon suntion Erik Vallinin ansiosta. Vallin sai turvaan mm. asiakirjoja, kirkon hopeita, niiden joukossa mm. vuodelta 1755 peräisin oleva ehtoolliskalkki, J. G. Sandbergin 1842 maalaama alttaritaulu Kristus Getsemanessa, minkä hän onnistui leikkaamaan irti raameistaan sekä kolme kynttiläkruunua.³⁹² Tulipalosta pelastettiin myös useimmat tekstiilit. Vuoden 1852 inventaariossa mainitaan neljä messukasukkaa: kaksi mustaa, punainen, sininen keskiajalta sekä kaksi punaista kultabrodeerauksin. Kaksi viimeistä olivat mamselli Hillbomin lahjoituksia. Toinen mustista on jo edellä mainittu vuoden 1755 lahjoitus.³⁹³

Palaneesta kirkosta pelastettua irtaimistoa säilytettiin lainajyvästörakennuksessa. Osa sijoitettiin väliaikaiseen kirkkoon. Alttarin peitti 1848 lahjoitettu hopeakaluunainen musta samettivaate sekä 1838 lahjoitettu alttaripielus, alttaripöydällä oli messinkinen kynttiläjalka. Alttaritauluna oli jo edellä mainittu J.G. Sandbergin maalaama alttaritaulu.³⁹⁴ Vuoden 1858 inventaariossa mainitaan kaksi mustaa, punainen, ja sininen keskiaikainen kasukka.³⁹⁵

Kuten edellä kerrottiin, mustasaarelaiset eivät halunneet osallistua uuden Vaasan kirkon rakentamiseen, vaan tahtoivat muodostaa oman seurakuntansa. Koska Mustasaaren kirkon kohdalla oli kysymys vain valmiin rakennuksen muutoksista Mustasaaren kirkko valmistui Vaasan kirkkoa aikaisemmin. Tämän vuoksi mustasaarelaiset pystyivät paremmin pitämään puolensa väliaikaisen kirkon ja varastoituna olleen vanhan kirkon irtaimiston hyödyntämisessä. Väliaikaisesta kirkosta siirrettiin uuteen Mustasaaren kirkkoon kirkonkello, alttaritaulu sekä kirkkohopeat ja puvusto. Vaasan kaupunkiseurakunta joutui suurimpina kirkkopyhinä (esim. pääsiäisenä 1864) lainaamaan mustasaarelaisilta jopa messukaavut ja palauttamaan ne pyhien jälkeen takaisin. Tilanteen ollessa tällainen vaasalaiset eivät jääneet odottamaan seurakuntien yhteisen omaisuuden mahdollista jakoa, vaan alkoivat itse hankkia irtaimistoa kirkkoonsa.³⁹⁶

Vaasan kaupunki oli osallistunut Vanhan Vaasan yhteisen kirkon rakentamiseen ja kunnossapitoon kolmanneksella. Tämän mukaan kaupungille kuuluisi kolmas osa kirkosta ja sen irtaimesta omaisuudesta. Mustasaarelaiset eivät kuitenkaan suostuneet yhteisen omaisuuden jakamiseen, ja kaupunkilaisten tulisi itse hankkia irtaimisto kirkkoonsa.³⁹⁷ Lopullinen irtaimiston jako hyväksyttiin Mustasaaren maaseurakunnan pitäjänkokouksessa 20.3.1868. Sen mukaan kaupunkiseurakunta saisi irtaimena omaisuutena yhden öylättilautasen, katafalkkivaatteen ja pienemmän kassalippaan. Näin päättyi Vaasan ja Mustasaaren seurakuntien yli kaksi ja puoli vuosisataa kestänyt yhteistalous. Seurakuntia yhdisti tämän jälkeen ainoastaan yhteinen kirkkoherra.³⁹⁸

---

³⁹² Meinander 1912, 73-74; Wuorinen 1969, 12; Åkerblom 1956, 172, 206.

³⁹³ Inv. 1852. Kalustoluettelo 1697-1908. KA mf UK 359.

³⁹⁴ Wuorinen 1969, 13-14.

³⁹⁵ Inv. 1858. Kalustoluettelo 1697-1908. KA mf UK 359.

³⁹⁶ Wuorinen 1969, 38-39, 45.

³⁹⁷ Wuorinen 1969, 45-47.

³⁹⁸ Wuorinen 1969, 47.

Keskiaiaainen kasukka mainitaan Mustasaaren kirkon vuoden 1951 inventaariossa.³⁹⁹

Mari-Louise Franzénin mukaan Mustasaaren kasukan selkäpuolen koruommel saattaa olla saksalaista tai puolalaista alkuperää.⁴⁰⁰ En ole nähnyt vastaavantyyllisiä kasukoita missään kokoelmissa, mutta esim. Westfalenin alueen koruompeleille oli tyypillistä liittää ristivarsiin neljän evankelistan kuvat.⁴⁰¹ Mahdollisesti koruommel voidaan ajoittaa 1400-luvun lopulle (ks. esikuvat s. 39). Vertailumateriaalin puuttumisen vuoksi ristin valmistuspaikan ja ajoituksen tarkempi määrittelemine ei ole mahdollista.

Mahdollisesti etupuolen koruompeleet on tehty 1300-luvun lopulla tai 1400-luvun alkupuolella. Myös Ruotsista löytyy esimerkkejä siitä, että selkä- ja etupuolen koruompeleet voivat olla eri aikakausilta. Esim. Hedin kirkossa on säilynyt messukasukka, jonka selkäpuolen koruommel on italialaista ns. opus romanum tyyliä romaaniselta ajalta ja etupuolen koruommel myöhempää saksalaista varhais- ja täysgotiikkaa.⁴⁰²

Mustasaaren koruompeleen Johanneksen ja Margaretan taustalla olevat tornimaiset rakennelmat ovat tyyllisesti samankaltaisia joidenkin 1300-luvun maalausten ja koruompeleiden arkkitehtuurikoristeiden kanssa. Mahdollisesti koruommel on böömiläistä tekoa.

Brigitte Klesse käsittelee artikkelissaan *Italienische und Böhmishe Trecento-Stickereien in Köln* 1300-luvun italialaisia ja böömiläisiä kirkkotekstiileitä. Tekstiilit ovat Kölnin Kunstgewerbemuseumissa. Ne ovat alunperin kuuluneet maalari Wilhelm Clemensin kokoelmaan, jonka hän lahjoitti kotikaupungilleen Kölnille, ja josta ne vuosina 1919/20 edelleen lahjoitettiin Kunstgewerbemuseumille. Merkintöjä siitä, mistä tekstiilit alkujaan ovat peräisin ei ole säilynyt.⁴⁰³

Mielestäni kaksi näistä koruompeleista muistuttaa Mustasaaren kasukan etupuolen kuvia. Kyseeseen tulevat kaksi messukasukasta säilynyttä fragmenttia, johon on kuvattu kaksi pyhimystä, Andreas ja Jaakob vanhempi (kuva 99). Molempien taustalla on tyylitelty linnamainen baldakiinikatos, taustalla kultainen kalanruotokuvio. Andreaksen takana on hänen attribuuttinsa X-risti, Jaakobilla on oikeassa kädessä simpukka. Pyhimykset seisovat epämukavassa asennossa, lonkka eteenpäin työntyneenä. Herkät ja ilmeikkäät käsien eleet yhdistyvät vakaviin kasvojenilmeisiin. Vaatteiden poimut laskeutuvat runsaina, mutta hieman veistoksellisen kulmikkaina.

Mustasaaren Andreaksen (kuva 100) ja Kölnin Jaakobin asennot, pukujen hieman kulmikkaat laskokset sekä kaulusten käänteet muistuttavat toisiaan. Yhteistä on myös aikakaudelle tyypillinen linna- tai tornimainen baldakiinikoriste, joka tyyllisesti poikkeaa suuresti myöhäisgottilaisista baldakiinirakennelmista. Aikakaudelta on

---

³⁹⁹ Inv. 1951. Korsholms kyrka. MV/top.

⁴⁰⁰ Mari-Louise Franzénin kirje Tiina Eskeliselle 14.12.1998.

⁴⁰¹ Reichert 1938, 39-40.

⁴⁰² Branting-Lindblom 1997 (1929), 20, 30, PL 122 A, 122 B.

⁴⁰³ Klesse 1981, 283.

säilynyt useita vastaavanlaisia kuvia, joissa yksittäinen mies-tai naispyhimys seisoo samantyyppisen baldakiinikatoksen alla.⁴⁰⁴

Klesse on vertaillut Kölnin koruompeleen Andreaxen ja Jaakobin kuvia Krakovan Mariankirkon ja Brunnin Kunstgewerbemuseumin koruompeleisiin. Hänen tutkimuksensa osoittaa, että kuvien tyylillinen sukulaisuus on ilmeinen.⁴⁰⁵ Klesse toteaa vielä, että Kölnin kuvat muistuttavat eniten Brunin Pietarin ja Paavalin Piispankirkossa olevan kasukan selkäpuolen ristin koruompeleita. Brunin kasukan on kirkkoon lahjoittanut luultavasti määriläinen rajakreivi Jobst den Luxemburger, joka oli Kaarle IV:n veljenpoika ja aikansa oppinut ruhtinas.⁴⁰⁶ Klessen mukaan on mahdollista, että Brunnin ja Kölnin koruompeleet on valmistettu samassa työpajassa. Tämä työpaja on ilmeisesti sijainnut Böömissä.⁴⁰⁷

Böömiläisistä työpajoista ks. s. 14.

Ajoituksen kannalta pidän erityisen tärkeänä niin Mustasaaren kuin Kölninkin koruompeleiden pyhimysten puvuissa ja baldakiinikoristeissa esiintyviä halkaistuja varsipistoja. (varsipistoista ks. s. 31, kuva 5). Myös pyhimysten taustalla oleva spiraalikuviainen tausta on tyypillinen aikakauden tekstiileille, joskin ne ovat yleisiä myös myöhäisgoottilaisissa koruompeleissa.

Koska Mustasaaren kirkko ja Korsholman linna oli mahdollisesti rakennettu 1300-luvulla, saattaa olla mahdollista, että etupuolen koruommel on alunperin hankittu jo tällöin.

5.18. MESSUKASUKKA NOUSIAISTEN KIRKOSTA (kuva 101)

Omistaja Nousiaisten seurakunta.

Kasukka

takapituus: 127 cm, leveys: 80 cm

etupituus: 108 cm, leveys: 67 cm

kasukan kangas: 1400-luvun myöhäisgoottilainen granaattiomenakuviainen vihreä samettibrokadi.

Kasukan alareunaan on hopealla kirjottu ja punaisella langalla kehystetty vuosiluku MDL, alunperin ollut vuosiluku MDLXIII, alimman pyhimyksen vieressä kirjaimet LC. Messukasukan selkä- ja etupuolten kaula-aukkoa vahvistaa vihertävä reunanauha.

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: koruommelnauha

pituus: 80 cm, leveys: 16 cm

ompelutekniikka: atlaspistot, häivepistot, sidepistot

lankojen materiaali: kultalanka, silkkilanka

koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *pyhimyksiä*

aiheen kuvaus: Koristenauhan kuvakentän ylimmässä kuvassa seisoo sinipukuinen ja keltavihreäviittainen *pyhimys* kädessään kirja ja sulkakynä. Figuurin pää on jäänyt harmaan

---

⁴⁰⁴ Branting-Lindblom 1997 (1929), PL 141, 143; Franzen 1967, Fig 5; Varju-Ember 1980, Fig 1.

⁴⁰⁵ Klesse 1981, 289-290.

⁴⁰⁶ Klesse 1981, 290.

⁴⁰⁷ Klesse 1981, 290.

vahvisteompeleen alle. Puvun helmassa ja hihansuissa on käytetty kultalankaa. Toisessa kuvakentässä on sinikultaisen baldakiinin alla kuluneessa sinisessä puvussa keltaruskeaviittainen *pyhimys*. Kädessään hänellä on kirja. Pyhimyksen päätä ympäröi kultainen nimbus. Kolmannessa kuvakentässä on sinikultaisen baldakiinin alla vihreäpukuinen ja siniviittainen *pyhimys*. Pään ompeleet ovat kuluneet eikä hänellä ole attribuuttia. Alinna sinikultaisen baldakiinin alla seisoo siniseen ja kullanväriseen diakoniasuun pukeutunut *Pyhä Laurentius*. Pyhimyksen vasemmassa kädessä on vihreä palmunoksa. Kaikki pyhimykset seisovat keltavihreällä lattialla, jossa on ohut kultalankaruudutus. Koruompeleen baldakiinikehysten koristeita on tehostettu punaisella, mahdollisesti ne on tehty samalla langalla kuin kasukan punaiset kirjaimet.

Kasukan kunto

Vihreä brokadi on pahoin haalistunut. Selkäpuolella on aikaisemmin ollut leveämpi risti, koska kankaan alkuperäinen väri näkyy ristin mallisena kasukan keskellä. Myös etupuolella on aikaisemmin ollut koristeristi, koska kangas on säilynyt paremmin keskeltä. Koruommel on pahoin kulunut. Sen käsityö on melko keskinkertaista, joskin pikkutarkkaa työtä. Kultakoristelu on säilynyt hyvin. Kasukka on konservoitu 1968-1969.⁴⁰⁸

Kirkko

Nousiainen, Lemu ja Askainen muodostivat esihistoriallisella ajalla yhteisen Nousiaisten muinaispitäjän, joka Pyhän Henrikin kuoleman jälkeen jakautui kahdeksi kirkkopitäjäksi, Nousiaisiksi ja Santamalaksi. Erillisistä Nousiaisten ja Santamalan kirkkopitäjien olemassaolosta on säilynyt asiakirjoja vuosilta 1340 ja 1380.⁴⁰⁹ Nousiaisten emäseurakunta mainitaan oman papin hoitamana 1232. Todennäköisesti Suomen ensimmäiset piispat asuivat Nousiaisissa.⁴¹⁰

Seudun varhaisista kirkonpaikoista tärkeimpänä pidetään Santamalan Moisiota, jossa luultavasti jo 1232 sijaitsi puinen Pyhälle Marialle omistettu kirkko.⁴¹¹ Nykyinen Pyhälle Marialle ja Pyhälle Henrikille pyhitetty harmaakivestä ja tiilestä tehty kirkko rakennettiin piispa Henrikin hautakirkoksi. Tove Riskan mukaan kirkko valmistui 1290,⁴¹² Markus Hiekkasen mukaan 1440-1470.⁴¹³ Se on kaksilaivainen ja kolmikuorinen pitkäkirkko. Pyhän Henrikin pyhäinjäännöksiä säilytettiin Nousiaisissa 1290-luvulle saakka, minkä jälkeen ne siirrettiin Turun tuomiokirkkoon.⁴¹⁴

Nousiaisten kirkosta on säilynyt useita pyhimysten kuvia, jotka voidaan ajoittaa 1300-luvun alkupuolelta 1500-luvun alkupuolelle saakka.⁴¹⁵

Kasukka

Nousiaisten kirkon vanhimmassa inventaariossa vuodelta 1729 mainitaan neljä messukasukkaa: "Ett mässe kläde af grönt samet, med try streck gull galoner till Kårs, aldeles glt; Ett annat af grönt blomerat samet, gl och söndrig; Dett tredie dito af rödt

---

⁴⁰⁸ Riitta Pykkäsen kirje kirkkoherra Veikko A. Mattilalle 27.4.1970. Nousiaisten kirkko. MV/top; Nousiaisten kasukan korjaus. MV/tekstiilien konservointi.

⁴⁰⁹ Oja 1977, 113.

⁴¹⁰ Luostarinen 1980, 223.

⁴¹¹ Riska 1961, 215.

⁴¹² Riska 1961, 215-216.

⁴¹³ Hiekkänen 1994, 224.

⁴¹⁴ Riska 1961, 216, 219.

⁴¹⁵ Nordman 1964, 628; Riska 1961, 230-235.

samet, med gull galon kårs; än ett swart dito, med hwita render-odugelt: och sönderslitet.”⁴¹⁶ Tutkimani kasukka on todennäköisesti luettelossa toisena mainittu vihreäkuviainen samettikasukka. Kasukka on ilmeisesti sama, joka paikattiin ja korjattiin 1744.⁴¹⁷ Neljä mainittua kasukkaa ovat mukana myös vuoden 1769 inventaariossa.⁴¹⁸ Vuoden 1825 luettelossa mainitaan 3 kasukkaa, yksi kultakaluunoin koristettu on vanha, punainen samettikasukka käyttökelvoton sekä yhdestä vain maininta, yksi vanha kasukka.⁴¹⁹

Sakari Pälsin vuonna 1916 tekemän tarkastuskertomuksen mukaan kasukkaa säilytetään “parin muun uudemman jo käytännöstä poistetun messukaavun kanssa tapulin alakerrassa museuhuoneen kaapissa. Mainittu messukaapu riippuu löysästi naulassa ja voi pudota alas sekä tällöin ja myöskin naulassa riippuessaan joutua hiirten turmeltavaksi.”⁴²⁰

Kasukan konservoinnin yhteydessä koruompeleen reunanauhat poistettiin, jolloin niiden alta paljastui nimikirjaimet LC ja vuosiluku MDLXIII (1563). Mahdollisesti nämä tarkoittavat lahjoittajaa ja lahjoitusvuotta.⁴²¹ Lisäksi kuvanauhan takaa löytyi kovikkeena käytettyjä inkunaabelin lehtiä (kuva 102). Helsingin yliopiston kirjaston konservaattoreiden Engblomin ja G.Wallenin tekemissä tutkimuksissa niiden todettiin olevan peräisin todennäköisesti jostakin Saksassa 1400-luvun lopussa painetusta breviaariosta.⁴²²

Vuoden 1744 paikkauksen yhteydessä koruompeleen pyhimysten kuvat oli päällystetty silkkidamastitilkuilla (kuva 103). Tilkut poistettiin, jolloin näkyviin tulivat koruompeleiden alkuperäiset kuvat. Yksi pyhimyksistä oli muutettu myllynkivikaulukselliseksi papiksi. Museoviraston tutkijan Heikki Hyvösen mukaan kangastilkut ovat 1600-luvun tyyppiä. Todennäköisesti ne ovat kuuluneet alunperin profaaneihin pukuihin. Messukasukan selkä- ja etupuolten kaula-aukkoa vahvistanut vihertävä reunanauha on luultavasti 1800-luvun tehdasvalmisteista nauhaa.⁴²³

Mari-Louise Franzénin mukaan Nousiaisten kasukan koruommel saattaa olla saksalaista tekoa 1400-luvun lopulta. Hänen mielestä koruommel muistuttaa Ljusdalin kirkon ristiä (kuva 104), jonka ristikkomallinen kultatausta on hyvin

---

⁴¹⁶ Inv 1729. Nousiaisten kirkko.MV/top.

⁴¹⁷ Nousiainen kyrekoräkenskaper 14.6.1744. Nousiaisten kirkko. MV/top.

⁴¹⁸ Inv. 1769. Nousiaisten kirkko. MV/top.

⁴¹⁹ Inv. 1825. Inventaariot 1769-1825. KA mf JK 498.

⁴²⁰ Esineitä Nousiaisten kirkon museossa 18.11.1916. Sakari Pälsi. Nousiaisten kirkko. MV/top; Kasukka mainitaan myös vuoden 1931 inventointiluettelossa. Inv. 1931. I. Kronqvist. Nousiaisten kirkko. MV/top; Vuonna 1967 Riitta Pylkkäsen mukaan “Nousiaisten kirkossa on tapulissa heitteille jätettyjä arvokkaita kasukoita.” Luettelo tarkastettavista ja restauroitavista esineistä. 30.11.1967. Riitta Pylkkänen. Nousiaisten kirkko MV/top.

⁴²¹ Riitta Pylkkäsen kirje kirkkoherra Veikko A. Mattilalle 27.4.1970. Nousiaisten kirkko. MV/top; Nousiaisten kasukan konservointi. MV/tekstiilien konservointi.

⁴²² Inkunaabelin lehdet vietiin tutkittavaksi Helsingin yliopiston kirjastoon vuosina 1968/69. Konservatorit Engblom ja G.Wallen kokosivat palat yhteen ja yrittivät löytää suuren M-kirjaimen keskiajalta. Tässä ei kuitenkaan onnistuttu. Breviariumin palaset jätettiin yliopiston kirjastoon. Nousiaisten kasukan konservointi. MV/tekstiilien restaurointi; Olen tiedustellut inkunaabeleista yliopiston kirjaston tutkija Sirkka Havulta, mutta breviaariosta ei ole löytynyt uutta tietoa.

⁴²³ Heikki Hyvösen suullinen tiedonanto Tiina Eskeliselä 30.7.1999.

samankaltainen kuin Nousiaisten koruompeleen tausta. Ingrid Telhammerin mukaan Ljusdalin risti on tehty Lyypekissä ja sen esikuvana on luultavasti ollut Israel van Meckenemin kuparipiirros.⁴²⁴ Näin ollen Nousiaisten kasukan kovikkeena olleet inkunaabelin lehdet tukevat teoriaa saksalaisesta alkuperämaasta, samoin ajoitus.

5.19. MESSUKASUKKA ORIPÄÄN KIRKOSTA (kuva 105)

Omistaja Oripään seurakunta.

Kasukka

takapituus: n. 135 cm, leveys: n.70 cm

etupituus: n.125 cm, leveys: n.60 cm

kasukan kangas: punainen verka. Selkäpuolen ylöosassa on hopeapellistä leikatut kirjaimet I N R I sekä ristivarsien alapuolella vasemmalla AT/C ja oikealla MS/S. Etupuolelle on hopealangalla kirjottu pieni Jehovan aurinko ja kirjaimet ÅC (Åripää Capell) sekä hopeapellistä leikattu vuosiluku 1763. Kasukan reunaa kiertää ohut hopekaluuna.

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: tasavartinen latinalainen risti

pituus: 121 cm, leveys: 19,5 cm

ompelutekniikka: atlaspisto, sidepisto

lankojen materiaali: kuitalanka, silkkilanka

Koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *pyhimyksiä*

Aiheen kuvaus: Vasemmalla ristivarressa puolivartalokuvassa seisoo oranssipukuinen ja keltavihreäviittainen apostoli *Pietari* kädessään harmaa avain. Kullanvärisen nimbuksen ympärillä on hopeapitsiä. Oikeassa ristivarressa puolivartalokuvassa on keltavihreävuorisessa sinisessä viitassa punapukuinen nuori parraton apostoli *Johannes*. Kalkki ja hopeapitsillä kehystetty sädekehä ovat kullanväriset. Molempien pyhimysten taustalla on vaaleanpunainen silkkidamastista ommeltu baldakiinikehys. Ristivarsien keskellä on kaksi miestä. Vasemmalla seisoo ruskeapukuinen keltavihreäviittainen apostoli *Andreas* vierellään oranssinvärinen X-risti. Oikealla puolella on Andreasta hieman suurempi sinipukuinen ja punaoranssihiittainen *Aegeas* (?). Miehellä on sininen hattu, vihreät sukat ja ruskeat kengät. Baldakiinirakennelmasta näkyy alaosa, punaruskea lattia on ruudutettu sinisellä. Keskimmäisessä kuvakentässä seisoo kaksi naispyhimystä kolmiosaisen sinikultaisen baldakiinin alla. Baldakiinin keskusta on täytetty vaaleanpunaisella ja vaaleansinisellä silkkidamastilla. Vasemmalla puolella seisoo vihreävuorisessa punaisessa viitassa sinipukuinen *Maria Magdaleena* kädessään kultainen voiteluastia. Oikealla puolella seisoo ruskeapukuinen, keltavihreähameinen ja siniviittainen *Margareta* kädessään kultainen risti. Kummallakin pyhimyksellä on kullanvärinen nimbus ja vaaleanpunaisesta silkkidamastista tehty hiukset peittävä päähine. Ruutulattia on ommeltu sinisellä, vihreällä ja punaisella ja ruudut merkitty vaaleansinisellä langalla. Alimmassa kuvakentässä seisoo kaksi miestä kolmiosaisen sinikultaisen baldakiinin alla. Baldakiinin keskusta on täytetty vaaleanpunaisella ja vaaleansinisellä silkkidamastilla. Vasemmalla on keltavihreätkkinen ja punahattuinen *Trajamus* (?). Oikealla puolella on ruskeaviittainen ja sinipukuinen pyhimys kädessään kultainen kalkki. Pyhimyksen toisen käden kaksi sormea on pystyssä evankelista Johannes. Ristiä koristaa siksakkuvioinen kullanvärinen tausta, jota on korostettu punaisilla ompeleilla. Koruommelta kiertää ohut hopeanvärinen nauha.

Kasukun kunto

Kangas on hyvin säilynyt. Koruommelta on jatkettu sekä ylä-että alareunasta n. 7-9 cm leveydeltä hopeanvärisellä todennäköisesti 1700-luvun tyyppisellä kankaalla. Koruommel on hyvin säilynyt.

---

⁴²⁴ Mari-Louise Franzénin kirje Tiina Eskeliselälle 14.12. 1998. Minulla ei ole ollut käytettävissä teosta Ljusdals kyrka, Hälsinglands kyrkor XXXV, 1980, jossa Ljusdalin risti on mainittu.

Kirkko

Nykyinen Oripää kuului keskiajalla Loimaan seurakuntaan.⁴²⁵ Uuden ajan alusta lähtien Oripää liitettiin Pöytyän kirkkoherrakuntaan. Lähteistä ei selviä, luettiin Pöytyän kirkkopitäjä Ala-Satakuntaan vaiko Varsinais-Suomeen.⁴²⁶ Vuonna 1778 Oripää liitettiin kokonaisuudessaan Pöytyään, ja se sai kappeliseurakunnan oikeudet. Kappeliseurakunta erotettiin itsenäiseksi kirkkoherrakunnaksi 1901, ja päätös toteutettiin 1913.⁴²⁷

Asiakirjoihin ei ole jäänyt mainintoja Oripään keskiaikaisista kirkoista. Tove Riskan mukaan paikkakunnalla oli todennäköisesti jo katolisella ajalla pieni papiton seutukirkko, puinen saarnahuone, jossa Varsinais-Suomen ja Satakunnan välillä kulkeneet munkit pitivät jumalanpalveluksia ja harjoittivat kirkollisia toimituksia. Tämä ensimmäinen kirkonpaikka lienee ollut Ordenojan Kirkkomäki eli Mäkitalon ahde. Kirkon koosta ja muodosta ei kuitenkaan ole säilynyt tietoja. Mahdollisesti keskiaikainen pyhäkkö on ollut käytössä aina vuoteen 1668 saakka, jolloin rakennettiin uusi kirkko.⁴²⁸ Kirkon suojeluspyhimys on saattanut olla Pyhä Laurentius.⁴²⁹

Oripää mainitaan ensimmäisen kerran Pöytyän kappelina 1658. Se ei kuitenkaan tällöin ollut vielä varsinainen kappeli vaan saarnahuonekunta, jonka kirkossa Pöytyän papit kävivät saarnaamassa muutaman kerran vuodessa.⁴³⁰ Oripään seuraava kirkko rakennettiin 1668, ja se oli vaatimaton hirsinen pitkäkirkko.⁴³¹ Kirkko purettiin ränsistyneenä 1843.⁴³² Nykyinen kirkko rakennettiin 1821-23.⁴³³

Oripään kirkosta on säilynyt lukuisia veistoksia. Mahdollisesti tallella olevat veistokset todistavat, että paikkakunnalla oli kirkko jo keskiaikana. Veistoksia on tosin säilynyt niin suuri määrä, että osa niistä saattaa olla peräisin Pöytyän emäkirkosta.⁴³⁴ Oripään kirkosta on säilynyt myös 1400-luvulta peräisin oleva alttarikaappi. Kaapin keskellä on jäljennös mahdollisesti Rogier van der Weydenin 1400-luvun puolivälissä maalaamasta Ristiltä otosta.⁴³⁵

Kasukka

Oripään kirkon kalustoluettelot alkavat vuodelta 1668. Siinä ei ole merkintää tutkimastani keskiaikaisesta messukasukasta. Aulikki Ylösen mukaan kasukka mainitaan todennäköisesti vasta vuoden 1742 luettelossa, jossa on merkintä:

---

⁴²⁵ Loimaan seurakunta on perustettu suhteellisen myöhään, todennäköisesti 1420-luvulla. Virtanen 1920, 12.

⁴²⁶ Ylönen 1969, 88.

⁴²⁷ Riska 1982, 57.

⁴²⁸ Riska 1982, 57-58.

⁴²⁹ Riska 1982, 57; Virtanen 1920, 12; Ylönen 1969, 123-125.

⁴³⁰ Virtanen 1920, 12.

⁴³¹ Riska 1982, 58.

⁴³² Luostarinen 1980, 231; Riska 1982, 58-59; Ylönen 1969, 727, 733.

⁴³³ Riska 1982, 59.

⁴³⁴ Riska 1982, 32, 58.

⁴³⁵ Riska 1982, 32.

“sinisestä karkeasta pellavakankaasta tehty messukasukka, ikivanha, rikkinäinen ja loppuunkulunut, mikä sentähden poistetaan luettelosta.”⁴³⁶ Mahdollisesti kasukassa on ollut tutkimani keskiaikainen koruommel, joka säilytettiin ja ommeltiin 1763 valmistuneeseen punaiseen kasukkaan. Vuoden 1856 luettelossa mainitaan kaksi kasukkaa: “1 st svart mässhake; 1 st röd med silvergaloner och bokstäfver af silver.”⁴³⁷ Samat kasukat mainitaan myös vuosien 1859, 1874, 1883 ja 1903 luetteloissa.⁴³⁸

On mahdollista, että keskiaikainen kasukka on tullut Oripäähän emäseurakunta Pöytyän kirkosta.⁴³⁹ Pöytyän ensimmäinen inventaarioluettelo on vuodelta 1654. Siinä on merkintä kahdesta vanhasta messuvaatteesta ja messukaavusta (messukasukka).⁴⁴⁰ Aulikki Ylösen mukaan sivussa on maininta, että vaatteet on lähetettävä Oripäähän.⁴⁴¹ Pöytyän, Yläneen ja Oripään historiassaan Aulikki Ylönen arvelee toisen näistä kasukoista olevan se kasukka, josta Oripään keskiaikainen risti mahdollisesti on peräisin. Hän muistuttaa kuitenkin, että kasukka on lähetetty Pöytyältä Oripäähän ennen kirkon valmistumista 1668. Näin ollen, jos seurakunnan saarnahuone (kappeli) on sitä ennen todella sijainnut Mäkitalon maalla, keskiaikainen risti vuoden 1763 kasukassa on ainoa varma todiste tästä varhaisesta kirkosta.⁴⁴²

Tove Riskan mukaan kasukan koruommel on ehkä alareiniläistöä työtä 1500-luvun alkupuolelta. Hän on vertaillut sitä Friz Witten kirjassa *Die liturgischen Gewänder und kirchlichen Stickereien des Schnutgenmuseums Köln* esiteltyyn kolmeen kasukkaan.⁴⁴³ Riska ei kuitenkaan tarkenna, millä perusteella hän olettaa ristin olevan alareiniläistä tekoa. Todennäköisesti Riska perustaa havaintonsa baldakiinikatosten vertailuun.

Riskan mainitsema Kölnin Schnutgenmuseumin koruompeleen (kuva 106) baldakiinikehys muistuttaa tyylillisesti jonkin verran Oripään katosta.⁴⁴⁴ Molempien pyöreä holvikaari jakaantuu kolmeen ruodeholviin. Myös holvikaarien päällä olevat kolonnetit ovat samankaltaiset. Baldakiinirakennelmat eroavat toisistaan lähinnä siinä, että Oripään kaarirakennelman päällä on kaksi kolmikulmiota muistuttavaa ikkunaa, Kölnin kaaren yläosa muodostuu neljästä soikion mallisesta ikkunasta sekä kukka-aihetta muistuttavasta koristeesta. Lisäksi Oripään baldakiinin tausta muodostuu kangastilkuista, Kölnin taustat on ommeltu.

---

⁴³⁶ Ylönen 1969, 129.

⁴³⁷ Kal. 1856. Kalustoluettelot 1856-1948. KA mf JK 109.

⁴³⁸ Kal. 1859, 1874, 1883, 1903. Kalustoluettelot 1856-1948. KA mf JK 109.

⁴³⁹ Pöytyä mainitaan emäseurakuntana ainakin jo vuonna 1366. Seudulla on ollut keskiajalla Kaulonsuun kylässä sijaitseva Pyhälle Mikaelille omistettu kirkko. Pöytyän kirkko mainitaan 1500-luvulla. Nykyinen Mikael Piimäsen valmistama puukirkko valmistui 1792-93. Luostarinen 1980, 275.

⁴⁴⁰ Inv. 1654. Kalustoluettelot 1654-1942. KA mf JK 86.

⁴⁴¹ Ylönen 1969, 129; Minulla on ollut käytettävissä huonolaatuinen mikrofilmiluettelo, josta en mainintaa huomannut.

⁴⁴² Ylönen 1969, 129.

⁴⁴³ Riska 1982, 76.; Witte 1926, Tafel 21, 26:4, 37:2.

⁴⁴⁴ Kölnin Schnutgenmuseumin kasukka on alareiniläistä tekoa n.1510. Witte 1926, 14, Tafel 21.

Oripään koruompeleen tyyllinen kokonaisvaikutelma poikkeaa melko paljon Kölnin koruompeleesta. Kölnin risti on taiteellisesti korkeatasoisempaa tekoa kuin Oripään risti. Esim. pukujen ompeluun on käytetty lasuuripistoja. Myös monet yksityiskohdat kuten kasvojen ja käsien muotoilu on toteutettu tarkemmin. Huomio kiinnittyy myös siihen, että Oripään kuvakentissä pyhimykset on kuvattu pareittain, Kölnin ristissä ne seisovat yksin. Siksakruutuinen tausta on molemmissa samanlainen.

Kölnin Schnutgenmuseumin kokoelman kaksi muuta koruommelta (kuva 107) poikkeavat sekä tyyllisesti että baldakiinimuotojen suhteen melko paljon Oripään messukasukasta.⁴⁴⁵

Mielestäni Oripään koruompeleen tyyllinen kokonaisvaikutelma muistuttaa enemmän alankomaalaisia, lähinnä baldakiinikatokoulun (ks. Hollola kuva 62, Taivassalo kuva 125, Ulvila kuva 140) kuin Riskan kuvaamia alareiniläistä tekoa olevia koruompeleita.

Ruotsalaisesta Hälsinglandin Trönön kirkosta on säilynyt messukasukka (kuva 108), jonka koruompeleen tyyllinen kokonaisvaikutelma muistuttaa Oripään koruommelta. Koruompeleeseen on ommeltu kolme erillistä kuvakenttää, joihin on kuvattu toistensa kanssa keskustelevat pyhimysparit. Ristivarsissa on leijailevat enkelit. Risti on baldakiinikatokoulun tekoa vuosilta 1475-1525. Brantingin ja Lindblominin mukaan risti kuuluu baldakiinikatosten tyyppiluokittelussa ryhmään 1.⁴⁴⁶

Oripään ja Trönön koruompeleille on yhteistä pareittain seisovat pyhimykset. Brantingin ja Lindblomin mukaan tapa kuvata pyhimykset pareittain liittyy selvästi keskiajan loppupuolelle. Apostolit ovat paljaspäisiä, mutta profeetoilla on usein päässään erilaisia myssyjä, hattuja tai turbaaneja.⁴⁴⁷ Myös vaatteiden draperian muotoilu, ompelutekniikka sekä siksakkuviainen tausta muistuttavat toisiaan. Lisäksi huomio kiinnittyy yksityiskohtien kuvaamiseen kuten hiuksiin. Oripään Johanneksen hiusten kierteittäinen muotoilu muistuttaa Trönön ristin ylimmässä kuvakentässä kuvatun Marian hiuksia (ks. myös Ulvilan selkäpuolen Marian ja etupuolen naishahmojen hiusten muotoilu kuva 140).

Oripään koruompeleen baldakiinikatoksen malli ei ole aivan yhtenevä Trönön baldakiinien kanssa. Molempien pyöreät holvikaaret jakaantuvat kolmeen ruodeholviin, mutta Oripään ruoteiden päät ovat pidemmät ja hoikemmat kuin Trönön. Lisäksi Trönön kaaren yläosa muodostuu neljästä soikionmallisesta ikkunasta. Suurin huomio kiinnittyy lähinnä Oripään baldakiinien taustalla olevaan silkkisatiinikoristeluun (ks. myös Vesilahti kuva 19), joka puolestaan puuttuu Trönön taustalta.

Trönön koruompeleen lisäksi Oripään risti muistuttaa tyyllisesti, mm. pukujen draperian kuvauksessa, myös Utrechtin Aartsbisschoppelijk Museumin kokoelmissa

---

⁴⁴⁵ Kölnin Schnutgenmuseumin kasukat ovat alareiniläistä tekoa 1500-luvun paikkeilta. Witte 1926, 14, 16, Tafel 26:4, 37:2.

⁴⁴⁶ Branting-Lindblom 1997 (1929), 45; ATA Pietas nr. 1105/28.

⁴⁴⁷ Branting-Lindblom 1997 (1929), 54.

olevaa koruommelta (kuva 109). Risti on alankomaalaista tekoa 1500-luvun alkupuolelta.⁴⁴⁸

Oripään baldakiinikatokset poikkeavat jonkin verran baldakiinikatoskoulun koruompeleista, joten on vaikea määrittellä onko risti baldakiinikatoskoulun tekoa. Mielestäni koruompeleen tyyllinen kokonaisvaikutelma muistuttaa kuitenkin enemmän alankomaalaisia kuin Riskan mainitsemia alareiniläisiä kasukoita. Myös Mari-Louise Franzénin mukaan Oripään risti on todennäköisesti alankomaalaista tekoa.⁴⁴⁹

2.20. MESSUKASUKKA RAUMAN KIRKOSTA (kuva 110)

Omistaja Suomen kansallismuseo.⁴⁵⁰ KM inv.no 41036:1.

Kasukka

takapituus: 120cm, leveys: n. 60 cm

etupituus: 70 cm, leveys: n.50 cm

kasukan kangas: ruskeanmusta toimikaskuteinen villakangas

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: tasavartinen latinalainen risti

pituus: 115 cm, leveys: 18 cm

ompelutekniikka: häivepistot, sidepistot

lankojen materiaali: pellavalanka, silkkilanka

koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *apokalyptinen Madonna ja pyhimyksiä*

aiheen kuvaus: Koruompeleen keskellä seisoo sinipukuinen ja ruskeaviittainen *Neitsyt Maria* mandorlassa sylissään Jeesus-lapsi. Neitsyen vasemmassa kädessä on miekka(?), jalkojen alla sininen kuunsirppi. Kuvan yläpuolella on kaksi harmaapukuista ja vihreäsiipistä leijailevaa enkeliä, jotka kruunaavat Neitsyt Mariaa siniharmaalla kruunulla. Koruompeleen vasemmassa ristivarressa on puolivartalokuvassa vihreäpukuinen ja harmaaviittainen *Pyhä Katariina Aleksandrialainen* miekka kädessään. Oikeassa ristivarressa on puolivartalokuvassa keltapukuinen ja harmaaviittainen *Pyhä Barbara* kullanvärinen kalkki kädessään. Ristin keskellä seisoo keltapukuinen ja harmaaviittainen nuolta pitelevä *Pyhä Ursula*. Alimmassa kuvakentässä seisoo vihreäpukuinen ja harmaaviittainen kukkakoria kädessään pitelevä *Pyhä Dorotea*. Neitsyt Maria, Ursula ja Dorotea seisovat sinisillä, punaisilla, vihreillä ja keltaisilla langoilla ommellulla ruutulattialla. Kaikkien figuureiden kädet ja kasvot ovat valkoista atlas-silkkiä, silmät siniset. Figuurit on täytetty korkokuvamaisesti pinnasta nouseviksi. Ristiä kiertää ohut punottu harmaa nyöri sekä hieman paksumpi oranssi nauha.

Kasukan kunto

Kasukan kangas on melko pahoin kulunut. Koruommel on jokseenkin hyväkuntoinen, melko kömpelöä tekoa.

Kirkko

Rauman seutu on liittynyt Ala-Satakunnan ja Kokemäenjoen laakson varhaiseen kristilliseen järjestäytymiseen. 1300-luvun puolivälissä alue lienee kuulunut Eurajoen seurakunnan yhteyteen. Rauman seurakunta on todennäköisesti syntynyt vasta

---

⁴⁴⁸ Aam, Utrecht, inv. nrt 2152 a ja b. Pareittain seisovia pyhimyksiä myös Kräcklingen kirkon messukasukassa, Örebron museon inv. nr 3083, luetteloitu myös ATA Pietas nr 1963/4423.

⁴⁴⁹ Mari-Louise Franzénin kirje Tiina Eskeliselälle 14.12.1998.

⁴⁵⁰ Rauman seurakunta lahjoitti kasukan Kansallismuseoon vuonna 1939.

kaupungin perustamisen jälkeen, aikaisintaan 1360-luvulla. Rauman kaupunki ja maaseurakunta ovat olleet yksi kokonaisuus.⁴⁵¹

Rauman keskukseen rakennettiin todennäköisesti 1400-luvun alkupuolella seutukirkko tai kappeli, joka 1700-luvun lopulta lähtien tunnetaan Pyhän Kolminaisuuden kirkkona. 1440-luvulla kirkosta tuli Rauman kaupungin kirkko. Mahdollisesti paikalla on alkuaan ollut puinen kappeli. Pyhän Kolminaisuuden kirkko paloi 1640. Raunion muinaistieteelliset tutkimukset aloitettiin 1890-luvulla.⁴⁵²

Keskiajan henkinen luonne esiintyy aidoimmillaan luostarilaitoksessa. Satakunnassa luostarin vaikutus näkyy 1400-luvun puolivälin tienoilta lähtien. Rauman fransiskaanihuostari mainitaan ensi kerran 1449.⁴⁵³ Rauman kirkkopitäjällä oli läheiset suhteet luostariin.⁴⁵⁴ Konventti lakkautettiin 1538 ja veljeskuntaa kohtasi karkotus.⁴⁵⁵

Rauman joen äärellä sijaitseva luostarin kirkko nimettiin Pyhälle Ristille.⁴⁵⁶ Markus Hiekkasen mukaan kirkko rakennettiin vuosien 1490 ja 1530 välillä.⁴⁵⁷ Kirkon pohjakaava, jossa kaksilaivaisen kirkon päälaivan päätteellä on samanlevyinen kuoriossa, on tyypillinen pohjoismaisille kerjäläissääntökunnan kirkkoille. Kuoriossa on suuri, koska konventin kaikkien jäsenten tuli mahtua sinne. Kirkko oli ennen kaikkea saarnakirkko, joten sivulaiva antoi lisää tilaa seurakuntalaisille.⁴⁵⁸

Kirkko näyttää jatkaneen toimintaansa luterilaisena kirkkona jo 1500-luvulla. Pyhän Kolminaisuuden kirkon palon jälkeen siitä tuli kaupunki- ja maaseurakunnan yhteinen pyhäkkö, missä tehtävässä se toimii myös nykyisin.⁴⁵⁹

Pyhän Ristin kirkon seiniä ja holveja peittää runsas keskiaikainen maalauskoristelu. Maalaukset restauroitiin 1891, ja ne ovat edelleen tuolloin tehdyn restauroinnin mukaisessa muodossaan.⁴⁶⁰ Maalaukset voidaan ajoittaa vuosiin 1510-1522. Hengeltään ne ovat varsin lähellä Albertus Pictorin jälkeistä aikaa.⁴⁶¹ Maalauskoristelun pääaiheena on myöhäiskeskiajalle tyypillinen messuteologiaan kuuluva Kristuksen ihmiseksi tuleminen ja ristinuhri sekä näihin teemoihin liittyvä Neitsyt Maria myötälunastajana, *corredemtrix*.⁴⁶²

Rauman kirkosta on säilynyt keskiaikaista tekoa oleva alttarikaappi, joka on todennäköisesti preussilaista työtä 1400-luvun puolivälin tienoilta. Alttarikaapin

---

⁴⁵¹ Papunen 1959, 86-89; Suvanto 1973, 19-21.

⁴⁵² Knapas 1990, 8-14.

⁴⁵³ Suvanto 1973, 407.

⁴⁵⁴ Pirinen 1956, 332.

⁴⁵⁵ Knapas 1990, 8.

⁴⁵⁶ Linna 1996, 160.

⁴⁵⁷ Hiekkänen 1994, 229.

⁴⁵⁸ Knapas 1990, 27.

⁴⁵⁹ Knapas 1990, 8.

⁴⁶⁰ Riska 1990, 52.

⁴⁶¹ Riska 1990, 58-59.

⁴⁶² Riska 1990, 52.

lisäksi on säilynyt vielä kotimaista työtä oleva krusifiksi sekä Pyhä Anna itse kolmantena-aiheinen veistos, jotka molemmat ovat 1400-luvun loppupuolelta.⁴⁶³

Kasukka

Vanhimmat Rauman konventista säilyneet tiedot ovat 1440-luvulta. 1449 päivätyssä testamentissa Henrik Klasson Djäkn lahjoitti testamentissaan Pyhän Fransiskuksen veljille messukasukan.⁴⁶⁴ Kirkon ensimmäinen kalustoluettelo on vuodelta 1641. Siinä mainitaan kaksi vanhaa piispankaapua, joista toinen hävisi ennen vuotta 1697, toinen lahjoitettiin 1880 Kansallismuseoon.⁴⁶⁵ Kuorikaapujen lisäksi kalustoluettelossa mainitaan kaksi jo vanhastaan kirkkoon kuulunutta kasukkaa. Näistä toinen oli taivaansinistä samettia, toinen vihreää villakamlottia. Kolmantena mainitaan eversti Michael Jordanin lahjoittama helmikirjontainen ja kultalankakoristeinen vihreä samettikasukka.⁴⁶⁶

Vuoden 1697 kalustoluettelossa mainitaan ainoastaan eversti Jordanin vihreä kasukka sekä poikansa Adolp Ernst Jordanin avioliittonsa kunniaksi 1666 lahjoittama ristikoristeinen kultakankainen kasukka.⁴⁶⁷ Vuonna 1731 seurakunnassa oli seitsemän kasukkaa, joista kaikkia koristi selkäristi.⁴⁶⁸

Riitta Pylkkäsen mukaan Rauman kasukan koruompeleen aihepiiri ja tyyli viittaavat siihen, että risti on valmistettu Pohjois-Saksassa 1400-luvun lopulla.⁴⁶⁹

Keskiajan lopulla kunnioitettiin erityisesti neljää pääneitsyttä (virgines capitales) Pyhää Barbaraa, Pyhää Doroteaa, Pyhää Katariina Aleksandrialaista ja Pyhää Margaretaa. He kuuluivat neljäntoista hädästääntajan joukkoon.⁴⁷⁰ Rauman kasukan kuva-aiheen erikoisena piirteenä on se, että pääneitsyiden ryhmään tavallisesti kuuluneen Pyhän Margaretan sijasta esitykseen on todennäköisesti kuvattu Pyhä Ursula. Näiden neljän marttyyrineitsyen palvonta on kuulunut erityisesti Koillis-Saksan alueiden liturgiaan.⁴⁷¹

Huonokuntoinen kasukka vietiin korjattavaksi Kansallismuseon tekstiilikorjaamoon. Korjausten yhteydessä pyhimysten takaa löytyi koruompeleen täytteenä käytettyjä pellavatilkkuja (kuva 111) ja paperia. Tilkut osoittautuivat vanhojen alusvaatteiden riekaleiksi, joiden perusteella voitiin hahmotella pääpiirteittäin sekä lapsen mekko että naisen aluspuku. Lapsen pellavamekosta oli säilynyt suurin osa miehustaa, vasen hiha ja kapea kaistale hamekappaleen yläosasta. Naisen pellavaisesta alusmekosta oli

---

⁴⁶³ Hyvönen 1990, 70-74; Nordman 1964, 635.

⁴⁶⁴ FMU III, no 2817; Hyvönen 1990, 97.

⁴⁶⁵ Kuorikaapu ajoitetaan 1300-luvun lopulle tai 1400-luvun alkuun. Kangas on keltaista kiinalaisvaikutteista Luccassa tai Venetsiassa kudottua silkkiä. Sitä kiertävä reunanauha on tehty kahdesta erikuoisesta sinisestä silkkikankaasta. Hyvönen 1990, 97; KM inv.no 2004.

⁴⁶⁶ Hyvönen 1990, 97.

⁴⁶⁷ Hyvönen 1990, 97.

⁴⁶⁸ Hyvönen 1990, 98.

⁴⁶⁹ Pylkkänen 1957, 14.

⁴⁷⁰ Kilström 1966 a, 339.

⁴⁷¹ Pylkkänen 1957, 14-15.

jäljellä ainoastaan hameen vyötärökohta, josta kävi ilmi, että sileään miehustaan on liittynyt kahdeksasta kiilasta ommeltu hame.⁴⁷²

Kuten edellä mainittiin, Pylkkänen ajoittaa koruompeleen 1400-luvun loppuun. Koska ristin täytteenä käytetyt tilkut ovat kuuluneet silloin jo käyttökelvottomiksi kuluneisiin vaatteisiin, täytyy niiden Pylkkäsen mukaan olla hiemen vanhempia kuin koruommel. Lapsen mekon kaltaiset puvut ovat olleet varsin yleisiä pienten lasten pukimia keskiajan lopulla. Vastaaventyylisiä mekkoja tavataan mm. aikakauden maalauksissa sekä alttarikaappien veistoksissa. Esimerkiksi Vöyrin kirkon Pyhän Annan perhettä kuvaavassa alttarikaapissa useimmilla lapsilla on mekko, joissa on etuhalkio ja melko avonainen kaula-aukko. Tilkut siis osoittavat, minkälaisia aluspukuja alttarikaapissa kuvattujen lasten villakangasmekkojen alla on mahdollisesti käytetty.⁴⁷³

Kasukoista saatujen tilkkujen perusteella puvuista rekonstruointiin uusintasommitelmat Riitta Pylkkäsen ohjeiden mukaan. Mahdollisimman paljon aluperäisiä kankaita muistuttavista pellavakankaista ommeltiin naisen puku ja lapsen mekko (kuva 112). Valmistumisen jälkeen huomattiin, että hameen erikoinen kiilaleikkaus antoi poimuille saman tötterömyyden, joka on ominaista monille myöhäiskeskiajan veistosten puvuille.⁴⁷⁴

5.21. MESSUKASUKKA RAUMAN KIRKOSTA (kuva 113)

Omistaja Rauman museo. RM 10.⁴⁷⁵

Kasukka

takapituus: n.118 cm, leveys: n.85 cm

etupituus: n.115 cm, leveys: n.75 cm

kasukan kangas: sininen italialainen myöhäiskeskiaikainen granaattiomenakuviainen sametti. Ruskea pellavavuori.

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: tasavartinen latinalainen risti

pituus: 116 cm, leveys: n.4 cm

ompelutekniikka: sidepistot

lankojen materiaali: metallilanka, pellavalanka

Koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *ristiinnaulitseminen*

Aiheen kuvaus: Kasukan keskelle on kirjottu kapea ja korkea elämänpuutyppinen *ristiinnaulittu*, joka nousee Golgatan kalliolta. Kristuksen hahmo on pieni, ja se on täytetty korkokuvamaisesti pinnasta nousevaksi. Ristiin on käytetty ainoastaan pellavatyypistä harmaanruskeaa lankaa. Ompelu on kulunut Golgatan kalliosta, jäljellä on ainoastaan ruskea kangastilkku, jossa on pitkittäissuuntaisia ompeleita.

Kasukan kunto

Kasukan kangas on koottu useista erikokoisista paloista. Kangas on pahoin kulunut ja sitä on paikattu monesta kohtaa. Vaikuttaa siltä, että se on tehty jostakin profaanissa käytössä olleesta vaatekappaleesta.

---

⁴⁷² Pylkkänen 1957, 14-17.

⁴⁷³ Pylkkänen 1957, 17-19.

⁴⁷⁴ Pylkkänen 1957, 21-23.

⁴⁷⁵ Kasukka on tullut Rauman museon kokoelmiin 1891. RM 10.

Kasukan reunaa kiertävä ohut ruskea reunus on tehty samasta ruskeasta pellavakankaasta kuin Golgatan vuori. Koruommel on hyvin karkeaa ja yksinkertaista tekoa.

Kirkon tiedot ks. s.139.

Kasukka

Vuoden 1641 kalustoluettelossa mainittu leikkaamattomasta taivaansinisestä sametista valmistettu kasukka lienee tutkimani ristiinnaulittuaiheinen keskiaikainen kasukka.⁴⁷⁶

Messukasukan risti on todennäköisesti valmistettu Saksassa. Heikki Hyvösen mukaan kasukka muistuttaa pohjoissaksalaisia 1400-luvun lopun ja 1500-luvun alun kasukoita.⁴⁷⁷ Saskia Durian-Ressin kirjassa *Textilen Sammlung Bernheimer. Paramente 15.-19. Jahrhundert* on kuvattu kasukka (kuva 114), joka on tyyllisesti samankaltainen Rauman ristin kanssa. Koruommel on eteläsaksalaista, mahdollisesti itävaltalaisista tekoa 1500-luvun ensimmäiseltä puoliskolta. Kasukan selkäpuolelle on spiraalitaustaiselle pellavapohjalle kulta- ja silkkilangoilla kirjottu elämänpuutyypinen Golgatan kalliolta kasvava kapea risti, jolla riippuu plastisesti sommiteltu ristiinnaulittu. Ristin juurella on ristiä syleilevä Maria Magdaleena.⁴⁷⁸

Bernheimerin kokoelman risti ei ole yhtä pitkä ja kapea kuin Rauman risti, mutta tyyllisesti molemmat ovat yksinkertaista ja karkeaa tekoa.

5.22. MESSUKASUKKA SEILIN KIRKOSTA (kuva 115)

Omistaja Suomen kansallismuseo.⁴⁷⁹ KM inv.no 32101:2.

Kasukka

takapituus: 125 cm, leveys: 91 cm

etupituus: 97 cm, leveys: n. 60 cm

kasukan kangas: tummansininen ripsikutoinen villamoaree 1600-luvulta.⁴⁸⁰ Vuorikangas on ruskeaa pellavaa.

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: tasavartinen latinalainen risti

pituus: 117 cm, leveys: 15 cm

ompeleutetekniikka: laakapistot arabialaisella tekniikalla,⁴⁸¹ sidepistot

lankojen materiaali: pellavalanka, silkkilanka

koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *ristiinnaulitseminen ja pyhimyksiä*

Aiheen kuvaus: Kuva-aiheen keskellä vihreällä ristipuulla on *ristiinnaulittu* kuva, jonka ompeleet ovat suureksi osaksi kuluneet. Ristiinnaulitulla on ruskeat hiukset ja parta, vihreä orjantappurakuunu ja ruskeankeltainen sädekehä. Lannevaate on ruskea. Ristiinnaulitun yläpuolella puolivartalokuvassa

⁴⁷⁶ Hyvönen 1990, 97.

⁴⁷⁷ Hyvönen 1990, 99.

⁴⁷⁸ Durian-Ress, 1991, 68, Fig. 22 inv.nr 27167.

⁴⁷⁹ Kasukka on luovutettu Suomen kansallismuseon kokoelmiin Seilin hospitaalikirkosta 1.10.1932.KM inv.no 32101:2. KMHK/pääl.

⁴⁸⁰ Pylkkänen 1970, 51.

⁴⁸¹ Nikula 1973, 187.

sinisessä koukeropilvessä istuu keltaruskeapukuinen ja siniviittainen *Isä Jumala*, sädekehä on keltaruskea. Vasemmassa ristivarressa on puolivartalokuvassa keltaruskeapukuinen apostoli *Pietari* avaimineen ja sinisine sädekehineen, oikeassa ristivarressa vihreäviittainen ja keltapukuinen apostoli *Paavali* miekkoineen ja keltaruskeine sädekehineen.⁴⁸² Ristiinnaulitun juurella vasemmalla seisoo keltaruskeapukuinen ja siniviittainen *Neitsyt Maria*, oikealla sinipukuinen ja keltaruskeaviittainen Johannes. Kuvakentän alaosassa on ristiin takertunut *Maria Magdaleena*. Hänen pukunsa ompeleet ovat pahoin kuluneet, mutta pohjakankaan pinnasta voi erottaa sinisiä ja punaisia ompeleita, sädekehä on vihreä. Ryhmän alla olevan vaaleanvihreän maakumpareen ompeleet ovat pahoin kuluneet. Koruompeleen tausta on ommeltu ruskeanharmaalla pellavalangalla. Ristiä kiertää ohut tummanvihreä nauha.

Kasukan kunto

Kasukan kangas, vuorikangas ja koruommel ovat pahoin kuluneet.

Kirkko

Spitaaliin sairastuneiden lukumäärän lisääntyä 1600-luvun alussa perustettiin Seiliin spitaalisairaala 1619. Seilin ensimmäinen kirkko oli Pyhän Yrjänän kappeli, joka siirrettiin sinne Turusta 1624. Pyhäkkö oli pieni pitkäkirkko eikä siinä ollut sakaristoa.⁴⁸³ Kirkko purettiin 1733, jolloin samalle paikalle rakennettiin seurakunnan nykyinen kirkko. Se on malliltaan torniton erivartinen ristikirkko.⁴⁸⁴

Seili kuului keskiajalla Nauvoon. Nauvon seurakunta mainitaan asiakirjoissa ensimmäisen kerran 1395.⁴⁸⁵ Sigrid Nikulan mukaan nykyisen kirkon paikalla on saattanut ollut kirkko jo 1200-luvulla.⁴⁸⁶ Markus Hiekkasen mukaan nykyinen kirkko valmistui vuosien 1450 ja 1480 välisenä aikana.⁴⁸⁷ Kirkon suojeluspyhimys oli Pyhä Olavi.⁴⁸⁸

Seilin kirkosta on säilynyt keskiaikaista kalustoa, mm. myöhäiskeskiaikainen krusifiksi sekä ehtoollisastiastia. Osa siitä saattaa olla peräisin Turun Pyhän Yrjänän kappelista. Muutamista esineistä tiedetään, että ne on lahjoitettu Nauvon emäkirkosta.⁴⁸⁹

Kasukka

Turun Pyhän Yrjänän kappelin inventaareja on säilynyt 1500-luvulta saakka. Vuoden 1599 inventaariossa mainitaan useita kirkollisia tekstiilejä: "casuler 2 st; messe särker 2 st; stola 2 st; humerale 2 st; manipula 1 st; cingulum 1 st; altare klädr 2 st; hand klädr 1 st." Samat tiedot löytyvät myös vuosilta 1601 ja 1602.⁴⁹⁰ Mahdollisesti näistä

---

⁴⁸² Sigrid Nikulan mukaan pyhimys on mahdollisesti Bartolomeus veitsineen. Nikula 1973, 187.

⁴⁸³ Nikula 1973, 172; Nikula 1992, 57-58.

⁴⁸⁴ Nikula 1973, 175-177.

⁴⁸⁵ Fagerlund 1992, 18; Nikula 1973, 114.

⁴⁸⁶ Nikula 1973, 131-132; Nikula 1992, 29.

⁴⁸⁷ Hiekkanen 1994, 219.

⁴⁸⁸ Nikula 1973, 114, 131-132; Nikula 1992, 28-29.

⁴⁸⁹ Nikula 1973, 181-183.

⁴⁹⁰ Anna-Lisa Stigellin kirje Riitta Pylkkäselle 2.11.1958. Seilin kirkko. MV/top.

esineistä on jäljellä vielä stola.⁴⁹¹ Vuoden 1633 inventaariossa mainitaan 1 vanha messukasukka.⁴⁹²

Vuoden 1932 inventointikertomuksen mukaan Seilin kirkon sakaristossa säilytettiin arkkua, jonka sisällä oli suuri joukko rypistyneitä tekstiileitä. Tekstiilit siirrettiin Kansallismuseon kokoelmiin. Koruompeleiden joukossa oli mm. neljä rikkiäistä messukasukkaa.⁴⁹³

Nämä tekstiilit mainitaan myös Seilin kirkon vuoden 1725 piispantarkastuksessa.⁴⁹⁴ Kasukoista kolme on keskiaikaisia. Niistä vanhin on 1300-luvulta peräisin oleva kullanvärinen kellonmuotoinen kasukka, joka piispantarkastuksessa mainitaan kuorikaavuksi. Kasukan kangas on venetsialaista brokadia tai Lucca-brokadia.⁴⁹⁵ Kaksi muuta keskiaikaista kasukkaa ovat tässä tutkimuksessa mukana olevat kasukat.⁴⁹⁶ Neljäs kasukka on tehty beigenvärisestä espanjalaisesta damastista ja punaisesta brokadista. Kasukka on ajoitettu 1500-luvulle.⁴⁹⁷

Vuoden 1725 piispantarkastuksessa mukana olevat kolme keskiaikaista messukasukkaa mainitaan todennäköisesti myös L.W. Fagerlundin väitöskirjassa vuodelta 1886. Yksi mainituista kasukoista on "en messhake av blå atlas med Kristus på korset i gammalt broderi; har sannolikt tillhört S:t Görans hospitals kyrka."⁴⁹⁸

C.A.Nordmanin mukaan Kansallismuseon kokoelmiin vuonna 1932 siirretyn sinisen messukasukan koruommel muistuttaa saksalaista tyyliä.⁴⁹⁹ Saskia Durian-Ressin kirjassa *Textilen Sammlung Bernheimer. Paramente 15.-19. Jahrhundert* on kuvattu messukasukka (kuva 116), jonka koruommel muistuttaa jonkin verran Seilin ristiä. Bernheimerin kokoelman risti on saksalaista tekoa 1500-luvun paikkeilta. Koruompeleen aiheena on ristiinnaulittu. Ristiinnaulitun yläpuolella on puolivartalokuvassa Isä Jumala, vasemmassa ristivarressa Pietari, oikeassa Paavali. Ristin juurella seisovat Neitsyt Maria ja Johannes, heidän alapuolellaan ristiin takertunut Maria Magdaleena.⁵⁰⁰

Bernheimerin kokoelman risti on ikonografisesti yhtenevä Seilin koruompeleen kanssa. Seilin koruommel on melko pahoin kulunut, joten tarkempaa tyyllistä vertailua ei voi tehdä. Yleisesti ottaen näyttää kuitenkin siltä, että ristiinnaulittujen asento (ks. myös Janakkala kuva 67) ja henkilöahmojen suhteettoman suuret päät muistuttavat toisiaan.

Durian-Ressin mukaan Bernheimerin kokoelman koruompeleen kompositiota vastaavia kuvia on tehty Reininmaalla ja Sleesiassa. Tyyllinen kokonaisvaikutelma

---

⁴⁹¹ KM inv.no 32101:3; Anna-Lisa Stigellin kirje Riitta Pykkäälle 2.11.1958. Seilin kirkko. MV/top.

⁴⁹² Inv. 1633. Seilin kirkko. MV/top.

⁴⁹³ Inv. 1932. Sjalö hospitalkyrka i Nagu. MV/top.

⁴⁹⁴ Inv. 1932. Sjalö hospitalkyrka i Nagu. MV/top.

⁴⁹⁵ Inv. 1932. Sjalö hospitalkyrka i Nagu. MV/top; KM inv.no 32101:1.

⁴⁹⁶ KM inv. no 32101:2, TMM 4680.

⁴⁹⁷ Inv. 1932. Sjalö hospitalkyrka i Nagu. MV/top; KM inv.no 32101:4

⁴⁹⁸ Inv. 1932. Sjalö hospitalkyrka i Nagu. MV/top; KM inv.no 32101:2.

⁴⁹⁹ Inv. 1932. Sjalö hospitalkyrka i Nagu. MV/top.

⁵⁰⁰ Durian-Ress, 1991, 38.

ja kohokuvina pinnasta erottuvat pyhimyshahmot viittaavat puolestaan Kaakkois- ja Pohjois-Saksan alueisiin. Lisäksi vastaaventyylisiä koruompeleita on säilynyt myös Alasaksin alueella.⁵⁰¹

Alueen koruompeleista ks. s. 21-22.

5.23. MESSUKASUKKA SEILIN KIRKOSTA (kuva 117)

Omistaja Turun maakuntamuseo. TMM 4680.⁵⁰²

Kasukka

takapituus: 128 cm, leveys: 90 cm

etupituus: n. 128 cm, leveys: n. 85 cm

kasukan kangas: 1400-luvun loppupuolen italialaista vaaleansinistä granaattimenakuvioista silkkidamastia, vuori siniseksi värjättyä pellavapalttinaa.

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: tasavartinen latinalainen risti

pituus: 115,5 cm, leveys: n. 18 cm

ompelutekniikka: häivepistot, sidepistot

lankojen materiaali: pellavalanka, silkkilanka

koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *Kristuksen haavat ja pyhimyksiä*

aiheen kuvaus: Kuva-aiheen keskellä on *ristiinnaulitun* kuva, jonka ompeleet ovat suureksi osaksi kuluneet. Ristiinnaulitulla on ruskeat hiukset ja parta sekä kullanruskea orjantappurakruunu. Vaaleanruskeasta lannevaatteesta on jäljellä muutamia ompeleita. Kristuksen ympärillä on kolme leijailevaa enkeliä, jotka keräävät Kristuksen verta kalkkeihin. Ristiinnaulitun yläpuolella puolivartalokuvassa sinisessä koukeropilvessä istuu keltaruskeapukuinen *Isä Jumala*, jonka vasemmassa kädessä on maapallo. Vasemmassa ristivarressa on puolivartalokuvassa keltapukuinen ja sinikilpinen apostoli *Pietari* avaimineen, oikeassa ristivarressa vihreäviittainen ja keltapukuinen apostoli *Paavali* miekkoineen. Ristiinnaulitun juurella olevassa surevien ryhmässä vasemmalle on kuvattu keltaruskeapukuinen *Johannes*, joka tukee käsivarsilleen luhistuvaa huntupäistä *Neitsyt Mariaa*. Marialla on kultaruskea puku ja sininen viitta. Heidän oikealla puolellaan on huntupäinen keltavihreäpukuinen *Maria Magdaleena*. Ryhmän alla olevan vihreän maakumpareen ompeleet ovat pahoin kuluneet. Sädekehät on täytetty harvaan ommellulla metallilangalla. Koruompeleen tausta on ommeltu ruskeanharmaalla pellavalangalla. Ristiä kiertää ohut punainen nauha.

Kasukan kunto

Kasukan kangas on melko hyvin säilynyt, koruommel jonkin verran kulunut. Messukasukka on korjattu ennen vuotta 1965, n. 1930-1965(?).⁵⁰³

Kirkon tiedot ks. s. 144.

Kasukka

Kuten Seilin ensimmäisen kasukan yhteydessä kerrottiin, kolme keskiaikaista kasukkaa ovat todennäköisesti mukana myös L.W. Fagerlundin väitöskirjassa vuodelta 1886. Edellisen sinisen atlaskankaisen messukasukan lisäksi Fagerlund

---

⁵⁰¹ Durian-Ress, 1991, 38; Ikonografialtaan vastaaventyylisiä aiheita on säilynyt useissa Kölnin museoissa ja kirkoissa. Reichert 1938, 99-100; aiheesta myös Stolleis 1992, 182.

⁵⁰² TMM 4680.

⁵⁰³ TMM 4680.

mainitsee kullanvärisen brokadikasukan “en messhake af gulbrokig dammast utan kors,” ja sinisen damastikasukan “en messhake af blått dammast med Kristus på korset i gammalt broderi (öfverlämnad 1661 från Nagu kyrka till Sjählö).”⁵⁰⁴

Turun maakuntamuseon museoesinekokoelmien päluettelossa ei ole merkintää sinisen damastikasukan valmistusmaasta. Sigrid Nikula mainitsee kasukan olevan 1400-luvun jälkipuolelta, valmistusmaata ei hänkään kerro.⁵⁰⁵ C.A.Nordmanin mukaan koruommel muistuttaa saksalaista tyyliä.⁵⁰⁶

Saskia Durian-Ressin kirjassa *Textilen Sammlung Bernheimer. Paramente 15.-19. Jahrhundert* on kuvattu messukasukka (kuva 118), jonka koruompeleen selkäpuoli muistuttaa ikonografialtaan jonkin verran Seilin koruommelta. Durian-Ressin mukaan koruommel on saksalaista tekoa 1400-luvun viimeiseltä neljännekseltä.⁵⁰⁷ Hän ei tarkenna, miltä alueelta kasukka on peräisin.

Bernheimerin kokoelman kasukan kuva-aiheena on ristiinnaulittu. Kristuksen yläpuolella on Isä Jumala, ristivarsissa puolifiguureissa Pietari (?) ja Paavali. Ristin juurella seisovat Johannes, Johanneksen tukema luhistumaisillaan oleva Maria ja Maria Magdaleena. Johanneksen takana pilkottaa vielä sadanpäämiehen pää. Lisäksi kaksi leijailevaa enkeliä kerää Kristuksen verta kalkkeihin. Figuurit on täytetty korkokuvamaisesti pinnasta nouseviksi.⁵⁰⁸

Seilin koruompeleen ikonografia sadanpäämiestä lukuunottamatta on lähes identtinen Bernheimerin kokoelman kasukan kanssa. Yhteistä on myös plastinen vaikutelma ja melko keskinkertaista käsityötä oleva taiteellinen taso. Kristusten vartaloiden asennot ja muotoilu ovat erilaiset.

Seilin messukasukan kaltaiset tekstiilit ovat olleet varsin yleisiä Ala-Reinin, Kölnin sekä Reininmaan seuduilla. Koruompeleet voidaan ajoittaa 1400-luvun lopulle.⁵⁰⁹

Kölnin alueen koruompeleista ks. s. 20.

5.24. MESSUKASUKKA SIIPYYN KIRKOSTA (kuva 119)

Omistaja Pohjanmaan museo. PM 740.⁵¹⁰

Kasukka

takapituus: 127 cm, leveys: 86 cm

etupituus: 85 cm, leveys: 59 cm

kasukan kangas: vihreä granaattiomenukiainen myöhäiskeskiaikainen sametti

⁵⁰⁴ Inv. 1932. Själo hospitalkyrka i Nagu. MV/top; KM inv.no 32101:1; TMM 4680.

⁵⁰⁵ Nikula 1973, 186.

⁵⁰⁶ Inv. 1932. Själo hospitalkyrka i Nagu. MV/top.

⁵⁰⁷ Durian-Ress 1991, 32.

⁵⁰⁸ Durian-Ress 1991, 32.

⁵⁰⁹ Reichert 1938, 15, 98-102; Stolleis 1992, 168-169.

⁵¹⁰ PM 740.

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: tasavartinen latinalainen risti
pituus: 121 cm, leveys: 20 cm
ompelutekniikka: häivepistot, sidepistot
lankojen materiaali: pellavalanka, silkkilanka

Koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *armontuoli* ja *pyhimyksiä*

Aiheen kuvaus: Keltavihreällä ristipuulla on *ristiinnaulittu*, jonka hiukset ja parta ovat ruskeat, orjantappurakruunu vihreä, sädekehä keltainen. Vartalon ompeleet ovat kuluneet. Ristin takana keltaisella ja oranssilla tuolilla istuu isokokoinen harmaapukuinen *Isä Jumala*. Keltaisessa viitassa on vaaleansininen vuori. Ristipuun vasemmalla risticakaralla istuu harmaa kyyhkynen. Vasemmassa ristivarressa on puolivartalokuvassa harmaapukuinen neitsyt *Maria*, vaaleansinisessä viitassa on vaaleankeltainen vuori. Sädekehä on vaaleankeltainen. Vasemmassa ristivarressa on vihreävuorisessa vaaleanruskeassa viitassa harmaapukuinen *Johannes*. Sädekehä on vihreä. Keskimmaisessä kuvakentässä vasemmalla seisoo oranssivuorisessa vihreässä viitassa harmaapukuinen apostoli *Pietari* harmaine avaimineen, sädekehä on keltainen. Pyhimyksen oikealla puolella seisoo sinivihreävuorisessa vaaleansinisessä viitassa harmaapukuinen apostoli *Paavali* miekkoineen. Sädekehä on sinisenvihreä. Pietarin ja Paavalin alla oleva maa-alue on ommeltu keltaisella ja vihreällä. Alimmassa kuvakentässä vasemmalla seisoo vihreävuorisessa vaaleankeltaisessa viitassa harmaapukuinen *pyhimys*. Sädekehä on vihreä, attribuutti on epäselvä. Oikealla puolella seisoo vaaleansinisessä viitassa harmaapukuinen *pyhimys*.⁵¹¹ Sädekehä on keltainen, attribuutti on epäselvä. Kaikkien figureiden puvut on ommeltu ruskeilla pellavalangoilla, ja ompeleita on tehostettu vertikaalisilla ompeleilla. Koruommelista koristaa harmaanruskea pellavainen tausta. Ristiä kiertää ohut tummanpunainen nauha.

Kasukan kunto

Kangas on melko hyvin säilynyt, koruommel on jonkin verran kulunut. Kasukan reunaa kiertää ohut ruskea nauha. Pietarin ja Paavalin kasvojen ompeleet on poistettu ja alta näkyy ruskea pohjakangas.

Kirkko

Siipyyn seudusta puhutaan asiakirjoissa aikaisintaan vuonna 1479.⁵¹² Kirkollisessa suhteessa Siipyy kuului Ulvilan pitäjään aina vuoteen 1606 saakka, jolloin se liitettiin Närpiön kappeliksi. 1785 Siipyy siirrettiin Lappfjärdin seurakuntaan, omaksi seurakunnaksi se erotettiin 1840.⁵¹³ K.V.Åkerblomin mukaan paikkakunnalla on saattanut olla Pyhälle Birgitalle omistettu kirkko jo 1400-luvun lopulla.⁵¹⁴ Vuonna 1786 rakennettu puinen erivartinen ristikirkko paloi 1969. Nykyinen kirkko valmistui 1972.⁵¹⁵

Lapväärtti mainitaan asiakirjoissa ensimmäisen kerran 1307. Keskiajalla Lapväärtti kuului Närpiön alaisuuteen ja muutettiin kappeliksi 1594. Omaksi seurakunnaksi Lapväärtti erotettiin 1607.⁵¹⁶ Keskiaikaisen kirkon jälkeen rakennettiin uusi puinen

---

⁵¹¹ K.V. Åkerblomin mukaan alimman kuvakentän pyhimykset ovat Jaakob vanhempi ja Bartolomeus. Hänen mukaansa Jaakobilla on ollut oma alttari sekä pyhimyksenkuva Lappfjärdin kappelissa. Åkerblom 1938, 143.

⁵¹² Åkerblom 1938, 143.

⁵¹³ Luostarinen 1980, 148; Åkerblom 1938, 29, 34-36, 143.

⁵¹⁴ Åkerblom 1938, 29.

⁵¹⁵ Luostarinen 1980, 148.

⁵¹⁶ Luostarinen 1980, 148.

kirkko 1666, joka saattoi olla malliltaan tukipilarikirkko. Nykyinen kirkko valmistui 1848-51.⁵¹⁷

Lapväärtin kirkosta on säilynyt useita keskiaikaista tekoa olevia veistoksia sekä krusifiksi.⁵¹⁸

Kasukka

Siipyyn kirkosta peräisin oleva messukasukka on kuulunut alunperin Lapväärtin kirkkoon.⁵¹⁹ Siipyyn vuoden 1887 inventaarioluettelossa mainitaan "2ne äldere mässhakar, obrukbara, antika."⁵²⁰

K.V. Åkerblomin mukaan "broderiet är tydligen utfört i Albert målares pärlstickaratelier i Stockholm."⁵²¹ Koruommel ei juurikaan muistuta Abertus Pictorin työpajan ompeleita, vaan todennäköisesti se on saksalaista tekoa. Saskia Durian-Ressin kirjassa *Textilen Sammlung Bernheimer. Paramente 15.-19. Jahrhundert* on kuvattu messukasukka (kuva 120), jonka selkäpuolen koruommel muistuttaa suuresti Siipyyn ristiä. Bernheimerin kasukan koruommel on mahdollisesti kaakkoissaksalaista eli böömiläistä tekoa 1500-luvun paikkeilta.⁵²²

Alimmaisen kuvakentän pyhimyksiä lukuunottamatta Siipyyn koruompeleen ikonografia on lähes identtinen Bernheimerin kokoelman kasukan kanssa. Henkilöhahmot on selvästi piirretty saman esikuvan mukaan. Molempien armontuoli-aiheiden taustalla on suurikokoiset Isä Jumala-kuvat, joilla on huomattavan suuri pää. Myös sädekehät on ommeltu samalla tavoin. Lisäksi ristiinnaulittujen asennot, samoin kuin Kristusten yläpuolella olevat kyyhkysyt vastaavat toisiaan. Pienenä eroavaisuutena voidaan mainita Siipyyn Isä Jumalan yläpuolella oleva yksinkertainen baldakiinimuoto, joka puuttuu Bernheimerin kokoelman rististä.

Ristivarsiin kuvatut Neitsyt Marian ja Johannesten kuvat ovat myös identtisiä keskenään. Marian kuvassa huomio kiinnittyy pyhimyksen ylös kohotettuihin käsiin ja varsinkin samantyyliisiin pukuihin, joiden pintakuviointia on elävöitetty vertikaalisilla ompeleilla. Myös Johanneksen hahmot suurine päineen ja ristittyine käsineen vastaavat toisiaan. Keskimmäiseen kuvakenttään kuvatut apostolit Pietari avaimineen ja Paavali miekkoineen ovat niinkään käsien asentoja, sädekehiä, pukujen laskoksia ja vertikaalisia ompeleita myöten samanlaiset. Ainoana erona on se, että Siipyyn pyhimysten pukuja ei ole koristeltu pienellä ruudutuksella.

Siipyyn ja Bernheimerin kokoelman koruompeleet poikkeavat toisistaan ainoastaan alimman kuvakentän pyhimysten suhteen. Bernheimerin ristiin on kuvattu vain yksi

---

⁵¹⁷ Luostarinen 1980, 148; Åkerblom 1938, 38-39, 46-48.

⁵¹⁸ Inv. 1951. Lappfjärds kyrka. MV/top.

⁵¹⁹ Inv. 1951. Siipyyn kirkko. MV/top; PM 740.

⁵²⁰ Inv. 1887. Siipyyn kirkko. MV/top.

⁵²¹ Åkerblom 1938, 399.

⁵²² Durian-Ress, 1991, 40-41. Ks. Armontuolista myös Mannowsky, *Der Danziger Paramentenschatz. Kirchliche Gewänder und Stickereien aus der Marienkirche*. Berlin, 1931, Osa III, 12, Tafel 120, 107.

pyhimys, kun taas Siipyyn ristiä koristaa kaksi miespuolista pyhimystä. Koruompeleille on yhteistä myös melko keskinkertaista käsityötä oleva taiteellinen taso ja väritys. Siipyyn ristin kuvakentät on erotettu selvästi toisistaan siksakkuvioisella koristerivillä, kun taas Bernheimerin kuvakenttiä erottaa melko karkeaa tekoa oleva koriste.

Saattaa olla mahdollista, että Siipyyn ja Bernheimerin kokoelman koruompeleet on valmistettu samassa työpajassa, mutta ne eivät välttämättä ole saman ompelijan käsialaa.

5.25. MESSUKASUKKA SIMON KIRKOSTA (kuva 121)

Omistaja Suomen kansallismuseo.⁵²³ KM inv.no 32045.

Kasukka takapituus: 122 cm, leveys: 107cm
etupituus: n.108 cm, leveys: n.50 cm
kasukan kangas: viininpunaista fasettikuvioista 1500-luvun tyyppistä silkkidamastia.⁵²⁴ Ruskeasta pellavavuoresta on säilynyt jäänteitä.

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: tasavartinen latinalainen risti

pituus: cm, leveys: 16 cm

ompelutekniikka: häivepistot, ketjupistot, sidepistot

lankojen materiaali: pellavalanka, silkkilanka

etupuolen ristin muoto: ohut nauha

pituus: cm, leveys: n. 5,5 cm

ompelutekniikka: kudottu musta samettikuvio

lankojen materiaali: silkkilanka (?)

koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *ristinmaulitseminen ja pyhimys*

aiheen kuvaus: Keltavihreällä elämänpuuristillä on melko pienikokoinen *ristinmaulittu*, jonka ompeleet ovat kuluneet. Ristin yläosassa on kielinauha, jossa lukee vaaleankeltaisella INRI. Kristuksen yläpuolella vaaleanruskeassa ja vaaleansinisessä koukeropilvessä puolivartalokuvassa istuu keltavihreäpukuinen ja vaaleanruskeaviittainen *Isä Jumala* kädessään harmaa maapallo. Ristin juurella vasemmalla puolella seisoo huntupäinen keltavihreäpukuinen ja siniharmaaviittainen *Neitsyt Maria*. Puvun ja viitan ompeleet ovat hyvin kuluneet. Marian oikealla puolella seisoo keltahiuksinen ja vaaleanruskeaviittainen *Johannes*. Puvun ompeleista on jäljellä joitakin keltaisia ja vihreitä lankoja. Ryhmän alla olevassa vaaleanruskeassa maakumpareessa on sinisten ja vihreiden lankojen jäänteitä. Alimmassa kuvakentässä keltapylväisen ja sinikatoksisen arkkitehtuurikehyksen alla seisoo siniviolettipukuinen ja keltaviittainen suurikokoinen *Johannes Kastaja*. Keltaisissa hiuksissa ja parrassa on mustia ompeleita. Kädessään Johanneksella on harmaa kihaturkkinen karitsa, jota hän osoittaa toisella kädellään. Johannes on sijoitettu vaaleanruskealle lattialle. Puvun ja harmaan sädekehän ääriviivat on ommeltu sinisellä langalla. Ristiä koristaa pellavalangalla ommeltu harmaa spiraalitausta.

Kasukan kunto

Punaisessa kankaassa on suuria mustia läikkiä (home,tulipalo?) ja pieniä reikiä. Koruommel on 4 cm pidempi kuin kankaan helma. Ompeleet ovat melko kuluneet.

---

⁵²³ Simon seurakunta on lahjoittanut kasukan Suomen kansallismuseoon 11.5.1932. KM inv.no 32045. KMHK/pääl.

⁵²⁴ KM inv.no 32045. KMHK/pääl; KM inv.no 32045. MVKA.

Kirkko

Pohjois-Pohjanmaan vanhimmat kappeliseurakunnat olivat Saloinen (Salo) ja Kemi. Asiakirjoissa ne mainitaan ensimmäisen kerran 1329.⁵²⁵ Muinainen Suur-Kemin kirkkopitäjä oli valtavan laaja kokonaisuus, johon varhaisimpina aikoina kuuluivat mm. nykyiset Ii, Simo ja Tervola.⁵²⁶ Suur-Kemistä irroittautui ensimmäiseksi Ii, joka on Pohjois-Pohjanmaan seurakunnista kolmanneksi vanhin. Ii mainitaan omana seurakuntanaan viimeistään 1447.⁵²⁷

Simon varhaisimmista kirkollisista oloista asiakirjat sisältävät hajanaisia tietoja. Vuonna 1374 mainitaan "Sim (aa)" vierekkäin Oulun ja Kemin kanssa. Tämä saattaa viitata siihen, että Simo oli tuolloin jonkinlainen Kemiin kuuluva kirkollisesti organisoitu yksikkö. Vuonna 1445 Simo kuului Iin pitäjään, ja eräässä vuodelta 1488 peräisin olevassa asiakirjassa puhutaan Kellosta ja Simosta Iin seurakunnan aneksi-eli apuseurakuntina.⁵²⁸ Tämä tarkoittanee sitä, että kummassakin paikassa oli jo tällöin omat kappelinsa, joissa Iin papit kävivät pitämässä jumalanpalveluksia muutaman kerran vuodessa.⁵²⁹ Todennäköisesti Simon ja Kellon kirkot tuhoutuivat venäläishävityksissä vuosina 1478 ja 1496, eikä ole varmaa, rakennettiinko niitä enää uudelleen.⁵³⁰

On epävarmaa, kuinka kauan Simon kylät olivat Iin kirkkoherrakunnan alaisuudessa, ja toteutuiko mainittu siirto laisinkaan, sillä piispa Konrad Bitz oli jo vuonna 1477 säätänyt, että Simon ja Simonniemen kylät kuuluisivat myös tulevaisuudessa Kemin kirkkopitäjään.⁵³¹ Vuoden 1552 verokirjasta nimittäin ilmenee, että Simon, Simonniemen ja Maksniemen kylät kuuluivat Iin hallintopitäjään, mutta Kemin kirkkopitäjään.⁵³²

Simon seuduilla lienee siis jo keskiajalla ollut jonkinlaisia jumalanpalvelushuoneita. Simon kappelit olivat luultavasti samantyyppisiä seutukirkkoja, joita tiedetään olleen Etelä-Pohjanmaalla.⁵³³ Näiden varhaisten kirkkojen sijainnista ja ulkomuodosta ei ole säilynyt tietoja. Simon alue ei vielä 1500-luvulla pystynyt kohoamaan varsinaiseksi kappeliseurakunnaksi, mikä johtui Simon taloluvun pienuudesta.⁵³⁴

Simon nykyistä edellinen, alkuaan vain saarnahuoneeksi tarkoitettu kirkko lienee valmistunut 1692-95. Kirkko purettiin 1840-luvun lopulla.⁵³⁵ Nykyinen kirkko valmistui 1846, ja malliltaan se noudattaa empirekauden pitkäkirjon perinteitä.⁵³⁶

---

⁵²⁵ Luukko 1954, 257.

⁵²⁶ Hedman 1969, 82.

⁵²⁷ Vahtola 1998, 23.

⁵²⁸ Riska 1987, 80.

⁵²⁹ Luukko 1954, 262.

⁵³⁰ Vahtola 1998, 24.

⁵³¹ Riska 1987, 80.

⁵³² Luukko 1954, 262.

⁵³³ Luukko 1954, 262.

⁵³⁴ Luukko 1954, 663.

⁵³⁵ Pettersson 1987, 82.

⁵³⁶ Knapas 1987, 98.

Kasukka

Isonvihan aikana Simon kirkosta hävisi alttarivaatteita, uusi messukasukka, messupaita ja vyö. Tekstiilit oli ilmeisesti hankittu 1690-luvulla valmistuneeseen saarnahuoneeseen. Rauhanajan koittaessa pikkuvihan jälkeen kirkkoon ryhdyttiin hankkimaan uusia varusteita.⁵³⁷

Keskiaikainen kasukka on tullut Simon kirkkoon todennäköisesti emäseurakunta Kemin kirkosta yhdessä vanhan karkean palttinapaidan kanssa.⁵³⁸ Sekä kasukka että paita mainitaan Kemin kirkon vuoden 1781 inventaariokirjassa.⁵³⁹ Simon kalustoluettelossa kasukka mainitaan vuonna 1790: "mässhake af rödt tyg, gammal."⁵⁴⁰

Inger Esthamin mukaan Simon kasukka on todennäköisesti saksalaista tekoa 1500-luvun paikkeilta. Valmistusmaan paikantaminen on kuitenkin jonkin verran ongelmallista, sillä aikaisemmin (mm. Lindblom ja Geijer) spiraalitaustaiset koruompeleet on yhdistetty Puolaan tai muualle Itä-Eurooppaan. Enää se ei kuitenkaan ole niin yksinkertaista. Estham on tavannut vastaavanlaisia tekstiileitä Saksassa ja hänen mukaansa ei ole epäilystäkään siitä, että useat niistä on valmistettu Keski-Saksassa 1500-luvun paikkeilla (1400-luvun lopussa - 1500-luvun alussa). Simon koruommel näyttäisi olevan sukua näille tekstiileille. Vastaavantyyllisiä pahoin kuluneita koruompeleita on säilynyt myös Ruotsissa.⁵⁴¹

Koska Johannes Kastajan kuva on suhteellisen suurikokoinen, saattaa olla mahdollista, että kuva-aihe on liittynyt kyseisen pyhimyksen kulttiin. Mahdollisesti koruommel on peräisin jostakin kirkosta, jossa Johannes Kastajan kultti oli tärkeä. Ruotsalaisesta Upsalan tuomiokirkosta on säilynyt koruommel, jossa on köynnöskoristuksen lisäksi ainoastaan suhteellisen suurikokoinen apostoli Andreaxen kuva. Brantingin ja Lindblomin mukaan koruommel on todennäköisesti lahjoitettu Andreas-alttarille. Lahjoittajina ovat olleet Västeråsin piispa Olavi yhdessä neljän muun piispan kanssa; piispat antoivat anekirjeen Pyhän Andreaan kuorille ja alttarille.⁵⁴²

Kuten edellä todettiin suur-Kemin kirkkopitäjä on ollut laaja alue. Seudulla on ollut myös Johannes Kastajalle omistettuja kirkkoja: Iin kirkko oli omistettu Johannes Kastajalle,⁵⁴³ Tornion kirkko Johannekselle, Johannes Kastajalle tai apostoli Johannekselle.⁵⁴⁴ Asiakirjoissa on tietoja, joiden mukaan Tornion messukasukoita on isonvihan aikana säilytetetty kappeliseurakunnissa. Vuosina 1715 ja 1716, jotka olivat pahimpia vainovuosia ja venäläiset ryöstivät Torniota, messupuvut vietiin

---

⁵³⁷ Riska 1987, 111.

⁵³⁸ Riska 1987, 111.

⁵³⁹ Riska 1987, 111.

⁵⁴⁰ Kal. 1790. Kalustoluettelo 1790. KA mf IK 237; Riska 1987, 111.

⁵⁴¹ Inger Esthamin kirje Tove Riskalle 13.11.1985. Simon kirkko. MV/top.

⁵⁴² Branting-Lindblom 1997 (1928), 108, PL 80.

⁵⁴³ Luukko 1954, 281.

⁵⁴⁴ Linna 1996, 177; Luukko 1954, 288.

talteen Ruotsin Piitimeen, mutta tuotiin pian takaisin. 1717 kirkon messupuvut vietiin Täräntöön.⁵⁴⁵

Saloon kuuluneessa Hailuodossa, joka tuli itsenäiseksi kirkkopitäjäksi vasta 1500-luvun lopulla on säilynyt paljon keskiaikaisia pyhimysten kuvia. Armas Luukon mukaan ei ole mahdotonta, että saarella oli oma kappelikirkko jo 1400-luvulla, mutta voidaan myös ajatella, että pyhimysten kuvat tuotiin sinne turvaan seuraavan vuosisadan vainovuosien aikana esim. Limingan kirkosta, joka poltettiin joitakin kertoja. Mahdollisesti kuvia ei enää palautettu, koska pyhimyskultilla ei virallisesti enää ollut mitään kirkko-opillista merkitystä.⁵⁴⁶

5.26. MESSUKASUKAN RISTI SÄKYLÄN KIRKOSTA (kuva 122)

Omistaja Suomen kansallismuseo.⁵⁴⁷ KM inv.no 7975.

Kasukka

kasukan kangas: kankaasta on jäljellä ristiä kiertävä n. 5 cm levyinen punaisenruskea keskiajalta peräisin oleva silkkisametti. Vrt. Taivassalo.

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: tasavartinen latinalainen risti

pituus: 116 cm, leveys: 23 cm

ompeleutekniikka: häivepisto, sidepisto

lankojen materiaali: pellavalanka, silkkilanka

koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *Tietäjään kumarrus*

aiheen kuvaus: Ristin keskellä istuu harmaapukuinen ja ruskeaviittainen *Neitsyt Maria* Jeesus-lapsi sylissään. Vasemmassa ristivarressa *Neitsyt Marian* edessä kumartuu ruskeapukuinen *Balthasar* (?) (kädessä rasia?). Hänen hattunsa on lattialla. Hattu ja hihakoriste ovat punaista samettia. Oikeassa ristivarressa *Neitsyt Marian* edessä kumartuu ruskeapukuinen mieshenkilö, mahdollisesti *lahjoittaja*. Ristin keskellä siniruskean baldakiinikoristeiden alla sinisellä ja keltaisella ruutulattialla seisoo kiharahiuksinen- ja partainen *Melchior* (?) kädessään ruskea malja. Kuninkaalla on ruskea puku, jota koristavat punaiset samettikaulukset. Housut ovat vihreät ja kengät vaaleanruskeat. Alimmassa kuvakentässä vaaleanruskean baldakiinin alla seisoo ruskeajakuinen ja sinihousuinen nuori parraton *Kaspar* (?) kädessään ruskea malja. Hänen hattunsa on sininen, puvun olkapäillä on punaiset samettikoristeet. Vaaleanruskeissa kengissä on nyörikoriste. Kaikki muut paitsi keskimmäisen kuvakentän kuningas seisovat vaaleanruskealla ja vihreällä ruutulattialla. Koruommelta koristaa harmaanruskea pellavainen tausta. Ristiä kiertää sinisellä, vaaleanruskealla ja pellavalangalla ommeltu reunakoriste sekä ohut vihreä kudottu nauha. Baldakiini-ikkunoiden alla on puupalat.

Kasukun kunto

Kangas on tehty paloista ja sitä on paikkailtu. Kasukka on restauroitu 1954, jolloin se purettiin ja sametti vuorattiin bourette-silkillä. Samalla risti siirrettiin pellavakankaalle.⁵⁴⁸ Koristeommel on melko hyvin säilynyt, ompeleet ovat osin kuluneita, metallilanka hapettunut.

⁵⁴⁵ Perälä 1921, 24.

⁵⁴⁶ Luukko 1954, 283-4.

⁵⁴⁷ Säkyän seurakunta lahjoitti ristin Suomen kansallismuseon kokoelmiin 1914. KM inv.no 7975.

KMHK/pääl.

⁵⁴⁸ KM inv.no 7975. KMHK/pääl.

Kirkko

Ala-Satakunnassa oli mahdollisesti jo 1200-luvulla olemassa Köyliön-Säkylän-Yläneen seurakunta, jonka pääpaikkana oli ehkä Köyliö. Asiakirjoissa Säkylän kirkkopitäjä mainitaan ensimmäisen kerran 1392. Itsenäisenä seurakuntana Säkylä pysyi 1400-luvun lopulle saakka, jolloin se liitettiin kappelina Euraan.⁵⁴⁹ Vaikka Säkylä menettikin kirkollisen itsenäisyytensä, se säilytti jonkinlaisen erillisen aseman syrjäisen sijaintinsa vuoksi.⁵⁵⁰

Eurasta Säkylä erosi itsenäiseksi seurakunnaksi 1639, mutta sen asema itsenäisenä kokonaisuutena vahvistui vasta 1700-luvun alusta lähtien.⁵⁵¹ Hallinnollisesti Säkylä jäi yhdessä Köyliön kanssa vajaaksi pitäjäksi, jota maakirjoissa kutsuttiin "Köyliön kappeliksi ja neljännekseksi."⁵⁵²

Säkylän kirkko mainitaan ensimmäisen kerran 1455.⁵⁵³ Todennäköisesti kirkko sijaitsi Vähäsäkylässä ja sitä kutsuttiin Pyhän Nikolauksen kirkoksi. Säkylän kirkosta kerrotaan vielä vuodelta 1584 peräisin olevassa asiakirjassa.⁵⁵⁴ 1600-luvun lopulla kirkko oli niin huonokuntoinen, että sen tilalle rakennettiin uusi vuonna 1700, ja vanha voitiin purkaa.⁵⁵⁵ Säkylän seurakunnan toinen kirkko paloi Isosäkylässä elokuun 25. päivänä 1773 syttyneessä tulipalossa.⁵⁵⁶ Nykyinen, kuningas Kustaa III:n kirkko valmistui 1776.⁵⁵⁷

Säkylän kirkosta ei tiettävästi ole säilynyt muuta keskiaikaista esineistöä kuin messukasukka.

Koruommel

Säkylän kirkon ensimmäinen kalustoluettelo on vuodelta 1825. Tällöin seurakunnalla oli neljä messukasukkaa. Uudempiä oli kaksi, musta hopealla kirjailtu sekä punainen, joka oli kirjailtu kullalla. Kaksi vanhempaa, punainen ja vihreä olivat käyttökelvottomia.⁵⁵⁸ Vuoden 1832 kalustoluettelossa mainitaan samat kasukat.⁵⁵⁹ 1800-luvun lopulla ristiä säilytettiin sakaristossa: "Arbetet, som omsorgsfullt nog bevarats uppfästadt på ett i sakristians vägg fastspikadt korsunderlag af trä, förtjenar plats i museum."⁵⁶⁰

---

⁵⁴⁹ Suvanto 1973, 21-22.

⁵⁵⁰ Nurminen 1970, 63.

⁵⁵¹ Nurminen 1970, 408-409.

⁵⁵² Suvanto 1973, 21.

⁵⁵³ Suvanto 1973, 21.

⁵⁵⁴ Nurminen 1970, 54-55.

⁵⁵⁵ Nurminen 1970, 464.

⁵⁵⁶ Nurminen 1970, 472.

⁵⁵⁷ Luostarinen 1980, 317; Nurminen 1970, 477.

⁵⁵⁸ Nurminen 1970, 469-470.

⁵⁵⁹ Inv 1832. Kalustoluettelot 1832-1875. KA mf JK 435.

⁵⁶⁰ Berättelse öfver Säkylä kyrka 9.2.1887. Säkylän kirkko. MV/top; Finska Fornminnes föreningens IV konsthistoriska expedition 1887. Säkylän kirkko. MV/top.

Säkylän messukasukan risti on luultavasti valmistettu Saksassa tai Puolassa 1400-luvun lopulla tai 1500-luvun alussa.⁵⁶¹ Vertailumateriaali on vähäistä. *Textilskatter från Polen*-näyttelyluettelossa on kuvattu Wrocławin ja Czeszochowan (kuva 123) messukasukat, jotka tyyllisesti muistuttavat jonkin verran Säkylän ristiä.⁵⁶² Yhteistä koruompeleille on korkeina reliefikuvina ommellut ihmishahmot sekä draperian käyttö. Huomio kiinnittyy varsinkin hahmojen korostettuun kolmiulotteisen muodon tuntuun sekä vahamaisiin kasvoihin.

Säkylän ristin alaosan muoto on pyöristetty, mikä Agnes Geijerin mukaan on tyypillistä Danzigissa valmistetuille messukasukoille.⁵⁶³ Vertailumateriaalin niukkuuden vuoksi ristin valmistuspaikan tarkempi määrittäminen ei ole mahdollista.

Asiakirjoista tiedetään, että Säkylässä oli 1450-luvulla kirkkoherra, herra Olavi. Kirkkoherran olemassaolo viittaa siihen, että Säkylä oli 1400-luvun puolivälissä itsenäinen seurakunta. Tiedot Säkylästä seurakuntana päättyvät 1460-luvulle.⁵⁶⁴ 1400-luvulta on tieto myös toisesta kirkkoherrasta, Paedher Andreesta, joka osti Säkylän rahvaalta Säkylän malmilla sijaitsevan maa-alueen. Maksuksi tästä herra Paedher antoi erilaisia kirkollisia esineitä: ehtoollisleivän säilytysastian, kolme hopeista astiaa vihityn öljyn säilyttämistä varten, kaksi viiriä, kaksi maalattua kasukkaa sekä Pyhää Kolminaisuutta esittävän seinävaatteen.⁵⁶⁵

Koska Säkylässä on todennäköisesti ollut kirkko keskiajalla ja asiakirjoissa on mainintoja kirkkoherra Andreen lahjoittamista kirkollisista esineistä on mahdollista, että koruommel on hankittu Säkylän kirkkoon jo keskiajalla.

5.27. MESSUKASUKKA SÄÄKSMÄEN KIRKOSTA (kuva 124)

Omistaja Suomen kansallismuseo.⁵⁶⁶ KM inv.no 2568.

Kasukka

takapituus: 122 cm, leveys: 91 cm

etupituus: n. 110 cm, leveys: n. 65 cm

kasukan kangas: 1500-luvun loppupuolen leikattu punainen sametti, jossa on kuvioina lehtiverkoston sijoitetut symmetriset kukka- ja lehtikuviot.⁵⁶⁷ Pellavavuori on sininen.

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: tasavartinen latinalainen risti

---

⁵⁶¹ Museoviraston historian toimiston esinekortiston mukaan koruommel ajoitetaan 1520-luvulle, valmistusmaasta ei ole merkintää. Inv.no. KM: 7975.MV/ark.

⁵⁶² Franzén, 1967, 82-83, Fig. 21-23; Ruotsalaisessa Roslagsbron kirkossa on myös vastaaventyylinen koruommel, joka on puolalaista tai eteläsaksalaista tekoa 1500-luvun alkupuolelta. ATA Pietas nr. 6066/84; Tutkimuksen kannalta paras vertailumateriaali löytyy Gdanskin kansallismuseosta, mutta tiedustelut sinne tekstiileiden tarkempaa tutkimusta varten ovat olleet tuloksettomia.

⁵⁶³ Geijer 1932, 367.

⁵⁶⁴ Nurminen 1970, 57.

⁵⁶⁵ Nurminen 1970, 56.

⁵⁶⁶ Sääksmäen seurakunta on lahjoittanut kasukan Suomen kansallismuseon kokoelmiin 31.1.1888. KM inv.no 2568. KMHK/pääl.

⁵⁶⁷ Pylkkänen 1956, 1956, 83.

pituus: 108 cm, leveys: 13 cm
ompelutekniikka: häivepisto, kaksoissidepisto
lankojen materiaali: metallilanka, pellavalanka, silkkilanka, pieniä helmiä

koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *ristiinnaulitseminen, Neitsyt Maria ja pyhimyksiä*
aiheen kuvaus: Selkäpuolelle on kuvattu vihreälle ristille korkokuvamaisesti pinnasta nouseva *ristiinnaulittu*. Kristuksen vartalon valkoisesta atlassilkistä tehty pintakoristelu on pahoin kulunut. Sädekehän ja kasvojen ompelet ovat kuluneet. Ristin yläosassa olevaan kielinauhaan on mustalla ommeltu teksti INRI. Ristin ympärillä on helmi- ja metallilanka koristelua. Ristiinnaulitun yläpuolella sinipunaisessa koukeropilvessä puolivartalokuvassa on vihreävuorisessa punaisessa puvussa harmaaviittainen *Isä Jumala*. Kädessään hänellä on kullavärinen maapallo, yläpuolella on metallilankakoristelua. Vasemmassa ristivarressa puolivartalokuvassa on vihreävuorisessa punaisessa puvussa harmaaviittainen ja harmaapartainen apostoli *Pietari*. Kädessään hänellä on harmaa avain ja sinikeltainen kirja. Oikeassa ristivarressa puolivartalokuvassa on vihreävuorisessa punaisessa puvussa harmaaviittainen ja ruskeapartainen apostoli *Paavali*. Kädessään hänellä on harmaa miekka ja sinikeltainen kirja. Keskimmaisessä kuvakentässä ruskealla valtaistuimella istuu keltahiuksinen *Neitsyt Maria* sylissään vihreäpaitainen kultaista maapalloa pitelevä Jeesus-lapsi. Marialla on vihreävalkoinen hihatton liivimekko, jossa on vaaleanruskeat hihat. Ruutulattia on vihreävalkoinen. Alimmassa kuvakentässä valkovihreällä ruutulattialla seisoo kaksi ruttopyhimystä: vasemmalla punavuorisessa harmaassa viitassa on vihreää nuolta pitävä *Pyhä Sebastian*. Hänen oikealla puolellaan sinivuorisessa harmaassa puvussa seisoo ruskeapartainen *Pyhä Rocchus*, joka osoittaa kädellään polvessaan olevaa punaista paisetta. Rocchuksella on todennäköisesti pyhiinvaeltajan asu, johon kuuluu olan yli menevä harmahtava laukku ja harmaa sauva sekä punaiset sukat ja ruskeat paikatut kengät. Kaikkien pyhimysten kasvot on muotoiltu plastisesti ja peitetty valkoisella atlassilkillä. Silmät ovat siniset, suut punaiset. Ristin taustakuviointi on tehty harmaanruskeasta pellavalangasta.

Kasukan kunto

Sekä kasukka että koruommel ovat melko hyvässä kunnossa.

Vaakuna

Ristin vasemmalla puolella on vihreällä pohjalla punainen vaakuna, jossa on kolmilehtinen harmaa koriste. Oikealla puolella on vihreällä pohjalla punainen vaakuna, jossa on rapumainen harmaa koriste. Molemmat vaakunat on kantattu samanlaisella harmaalla langalla, jota on käytetty ristin koristelussa.

Kirkko

Suur-Sääksmäki kuului niihin Hämeen viiteen kantapitäjään, joista myöhemmin jakautumalla syntyi muita seurakuntia.⁵⁶⁸ Ensimmäisen kerran Sääksmäki mainitaan emäseurakuntana 1340, mutta seurakunta on todennäköisesti paljon vanhempi.⁵⁶⁹

Sääksmäellä on ollut 1300-luvulla puukirkko, joka on sittemmin palanut tai hävitetty.⁵⁷⁰ Markus Hiekkasen mukaan nykyinen harmaakivikirkko on rakennettu vuosien 1475/80-1530 välillä.⁵⁷¹ Sääksmäen nimikkopyhimyksestä ei ole tietoa. Martti Linnan mukaan se on saattanut olla Pyhä Lauri.⁵⁷²

Sääksmäen kirkon muoto on muuttunut vuosien kuluessa. Vuosina 1839-40 kirkko uudistettiin täydellisesti.⁵⁷³ Seuraava perusteellinen korjaus päätettiin tehdä 1919 ja uusittu kirkko vihittiin käyttöönsä 1925. Kirkko kuitenkin tuhoutui 1929 sattuneessa

---

⁵⁶⁸ Jutikkala 1934, 89.

⁵⁶⁹ Jutikkala 1934, 96.

⁵⁷⁰ Jutikkala 1934, 106; Pettersson 1955, 604.

⁵⁷¹ Hiekkänen 1994, 229.

⁵⁷² Linna 1996, 160.

⁵⁷³ Luostarinen 1980, 365.

tulipalossa, ja vain harmaat kiviset ulkoseinät säilyivät. Kirkon uusimistöihin ruvettiin 1932, ja kirkko haluttiin saada vastaamaan keskiaikaista tyyliään. Kirkon uudelleen vihkimisjuhla oli 9.7.1933.⁵⁷⁴

Sääksmäen kirkosta on säilynyt useita keskiaikaisia veistoksia. Vanhin, Pyhän Olavin kuva, on gotlantilaista työtä 1300-luvulta.⁵⁷⁵ Veistoksia on säilynyt myös 1400-luvun alusta⁵⁷⁶ sekä 1500-luvun alusta, jolloin on valmistettu esim. Pyhää Sebastiania esittävä veistos. Se on pohjoismaista, mahdollisesti kotimaista tekoa.⁵⁷⁷

Kasukka

Sääksmäen kirkon inventaariossa vuodelta 1692 nimekkeen Kläder alla on "Mässhakar 5:ft 3:af dem gambra, och 2:ännu brukelige,"⁵⁷⁸ vuonna 1732 mainitaan "5 st.messehakor utslitne och söndrige."⁵⁷⁹ Vuonna 1743 kasukoita on useita, niiden joukossa "en messehaka af rödh sammet, söndrig."⁵⁸⁰

Korkokuvamaisesti pinnasta nouseva melko karkeaa tekoa oleva ristiinnaulittu on selvästi keskiaikaista pitkänomaista ja hoikkaa vartalotyyppiä. Ristin miespyhimysten kokonaisvaikutelma muistuttaa jonkin verran Rauman pyhimyksiä (kuva 110). Yhteisenä piirteenä tekstiileillä on harmailla pellavalangoilla ommellut viitat sekä melko yksityiskohtaisesti merkityt kasvojen piirteet. Valkoisesta atlas-silkkisestä ihosta erottuvat selvästi siniset silmät ja punainen suu. Riitta Pylkkäsen mukaan Rauman koruommel on pohjoissaksalaista tekoa 1400-luvun loppupuolelta.⁵⁸¹

Sääksmäen koruompeleessa huomio kiinnittyy keskimmaisessä kuvakentässä kuvattuun Neitsyt Mariaan ja Jeesus-lapseen. Maria ja lapsi eivät ole puettu tavanomaiseen sinipunaiseen asukokonaisuuteen, vaan heidän pukunsa ilmeisesti jäljittelevät aikakauden pukumuotia.

Alimpaan kuvaan on kuvattu ruttopyhimykset. Vasemmalla on alaston punaiseen viittaaan kääriytynyt Pyhä Sebastian kädessään nuoli. Hänen oikealla puolellaan on ruskeapukuinen parrakas Pyhä Rochus, ilmeisesti pyhiinvaeltajan puvussa. Hän osoittaa kädellään jalassaan olevaa paisetta.

Vertailumateriaalin vähäisyyden vuoksi ristin valmistuspaikan määrittäminen ei ole mahdollista.

---

⁵⁷⁴ Selin 1982, 383-387.

⁵⁷⁵ Nordman 1964, 132.

⁵⁷⁶ Nordman 1964, 279, 280.

⁵⁷⁷ Nordman 1964, 480.

⁵⁷⁸ Inv. 1692. Sääksmäen kirkko. MV/top.

⁵⁷⁹ Inv. 1732. Sääksmäen kirkko. MV/top.

⁵⁸⁰ Inv. 1743. Sääksmäen kirkko. MV/top.

⁵⁸¹ Pylkkänen 1957, 14.

5.28. MESSUKASUKKA TAIVASSALON KIRKOSTA (kuva 125)

Omistaja Taivassalon seurakunta.

Kasukka

takapituus: 134 cm, leveys: 95 cm

etupituus: n. 115 cm, leveys: n. 70 cm

kasukan kangas: ruskeanpunainen myöhäiskeskiaikainen silkkisametti

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: tasavartinen latinalainen risti

pituus: cm 125, leveys: 18 cm

ompeleluteknikka: atlaspisto, häivepistot, sidepistot, varsipistot

lankojen materiaali: kultalanka, silkkilanka

koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *apokalyptinen Madonna ja pyhimyksiä*

aiheen kuvaus: Ristin keskellä seisoo kultapukuinen ja siniviittainen *Neitsyt Maria* mandorlassa lapsi sylissään. Madonnalla on ruskeankeltainen aluspuku ja sinivuorinen kullavärinen viitta. Hiukset ovat keltaiset, kruunu ja sädekehä kultaa. Jalkojen alla oleva kuunsirppi on kullavärinen, oranssinkeltaisessa mandorlassa on kultasäteitä. Madonnan yläpuolella istuu sinivihreäpukuinen *Isä Jumala* koukeropilvessä. Hänen yläpuolellaan on sininen kultakoristeinen baldakiinikatos, jonka taustalla on tiiliseinän jäljittelyä. Vasemmalla ristivarressa on polvistunut kultapukuinen mies ja kädellään madonnaa osoittava nainen (*lahjoittajapariskunta?*). Miehen sininen kypärä on maassa, naisella on sinihihainen kellanruskea puku, jonka vyötäröä koristaa pitkä keltainen hapsullinen nauha sekä tummanruskea pieni myssy, jonka päällä on kruunu. Heidän takanaan on keltavihreä maisematausta. Oikeassa ristivarressa on sinivuorisessa punaisessa viitassa kultapukuinen polvistunut *pyhimys* (?), jolla on toisessa kädessä pergamenttiliuska. Maisematausta on keltavihreä. Ristin keskellä keltaisella ja vihreällä ruutulattialla seisoo vihreävuorisessa punaisessa viitassa ja napitetussa sinisessä puvussa miespuolinen *pyhimys*. Pää ja kasvot ovat kuluneet. Pyhimyksen vasemman olkapään yläpuolella leijailee pieni enkeli, jolla on kädessään nauha. Pyhimyksen yläpuolella on sininen kultakoristeinen baldakiinikatos, jonka taustalla on tiiliseinän jäljittelyä. Ristin alimmassa kuvakentässä sinisellä ja punaisella lattialla seisoo kultareunuksisessa sinivuorisessa keltavihreässä viitassa punapukuinen *Maria Magdaleena* voiteluastia kädessään. Päässään pyhimyksellä on itämaistyylinen punainen päähine, jossa on sinisiä koristepalloja. Yläpuolella on sininen kultakoristeinen baldakiinikatos, jonka taustalla on tiiliseinän jäljittelyä. Ristiä kiertää ohut punainen nauha.

Kasukan kunto

Kasukan punainen silkkisametti on kulunut ja sitä on paikattu useasta kohtaa. Vuonna 1955 kasukan kangas oli niin hapertunut, ettei se kestänyt minkäänlaista käsittelyä. Riitta Pylkkäsen mukaan kasukka pysyi kuitenkin koossa, jos sitä ei käytetä.⁵⁸² Koruommel on hyvin säilynyt, ja se on on pikkutarkkaa ja huolellista, melko korkeatasoista työtä.⁵⁸³ Kasukka on restauroitu 1957.⁵⁸⁴

Kirkko

Taivassalon pitäjä on todennäköisesti järjestynyt kirkollisesti jo varhaisella lähetyskaudella. Asiakirjoissa se mainitaan ensimmäisen kerran 1350. Taivassalon pitäjään liitettiin mahdollisesti jo keskiajalla lähetyskauden Pyhän Jaakobin seurakunta, Iso-Luoto (Fagnäs eli Kunnarainen) sekä uskonpuhdistuksen jälkeen Vartsalan Pyhän Johanneksen seurakunta. Tämän jälkeen kummallakin oli oma

⁵⁸² Riitta Pylkkäsen kirje Taivassalon kirkkoherranvirastolle 2.7.1955. Taivassalon kirkko. MV/top.

⁵⁸³ Julius Ailion arvelun mukaan Hollolan ja Taivassalon kasukoiden koruompeleiden tekotavat muistuttavat toisiaan. Hämeen museon virkailijan Tuija Soinisen suullinen tiedonanto Tiina Eskeliselälle 17.10.1994.

⁵⁸⁴ Riitta Pylkkäsen kirje Taivassalon kirkkoherra Oiva Kojolle 2.12.1957. Taivassalon kirkko. MV/top.

kirkko, mutta yhteinen pappi. 1550-luvulla Taivassalon kappeliksi alistettiin vielä Iniön varhaiskeskiaikainen pitäjä.⁵⁸⁵

Juhani Rinteen mukaan Taivassalon ensimmäinen kirkko oli luultavasti 1200-luvun puukirkko, johon vuoden 1300 paikkeilla liitettiin harmaakivinen sakaristo. Puukirkko purettiin 1300-luvun alkupuolella.⁵⁸⁶ Markus Hiekkasen mukaan nykyistä yksiläivaista kirkkoa alettiin rakentaa vuosina 1430-1440.⁵⁸⁷ Sakaristo ja laiva valmistuivat 1450-1470-luvuilla.⁵⁸⁸ Taivassalon kirkko on pyhitetty Pyhälle Ristille.⁵⁸⁹

Taivassalon kirkossa on säilynyt keskiaikaisia seinämaalauksia. Vuonna 1890 Emil Nervander paljasti ja restauroi esille apostoli- ja profeettahahmoja, jotka muodostivat ns. credo-sarjan. Maalaukset ajoitettiin 1400-luvun ensimmäiselle vuosikymmenelle.⁵⁹⁰ Uudemmat maalaukset ovat 1460-1470-luvuilta, ja ne edustavat Kalannin koulukunnan tyyliä. Todennäköisesti juuri Taivassalossa ovat koulukunnan ensimmäiset Suomeen tekemät maalaukset. Useimmat figuurit on maalannut itse Pietari Henrikinpoika. Hahmoille on luonteenomaista pitkät kasvot ja herkkä suu. Aiheet on otettu Kristuksen elämästä ja pyhimyslegendoista. Näiden lisäksi esiintyy suuri määrä yksittäisiä henkilökuvia kuten pyhimyksiä, apostoleja, profeettoja, vertauskuvia sekä moraliteetteja.⁵⁹¹

Taivassalon kirkosta on säilynyt myöhäisgoottilainen kuorilehteri⁵⁹² sekä ruotsalaista työtä oleva alttarikaappi, joka ajoitetaan 1400-luvun lopulle tai 1500-luvun alkupuolelle. Kirkossa on keskiajalla ollut ilmeisesti useita alttareita, koska veistoksia ja alttarikaappien osia on säilynyt eri aikakausilta. Kirkosta on säilynyt myös Liedon mestarin käsialaa oleva krusifiksi 1300-luvun alkupuolelta sekä joitakin veistoksia, jotka ajoitetaan 1300-luvun alkupuolelta 1400-luvun lopulle saakka.⁵⁹³ Kirkon seiniin on maalattu useita hengellisten ja maallisten johtomiesten vaakunoita, jotka ovat Baldakiinikatos-koulun toimintakaudelta 1475-1500 -luvuilta.⁵⁹⁴

Kasukka

Taivassalon kirkon vanhin kalustoluettelo on vuodelta 1623. Siinä mainitaan kaksi messukasukkaa: "messhaka aff brun släth sammet och skiortha; aff rödhwijt blomerat sammet gammal messhaka medh skiortha."⁵⁹⁵ Tutkimani kasukka on todennäköisesti luettelossa ensimmäisenä oleva ruskea sileästä sametista tehty kasukka. Kasukka mainitaan myös vuoden 1641 luettelossa sekä vuosien 1729, 1763 ja 1778

---

⁵⁸⁵ Rinne 1952, 214; Riska 1959, 58.

⁵⁸⁶ Rinne 1959, 66.

⁵⁸⁷ Hiekkanen 1996, 250.

⁵⁸⁸ Hiekkanen 1996, 223.

⁵⁸⁹ Linna 1996, 160; Riska 1959, 58.

⁵⁹⁰ Riska 1959, 68; Riska 1987, 133.

⁵⁹¹ Riska 1959, 70; Riska 1987, 147-151.

⁵⁹² Riska 1959, 79.

⁵⁹³ Nordman 1964, 482-483, 631; Riska 1959, 82-85.

⁵⁹⁴ Ahlström-Taavitsainen 1984, 34-42; Riska 1959, 71-76.

⁵⁹⁵ Inv. 1623. Taivassalon kirkko. MV/top.

luetteloissa, jolloin se oli jo kulunut.⁵⁹⁶ Messussa käytettyjä vaatteita on aikaisemmin ollut enemmän, sillä Agricola mainitsee 1554 neljä "messuvaatetta," kaksi paria dalmatikoita, kolme samettista, yhden silkkisen ja kahden sinisen damastikasukan, kaksi kuorikaapua sekä viisi alttarivaatetta, joista kaksi silkkistä. Luultavasti ruskea samettikasukka on myös yksi näistä Agricolan mainitsemista kolmesta samettikasukasta.⁵⁹⁷

Todennäköisesti kaksi keskiaikaista kasukkaa oli olemassa vielä 1800-luvulle saakka. Toinen ja viisi muuta 1600-luvun kasukkaa myytiin 1803.⁵⁹⁸ Kalustoluetteloista katoaa suuri määrä tekstiilejä 1700-luvun lopulla, osa myytiin 1800-luvun puolivälissä sekä vuoden 1890 kirkon korjauksen yhteydessä.⁵⁹⁹ Vuoden 1804 luettelossa mainitaan ainoastaan punaruskea kasukka.⁶⁰⁰

Riitta Pylkkäsen mukaan Taivassalon kasukan koruommel on alankomaalaista työtä n.1510-luvulta.⁶⁰¹ Todennäköisesti risti on alankomaalaisen Baldakiinikatos-koulun tekoa vuosilta 1475-1500 (Baldakiinikatoskoulukunta ks. s. 16). Baldakiinikosten tyyppi luokittelussa Taivassalon kasukan koruommel kuuluu mahdollisesti ensimmäiseen ryhmään, jolle on tunnusomaista yksikaarinen köli- tai aasinsiltakaaren muotoinen baldakiinikatos torneineen.⁶⁰² Taivassalon ristin baldakiinin päällä on lisäksi vielä neljä pientä ikkunaa. Katos muistuttaa jonkin verran ruotsalaisen Hölön kirkon katos⁶⁰³ (kuva 126), joskaan ne eivät ole aivan identtisiä. Taivassalon kasukan baldakiinikatoksen kaari on pyöreä, Hölön kasukan katos on huippua kohden suippenevaa mallia.

Hollolan koruompeleen tavoin Taivassalon ristin keskellä on suuri lasuuripistoin ommeltu apokalyptinen Madonna. Koruompeleen erikoisena piirteenä voidaan pitää ristivarsissa olevia kuvia. Vasempaan ristivarteen on luultavasti kuvattu lahjoittajapariskunta. Ruotsissa tiedetään säilyneen todennäköisesti ainoastaan yksi tilaustyönä tehty alankomaalainen messukasukka. Kasukka on peräisin Sorundan kirkosta, ja siihen on ommeltu Ruotsin suojeluspyhimysten Erikin ja Birgitan kuvat. Koruommel on lähtöisin juuri Baldakiinikatos-koulun työpajasta.⁶⁰⁴ Lisäksi Taivassalon oikeassa ristivarressa on polvistuva kultapukuinen punaviittainen henkilö. Kysymyksessä saattaa olla lahjoittajaperheen suojeluspyhimys.

Kirkon seiniin on maalattu useita hengellisten ja maallisten johtomiesten vaakunoita, jotka ovat Baldakiinikatos-koulun toimintakaudelta 1475-1500 -luvulta.⁶⁰⁵ Mielestäni on mahdollista, että messukasukka on jonkin paikkakunnalla asuneen vakavaraisen pariskunnan lahjoitus kirkolle.

---

⁵⁹⁶ Inv. 1641, 1729, 1763, 1778. Taivassalon kirkko. MV/top.

⁵⁹⁷ Riska 1959, 90.

⁵⁹⁸ Inv. 1778. Taivassalon kirkko. MV/top; Riska 1959, 90.

⁵⁹⁹ Riska 1959, 90.

⁶⁰⁰ Inv. 1804. Taivassalon kirkko. MV/top.

⁶⁰¹ Riitta Pylkkäsen kirje Taivassalon kirkkoherranvirastolle 2.7.1955. Taivassalon kirkko. MV/top.

⁶⁰² Baldakiinikatoskoulun koruompeleista on kerrottu Hollolan kasukan yhteydessä.

⁶⁰³ Hölön kasukasta ks. Branting-Lindblom 1997 (1929), 45, PL 145 F.

⁶⁰⁴ Branting-Lindblom 1997 (1929), 46, PL 148.

⁶⁰⁵ Ahlström-Taavitsainen 1984, 34-42; Riska 1959, 71-76.

5.29. MESSUKASUKKA TAMMISAAREN KIRKOSTA (kuva 127)

Omistaja Tammisaaren seurakunta.

Kasukka

takapituus: n.135 cm, leveys: n.80 cm

etupituus: n. 122 cm, leveys: n. 65 cm

kasukan kangas: 1500-luvun alkupuolen granaattiomenakuviainen punainen silkkidamasti. Kuvion keskiosa on pujotettu kullalla, pienet lehtikuviot vihreällä, sinisellä ja valkoisella silkillä. Kasukan vuori on punaista villasarssia.⁶⁰⁶

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: tasavartinen latinalainen risti

pituus: n. 135 cm, leveys: n. 20 cm

ompelutekniikka: ataspisto, sidepisto

lankojen materiaali: kultalanka, silkkilanka

koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *Kristuksen haavat ja pyhimyksiä*

aiheen kuvaus: Suureen pääkuvaan on kuvattu *ristiinnaulittu*. Ristipuu on kullanvärinen. Hoikkavartista *ristiinnaulittua* ympäröi neljä kalkkeihin verta keräävää enkeliä. Vasemmanpuoleisella enkelillä on sininen puku, keskimmaisella oranssi ja vasemmanpuoleisella keltainen. Enkelten siivet ovat vihreät. Ristiinnaulitun vasemmalla puolella on kolmen henkilön ryhmä. Reunimmaisena vasemmalla on *Johanneksen* tukema *Neitsyt Maria*. Marialla on vaaleanruskea puku ja sininen viitta, *Johanneksella* punainen puku ja vaaleanruskea viitta. Heidän takana seisoo nainen *Maria Magdaleena* (?), jolla on oranssikoristeinen itämaistyyppinen suuri päähine. Ristiinnaulitun oikealla puolella on kaksi miestä. Etualalla on suurikokoinen kypäräpäinen käyrää sapelia kädessään pitävä sotilas, *Longinus* (?) joka osoittaa sormellaan Kristusta. Miehellä on pikkutarkasti kuvattu punainen puku, jossa on kultaisia koristeita ja siniset hihat. Jalassaan hänellä on siniset sukat. Hänen takanaan on puolivartalokuvassa sinikyppäräinen sotilas, joka pitelee kädessään kultanväristä kilpeä. Ristin takaa kurkistaa vielä vaaleansinipukuinen enkeli. Kumpuilevat maa-osat on ommeltu keltaisella, punaisella, oranssilla ja vihreän eri sävyillä sekä vaaleansinisellä. Ristivarsien päissä on kultanväriset lehtikuvioidet koristeaiheet. Kuvan yläosassa on vielä sinitaustainen ja kulturalangalla rikkaasti koristeltu baldakiinikoriste. Ristin keskimmaisessä kuvakentässä punaisella ja vihreällä ruutulattialla seisoo oranssihiuksinen ja huntupäinen keltapukuinen naispuolinen *pyhimys*. Esiliina ja attribuutit ovat kuluneet. Kuvan yläosassa on sinitaustainen ja kulturalangalla rikkaasti koristeltu baldakiinikoriste. Alimmassa kuvakentässä punaisella ja vihreällä ruutulattialla seisoo oranssihiuksinen ja vaaleanruskeapukuinen *Pyhä Barbara*, jolla on kädessään lintu ja kultanvärinen torni (?). Kuvan yläosassa on sinitaustainen ja kulturalangalla rikkaasti koristeltu baldakiinikoriste. Koruompeleelta koristaa kultanvärinen siksakkukuviainen tausta, jota on tehostettu punaisilla ompeleilla. Ristiä kiertää ohut vihreä nauha. Naispyhimysten sädekehä ja pylväitä tehostavat punaiset ompeleet ovat myöhempiä lisäyksiä.

Kasukun kunto

Kasukka on restauroitu ensimmäisen kerran 1933.⁶⁰⁷ Kasukka on ollut hyvin likainen ja ryppyinen. Etukappale ja vuori ovat olleet risaisia. Ensimmäisen restauroinnin aikana kasukan päälle oli ommeltu ruskea silkkiharso, crepeline, joka oli turvastyistä poistettava, koska harso päästi kastuessaan väriä.⁶⁰⁸ Toinen konservointi on tehty 1990-luvun lopulla. Kasukan etureunan kaula-aukkoa kiertää pieni vahvistuskappale, joka on tehty keskiaikaisesta kankaasta. Kankaassa on jäämökksiä kulturalangoilla tehdyistä minuskeleista.⁶⁰⁹

⁶⁰⁶ Tammisaaren kasukka. TMM/kirkkotekstiilien konservointiyksikkö.

⁶⁰⁷ C.A.Nordmanin kirje V.E.V.Wessmannille 13.9.1933. MV/top.

⁶⁰⁸ Tammisaaren kasukka. TMM/kirkkotekstiilien konservointiyksikkö.

⁶⁰⁹ Inv. 1929. Tammisaaren kirkko. MV/top.

Kirkko

Vauraan Länsi-Uudenmaan kauppakeskuksena toiminut Tammisaaren kaupunki perustettiin 1528, mutta kaupunkioikeutensa se sai vasta 1546.⁶¹⁰ Länsi-Uusimaa jaettiin 1556 pieniin hallintoalueisiin siten, että Tenhola, Pohja ja Karjaa yhdessä Tammisaaren kanssa muodostivat Raaseporin läänin. Läänin keskuksena oli Tammisaaren kuninkaankartano,⁶¹¹ joka lienee syntynyt vuosina 1553-1559.⁶¹² Läänien jako kesti vuoteen 1563 saakka.⁶¹³

Tammisaaren kaupunki ja kartano liitettiin 1571 Raaseporin kreivikuntaan, joka oli muodostettu 1569. Kreivikunta oli annettu Sten Erikinpoika Leijonhufvudin leskelle Ebba-rouvalle, joka luovutti sen 1585 pojalleen kreivi Axelille. Kreivikuntaan kuului myös Tammisaaren kartano.⁶¹⁴

Tammisaaren seurakunta perustettiin todennäköisesti vuoden 1529 jälkeen. Seurakunta itsenäistyi virallisesti 1603,⁶¹⁵ mutta yhdistettiin Pohjaan 1695, jolloin Euran emäkirkkoseurakunta sekä Tammisaaren kaupunki- ja maaseurakunta muodostivat yhteisen kirkkoherrakunnan. Kirkkoherra asui Pohjassa. Tammisaari erotettiin uudestaan omaksi seurakunnaksi 1865.⁶¹⁶

Tammisaaren ensimmäinen puinen länsitornillinen pitkäkirkko rakennettiin 1546.⁶¹⁷ Kirkko oli todennäköisesti varsin vaatimaton puinen kappeli. Vuosisadan lopulla se oli pahoin rappeutunut, ja siellä tuskin pystyttiin pitämään jumalanpalveluksia. Kreivi Axel Leijonhufvudin aloitteesta päätettiin rakentaa uusi kivikirkko, mutta siihen ei saatu lupaa, joten vanhaa korjattiin 1589.⁶¹⁸ Kirkko oli käytössä 1600-luvun lopulle saakka.⁶¹⁹

Seuraava kirkko rakennettiin lääninherra Gustav Adolf Leijonhufvudin toimesta. Harmaakivikirkon rakennustyöt alkoivat 1651. Kirkko valmistui 1670-luvulla, ja oli malliltaan suorakaiteinen ja länsitornillinen pitkäkirkko.⁶²⁰ Kirkko paloi 1821, minkä jälkeen se korjattiin nykyiseen uusklassiseen asuunsa 1825 ja 1839-1842.⁶²¹

Kasukka

Uuden kirkon valmistuttua siirrettiin suuri osa vanhan kirkon irtaimistosta sinne. Omaisuutta ei kuitenkaan ollut paljon. Vuoden 1681 inventaarioluettelossa mainitaan neljä messukasukkaa: "Een rödbrokit messhaka; dito een blå af taft; dito en swart;

---

⁶¹⁰ Kerkkonen 1964, 312; Salonen 1987, 22; Takolander 1930, 13.

⁶¹¹ Salonen 1987, 22-24.

⁶¹² Kerkkonen 1964, 313.

⁶¹³ Salonen 1987, 24.

⁶¹⁴ Kerkkonen 1964, 314.

⁶¹⁵ Luostarinen 1980, 322.

⁶¹⁶ von Koskull 1966, 13.

⁶¹⁷ Luostarinen 1980, 322.

⁶¹⁸ Takolander 1930, 144.

⁶¹⁹ Luostarinen 1980, 322.

⁶²⁰ Luostarinen 1980, 321; Takolander 1930, 362, 367.

⁶²¹ Luostarinen 1980, 321.

dito en gl. oduglig.⁶²² Todennäköisesti kolme ensin mainittua ovat peräisin keskiajalta, ja niistä punaisenkirjava ja musta mahdollisesti ovat tässä tukimuksessa mukana olevia kasukoita. Kolmas kasukka on sininen taftikasukka.⁶²³ Messukasukat olivat todennäköisesti Leijonhufwudien lahjoituksia ja hankittu Saksasta.⁶²⁴

Mielestäni Tammisaaren risti on alankomaalaisen Plyymikruunuateljeen tekoa (Plyymikruunuateljee ks. s. 18). Ateljeen koruompeleet ovat taiteellisesti ja teknisesti korkeatasoisia, ja ne on helppo tunnistaa. Tammisaaren kasukan koruompeleessa on selvästi havaittavissa ateljeelle tyypillinen ristin muoto ja ristikukka, johon kuuluu plyymimäinen koriste sekä pääkuvan alla olevat kaksi pyhimyskenttää. Yhteistä on myös atlas- ja sidepistoin ommellut kuvat. Lasuuripistoja ei ole käytetty. Baldakiinikoriste plyymeineen on lähes identtinen Agnes Brantingin ja Andreas Lindblomin kirjassa *Medeltida vävnader och broderier i Sverige* kuvatun Vadstenan luostarikirkon koruompeleen (kuva 128) kanssa.⁶²⁵ Huomio kiinnittyy samankaltaisiin suhteettomien suuriin henkilöiden päihin ja pyöreisiin kasvoihin sekä vartalostaan erikoisesti taipuviin enkelihahmoihin ja kirkkailla väreillä ommeltuihin maa-osiin.

Vadstenan koruompeleen lisäksi Tammisaaren risti muistuttaa suuresti myös Walter Paatzin kirjassa *Verflechtungen in der Kunst der Spätgotik zwischen 1360 und 1530* Kalkar, St. Nikolain kirkon koruommelta (kuva 129). Sen baldakiinikoriste on hieman erilainen kuin Tammisaaren baldakiini, mutta koristeompeleen malli ja ristiinnaulittujen kuvat ovat lähes identtiset, varsinkin Kristusten kasvojenpiirteet. Lisäksi Tammisaaren punapukuinen sotilaalla ja Kalkar, St. Nikolain vasemmanpuoleisella miehellä on samanlainen kasvojen profiili; terävä nenä ja suippoparta.

Ks. myös esikuvat s. 39.

5.30. MESSUKASUKKA TAMMISAAREN KIRKOSTA (kuva 130)

Omistaja Tammisaaren seurakunta.

Kasukka

takapituus: n. 122 cm, leveys: n. 80 cm

etupituus: n. 65 cm, leveys: n. 45 cm

kasukan kangas: musta kuviollinen silkkisametti 1500-luvulta. Vuori tummaa pellavaa.⁶²⁶

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: tasavartinen latinalainen risti

pituus: cm, leveys: cm

ompelutekniikka: halkaistu varsipisto, sidepisto

lankojen materiaali: kultalanka, metallilanka, silkkilanka

---

⁶²² Inv. 1681. Tammisaaren kirkko. MV/top; Takolander 1930, 370.

⁶²³ Kasukka on Tammisaaren seurakunnan omistuksessa.

⁶²⁴ Takolander 1930, 370.

⁶²⁵ Vadstenan koruompeleesta ks. Branting-Lindblom 1997 (1929), 48, PL 153.

⁶²⁶ Riitta Pyökkänen kirjallinen lausunto kasukan kunnosta. Tammisaaren kasukka.

TMM/kirkkotekstiilien konservointiyksikkö.

Koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *ristiinnaulitseminen*

Aiheen kuvaus: Kasukan keskelle on kirjottu elämänpuutyypinen ristiinnaulittu, joka nousee Golgatan kalliolta. Ristipuu on kullanvärinen, oksien tyvessä on ohuet viivat. Kristuksen vartalo on valkoista silkkikangasta, hiukset ja parta ruskeat, orjantappurakruunu kullanvärinen. Kasvojenpiirteet on ommeltu ruskealla, ja ne erottuvat selvästi valkoisesta pohjakankaasta. Kahdella eri harmaan sävyllä ommeltu lannevaate on koristettu ruskeilla teho-ompeleilla. Ristin juurella olevalla kalliolla on kaksi kerrosta. Alimmaisena kallonkerroksen ylin maaosa on ommeltu vihreällä, alapuolella oleva kallio on vaaleanruskea, maan halkeamat tummanruskeita. Ylimmän kallonkerroksen vihreän maaosan päällä lepää valkoinen pääkallo, alapuolella oleva kallio on vaaleanruskea.

Kasukan kunto

Kasukan kangas on ollut erittäin huonokuntoinen. Sametin nukka on kulunut pois ja sitä on jäljellä ainoastaan saumavaroissa. Lisäksi sametti on pahoin haurastunut ja siitä puuttuu paikoin suuria palasia. Myös vuorikangas on risainen. Koristeompeleen metalliosat ovat tummuneet ja kasukka on kauttaaltaan likainen.⁶²⁷ Kasukka on restauroitu 1934.⁶²⁸

Vaakuna

Golgatan kallon alapuolella on saksalaisen Weltzien-Thun sukujen vaakunat, jotka on ommeltu kulta- ja hopealangoilla sekä punaisella silkillä. Vasemmanpuoleisen mecklenburgilaiselle Weltzien-suvulle kuuluvan vaakunan aiheena on siipien välissä oleva "Pferdebremse." Thun-suvun vaakunaan kuuluu kolme kullanväristä aaltoa hopeapohjalla.⁶²⁹

Kirkon tiedot ks. s. 162.

Kasukka

Vuoden 1681 inventaarioluettelossa mainitun mustan kasukan risti on todennäköisesti saksalaista tekoa.⁶³⁰ Agnes Brantingin ja Andreas Lindblomin kirjassa *Medeltida vävnader och broderier i Sverige* on kuvattu messukasukka, jonka koruommel (kuva 131) muistuttaa tyylillisesti Tammisaaren ristiä. Kasukka on peräisin saksalaisesta Braunschweigin St.Martinin kirkosta, jonka seinän muurien sisältä vuonna 1836 löytyi kolmekymmentäyksi messuvaatetta. Brantingin ja Lindblomin mukaan kasukka on lähtöisin Lignum vitae-ryhmän työpajasta.⁶³¹

Braunschweigin kasukan aiheena on elämänpuuristillä oleva ristiinnaulittu, joka kasvaa ristiinnaulitsemisryhmästä. Ryhmän huipulla on pääkallo. Huomio kiinnittyy vielä oksien tyvessä oleviin kaksoisviivoihin. Tammisaaren koruommel ei ole aivan identtinen Braunschweigin ristin kanssa. Ristiinnaulittujen kasvat eroavat jonkin verran toisistaan, ja Tammisaaren kasukasta puuttuu oksien tyvessä olevat kaksoisviivat. Sen sijaan Kristuksen vartaloiden muoto muistuttaa toisiaan, joskin Tammisaaren Kristuksen rintakehä on kookkaampi kuin Braunschweigin. Molemmilla on kuitenkin hoikat käsivarret, suurehkot kämmenet ja jalkaterät sekä voimakkaasti muotoillut pohkeet. Myös ristiinnaulitsemisryhmä pääkalloineen on lähes identtinen.

---

⁶²⁷ Mirja Fröbergin kirjallinen lausunto kasukan kunnosta. Tammisaaren kasukka. TMM/kirkkoteksteilien konservointiyksikkö.

⁶²⁸ Tammisaaren kasukka. MVKA.

⁶²⁹ C.A.Nordmanin mukaan "Bremse zur Bändigung wilder Pferde" on kaunisteleava ilmaus kuohintavälineelle. Inv.1929. MV/top.

⁶³⁰ Inv. 1681. Tammisaaren kirkko. MV/top; Takolander 1930, 370.

⁶³¹ Branting-Lindblom 1997 (1929), 83, PL 195 D.

Samasta työpajasta on lähtöisin myös ruotsalaiset Östnyn kirkon ja Smoolannin Sjösåsin kirkon messukasukat, jossa tavanomaisen ristiinnaulitun paikalla elämänpuuristillä on erikoinen ja ainutlaatuinen aihe, Ruusukranssimadonna.⁶³² Läheistä sukua ryhmälle, mutta ei samasta ateljeesta, on Friz Witten kirjassa *Die liturgischen Gewänder und kirchlichen Stickereien des Schnutgenmuseums Köln* kuvattu messukasukka (kuva 132). Friz Witten mukaan koruommel on peräisin Westfalenista 1520-luvun tienoilta.⁶³³

Tammisaaren Kristuksen kasvot tylppine nenineen ja pyöreine suineen muistuttavat enemmän Östnyn kirkon pyhimysten ja Marian kasvoja, mutta tarkempaa vertailua on vaikea tehdä Tammisaaren ristin ompeleiden osittaisen kulumisen ja värien haalistumisen vuoksi.

Mielestäni Tammisaaren kasukka muistuttaa niin paljon ryhmän koruompeleita, että se saattaa olla lähtöisin samalta seudulta.

Lignum vitae-ryhmän koruompeleista ks. s. 22.

5.31. MESSUKASUKKA TURUN TUOMIOKIRKOSTA (kuvat 133, 134)

Omistaja Turun tuomiokirkkoseurakunta.

Kasukka

takapituus: n. 126 cm, leveys: n. 95 cm

etupituus: n. 105 cm, leveys: n. 60 cm

kasukan kangas: italialainen 1400-luvun tyyppinen punainen granaattiomenakuviainen sametti.

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: tasavartinen latinalainen risti

pituus: n. 120 cm, leveys: n. 22 cm

ompeleluteknikka: lasuuripisto, sidepisto, varsipisto

lankojen materiaali: kultalanka, silkkilanka,

koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *ristiinnaulitseminen, Jeesusta surraan, ylösnousemus*

aiheen kuvaus: Ristin yläosaan on kuvattu *Isä Jumala*, jonka molemmilla puolin istuu kaksi enkeliä. Ristivarsissa on ristiinnaulitsemistapahtuma. Kuvan keskelle on sijoitettu pienikokoinen *Kristus*, hänen vasemmalle ja oikealle puolelleen kaksi ryöväriä. Ristiinnaulittujen väliin on kuvattu sotilaita. Ristin juurella on surevien ryhmä. Ristivarsien alapuolella olevassa kuvakentässä on *Jeesusta surraan*. Kristus on kuvattu kohtauksen etualalle. Hänen takanaan on todennäköisesti *Joosef arimatialainen*, vasemalla puolella *Neitsyt Maria* ja *Johannes*. Kuvakentän alimmassa kuvassa on *ylösnousemus*. Kuvan keskellä on sauvaa pitelevä Kristus, hänen kummallakin puolella sotilaita. Taustalla on kumpuileva maastomaisema, jossa kävelee kaksi ihmistä. Heidän päänsä ympärillä on sädekehät. Jokaiseen tapahtumaan kuuluu sinisellä ja kullalla rikkaasti koristeltu baldakiinikatosrakennelma. Kaikki kuvat on ommeltu kultalankaompelein.

Kasukan kunto

Kasukan kangas on hyvin säilynyt, samoin koruommel, joka on osin kulunut.

---

⁶³² Branting-Lindblom 1997 (1929), 83, PL 198, PL 199.

⁶³³ Witte 1926, PL 10; Lignum vitae-ryhmän työpajasta on Helen Engelstadin mukaan lähtöisin myös norjalaisen Bergin kirkon messukasukka. Engelstad 1941, 96, Fig 52; Läheistä sukua edellisille on mahdollisesti myös ruotsalaisen Husby-Sjutolftin kirkon messukasukan koruommel. Pietas-luettelossa ei ole merkintää kasukan valmistuspaikasta eikä valmistusajankohdasta. ATA Pietas nr 2219/1944.

Vaakuna

Ristin kummallakin puolella on yksi vaakuna. Vasemmalla puolella olevaan vaakunaan on kuvattu kultalangoin kirjottu kypärä ja lehtikoristelua. Kypärässä on myös helmikoristelua. Kuvan alaosassa on sinisellä ommeltu ja valkoisella kehystetty kenttä, johon on valkoisilla helmillä kirjottu kolme karhun (?) päätä. Samantyylinen helmin kirjottu puolikas karhu nousee ylös kypärästä. Vaakunan yläpuolella on nimikirjaimet MB. Oikealla puolella olevaan vaakunaan on kuvattu kultalangoin kirjottu kypärä ja lehtikoristelua. Kypärässä on myös helmikoristelua. Kuvan alaosassa on sinisellä ommeltu ja valkoisella kehystetty kenttä, jossa on kolme hopeanväristä laattaa. Vaakunan yläosaa koristaa hopealla ja mustalla ommeltu sarvi (?). Vaakunan yläpuolella on kirjaimet AF, joista A on nykyään kadonnut. Vaakunoiden alapuolella on vuosiluku 1639. Juhani Rinteen mukaan vaakunat kuuluvat sotaneuvos Arvid Forbukselle ja hänen puolisonsa Margareta Boijelle. Kasukka on todennäköisesti lahjoitettu puolisoiden vihkiäisten muistoksi 5 p:nä kesäkuuta 1639. Ilmeisesti kasukan vuosiluvun viimeinen numero (6) on tullut vahingossa ommeltua ylösalaisin, sillä luultavasti numerolla 6 on tarkoitettu 9:ää, koska vaakunayhdistelmä ei tätä ennen ole voinut olla mahdollinen.⁶³⁴

Kristinusko juurtui maassamme ensimmäisenä Ahvenanmaalle ja Varsinais-Suomen länsirannikolle. Tiedot varhaisimman lähetyskirkon järjestyksestä ja sisäisestä elämästä jäävät kuitenkin sangen niukoiksi.⁶³⁵

Suomen hiippakunta kuului vuodesta 1216 lähtien Upsalan arkkihiippakuntaan. Turun hiippakunnan ensimmäinen tuomiokapituli perustettiin 1276.⁶³⁶ Toiminta vakiintui lopulliseen muotoonsa 1270- ja 1280-luvuilla, ja lähetysaika päättyi.⁶³⁷ Kirkollisena järjestönä Suomen keskaikainen hiippakunta loppui vuoden 1540 tienoilla.⁶³⁸

Keskiaikaisista lähteistä ei ilmene, minne piispa Henrik perusti ensimmäisen piispanistuimen, mutta se lieene sijainnut Nousiaisissa.⁶³⁹ Piispanistuin siirrettiin Koroisiin Aurajoen rannalle luultavasti 1229. Mahdollisesti paikalle rakennettiin puukirkko ja 1100-luvun lopulla, ja toinen 1200-luvun alkupuolella.⁶⁴⁰ Todennäköisesti Koroisten piispankirkko oli liian pieni tuomiokapitulille, joten piispanistuin siirrettiin Turkuun Unikankareen kukkulalle 1276.⁶⁴¹

Turun tuomiokirkkoseurakunta oli olemassa jo 1200-luvun alkupuolella. Tuomiokirkko on käynyt läpi useita eri rakennusvaiheita. Nykyisen kirkon paikalla oli 1200 -luvulla puukirkko, johon ilmeisesti lisättiin kivisakaristo vasta vuosisadan lopulla. Nykyisen kirkon rakennustyö alkoi 1276 ja kirkosta tehtiin tuomiokirkko sen ensimmäisessä rakennusvaiheessa vuosien 1276 ja 1300 välillä. Tuomiokirkko vihittiin 17. kesäkuuta 1300.⁶⁴²

---

⁶³⁴ Rinne 1952, 144-146.

⁶³⁵ Rinne 1941, 6-9.

⁶³⁶ Gardberg 1971, 152-155.

⁶³⁷ Gardberg 1971, 203.

⁶³⁸ Rinne 1952, 1.

⁶³⁹ Gardberg 1987, 48; Rinne 1941, 33.

⁶⁴⁰ Gardberg 1987, 51-52; Rinne 1941, 35.

⁶⁴¹ Gardberg 1987, 53.

⁶⁴² Gardberg 1987, 52-53.

Kasukka

Koruommel mainitaan vuoden 1738 inventaariossa nimekkeen Mässhakor och Chorkåpor alla: "1:af rödt sammet med Arved Forbus och dess Fruus namn samt åhrtalet 1636 med pärlor besyde som till en detil nu äro bortfallne."⁶⁴³ Kasukka mainitaan myös vuosien 1742, 1748, 1774, 1789, 1810, 1823 ja 1827 inventaarioissa.⁶⁴⁴

Mari-Louise Franzénin mukaan koruommel on alankomaalaista tai saksalaista tekoa.⁶⁴⁵ Agnes Brantingin ja Andreas Lindblomin kirjassa *Medeltida vävnader och broderier i Sverige* on kuvattu Vadstenan luostarikirkosta peräisin oleva kuorikaapu, jonka koruommel (kuvat 135, 136) muistuttaa Turun ristiä. Koruommel on valmistettu alankomaalaisessa ns. "Credo"-koruompeleiden ateljeessa (ks.s.19). Ateljeelle on tunnusomaista ennen kaikkea runsaasti koristellut ja omaperäiset baldakiinimuodot. Baldakiinimalleja on ollut useita erilaisia. Vadstenan koruompeleen malli koostuu voimakkaasta pyörökaaresta, johon kuuluu kaksi kölikaarta. Kölikaaret on erotettu toisistaan pienoistornilla. Kölikaariaiheiden alapuolella on vielä 3-osainen baldakiinikatos.⁶⁴⁶

Vadstenan koruompeleen aiheena on pelastushistoria. Sarja alkaa selkäkilven vieressä olevista kuvista. Oikealla puolella on luomiskertomus, vasemmalla toisen Aatamin ihmiseksi tuleminen, mikä on yhdistetty kasteeseen. Seuraavina tulevat Golgatan tapahtumat ja Jeesuksen astuminen alas Tuonelaan. Selkäkilpeen oikealle on kuvattu Taivaaseenastuminen, vasemmalle Pyhän hengen vuodattaminen. Keskellä on sarjan päätöstapahtuma Viimeinen tuomio. Kuorikaavun alimmissa reunoissa olevat kuvat ovat vaikeammin tulkittavia kuin muut aiheet. Kuorikaavun ylimmän ja alimman kuvan aiheena ovat katumus ja uskontunnustus.⁶⁴⁷

Brantingin ja Lindblomin mukaan "Credo"-koruompeleiden ateljeesta lähtöisin olevia koruompeleita on Vadstenan lisäksi ainakin irlantilaisessa Waterfordin katedraalin kuorikaavussa. Lisäksi Vadstenan koruommel voidaan ikonografisesti yhdistää ns. credo-tapetteihin, jotka olivat muodissa Ranskassa ja Alankomaissa 1300-luvun lopulta 1500-luvun alkupuolelle saakka. Branting ja Lindblom ottavat vertailukohdaksi Bostonin Museum of Fine Artsin kokoelmissa olevan tapetin, joka on todennäköisesti valmistettu vuosien 1475-1500 välillä. Mahdollisesti tapetin mallikuvan on piirtänyt Joos van Gent. Gredo-tapettien valmistuspaikkana pidetään Brysseliä, ja Brantingin ja Lindblomin mukaan myös "Credo"-koruompeleiden ateljee voidaan sijoittaa sinne.⁶⁴⁸

Vadstenan koruompeleen tavoin Turun ristin aiheena on pelastushistoria, joskin Vadstenan osin vaikeasti tulkittavien aiheiden sijaan Turun kuvat keskittyvät pelastushistorian päätapahtumiin ja kuvataiteessa useimmiten kuvattuihin kohtiin.

⁶⁴³ Inv. 1738. Åbo domkyrka. MV/top.

⁶⁴⁴ Inv. 1742, 1748, 1774, 1789, 1810, 1823, 1827. Åbo domkyrka. MV/top.

⁶⁴⁵ Mari-Louise Franzénin kirje Tiina Eskeliselälle 14.12.1998.

⁶⁴⁶ Branting-Lindblom 1997 (1929), 50.

⁶⁴⁷ Branting-Lindblom 1997 (1929), 50-51.

⁶⁴⁸ Branting-Lindblom 1997 (1929), 50-52.

Vadstenan rististä poiketen yhteen kuvakenttään ei todennäköisesti ole kuvattu kahta tai useampaa aihetta. Tältä osin on otettava huomioon ompeleiden kuluneisuus, joka osin saattaa häiritä kuvien tulkintaa.

Turun ristin tyylillinen kokonaisvaikutelma on melko samankaltainen Vadstenan koruompeleen kanssa. Turun baldakiinikaaret eivät ole aivan identtisiä Vadstenan mallin kanssa, mutta kuten edellä mainittiin, työpajalla oli käytettävissään useita erilaisia malleja. Sekä Vadstenan etää Turun baldakiinikoristeille on yhteistä kauniisti kaartuvat pyörökaaret, joskin Turun arkkitehtuurikehys on rikkaammiin koristeltu. Vadstenan baldakiinikoriste muodostuu pyörökaaresta, jonka alapuolelle on kuvattu kaksi kukkakoristeista kölikaarta ja 3-osainen baldakiinirakennelma. Turun ristin arkkitehtuurikoriste koostuu kolmiosaisesta pyörökaari-aiheesta, joista keskimmäisen alapuolella on hieman samantyylinen 3-osainen baldakiinirakennelma kuin Vadstenan ristissä. Jokaisen pyörökaaren päällä on kukkakoriste, joka muistuttaa Vadstenan koristeita. Vadstenasta poiketen Turun pyörökaarien päällä on vielä suurehko kattorakennelma, jossa on neljä ikkuna-aukkoa.

Turun ja Vadstenan risteille on yhteistä myös henkilöhahmojen samankaltaisuus. Pienikokoiset hoikat Kristukset ja siksakkuviainen ristipuu muistuttavat toisiaan, samoin Vadstenan Viimeisen tuomion ja Turun Ylösousemuksen Kristus-hahmot. Lisäksi kuvakenttiä reunustavat siksakkuviaiset pylväskoristeet ja runsaasti käytetty lasuuriompele ovat samankaltaiset.

Taitavan sommittelun lisäksi Turun koruompeleessa huomio kiinnittyy korkeatasoiseen paljon kultalankaa käyttävään ompelutyöhön, joka varsinkin pukujen osalta muistuttaa suuresti alankomaalaisen baldakiinikatoskoulun kuvia (ks. Hollola kuva 17). Myös henkilöiden kasvojenpiirteet on kuvattu varsin tarkasti ja yksityiskohtaisesti, tosin osa ompeleista on pahoin kulunut.

Kuten edellä mainittiin Mari-Louise Franzenin mukaan koruommel saattaa olla myös saksalaista tekoa. Branting ja Lindblom eivät mainitse Turun ristiä "Credo"-koruompeleiden ateljeen töiden joukossa. Juhani Rinteen mukaan kasukka on 30-vuotisen sodan sotasaalista Saksasta,⁶⁴⁹ minkä vuoksi voitaisiin ajatella, että tekstiili on saksalaista alkuperää. Kuitenkin myös Saksassa on säilynyt useita korkeatasoisia alankomaalaista työtä olevia tekstiileitä, sillä Liselotte Reichertin mukaan Saksaan tuotiin Alankomaissa valmistettuja koruompeleita. Kauneimmat koruompeleet tilattiin usein Alankomaista, koska monet alankomaalaiset koruompeleet olivat taiteellisesti ja teknisesti korkeatasoisempaa tekoa kuin saksalaiset.⁶⁵⁰

5.32. MESSUKASUKKA TYRVÄÄN KIRKOSTA (kuva 137)

Omistaja Suomen kansallismuseo.⁶⁵¹ KM inv.no 83036:1.

---

⁶⁴⁹ Rinne 1952, 144-146.

⁶⁵⁰ Reichert 1938, 41.

⁶⁵¹ Tyrvään seurakunnan talletus Kansallismuseoon 11.8.1982. KM. inv.no 83036:1. KMHK/pääl.

Kasukka

takapituus: 131 cm, leveys: 88 cm

etupituus: 96 cm, leveys: n.60 cm

kasukan kangas: leikattu vihreä granaattiomenakuviainen 1600-luvun (?) sametti.⁶⁵² Etukappale on ommeltu osista, takakappale on kokonainen. Vuori on valkeanharmaata pellavaa.

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: tasavartinen latinalainen risti

pituus: 124 cm, leveys: 20 cm

ompeleutekniikka: ketjupisto, halkaistu varsipisto, häivepisto, sidepisto

lankojen materiaali: pellavalanka, silkkilanka

koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *Armontuoli, Marian ja Elisabetin kohtaaminen sekä Marian ilmestys*

aiheen kuvaus: Keltavihreällä elämänpuuristillä on *ristimaulittu*, jonka hiukset ja parta ovat ruskeat, orjantappurakruunussa on punaista ja vihreää. Vartalon ompeleet ovat kuluneet. Ristin takana on isokokoinen punapukuinen *Isä Jumala*. Ristipuun vasemmalla ristosakaralla istuu harmaa kyyhkynen. Koruompeleen vasemmassa ristivarressa on kuvattu *Marian ja Elisabethin kohtaaminen*. Vasemmalla seisoo keltavuorisessa sinivioletissa viitassa punapukuinen keltahiuksinen *Neitsyt Maria*. Punaisesta puvusta on jäljellä muutamia lankoja. Marian oikealla puolella seisoo keltavihreävuorisessa punaisessa viitassa huntupäinen *Elisabet*. Puvun ompeleet ovat kuluneet. Maakumpare on vihreäkeltainen. Oikeaan ristivarteeseen on kuvattu *Marian ilmestys*. Vasemmalla seisoo keltahiuksinen ja siniviolettipukuinen *Neitsyt Maria*, oikealla keltapukuinen keltavihreäsiipinen enkeli *Gabriel*. Ristin juurella vasemmalla seisoo keltavuorisessa sinivioletissa viitassa huntupäinen ja harmaapukuinen *Neitsyt Maria*. Hänen kätensä ovat ristissä rinnan päällä. Marian takana seisovasta keltavihreähuntuisesta naisesta näkyy vain pää. Ristin oikealla puolella on harmaapukuinen ja keltaviittainen keltahiuksinen *Johannes*. Hänen takanaan oleva siniviolettipukuinen mies, jolla on päässään keltainen juutalaishattu, osoittaa Kristusta. Alimmassa kuvakentässä on kaksi miestä, munkkeja (?), tonsuurikampauksissaan. Vasemmalla puolella seisoo keltapukuinen *Laurentius*, oikeanpuoleisella keltavihreäpukuisella *pyhimyksellä* on kädessään punainen kirja. Hahmojen välissä on harmaa halstari. Ristissä on harmaa spiraalitausta, johon on ommeltu punaisia koristeita. Ristiä kiertää ohut vaaleanruskea nauha.

Kasukun kunto

Kasukun kangas on melko hyvin säilynyt. Koruommel on melko kulunut ja sen alakärki on korjattu tummanpunaisella sametilla.

Kirkko

Tyrvään seutu kuului keskiajalla 1200-luvun lopulla perustettuun Sastamalan eli Karkun kirkkopitäjään, joka oli osa Ala-Satakuntaa.⁶⁵³ Sastamalan kappeliseurakunta Tyrvästä tuli luultavasti 1300-luvun lopulla, ja viimeistään 1466 seurakunta oli itsenäinen nimeltään Ala-Sastamala eli Kalliala. Seurakuntaa alettiin kutsua Tyrvääksi vasta 1500-luvulta lähtien.⁶⁵⁴

Markus Hiekkasen mukaan 1300-luvun jälkipuoliskolla Tyrväällä on ollut puinen, todennäköisesti pieni kirkkorakennus. Mahdollisesti paikalla on ennen kivikirkkoa ollut useampi kuin yksi puukirkko. Varsinkin seurakunnan itsenäistymisen aikoihin 1400-luvulla on voitu rakentaa suuri ja komea puukirkko, sillä itsenäistymisen jälkeen

---

⁶⁵² KM. inv.no 83036:1. KMHK/pääl. Mielestäni sametti näyttää 1400-luvun granaattiomenakuvioliselta sametilta.

⁶⁵³ Suvanto 1973, 20, 344-345.

⁶⁵⁴ Hiekkänen 1997, 3.

pitäjän verotulot pystyttiin käyttämään oman seurakunnan hyväksi. Tyrvään puukirkoista ei ole säilynyt mitään jälkiä, mutta todennäköisesti kirkot ovat sijainneet nykyisen kivikirkon paikalla.⁶⁵⁵

Hiekkasen mukaan Tyrvään nykyinen kivikirkko rakennettiin vuosien 1490 ja 1530 välillä.⁶⁵⁶ Poliittisten levottomuuksien ja Kustaa Vaasan kirkkopoliitiikan seurauksena rakennus jäi 1500-luvun alussa keskeneräiseksi. Tällöin kirkkosali katettiin ilmeisesti tilapäiseksi ajatellulla lautaholvilla. Kirkko säilyi pienin muutoksin lähes keskiaikaisessa asussaan aina nykypäiviin saakka.⁶⁵⁷ Kirkko paloi 1997.

Tyrvään kirkon keskiaikaisesta sisustuksesta ei ole paljon jäljellä ennen 1600-luvun puoliväliä sattuneen tulipalon vuoksi.⁶⁵⁸ Säilynyt esineistö koostuu kahdesta krusifiksista, kuudesta puuveistoksesta ja alttarikaapista.⁶⁵⁹ Esineistä vanhimmat ovat luultavasti kappeliseurakunnan ensimmäiseen puukirkkoon vuosien 1400 ja 1420 välillä hankittu Preussissa veistetty alttarikaappi ja vuosisadan puolivälissä hankittu kotimaista tekoa oleva Pyhää Annaa esittävä veistos.⁶⁶⁰ Loput viisi on valmistettu 1500-luvun alussa, ja ne hankittiin uuteen kirkkoon. Kaksi veistoksista on valmistettu Hollannissa, muut ovat kotimaista tekoa.⁶⁶¹

Kasukka

Tyrvään kirkon vuoden 1689 kalustoluettelossa mainitaan useita kirkollisia tekstiileitä, ja niiden joukossa on monta vihreää sametista tehtyä vaatetta.⁶⁶² Vihreä sametista tehty vanha ja kulunut messukasukka mainitaan vuosien 1887, 1892⁶⁶³ ja 1934⁶⁶⁴ inventointikertomuksissa.

Karen Stolleisin mukaan messukasukka on mahdollisesti valmistettu Saksassa. Hänen mukaansa spiraalikuviainen tausta sekä ristin juurella oleva surevien ryhmä muistuttavat joitakin saksalaisia koruompeleita.⁶⁶⁵

Saksalaisista koruompeleista ks. s. 18.

Stolleisin kirjassa *Der Frankfurter Domschatz* on kuvattu Frankfurtin tuomiokirkon kokoelmista peräisin oleva koruommel (kuva 138), jonka spiraalitausta ja ristin juurella oleva surevien ryhmä muistuttavat Tyrvään kasukan kuvia. Ikonografisesti Frankfurtin risti poikkeaa kuitenkin Tyrvään aiheesta. Ristiinnaulittuun ei ole yhdistetty Tyrvään armontuoli-aihetta, ja ristivarsissa on Marian ja Elisabetin kohtaamisen ja enkelin ilmestyminen Marialle-aiheiden sijasta Pietarin ja Paavalin

---

⁶⁵⁵ Hiekkanen 1997, 3.

⁶⁵⁶ Hiekkanen 1994, 229.

⁶⁵⁷ Hiekkanen 1997, 5-8.

⁶⁵⁸ Hiekkanen 1997, 9.

⁶⁵⁹ Hiekkanen 1997, 9; Nordman 1964, 634.

⁶⁶⁰ Hiekkanen 1997, 9; Nordman 1964, 393-394, 512-513.

⁶⁶¹ Hiekkanen 1997, 9.

⁶⁶² Inv. 1689. Inventaarit 1666-1689. KA mf JK 1118.

⁶⁶³ Inv. 1887, 1892. Tyrvään vanha kirkko. MV/top.

⁶⁶⁴ Inv. 1934. Vammalan kirkko. MV/top.

⁶⁶⁵ Karen Stolleisin kirje Tiina Eskeliselälle 28.7.1997.

kuvat. Stolleisin mukaan risti on keskireiniläistä tekoa 1470/80-luvuilta. Vastaavantyyllisiä koruompeleita valmistettiin vientiin.⁶⁶⁶

Frankfurtin tuomiokirkon koruompeleen lisäksi Tyrvään risti muistuttaa ikonografisesti Saskia Durian Ressin kirjassa *Textilen Sammlung Bernheimer. Paramente 15.-19. Jahrhundert* kuvattua Bernheimerin kokoelmassa olevaa messukasukkaa (kuva 120). Tyrvään ristin tavoin Bernheimerin kokoelman koruompeleen aiheena on armontuoli. Ristivarsiin on kuvattu Neitsyt Maria ja Johannes, keskimmäisessä kuvakentässä ovat apostolit Pietari ja Paavali, alimmassa kuvakentässä jokin piispa. Bernheimerin kasukan koruommel on mahdollisesti kaakkoissaksalaista eli böömiläistä tekoa 1500-luvun paikkeilta.⁶⁶⁷

Bernheimerin kokoelman ja Tyrvään koruompeleet eivät ole ompeluteknisiltä ominaisuuksiltaan yhteneviä. Tyrvään taustan spiraalikuviointi poikkeaa Bernheimerin yksinkertaisesta ja karkesta kuvioinnista. Myös pyhimysten puvut ja sädekehät on ommeltu erilaisin tekniikoin. Sen sijaan armontuolikuvat muistuttavat jonkin verran toisiaan. Sekä Bernheimerin sekä Tyrvään ristiinnaulittujen takana olevat Isä Jumalat ovat suhteellisen suurikokoisia. Huomio kiinnittyy varsinkin suuriin päihin. Ristiinnaulittujen vartalot ovat myös hieman toistensa kaltaiset, mutta Tyrvään Kristuksen ompeleiden kuluneisuuden vuoksi tarkempaa vertailua ei voi tehdä.

Karen Stolleisin mukaan Pyhää Kolminaisuutta kuvaavia armontuoli-aiheita tavataan koruompeleissa 1500-luvun alkupuolelta lähtien.⁶⁶⁸

Tyrvään koruommelta muistuttavia yksinkertaista tekoa olevia ristejä on valmistettu myös Puolassa. Ruotsalaisesta Borgsjön kirkosta on säilynyt messukasukka (kuva 139), jonka koruommel on tyyllillisesti samankaltainen Tyrvään ristin kanssa. Ikonografisesti ristit ovat erilaisia. Borgsjön kuvan keskellä on elämänpuuristille kuvattu ristiinnaulittu, hänen yläpuolellaan on Jaakob nuorempi, ristihaaroissa apostolit Pietari ja Paavali. Ristin juurella ovat Neitsyt Maria ja Johannes. Alimpaan kuvakenttään on kuvattu pyhä Göran ja lohikäärme.⁶⁶⁹

Ompeluteknisiltä ominaisuuksiltaan Tyrvään ja Borgsjön koruompeleet vaikuttavat yhteneviltä. Molempien taustalla on spiraalinmallinen kuviointi. Myös pyhimysten raidoitettut puvut, kasvot ja sädekehät sekä Kristuksen kasvot piikkihiuksineen partoineen ja veripisaroineen muistuttavat toisiaan, ja ne on ilmeisesti ommeltu samankaltaisin pistoin kuin Tyrvään kuvat. Lisäksi huomio kiinnittyy erityisesti Johannesten hiusten pyöreään malliin, jotka ovat lähes identtiset, sekä Borgsjön Göranin suurehkoon päähän, joka muistuttaa Tyrvään alimman kuvakentän pyhimysten päitä.

Ks. Armontuoli-aiheesta myös Siipyyn kasukka kuva 119.

---

⁶⁶⁶ Stolleis 1992, 104-105.

⁶⁶⁷ Durian-Ress, 1991, 40-41. Ks. Armontuolista myös Mannowsky, *Der Danziger Paramentenschatz. Kirchliche Gewänder und Stickerein aus der Marienkirche*. Berlin, 1931, Osa III, 12, Tafel 120, 107.

⁶⁶⁸ Stolleis 1992, 209.

⁶⁶⁹ ATA Pietas nr 3544/57. Luettelon mukaan koruommel on puolalaista tekoa 1500-luvun paikkeilta.

5.33. MESSUKASUKKA ULVILAN KIRKOSTA (kuva 140)

Omistaja Ulvilan seurakunta.

Kasukka

takapituus: 142 cm, leveys: 82 cm

etupituus: 123 cm, leveys: 73 cm

kasukan kangas: Tummanpunainen 1700-luvun (?) silkkisametti.

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: tasavartinen latinalainen risti

pituus: 135 cm, leveys: 21 cm

ompelutekniikka: atlaspisto, halkaistu varsipisto, lasuuripisto, sidepisto

lankojen materiaali: kultalanka, silkkilanka

etupuolen ristin muoto: koruommel nauha

pituus: 118 cm, leveys: 22 cm

ompelutekniikka: atlaspisto, lasuuripisto, sidepisto

lankojen materiaali: kultalanka, silkkilanka

Koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *Jeesuksen syntyminen, enkelin ilmoitus paimenille, ympärileikkaus* ja *Jeesus viedään temppeliin*. etupuoli: *Marian ilmestys, Marian ja Joosefin kihlaus, Marian ja Elisabetin kohtaus*

Aiheen kuvaus: selkäpuolella ristin keskelle on kuvattu *Jeesuksen syntyminen*. Kuvaryhmän keskellä Jeesus-lapsi makaa kultaseimessä *Neitsyt Marian ja Joosefin keskellä*. Marialla on kultainen puku ja sininen viitta, Joosefilla kultainen puku ja sinihupullinen vaaleanruskea viitta. Heidän välistään kurkistaa aasin pää. Ryhmän yläpuolella on kultapukuinen enkeli. Syntymätapahtuma on koristettu kultanväriseillä tehosteompeleilla. Kuvan yläpuolella on vielä sininen baldakiinikatosryhmä, ruutulattia on keltainen ja vihreä. Ristivarsiin on kuvattu *enkelin ilmoitus paimenille*. Vasemmassa ristivarressa kultaista kielinauhaa pitelevä ruskeapukuinen ja keltasiipinen enkeli tervehtii vihreäpukuista paimenta. Oikeassa ristivarressa kultaista kielinauhaa pitelevä ruskeapukuinen enkeli tervehtii vihreäpukuista ja punahousuista paimenta. Paimenen takin kaulukset ovat keltaiset ja hattu punainen, sauva kultanvärinen. Molempien ristivarsien maa-osat on ommeltu keltaisella ja vihreällä. Kuvakentän keskelle on kuvattu *ympärileikkaus*. Jeesus-lapsen lisäksi kuvassa on neljä henkilöä. Äärimmäisenä vasemmalla seisoo ruskeapukuinen ja keltahattuinen mies. Hänen oikealla puolellaan seisoo kultapukuinen nainen. Hänellä on oranssikoristeinen valkoinen huntupäähine. Jeesus-lapsen takana seisoo lapseen päin kumartunut ruskeapukuinen *Neitsyt Maria*, jolla on valkoinen huntu. Kuvan oikeassa reunassa on niin ikään lapseen päin kumartunut ylipappi, jolla on ruskea puku, kultanvärinen viitta, kultakoristeinen korkea päähine ja kirkkaansiniset sukat. Ryhmän yläpuolella on sininen baldakiinikatos, alapuolella keltainen ja vihreä ruutulattia. Alimman kuvakentän aiheena on *Jeesus temppelissä*. Kuvassa on Jeesus-lapsen lisäksi viisi henkilöä. Kuvan vasemmalla laidassa oleva mies (*Joosef ?*) kantaa kultanväriseissä korissa kahta kyyhkystä. Miehellä on kultanvärinen puku ja sinihupullinen ruskea viitta. Hänen oikealla puolellaan on vihreäpukuinen nainen. Hänen vieressään seisova *Neitsyt Maria* pitelee kultanväriseillä pöydällä istuvaa Jeesus-lasta. Naisella on ruskea puku, sinivuorinen kultaviitta, hunnutetun pään ympärillä sädekehä. Hänen oikealla puolellaan on turbaanipäinen ruskeapukuinen nainen. (Toinen naisista saattaa olla naisprofeetta *Hanna?*) Äärimmäisenä oikealla seisoo koristeellisen pukuun pukeutunut mies (*Simeon?*). Hänellä on tummanvihreä tunika ja kultanvärinen aluspuku. Ryhmän yläpuolella on sininen baldakiinikatos, alapuolella keltainen ja vihreä ruutulattia. Koruommelta koristaa kultanvärinen siksakkuviointi, jota on tehostettu punaisilla ompeleilla. Ristiä kiertää ohut vihreä nauha.

Etupuolelle koruompeleen ylimpään kenttään on kuvattu *Marian ilmestys*. Vasemmalla oleva kielinauhaa pitelevä sinipukuinen ja kultaviittainen enkeli *Gabriel* lähestyy koristeellisessa kultatuolissa istuvaa *Neitsyt Mariaa*. Hänen pukunsa on kultanvärinen, viitta sininen. Yläpuolella olevasta baldakiinikatoksesta on jäljellä hieman vasenta baldakiinikoristetta, ruutulattia on keltainen ja oranssi. Keskimmaisessa kuvakentässä on *Marian ja Joosefin kihlaus*. Vasemmalla olevalla *Marialla* on kultanvärinen puku ja sininen viitta. Vasemmalla seisovalla *Joosefilla* on kultanvärinen puku ja punainen viitta. Keskellä oleva keltapukuinen pappi liittää heidän kätesä yhteen. Alimman kuvakentän aiheena on *Marian ja Elisabetin kohtaus*. Vasemmalla seisovalla *Marialla* on kultanvärinen puku ja sininen viitta.

Oikealla seisovalla huntupäisellä *Elisabetilla* on kullanvärinen puku ja ruskea puku. Yläpuolella oleva baldakiinikatos on sininen.

Kasukan kunto

Kasukan risti on siirretty punaiselle samettikankaalle, mahdollisesti vuonna 1737, jolloin kasukkaa on korjattu. Kankaan yläosa on ommeltu yhteen erikokoisista tilkuista. Kangas on todennäköisesti otettu jostakin toisesta vanhasta kasukasta. Vuori on sinistä pellavakangasta, jossa on repeämiä.⁶⁷⁰ Vuonna 1958 kasukka on ollut huonokuntoinen ja korjauksen tarpeessa. Ristin koruompeleissa oli irtonaisia kultalankoja ja varsinkin etupuoli oli heikossa kunnossa. Huonokuntoisen sametin risaisessa vuorissa on ollut uusia repeämiä. Kasukka on ollut jatkuvasti seurakunnan käytössä ja sitä on säilytetty kosteassa sakaristossa sopimattomasti ripustettuna vanhassa kasukkakaapissa. Kasukka on restauroitu 1960.⁶⁷¹

Kirkko

Ulvilan seurakunta on syntynyt 1330-luvulla.⁶⁷² Erkki Lehtisen mukaan paikkakunnan ensimmäinen puukirkko sijaitsi Liikistön saarella. Liikistön kirkko oli rakennettu 1200-luvun alkupuolella, ja se on Koroisten jälkeen toiseksi vanhin puukirkon paikka Suomessa.⁶⁷³ Liikistössä on puukirkon lisäksi ollut myös kivikirkon perusmuurit, mutta kivikirkon rakentaminen on jätetty kesken.⁶⁷⁴ Lehtinen katsoo Ulvilan kirkon valmistuneen 1346-47 vaiheilla. Kirkko paloi 1429 ja kärsi suurta vahinkoa.⁶⁷⁵ Markus Hiekkasen mukaan Ulvilan nykyinen Suomen muista keskiajan kivikirkkoista poikkeava punainen hiekkakivikirkko rakennettiin vuosien 1490 ja 1530 välillä.⁶⁷⁶ Kirkon suojeluspyhimys oli Pyhä Olavi.⁶⁷⁷

Ulvilasta on säilynyt useita keskiaikaisia veistoksia. Krusifiksi ja Pyhä Olavin patsas, joka on Ulvilan mestarin tekemä, ovat 1400-luvun alkupuolelta.⁶⁷⁸ Useimmat veistokset ovat 1500-luvun vaihteen tienoilta.⁶⁷⁹

Kasukka

Ulvilan seurakunnan vanhin inventaario on vuodelta 1631. Siinä mainitaan useita erivärisiä messupukuja, kasukoita on kaksitoista, joukossa mm. harmaa kullalla kirjailtu kasukka, vihreän ja sinisen värinen kasukka, punainen vihreäristinen kasukka, musta punaristinen kasukka, vihreä punaristinen kasukka sekä useita yksivärisiä kasukoita. Joukossa on myös kultanvärisestä atlaksesta valmistettu dalmatika.⁶⁸⁰ Inventaariosta ei voi päätellä, onko jokin siinä mainituista kasukoista tutkimuksessa mukana oleva kasukka, koska sen kangas ei todennäköisesti ole alkuperäinen. Vuoden 1804 luettelossa on merkintä "mässhake af rödt sammet med

---

⁶⁷⁰ Vuosiluku 1737 on tehty kaluunanauhasta. Inv. 1930. I.Kronqvist ja C.A.Nordman 1930. Ulvilan kirkko. MV/top. Tutkittuani kasukan toukokuussa 1998 kaluunanauhaa ei enää ollut.

⁶⁷¹ Tarkastuskertomus 25.10.1958. Riitta Pylkkänen. Ulvilan kirkko. MV/top.

⁶⁷² Lehtinen 1967, 31; Suvanto 1973, 23.

⁶⁷³ Lehtinen 1967, 21-22.

⁶⁷⁴ Lehtinen 1967, 25-26; Suvanto 1973, 401, 402.

⁶⁷⁵ Lehtinen 1967, 31.

⁶⁷⁶ Hiekkänen 1994, 229.

⁶⁷⁷ Linna 1996, 160.

⁶⁷⁸ Nordman 1964, 349, 361.

⁶⁷⁹ Nordman 1964, 540.

⁶⁸⁰ Inv. 1631. Ulvilan kirkko. MV/top.

gullvirkadt kors, är brukbar.”⁶⁸¹ Tutkimani keskiaikainen kasukka mainitaan vuosien 1901, 1930 ja 1958 inventaarioissa.⁶⁸²

Agnes Brantingin ja Andreas Lindblomin mukaan risti on alankomaalaista Baldakiinikatoskoulun tekoa vuosilta 1475-1500.⁶⁸³ (Baldakiinikatoskoulun koruompeleista ks. s. 16). Hollolan ristin (kuva 62) tavoin se kuuluu ryhmään, jolle on tunnusomaista kolmiosainen holvikaarirakennelma ikkunoineen ja hoikkine pylväineen. Ulvilan koruompeleessa toistuvat selvästi myös muut koulukunnalle tyypilliset piirteet kuten Jeesuksen syntymään liittyvä kuva-aiheen valinta,⁶⁸⁴ kirkas väritys, kultalangan käyttö lasuuriompeleissa sekä kauniit melodiset henkilöasetelmat, mikä näkyy varsinkin etupuolen Marian ilmoitus-kuvassa.

5.34. MESSUKASUKAN RISTI UUDENKAUPUNGIN KIRKOSTA (kuva 141)

Omistaja Suomen kansallismuseo.⁶⁸⁵ KM inv.no 2013:3.

Kasukka

takapituus: n.125 cm, leveys: n.75 cm

etupituus: n.115 cm, leveys: n.65 cm

kasukan kangas: punaista silkkidamastia 1600-luvun toiselta puoliskolta. Kankaan atlaspohjalla on taftikuteiset kukkaoksat. Kasukkaan on ommeltu vihreästä 1400-luvun loppupuolen granaatiomenakuvioisesta sametista etu- ja takakaista sekä kaulareunus. Samettia reunustaa ruutukuviainen kultanauha.⁶⁸⁶ Kangas on samaa vihreää samettia, jota on Uudenkaupungin kasukka KM inv. no 2013:2.

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: tasavartinen latinalainen risti

pituus: 117 cm, leveys: 14 cm

ompeletekniikka: häivepisto, sidepisto, varsipisto

lankojen materiaali: pellavalanka, silkkilanka

koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *ristiinnaulitseminen*

aiheen kuvaus: Siniselle pellavapohjalle on ommeltu kultalankaristille *ristiinnaulittu*. Ristiinnaulitulla on ruskeat hiukset ja orjantappurakruunu. Kasvoissa ja oikeassa jalassa on punaisia veripisaroita, samoin rintahaavassa. Ristin juurella on kolme ruskeaa ruohomätästä. Siniselle pellavapohjalle on kirjottu kultalangalla suurikuvioisia kukka-aiheita, jotka on täytetty punaisilla, vihreillä ja valkoisilla ompeleilla. Figuuri on aplikoitu erilliselle pellavapohjalle, johon se on hahmoteltu ja sen jälkeen kiinnitetty siniseen pohjakankaaseen. Ristiä reunustaa kapea puna-kelta-valkoinen nauha. Ristin alaosa on pyöristetty.

Kasukan kunto

Kangas on ratkottu pois ja koruommel siirretty pellavakankaalle. Museoviraston pääkortistossa ei ole mainintaa minä vuonna tämä on tehty. Risti on melko hyvin säilynyt, osin kulunut.

---

⁶⁸¹ Inv. 1804. Ulvilan kirkko. MV/top.

⁶⁸² Inv. 1901, 1930, 1958. Ulvilan kirkko. MV/top.

⁶⁸³ Branting-Lindblom 1997 (1929), 46.

⁶⁸⁴ Jeesuksen syntymään liittyviä aiheita esim. ruotsalaiset Svärtan ja Tenstan kirkkojen kuorikaavun kilvet. Branting-Lindblom, 1997 (1929), PL 146 C, D.

⁶⁸⁵ Uudenkaupungin seurakunta on lahjoittanut kasukan Suomen kansallismuseon kokoelmiin 1880. KMHK/pääl.

⁶⁸⁶ KM inv.no 2013:3. KMHK/pääl.; Riska 1959, 144.

Vaakuna

Messukasukan etupuolella helman alaosassa on tuntematon vaakuna. Siihen on kuvattu kaksi punaisesta, keltaisesta ja sinisestä silkkikankaasta tehtyä kenttää. Alimmassa kentässä on pystyssä seisova valkoinen hevonen, ylimmässä kaksi päällekkäin olevaa valkoista hevosta nousee valkoisesta kypärästä. Vaakunaa on K.K.Meinanderin mukaan mahdollisesti käyttänyt Uudenkaupungin kreivi Kustaa Kustavinpoika af Wasaborg (1616-94). Ennen aateloimistaan Kustaa Wasaborg sinetöi kirjeensä useilla erilaisilla sineteillä, jotka todennäköisesti kuuluivat hänen maaherralleen tai jollekin muulle hänen palveluksessaan olevalle henkilölle. Vuonna 1636 kreivi Johan Kasimir af Zweibruckenille lähetetyssä kirjeessä on samantyylinen hevosaiheinen sinetti kuin vaakunassa. Aatelisarvon saatuaan Kustaa Wasaborg ei käyttänyt tätä vaakunaa, vaan kuvana oli puolikas lyhde.⁶⁸⁷

Kirkko

Uusikaupunki sai kaupunkioikeudet 1617. Kaupungin kirkon rakentaminen liittyi yhteen kaupunkioikeuksien kanssa.⁶⁸⁸ Uudenkaupungin alue kuului aluksi kappelina Uudenkirkon eli Kalannin seurakuntaan, josta se itsenäistyi 1622.⁶⁸⁹ Seudun ensimmäinen kirkonpaikka on todennäköisesti ollut Uudenkaupungin ulkosaaristossa sijaitseva Putsaaren kappeli, josta kristinusko levisi mantereelle. Perimätiedon mukaan kirkko on usein palanut, viimeksi 1650. Nykyinen kappeli on ollut alunperin profaani rakennus, mahdollisesti aitta.⁶⁹⁰

Ensimmäinen kirkko mantereelle rakennettiin 1623-29. Se on muodoltaan suorakaiteen muotoinen keskiaikaiseen malliin rakennettu harmaakivikirkko.⁶⁹¹ Kirkko toimi museona vuodesta 1895 lähtien 1960-luvun lopulle saakka.⁶⁹² Uudenkaupungin nykyinen uusgoottilainen tiilikirkko rakennettiin 1858-63 lääninarkkitehti G.T.Chiewitzin laatimien piirustusten mukaan.⁶⁹³ Uuden kirkon valmistumisen jälkeen edellinen sai nimityksen "Vanha kirkko."⁶⁹⁴

Kasukka

Uudenkaupungin kirkon vanhin kalustoluettelo on vuodelta 1643. Tällöin oli kirkolla vielä sangen vähän omaisuutta. Messukasukoita oli kaksi: "messe klädhe af rödt taftt och kårssset på af oäckta gull snör; messe klädhe af hwit mokier medh kåppar trådens kårss."⁶⁹⁵ Molemmat kasukat mainitaan myös vuoden 1661 kalustoluettelossa, jolloin kirkossa oli jo suuri määrä erilaisia kirkollisia tekstiileitä.⁶⁹⁶ Vuonna 1705 punainen silkkitaftinen kasukka oli vanha ja käyttökelvoton, valkoisesta makieerikasukasta ei ole merkintää.⁶⁹⁷ Vuoden 1783 luettelossa mainitaan useita kasukoita "med broderade bilder," joukossa myös "1 messhake af rödt damasch, crusifix på ryggen." Sama

---

⁶⁸⁷ Meinander 1912 b, 98.

⁶⁸⁸ Nummela 1979, 3.

⁶⁸⁹ Nummela 1979, 3; Riska 1959, 126.

⁶⁹⁰ Riska 1959, 126-127.

⁶⁹¹ Riska 1959, 132.

⁶⁹² Nummela 1979, 27-29; Riska 1959, 134.

⁶⁹³ Riska 1959, 154.

⁶⁹⁴ Nummela 1979, 3.

⁶⁹⁵ Inv 1643. Uudenkaupungin kirkko. MV/top.

⁶⁹⁶ Inv 1661. Uudenkaupungin kirkko. MV/top.

⁶⁹⁷ Inv 1705. Uudenkaupungin kirkko. MV/top.

kasukka on myös vuosien 1826⁶⁹⁸ ja 1836⁶⁹⁹ luetteloissa. Vuoden 1879 kalustoluettelossa mainitaan "3 gamla, utslitna Mässhakar, hvilka i gamla kyrkans sakristia."⁷⁰⁰

Vuoden 1643 kalustoluettelossa mainittu punainen silkkidamastinen kasukka on mahdollisesti tässä tutkimuksessa mukana oleva messukasukka. Tove Riskan mukaan risti on ommeltu 1400-luvun loppupuolella tai noin 1500, valmistusmaata hän ei mainitse.⁷⁰¹ Karen Stolleisin mukaan risti saattaa olla itäsaksalaista tai puolalaista tekoa.⁷⁰²

Koruommel muistuttaa tyylillisesti norjalaista Flaan kirkon messukasukan ristiä (kuva 142). Kasukan kangas on punaista pienikukallista italialaista samettia 1600-luvun ensimmäiseltä puoliskolta. Selkäpuolella on koruommel, jonka aiheena on ristiinnaulittu. Messukasukan ja ristin reunoja kiertää kapea hopealankanauha. Kasukassa on alkujaan ollut punainen pellavavuori, nykyään vaaleansininen. Kasukka on hankittu kirkkoon 1653.⁷⁰³

Kasukan selkäpuolella olevan ristin pohjakangas on sinistä palttinakangasta. Siihen on silkki- ja kultalangoilla ommeltu värikkäitä suurikuvioisia kukka-aiheita sekä erilliselle pohjakankaalle kiinnitetty ristiinnaulittu. Museon kortiston mukaan koruommel on norjalaista tekoa, ajoitusta ei mainita.⁷⁰⁴

Uudenkaupungin ja Flaan koruompeleet eivät ole aivan identtisiä keskenään. Ristiinnaulittujen vartalot ja ristipuu eroavat jonkin verran toisistaan. Flaan kirkon ristipuu on ilmeisesti jonkinlaista pitsiä, ja ristin alla oleva maakumpare on koristeltu erillisin ompelein. Sen sijaan symmetriset suurikuvioiset kukka-aiheet toistuvat molemmissa koruompeleissa: jokaisessa ristihaarassa samoin kuin ristiinnaulittujen yläpuolella on yksi kukka-aihe. Ristiinnaulittujen alapuolella on kolme kukkakenttää. Myös kielinauhat ovat samantyyppiset, ja niissä lukee suurilla kirjaimilla INRI.

Mielestäni Uudenkaupungin koruommel muistuttaa niin paljon Flaan koruompeleita, että se saattaa olla lähtöisin samalta seudulta.

Flaan koruompeleen lisäksi Uudenkaupungin ristin tyylillinen kokonaisvaikutelma on samankaltainen toisen norjalaisen, Oslon Kunstindustrimuseetin kokoelmassa olevan Storelvdalin kirkon messukasukan (kuva 143) ristin kanssa.

Kasukan kangas on valkoista italialaista 1400-luvun loppupuolen granaattiomenakuvioista pellavaa. Granaattiomenakuviot on painettu mustalla. Vuori on rohdinpellavaa. Kasukan selkäpuolella on vaaleanruskealla silkkikankaalla päällystetty risti. Silkki on osin kulunut ja kankaan alta näkyy vaaleanruskea

---

⁶⁹⁸ Kal.1783,1826. Kalustoluettelot 1735-1826. KA mf JK 57.

⁶⁹⁹ Kal.1836. Uudenkaupungin kirkko. MV/top.

⁷⁰⁰ Kal.1879. Uudenkaupungin kirkko.MV/top.

⁷⁰¹ Riska 1959, 144.

⁷⁰² Karen Stolleisin kirje Tiina Eskeliselle 28.7.1997.

⁷⁰³ NFM, Oslo. Inv. no 72.

⁷⁰⁴ NFM, Oslo. Inv. no 72.

pellavapohja. Silkkikankaan päälle on ommeltu ristiinnaulittu sekä kirkkaanvärisiä suurikuvioisia kukka-aiheita. Koruompeleen reunaa kiertää kapea tummanvihreä nauha. Kortiston mukaan koruommel on norjalaista tekoa 1650-luvun paikkeilta.⁷⁰⁵

Storelvdalin ja Uudenkaupungin koruompeleiden välisenä eroavaisuutena voidaan mainita Storelvdalin ristiinnaulitun pieni koko sekä ristin juurella olevan maakumpareen puuttuminen. Uudenkaupungin kukka-aiheet vaikuttavat hieman pulleammilta kuin Storelvdalin.

Uudenkaupungin, Flaan ja Storelvdalin koruompeleet vaikuttavat tyyllisesti samankaltaisilta. Huomio kiinnittyy lähinnä Storelvdalin koruompeleen ajoitukseen, 1650-luku, mutta kankaan mainitaan olevan 1400-luvun tyyppiä. Yleensä huonokuntoiset keskiaikaiset kankaat on myöhemmällä ajalla heitetty pois ja koruompeleet on siirretty uusista kankaista valmistettuihin kasukoihin eikä päinvastoin.

Uudenkaupungin ristiinnaulittu on todennäköisesti ns. *arbor vitae*-tyyppiä, jossa ristipuuhun liittyy kukkivia köynnöksiä. Arbor-vitae aiheisia koruompeleita on valmistettu ainakin Ruotsissa,⁷⁰⁶ Puolassa,⁷⁰⁷ ja Saksassa⁷⁰⁸.

Vrt. myös Uusikaupunki 5.35.

5.35. MESSUKASUKAN RISTI UUDENKAUPUNGIN KIRKOSTA (kuva 144)

Omistaja Suomen kansallismuseo.⁷⁰⁹ KM inv.no 54094:1.

Kasukka

kasukan kangas: Kangas on kuviollista italialaista silkkiä 1500-luvun lopulta. Vihertävällä toimikaskutoisella pohjalla on suuret symmetriset tyyllitetyt kukkakuviot, joiden värinä on vihreä ja keltainen. Selkäpuolella on pystysuunnassa valkoinen taftikankainen kaista. Samanlainen kaista reunustaa kaula-aukkoa kolmikulmaisesti, ja siitä on tehty myös etupuolen edessä oleva risti. Vuori on luonnonväristä pellavaa. Kankaan reunassa on hapsunauha.⁷¹⁰ Taftkoristeita kiertää ilmeisesti teollisesti valmistettu nauha. Ks. myös Nousiaisten kasukka.

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: tasavartinen latinalainen risti
pituus: 117 cm, leveys: 9 cm
ompelutekniikka: häivepisto, ketjupisto, laakapisto, sidepisto
lankojen materiaali: pellavalanka, silkkilanka

koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *ristiinnaulitseminen*

aiheen kuvaus: Oranssikeltaisella ristille on kuvattu pieni *ristiinnaulittu*, jonka vartalon ompeleet ovat melko kuluneet. Ompeleista on jäljellä ruskea parta ja hiukset, valkoinen rintakehä ja lannevaate sekä rintahaavasta tippuva punainen veri. Punaisessa nimbuksessa on kolme vaaleansinistä kehää. Ristipuu

⁷⁰⁵ OK, Oslo. Saeruts. Kat 1919. K.K. 4576.

⁷⁰⁶ Branting-Lindblom 1997 (1928), 127, PL 106.

⁷⁰⁷ Franzen 1967, 15.

⁷⁰⁸ Kjellberg 1975, osa 1, 22.

⁷⁰⁹ Kasukka on talletettu Suomen kansallismuseoon keväällä 1954. KM inv.no 54094:1, KM inv.no 54094:2. KMHK/pääl.

⁷¹⁰ KM inv. no 54094:2. KMHK/pääl.

nousee punavalkoisia kukkia versovasta maakumpareesta. Ristiinnaulitun alapuolella olevassa kuvakentässä valkoharmaalla ruutulattialla seisoo valkoisessa punavuorisessa viitassa sinipukuinen *Neitsyt Maria*. Valkoisessa sädekehässä on keltaisia koristeompeleita. Marian alapuolella olevassa kuvakentässä valkoharmaalla ruutulattialla seisoo keltaruskeaviittainen valkopukuinen *Johannes*, jonka kädet ovat ristissä rinnan päällä. Hiukset ovat valkoiset ja sädekehä punainen. Iho-osat, Marian viitta ja Johanneksen aluspuku ovat silkkikangasta. Sädekehiä sitoo silkkilankaruudukko. Ristin alaosassa on vielä vihreä maakumpare, josta nousee viisilehtisiä punaisia ja valkoisia kukkia sekä sinipunaisia kellokukkia kasvava kukkaköynnös. Samantyylliset värikkäät kukat kehystävät koko ristiä.

Kasukan kunto

Kasukassa ollut vuosiluku 1644 on kadonnut.⁷¹¹ Risti on irrotettu pohjakankaasta ilmeisesti vuonna 1954.⁷¹²

Kirkon tiedot ks. s. 175.

Kasukka

Kolmannen kasukan Uudenkaupungin kirkko sai mahdollisesti 1644 kaupungin ensimmäiseltä porvarilta Yrjö Syvärinpoika Viikaiselta muurattua hautapaikkaa vastaan.⁷¹³ Vuoden 1661 kalustoluettelossa mainitaan “messeklädhe ny af grönt blomerat dammask medh huyt atlaskz half kårss opå, medh signum P,S NE 1644, af sal. Jören Söfringsson gifvitt för sin murade graf i kyrkian.”⁷¹⁴ Kasukka oli käytössä vuonna 1705, mutta jonkin verran kulunut ja rikkinäinen.⁷¹⁵ Vuoden 1783 luettelossa mainitaan useita kasukoita “med broderade bilder,” joukossa myös “1 messhake af grönt sidentyg, obrukbar.” Sama kasukka on myös vuosien 1826⁷¹⁶ ja 1836⁷¹⁷ luetteloissa. Vuoden 1879 kalustoluettelossa mainitaan “3 gamla, utslitna Mässhakar, hvilka i gamla kyrkans sakristia.”⁷¹⁸

C.A.Nordmanin mukaan kasukan risti voidaan tietyn varauksin sijoittaa Naantalissa valmistettujen käsitöiden joukkoon (birgittalaistaiteesta ks. s. 27). Huittisten reunavaatteeseen ja Naantalin kasukkaan verrattuna tyylilliset ja tekniset yhtäläisyydet ovat kuitenkin vähäiset. Birgittalaistaiteeseen viittaa lähinnä runsas kukkakoristus. Koruompeleen punaiset, valkoiset, kellertävät viisilehtiset kukat ja siniset kellokukathan viittaavat Neitsyt Mariaan. Suomesta ja Ruotsista ei ole löydetty vastaavanlaisia ristejä.⁷¹⁹

Uudenkaupungin ristillä saattaisi olla yhteyksiä pohjoissaksalaisiin koruompeleisiin. W. Mannowskyn kirjassa *Der Danziger Paramentenschatz. Kirchliche Gewänder und Stickereien aus der Marienkirche* on ristiinnaulitun kuva (kuva 145), joissa esiintyvät kukat ja lehdet muistuttavat Nordmanin mukaan jonkin verran Uudenkaupungin koristeita. Myös Kristusten gloriat ja niiden ompelutekniikat muistuttavat toisiaan.⁷²⁰

⁷¹¹ Riska 1959, 144.

⁷¹² KM inv. no 54094:2. KMHK/pääl. En ole nähnyt kasukan kangasta.

⁷¹³ Cajander 1889, 50; Inv 1661. Uudenkaupungin kirkko. MV/top; Riska 1959, 144.

⁷¹⁴ Inv. 1661. Uudenkaupungin kirkko. MV/top.

⁷¹⁵ Inv. 1705. Uudenkaupungin kirkko. MV/top.

⁷¹⁶ Kal.1783,1826. Kalustoluettelot 1735-1826. KA mf JK 57.

⁷¹⁷ Kal.1836. Uudenkaupungin kirkko. MV/top.

⁷¹⁸ Kal.1879. Uudenkaupungin kirkko.MV/top.

⁷¹⁹ Nordman 1943, 8, 12-13.

⁷²⁰ Mannowsky 1931, Tafel 107-109; Nordman 1943, 18-20.

Koruompeleiden yhdenmukaisuus herättää kysymyksen, onko Uudenkaupungin risti mahdollisesti valmistettu pohjoissaksalaisessa birgittalaisluostarissa? Nordman on kuitenkin sitä mieltä, että ristin primitiivisen tyylin ja kukka-aiheiden vuoksi risti on todennäköisesti kotimaista tekoa. Ajankohtana hän pitää 1500-lukua, jolloin varsinainen birgittalainen kirjontaperinne oli jo katoamassa, mutta Marian viittä iloa symbolisoiva viisilehtinen ruusu oli vielä käytössä. On epävarmaa mitä kirkkoa varten risti on alunperin valmistettu, mutta kysymykseen voisi lähinnä tulla emäseurakunta Kalanti.⁷²¹

5.36. MESSUKASUKAN RISTI UUDENKAUPUNGIN KIRKOSTA (kuva 146)

Omistaja Suomen kansallismuseo.⁷²² KM inv.no 2013:2.

Kasukka

kasukan kangas: granaattiomenakuviainen vihreä italialainen 1400-luvun leikattu sametti, vuori luonnonväristä pellavaa. Kasukan muoto on uusittu 1720-luvulla.⁷²³

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: ollut vierekkäin kaksi kuorikaavun kaistaletta, joissa yhteensä kuusi kuvakenttää

pituus: n. 110 cm, leveys: n. 20 cm

ompeletekniikka: halkaistu varsipisto, lasuuripisto, sidepisto

lankojen materiaali: silkkilanka, kultalanka

etupuolen ristin muoto: ollut yksi kuorikaavun kaistale, jossa yhteensä kaksi kuvakenttää

pituus: n. 110 cm, leveys: n. 20 cm

ompeletekniikka: halkaistu varsipisto, lasuuripisto, sidepisto

lankojen materiaali: silkkilanka, kultalanka

koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *pyhimyksiä*. etupuoli: *pyhimyksiä*

aiheen kuvaus: selkäpuolen kuorikaavun kaistaleen vasemmanpuoleisessa ylimmässä kuvakentässä seisoo kullanvärisessä punavuorisessa viitassa sinivihreäpukuinen *Pyhä Anna itsekolmantena*. Hänen alapuolellaan ovat kullanvärisessä sinivuorisessa viitassa keltavihreäpukuinen apostoli *Paavali miekkoineen*, ja hänen alapuolellaan kullanvärisessä punavuorisessa viitassa sinipukuinen *Maria Magdaleena*. Kädessään hänellä on kullanvärinen voiteluastia. Alimmassa kuvakentässä seisoo kullanvärisessä keltavuorisessa viitassa punapukuinen evankelista *Johannes kalkkeineen*. Kuorikaavun kaistaleen oikeanpuoleisessa ylimmässä kuvakentässä seisoo kullanvärisessä punavuorisessa viitassa sinipukuinen *Neitsyt Maria* Jeesus-lapsi sylissään. Hänen alapuolellaan ovat kullanvärisessä keltavihreävuorisessa viitassa punapukuinen apostoli *Pietari* avaimineen, ja kullanvärisessä sinivuorisessa viitassa keltapukuinen *Pyhä Katariina Aleksandrialainen*. Kädessään hänellä on kirja ja miekka. Alimmassa kuvakentässä seisoo kullanvärisessä punavuorisessa viitassa *Johannes Kastaja* lammas sylissään. Puvun ompeleet ovat kuluneet. Kaikkien pyhimysten taustalla on sinikeltainen tai keltavihreä ruutulattia sekä kullalla ja punaisella ommeltu baldakiinirakennelma, jonka huipulla on ristikukka ja koristelehtiä. Ikkunoista aukeaa taustamaisema. Kaistaleita kiertää ohut punainen nauha.

Kasukun kunto

Kuorikaavun kaistaleet on irrotettu taustakankaasta jossakin vaiheessa ja etupuolella olleet Johannes Kastajan ja Evankelista Johanneksen kuvat on ommeltu selkäpuolen kaistaleisiin.⁷²⁴ Koruompeleet ovat jonkin verran kuluneet, mutta muuten hyvin säilyneet.

⁷²¹ Nordman 1943, 18-20;

⁷²² Uudenkaupungin seurakunta on lahjoittanut kasukan Suomen kansallismuseon kokoelmiin vuonna 1880. KM inv.no 2013:2. KMHK/pääl.

⁷²³ Riska 1959, 143.

⁷²⁴ En ole nähnyt kasukan kangasta.

Kirkon tiedot ks. s. 175.

Kasukka

Ison vihan aikana (1713-1721) Uudenkaupungin kirkko ei kärsinyt suurta vahinkoa. Vihollisen valloitetun maan 1713 kirkon arvokkaampi omaisuus vietiin Ruotsiin.⁷²⁵ Valloitusajan jälkeen kirkkoon hankittiin jonkin verran uutta esineistöä. Kirkkoisäntä Johan Riman osti Rostockista seurakunnan kustannuksella vihreän samettikasukan: "een mässhaka aff gröndt sammett med wirckade figurer, opkiöpt från Tyskland aff Rostock genom kyrkiovärden Johan Riman med kyrkiones pen.r."⁷²⁶ On hieman epäselvää, mainitaanko kasukka myöhemmissä luetteloissa. Vuoden 1879 inventaariossa on merkintä "3 gamla, utslitna Mässhakar, hvilka i gamla kyrkans sakristia."⁷²⁷

Agnes Brantingin ja Andreas Lindblomin mukaan Uudenkaupungin koruommel on valmistettu lyypekkiläisessä Marienkirchemessukasukaryhmän työpajassa (ks. s. 21). Koruompeleen madonna- ja Anna itse kolmantena -kuvilla on selvästi havaittavissa ryhmälle tyypillinen madonna-asetelma hoikkine lapsineen. Baldakiinikoriste on lähes samankaltainen Lyypekin Marienkirchen (kuva 147), Västeråsin tuomiokirkon sekä Statens historiska museumin kokoelmista peräisin olevien koruompeleiden kanssa. Uudenkaupungin koristelusta puuttuu ainoastaan kolmiosaisen holvikuvun kaaren päällä oleva ikkunakoristelu sekä nissin taustalla oleva ruutuikkuna.⁷²⁸

Ruutuikkunan sijasta huomio kiinnittyy taustalla olevaan kaukaiseen tilaan, äärettömään kuvitteelliseen maisemataustaan, joka oli yleinen 1400-luvun italialaisissa maalauksissa. Kuvaustapa kulkeutui myöhemmin myös Alppien pohjoispuolella olevien maiden kuvataiteisiin.

Brantingin ja Lindblomin mukaan Uudenkaupungin ja Lyypekin Marienkirchen madonnat eivät ole saman ompelijan käsialaa, mutta muutoin tyyllisesti samankaltaisia. Lisäksi on vielä mielenkiintoista huomata, että Uudenkaupungin Pietarin ja Paavalin (kuva 148) kuvat muistuttavat, joskaan eivät aivan jokaiselta yksityiskohdaltaan edellä mainittua Linköpingin ja Västeråsin Pietaria ja Paavalia (kuva 149).⁷²⁹ Todennäköisesti Branting ja Lindblom tarkoittavat yhdennäköisyydellä profeetoille tunnusomaista kaljua ja matalaa otsaa sekä jokseenkin tanakkaa profeettahahmoa, jonka päälle viitta laskeutuu melko jäykästi. Draperiaa ei ole juuri laisinkaan.

Uudenkaupungin kolmannen kasukan kohdalla huomio kiinnittyy siihen, että vielä niinkin myöhäisellä aikakaudella kuin 1700-luvun alussa ostettiin keskiaikaista tekoa oleva messukasukka, jossa on myös pyhimysten kuvia. Ruotsalaisessa 1600-luvulla tehdyssä smoolantilaisessa Frödingen koruompeleessa on Pyhän Barbaran kuva.

---

⁷²⁵ Cajander 1929, 23-25.

⁷²⁶ Inv. 1724. Uudenkaupungin kirkko. MV/top.

⁷²⁷ Inv. 1879. Uudenkaupungin kirkko. MV/top.

⁷²⁸ Branting-Lindblom 1997 (1929), 64-65.

⁷²⁹ Branting-Lindblom 1997 (1929), 65.

Inger Esthamin mukaan Rune Norberg tuo esiin ajatuksen, että Barbara oli erityisesti vuorimiesten suojelija, ja sen vuoksi hänellä oli suuri merkitys Smoolannissa. Tämän vuoksi pyhimykseen liittyvä perinne on elänyt vielä 1600-luvulla.⁷³⁰

5.37. MESSUKASUKKA VESILAHDEN KIRKOSTA (kuva 150)

Omistaja Vesilahden seurakunta.

Kasukka

takapituus: n.120 cm, leveys: n.75 cm

etupituus: n.115 cm, leveys: n.65 cm

kasukan kangas: Tummansininen, violettiiin vivahtava granaattiomenakuviainen 1400-luvun loppupuolen sametti.

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: haarukkaristi

pituus: 14 cm, leveys: 14 cm

ompeletekniikka: halkaistut varsipistot, häivepistot, sidepistot

lankojen materiaali: pellavalanka, silkkilanka, aplikointi

etupuolen ristin muoto: haarukkaristi

pituus: cm, leveys: 14 cm

ompeletekniikka: halkaistut varsipistot, häivepistot, sidepistot

lankojen materiaali: pellavalanka, silkkilanka, aplikointi

koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *ristiinnaulitseminen ja apostoleita*. etupuoli: *apostoleita*

aiheen kuvaus: selkäpuolella haarukkaristin keskellä kullanruskealla maakumpareella on pienehkö *ristiinnaulittu*. Lähes kaikki ristiinnaulitun ompeleet ovat kuluneet. Lannevaatteessa on sinisen langan, kylkihaavassa vaaleanruskean langan jäänteitä. Kristuksen yläpuolella sinisen kangasbaldakiinin alla siniharmaassa koukeropilvessä istuu vaaleanruskeaviittainen ja vaaleansinipukuinen ruskeapartainen *Isä Jumala*. Vasemmassa ristihaarassa sinisen kangasbaldakiinin alla kullanruskealla lattialla seisoo vihreäpukuinen ja siniviittainen apostoli *Pietari* avaimineen. Oikeassa ristihaarassa kullanruskealla lattialla vaaleanruskean kangasbaldakiinin alla seisoo vihreävuorisessa vaaleansinisessä viitassa vaaleanruskeapukuinen apostoli *Andreas* kädessään harmaa X-risti. Ristin keskellä ristiinnaulitun alapuolella on kaksi kuvakenttää, joissa on ollut kaksi apostolia tai pyhimystä. Ompeleiden kuluneisuuden vuoksi niitä ei voi identifioida. Sitä vastoin molemmat baldakiinikatokset ovat säilyneet. Ylimmän kuvakentän katos on vaaleanruskeaa kangasta, alimman sinistä. Baldakiiniompeleiden tekniikoissa on hieman eroja. Kaikkien apostoleiden takana on pellavalangoilla ommeltu tausta. Kuvakenttien reunoja kiertää punainen ommel. Ristiä kiertää ohut vaaleanvihreä nauha.

Etupuolella haarukkaristin vasemmassa ristihaarassa sinisen kangasbaldakiinin alla kuluneella lattialla seisoo punavuorisessa sinisessä viitassa vihreäpukuinen ja ruskeapartainen harmaata sauvaa pitelevä apostoli *Jaakob nuorempi*. Haarukkaristin keskellä vaaleanruskean kangasbaldakiinin alla kuluneella vaaleanruskealla lattialla seisoo vaaleansinivuorisessa keltavihreässä viitassa punapukuinen nuori parraton kalkkia pitelevä apostoli *Johannes*. Oikeassa ristihaarassa vaaleanruskean kangasbaldakiinin alla kullanruskealla lattialla seisoo vihreävuorisessa punaisessa viitassa sinipukuinen ruskeapartainen apostoli (?) harmaine miekkoineen. Kuvakentän keskellä vihreän kangasbaldakiinin alla ruskealla lattialla seisoo keltavihreävuorisessa sinisessä viitassa vaaleanruskeapukuinen apostoli (?). Apostolin attribuutti on kulunut pois. Alimmassa kuvakentässä on ollut apostolin tai pyhimyksen kuva, mutta ompeleiden kuluneisuuden vuoksi sitä ei voi identifioida. Säilynyt baldakiinikatos on sinistä kangasta. Kangasbaldakiinien alla on siniset ristikkokoristeiset ikkunat, joiden yläpuolella on pallokoriste. Kangasbaldakiinien päällä on ruskeita koristeita. Baldakiiniompeleiden tekniikoissa on hieman eroja. Kaikkien apostoleiden takana on pellavalangoilla ommeltu tausta. Ristihaarojen kuvakenttien reunoja kiertää punainen ommel, keskellä olevaa nauhaa ruskea ommel. Ristiä kiertää ohut vaaleanvihreä nauha.

---

⁷³⁰ Estham 1974, 115.

Kasukan kunto

Kasukan kangas on melko hyväkuntoinen, etuosa on koottu paloista. Koruommel on melko hyvin säilynyt, osin kulunut. Kasukka on konservoitu 1944, jolloin koruommelta peittävä oranssinvärinen raidallinen ristinpeitekangas (kuva 151) poistettiin ja kiinnitettiin silkkipaperille (kuva 152).⁷³¹ Kasukka on konservoitu myös 1978.⁷³² Museoviraston tutkijan Heikki Hyvösen mukaan ristinpeitekangas on kustavilaista 1700-luvun silkkisatiinia. Mahdollisesti kangas on otettu jostakin käytöstä poistetusta naisen puvusta. Etupuolen vasemmassa ristihaarassa kankaasta näkyy sauman sisällä ollut reuna. Kaula-aukon reunaa koristanut kultakaluuna on tehty 1700-luvulla (kuva 152), kasukan reunaa koristanut kultanauha 1800-luvulla⁷³³ (kuva 152).

Kirkko

Vesilahden kirkko on pyhimyskultin perusteella yhteisen Vesilahden-Lempäälän-Pirkkalan muinaispitäjän keskus. Siten Pirkkala on Vesilahden kirkon myöhempi kappelikirkko eikä päinvastoin kuten aikaisemmin on oletettu. Pirkkalan kirkko oli omistettu Pyhälle Jaakolle, Vesilahti puolestaan Pyhälle Pietarille ja Pyhälle Paavalille. Pietarin ja Paavalin kulttiin verrattuna Jaakon kultti oli sen verran vaatimattomampi, että Pirkkala ei voi olla Vesilahden emäkirkko.⁷³⁴

Varhaisin Vesilahdesta säilynyt asiakirjatieto on vuodelta 1346. Se koskee seurakunnan ensimmäistä tunnettua kirkkoherraa Benedictus Thomaeta. Vuosiluku ei kuitenkaan ole seurakunnan perustamisvuosi, joten ei voida tietää kuinka kauan seurakunta oli tuolloin jo toiminut, sillä kirjoitettuja lähteitä ei ole säilynyt.⁷³⁵

Vesilahden ja Lempäälän yhteisen kirkon sanotaan sijainneen Lempäälän Aimalassa. Kansanrunossa kerrotaan tulipalosta, joka tuhosi kirkon. Birgitta-niminen piika pelasti palavasta kirkosta Pietarin, Paavalin, Birgitan ja Magdaleenan kuvat. Nämä kuvat pantiin parittain kahdelle lautalle, joista Pietari ja Paavali kulkeutuivat Vesilahden Vesaniemen rantaan. Naispyhimysten kuvat ajautuivat ensin Lempäälän Maskunkallion viereiseen Pyhämäkeen. Lempäälän kirkon lopulliseksi paikaksi tuli kuitenkin Telkantaipale. Markus Hiekkänen pitää yhteisen kirkon sijaintipaikkaa Aimalaa maantieteellisesti ja taloudellisesti liian syrjäisenä ja olettaa Aimalassa sijainneen Lempäälän ensimmäisen kappelikirkon. Hänen mukaansa jakamattoman Vesilahden kirkko sijaitisi alunperin nykyisellä paikallaan Vesaniemessä. Kertomus lautasta lienee kansantarinan dramaattisia huipennuksia.⁷³⁶

Vesilahden seurakunta lienee perustettu 1200-luvun jälkipuoliskolla, ja paikkakunnalla on täytynyt olla kirkkorakennus jo tällöin. 1200-luvulta 1500-luvulle Vesilahdessa on ollut ainakin kaksi, mutta todennäköisesti useampi, ehkä kolme tai neljä puukirkkoa. Vuonna 1422 vihittiin jokin Vesilahden kirkkorakennuksista, mutta ei voida tietää kuinka mones rakennus se oli. Ei myöskään ole mahdollista saada selville rakennettiinko tämän ja 1500-luvun alussa keskeneräiseksi jääneen kivikirkon

---

⁷³¹ Inv. 1946. Vesilahden kirkko MV/top; KM inv.no 45-52 MVKA.

⁷³² Vesilahden seurakunnan omistamien esineiden puhdistus ja korjaus 5.10.1978. MV/tekstiilien konservointi.

⁷³³ Museoviraston tutkijan Heikki Hyvösen suullinen tiedonanto Tiina Eskeliselälle 30.7.1999.

⁷³⁴ Linna 1996, 191.

⁷³⁵ Hiekkänen 1996, 222.

⁷³⁶ Arajärvi 1985, 66-69; Hiekkänen 1996, 222.

välille vielä yksi puukirkko. Tiedossa on ainoastaan se, että Vesilahden puukirkon katto oli 1570-luvun alussa huonokuntoinen ja ränsistynyt.⁷³⁷

Keskiajan neljällä viimeisellä vuosikymmenellä kirkollinen toiminta oli Hämeessä sangen vilkasta. Myös Vesilahdelle oli tarkoitus rakentaa kivikirkko, mutta hankkeesta ei koskaan tullut mitään. Näkyvänä tuloksena tästä yrityksestä on jäljellä Vesilahden sakaristo, joka rakennettiin vuosien 1490 ja 1510 välillä. Kivikirkon rakennustyön oli tarkoitus alkaa sakariston valmistumisen jälkeen, mutta työ jäi kesken kuten myös monen muun myöhäiskeskiaikaisen kirkkorakennuksen kohdalla. Syy kirkkorakennusten keskeneräisyyteen ei ollut kirkon organisaatiossa, vaan se oli kuningas Kustaa Vaasan uuden talous- ja kirkkopolitiikan seurausta.⁷³⁸

Kivikirkon rakentamisen alkuaikaa on vaikea määritellä. Koska sakaristo rakennettiin vuosien 1490 ja 1510 välillä, on mahdollista, että myös runkokuoneen rakennus alkoi tuolloin.⁷³⁹ Rakennuksen rauniot seisoivat hajoavana kirkkomaalla vielä 1750-luvulla ja 1838 ne käytettiin lopullisesti kirkkomaan kiviaineksen rakennusmateriaaliksi.⁷⁴⁰ Sakariston myöhemmistä vaiheista tiedetään sen verran, että jossakin vaiheessa siitä tehtiin Laukon Kurki-suvun sukuhauta vuoteen 1834 saakka. Tämän jälkeen se toimi talvisin välihautana ja ruumishuoneena. Vuoden 1935 jälkeen sitä käytettiin vanhojen esineiden säilytyskuoneena ja 1979 siitä tehtiin kirkkomuseo.⁷⁴¹

Keskiajan jälkeen Vesilahden rakennettiin todennäköisesti kolme puukirkkoa. Ensimmäinen valmistui luultavasti 1602, jolloin kivikirkon rakentamisen loppuunsaattamisesta oli jo luovuttu. Toinen kirkko valmistui 1665. Sitä jatkettiin itäänpäin uudella kuorilla vuosina 1732-34. Viimeisin ja nykyinen kirkko rakennettiin 1800-02. Kaikkiaan Vesilahdessa olisi siis ollut kuusi tai seitsemän puukirkkoa ja näiden lisäksi vielä edellä mainitut kivikirkon sakaristo ja runkokuone.⁷⁴²

Vesilahden Laukkoon on vuosisatojen ajan liitetty Kurjet, joka oli aikoinaan eräs maamme merkittävimpiä aatelissukuja Tawastien, Hornien ja Flemingien rinnalla. Kurki-suku omisti Laukon lähes neljänsadan vuoden ajan, mutta vain muutama Kurki asui Laukossa, sillä he omistivat kartanoita myös muualla Suomessa. Kurki-suvun siteet Vesilahden jäivät siten varsin ohuiksi.⁷⁴³

1400-luvun kuluessa Laukosta tuli Kurki-suvun merkittävä kartano, ja loistelijas elämäntapa jatkui todennäköisesti 1600-1700 -luville saakka, jolloin rakennus tuhoutui tulipalossa. Suomen oloissa poikkeuksellisen ylellisestä elämästä kertovat mm. kaakeliuunit sekä rakennuksen tiilikatot ja lasi-ikkunat. Ylellisyystavarat on tuotu pääasiassa Itämeren etelärannoilta, mikä osoittaa, että Laukon kartanolla ja sen

---

⁷³⁷ Arajärvi 1985, 67; Hiekkänen 1996, 222.

⁷³⁸ Hiekkänen 1996, 218-220.

⁷³⁹ Hiekkänen 1994, 219-221.

⁷⁴⁰ Hiekkänen 1994, 222.

⁷⁴¹ Hiekkänen 1994, 236; Hiekkänen 1996, 208.

⁷⁴² Hiekkänen 1996, 222-223.

⁷⁴³ Läntinen 1996, 98-100.

omistajasuvulla oli merkittävä taloudellinen ja sosiaalinen asema sekä yhteydet sen ajan Eurooppaan.⁷⁴⁴

Laukon kartanossa on keskiajan lopulla ollut myös yksityinen kartanokappeli (capella Lauconii). Kartano kuului tuolloin Turun piispa Arvid Kurjelle ja hänen sisaruksilleen.⁷⁴⁵ Vuonna 1518 neljä kardinaalia julkaisi sadan päivän anekirjan kappelin korjaamiseen ja jumalanpalveluselämässä tarvittavien varusteiden hankkimiseen, mutta todennäköisesti Laukossa oli jo tätä ennen ollut jonkinlaiset kappelitilat. Juhlapäiviksi tulivat viikkipäivän lisäksi apostoli Bartolomeuksen, marttyyri Laurentiuksen sekä Pyhän Henrikin, Barbaran ja Katariinan päivät.⁷⁴⁶

Kartanokappelissa tarvittiin oma pappi. Toisaalta mahtavat rälssimiehet saattoivat palkata kartanoonsa oman hovipapin, joka tarvitsi sakraalitilat. Lähteissä ei ilmeisesti ole tietoja yhdestäkään Laukon kappalaisesta. Kappeli on luultavasti kuitenkin ollut olemassa, koska vuoden 1677 perinnönjakokirjan mukaan Laukon varastoitassa säilytettiin monenlaisia arvokkaita tavaroita. Tavaravalikoiman voi jakaa viiteen ryhmään: kirkollisiin esineisiin, vaatteisiin, metalliesineisiin, huonekaluihin ja kirjoihin. Kirkollisia esineitä olivat vanha palttinainen messukasukka, kaksi mustaa paarivaatetta, pari pitkää mustaa kangassuikaletta, punainen verasta tehty pöytäliina (mahdollinen alttariliina), käsinkirjoitettu liturginen teos ja oblaattiraudat. Lähteistä ei kuitenkaan käy ilmi, kuuluiko mainittu esineistö jo keskiaikaisen Laukon kappelin inventaarioon. Jos Laukossa on ollut kappeli, se ei toiminut kovin näkyvästi, koska lähteisiin ei ole jäänyt mainintaa.⁷⁴⁷ Hämeessä lienee keskiajalla ollut useita muitakin kartanokappeleita, joiden paikalle myöhemmin saatettiin pystyttää seurakuntakirkko.⁷⁴⁸

Vesilahdella on säilynyt runsaasti keskiaikaista esineistöä, joka tosin ilmeisesti on vain murto-osa alkuperäisestä määrästä. Säilynyt esineistö koostuu kastealtaasta, yhdeksästä puuveistoksesta ja veistoksenkatkelmasta, suitsutusastiasta sekä yhdestä breviariumista. Tekstiileistä on säilynyt tiettävästi vain messukasukka. On kuitenkin huomattava, että esineet eivät pysty ajoittamaan kirkkorakennuksia eikä esineitä ja kirkkorakennuksia ole valmistettu yhtä aikaa.

Varhaisimpia säilyneistä esineistä ovat kasteallas, triumfikrusifiksi, Pieta sekä katkelma joko apostolista tai pyhimyksestä. Tutkimukset ovat osoittaneet, että kastealtaassa oleva mänty kaadettiin vuosien 1425 ja 1445 välillä.⁷⁴⁹ Triumfikrusifiksi on ns. Ulvilan mestarin veistämä, mutta veistoksen alkuperä on pohjoisessa Saksassa ja se on valmistettu 1430-1440 -luvulla. Mahdollisesti krusifiksi hankittiin vuonna 1422 vihittyyn puukirkkoon ja siirrettiin sitten uusia puukirkkoja rakennettaessa niihin.⁷⁵⁰ Näin meneteltiin myös kastealtaan suhteen aina

---

⁷⁴⁴ Uotila 1996, 145-146.

⁷⁴⁵ Läntinen 1996, 112-113; Pettersson 1953, 640.

⁷⁴⁶ Läntinen 1996, 113.

⁷⁴⁷ Jokipii 1955, 84; Läntinen 1996, 114.

⁷⁴⁸ Pettersson 1953, 641.

⁷⁴⁹ Hiekkänen 1996, 224.

⁷⁵⁰ Hiekkänen 1996, 225-226; Nordman 1964, 349-351.

1700-luvun alkupuolelle saakka, jolloin se poistettiin käytöstä ja siirrettiin varastoon. Pieta on tehty Danzigin alueella 1400-luvun alkupuoliskolla.⁷⁵¹

Muut Vesilahden veistokset ovat myöhäiskeskiaikaisia. Parhaiten niistä on säilynyt Pyhää Eerikkiä esittävä veistos vuosien 1500 ja 1510 väliltä. Veistos on luultavasti lyypekkiläistä tekoa.⁷⁵² Anna-ryhmä sekä seisovan madonnan ja Pyhän Birgitan kuvat ovat 1500-luvun alkupuolen kotimaista tekoa.⁷⁵³ Pääalttarin luona on vielä ollut kirkon suojeluspyhimyksille Pyhälle Pietarille ja Pyhälle Paavalille kuulunut alttarikaappi, joka tosin ei ole säilynyt nykypäiviin.⁷⁵⁴

Kasukka

Kasukka mainitaan todennäköisesti vuoden 1887 inventaariossa: "1 kasukka siniruutuisesta manchesterista, vanha."⁷⁵⁵

Vesilahden kasukka on mukana Anne Kjellbergin tutkimuksessa *Sju kirketekstiler fra senmiddelalderen*. Se on todennäköisesti ommeltu samassa työpajassa kuin ruotsalaisen Närken Sköllerstan kirkon koruommel (kuva 153).⁷⁵⁶

Vesilahden ja Sköllerstan koruompeleet kuuluvat ryhmään, jolle on tunnusomaista baldakiinikoristelussa käytetty keltainen (alunperin punainen) ja sininen silkkidamasti. Kangas muodostaa holvikaaren, kolmikulmaisen ikkunan ja viiston katon. Kankaalla ei ole tarkoitus peittää koko baldakiinia, vaan se vaikuttaa koristeelliselta yksityiskohdalta. Molemmille koruompeleille on tyypillistä myös ateljeen käyttämä omaleimainen pyhimysten kasvojen muotoilu: suuret silmät kaarevine luomineen ja voimakkaasti merkitty nenä, joka jatkuu suoraan ylös silmäluomeen. Hahmojen seisoma-asento on selkeä, mutta pukujen draperia on hieman epätarkka.

Vesilahden ja Sköllerstan koruompeleiden Johannesten kuvat ovat lähes identtiset. Lisäksi molemmissa tekstiileissä esiintyy apostoleiden kuvia, joita on käytetty myös eräissä Ruotsissa säilyneiden koruompeleiden apostoleiden kuvissa. Jaakob nuoremman kuva on esim. Värmdön, Johanneksen ja Simonin kuvat Torpin ja Paavalin kuva Svärtan kirkkojen kasukoissa. Sköllerstan kasukan Katariinan kuva on samanlainen Antwerpenista peräisin olevan koruompeleen kuvan kanssa.⁷⁵⁷

Ruotsalaisen tutkimuksen mukaan Sköllerstan koruommel on valmistettu alankomaalaisessa työpajassa 1400-luvun lopussa.⁷⁵⁸ Sköllerstan messukasukalle ei tutkimuksissa ole annettu tarkempaa valmistumisajankohtaa kuin 1400-luvun loppu,

---

⁷⁵¹ Hiekkänen 1996, 224, 226; Nordman 1964, 398.

⁷⁵² Hiekkänen 1996, 226; Nordman 1964, 462.

⁷⁵³ Arajärvi 1985, 77; Hiekkänen 1996, 226.

⁷⁵⁴ Hiekkänen 1996, 226.

⁷⁵⁵ Inv. 1887. Vesilahden kirkko. MV/top.

⁷⁵⁶ Kjellberg 1975, osa 2, 149; Maria Udden Örebron läänin museosta vahvistaa tiedon messukasukoiden samankaltaisuudesta. Maria Udden kirje Tiina Eskeliselle 22.8.1997. Sköllerstan kirkon messukasukka on Örebron läänin museossa, inv. nr. 1137.

⁷⁵⁷ Kjellberg 1975, osa 2, 149.

⁷⁵⁸ ATA Pietas nr 4434; Kjellberg 1975, osa 2, 150.

mutta vastaavantyyliä kasukoita on ajoitettu aikavälille 1475-1525. Kasukat on valmistettu eteläisessä Saksassa Kölnin ja Reinin seudulla sekä mahdollisesti myös pohjoisessa Saksassa. Alankomaista kysymykseen tulee ainakin Antwerpenin alue, Puolasta Danzig. Syy näin laajaan levinneisyyteen on mm. siinä, että graafiset painolehdet, joiden mukaan kuvia kopioitiin, levisivät laajasti maasta ja kaupungista toiseen.

Koska Vesilahden kirkosta on säilynyt runsaasti keskiaikaista esineistöä, on todennäköistä, että myös tutkimani messukasukka on keskiaikainen eikä myöhempi hankinta. Kirkkojen rakennushistorian perusteella ei voida kuitenkaan sanoa, mihinkä keskiaikaiseen kirkkoon kasukka hankittiin. Kyseeseen tulee lähinnä kolme vaihtoehtoa: vuonna 1422 vihitty kirkko, 1500-luvun alussa keskeneräiseksi jäänyt kivikirkko tai mahdollisesti näiden välissä ollut puukirkko. Mahdollisesti kasukka siirrettiin veistosten tavoin aina vanhasta kirkosta uuteen.

Vesilahden kasukasta on kerrottu myös ikonografian yhteydessä s. 62.

5.38. MESSUKASUKKA YLISTARON KIRKOSTA (kuva 154)

Omistaja Ylistaron seurakunta.

Kasukka

takapituus: 107 cm, leveys: 73 cm

etupituus: 66 cm, leveys: 64 cm

kasukan kangas: beigenvärinen granaattiömenakuviainen myöhäiskeskiaikainen silkki. Vuorikangas on sinistä pellavaa.

Koruommel

selkäpuolen ristin muoto: tasavartinen risti

pituus: 107 cm, leveys: 18 cm

ompelutekniikka: häivepistot, kaksoissidepistot, sidepistot, varsipistot

lankojen materiaali: pellavalanka, silkkilanka

koruompeleen kuva-aihe: selkäpuoli: *ristiinnaulitseminen ja pyhimyksiä*

aiheen kuvaus: Ristin keskellä kullanruskealla ristipuulla on *ristiinnaulitun* kuva. Ristiinnaulitulla on valkoinen iho, jossa on punaisia verijälkiä, kullanruskeat hiukset ja parta sekä vihreä orjantappurakruunu. Lannevaate on valkoinen ja siinä on ruskeita ompeluita. Lannevaatteen kummallakin puolella on sinipunainen koriste (?). Titulukseen on suurilla ruskeilla kirjaimilla kirjoitettu INRI. Kristuksen yläpuolella on auringonmallinen koriste, jonka keskus on ommeltu ruskealla ja punaisella, säteet ovat valkoista ja vihreää. Koristeen yläpuolella on vielä valkoinen alue, jossa on sinisiä tähdenmallisia koristeita (taivas?). Vasemmalla ristivarressa on puolivartalokuvassa vihreähihaisessa vaaleankeltaisessa puvussa apostoli *Jaakob vanhempi* vaaleankeltaisine hattuineen. Sädekehä on vaaleanvihreä. Oikeassa ristivarressa on puolivartalokuvassa vihreäviittainen *piispa* harmaine hattuineen. Sädekehä on vaaleankeltainen. Kädessään hänellä on punainen kirja. Alimmassa kuvakentässä harmaan yksinkertaisen baldakiinikatoksen alla seisoo sinipukuinen ja vihreäviittainen *piispa* harmaine hattuineen. Sädekehä on vaaleanvihreä. Kädessään hänellä on punainen kirja. Koruommelta koristaa harmaanruskea pellavainen tausta. Kristuksen vasemmalla puolella on jäänteitä kullanvärisestä spiraalikoristelusta. Ristiä kiittää ohut punainen nauha.

Kasukan kunto

Kasukan kangas on paikattu etupuolen helmasta sekä selkäpuolen keskeltä. Muuten kangas on melko hyvin säilynyt. Koruommel on osin kulunut, mutta melko hyvin säilynyt. Kasukka on korjattu 1936.⁷⁵⁹

Kirkko

Pohjanmaan suurin pitäjä keskiajalla oli Kyrö.⁷⁶⁰ Kirkollisesti Pohjanmaa lienee jo 1300-luvulta lähtien jakautunut kahteen rovastikuntaan, joiden raja kulki Pietarsaaren suurpitäjän pohjoispuolitse.⁷⁶¹ Hallitopitäjän tavoin myös Kyrön eli Kyrönjoensuun kirkkopitäjä oli suuri. Se käsitti Alastaron, Ylistaron, Laihian, Vöyrin sekä Ilmajoen ja Lapuan. Tarinoiden mukaan Kyrön kirkossa käytiin myös Alavudelta saakka.⁷⁶²

Etelä-Pohjanmaan keskiaikaista kehitystä ajateltaessa on huomattava, että tuolloin ei käytetty vielä käsitettä Isokyrö, vaan puhuttiin Kyrön eli Kyrönjoensuun pitäjästä. Iso- ja Vähäkyrö nimitykset tulivat käyttöön vasta 1500-luvun lopulla.⁷⁶³

Kyrön emäseurakunta perustettiin 1300-luvun alkupuolella. Myöhemmin se jakaantui 28 seurakuntaan.⁷⁶⁴ Kyrön kirkkopitäjän hajaantumisprosessi alkoi jo 1400-luvun lopulla, ja kehitys jatkui vielä 1500- ja 1600-luvuilla.⁷⁶⁵ Isokyrön harmaakivinen Pyhän Laurin kirkko rakennettiin 1300-luvun lopulla tai 1400-luvun alkupuolella.⁷⁶⁶

Ylistaro perustettiin Isokyrön kappeliksi 1658⁷⁶⁷ ja erotettiin omaksi seurakunnaksi 1759.⁷⁶⁸ Seurakunnan ensimmäinen kirkko rakennettiin 1658, toinen 1748. Nykyinen päätytornillinen harmaakivestä ja tiilestä rakennettu kirkko valmistui 1847-51.⁷⁶⁹

Kasukka

Ylistaron kirkon vanhin inventaarioluettelo on vuodelta 1737. Todennäköisesti siinä mainitaan tutkimani keskiaikainen kasukka.⁷⁷⁰ Vuoden 1901 inventointikertomuksessa mainitaan "en mässkåpa af gult siden."⁷⁷¹

Vertailumateriaalin puuttumisen vuoksi ristin valmistuspaikan ja ajoituksen määrittäminen ei ole mahdollista.

Todennäköisesti kasukka on alunperin kuulunut emäseurakunta Isokyrön kirkkoon. Rovasti Yrjö Simojoki on selittänyt kasukan joutuneen emäkirkolta Ylistaroon siten,

---

⁷⁵⁹ Ylistaron seurakunnan taloudenhoitaja Jaakko Torkon kirje Museoliitolle 20.1.1952. Ylistaron kirkko. MV/top.

⁷⁶⁰ Luukko 1950, 83.

⁷⁶¹ Luukko 1950, 189.

⁷⁶² Luukko 1950, 182-183.

⁷⁶³ Luukko 1950, 70.

⁷⁶⁴ Luostarinen 1980, 84.

⁷⁶⁵ Luukko 1950, 460-461.

⁷⁶⁶ Luostarinen 1980, 85.

⁷⁶⁷ Luostarinen 1980, 393; Luukko 1945, 652.

⁷⁶⁸ Luostarinen 1980, 393.

⁷⁶⁹ Luostarinen 1980, 393.

⁷⁷⁰ Malmivaara -Taipale -Torkko 1952, 30.

⁷⁷¹ Inv.1901. Ylistaron kirkko. MV/top.

että vanha ja kulunut kasukka annettiin kappeliseurakunnalle, kun emäseurakuntaan hankittiin uusi.⁷⁷² Perimätiedon mukaan kasukka haluttiin jossakin vaiheessa takaisin Isokyröön, mutta ylistarolaiset eivät sitä enää luovuttaneet.⁷⁷³

---

⁷⁷² Malmivaara -Taipale -Torkko 1952, 31.

⁷⁷³ Ylistaron kirkon suntion Marita Sillanpään suullinen tiedonanto Tiina Eskeliselle 7.3.2000.

6. Tiivistelmä

Maamme kirkkoihin hankittiin keskiajalla vähintään 31 messukasukkaa tai kuva-aihein varustettua koruompeleita. Reformaatioajan jälkeen hankittiin ainakin 8 messukasukkaa. Kirkkoihin alettiin hankkia messukasukoita 1300-luvulla. Eniten kasukoita hankittiin 1400-luvun loppupuolella ja 1500-luvun alkupuolella. Aikakausi oli taiteellisen kukoistuksen aikaa, ja useat maamme keskiaikaisista kivikirkoista rakennettiin tuolloin. Messukasukoiden hankkiminen vähenee huomattavasti 1500-luvulla, jolloin elettiin reformaation ja liturgisten uudistusten aikaa. Viimeisimmät keskiaikaista tyyliä olevat messukasukat ostettiin 1720-luvulla. Kasukoista ainakin kahdeksan on alunperin kuulunut emäseurakunnan kirkkoon, josta ne myöhemmin lahjoitettiin tai siirrettiin kappeliseurakuntiin.

Koruompeleiden esikuvina ovat olleet graafiset piirrokset tai maalaukset. Graafinen esikuva voitiin osoittaa ainakin kahdelle kuvalle. Piirtäjinä olivat toimineet mestari FVB ja mestari Banderoles. Maalauksia oli käytetty esikuvina ainakin kolmessa koruompeleessa. Esikuvina olivat olleet Albert Boutsin, Rogier van der Weydenin ja Hugo van der Goesin maalaukset.

Messukasukoiden koruompeleet oli valmistettu Saksassa, Alankomaissa, Puolassa ja Pohjoismaissa. Vähintään 15 koruompeleita oli valmistettu Saksassa, vähintään 9 Alankomaissa, vähintään 2 Puolassa ja vähintään 2 Pohjoismaissa.

Koruompeleiden kuva-aiheet liittyivät Uuden testamentin teksteihin. Joukossa oli myös kuvia, jotka esittivät jotakin Uudessa testamentissa mainittua henkilöä, mutta kuvauksen aiheet oli saatu joko osittain tai kokonaan Uuden testamentin ulkopuolelta, lähinnä legendakertomuksista. Aiheet liittyivät myös kristilliseen ikonografiseen perinteeseen.

Lukumäärällisesti eniten hankittiin ristiinnaulitun kuvilla koristeltuja koruompeleita, joita oli 15. Jeesuksen lapsuus-aiheita oli 3, Neitsyt Maria-aiheita 3, apostoli- ja pyhimys-aiheita 2, Kristuksen haavat-aiheita 2, Jeesuksen sukupuu-aiheita 1. Kuva-aiheiden ryhmittely tehtiin seuraavien kuva-aiheiden mukaan: Pyhä Kolminaisuus, Enkelit, Jeesuksen esivanhemmat, Jeesuksen lapsuus, Kristuksen kärsimyshistoria, Kristuksen ylistäminen, Neitsyt Maria, evankelistat, apostolit, pyhimykset, lahjoittajat ja papisto.

Tässä tutkimuksessa ei ole voitu selvittää kunkin messukasukan koruompeleen varsinaisen aiheen ja sen suhdetta keskiaikaiseen liturgiaan. Tutkimuksessa ei ole myöskään selvitetty miksi keskiaikaista tekoa olevia messukasukoita hankittiin vielä uudella ajalla, tai miksi luterilaisen papin haudasta löytyi keskiaikainen messukasukka? Vaikuttiko keskiaikainen pyhimyskultti vielä kansanuskoon, vaikka sitä ei enää sallittu?

LYHENTEET

AaM	Aartsbisschoppelijk Museum, Utrecht
ark	arkisto
ATA	Antikvarisk-topografiska arkivet, Stockholm
FMU	Finlands medeltida urkunder
HM	Hämeen museo
inv.	inventointi/inventaario
kal.	kalustoluettelo
KA	Kansallisarkisto
KLNM	Kulturhistorisk lexikon för nordisk medeltid
KM	Kansallismuseo
KMHK/pääl	Kansallismuseon historian kokoelmat, pääluettelo
LCI	Lexicon der Christlichen Ikonographie
LCK	Lexicon christlicher Kunst
mf	mikrofilmi
MV	Museovirasto
MVKA	Museovirasto, kuva-arkisto
MV/top	Museoviraston historian toimisto, topografinen arkisto
MV/teks.rest	Museoviraston tekstiilien restaurointi
NFM	Norsk Folkemuseum, Oslo
OK	Kunstindustrimuseet, Oslo
OSMA	Suomen museoliiton vuosikirja
PM	Pohjanmaan museo
RM	Rijksmuseum, Amsterdam
REA	Registratum ecclesiae Aboensis eller Åbo domkyrkas Svartbok
SK-FK	Suomen kirkot - Finlands kyrkor
SKKN	Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland, Utrecht
SKHS	Suomen Kirkkohistoriallisen seuran toimituksia
SMYA	Suomen muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja
TMM	Turun maakuntamuseo

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Kunstindustrimuseet, Oslo (OK)
Topografinen kuva-arkisto

Norsk Folkemuseum, Oslo (NFM)
Topografinen kuva-arkisto

Rijksmuseum, Amsterdam (RM)
Topografinen kuva-arkisto

Riksantikvarieämbetet, Tukholma
Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA)

Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland, Utrecht (SKKN)
Topografinen kuva-arkisto

Kansallisarkisto, Helsinki (KA)
Suomen kirkonarkistojen mikrofilmijäljenteet (KA mf)

Museovirasto, Helsinki (MV)
Tekstiilien restaurointi
Kansallismuseo (KM)

Historian toimisto

Historian kokoelmat (KMHK)

Kuva-arkisto (MVKA)

Keskiajan ikonografinen kortisto

Topografinen arkisto

Asikkala

Askola

Aura

Halikko

Hollola

Huittinen

Janakkala

Kalanti

Karjaa

Keuruu

Korsholma

Kustavi

Lapinjärvi

Lempäälä

Mustasaari

Nousiainen

Oripää

Porvoo

Rauma

Seili

Siipyy

Simo

Säkylä

Sääksmäki

Taivassalo

Tammisaari

Tyrvää

Ulvila

Uusikaupunki

Vesilahti

Ylistaro

Åbo

KIRKONARKISTOT

Huittisten kirkonarkisto, Huittinen

Inventaariot 1722-1894. KA mf JK 1089

Janakkalan kirkonarkisto, Janakkala

Kalustoluettelot 1794-1853. KA mf TK 254

Kalannin kirkonarkisto, Kalanti

Kalustoluettelot 1826-1867. KA mf JK 105

Karjaan kirkonarkisto, Karjaa

Inventaariot 1725-1747. KA mf KK 106

Kiikan kirkonarkisto, Kiikka

Inventaariot 1699. KA mf JK 829

Inventaariot 1805-1851. KA mf JK 828

Inventaariot 1836-1890. KA mf JK 829

Kustavin kirkonarkisto, Kustavi

Inventaariot 1723-1784. KA mf JK 568

Kalustoluettelo 1833-1838. KA mf JK 569

Lapinjärven kirkonarkisto, Lapinjärvi

Kalustoluettelo 1794-1924. KA mf ES 356

Mustasaaren kirkonarkisto, Mustasaari

Kalustoluettelo 1697-1908. KA mf UK 359

Nousiaisten kirkonarkisto, Nousiainen
Inventaariot 1769-1825. KA mf JK 498
Oripään kirkonarkisto, Oripää
Kalustoluettelot 1856-1948. KA mf JK 109
Pöytyän kirkonarkisto, Pöytyä
Kalustoluettelot 1654-1942. KA mf JK 86
Simon kirkonarkisto, Simo
Kalustoluettelo 1790. KA mf IK 237
Säkylän kirkonarkisto, Säkylä
Kalustoluettelot 1832-1875. KA mf JK 435
Tyrvään kirkonarkisto, Tyrvää
Inventaariot 1666-1689. KA mf JK 1118
Uudenkapungin kirkonarkisto, Uusikaupunki
Kalustoluettelot 1735-1826. KA mf JK 57

SUULLISET TIEDONANNOT

SKKN:n tutkija Tim Graas, Utrecht, Hollanti
MV:n tutkija Heikki Hyvönen, Helsinki
Suntio Marita Sillanpää, Ylistaro
Hämeen museon virkailija Tuija Soininen, Tampere
Museum Catharijneconventin tutkija Tuuk Stam, Utrecht, Hollanti

KIRJEENVAIHTO

Dr. Inger Estham, Upsala, Ruotsi
Riksantikvarieämbetetin tutkija Mari-Louise Franzén, Tukholma, Ruotsi
Unkarin kansallismuseon kuraattori Lilla Tompos, Budapest, Unkari
Dr. Karen Stolleis, Kronberg, Saksa
Örebron läänin museon tutkija Maria Udden, Örebro, Ruotsi

PAINETUT LÄHTEET

AHLSTRÖM-TAAVITSAINEN, Camilla, 1984. Vapenbilder bland kalkmålningarna i Finlands medeltidskyrkor. Pro gradu-tutkielma. Helsinki.
ARS SACRA. Näyttelyluettelo 1976. Kirkkotaiteen näyttely Turun taidemuseossa 6.11.1976-30.1.1977.
FRANZEN, Anne Marie, 1967. Textilskatter från Polen. Statens historiska Museum. Näyttelyjulkaisu. Stockholm.
GEIJER, Agnes 1932. Albert pärlstickare och hans förbindelser med Danzig. Stockholm. Särtryck ur Fornvännen.
HYVÖNEN, Heikki, 1988. Teiskon kirkon irtaimisto. Teiskon kirkon juhla kirja. Tampere.
KJELLBERG, Anne, 1975. Sju kirketekstiler fra senmiddelalderen. Paramenter bevart i Skandinavia og deres forhold til tekstilkunst i andre nordeuropeiske land. Hovedoppgave til magistergraden i kunsthistorie ved Universitetet i Oslo.
NORDMAN, C. A., 1943. Naantalin nunnien käsitöitä. - Muistojulkaisu Naantalin 500-vuotisjuhlaan elokuun 23.päivänä. Helsinki.
PALMROTH, Reino J., 1962. Huittisten kirkko. Esite. Vammala.
PYLKKÄNEN, Riitta, 1957. Tilkuista loihdittuja keskiajan pukuja. OSMA 1956. Helsinki. Eripainos.

SANOMA- JA AIKAKAUSLEHDET

Aamulehti 21.1.1941
Ilkka 15.4.1939
Koti no.6 1953, sivu 142
Wasabladet 24.1.1908 nr.141
Satakunnan kansa 19.12. 1954

KIRJALLISUUS

- ALLARDT, Anders, 1920. Lappträsk socken. Helsingfors.
- ARAJÄRVI, Kirsti, 1959. Lempäälän historia. Tampere.
- ASPELIN, H.E.M., 1882. Lehtiä Waasan kaupungin historiasta. Helsinki.
- BRANTING, Agnes - LINDBLOM, Andreas 1997 (1928, 1929). Medeltida vävnader och broderier i Sverige. Stockholm.
- BLOMSTEDT, Yrjö, 1982. Asikkalan historia. Hämeenlinna.
- BODT, Saskia, 1987. Schilderen met Gouddraad en zijde. Utrecht.
- von BONDSORFF, Jan, 1993. Kunstproduktion und Kunstverbreitung im Ostseeraum des Spätmittelalters. SMYA 99. Vammala
- BRAUN, Joseph, 1964. Die liturgische Gewandung im Occident und Orient nach Ursprung und Entwicklung, Verwendung und Symbolik. Freiburg.
- CAJANDER, K.A., 1889. Uudenkaupungin muinaisia. Turku.
- CAJANDER, K.A., 1929. Uudenkaupungin vanhan kirkon vaiheita. Uusikaupunki.
- CEDERBERG, J.A., 1892. Lehtiä Turun tuomiokapitulin historiasta. Katolinen aikakausi. Turku.
- CLEVE, Nils, 1956. Altare. - KLNMI. Helsingfors.
- DEAN, Beryl, 1981. Embroidery in Religion and Ceremonial. Essex.
- DEFOER, H.L.M., 1987. Borduursels op laat-middeleeuwse gewaden'. Schilderen met gouddraad en zijde. Utrecht.
- DURIAN-RESS, Saskia, 1991. Textilien Sammlung Bernheimer. Paramente 15.-19. Jahrhundert. München.
- EDGREN, Helena, 1993. Mercy and justice: miracles of the Virgin Mary in Finnish medieval wall-paintings. SMYA 100. Vammala.
- EDGREN, Helena, 1997. Margareeta. Pohjolan Rouva ja Valtias. Kalmarin unioni 600 vuotta. Esseitä ja näyttelyluettelo. Kööpenhamina.
- ESTHAM, Inger, 1974. Figurbroderade mässhakar från reformationstidens och 1600-talets Sverige. Uppsala.
- ENGELSTAD, Helen, 1941. Messeklaer og altersskrud. Oslo.
- FAGERLUND, Rainer, 1992. Förhistorisk tid och medeltid. Nagu sockens historia I. Åbo.
- FRANZEN, Anne Marie, 1972. Prydnadssömmar under medeltiden. Uppsala.
- GARDBERG, C.J., 1971. 1100-luvun puolivälistä vuoteen 1366. Turun kaupungin historia. Turku.
- GARDBERG, C.J., 1987. Keskiajan rakennustaide. Ars - Suomen taide 1. Helsinki.
- GARDBERG, C.J., 1996. Porvon kaupungin historia keskiajalla ja 1500-luvulla. Porvoon kaupungin historia I. Porvoo.
- GEIJER, Agnes, 1949. Albertus Pictor, målare och pärlstickare. Stockholm.
- GUMMERUS, Jaakko, 1913. Piirteitä jumalanpalveluksessa keskiajan lopulla. SKHS XI. Helsinki.
- HAAVIO, Martti, 1967. Suomalainen mytologia. Porvoo.
- HARTMAN, Torsten, 1906. Borgå stads historia I.
- HEDMAN, Ossi 1969. Kemin kaupungin historia I sekä katsaus Kemin seudun ja Lapin varhaisempiin vaiheisiin. Tampere.
- HEERVÄ, Ismo - JOUTSAMO, Timo, 1983. Kustavin historia. Uusikaupunki.
- HIEKKANEN, Markus, 1993. Rengon kirkon historia. Rengon historia. Jyväskylä.
- HIEKKANEN, Markus, 1994. The stone churches of the medieval diocese of Turku. A systematic classification and chronology. SMYA 101.
- HIEKKANEN Markus, 1996. Vesilahden sakaristo ja vanhemmat puukirkot. Vesilahden kirkon historia. Vesilahti 1346-1996. Jyväskylä.
- HIEKKANEN Markus, 1997. Tyrvään Pyhän Olavin kirkko. Vammala 1997.
- HILTUNEN Esa, 1988. Ruotsin vallan aika. Liedon historia 1 - aikojen alusta vuoteen 1809. Turku.
- HIRSIJÄRVI, Tarmo 1932. Ulvilan seurakunta. Forssa.
- HOLLSTEIN, Friedrich Wilhelm Heinrich, 1955. Dutch and Flemish Etchings. Engravings and Woodcuts. ca. 1450-1700. Volume XII. Amsterdam.
- af HÄLLSTRÖM, Olof, 1957. Karis socken från forntiden till våra dagar IV. Karis och Svarta kyrkor. Ekenäs.
- HYVÖNEN, Heikki, 1990. Kiinteä sisustus, taideteokset ja esineistö. Rauman kirkot. SK-FK 16. Forssa.
- IMPOLA, Heikki, 1962. Kiikan seurakunta 1662-1962. Vammala.
- IMSEN, Steinar, 1984. Senmiddelalderen: emner fra Europas historie. Cappelen.
- JASZAI, G., 1970. Kreuzigung Christi. - LCI II. Freiburg im Breisgau.
- JOHANSSON, Hilding 1966. Maria. - KLNMI. Helsingfors.

- JUNGMAN, Andreas, 1952. Missarum sollemnia I. Eine genetische Erklärung der Römischen Messe. Wien.
- JUTIKKALA, Eino, 1934. Sääksmäen pitäjän historia. Jyväskylä.
- KALLIO, V.J., 1926. Halikon kirkko. Helsinki.
- KALLIO, V.J., 1930. Halikon historia. Forssa.
- KALLIONIEMI, Kaarlo, 1948. Kustavin kirkkojen vaiheita vuoteen 1783. Varsinais-Suomen maakuntakirja 10. Turku.
- KERKKONEN, Gunvor, 1964. Keskiäikaa ja 1500-luku. Pohjan pitäjän historia. 1 osa. Pohja.
- KERKKONEN, Kaarlo, 1914. Janakkalan kirkko ja hautausmaa. Helsinki.
- KERKKONEN, Veikko, 1931. Janakkalan historia. Hämeenlinna.
- KERKKONEN, Veikko, 1976. Janakkalan historia. Helsinki.
- KILSTRÖM, Bengt Ingmar, 1956. Apostelframställningar. - KLNMI. Helsingfors.
- KILSTRÖM, Bengt Ingmar, 1959. Evangelistframställningar. - KLNMI. Helsingfors.
- KILSTRÖM, Bengt Ingmar, 1962 a. Jaakob. - KLNMI. Helsingfors.
- KILSTRÖM, Bengt Ingmar, 1962 b. Johannes Baptista. - KLNMI. Helsingfors.
- KILSTRÖM, Bengt Ingmar, 1963 b. Juudas Taddeus. - KLNMI. Helsingfors.
- KILSTRÖM, Bengt Ingmar, 1964. Kristi barndomshistorie. - KLNMI. Helsingfors.
- KILSTRÖM, Bengt Ingmar, 1965. Laurentius. - KLNMI. Helsingfors.
- KILSTRÖM, Bengt Ingmar, 1966 a. Margareta. - KLNMI. Helsingfors.
- KILSTRÖM, Bengt Ingmar, 1966 b. Maria Magdalena. - KLNMI. Helsingfors.
- KILSTRÖM, Bengt Ingmar, 1967. Nådastolen. - KLNMI. Helsingfors.
- KILSTRÖM, Bengt Ingmar, 1974. Thomas. - KLNMI. Helsingfors.
- KILSTRÖM, Bengt Ingmar, 1974. Treeningheten. - KLNMI. Helsingfors.
- KILSTRÖM, Bengt Ingmar, 1983. Dom och straff i senmedeltida kyrkokonst. - Imagines Mediavales: studies i medeltida ikonografi, arkitektur, skulptur, måleri och konsthantverk. Motala.
- KLESSE, Brigitte, 1981. Italienische und böhmische Trecento-Stickereien in Köln. Documenta textilia. Festschrift für Sigrid-Müller-Christensen. Herausgegeben von Mettchild Flury-Lemberg und Karen Stolleis. München.
- KNAPAS, Marja-Terttu, 1987. Tervolan ja Simon kirkot. SK-FK 14. Tammisaari.
- KNAPAS, Marja-Terttu, 1990. Rauman kirkot. SK-FK 16. Forssa.
- KNUUTILA, Jyrki, 1990. Avioliitto oikeudellisena ja kirkollisena instituutiona Suomessa vuoteen 1629. SKHS 151. Jyväskylä.
- KOSKIMIES, Y.S., 1947. Asikkalan seurakunnan vaiheet 1547-1947. Asikkalan seurakunta 1547-1947. Lahti.
- von KOSKULL, W, 1966. 1600-luku ja 1700-luvun ensi vuosikymmenet. Pohjan pitäjän historia. 2 osa. Pohja.
- KUUSI, Sakari 1935. Hollolan pitäjän historia. Muinaisuuden hämärästä kunnallisen elämän alkuun 1860-luvulle. II osa. Porvoo.
- KUVAJA, Christer, 1995. Lapinjärven historia. Kaksi kieltä - yksi kunta. Jyväskylä.
- LAGERLÖF, Erland - STOLT, Bengt, 1967. Gotland. Bd VI.1-4. Sveriges kyrkor. Uppsala.
- LAURINMÄKI, Heikki, 1957. Askolan historia I, Porvoo.
- LEHTINEN, Erkki, 1967. Keskiäjalta 1860-luvulle. Suur-Ulvilan historia I. Pori.
- LEINBERG, K.G., 1892. Handlingar rörande finska kyrkan och presterskapet I. Jyväskylä.
- LEINBERG, K.G., 1899. Consistorii Ecclesiastici Aboensis Protokoller I 1656-1658. SKHS 1-3. Borgå.
- LEXIKON CHRISTLICHER KUNST, 1980. Themen, Gestalten, Symbole. Toim. Jutta Seibert. Freiburg.
- LINDGREN-FRIDEELL, Marita, 1962. Jesse rot och starm. - KLNMI. Helsingfors.
- LINDGREN-FRIDEELL, Marita, 1964. Kristi passionhistoria. - KLNMI. Helsingfors.
- LINNA, Martti 1996. Suomen alueellinen pyhimyskultti ja vanhemmat aluejaot. Vesilahden kirkon historia. Vesilahti 1346-1996. Jyväskylä.
- LUOSTARINEN, Laura, 1980. Suomen kirkot ja kirkkotaide 2. Toim. Markku Haapio. Lieto.
- LUUKKO, Armas, 1945. Nuijasodasta Isoonvihaan. Etelä-Pohjanmaan historia III. Vaasa.
- LUUKKO, Armas, 1950. Keskiäikaa ja 1500-luku. Etelä-Pohjanmaan historia II. Helsinki.
- LUUKKO, Armas, 1954. Pohjanmaan ja Lapin keskiaika sekä 1500-luku. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia 2. Oulu.
- LÄHTEENOJA, Aina, 1949. Suur-Huittisten pitäjän historia vuoteen 1639. Vammala.
- MALIN, Aarno, 1925. Der Heiligenkalender Finlands. SKHST 20. Helsingfors.
- MALMIVAARA, Arvi -TAIPALE, Pentti - TORKKO, Jaakko, 1952. Ylistaron 100-vuotias kirkko ja sen edeltäjän vaiheita. Vaasa.

- MANNOWSKY, W., 1931. Der Danziger Paramentenschatz. Kirchliche Gewänder und Stickerein aus der Marienkirche. Berlin.
- MAYO, Janet, 1984. A history of ecclesiasticall dress. London.
- MEINANDER, K.K., 1912 a. Bidrag till Vasa stads historia. Helsingfors.
- MEINANDER, K.K., 1912 b. Finlands kyrkor I. Nykyrko och Nystad. Helsingfors.
- MIGNE, J. P., 1878 - 1890. Patrologiae cursus completus. Series Latina. Parisiis.
- MYSLIVEC, J., 1968. Apostel - LCI I. Breiburg Im Breisgau.
- MÄKELÄ, Anneli, 1980. Asikkalan kirkkojen historiaa. Jyväskylä.
- NIITEMAA Vilho, 1955. Hämeen keskiaika. Hämeen historia I. Esihistoria ja keskiaika. Hämeenlinna.
- NIKULA, Sigrid, 1992. Kyrkorna i Nagu. Nagu sockens historia I. Åbo.
- NILSEN, Anna, 1986. Program och funktion i senmedeltidens kalkmåleri. Kyrkmålningar i Målarlandskapen och Finland 1400 - 1534. Uddevalla.
- NORDMAN, C. A., 1961. Helgonbilder. - KLNMI VI. Helsingfors.
- NORDMAN, C. A., 1962. Johannes. - KLNMI VII. Helsingfors.
- NORDMAN, C. A., 1963. Katarina af Alexandria. - KLNMI VIII. Helsingfors.
- NORDMAN, C. A., 1964. Medeltida skulptur i Finland. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 62. Helsinki.
- NORDMAN, C.A., 1980. Finlands medeltida konsthantverk. Helsingfors.
- NUMMELA, Tapio, 1979. Uudenkaupungin vanha kirkko 350-vuotias. Uusikaupunki.
- NURMINEN, Raili, 1970. Säkylän historia I. Jyväskylä.
- NYGREN, Olga Alice, 1945. Helgonen i Finlands medeltidskonst. Finska Forminnesföreningens Tidskrift 46. Helsingfors.
- NYGREN, Olga Alice, 1951. Gudsmodersbilden i Finlands medeltidskonst. Helsingfors.
- OJA, Aulis, 1977. Nousiaisten historia I. Turku.
- OTTERBJÖRK, Roland, 1961. Helgener. - KLNMI VI. Helsingfors.
- PAASIO, Veikko, 1973. Uudenkaupungin maalaiskunnan historia. Uusikaupunki.
- PAATZ, Walter, 1967. Verflechtungen in der Kunst der Spätgotik zwischen 1360 und 1530: Einwirkungen aus den westlichen Nachbarländern auf Westdeutschland längs der Rheinlinie und deutsch-rheinische Einwirkungen auf diese Länder. Heidelberg.
- PANOFSKY, Erwin, 1958. Early Netherlandish paintings: its origins and character. Osat 1, 2. Cambridge.
- PAPUNEN, Pentti, 1959. Rauman mlk-Lappi-Hinnerjoki. Vanhimmista ajoista noin vuoteen 1721. Rauman seudun historia I. Rauma.
- PARVIO, Martti, 1971. Postscriptum et Index generalis. - Missale Aboense secundum ordinem fratrum praedicatorum 1488. Societas historiae ecclesiasticae fennica. Porvoo.
- PERÄLÄ, Väinö, 1921. Lehtiä Tornion kaupungin historiasta. Tornio 1621-1921. Oulu.
- PETTERSSON, Lars, 1955. Hämeen linna ja Hämeen keskiaikaiset kirkot. Hämeen historia I. Hämeenlinna.
- PETTERSSON, Lars, 1987. Tervolan ja Simon kirkot. SK-FK 14. Tammisaari.
- PIRINEN, Hanna, 1996. Luterilaisen kirkkointeriöörin muotoutuminen Suomessa. Pitäjänkirkon sisustuksen muutokset reformaatiosta karoliinisen ajan loppuun (1527-1718). SMYA 103. Helsinki.
- PIRINEN, Kauko, 1956. Turun tuomiokapituli keskiajan lopulla. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 58. SKHS. Helsinki.
- PITKÄNEN, Kari, 1992. Historiallisen ajan Halikko kunnallishallinnon alkuun. Halikon historia I. Jyväskylä.
- PYLKKÄNEN, Riitta, 1955. Säätyläispuku Suomessa vanhemmalla Vaasa-ajalla 1550-1620. SMYA 55. Helsinki.
- PYLKKÄNEN, Riitta, 1970. Barokin pukumuoti Suomessa 1620-1720. SMYA 71. Helsinki.
- RANTANEN, Johannes, 1973 a. Interpretaatio kuvataiteessa. Analyttinen tutkielma kuvataiteen tulkinnan käsitteistä ja logiikasta. JYY taiteentutkimuksen laitoksen julkaisuja. No 4. Jyväskylä.
- RANTANEN, Johannes, 1973 b. Taiteentutkimuksen historia, kenttä ja metodologia. JYY taiteentutkimuksen laitoksen julkaisuja. No 5. Jyväskylä.
- REICHERT, Liselotte, 1938. Spätgotische Stickereien am Niederrhein, Kunstgeschichtliche Forschungen des Rheinischen Vereins für Denkmalpflege und Heimatschutz 2. Bonn.
- RINNE, Juhani, 1941. Tuomiokirkon rakennushistoria. Turun tuomiokirkko keskiaikana I. Turku.
- RINNE, JUHANI, 1948. Turun tuomiokirkko keskiaikana II. Altarit ja kirkolliset toimitukset. Turku.
- RINNE, Juhani, 1952. Turun tuomiokirkko hiippakunnan hallinnon elimenä. Turun tuomiokirkko keskiaikana III. Turku.
- RISKA, Tove, 1959. Vehmaan rovastikunta. SK-FK 1. Helsinki.
- RISKA, Tove, 1961. Mynämäen rovastikunta. SK-FK 2. Helsinki.

- RISKA, Tove, 1966. Perniön rovastikunta 2. SK-FK 4. Helsinki.
- RISKA, Tove, 1985. Kirkon sisustus ja irtaimisto. Hollolan kirkko: asutuksen, kirkon ja seurakunnan historiaa. Hämeenlinna.
- RISKA, Tove, 1987 a. Tervolan ja Simon kirkot. SK-FK 14. Tammisaari.
- RISKA, Tove, 1987 b. Keskiajan interiööriin liittyvä esineistö ja taidekäsitö. - Ars Suomen taide 1. Keuruu.
- RISKA, Tove, 1987 c. Keskiajan maalaustaide. ARS. Suomen taide 1. Keuruu.
- RISKA, Tove, 1987 d. Keskiajan puuveisto ja maalatut alttarikaapit. - Ars Suomen taide 1. Keuruu.
- RISKA, Tove, 1990. Rauman kirkot. SK-FK 16. Forssa.
- SAARENHEIMO, Juhani, 1974. Vanhan Pirkkalan historia. Keskiaika ja 1500-luku. Tampere.
- SALONEN, Torsti, 1987. Länsi-Uusimaa rautakaudesta tietokoneaikaan. Yhteiskuntakehityksen pääpiirteet Länsi-Uudellamaalla sen pohjoisosien näkökulmasta katsottuna. Länsi-Uudenmaan seutukaavaliiton 20-vuotisjuhlakirja 1985. Lohja.
- SCHILLER, Gertrud, 1981, 1983. Ikonographie der schristlichen Kunst. Band I - II. Gutersloh.
- SELANDER, Väinö, 1938. Sastamalan vanha kirkko. Vammala.
- SELIN, Reino, 1982. Sääksmäen pitäjän historia II. Valkeakoski.
- SINDING-LARSEN, Staale, 1984. Iconography and ritual. A Study of Analytical Perspectives. Bergen.
- SINISALO, Antero, 1985. Hollolan Pyhän Marian kirkko. Hollolan kirkko: asutuksen, kirkon ja seurakunnan historiaa. Hämeenlinna.
- STENBERG, Ragnar 1964. Kristi lekamens kult. - KLN M IX. Helsingfors.
- STOLLEIS, Karen, 1992. Der Frankfurter Domschatz. Band I. Die Paramente. Frankfurt am Main.
- STOLT, Bengt, 1964. Kyrklig skrud enligt svensk tradition. Stockholm.
- STOLT, Bengt, 1965. Liturgisk dräkt. - KLN M X. Helsingfors.
- SUVANTO, Seppo, 1973. Keskiaika. Satakunnan historia III. Pori.
- TAKOLANDER, Alfons, 1930. Ekenäs stads historia. Ekenäs.
- TIITOLA, V., 1931. Seurakunta ja pitäjälämää Liedossa 1600-luvulta 1800-luvun puoliväliin. Turku.
- von ULLMAN, Ernst, 1981. Geschichte der deutschen Kunst 1350-1470. Leipzig.
- VAHTOLA, Jouko, 1998. Katolisen kirkon ja uskonpuhdistuksen aika (noin 1350-1595). Iin seurakunnan historia. Jyväskylä.
- VALKONEN, Markku, 1984. Suomen taide. Varhaiskaudet 1. Suomen ja maailman taide. Porvoo.
- VARJU-EMBER, Maria, 1980. Old textiles. Bekescsaba.
- VILKUNA, Kustaa, 1994. Vuotuinen ajantieto: vanhoista merkkipäivistä sekä kansanomaisesta talous- ja sääkalenterista enteineen. Helsinki.
- VIRTANEN, E.A., 1920. Pöytyän kirkkoherrakunta vuosina 1721-1809. Turku.
- VÄHÄKANGAS, Aune, 1985. Näköaloja Laurin kirkolta. Janakkalan seurakuntakirja. Hämeenlinna.
- WAREN, Aksel, 1890. Keuruun pitäjän historia. Helsinki.
- WEIS, A., 1968. Drei Könige. - LCI I. Freiburg im Breisgau.
- WILLHELM-RED, P., 1970. Geburt Christi. - LCI II. Freiburg im Breisgau.
- WITTE, Friz, 1926. Die liturgischen Gewänder und kirchlichen Stickereien des Schnutgenmuseums Köln. Berlin.
- WUORINEN, Aimo, 1969. Vaasan evankelisluterilaiset kirkot ja seurakunnat kaupungin palon jälkeisenä aikana. Vaasa.
- YLÖNEN, Aulikki, 1969. Pöytyän, Yläneen ja Oripään historia vuoteen 1865. Helsinki.
- ÅKERBLOM, K.V., 1938. Lappfjärds historia. Osa 1. Wasa.
- ÅKERBLOM, K.V., 1941. Korsholms historia I. Wasa.
- ÅKERBLOM, K.V., 1956. Korsholms historia II. Wasa.

KUVALUETTELO

1. Messukasukoiden mallit. Kuva Beryl Deanin kirjasta Embroidery in Religion and Ceremonial.
2. Kuorikaavun kilpi. Rijksmuseum Amsterdam. Kuva RM.
3. Varsipisto. Kuva kirjasta Nordisk kartläggning inom textilämnet. 1. Terminologi för basstygn.
4. Halkaistu varsipisto. Kuva Anne Marie Franzénin kirjasta Prydnadssömmar under medeltiden.
5. Mustasaaren messukasukka, yksityiskohta. Kuva tekijän.
6. Laakapisto. Kuva Anne Marie Franzénin kirjasta Prydnadssömmar under medeltiden.
7. Huittisten risti, yksityiskohta. Kuva tekijän.
8. Atlaspisto. Kuva Anne Marie Franzénin kirjasta Prydnadssömmar under medeltiden.
9. Taivassalon messukasukka, yksityiskohta. Kuva tekijän.
10. Häivepisto. Kuva Anne Marie Franzénin kirjasta Prydnadssömmar under medeltiden.
11. Vesilahden messukasukka, yksityiskohta. Kuva tekijän.
12. Sidepisto. Kuva Anne Marie Franzénin kirjasta Prydnadssömmar under medeltiden.
13. Mustasaaren messukasukka, yksityiskohta. Kuva tekijän.
14. Kaksoissidepisto. Kuva Anne Marie Franzénin kirjasta Prydnadssömmar under medeltiden.
15. Lapinjärven messukasukka, yksityiskohta. Kuva tekijän.
16. Lasuuripisto. Kuva Anne Marie Franzénin kirjasta Prydnadssömmar under medeltiden.
17. Hollolan messukasukka, yksityiskohta. Kuva tekijän.
18. Kuva-aiheiden mallipiirroksset. Kuva Agnes Brantingin ja Andreas Lindblomin kirjasta Medeltida vävnader och broderier i Sverige.

19. Vesilahden messukasukka, yksityiskohta. Kuva tekijän.
20. Huittisten reunavaatteen yksityiskohtaan on kuvattu Pyhä Birgitta, Pyhä Katariina, Joakim ja Anna. Kuva MVKA.
21. Naantalin messukasukan selkäpuoli. Kuva MVKA.
22. Turun tuomiokirkon bursa. Kuva MVKA.
23. Apostoli Johannes. Lapinjärven messukasukka, yksityiskohta. Kuva tekijän.
24. Mestari FVB:n piirros. Apostoli Johannes. Kuva Friedrich Wilhelm Heinrich Hollsteinin kirjasta. Dutch and Flemish Etchings. Engravings and Woodcuts. ca. 1450-1700.
25. Apostoli Andreas. Lapinjärven messukasukka, yksityiskohta. Kuva tekijän.
26. Mestari Banerolesin piirtämä apostolisarja. Kuva Friedrich Wilhelm Heinrich Hollsteinin kirjasta. Dutch and Flemish Etchings. Engravings and Woodcuts. ca. 1450-1700.
27. Sztropkon messukasukka. Viiminen tuomio. Kuva Maria Varju-Emberin kirjasta Old textiles.
28. Rogier van der Weyden. Viimeinen tuomio. Kuva Erwin Panofskyn kirjasta Early Netherlandish paintings: its origins and character.
29. Messukasukka, Sztropko. Ristiinnaulitseminen. Kuva Maria Varju-Emberin kirjasta Old textiles.
30. Rogier van der Weyden. Ristiinnaulitseminen. Kuva Erwin Panofskyn kirjasta Early Netherlandish paintings: its origins and character.
31. Rogier van der Weyden. Ristiinnaulittu Golgatalla, yksityiskohta. Kuva Erwin Panofskyn kirjasta Early Netherlandish paintings: its origins and character.
32. Herman Rode. Lyypekin Mariankirkon diptyyksi. Kuva Agnes Brantingin ja Andreas Lindblomin kirjasta Medeltida vävnader och broderier i Sverige.
33. Liina. Vadstenan luostarikirkko. Kuva Agnes Brantingin ja Andreas Lindblomin kirjasta Medeltida vävnader och broderier i Sverige.
34. Rogier van der Weyden. Ristiinnaulittu Golgatalla. Kuva Erwin Panofskyn kirjasta Early Netherlandish paintings: its origins and character.
35. Messukasukka. Mustasaari. Ristiinnaulitseminen, yksityiskohta. Kuva tekijän.

36. Master FVB:n piirros. Ristiinnaulitseminen. Kuva Friedrich Wilhelm Heinrich Hollsteinin kirjasta. Dutch and Flemish Etchings. Engravings and Woodcuts. ca. 1450-1700.
37. Messukasukka. Tammisaari. Kristuksen haavat, yksityiskohta. Kuva tekijän.
38. Dirc Bouts. Granadan Capilla Realin triptyyksi. Ristiinnaulitseminen, yksityiskohta. Kuva Erwin Panofskyn kirjasta Early Netherlandish paintings: its origins and character.
39. Messukasukka. Turku. Jeesusta surraan, yksityiskohta. Kuva tekijän.
40. Hugo van der Goes. Jeesusta surraan. Kuva Erwin Panofskyn kirjasta Early Netherlandish paintings: its origins and character.
41. Messukasukka. Asikkala. Kuva MVKA.
42. Messukasukka. Kurowice. Johannes Kastaja ja Pyhä Katariina, yksityiskohta. Kuva Anne-Marie Franzénin kirjasta Textilskatter från Polen.
43. Kölnin Tuomiokirkon kuoriaita. Kuva Ernst von Ullmanin kirjasta Geschichte der deutschen Kunst 1350-1470.
44. Messukasukka. Askola. Kuva MVKA.
45. Messukasukan selkäpuoli. St. Petri, Malmö. Kuva ATA.
46. Messukasukka. Aura. Kuva MVKA.
47. Messukasukan selkäpuoli. Normlösa. Kuva Inger Esthamin kirjasta Figurbroderade mässhakar från reformationstidens och 1600-talets Sverige.
48. Messukasukan selkäpuoli. Valbo. Kuva Inger Esthamin kirjasta Figurbroderade mässhakar från reformationstidens och 1600-talets Sverige.
49. Messukasukka. Aura, yksityiskohta. Kuva MVKA.
50. Messukasukka. Normlösa, yksityiskohta. Kuva Inger Esthamin kirjasta Figurbroderade mässhakar från reformationstidens och 1600-talets Sverige.
51. Messukasukka. Halikko. Kuva MVKA.
52. Messukasukka. Halikko, yksityiskohta. Kuva tekijän.
53. Kölninnauhoja. Kuva Franz Witten kirjasta Die liturgischen Gewänder und kirchlichen Stickereien des Schnutgenmuseums Köln.
54. Messukasukan selkäpuoli. Flistads. Kuva Inger Esthamin kirjasta Figurbroderade mässhakar från reformationstidens och 1600-talets Sverige.

55. Egidius Sadeler II:n kuparipiirros. Kuva Inger Esthamin kirjasta *Figurbroderade mässhakar från reformationstidens och 1600-talets Sverige*.
56. Messukasukan selkäpuoli. Fåglum. Kuva Inger Esthamin kirjasta *Figurbroderade mässhakar från reformationstidens och 1600-talets Sverige*.
57. Seinämaalaus. Vårdsberg. Kuva Inger Esthamin kirjasta *Figurbroderade mässhakar från reformationstidens och 1600-talets Sverige*.
58. Messukasukan selkäpuoli. Lapinjärvi. Kuva MVKA.
59. Messukasukan selkäpuoli. Turku. Kuva MVKA.
60. Messukasukan selkäpuoli. Frödinge. Kuva Inger Esthamin kirjasta *Figurbroderade mässhakar från reformationstidens och 1600-talets Sverige*.
61. Messukasukan selkäpuoli. Tornio. Kuva MVKA.
62. Messukasukka. Hollola. Kuva MVKA.
63. Messukasukka. Hög, yksityiskohta. Kuva Agnes Brantingin ja Andreas Lindblomin kirjasta *Medeltida vävnader och broderier i Sverige*.
64. Risti. Huittinen. Kuva MVKA.
65. Kuorikaavun kilpi. Marienkirche, Danzig. Kuva Franz Witten kirjasta *Die liturgischen Gewänder und kirchlichen Stickereien des Schnutgenmuseums Köln*.
66. Puupiiirros. Albertinan kokoelma, Wien. Kuva Ernst von Ullmanin kirjasta *Geschichte der deutschen Kunst 1350-1470*.
67. Messukasukan selkäpuoli. Janakkala. Kuva MVKA.
68. Messukasukka. Janakkala. Kuva MVKA.
69. Messukasukan selkäpuoli. Mainz. Schnutgenmuseums Köln. Kuva Franz Witten kirjasta *Die liturgischen Gewänder und kirchlichen Stickereien des Schnutgenmuseums Köln*.
70. Kuorikaavun etupuolen fragmentti. Frankfurтин tuomiokirkko. Kuva Karen Stolleisin kirjasta *Der Frankfurter Domschatz. Band I. Die Paramente*.
71. Messukasukan selkäpuoli. Kalanti. Kuva MVKA.
72. Messukasukan selkäpuoli. Rö. Kuva Anne Kjellbergin tutkimuksesta *Sju kirketekstiler fra senmiddelalderen. Paramenter bevart i Skandinavia og deres forhold til tekstilkunst i andre nordeuropeiske land*.

73. Messukasukan selkäpuoli. Trehörna. Kuva Anne Kjellbergin tutkimuksesta Sju kirketekstiler fra senmiddelalderen. Paramenter bevart i Skandinavia og deres forhold til tekstilkunst i andre nordeuropeiske land.
74. Messukasukka. Kalanti. Kuva MVKA.
75. Messukasukka. Veöy. Kuva Anne Kjellbergin tutkimuksesta Sju kirketekstiler fra senmiddelalderen. Paramenter bevart i Skandinavia og deres forhold til tekstilkunst i andre nordeuropeiske land.
76. Messukasukka. Kalanti. Kuva MVKA.
77. Messukasukka. Karjaa. Kuva MVKA.
78. Messukasukan etupuoli. Roermond Hemelopneming, yksityiskohta. Kuva SKKN.
79. Kuorikaavun kilpi. Arnhem. Kuva SKKN.
80. Messukasukan selkäpuoli. Keuruu. Kuva tekijän.
81. Abraham Indreniuksen arkku. Kuva Koti no 6, 1953.
82. Messukasukan selkäpuoli. Kuru. Kuva MVKA.
83. Messukasukka. Kiikka. Kuva MVKA.
84. Messukasukka. Kustavi. Kuva MVKA.
85. Messukasukka. Höreda, yksityiskohta. Kuva Kuva Inger Esthamin kirjasta Figurbroderade mässhakar från reformationstidens och 1600-talets Sverige.
86. Kristuksen kärsimyksestä kertova maalaussarja. Hemsens kirkon keskilaivan pohjoisseinä. Kuva Erland Lagerlöfin ja Bengt Stoltin kirjasta Gotland. Bd VI.1-4. Sveriges kyrkor.
87. Meister von 1446. Kristuksen ruoskiminen. Kuparipiirros. Kuva Ernst von Ullmanin kirjasta Geschichte der deutschen Kunst 1350-1470.
88. Messukasukka. Lapinjärvi. Kuva MVKA.
89. Apostoli Pietari. Tuntematon alankomaalainen kirkko. Kuva Anne Kjellbergin tutkimuksesta Sju kirketekstiler fra senmiddelalderen. Paramenter bevart i Skandinavia og deres forhold til tekstilkunst i andre nordeuropeiske land.
90. Apostoli Pietari. Lapinjärvi. Kuva MVKA.
91. Messukasukka. Herdringen Schloss. Yksityiskohta, Neitsyt Maria. Kuva Anne Kjellbergin tutkimuksesta Sju kirketekstiler fra senmiddelalderen. Paramenter bevart i Skandinavia og deres forhold til tekstilkunst i andre nordeuropeiske land.

92. Messukasukka. Lapinjärvi. Yksityiskohta, Neitsyt Maria. Kuva tekijän.
93. Messukasukka. Tuntematon belgialainen kirkko. Kuva RM.
94. Messukasukka. Lempäälä. Kuva MVKA.
95. Messukasukka. Lempäälä. Yksityiskohta, vaakunoita. Kuva MVKA.
96. Messukasukan selkäpuoli. Frankfurter Domschatz. Kuva Karen Stolleisin kirjasta Der Frankfurter Domschatz. Band I. Die Paramente.
97. Petrus Christus. Jeesuksen syntymä. Kuva Erwin Panofskyn kirjasta Early Netherlandish paintings: its origins and character.
98. Messukasukka. Mustasaari. Kuva MVKA.
99. Messukasukan fragmentti. Kunstgewerbemuseum, Köln. Apostoli Jaakob vanhempi. Kuva Brigitte Klessen kirjasta Italienische und böhmische Trecento-Stickereien in Köln. Documenta textilia. Festschrift für Sigrid-Müller-Christensen. Herausgegeben von Mettchild Flury-Lemberg und Karen Stolleis.
100. Messukasukka. Mustasaari. Yksityiskohta, apostoli Andreas. Kuva tekijän.
101. Messukasukka. Nousiainen. Kuva tekijän.
102. Nousiaisten messukasukan koruompeleen täytteenä käytettyjä inkunaabelin lehtiä. Kuva MVKA.
103. Nousiaisten koruompeleen pyhimysten kuvien peitteenä olleita silkkidamastitilkkuja. Kuva MVKA.
104. Israel van Meckenemin kuparipiirroksen mukaan tehty Ljusdalin kirkon koruommel. Kuva Mari-Louise Franzén.
105. Messukasukka. Oripää. Kuva MVKA.
106. Messukasukan selkäpuoli. Schnutgenmuseum, Köln. Kuva Franz Witten kirjasta Die liturgischen Gewänder und kirchlichen Stickereien des Schnutgenmuseums Köln.
107. Kaksi messukasukan selkäpuolta. Schnutgenmuseum, Köln. Kuva Franz Witten kirjasta Die liturgischen Gewänder und kirchlichen Stickereien des Schnutgenmuseums Köln.
108. Messukasukan selkäpuoli. Trönö. Kuva ATA.
109. Risti. Aartsbisschoppelijk Museum, Utrecht. Kuva Saskia Bodtin kirjasta Schilderen met Gouddraad en zijde.

110. Messukasukan selkäpuoli. Rauma. Kuva MVKA.
111. Rauman messukasukan korjausten yhteydessä löytyneitä koruompeleen täytteenä käytettyjä pellavatilkkuja. Kuva MVKA.
112. Rauman kasukasta löytyneiden pellavatilkkujen perusteella ommeltu naisen aluspuku ja mekko. Kuva Riitta Pyllkkäsen artikkelista Tilkuista loihdittuja keskiajan pukuja.
113. Messukasukka. Rauma. Kuva MVKA.
114. Messukasukan selkäpuoli. Textilen Sammlung Bernheimer. Kuva Saskia Durian Ressin kirjasta Textilen Sammlung Bernheimer. Paramente 15.-19. Jahrhundert.
115. Messukasukka. Seili. Kuva MVKA.
116. Messukasukan selkäpuoli. Textilen Sammlung Bernheimer. Kuva Saskia Durian Ressin kirjasta Textilen Sammlung Bernheimer. Paramente 15.-19. Jahrhundert.
117. Messukasukan selkäpuoli. Seili. Kuva MVKA.
118. Messukasukan selkäpuoli. Textilen Sammlung Bernheimer. Kuva Saskia Durian Ressin kirjasta Textilen Sammlung Bernheimer. Paramente 15.-19. Jahrhundert.
119. Messukasukka. Siipyy. Kuva Tapio Parkkari.
120. Messukasukan selkäpuoli. Textilen Sammlung Bernheimer. Kuva Saskia Durian Ressin kirjasta Textilen Sammlung Bernheimer. Paramente 15.-19. Jahrhundert.
121. Messukasukka. Simo. Kuva MVKA.
122. Messukasukan risti. Säkylä. Kuva MVKA.
123. Messukasukan selkäpuoli. Czestochowa, Paulinerklostret. Kuva Anne-Marie Franzénin kirjasta Textilskatter från Polen.
124. Messukasukka. Sääksmäki. Kuva MVKA.
125. Messukasukka. Taivassalo. Kuva MVKA.
126. Messukasukka. Hölö. Yksityiskohta, pyhimyksiä. Kuva Agnes Brantingin ja Andreas Lindblomin kirjasta Medeltida vävnader och broderier i Sverige.
127. Messukasukka. Tammisaari. Kuva MVKA.
128. Messukasukan selkäpuoli. Vadstenan luostarikirkko. Yksityiskohta, apokalyptinen Madonna. Kuva Agnes Brantingin ja Andreas Lindblomin kirjasta Medeltida vävnader och broderier i Sverige.

129. Koruommel. Kalkar, St. Nikolai. Kuva Walter Paatzin kirjasta *Verflechtungen in der Kunst der Spätgotik zwischen 1360 und 1530: Einwirkungen aus den westlichen Nachbarländern auf Westdeutschland längs der Rheinlinie und deutsch-rheinische Einwirkungen auf diese Länder*.
130. Messukaskka. Tammisaari. Kuva MVKA.
131. Messukasukan selkäpuoli. St. Martini, Braunschweig. Kuva Agnes Brantingin ja Andreas Lindblomin kirjasta *Medeltida vävnader och broderier i Sverige*.
132. Messukasukan selkäpuoli. Schnutgenmuseum, Köln. Kuva Franz Witten kirjasta *Die liturgischen Gewänder und kirchlichen Stickereien des Schnutgenmuseums Köln*.
133. Messukasukan selkäpuoli. Turku. Kuva tekijän.
134. Messukasukan etupuoli. Turku. Kuva MVKA.
135. Kuorikaapu. Vadstenan luostarikirkko. Kuva Agnes Brantingin ja Andreas Lindblomin kirjasta *Medeltida vävnader och broderier i Sverige*.
136. Kuorikaapu. Vadstenan luostarikirkko. Yksityiskohta, Ristiinnaulitseminen. Kuva Agnes Brantingin ja Andreas Lindblomin kirjasta *Medeltida vävnader och broderier i Sverige*.
137. Messukasukka. Tyrvää. Kuva MVKA.
138. Messukasukan selkäpuoli. Frankfurter Domschatz. Kuva Karen Stolleisin kirjasta *Der Frankfurter Domschatz. Band I. Die Paramente*.
139. Messukasukan selkäpuoli. Borgsjö. Kuva ATA.
140. Messukasukka. Ulvila. Kuva MVKA.
141. Messukasukka. Uusikaupunki. Kuva MVKA.
142. Messukasukan selkäpuoli. Flaa. Kuva NFM.
143. Messukasukan selkäpuoli. Storelvdal. Kunstindustriimuseet, Oslo. Kuva tekijän.
144. Messukasukka. Uusikaupunki. Kuva MVKA.
145. Koruommel. Marienkirche, Danzig. Kuva W. Mannowskyn kirjasta *Der Danziger Paramentschatz. Kirchliche Gewänder und Stickereien aus der Marienkirche*.
146. Messukasukka. Uusikaupunki. Kuva MVKA.
147. Koruommel, Marienkirche. Lyypekki. Kuva Agnes Brantingin ja Andreas Lindblomin kirjasta *Medeltida vävnader och broderier i Sverige*.

148. Messukasukka. Uusikaupunki. Yksityiskohta, apostoli Paavali.
Kuva MVKA.

149. Messukasukka. Västerås. Yksityiskohta, apostoli Paavali. Kuva Agnes
Brantingin ja Andreas Lindblomin kirjasta Medeltida vävnader och broderier i
Sverige.

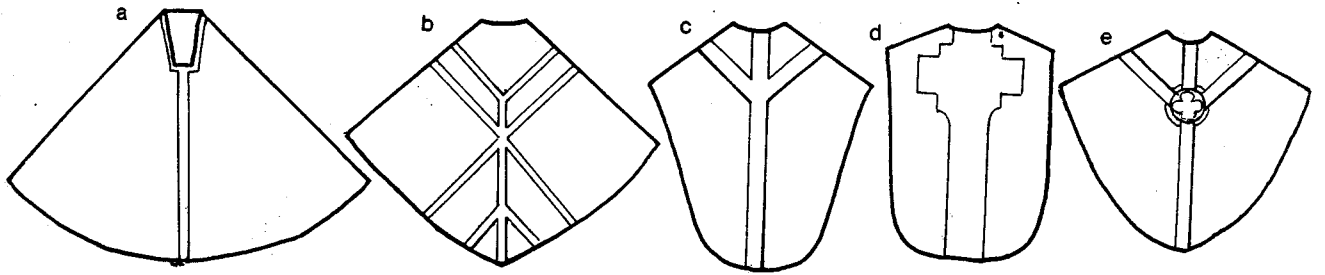
150. Messukasukka. Vesilahti. Kuva MVKA.

151. Messukasukan ristinpeittokangas. Vesilahti. Kuva. MVKA.

152. Messukasukan ristinpeittokangas ja koristenuhoja. Vesilahti, yksityiskohta.
Kuva tekijän.

153. Messukasukka. Sköllersta. Kuva ATA.

154. Messukasukka. Ylistaro. Kuva tekijän.

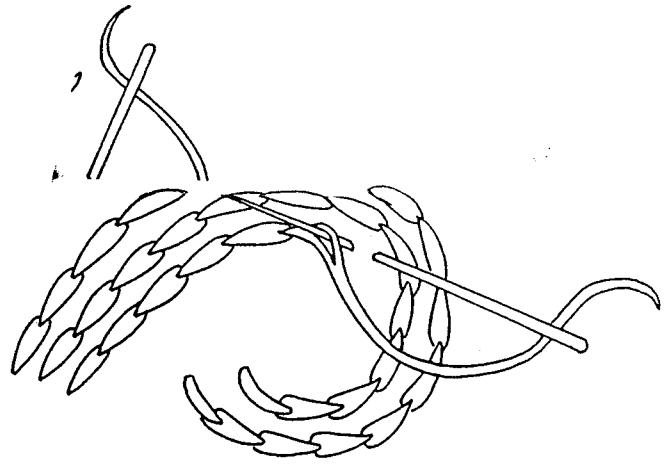
1. Messukasukoiden mallit.

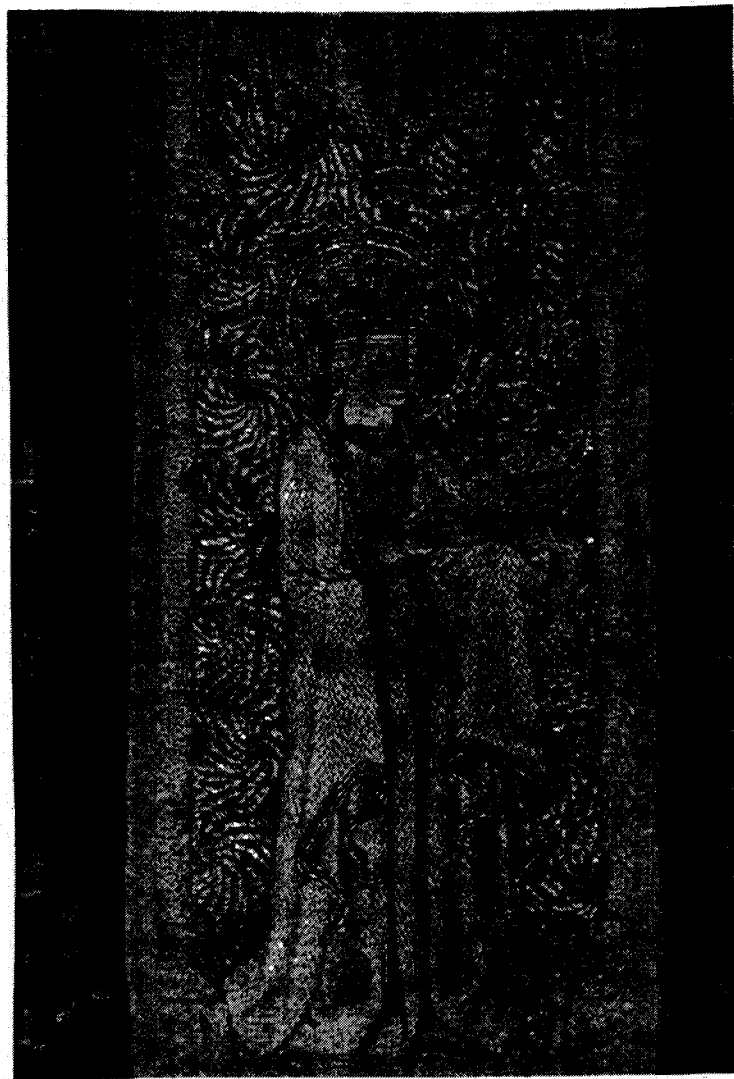
2. Kuorikaavun kilpi. Rijksmuseum. Amsterdam.

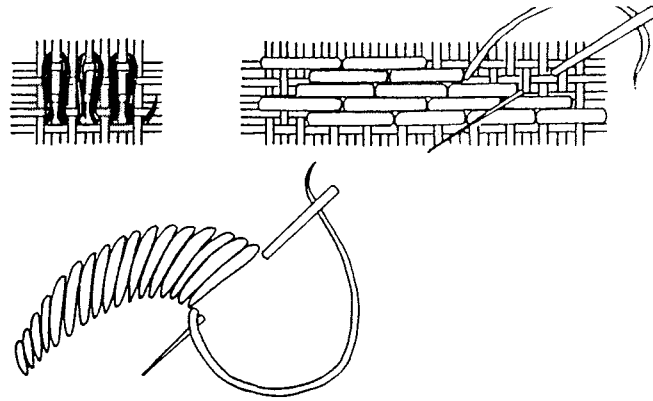
3. Varsipisto.

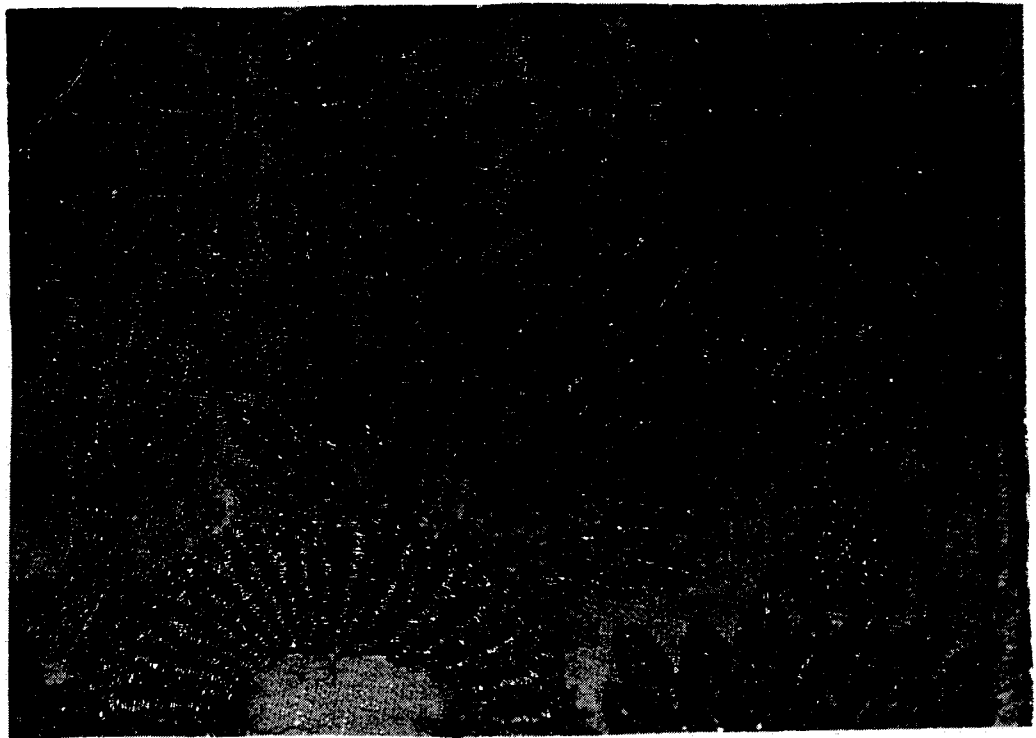
4. Halkaistu varsipisto.

5. Koruompeleen pyhimyksen puvun ääriviivojen ompeluun on käytetty varsipistoja, puvun ompeluun halkaistuja varsipistoja. Mustasaaren messukasukka, yksityiskohta.

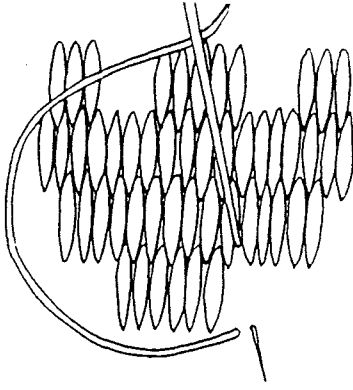

6. Laakapisto.

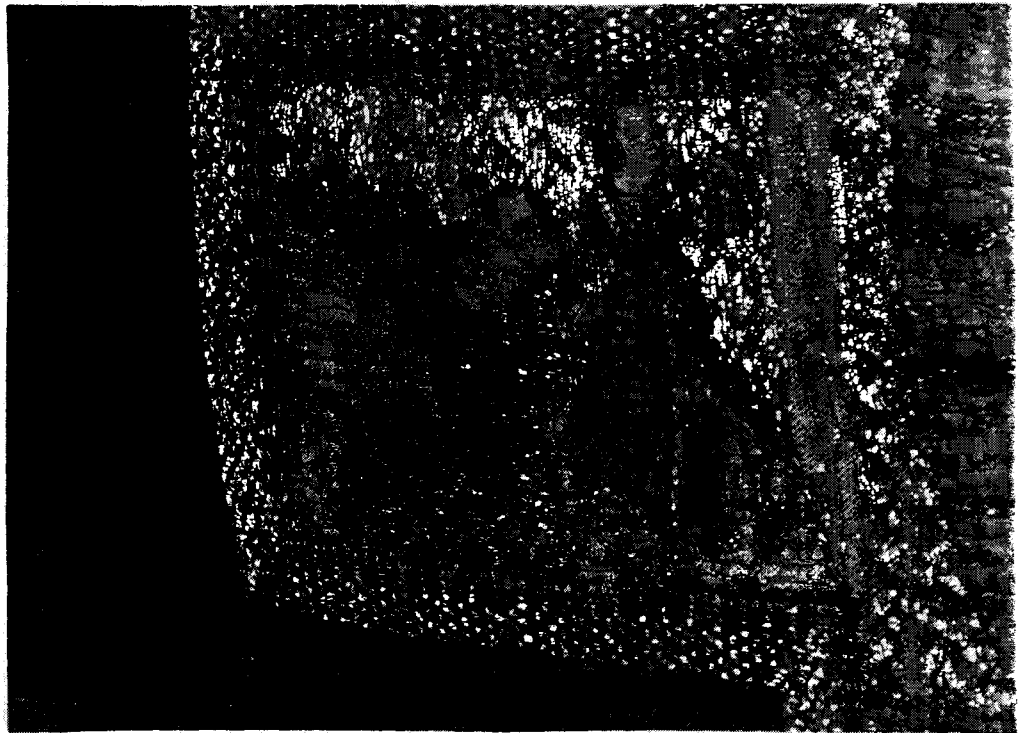

7. Koruompeleen kukkien terälehdet on ommeltu laakapistoin.
Huittisten risti, yksityiskohta.

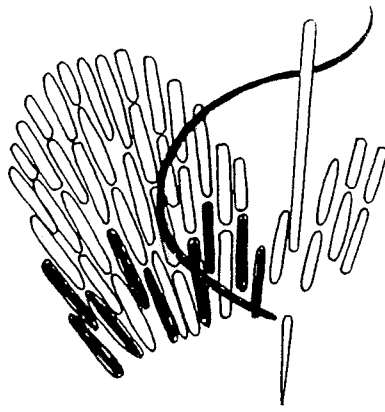

8. Atlaspisto.

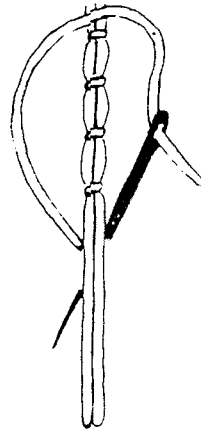
9. Koruompeleen naisen puku on ommeltu atlaspistoin. Taivassalon messukasukka, yksityiskohta.

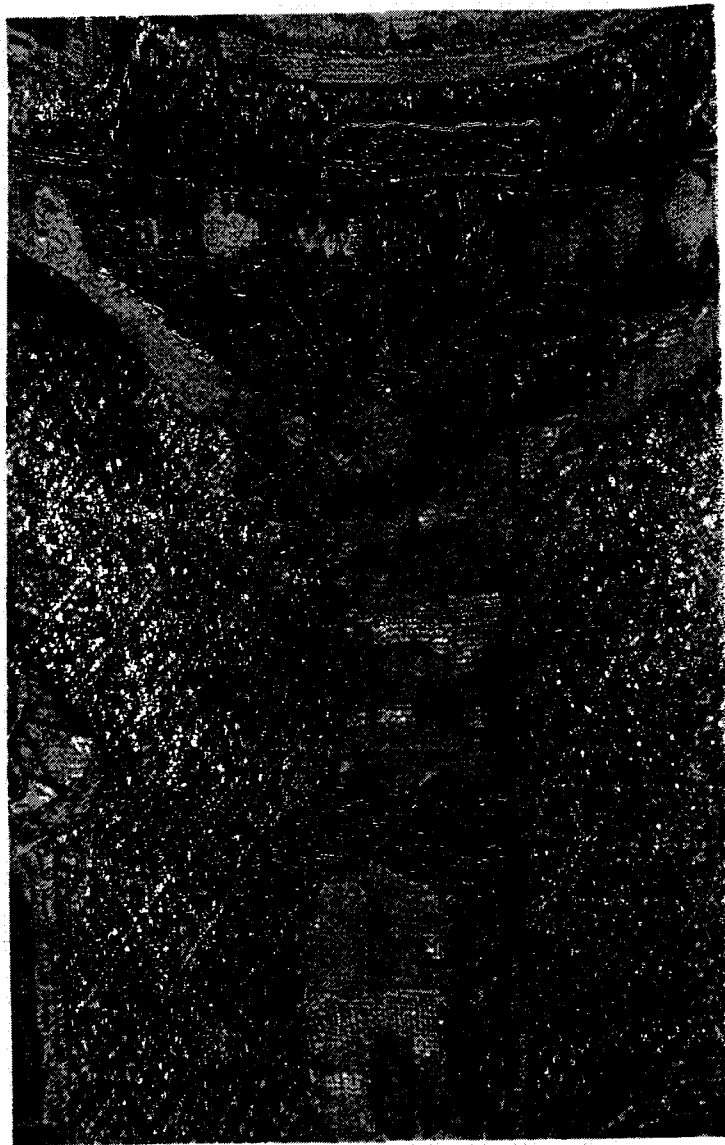
10. Häivepisto.

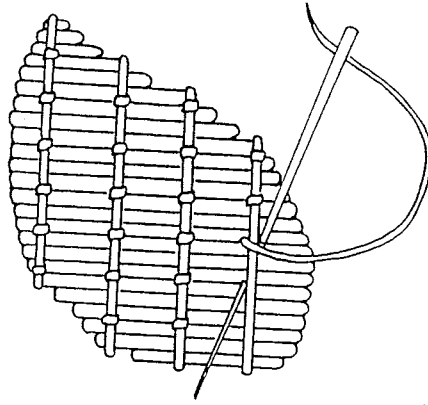
11. Koruompeleen pyhimyksen puku on ommeltu häivepistoin. Vesilahden messukasukka, yksityiskohta.

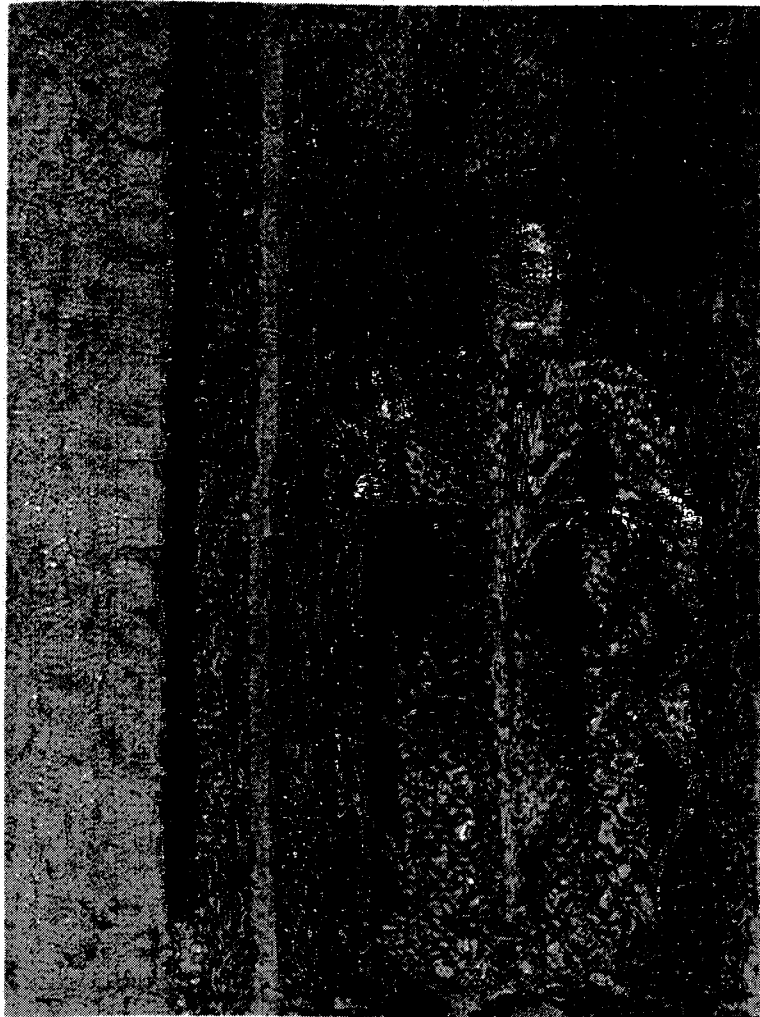
12. Sidepisto.

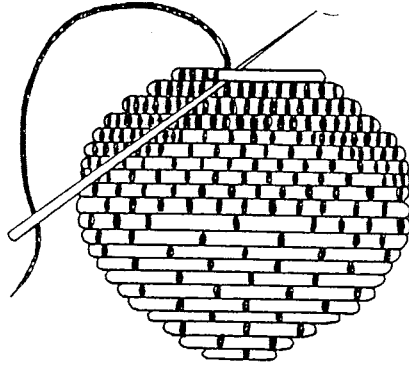
13. Koruompeleen tausta on ommeltu sidepistoin. Mustasaaren messukasukka, yksityiskohta.

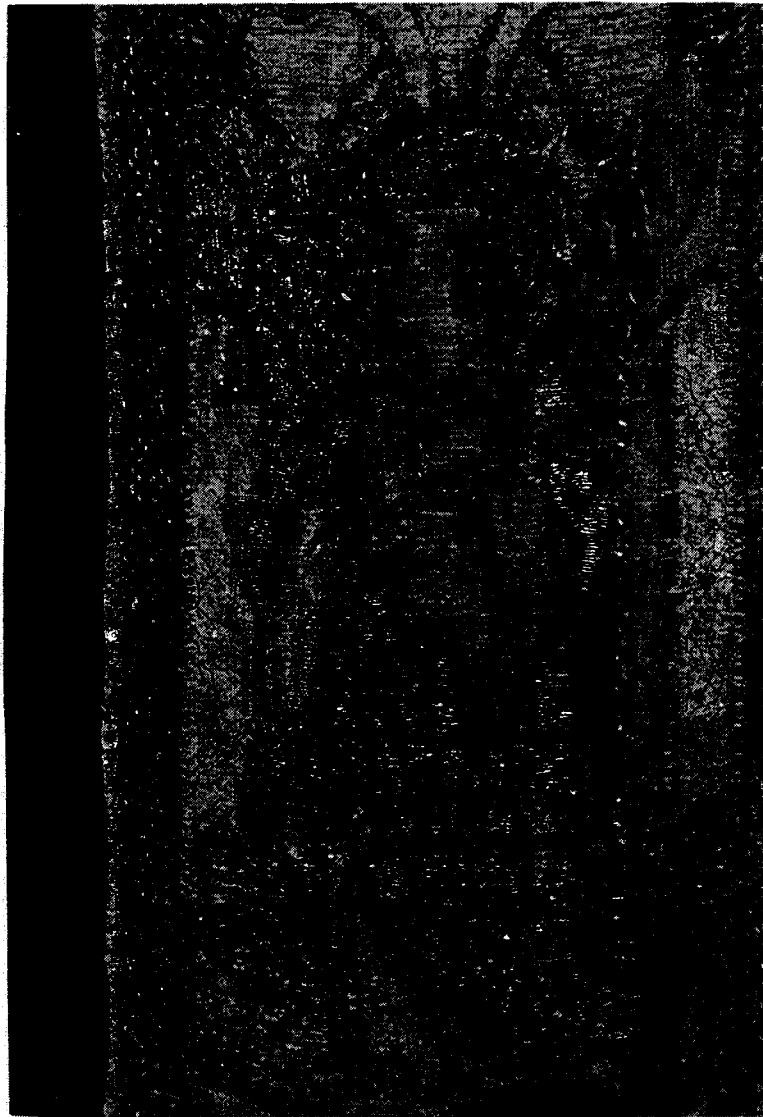
14. Kaksoissidepisto.

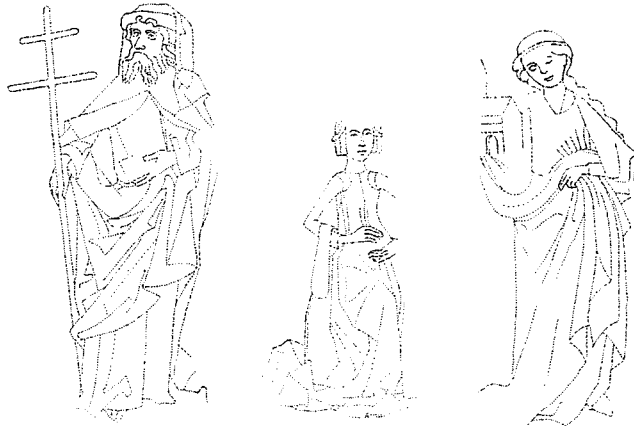
15. Koruompeleen pyhimyksen viitan vuori on ommeltu kaksoissidepistoin. Lapinjärven messukasukka, yksityiskohta.

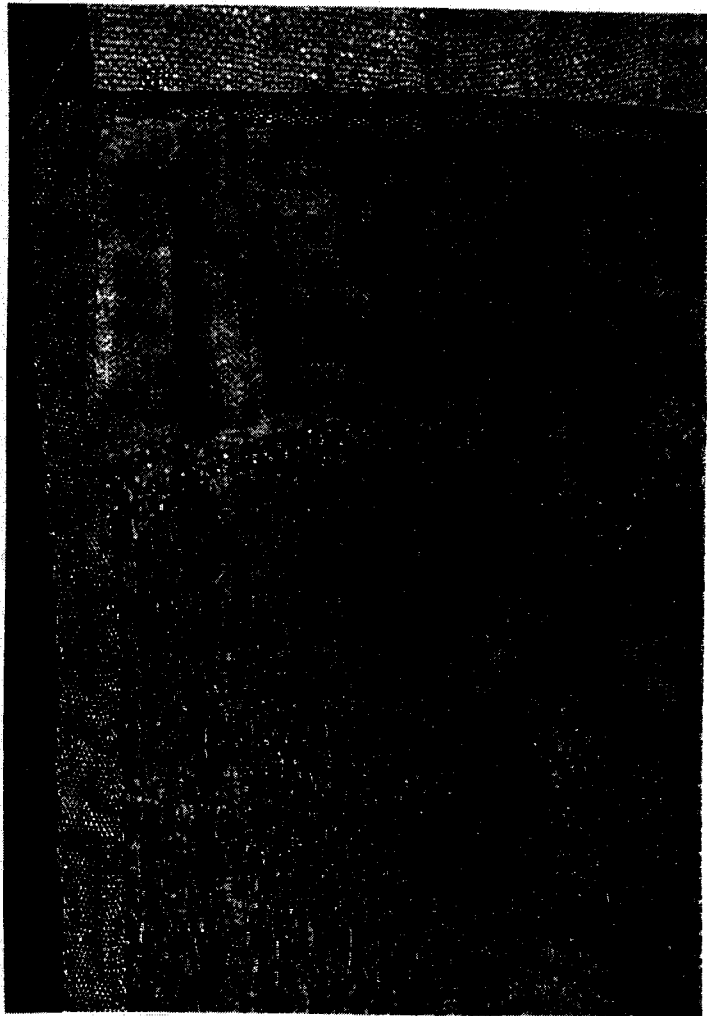
16. Lasuuripisto.

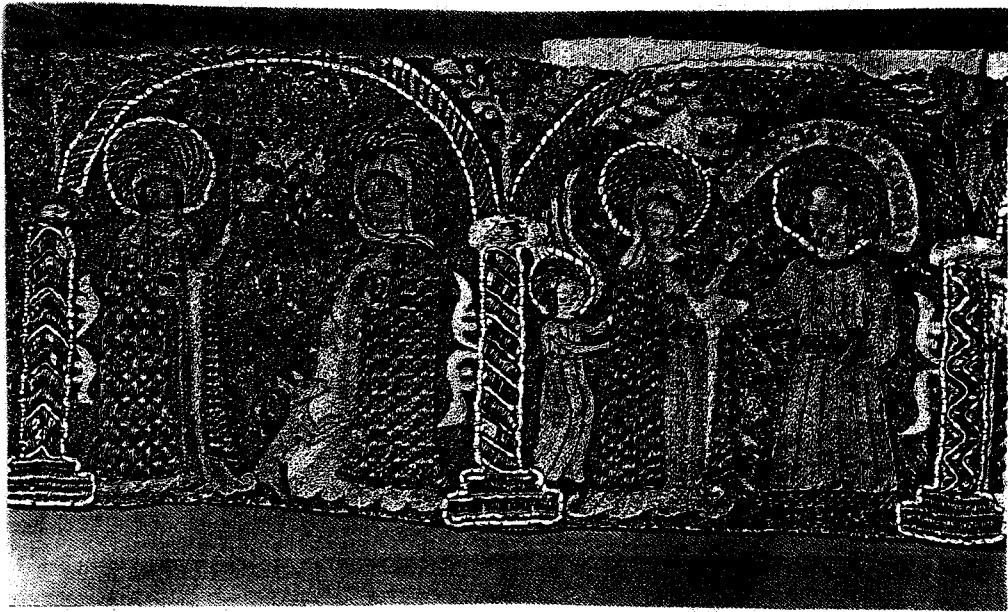
17. Koruompeleen pyhimyksen viitta on ommeltu lasuuripistoin.
Hollolan messukasukka, yksityiskohta.

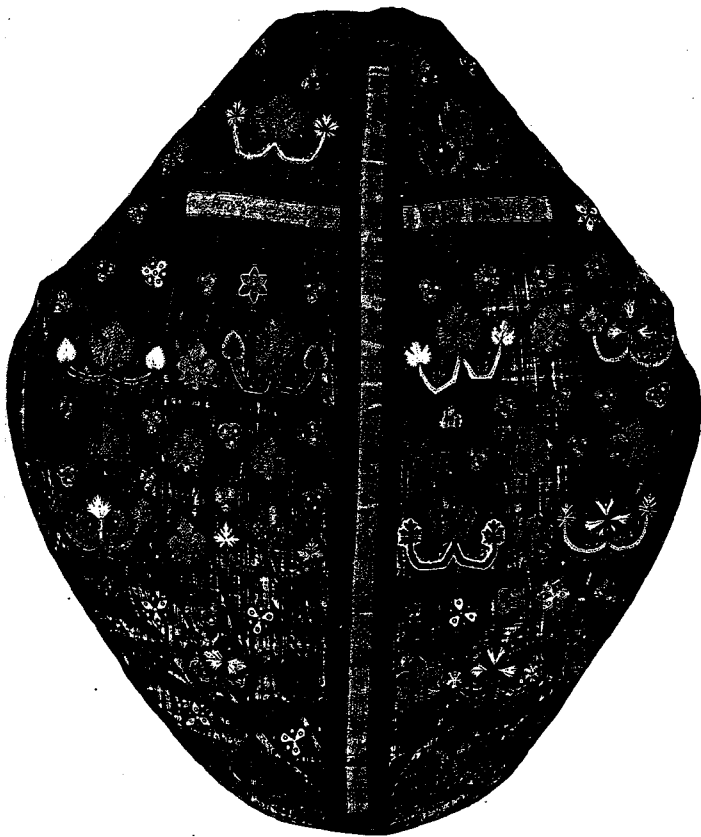
18. Kuva-aiheiden mallipiirrokset.

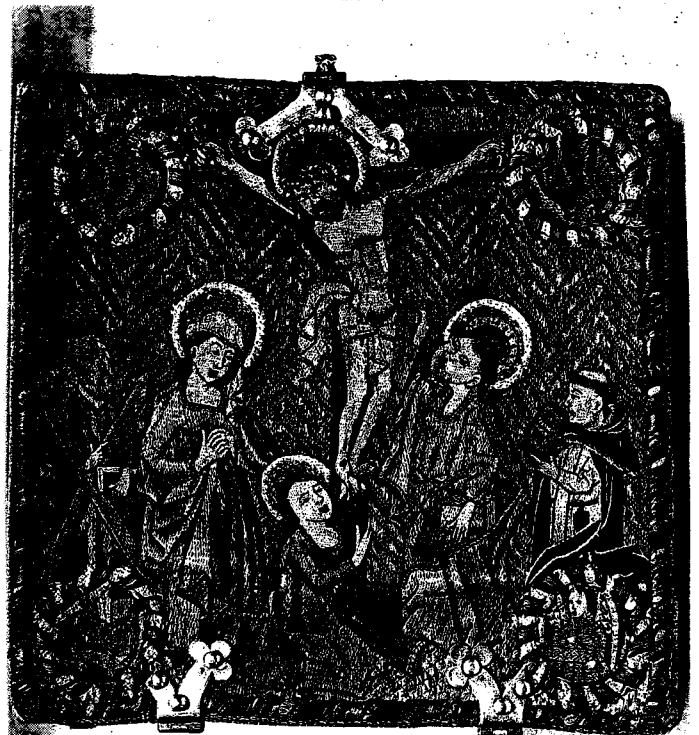
19. Kuluneen koruompeleen alta paljastuva mallipiirroksen yksityiskohta. Vesilahden messukasukka, yksityiskohta.

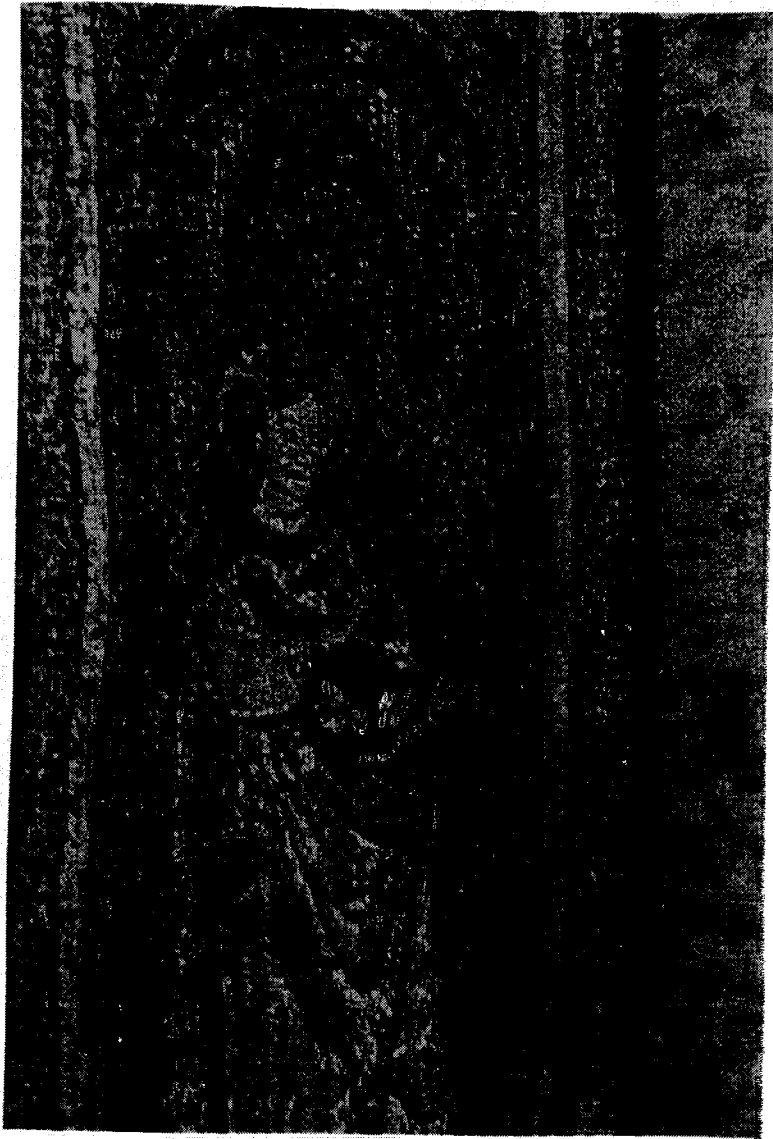
20. Huittisten reunavaatteen yksityiskohtaan on kuvattu Pyhä Birgitta, Pyhä Katariina, Joakim ja Anna.

21. Naantalin messukasukan selkäpuoli.

22. Turun tuomiokirkon bursa.

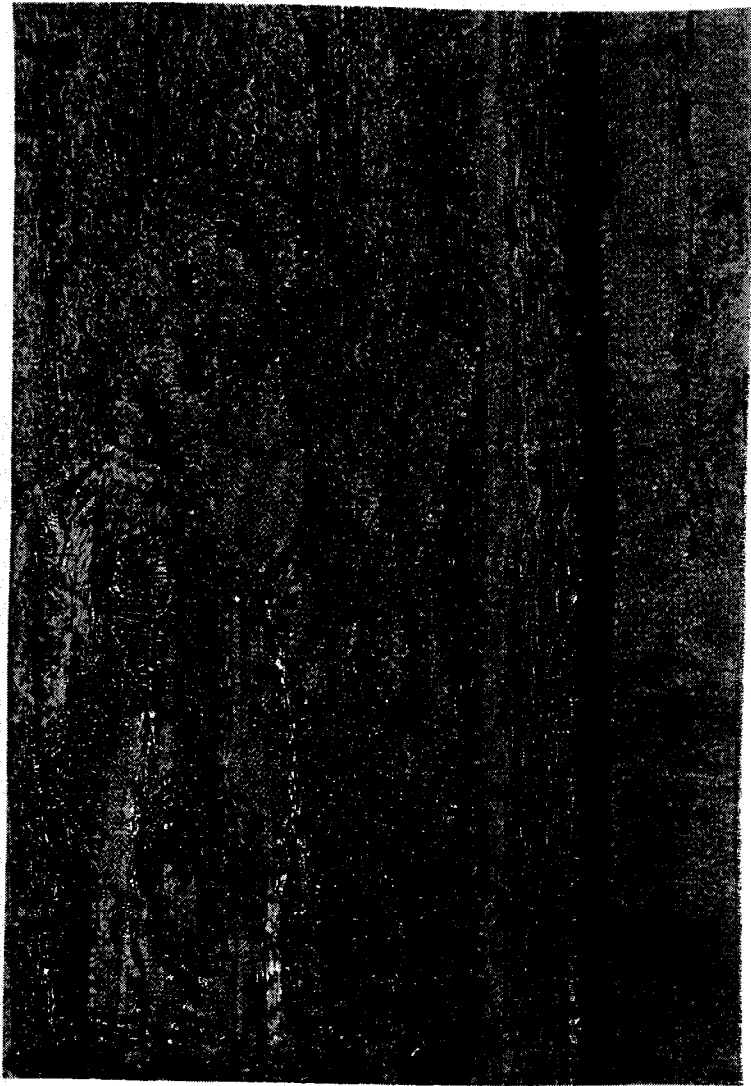

23. Apostoli Johannes. Lapinjärven messukasukka, yksityiskohta.

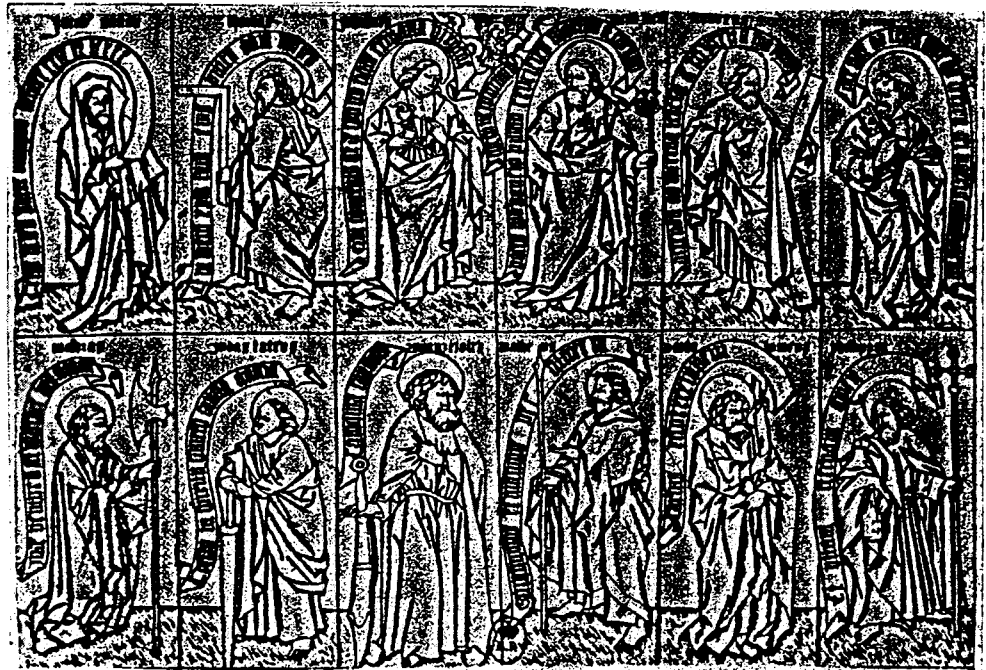

24. Mestari FVB:n piirros. Apostoli Johannes.

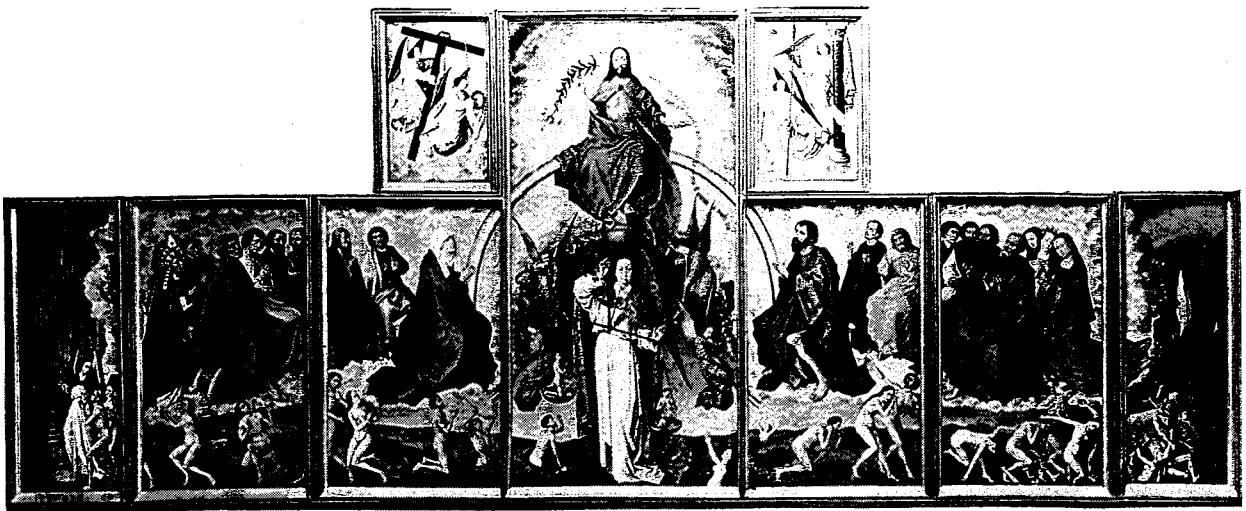
25. Apostoli Andreas. Lapinjärven messukasukka, yksityiskohta.

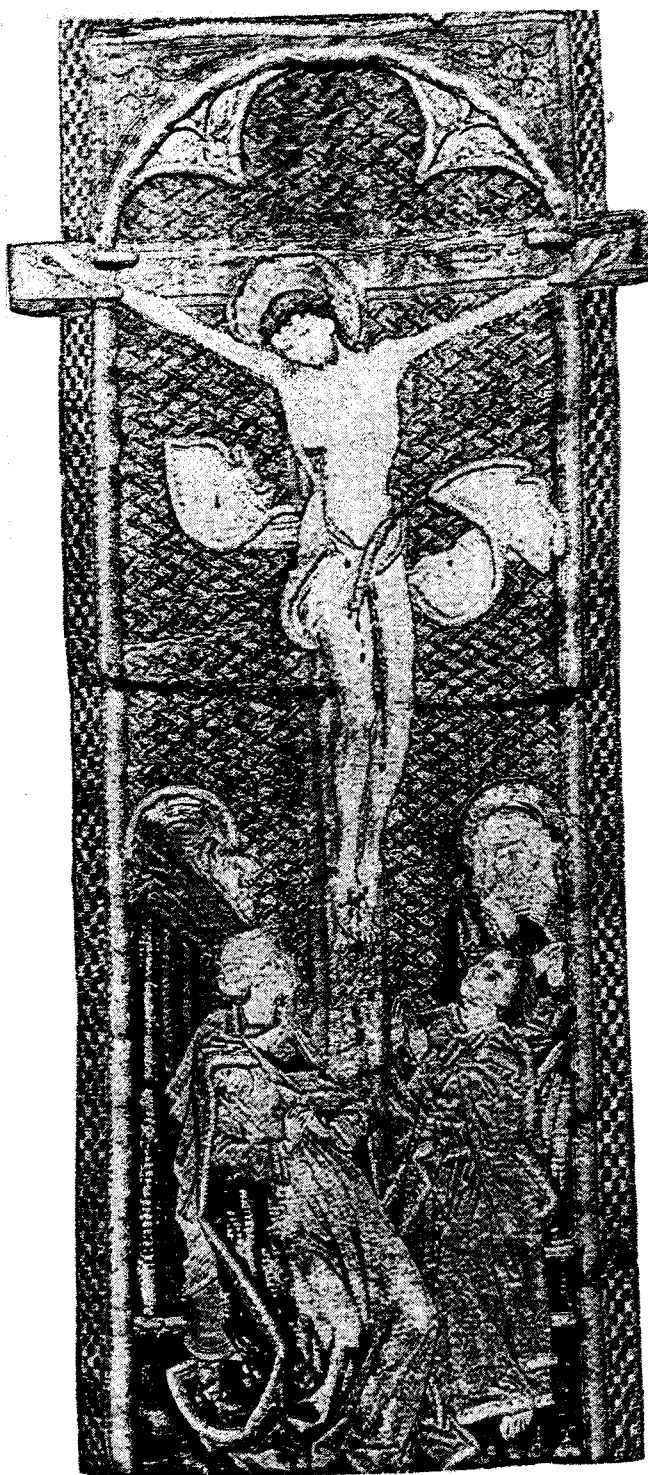
26. Mestari Banderolesin piirtämä apostolisarja. Apostoli Filippus on alimman rivin viimeinen apostoli.

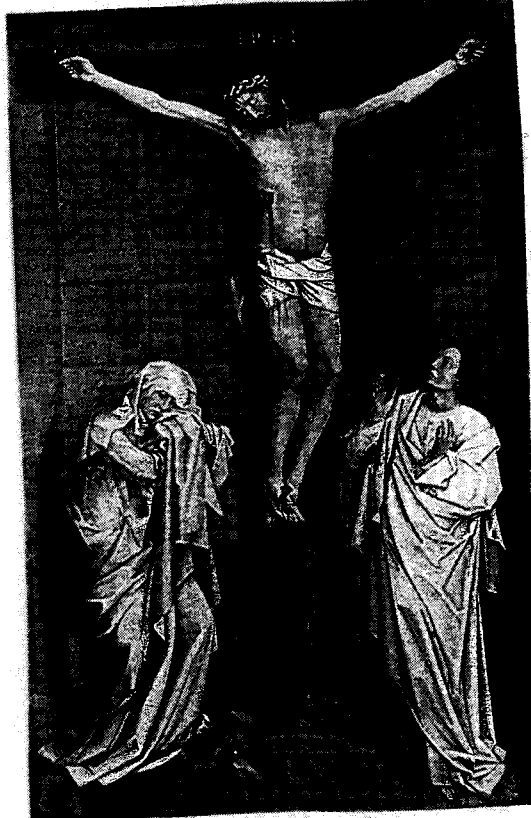
27. Messukasukka. Sztropko. Viimeinen tuomio.

28. Rogier van der Weyden. Viimeinen tuomio.

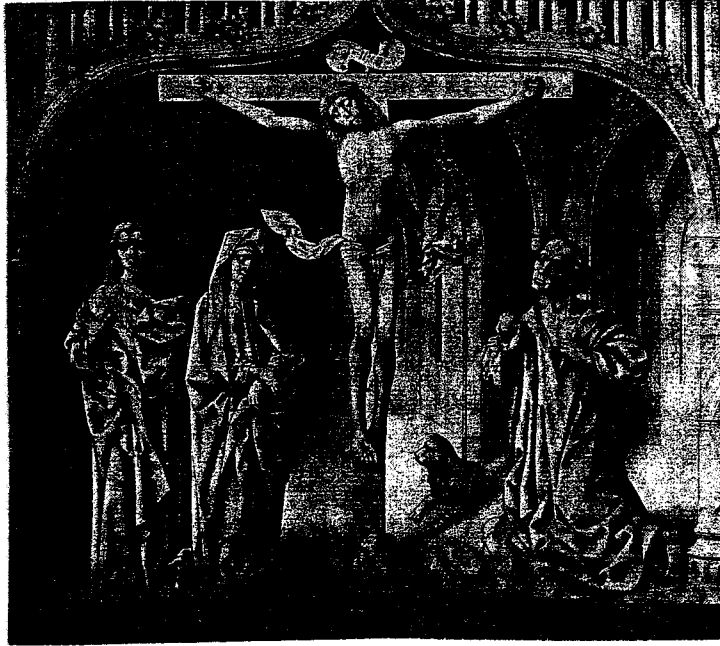
29. Messukasukka. Sztropko.
Ristiinnaulitseminen.

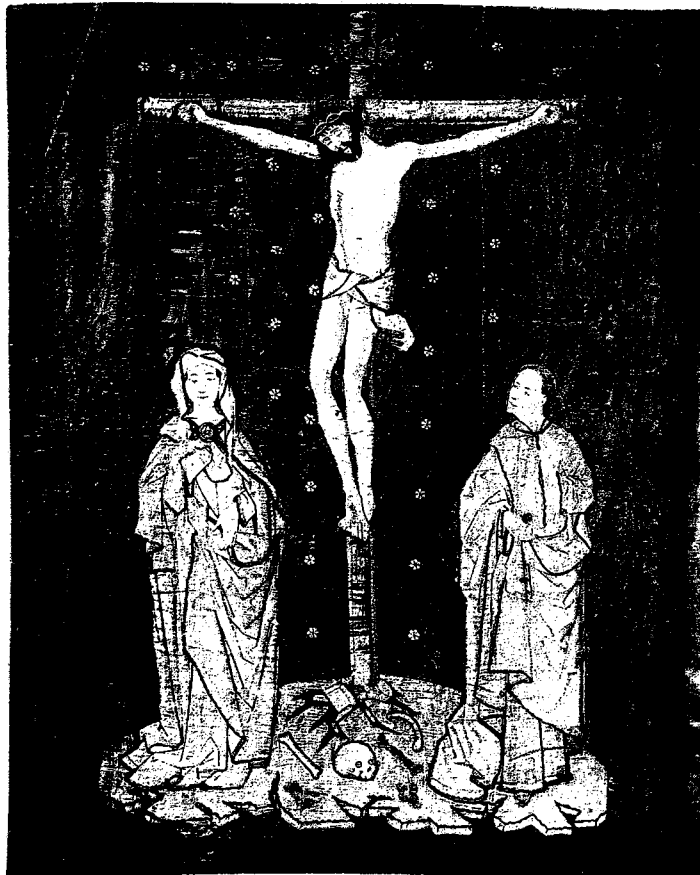
30. Rogier van der Weyden.
Ristiinnaulitseminen.

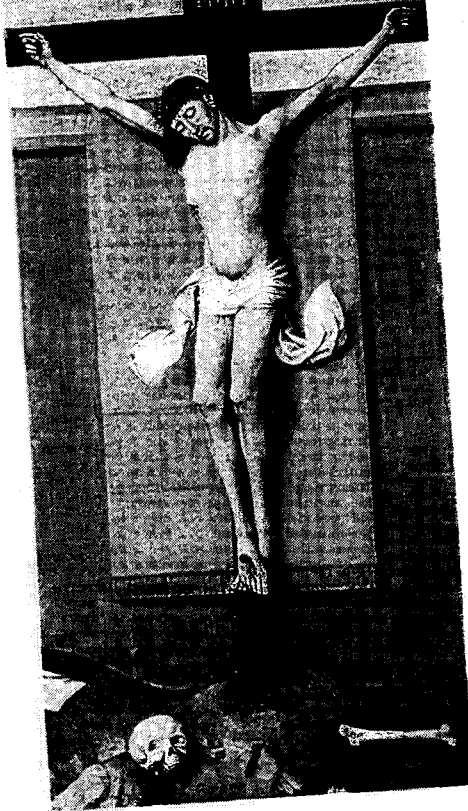
31. Rogier van der Weyden.
Ristiinnaulittu Golgatalla,
yksityiskohta.

32. Herman Rode. Lyypekin Mariankirkon diptyyksi.

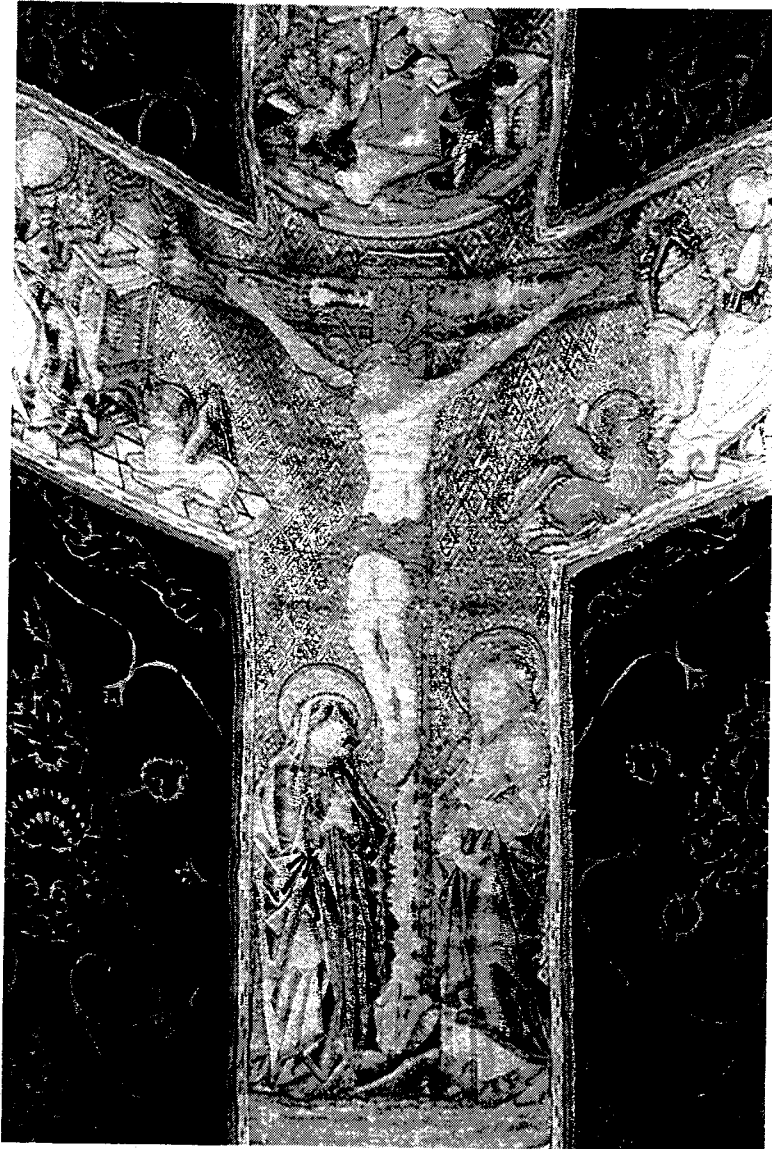
33. Liina. Vadstenan luostarikirkko.

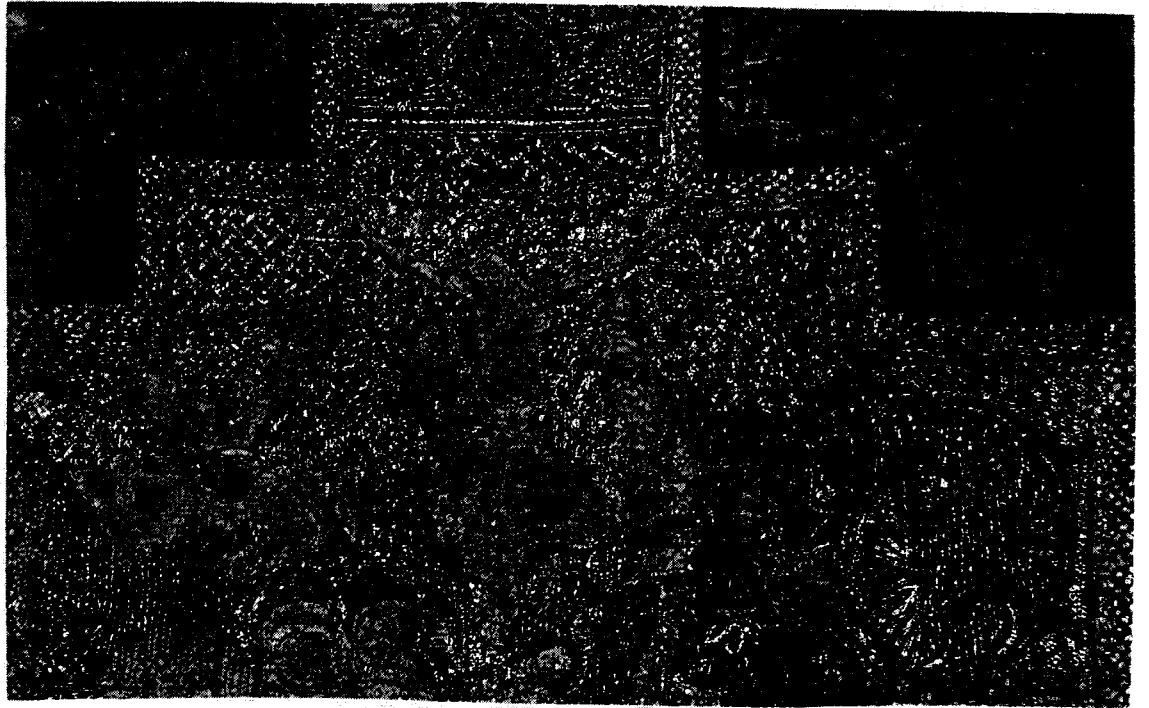
34. Rogier van der Weyden. Ristiinnaulittu Golgatalla.

36. Master FVB:n piirros. Ristiinnaulitseminen.

35. Messukasukka. Mustasaari, Ristiinnaulitseminen, yksityiskohta.

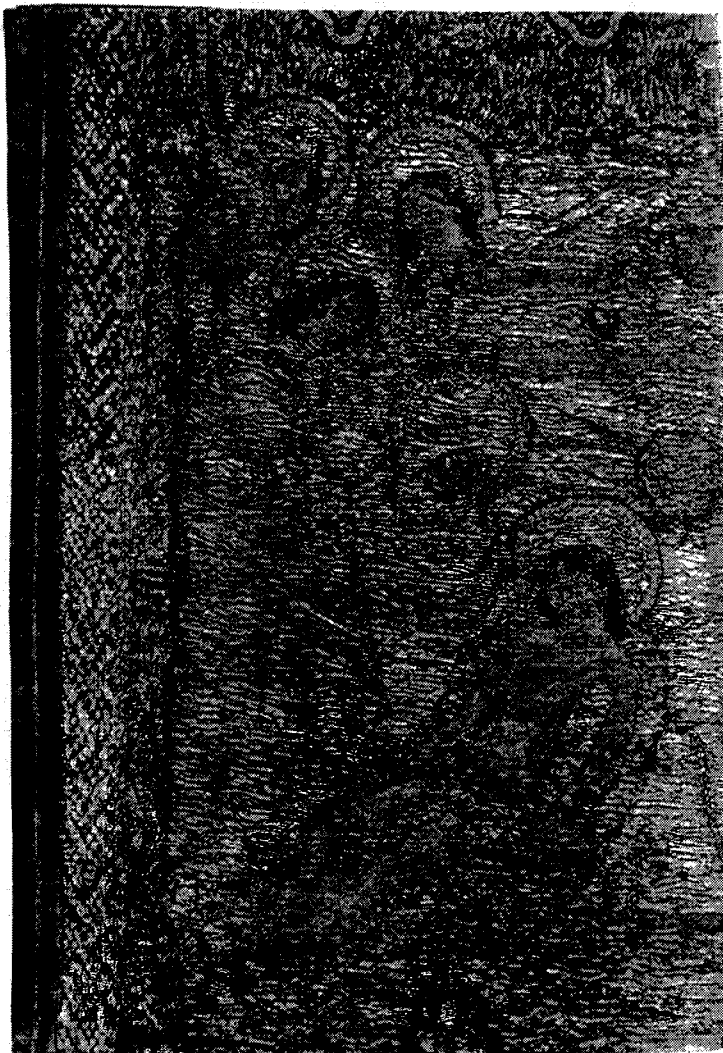

37. Messukasukka. Tammisaari. Kristuksen haavat, yksityiskohta.

38. Dirc Bouts. Granadan Capilla Realin triptyykki. Ristiinnaulitseminen, yksityiskohta.

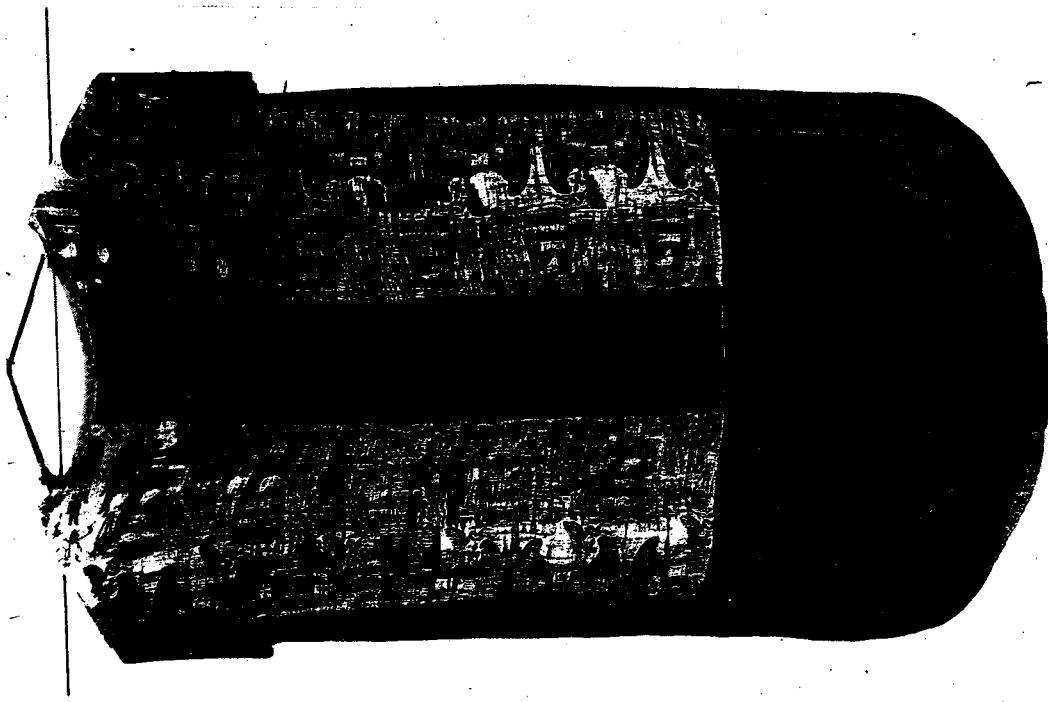
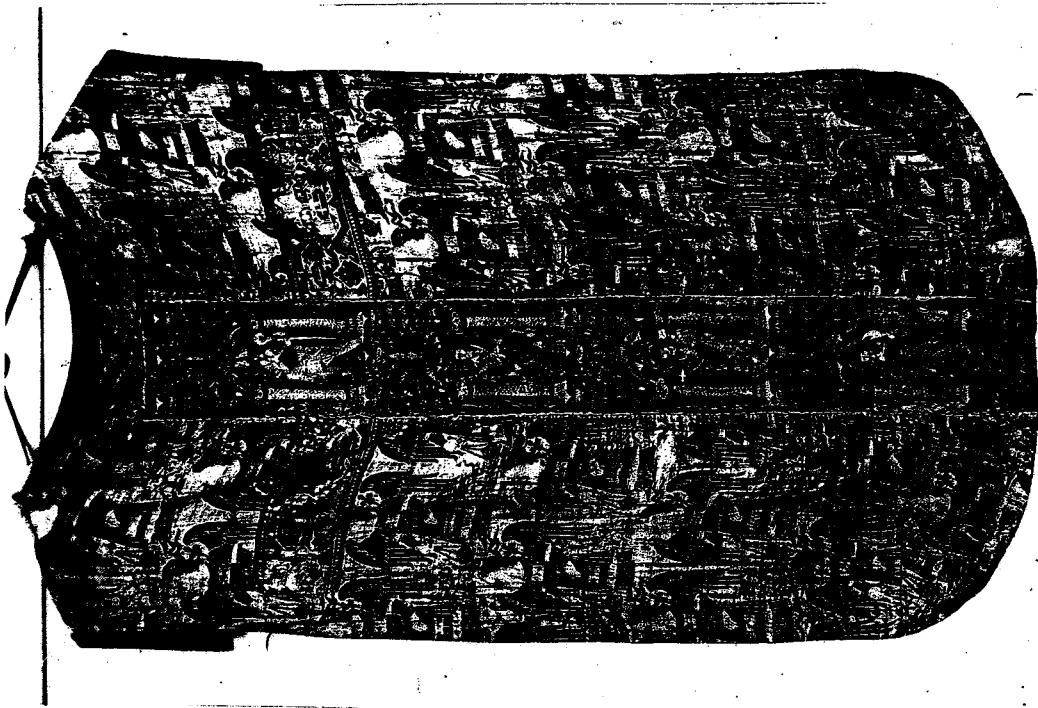

39. Messukasukka. Turku. Jeesusta surraan, yksityiskohta.

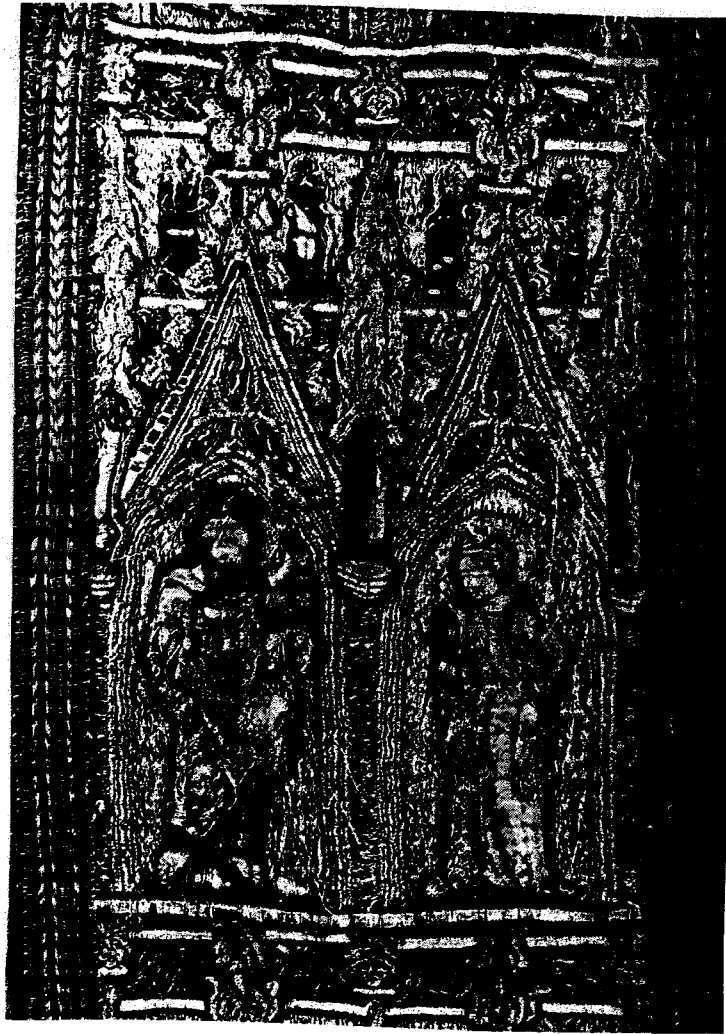

40. Hugo van der Goes. Jeesusta surraan.

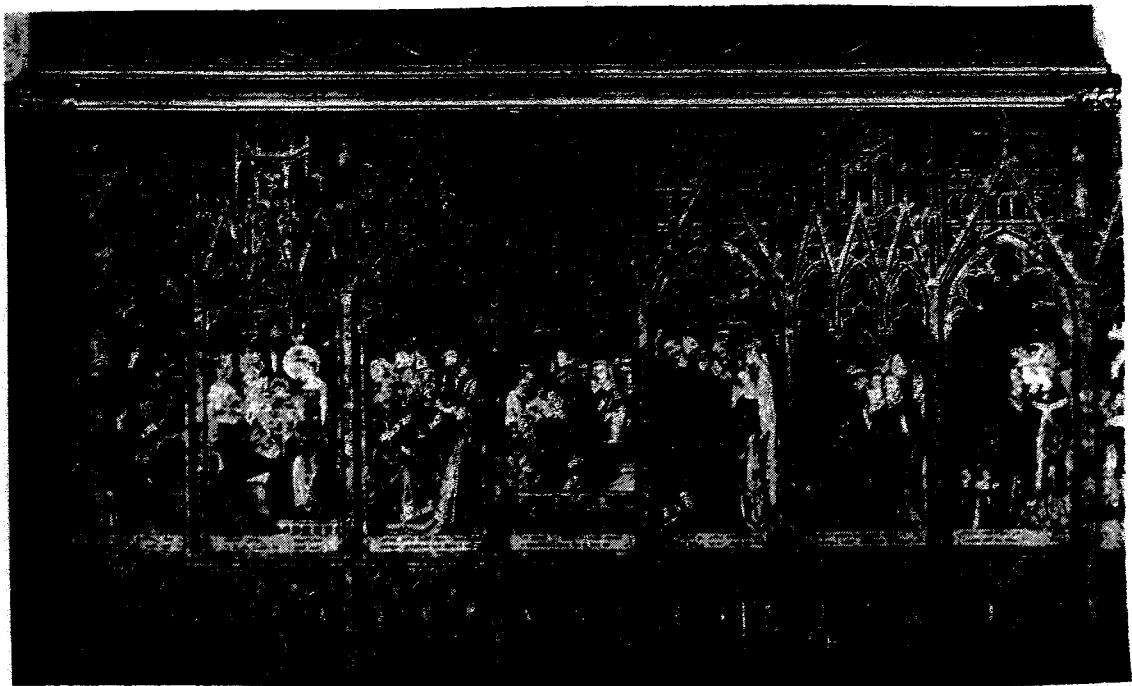

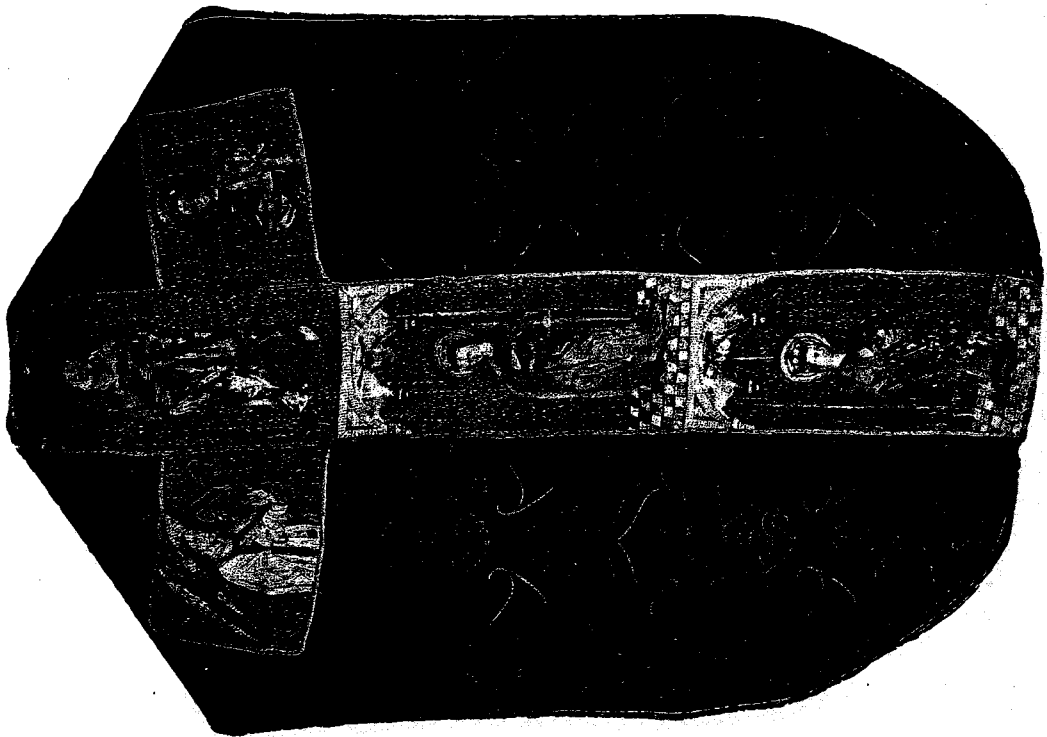
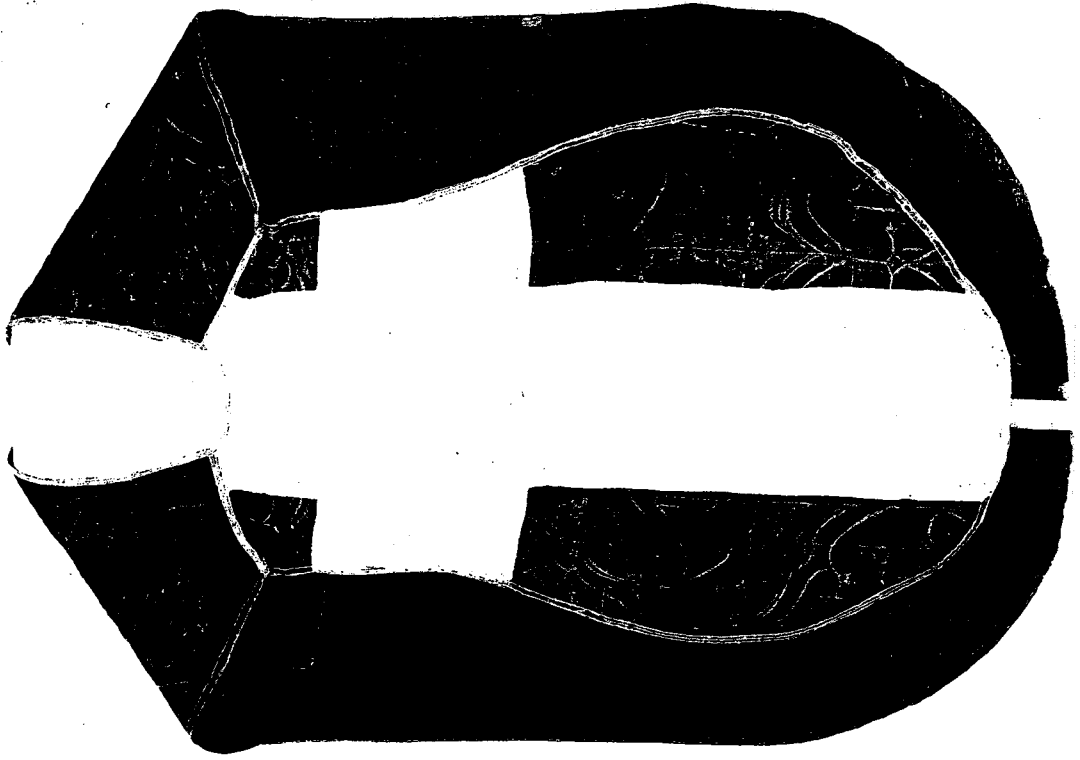
41. Messukasukka. Asikkala.

42. Messukasukka. Kurowice. Johannes Kastaja ja Pyhä Katariina, yksityiskohta.

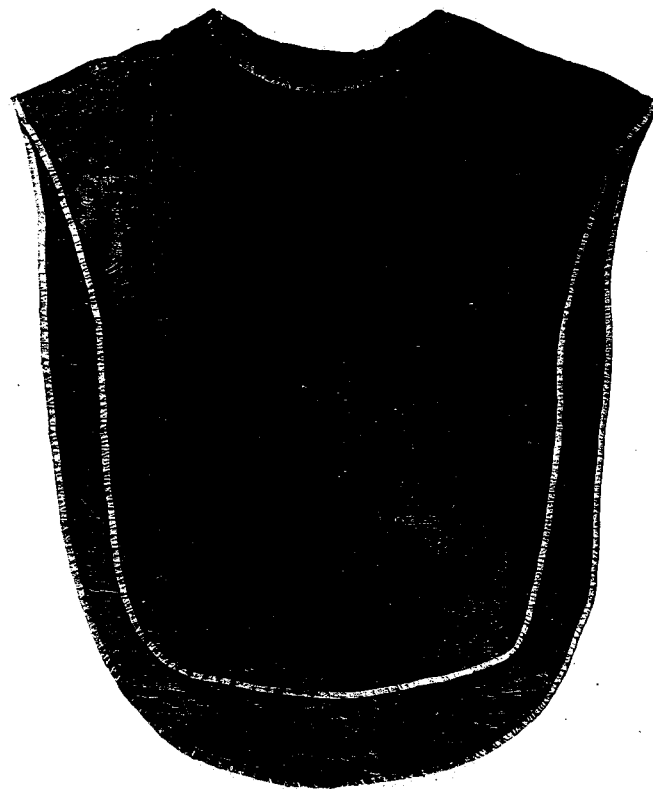
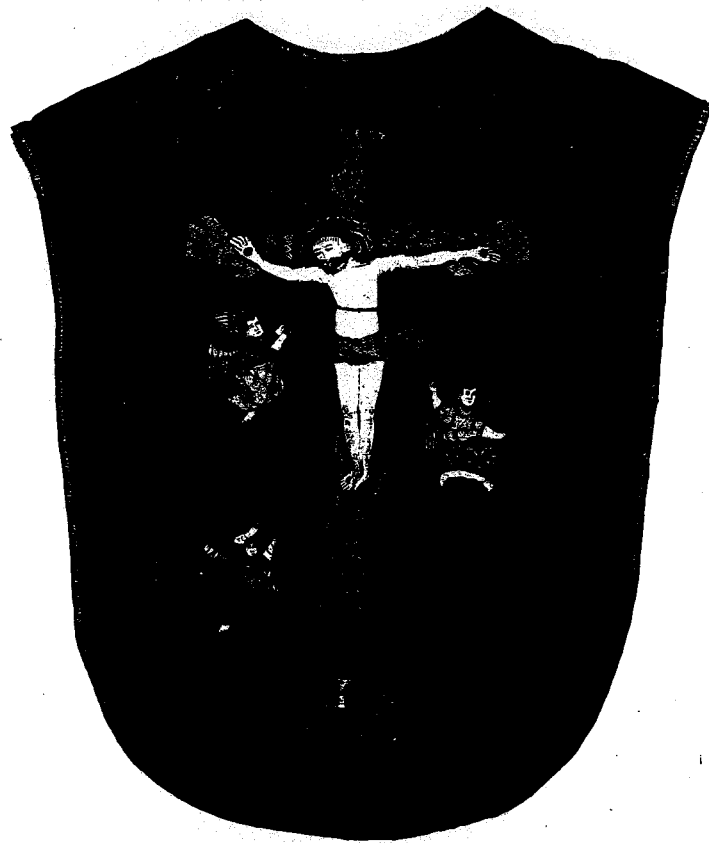
43. Kölnin Tuomiokirkon kuoriaita.

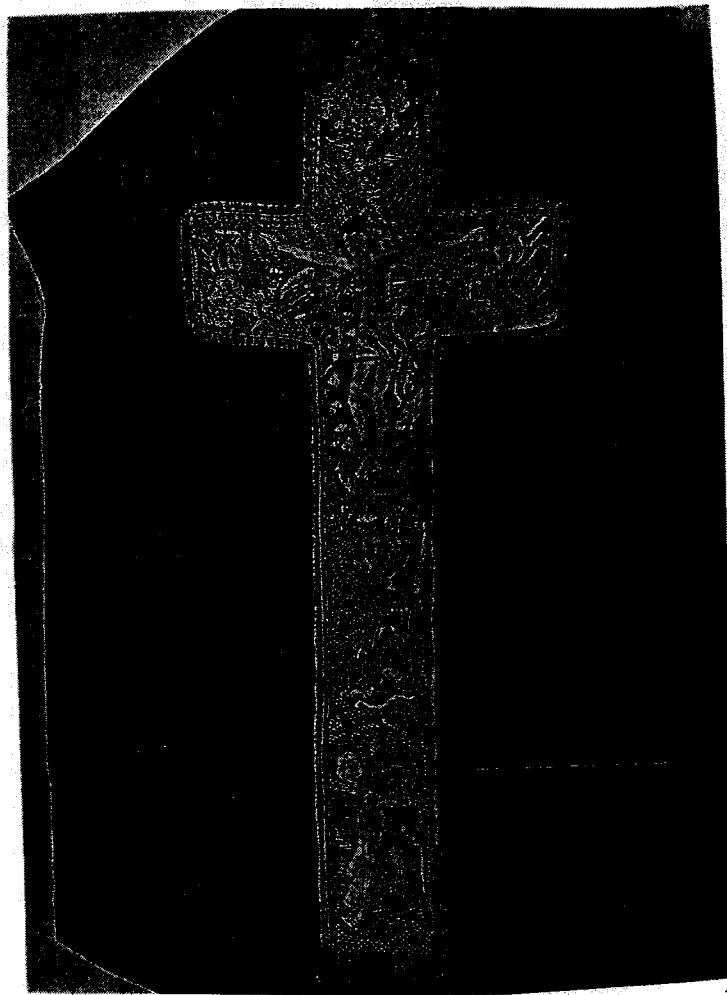
44. Messukasukka. Askola.

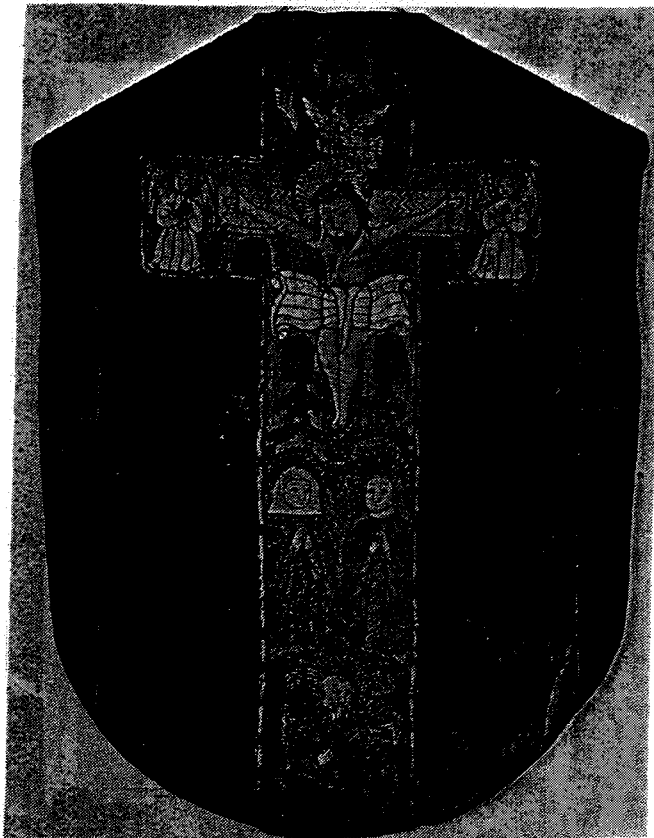
45. Messukasukan selkäpuoli. St. Petri, Malmö.

46. Messukasukka. Aura.

47. Messukasukan selkäpuoli. Normlösa.

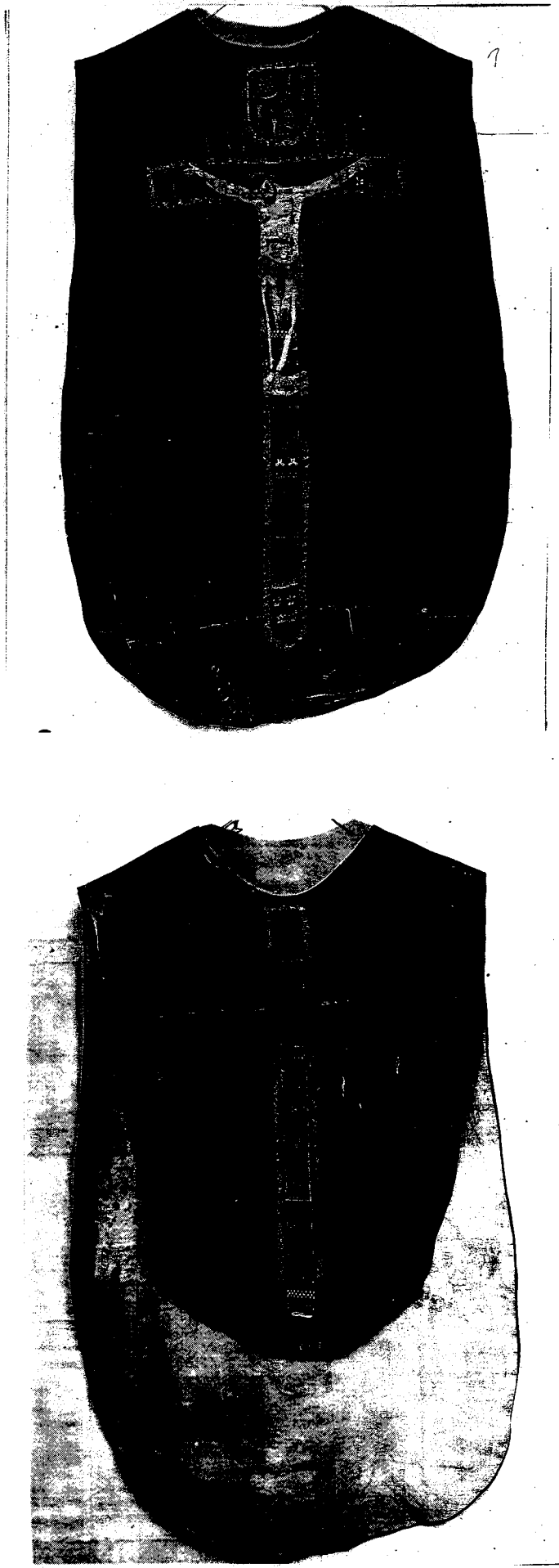
48. Messukasukan selkäpuoli. Valbo.

49. Messukasukka. Aura, yksityiskohta.

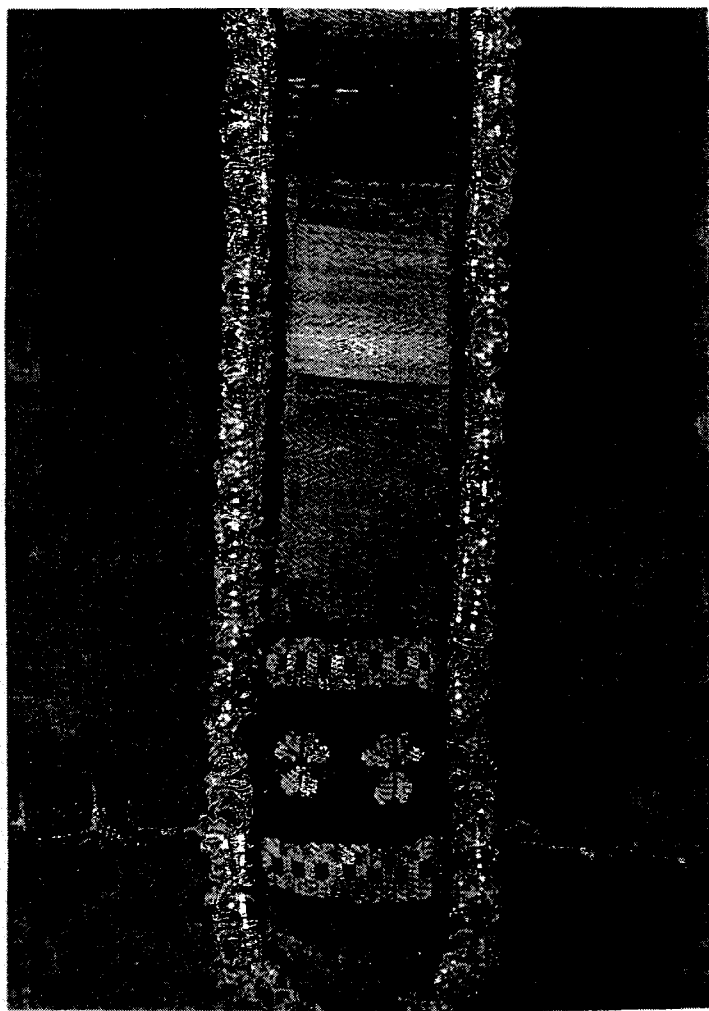

50. Messukasukka. Normlösa, yksityiskohta.

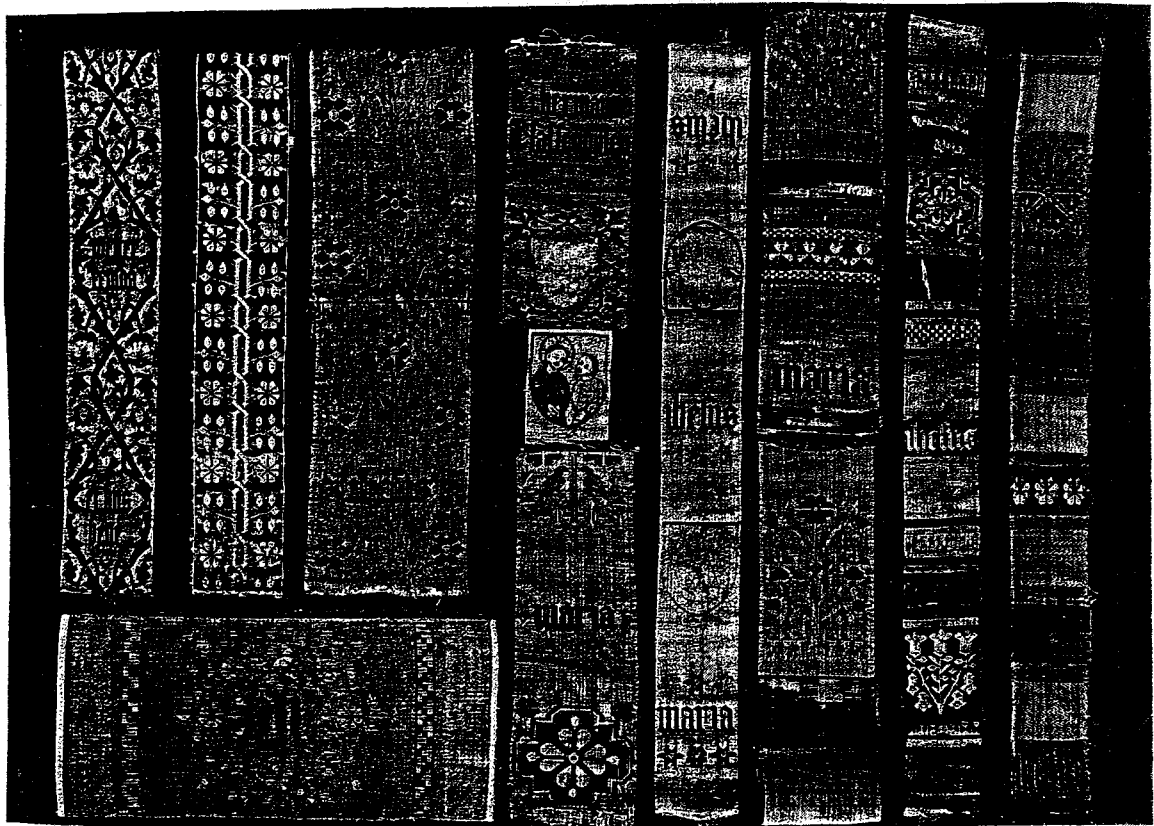
51. Messukasukka. Halikko.

52. Messukasukka. Halikko, yksityiskohta.

1   2   3   4,5   7   8   10   11

9   6

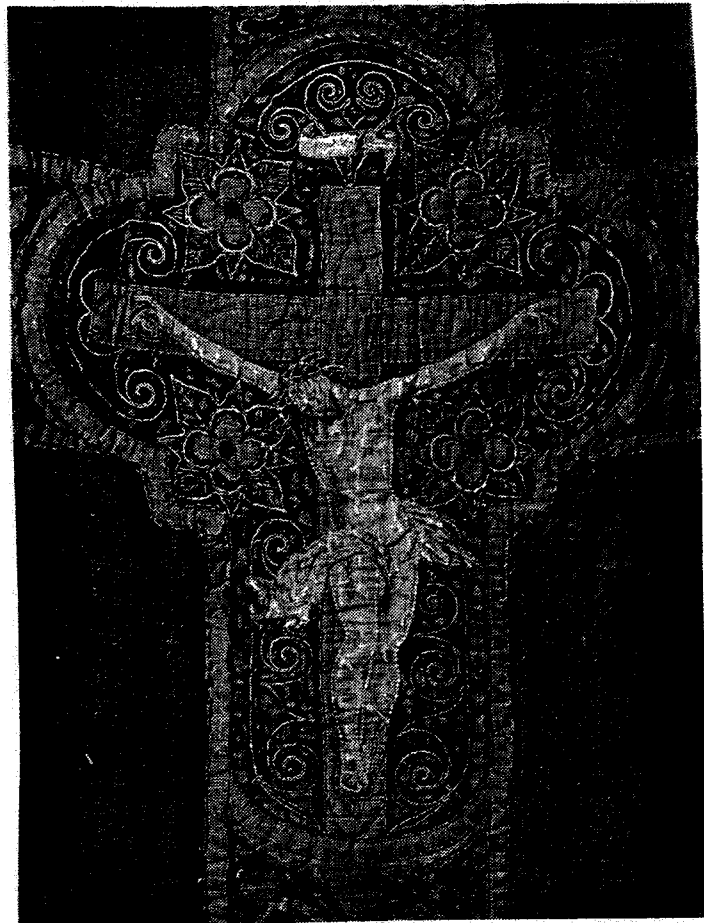
53. Kõlninnauhoja.

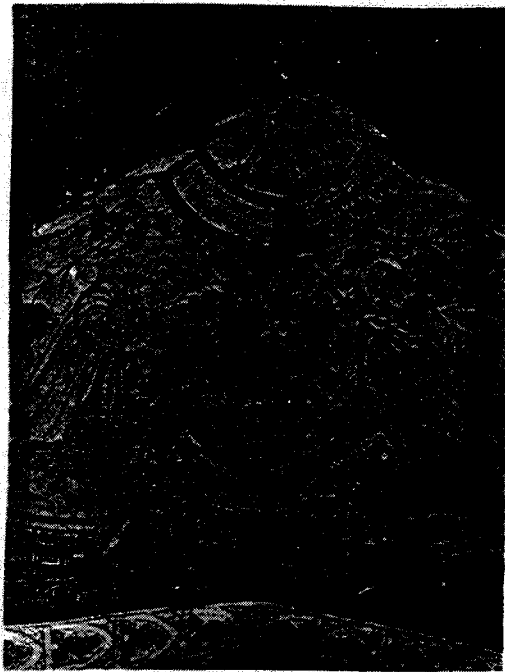
54. Messukasukan selkäpuoli. Flistads.

55. Egidius Sadeler II:n kuparipiirros.

56. Messukasukan selkäpuoli. Fåglum.

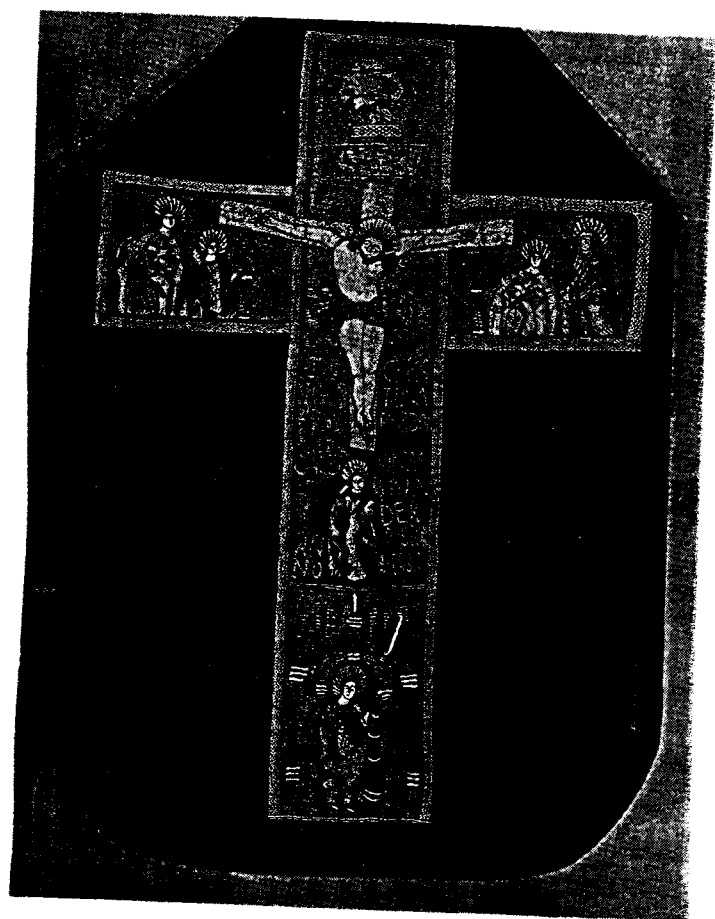
57. Seinämaalaus. Vårdsberg.

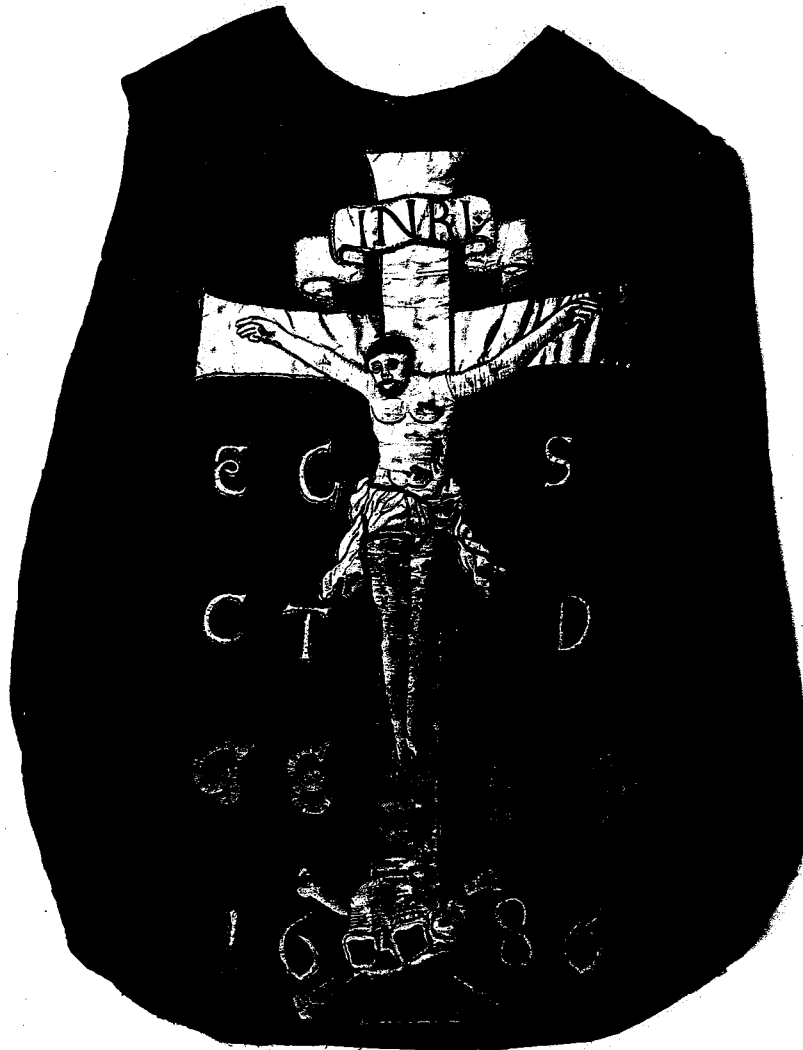
58. Messukasukan selkäpuoli. Lapinjärvi.

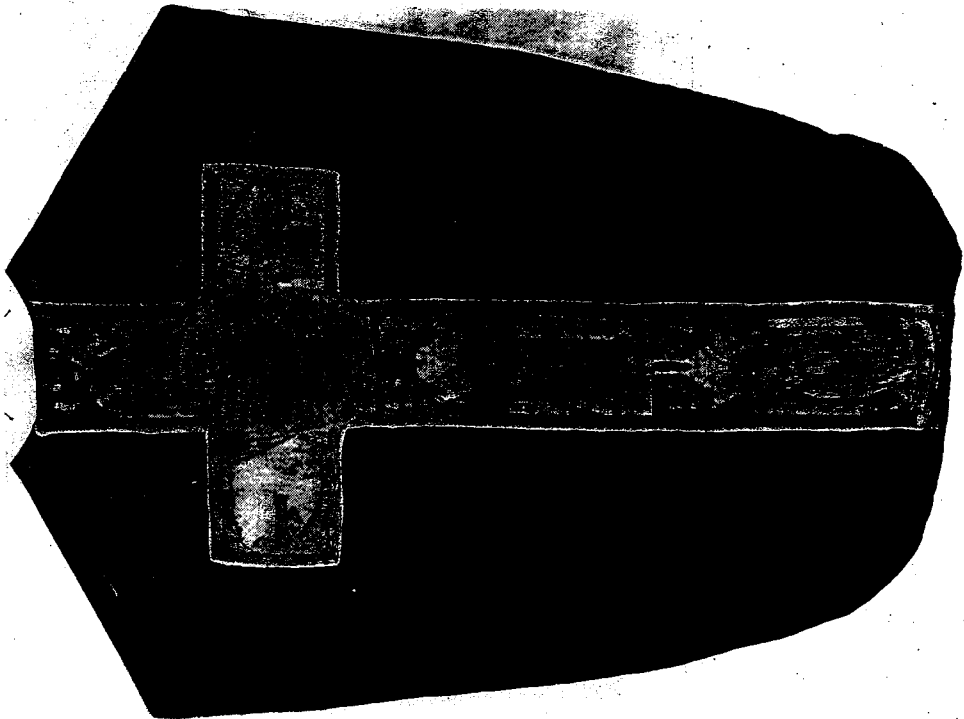
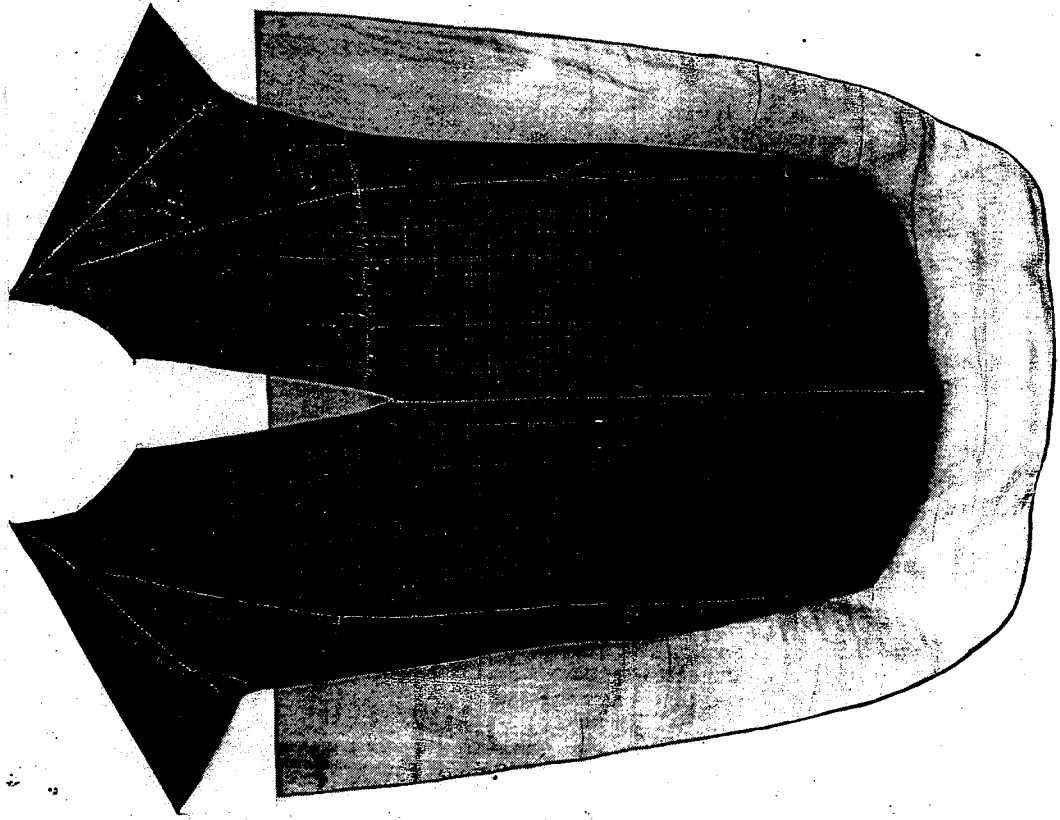
59. Messukasukan selkäpuoli.
Turku.

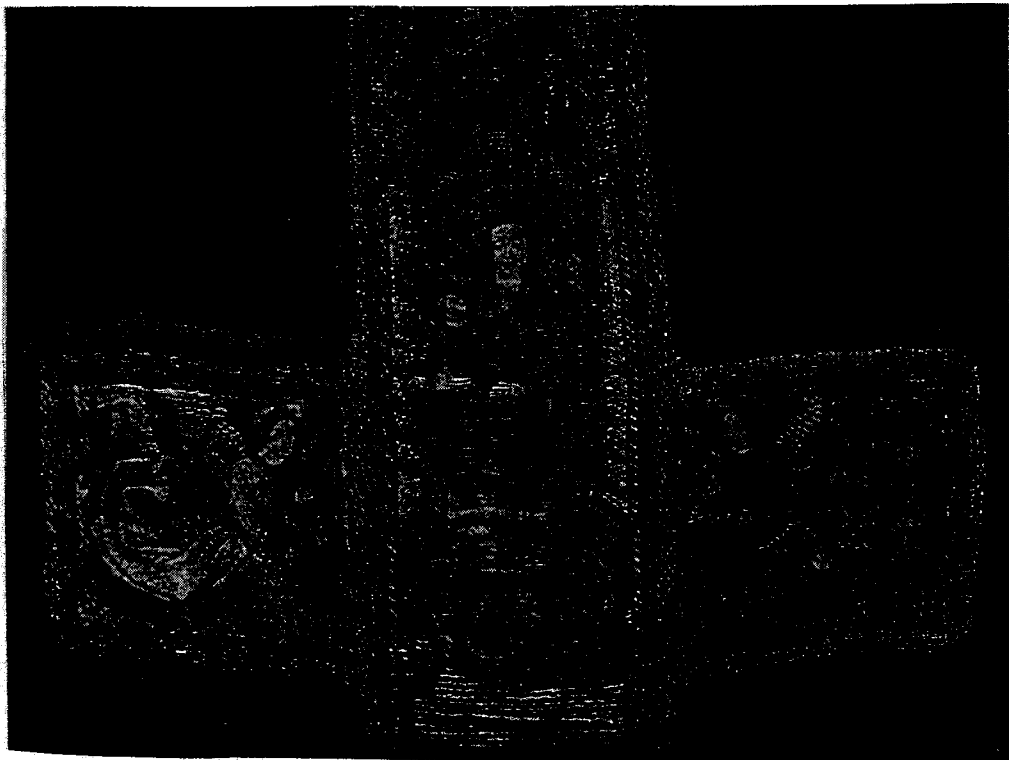
60. Messukasukan selkäpuoli.
Frödinge.

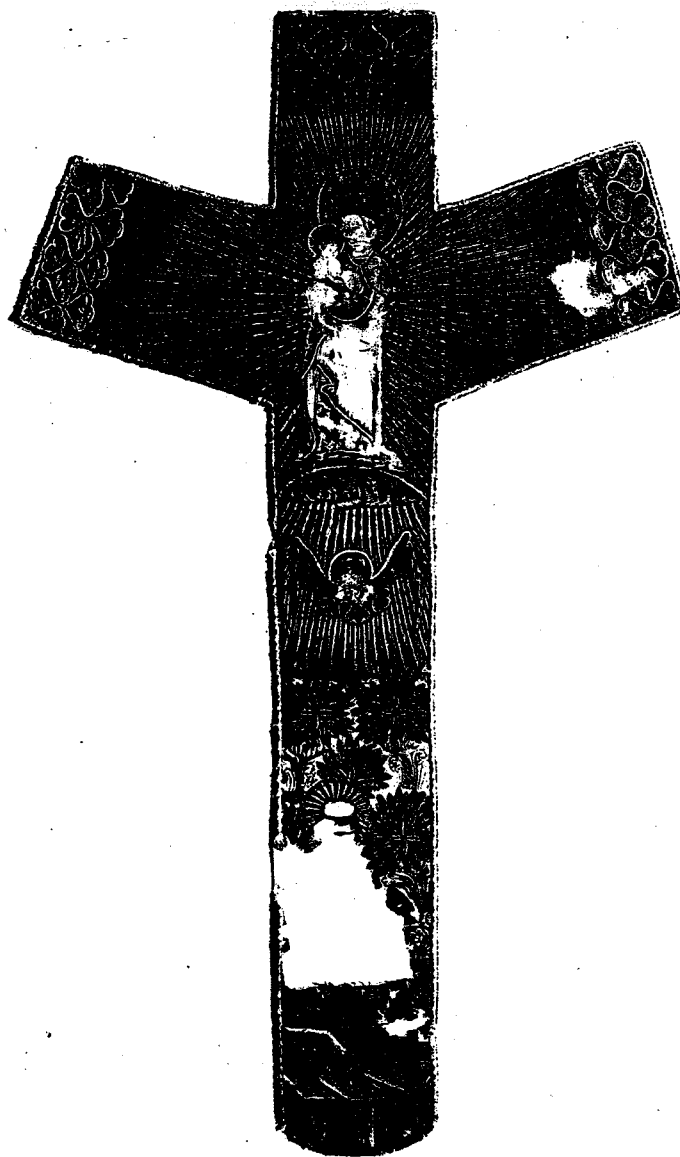
61. Messukasukan selkäpuoli. Tornio.

62. Messukasukka. Hollola.

63. Messukasukka. Hög, yksityiskohta.

64. Risti. Huittinen.

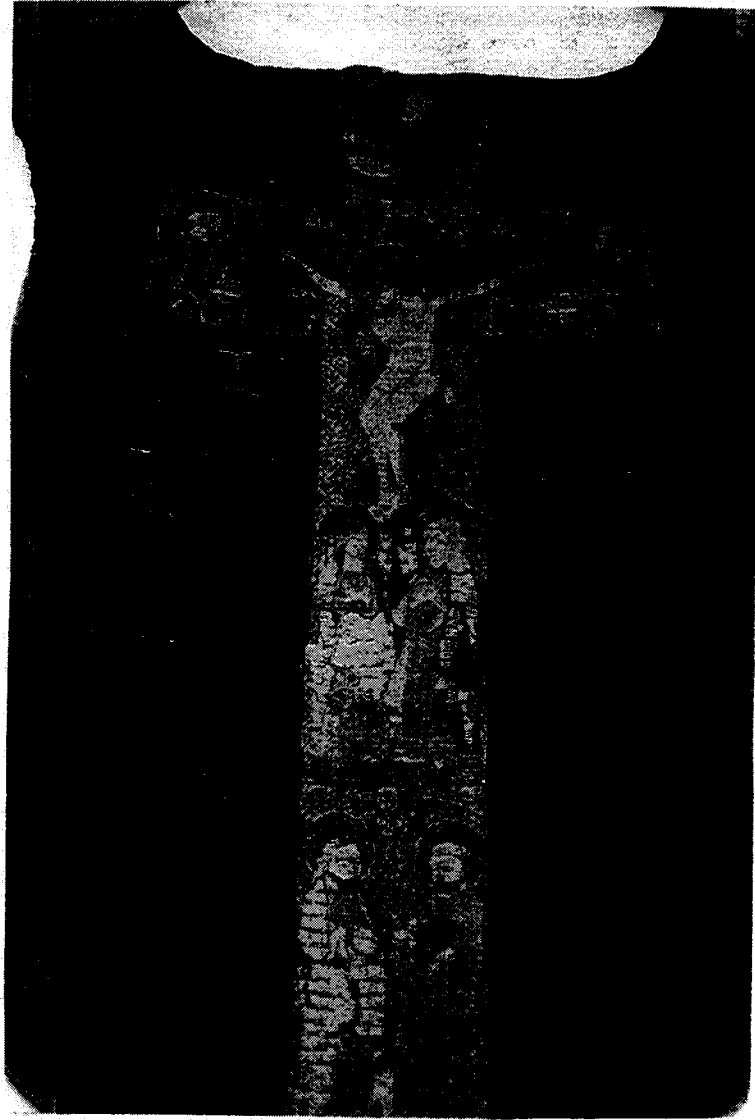

65. Kuorikaavun kilpi. Marienkirche, Danzig.

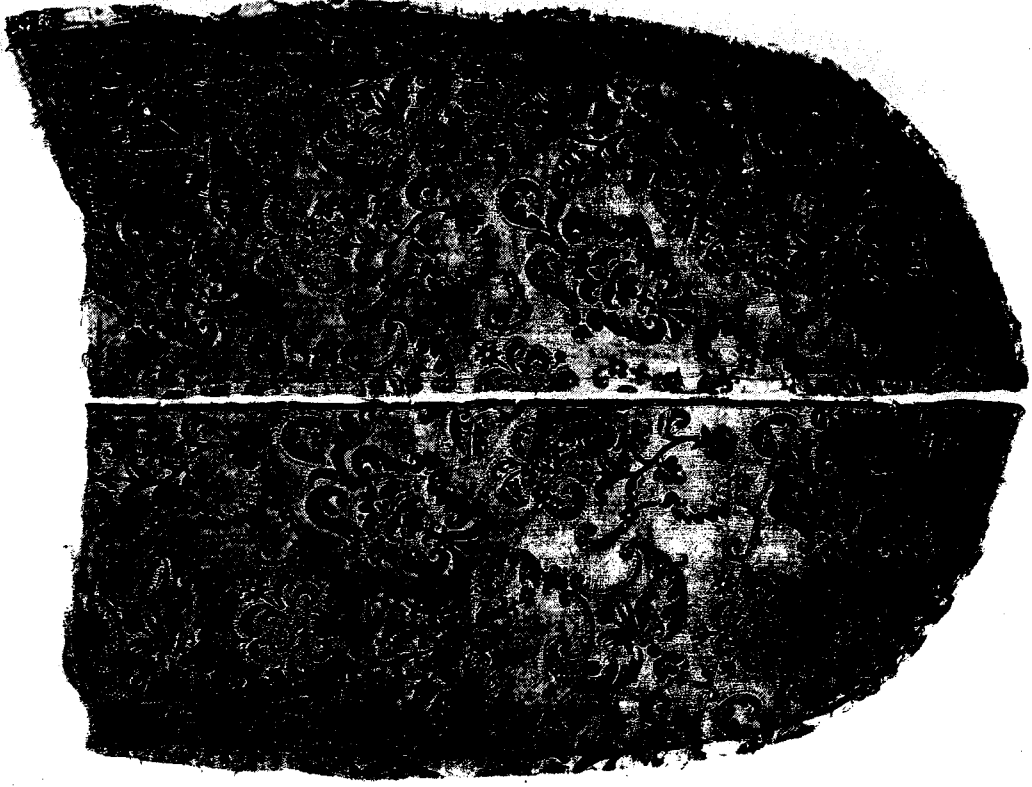
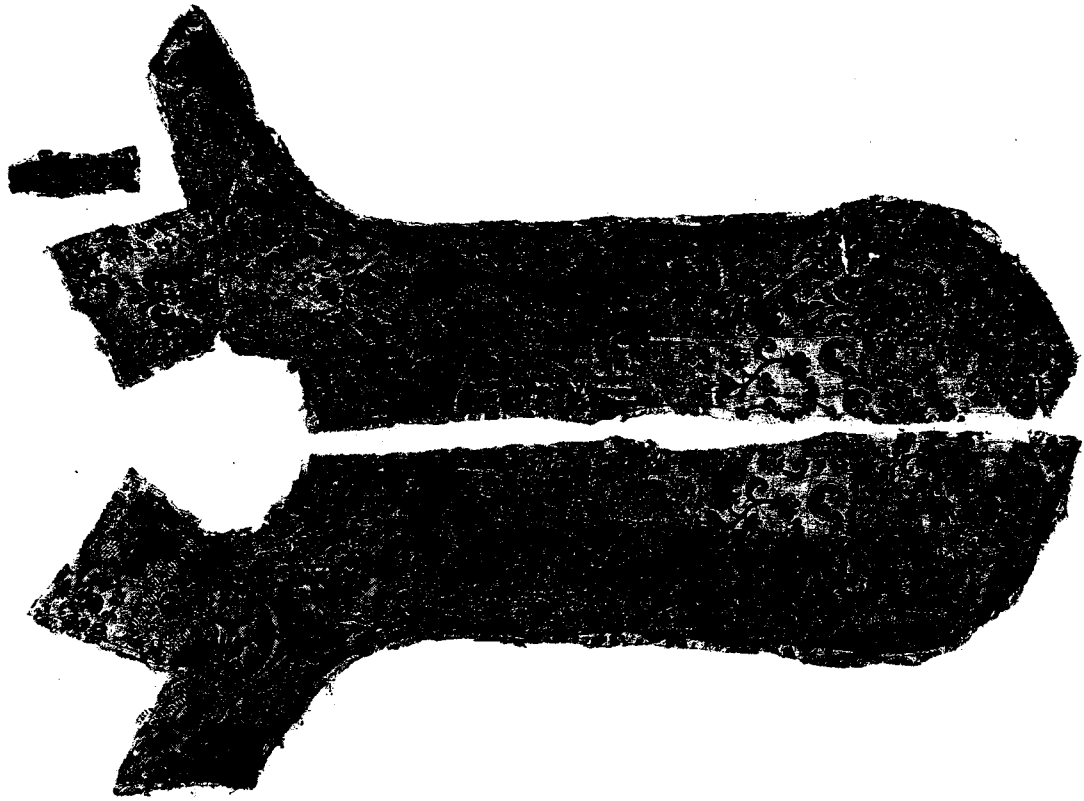

66. Puupirros. Albertinan kokoelma, Wien.

67. Messukasukan selkäpuoli. Janakkala.

68. Messukasukka. Janakkala.

69. Messukasukan selkäpuoli. Mainz. Schutgenmuseums Köln.

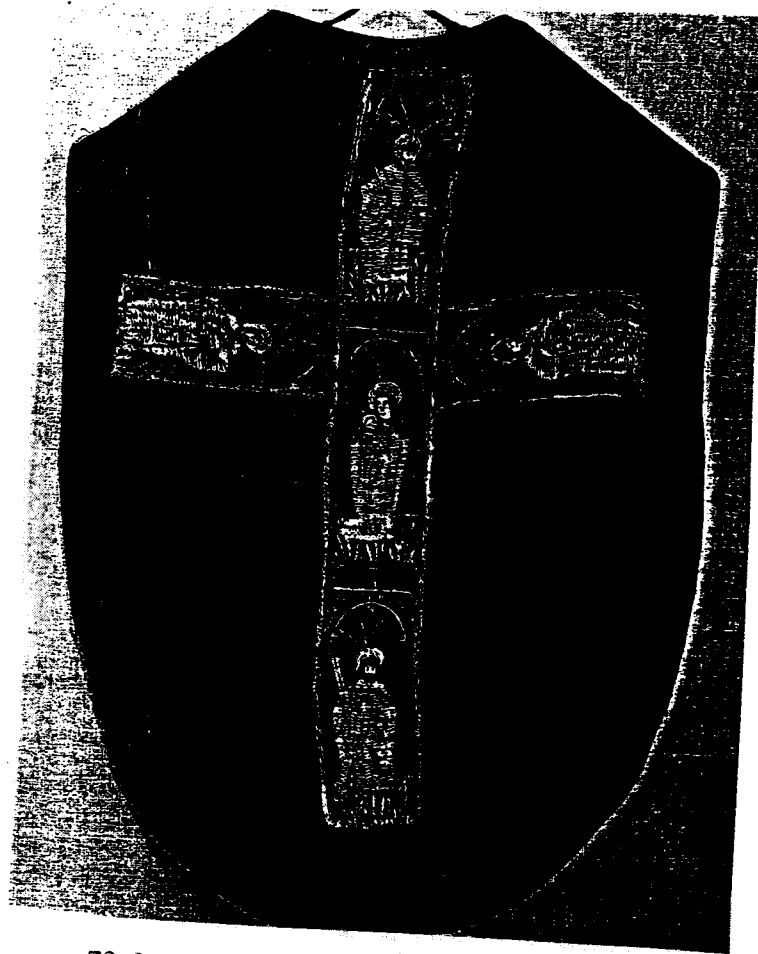
70. Kuorikaavun etupuolen fragmentti. Frankfurtin tuomiokirkko.

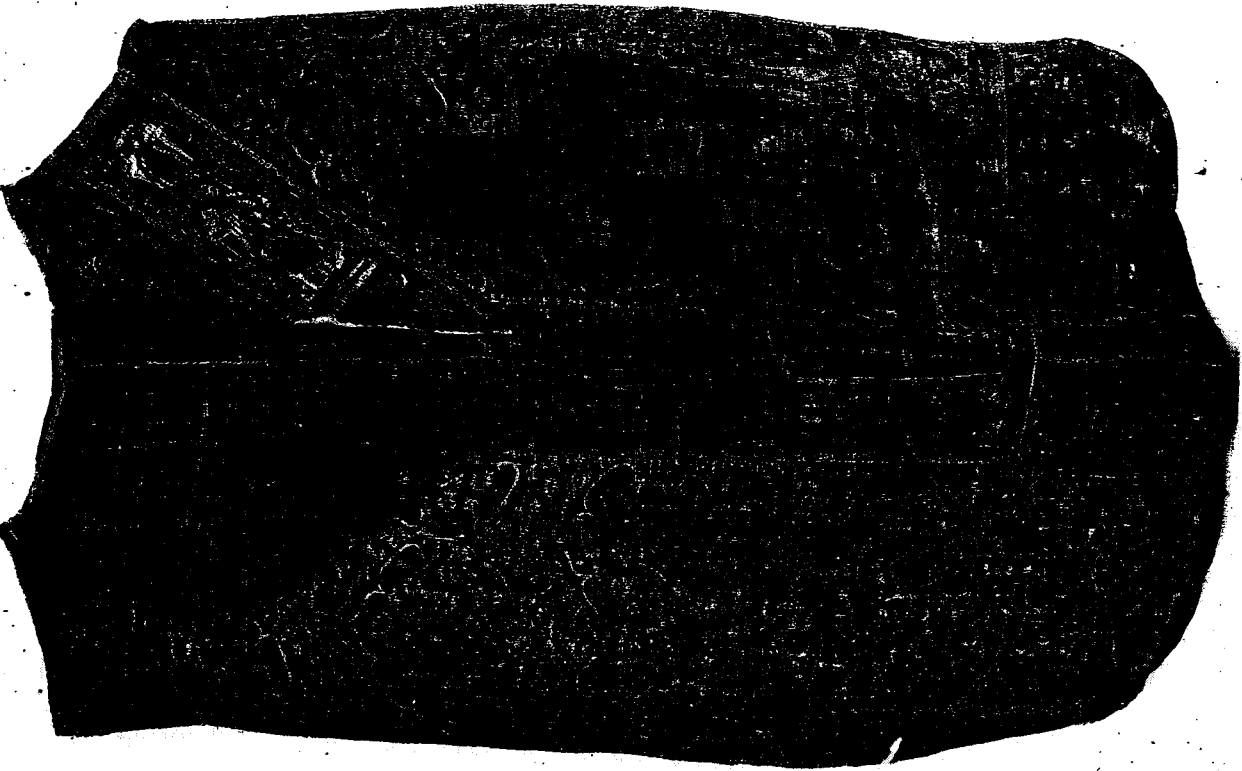
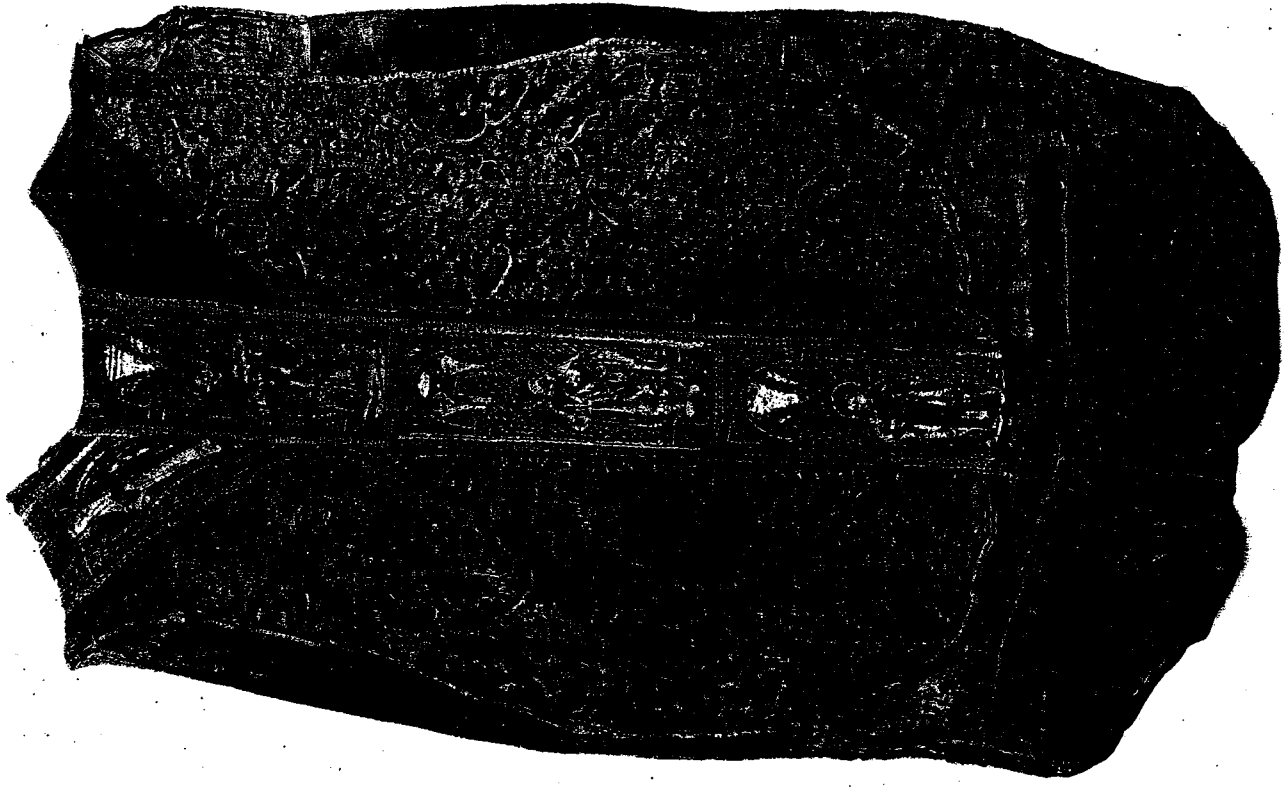
71. Messukasukan selkäpuoli. Kalanti.

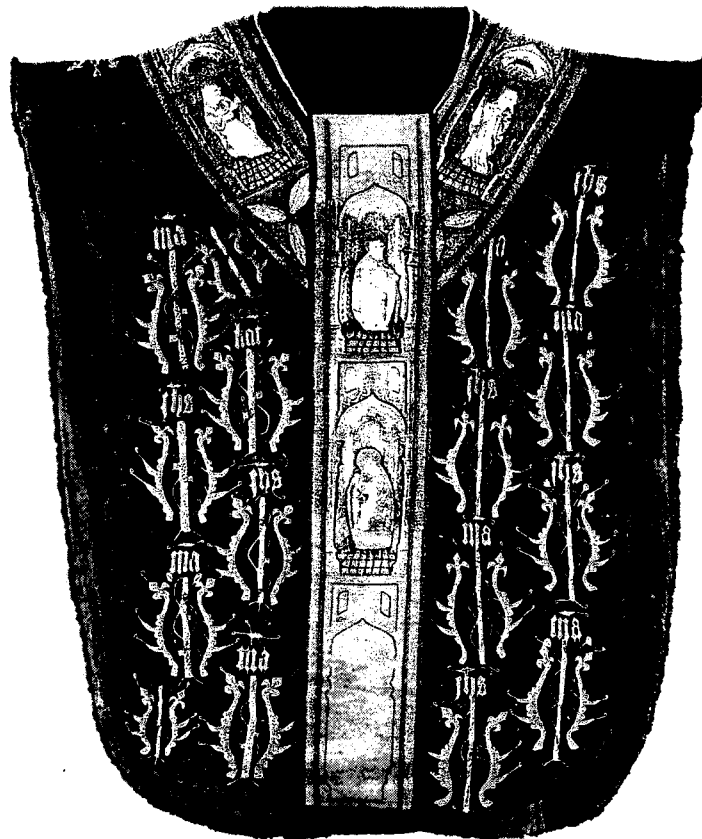
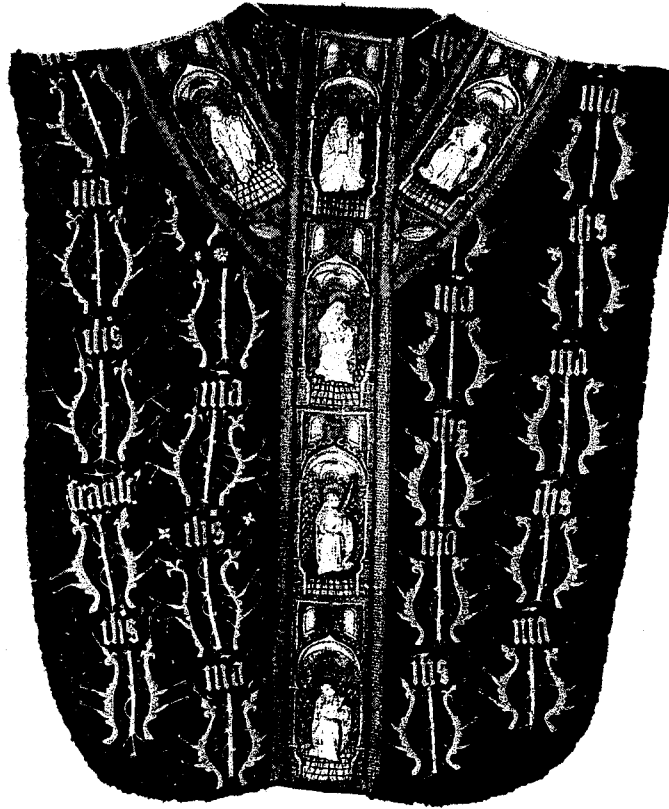
72. Messukasukan selkäpuoli. Rö.

73. Messukasukan selkäpuoli. Trehörna.

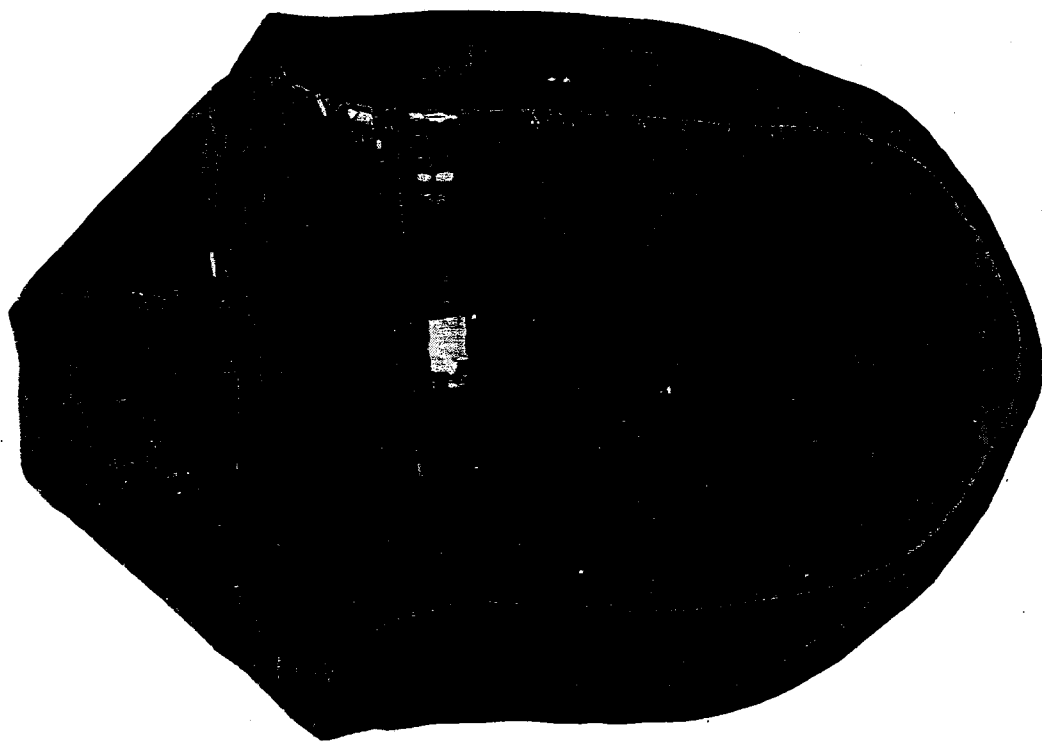

74. Messukasukka. Kalanti.

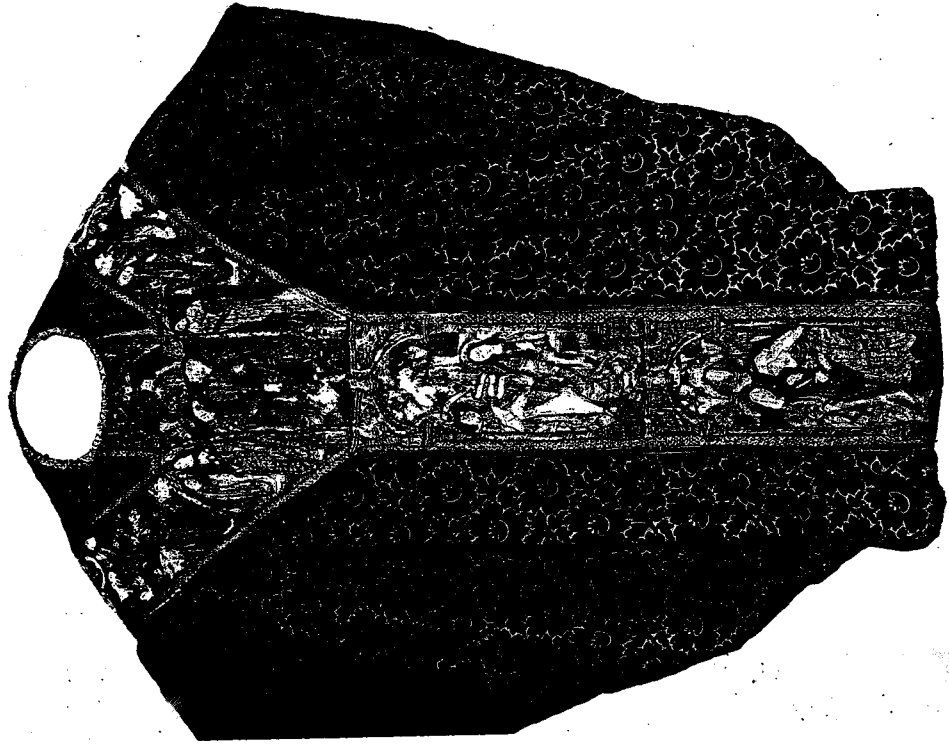
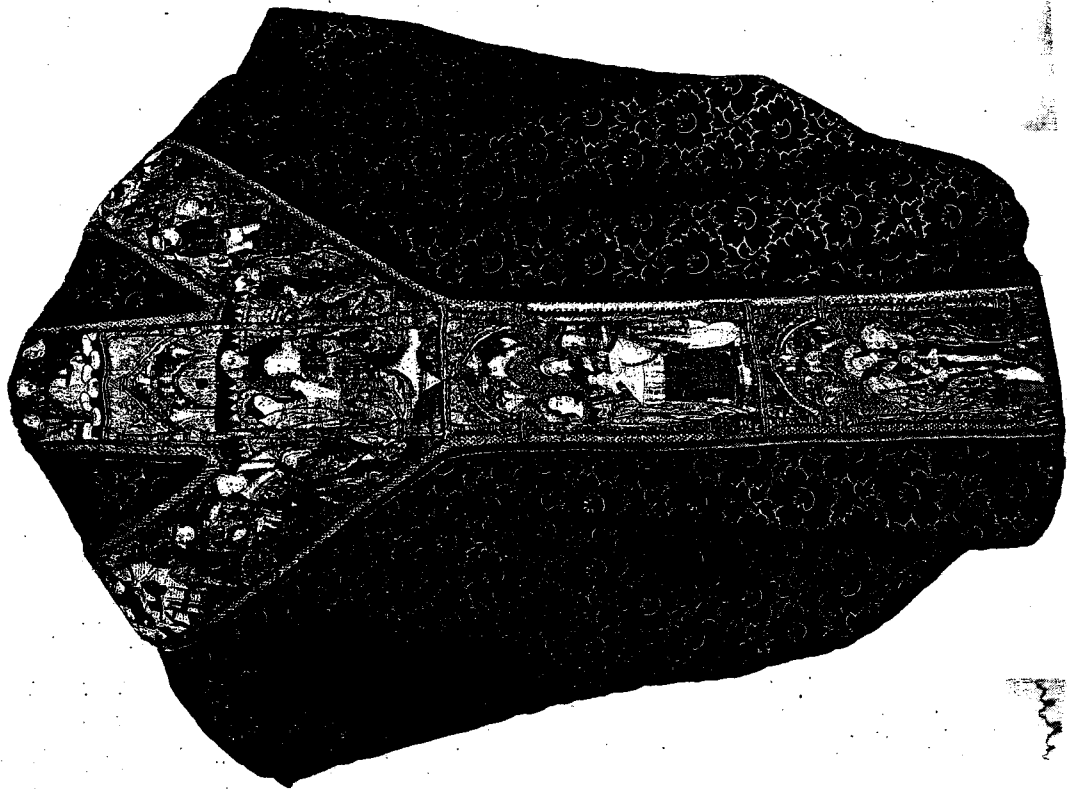

75. Messukasukka. Veöy.

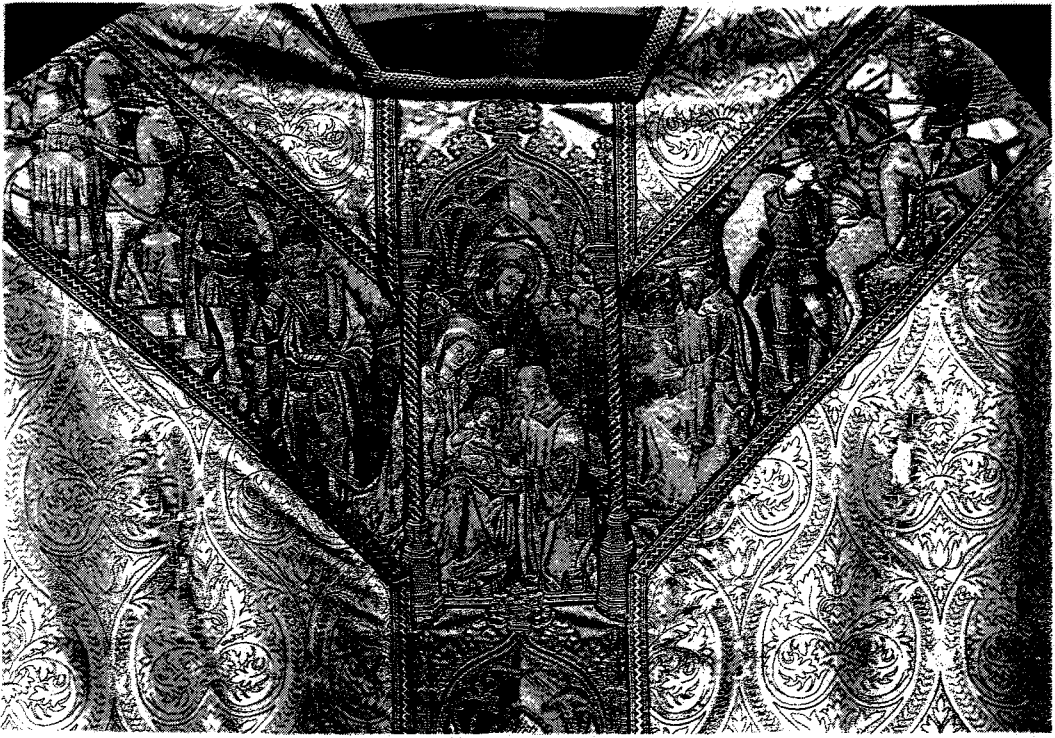

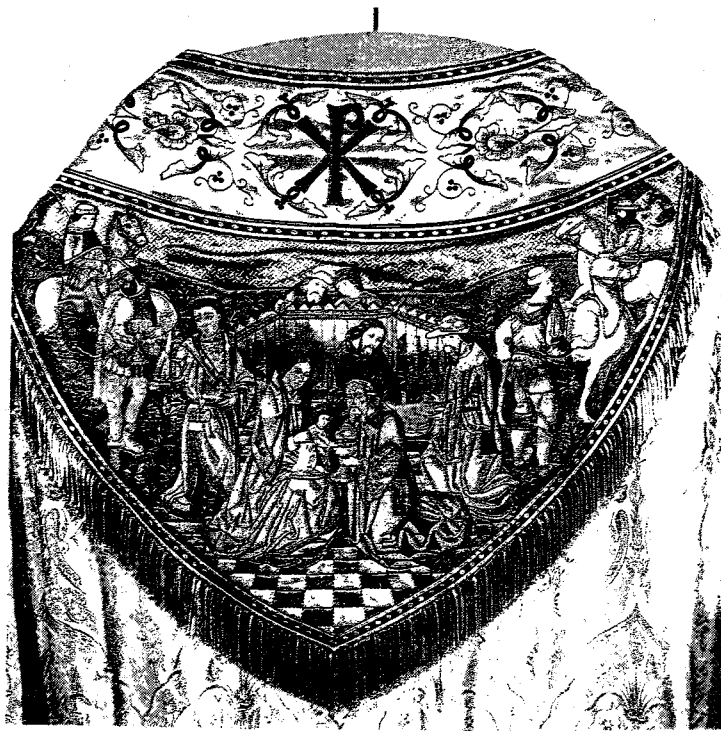
76. Messukasukka. Kalanti.

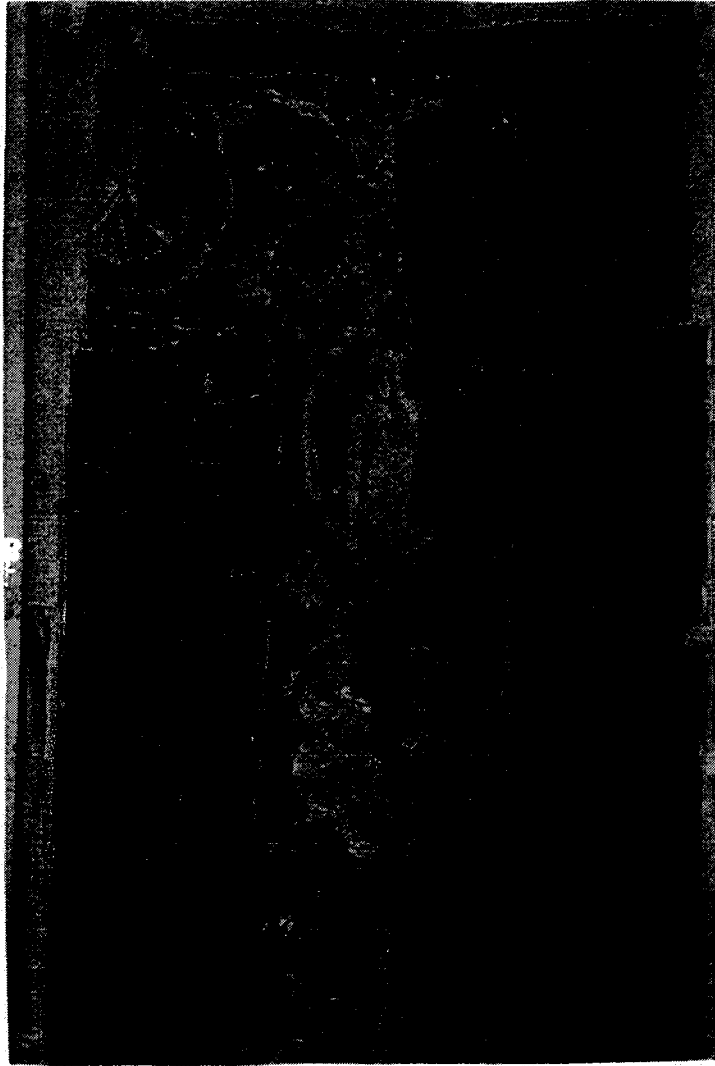
77. Messukasukka. Karjaa.

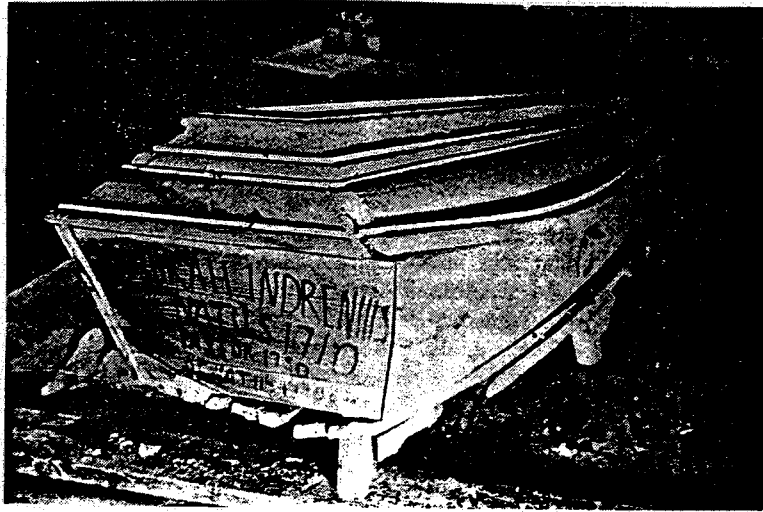
78. Messukasukan etupuoli. Roermond Hemelopneming, yksityiskohta.

79. Kuorikaavun kilpi. Arnhem.

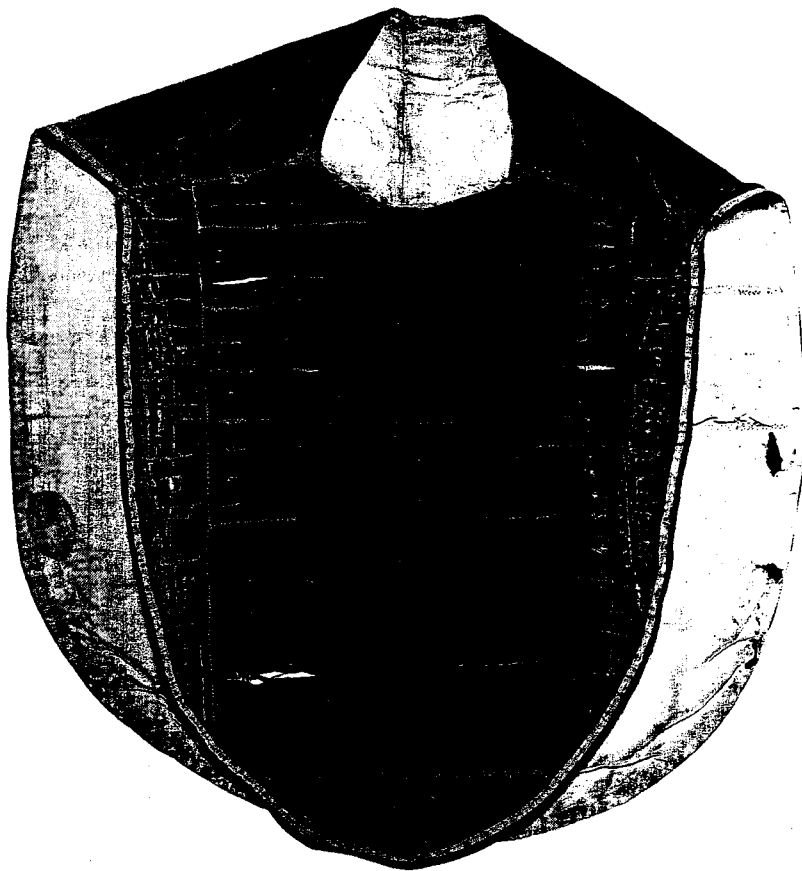
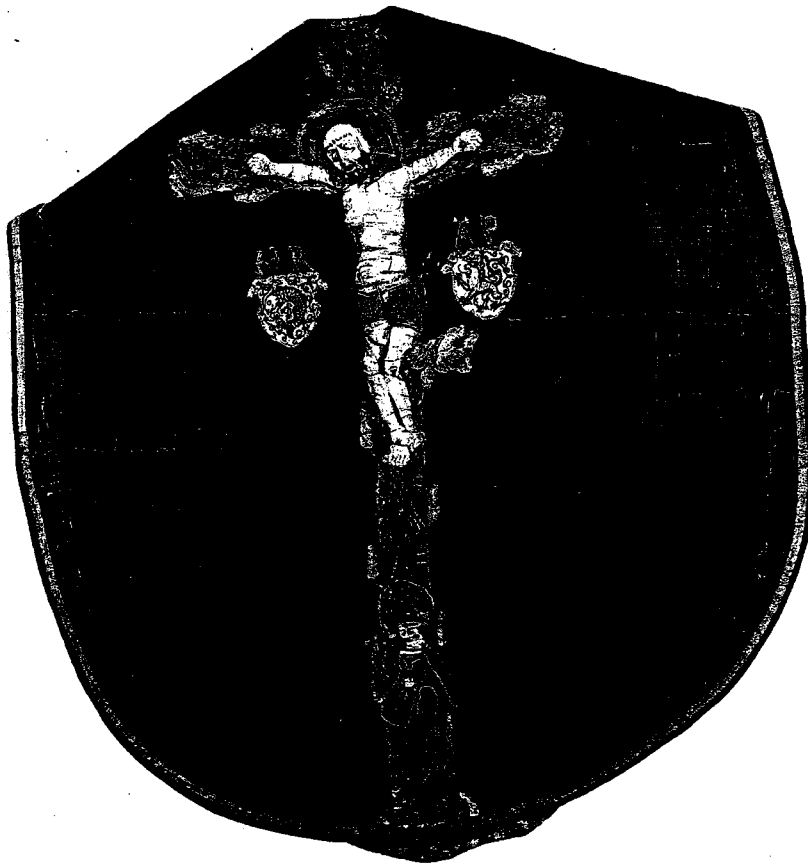
80. Messukasukan selkäpuoli. Keuruu.

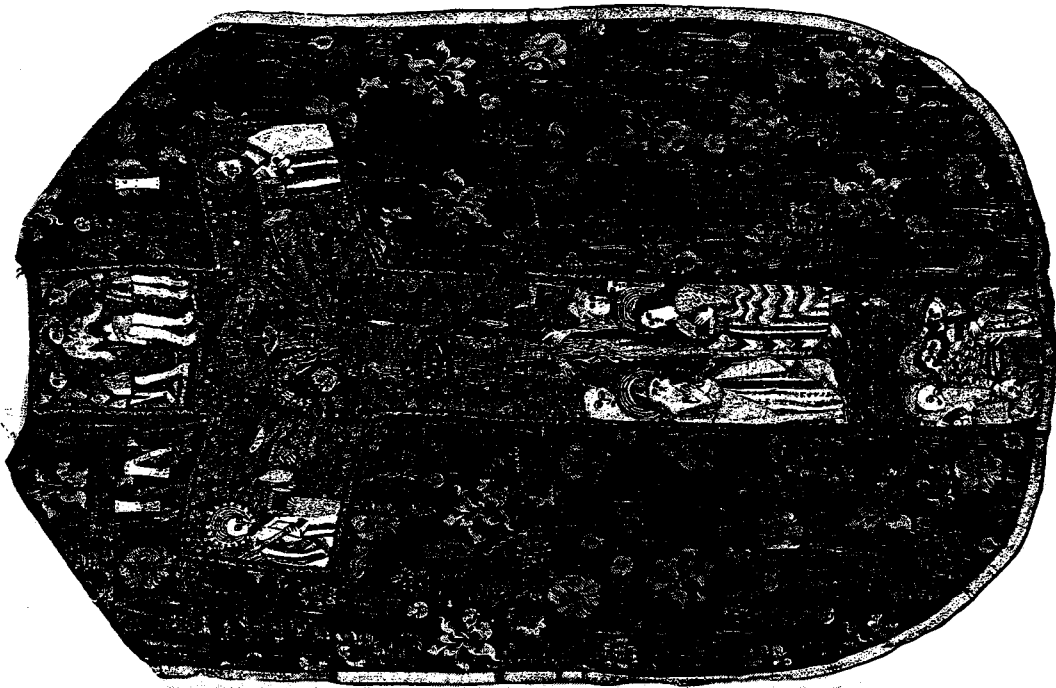
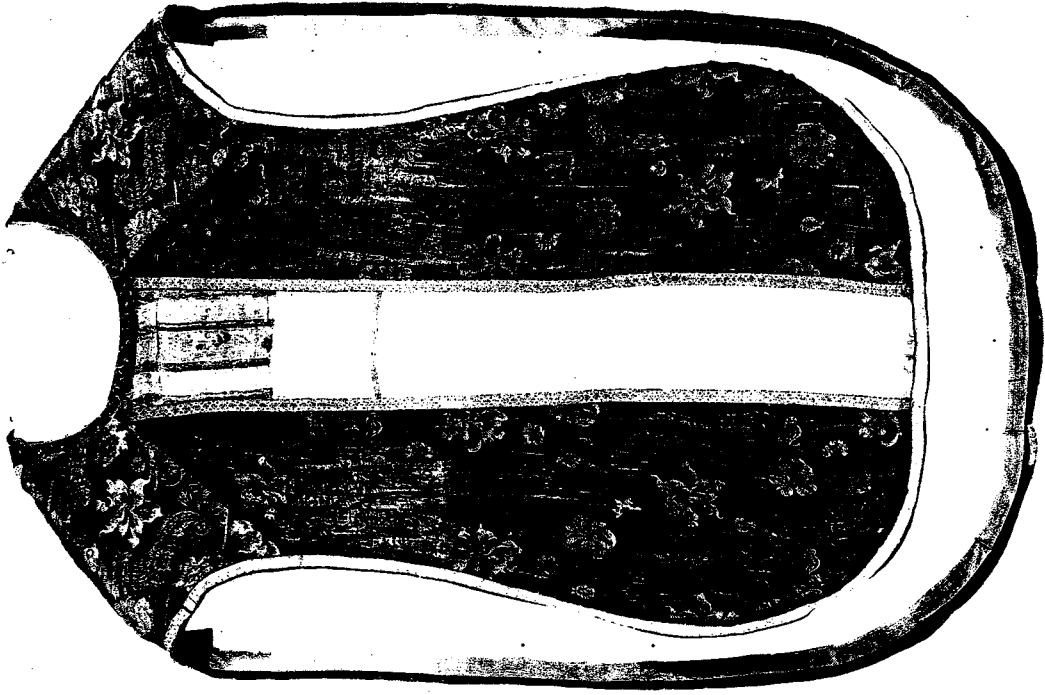
81. Abraham Indreniuksen arku.

82. Messukasukan selkäpuoli. Kuru.

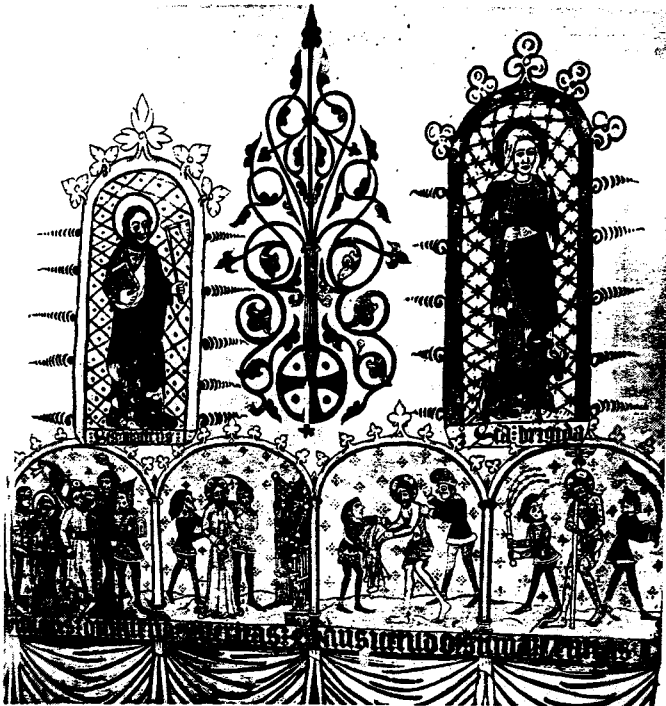
83. Messukasukka. Kiikka.

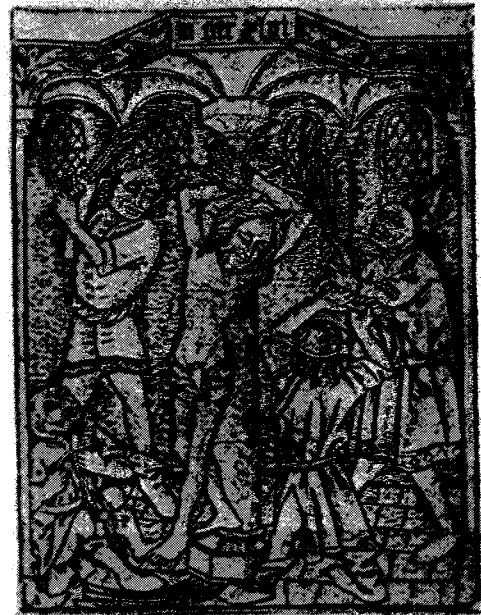
84. Messukasukka. Kustavi.

85. Messukasukka. Höreda, yksityiskohta.

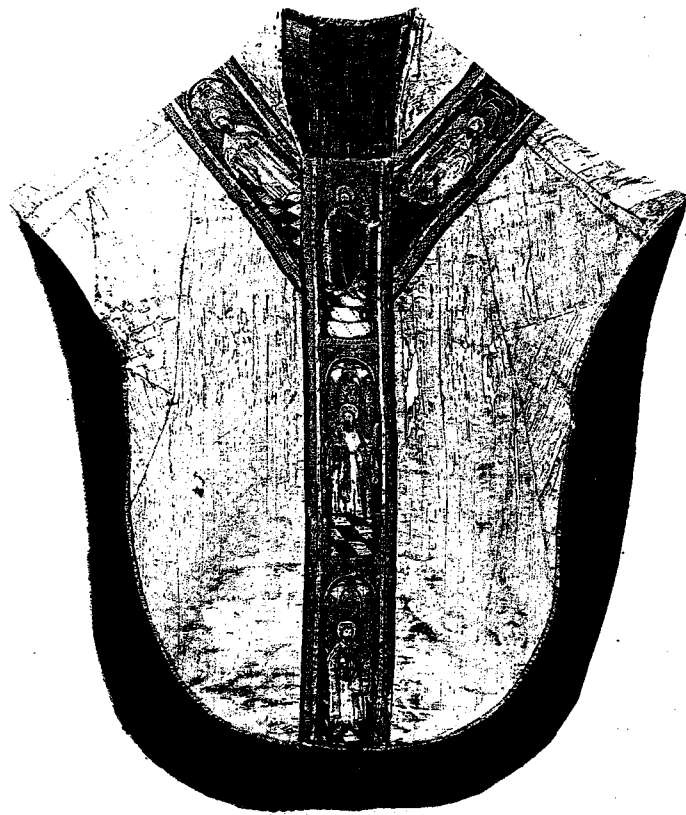
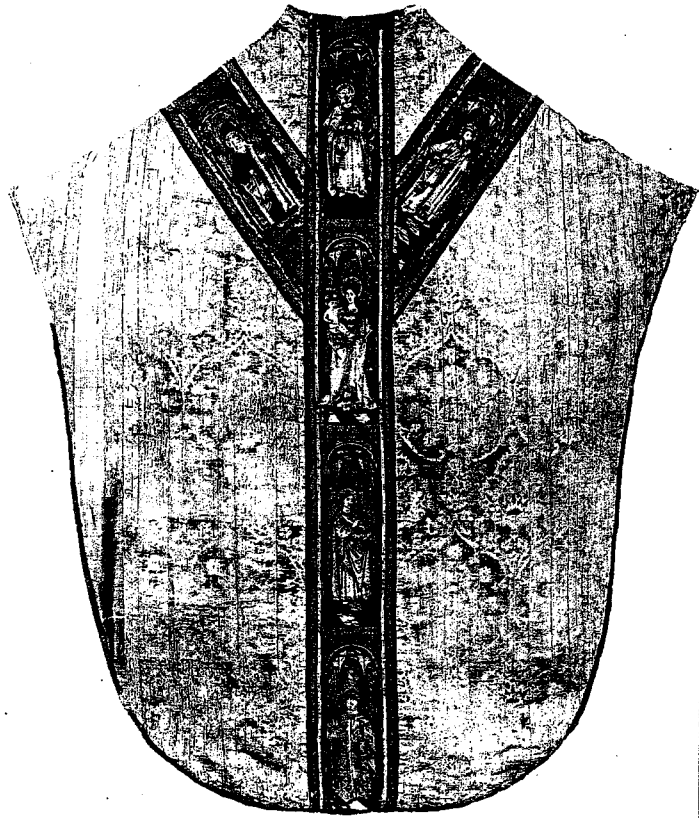

86. Kristuksen kärsimyksestä kertova maalaussarja. Hemsens kirkon keskilaivan pohjoisseinä.

87. Meister von 1446. Kristuksen ruoskiminen. Kuparipiirros.

88. Messukasukka. Lapinjärvi.

89. Apostoli Pietari. Tuntematon alankomaalainen kirkko.

90. Apostoli Pietari. Lapinjärvi.

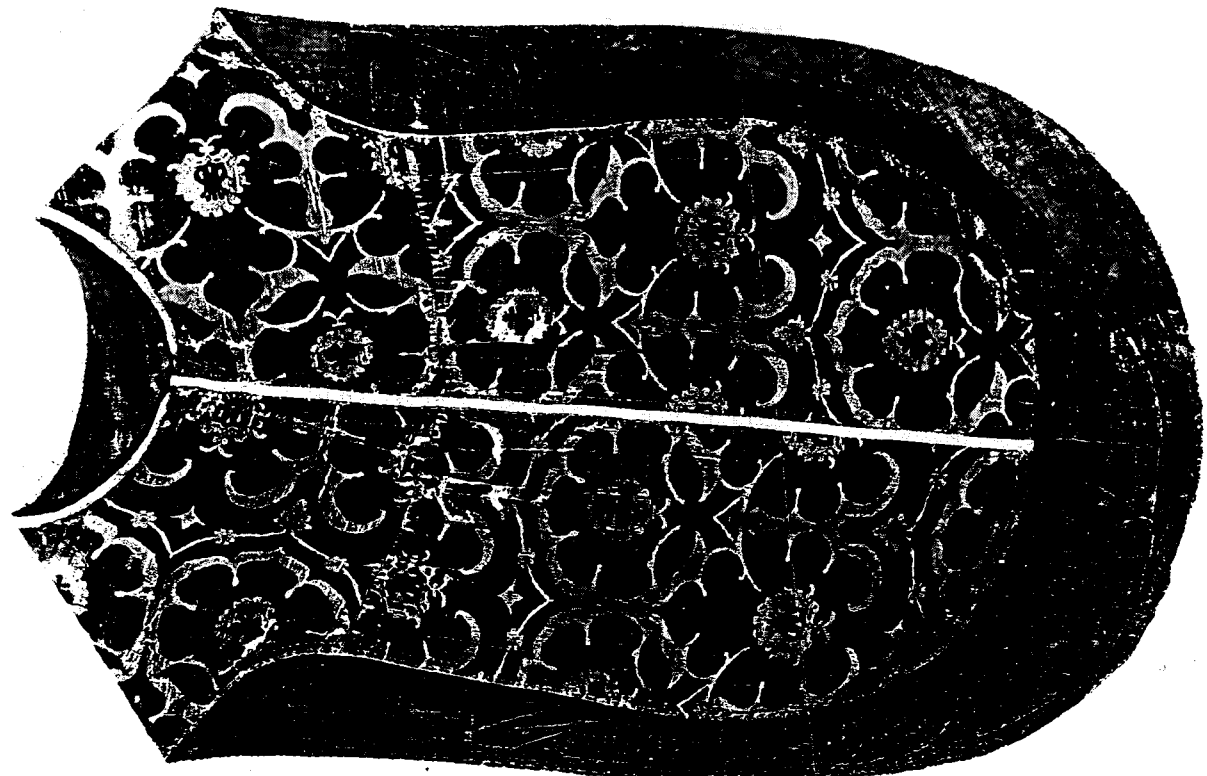
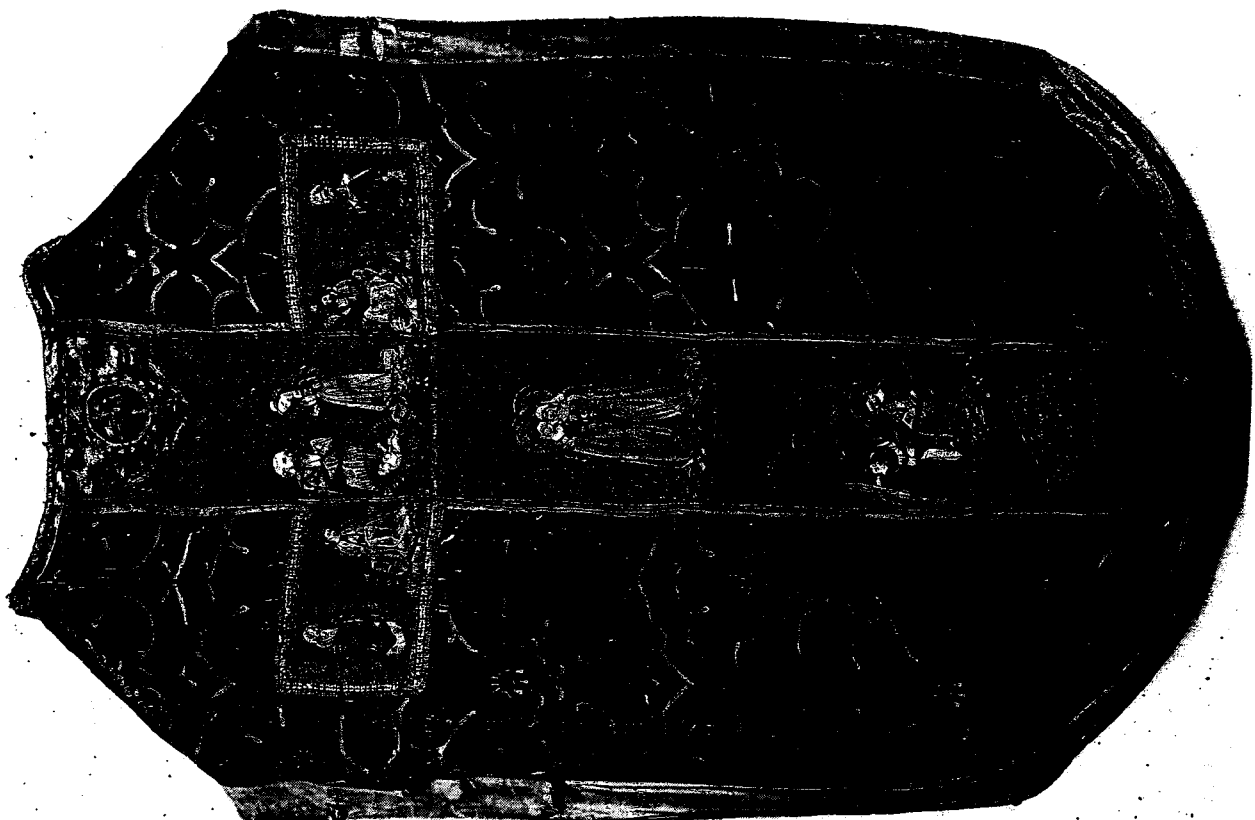
91. Messukasukka. Herdringen Schloss.
Yksityiskohta, Neitsyt Maria.

92. Messukasukka. Lapinjärvi.
Yksityiskohta, Neitsyt Maria.

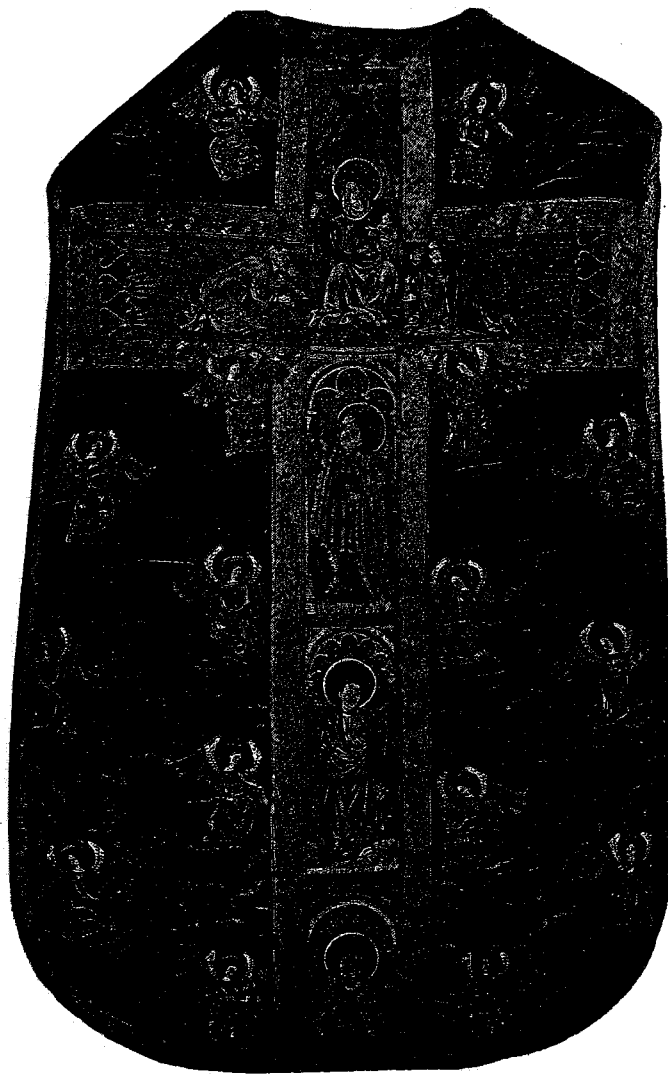
93. Messukasukka. Tuntematon belgialainen kirkko.
Yksityiskohta.

94. Messukasukka. Lempäälä.

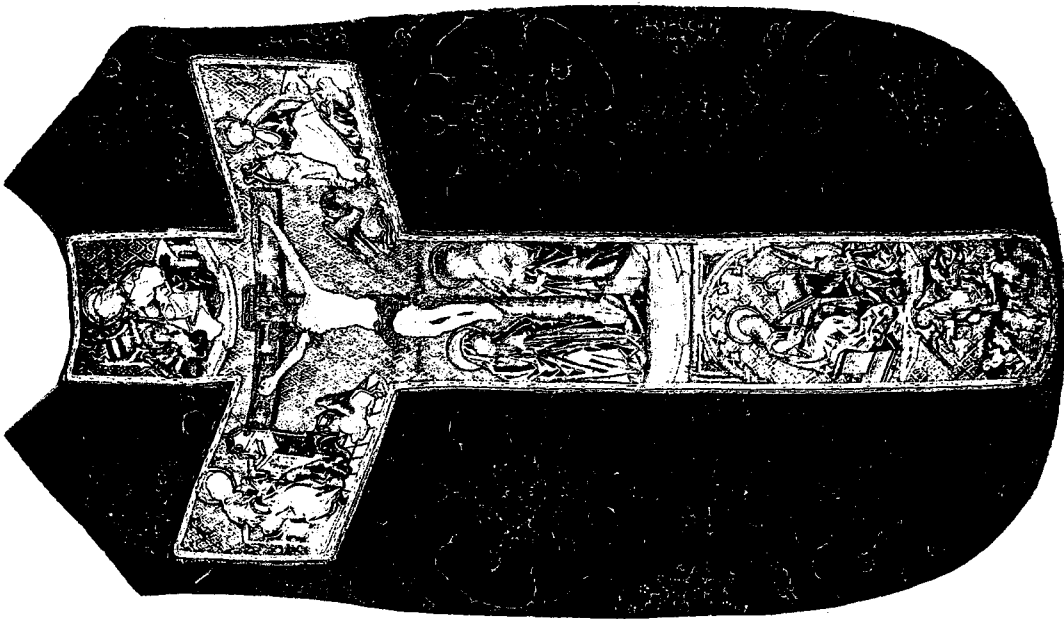
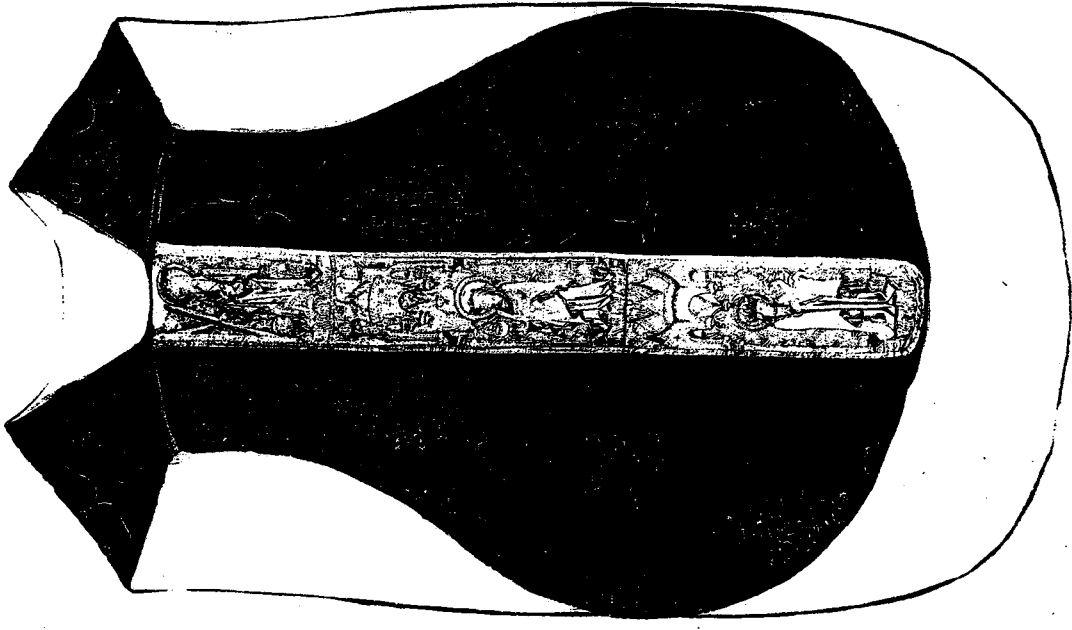
95. Messukasukka. Lempäälä. Yksityiskohta, vaakunoita.

96. Messukasukan selkäpuoli. Frankfurter Domschatz.

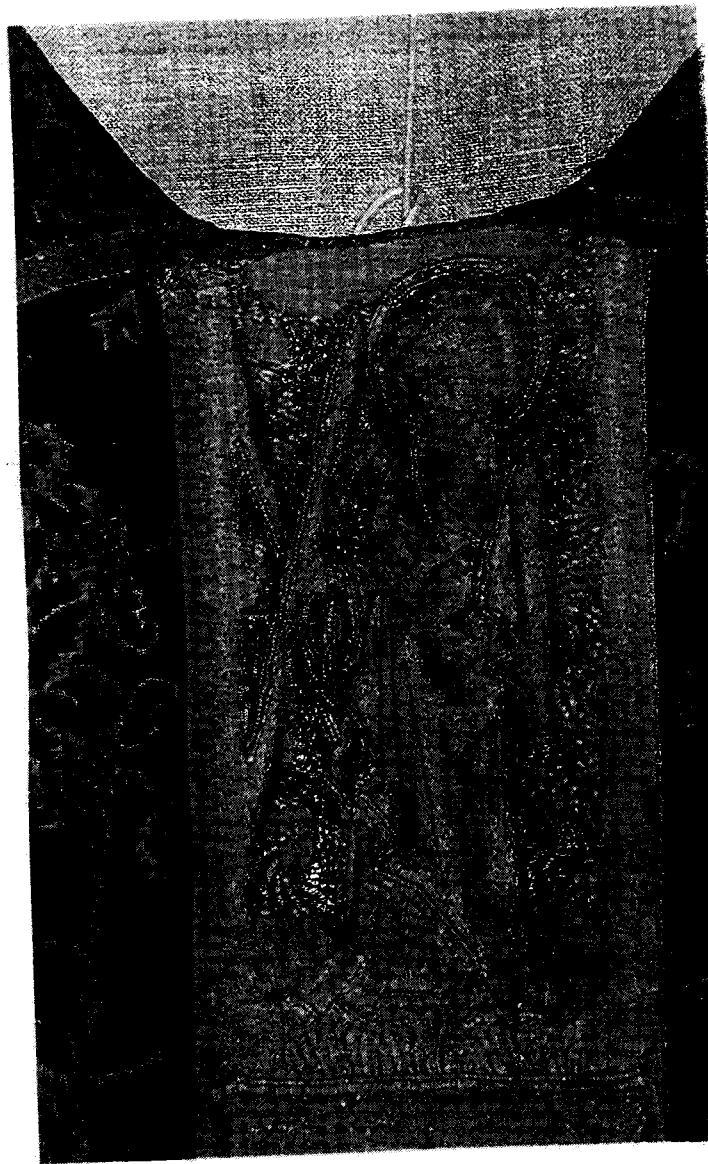
97. Petrus Christus. Jeesuksen syntymä.

98. Messukasukka. Mustasaari.

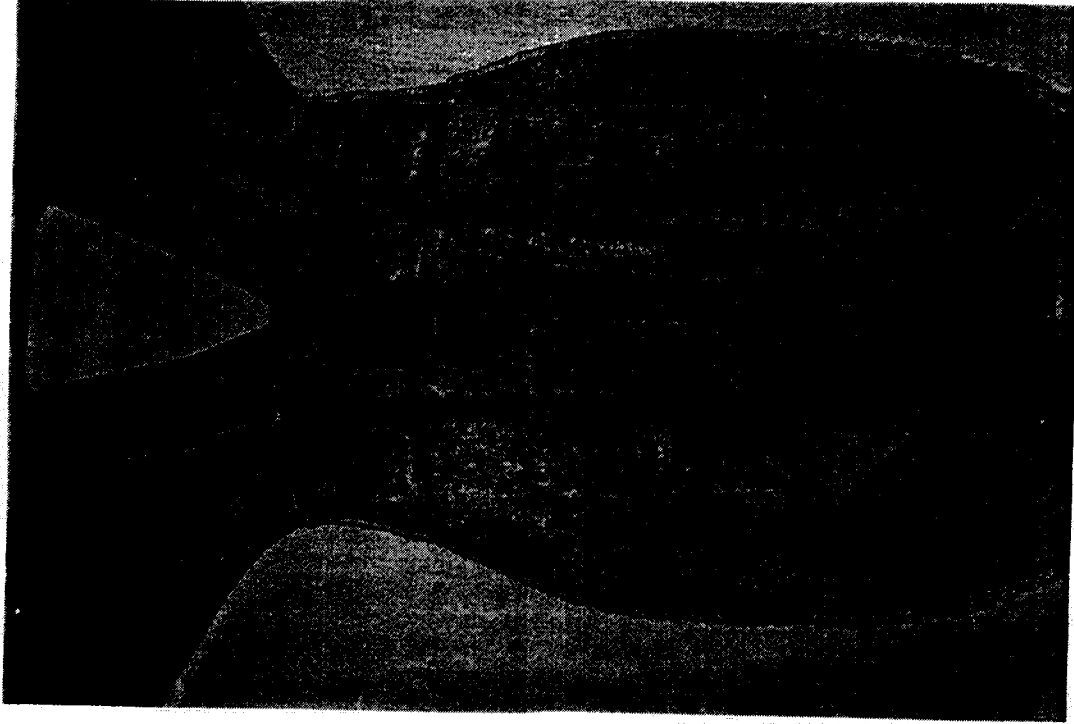
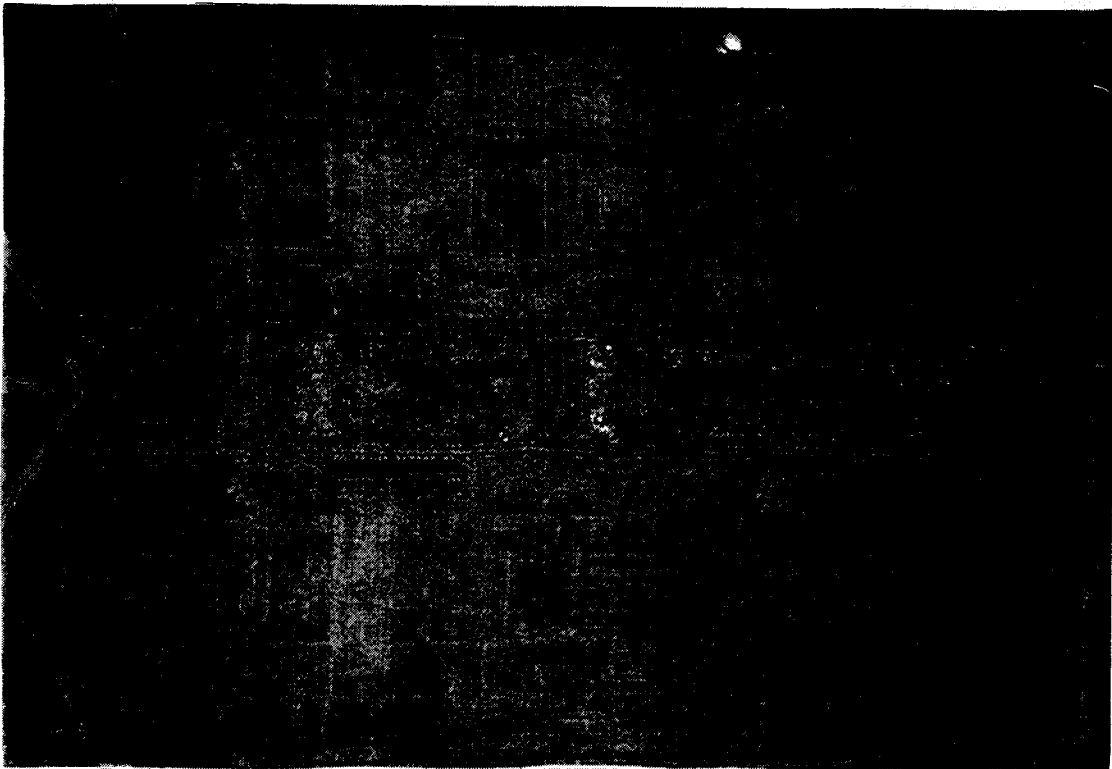

99. Messukasukan fragmentti.
Kunstgewerbemuseum, Köln.
Apostoli Jaakob vanhempi.

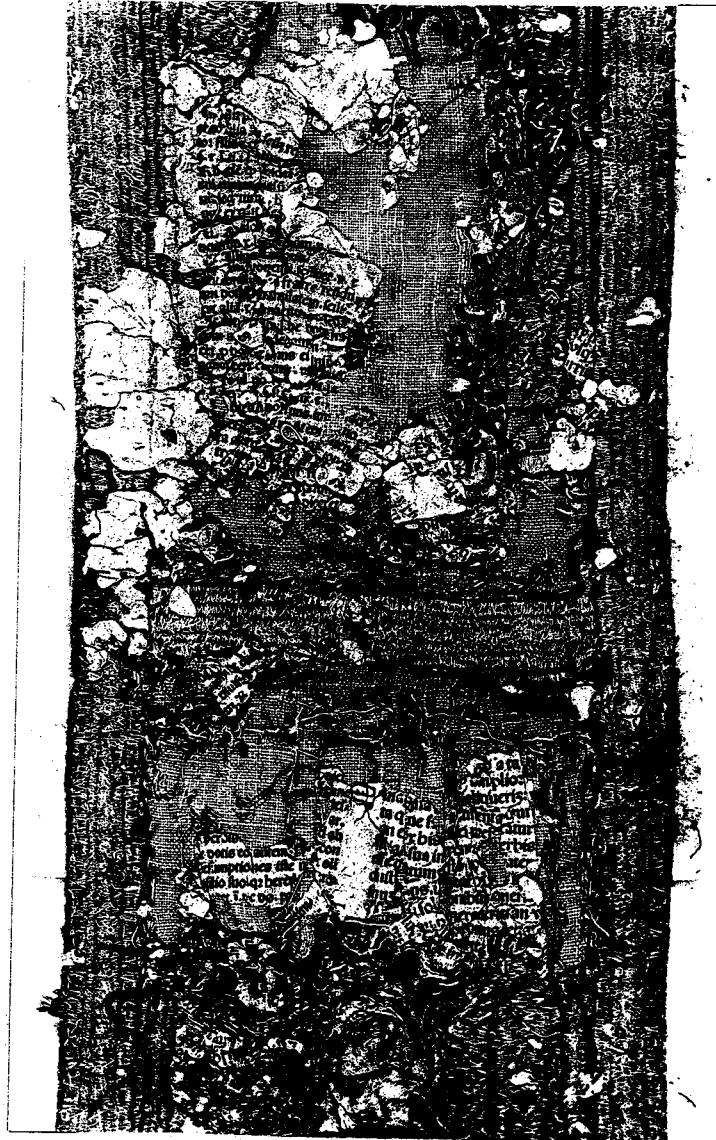

100. Messukasukka.
Mustasaari.
Yksityiskohta, apostoli
Andreas.

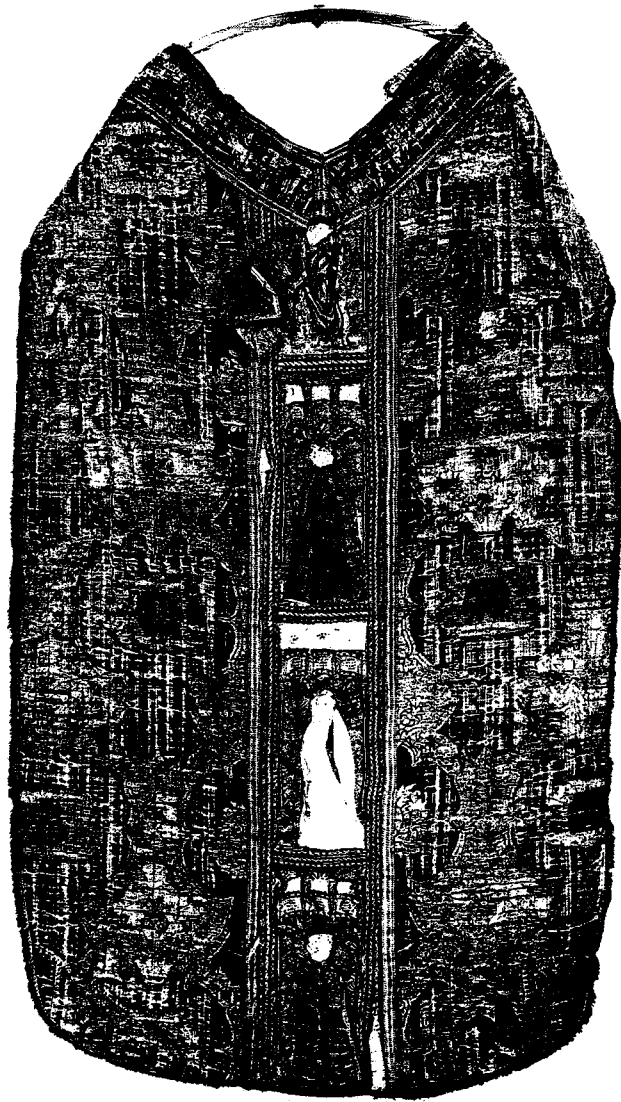

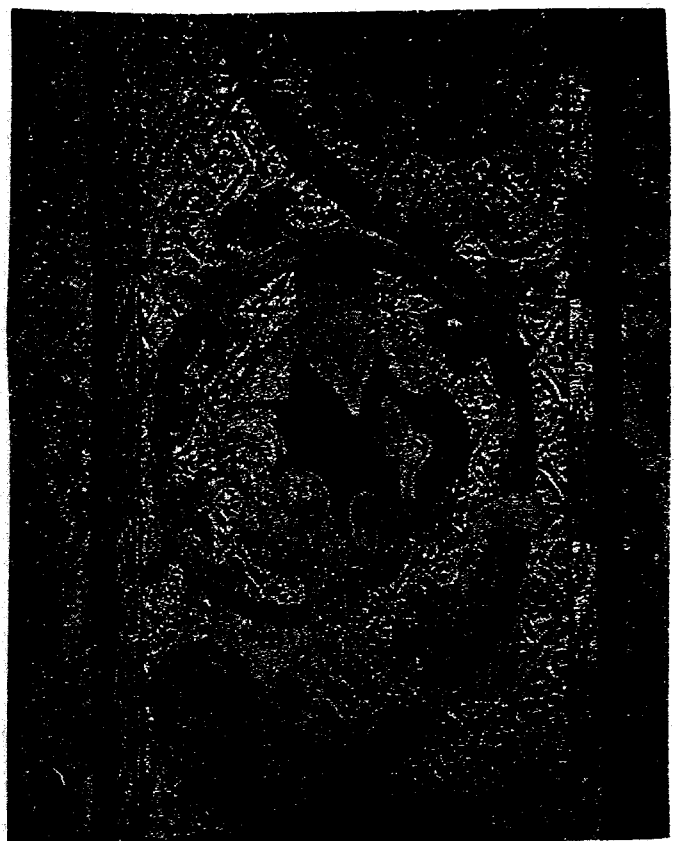
101. Messukasukka. Nousiainen.

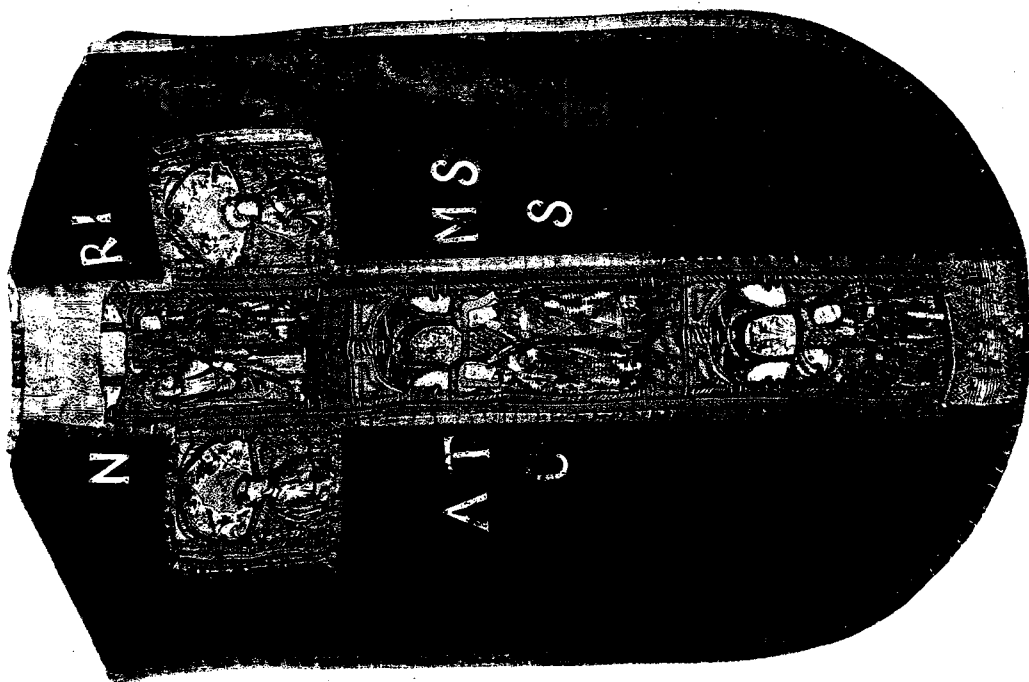
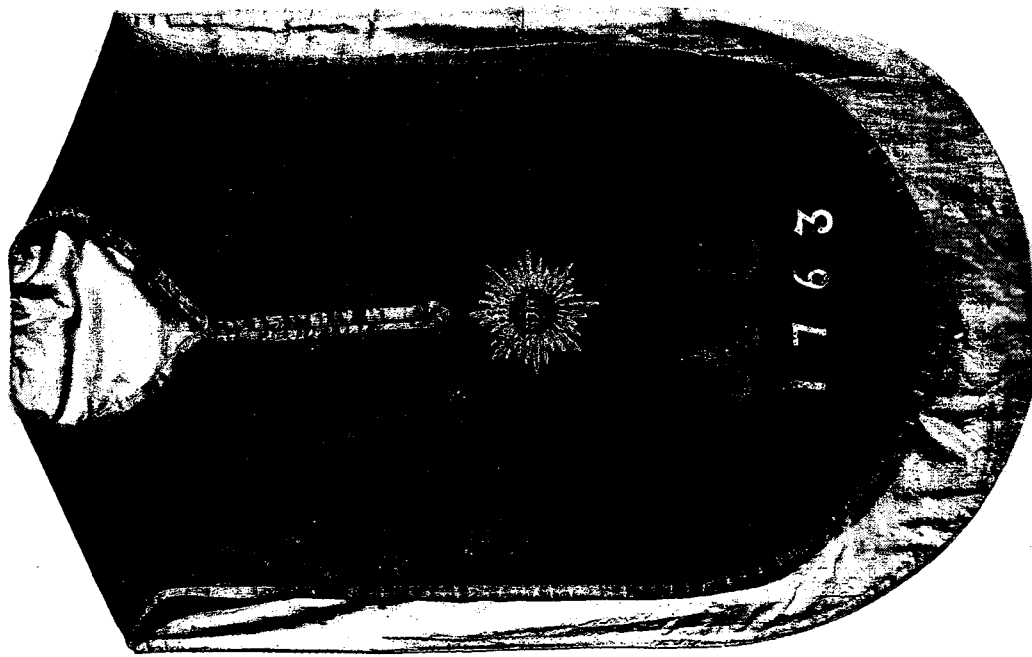
102. Nousiaisten messukasukan korusompeleen täyteenä käytettyjä inkunaabelin lehtiä.

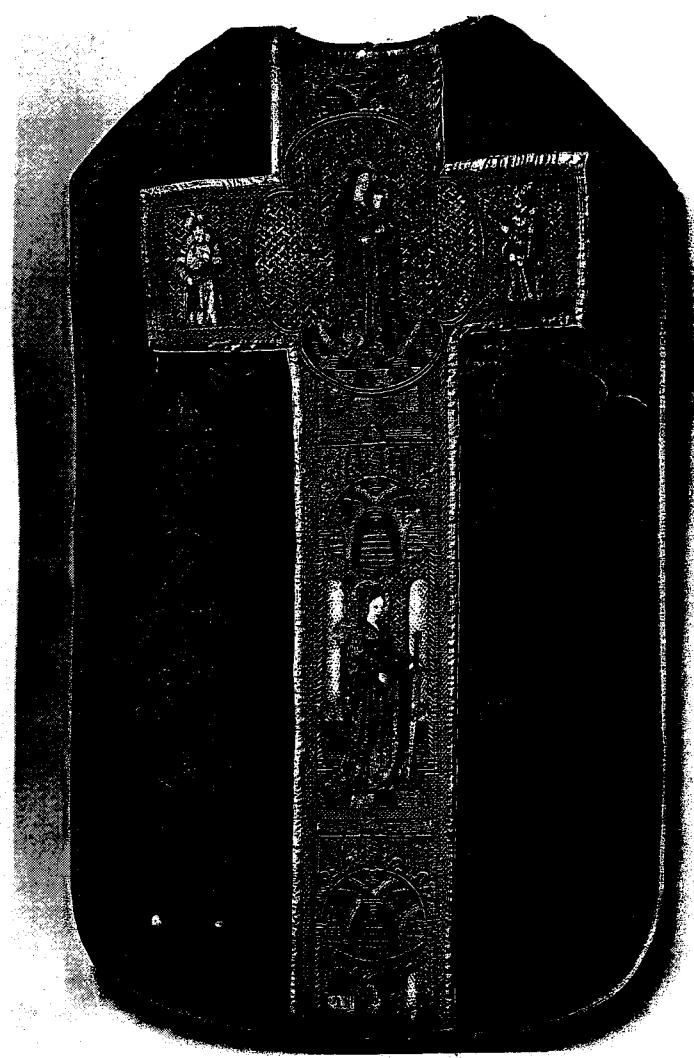
103. Nousiaisten korusompeleen pyhimysten kuvien peitteenä olleita silkkidamastitilkkuja.

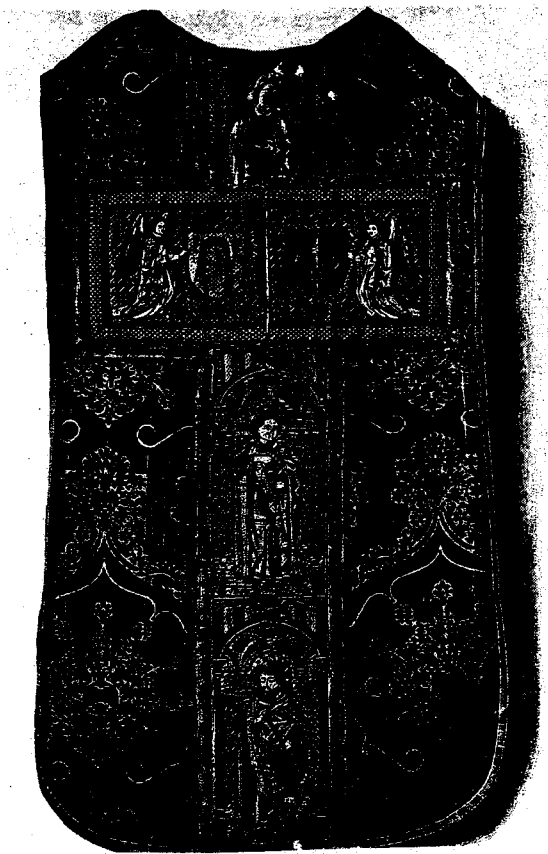
104. Israel van Meckenemin kuparipiirroksen mukaan tehty Ljusdalin kirkon korusommel.

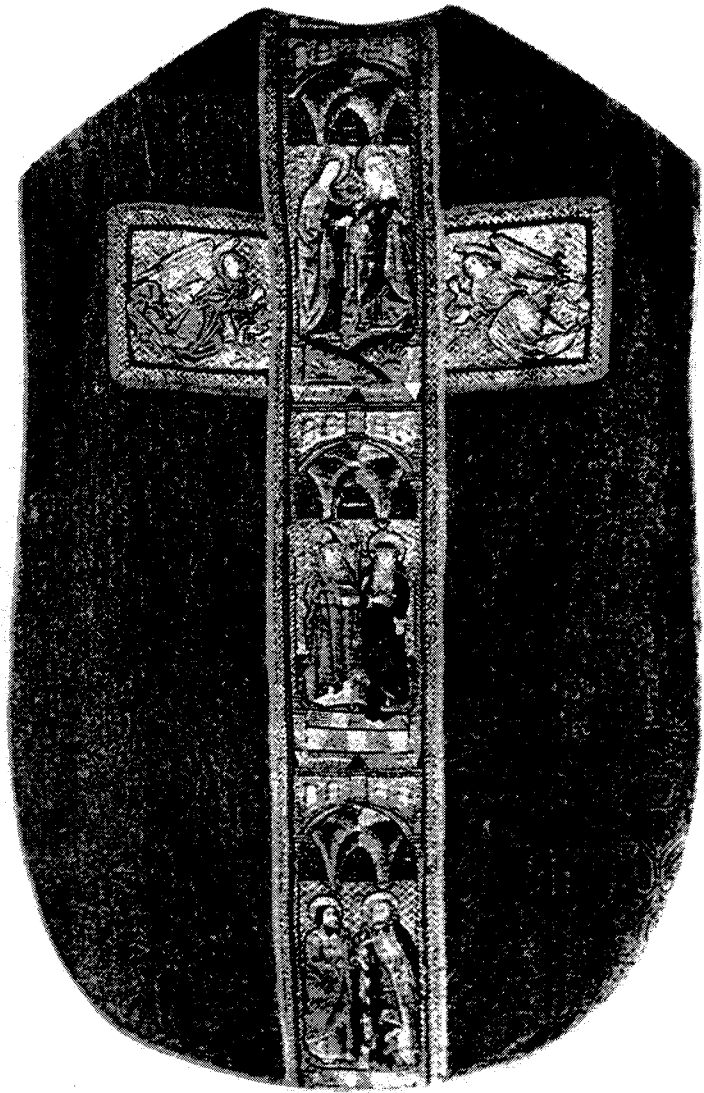
105. Messukasukka. Oripää.

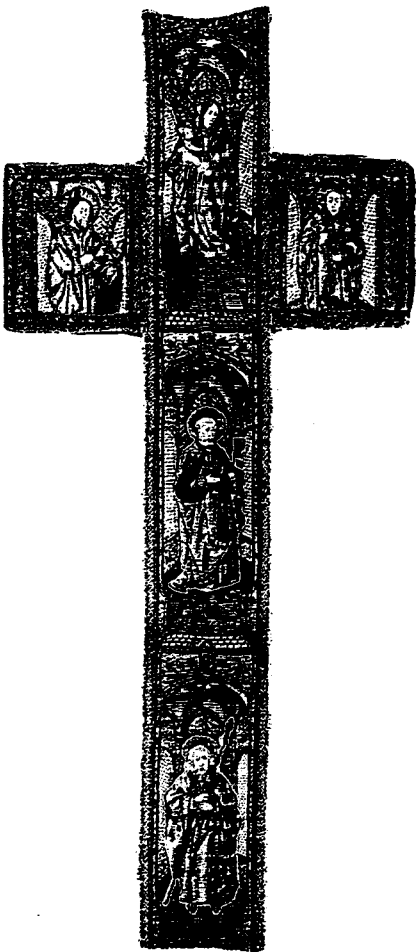
106. Messukasukan selkäpuoli. Schnutgenmuseum, Köln.

107. Kaksi messukasukan selkäpuolta. Schnutgenmuseum, Köln.

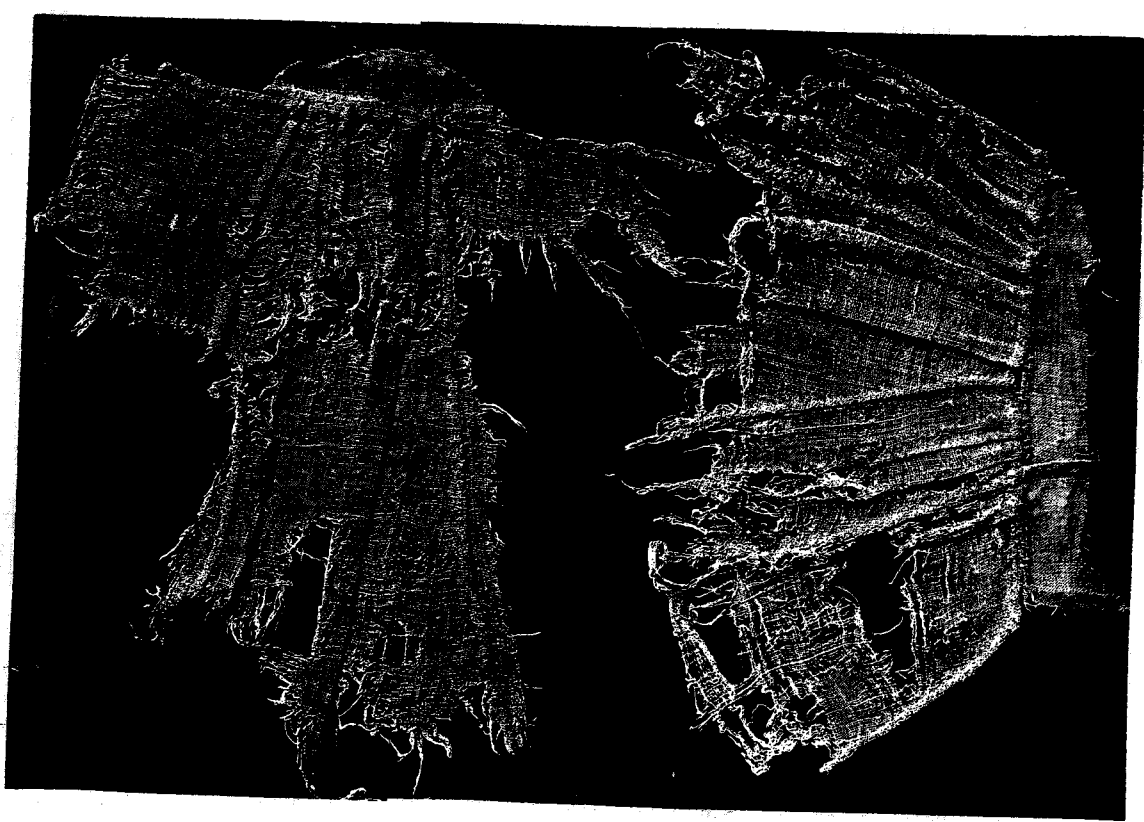
108. Messukasukan selkäpuoli. Trönö.

109. Risti. Utrechtiin Aartsbisschoppelijk Museum.

110. Messukasukan selkäpuoli. Rauma.

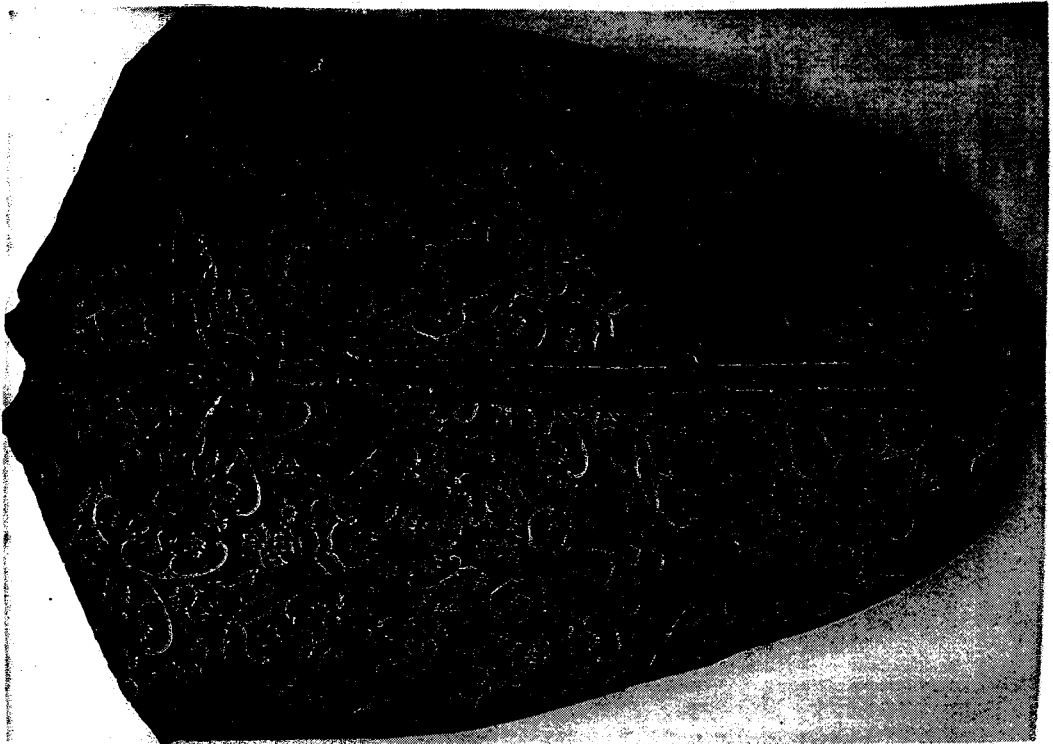

111. Rauman messukasukan korjausten yhteydessä löytyneitä koruompeleen täyteenä käytettyjä pellavatilkkuja.

112. Rauman kasukasta löytyneiden pellavatilkkujen perusteella ommeltu naisen aluspuku ja mekko.

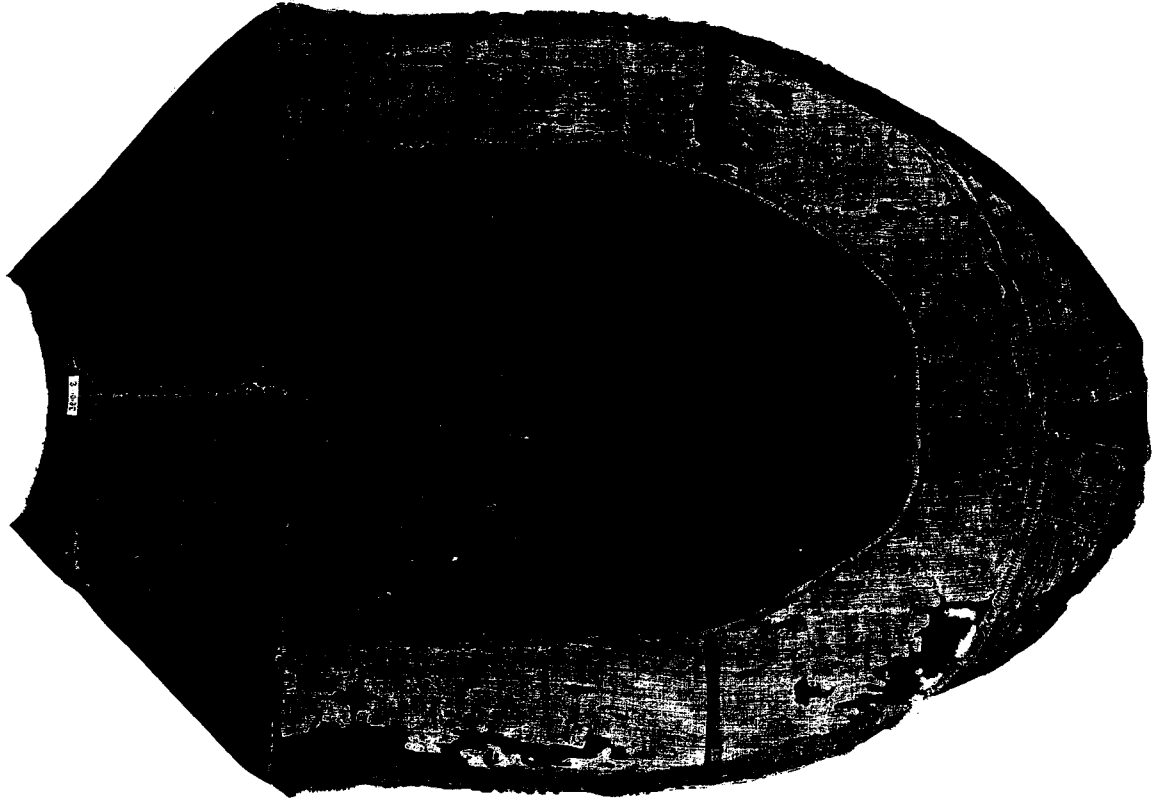
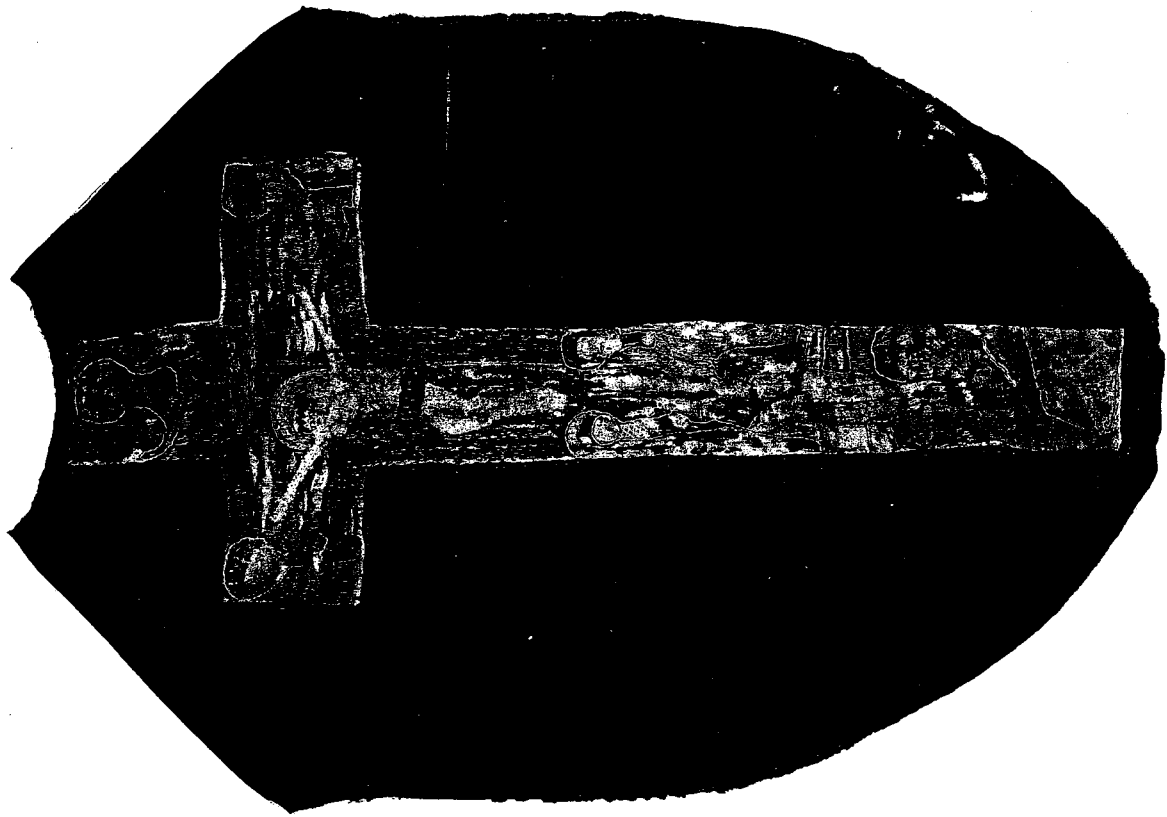

113. Messukasukka. Rauma.

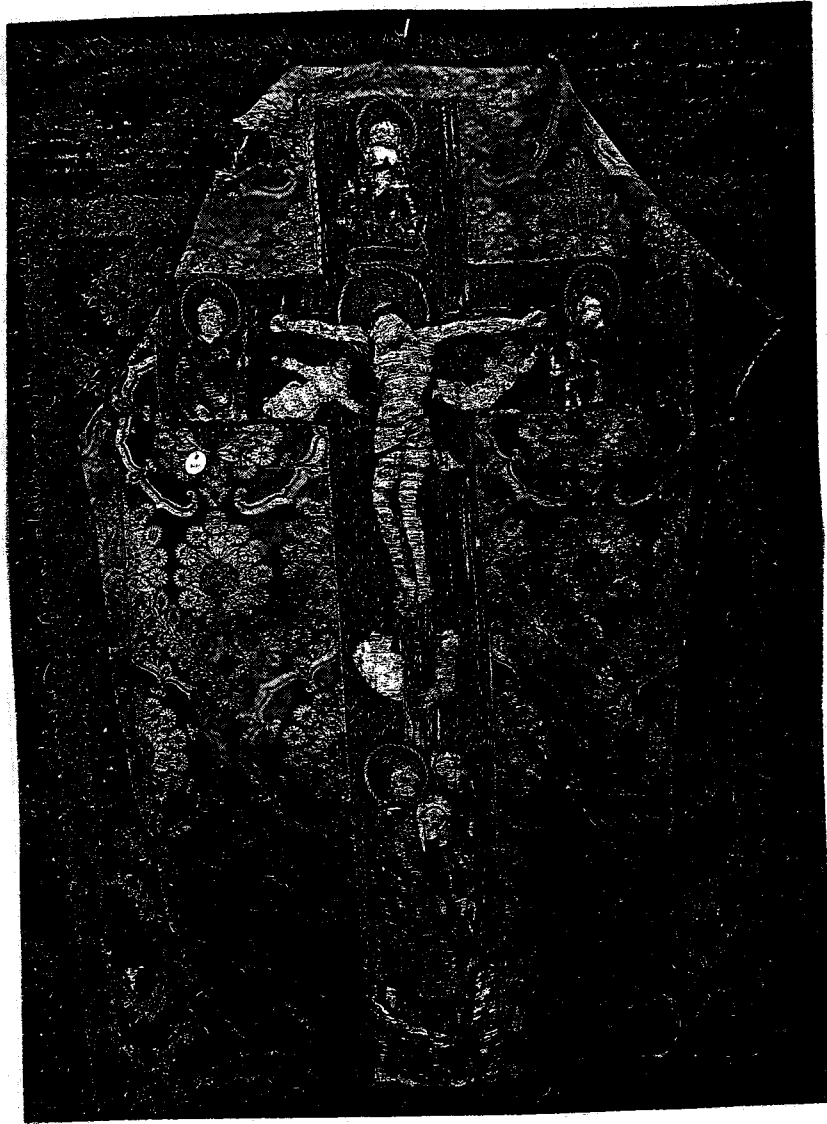
114. Messukasukan selkäpuoli. Textilen Sammlung Bernheimer.

115. Messukasukka. Seili.

116. Messukasukan selkäpuoli. Textilen Sammlung Bernheimer.

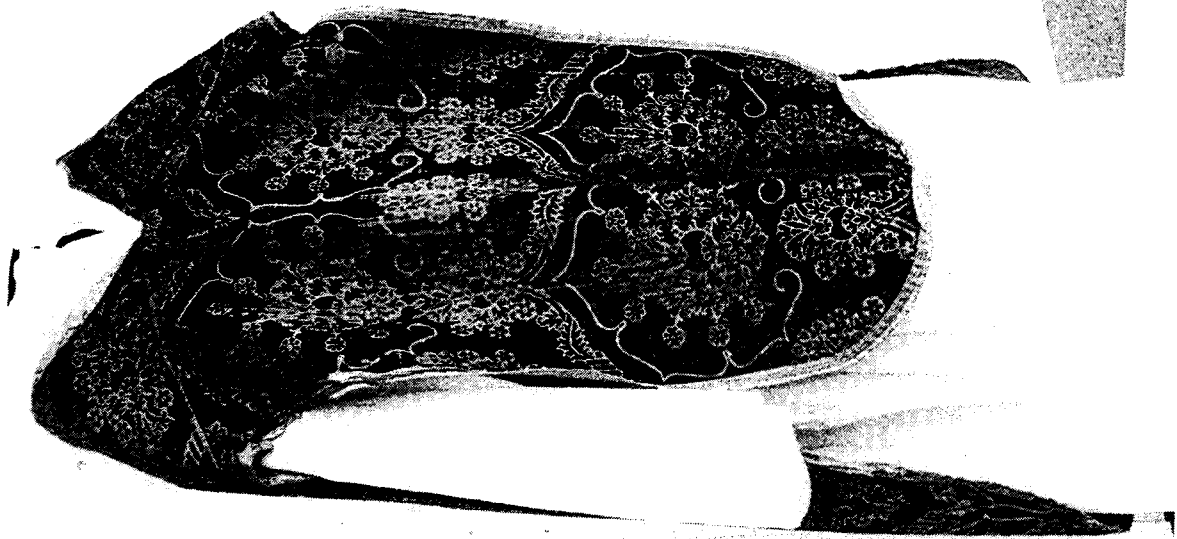
117. Messukasukan selkäpuoli. Seili.

118. Messukasukan selkäpuoli. Textilen Sammlung Bernheimer.

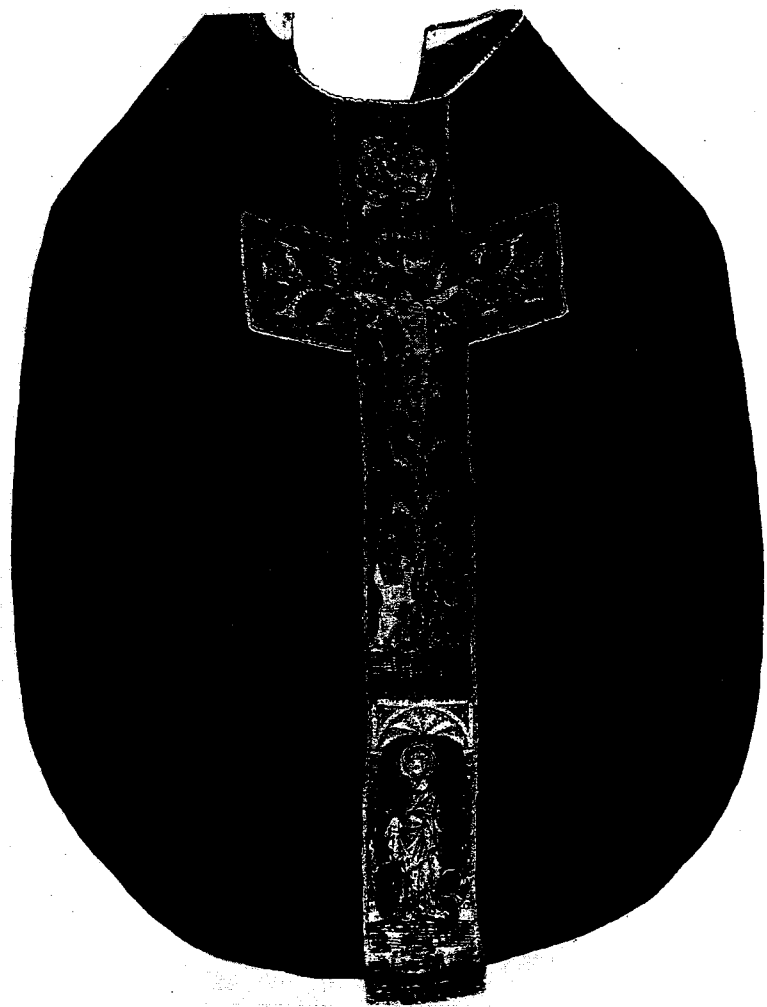
119. Messukasukka. Siipyy.

120. Messukasukan selkäpuoli. Textilen Sammlung Bernheimer.

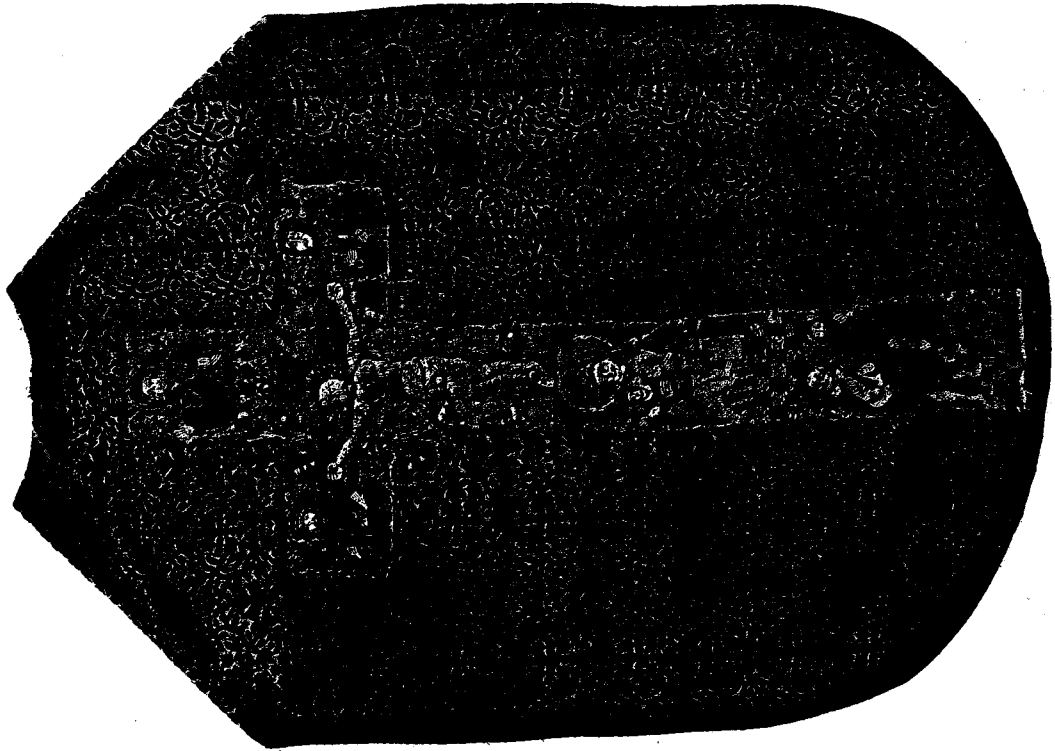
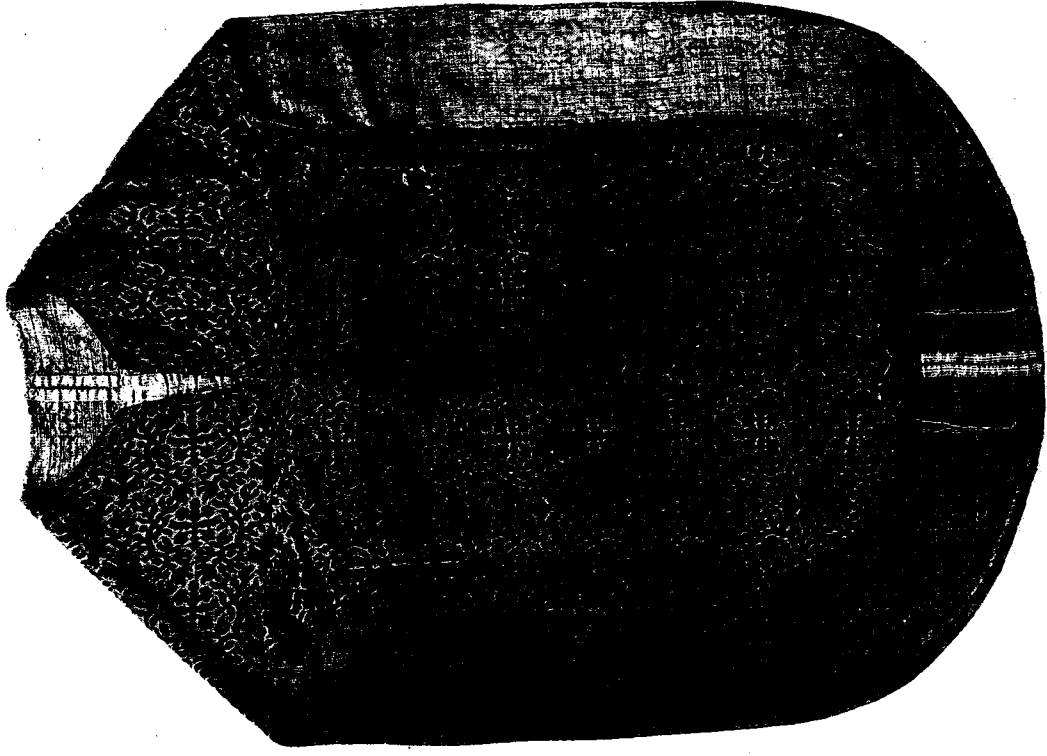
121. Messukasukka. Simo.

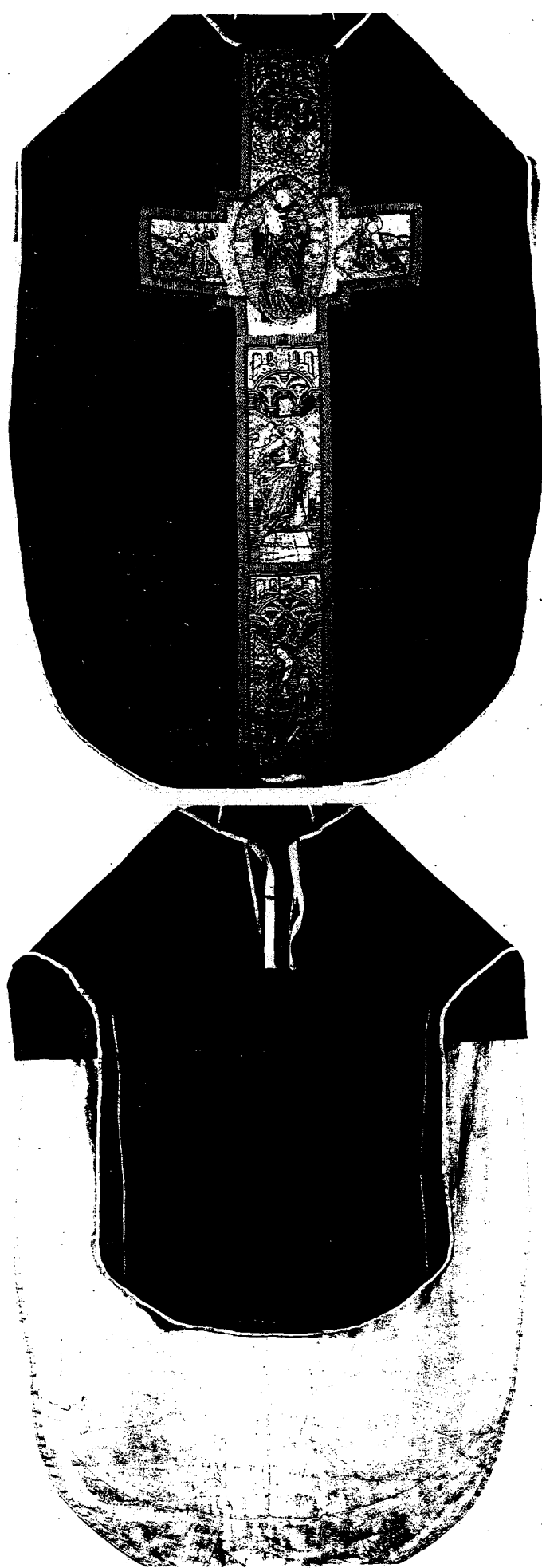
122. Messukasukan risti. Säkylä.

123. Messukasukan selkäpuoli. Czestochowa, Paulinerkloster.

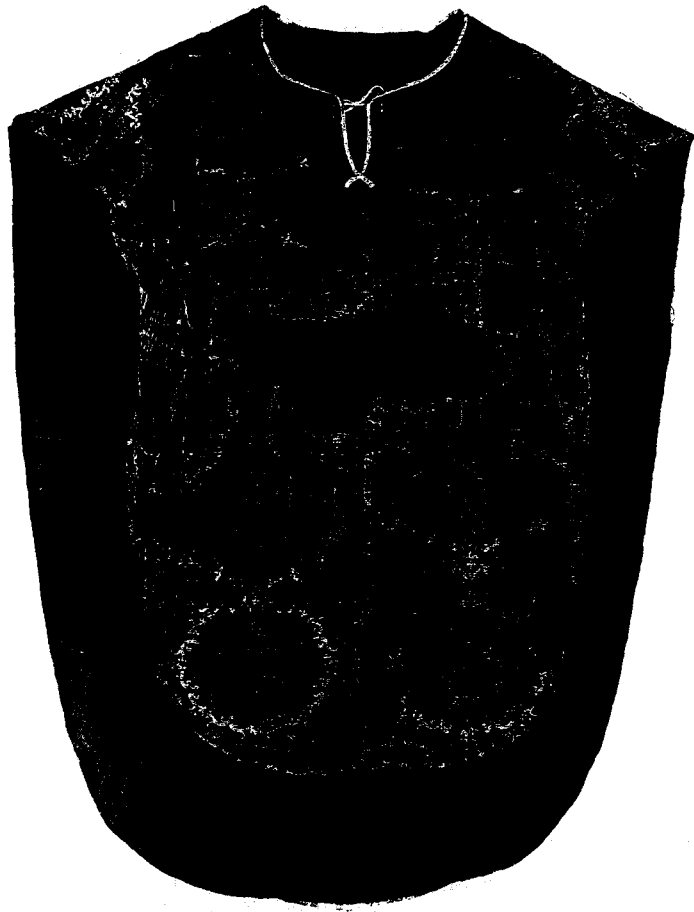
124. Messukasukka. Sääksmäki.

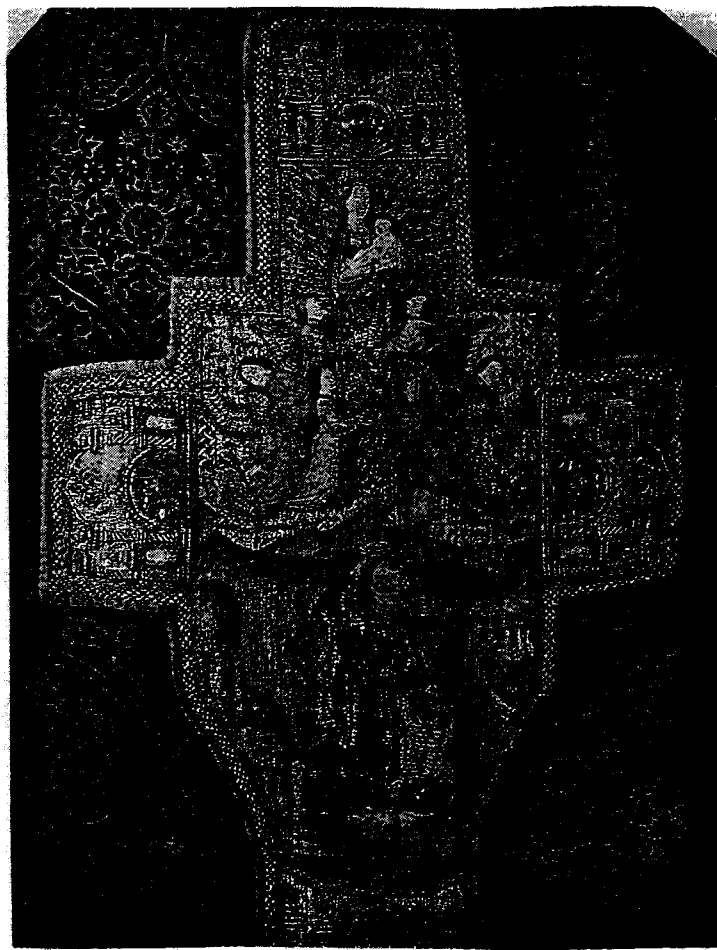
125. Messukasukka. Taivassalo.

126. Messukasukka. Hölö. Yksityiskohta, pyhimyksiä.

127. Messukasukka. Tammisaari.

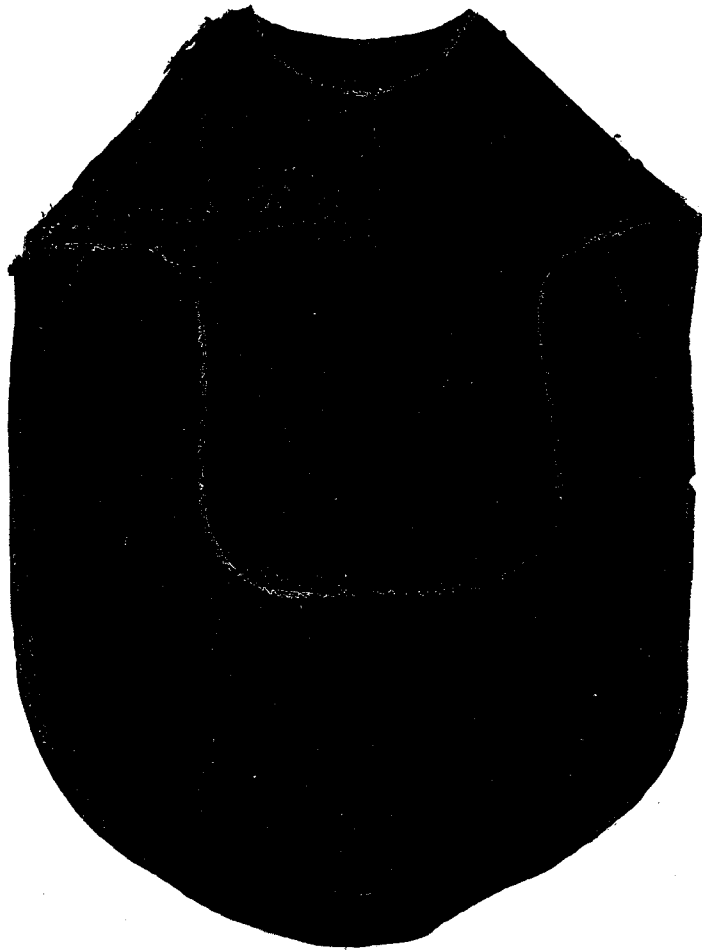
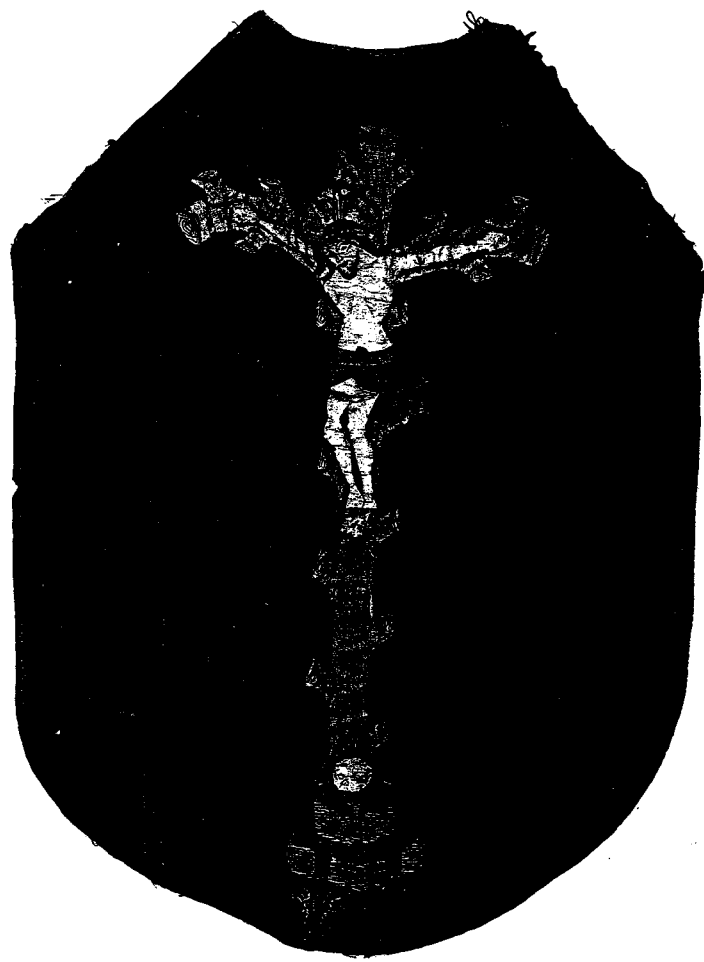

128. Messukasukan selkäpuoli. Vadstenan luostarikirkko.
Yksityiskohta, apokalyptinen Madonna.

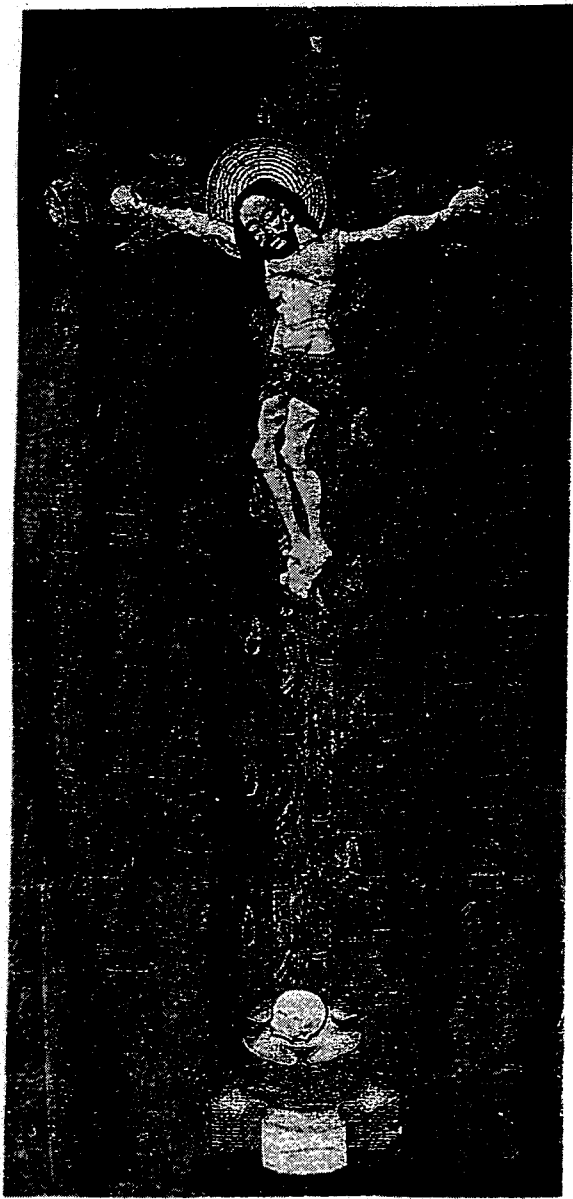

129. Koruommel. Kalkar, St. Nikolai.

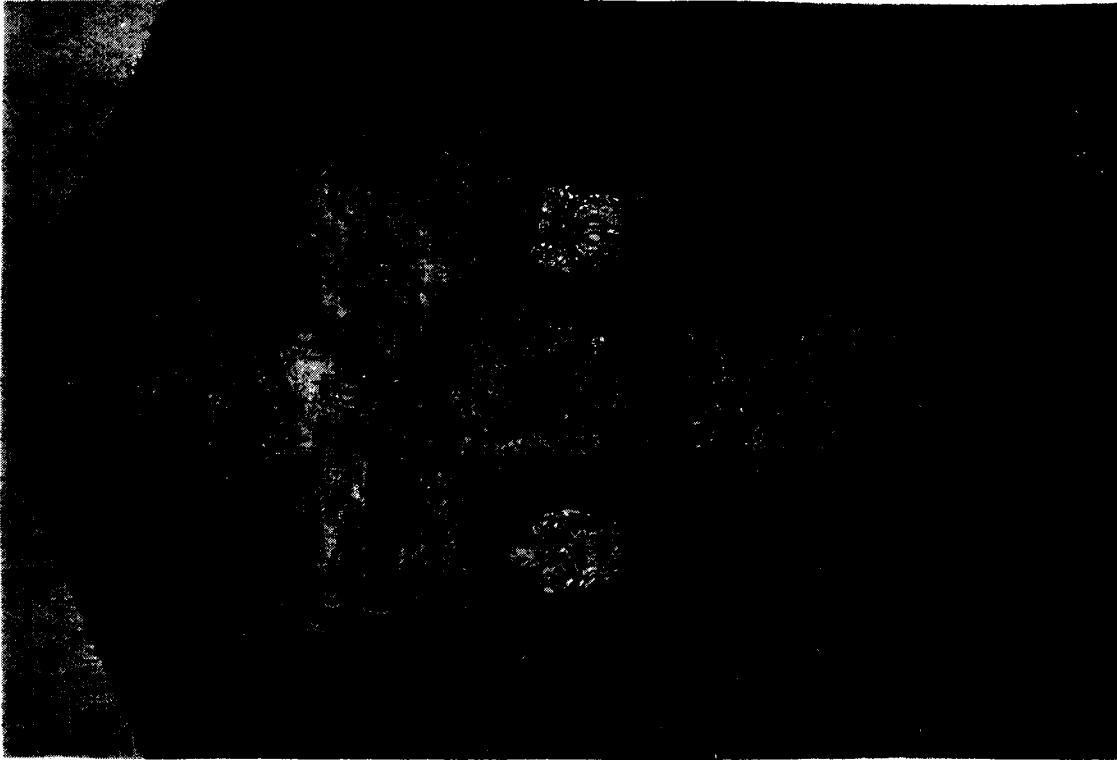
130. Messukasukka. Tammisaari.

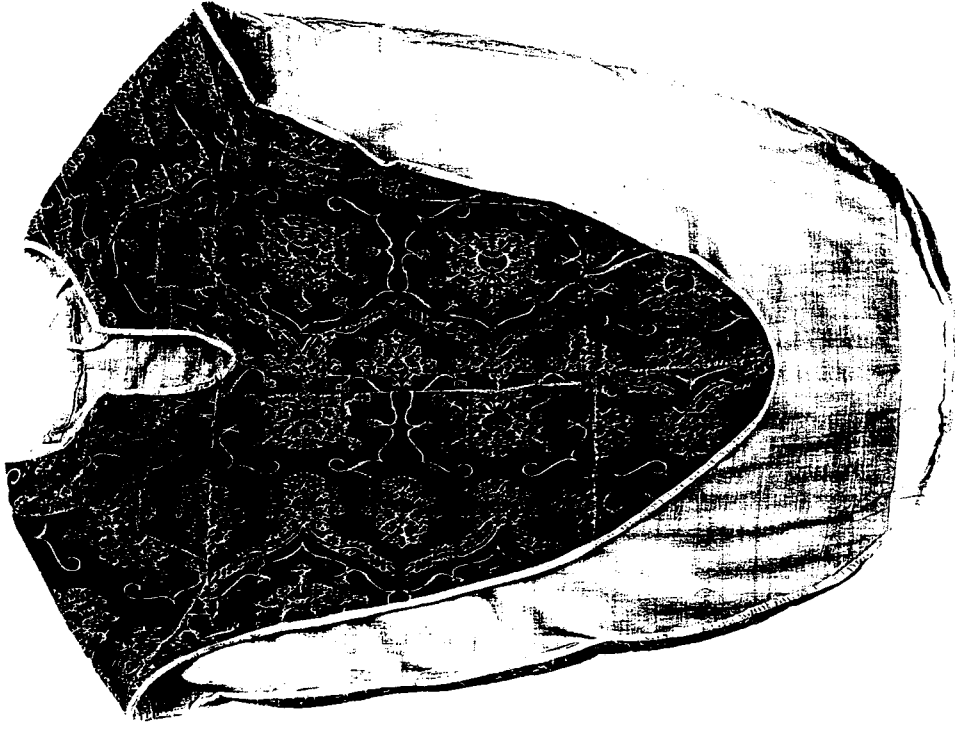
131. Messukasukan selkäpuoli.
St. Martini, Braunschweig.

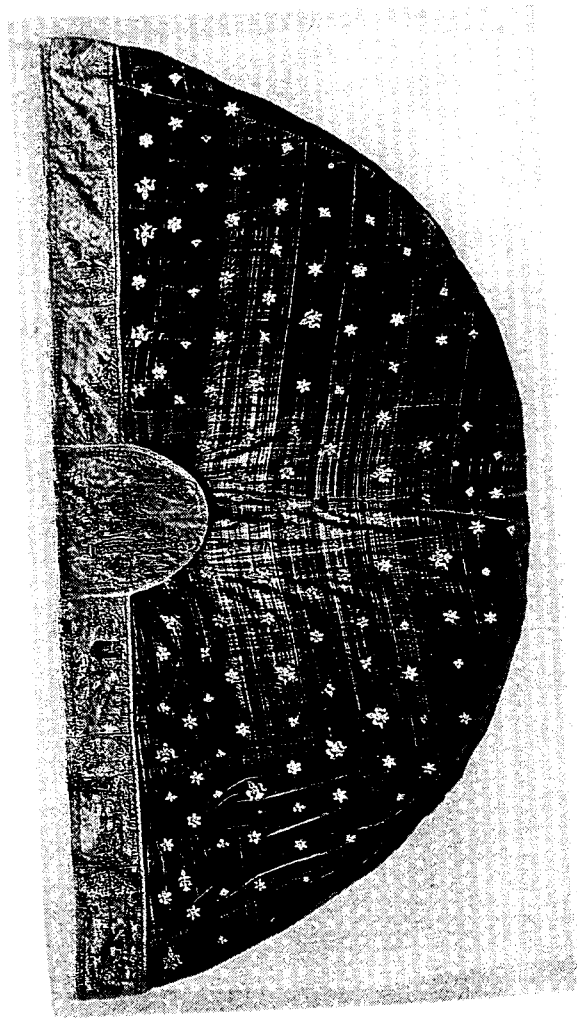
132. Messukasukan selkäpuoli
Schnutgenmuseum, Köln.

133. Messukasukan selkäpuoli. Turku.

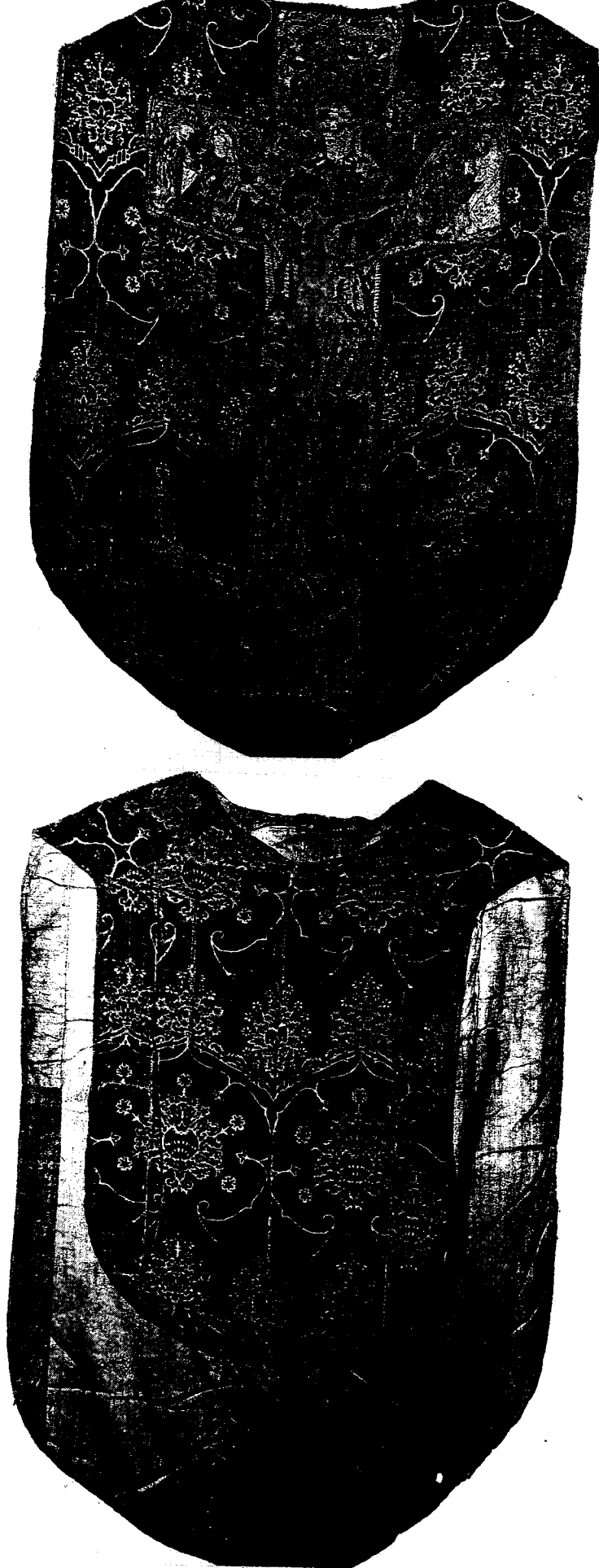
134. Messukasukan etupuoli. Turku.

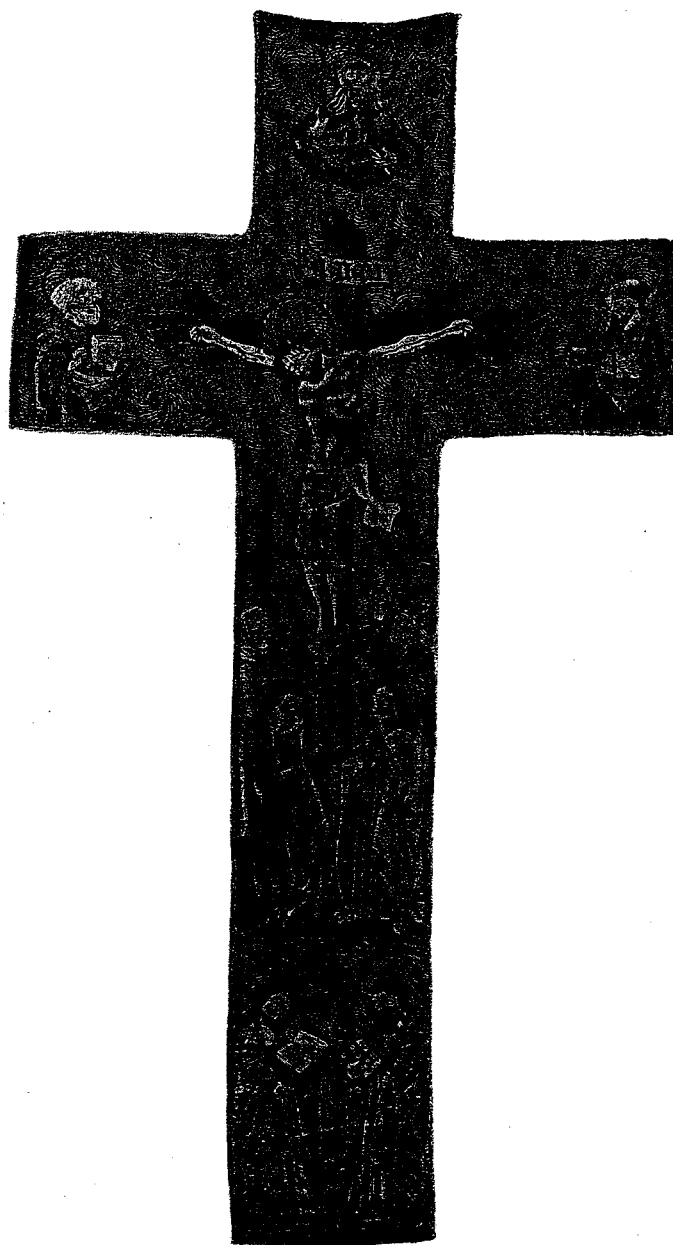
135. Kuorikaapu. Vadstenan luostarikirkko.

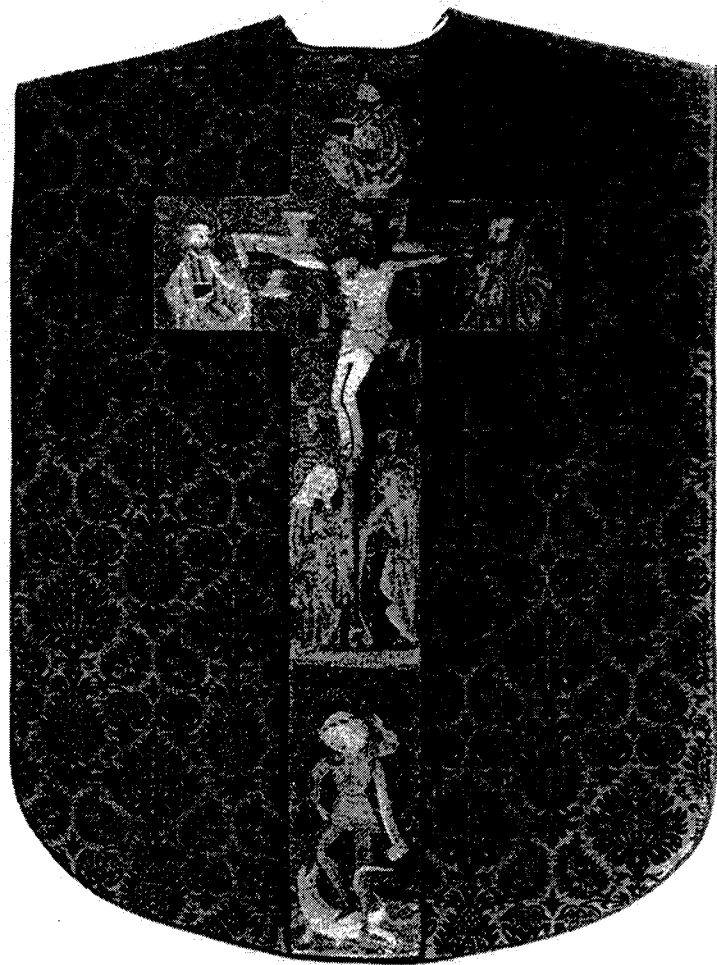
136. Kuorikaapu. Vadstenan luostarikirkko.
Yksityiskohta, Ylösnousemus.

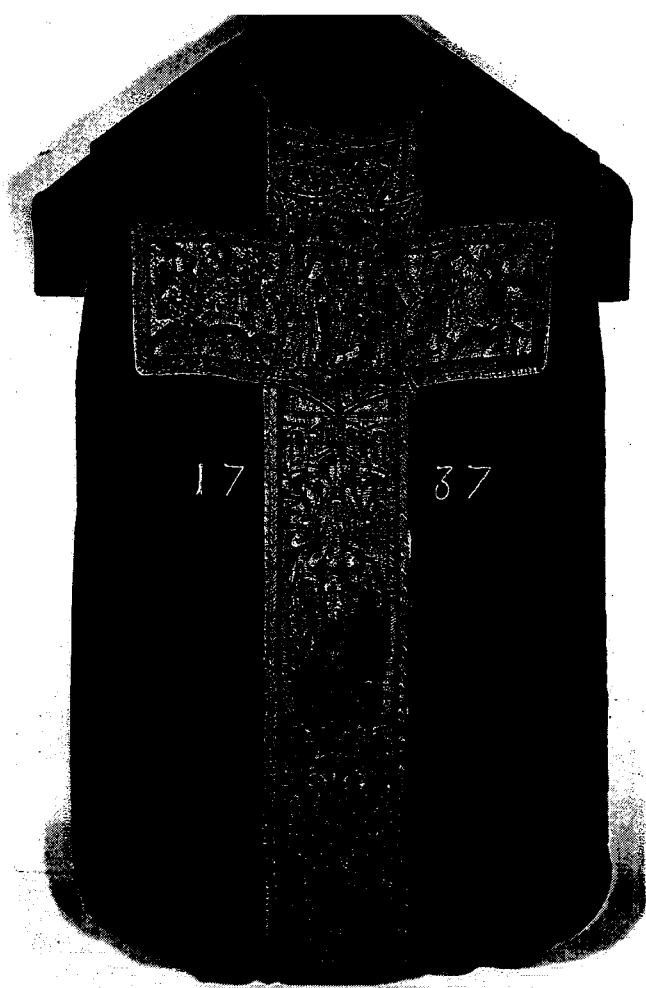
137. Messukasukka. Tyrvää.

138. Messukasukan selkäpuoli. Frankfurter Domschatz.

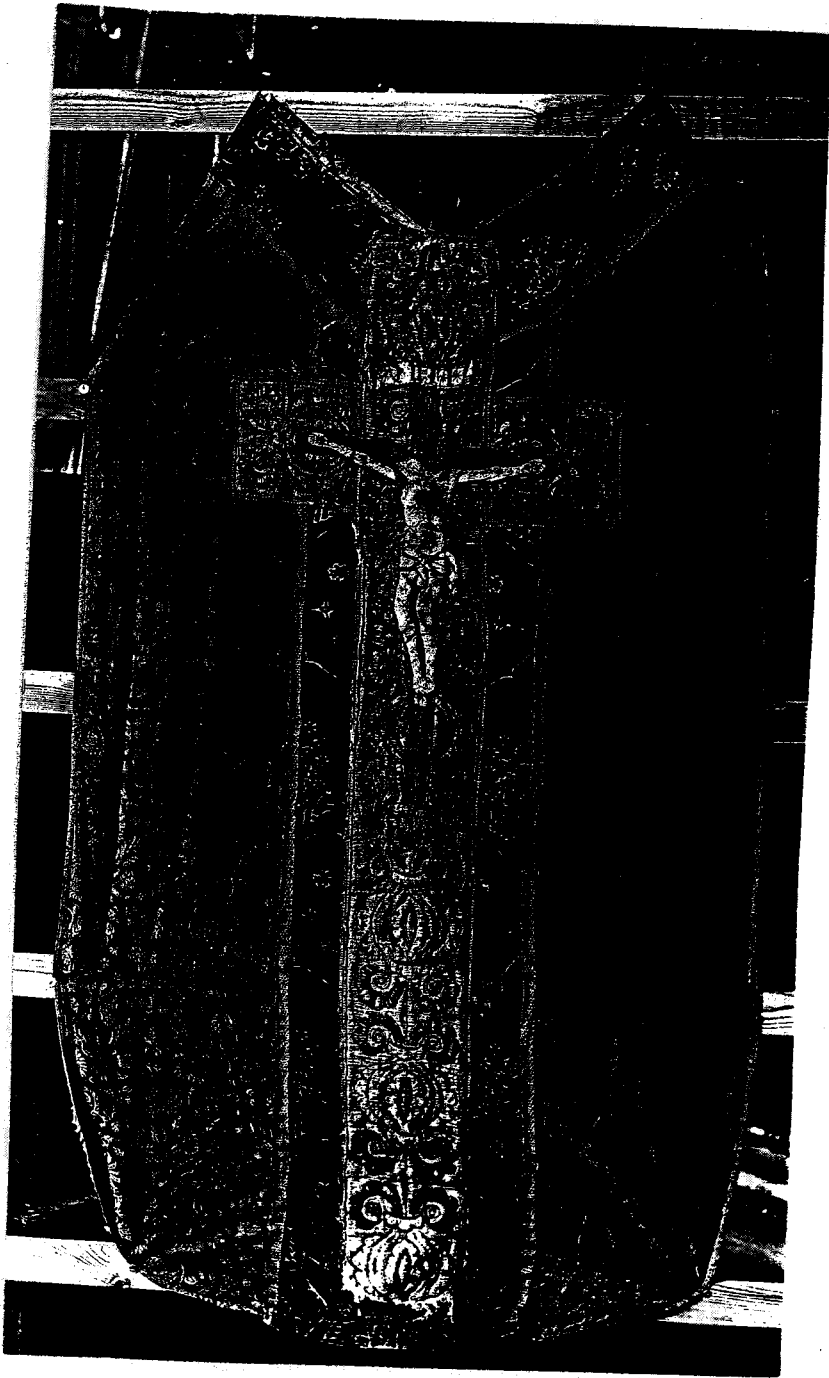

139. Messukasukan selkäpuoli. Borgsjö.

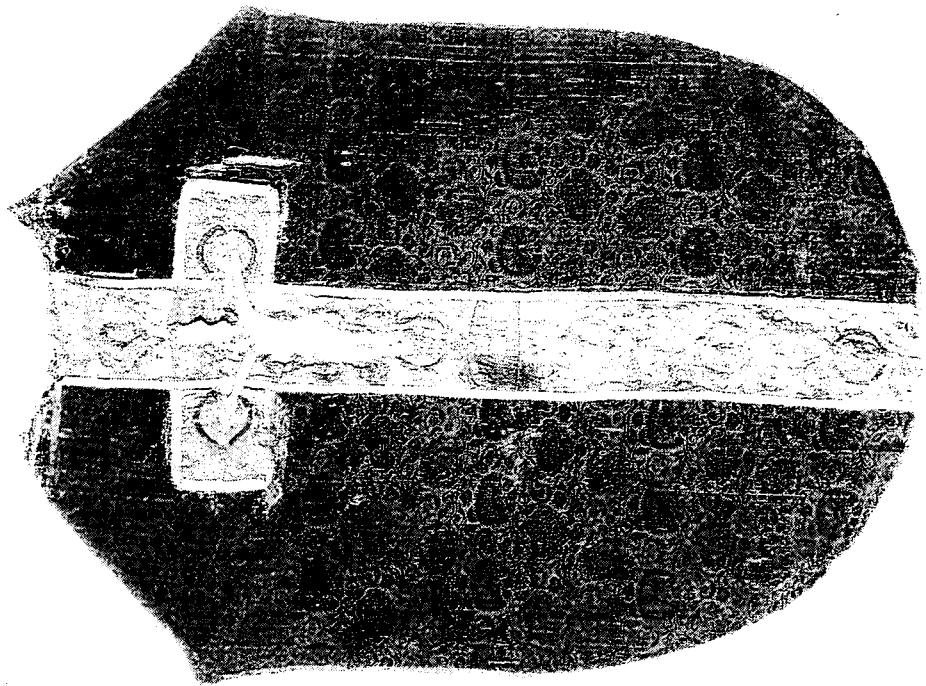

140. Messukasukka. Ulvila.

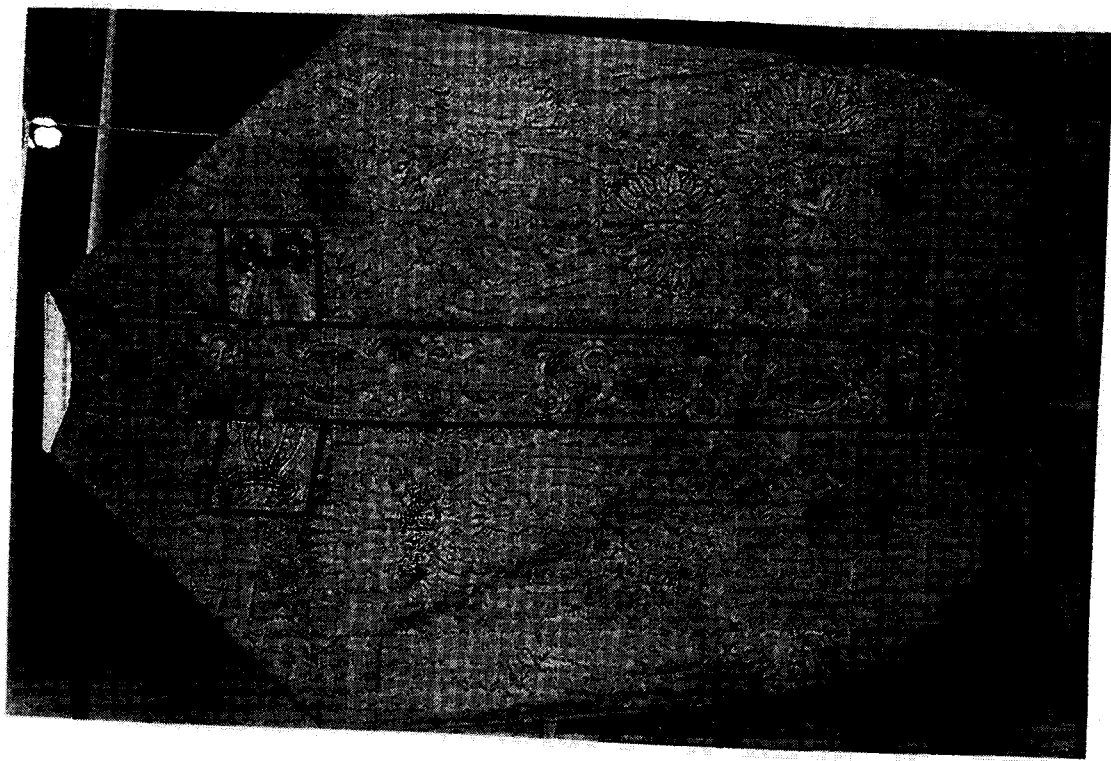

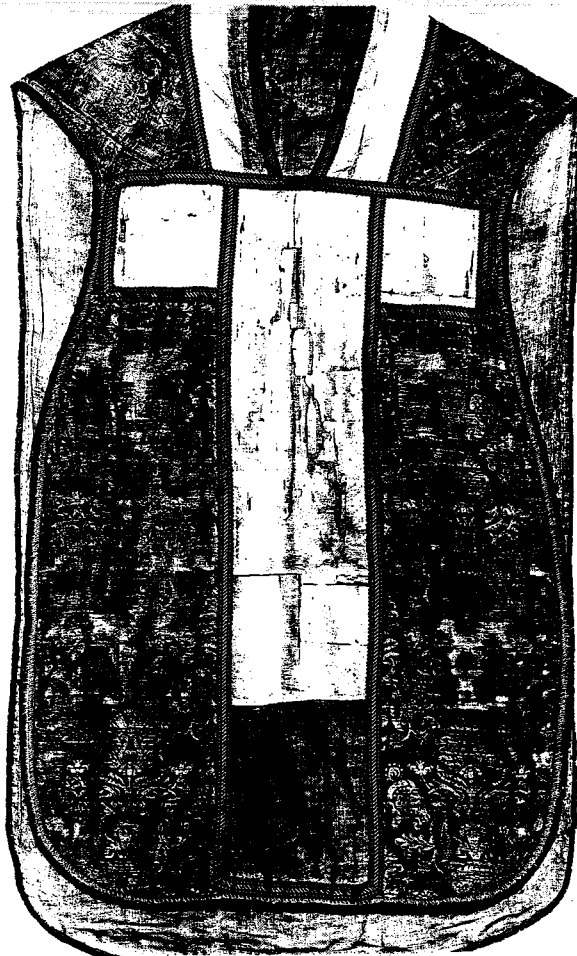
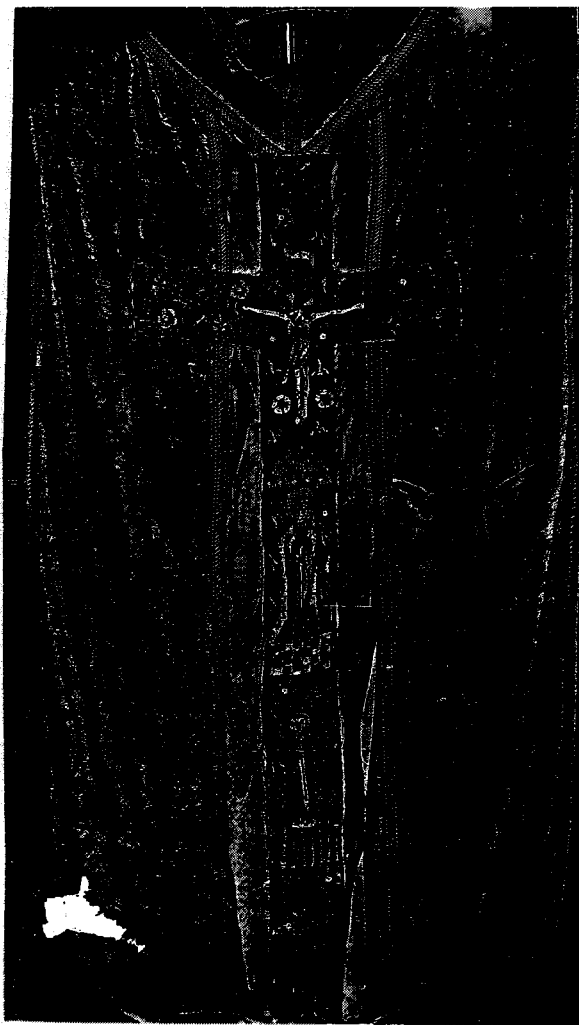
141. Messukasukka. Uusikaupunki.

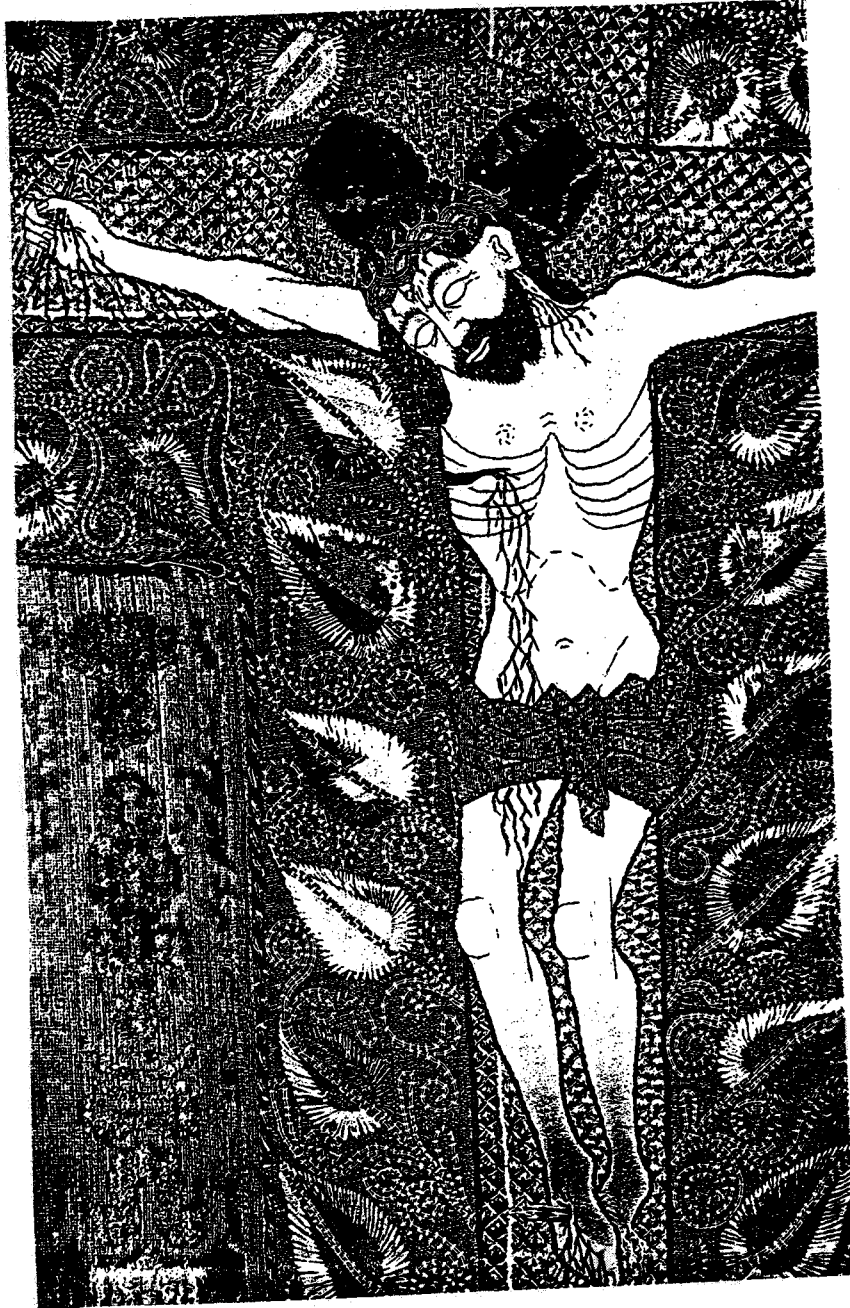
142. Messukasukan selkäpuoli. Flaa.

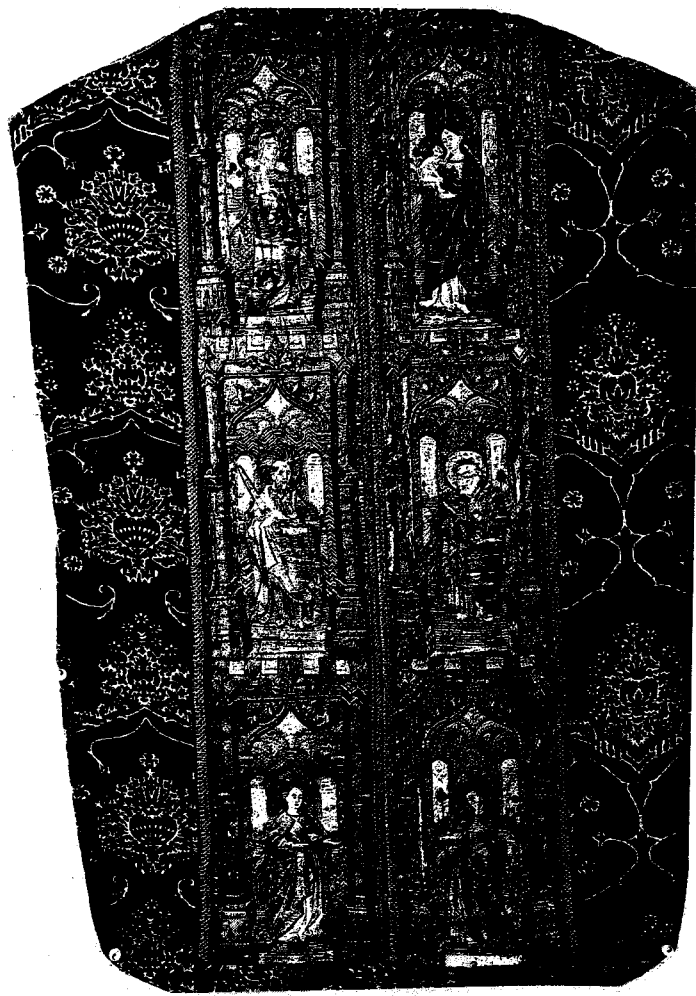
143. Messukasukan selkäpuoli. Storelvdal. Kunstindustrimuseet, Oslo.

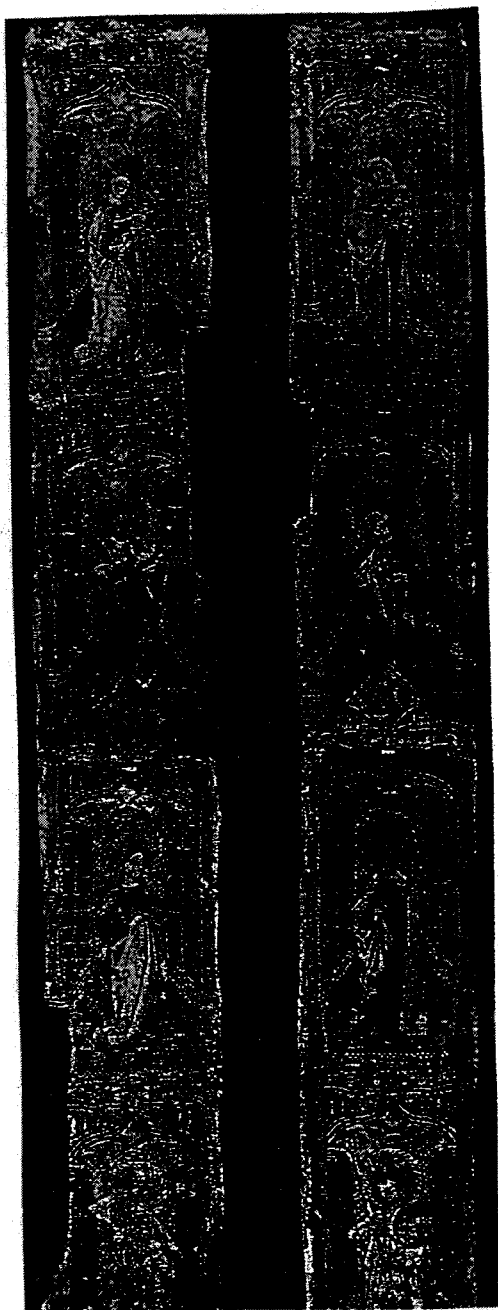
144. Messukasukka. Uusikaupunki.

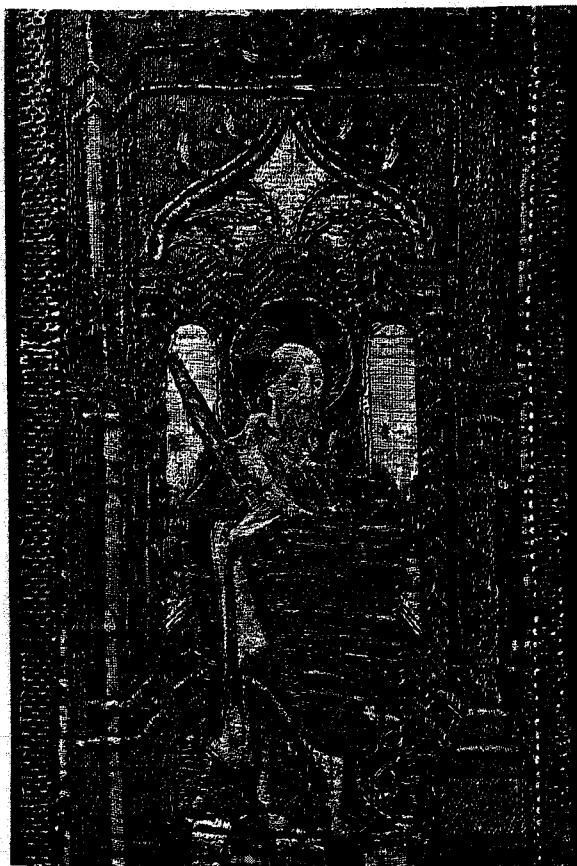
145. Koruommel. Marienkirche, Danzig.

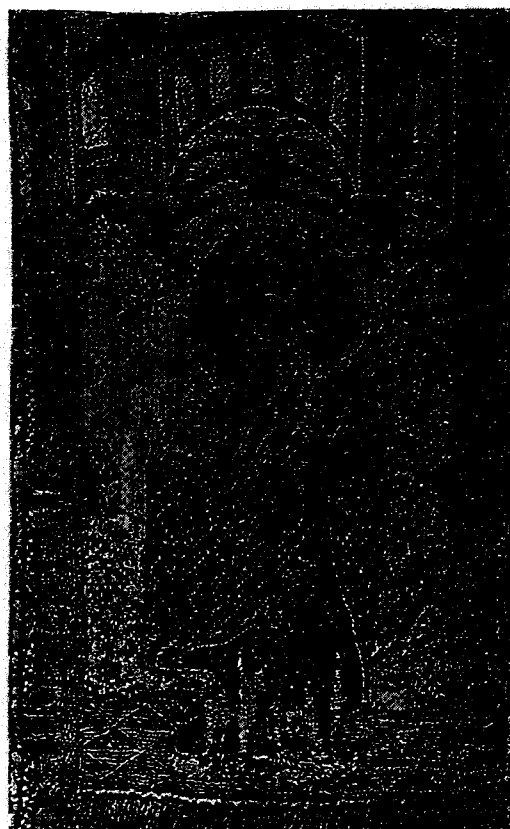
146. Messukasukka. Uusikaupunki.

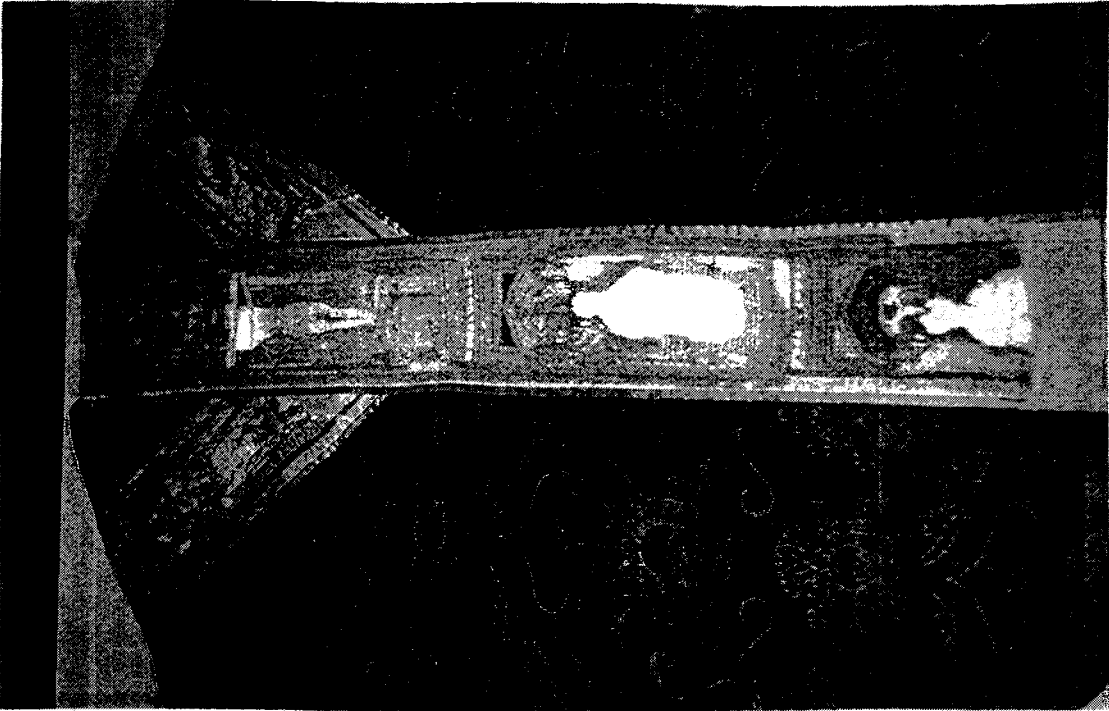
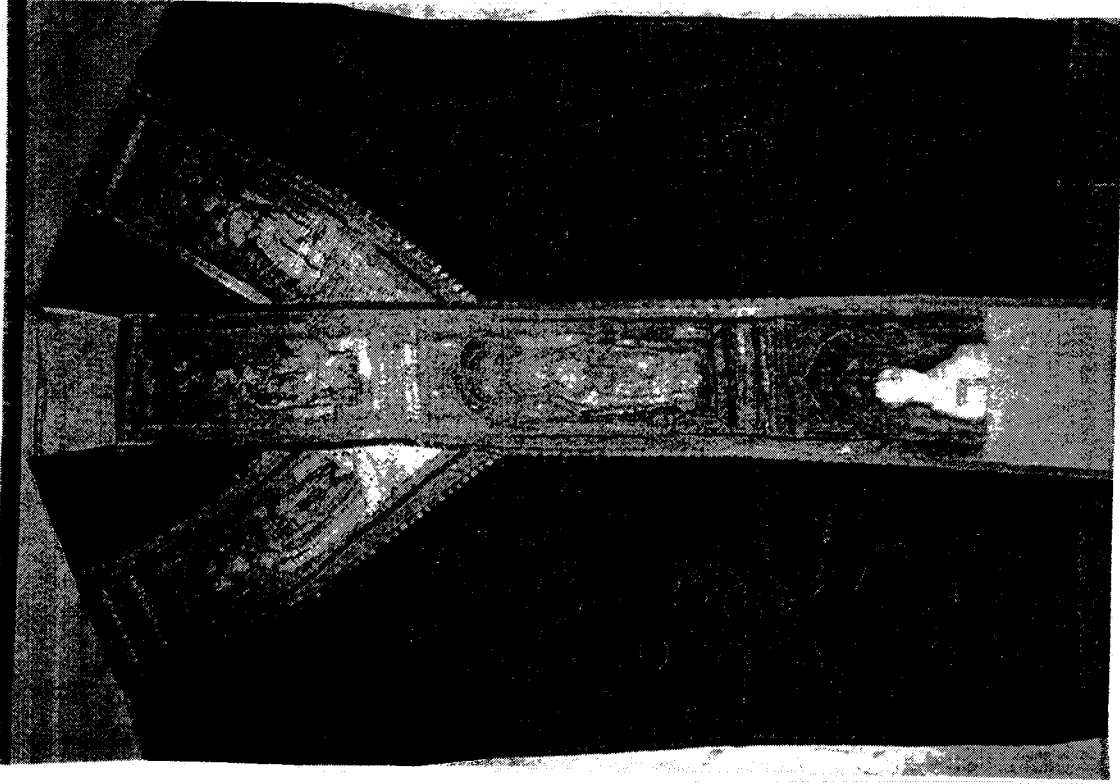
147. Koruommel, Marienkirche.
Lyypekki.

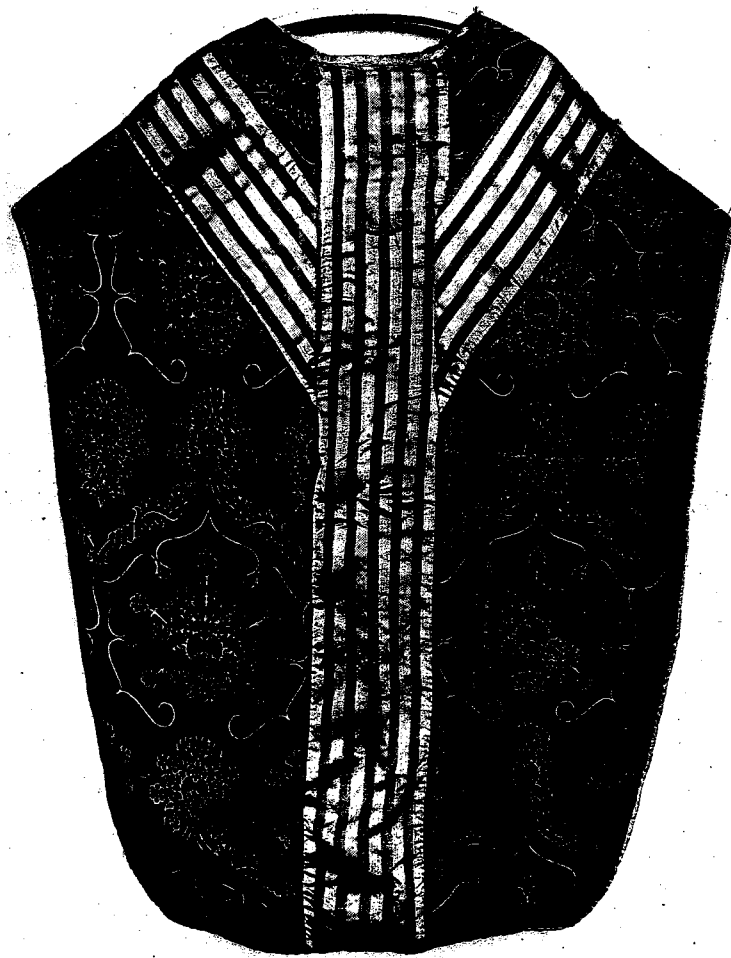
148. Messukasukka. Uusikaupunki.
Yksityiskohta, apostoli Paavali.

149. Messukasukka. Västerås.
Yksityiskohta, apostoli Paavali.

150. Messukasukka. Vesilahti.

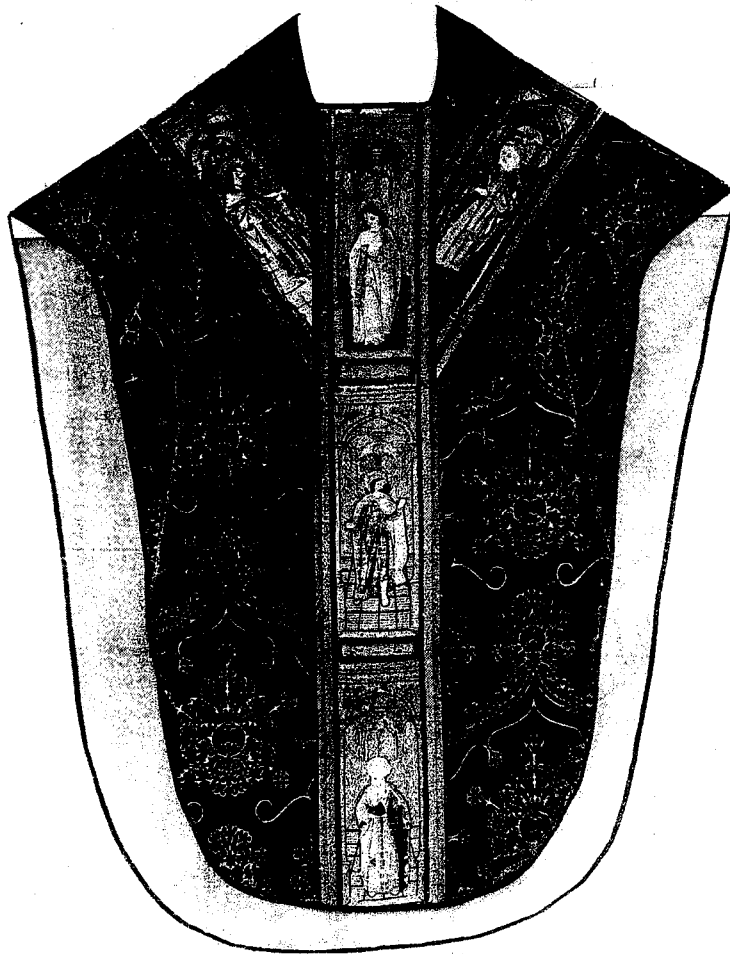

151. Messukasukan ristinpeitekangas. Vesilahti.

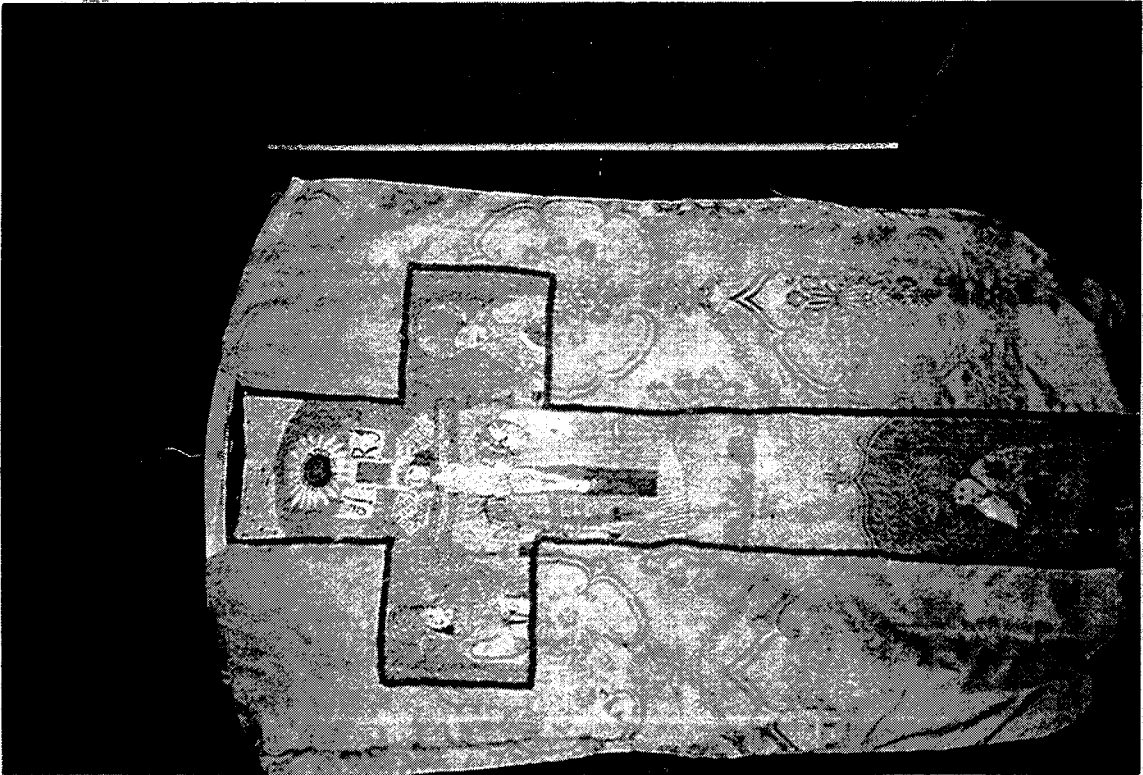
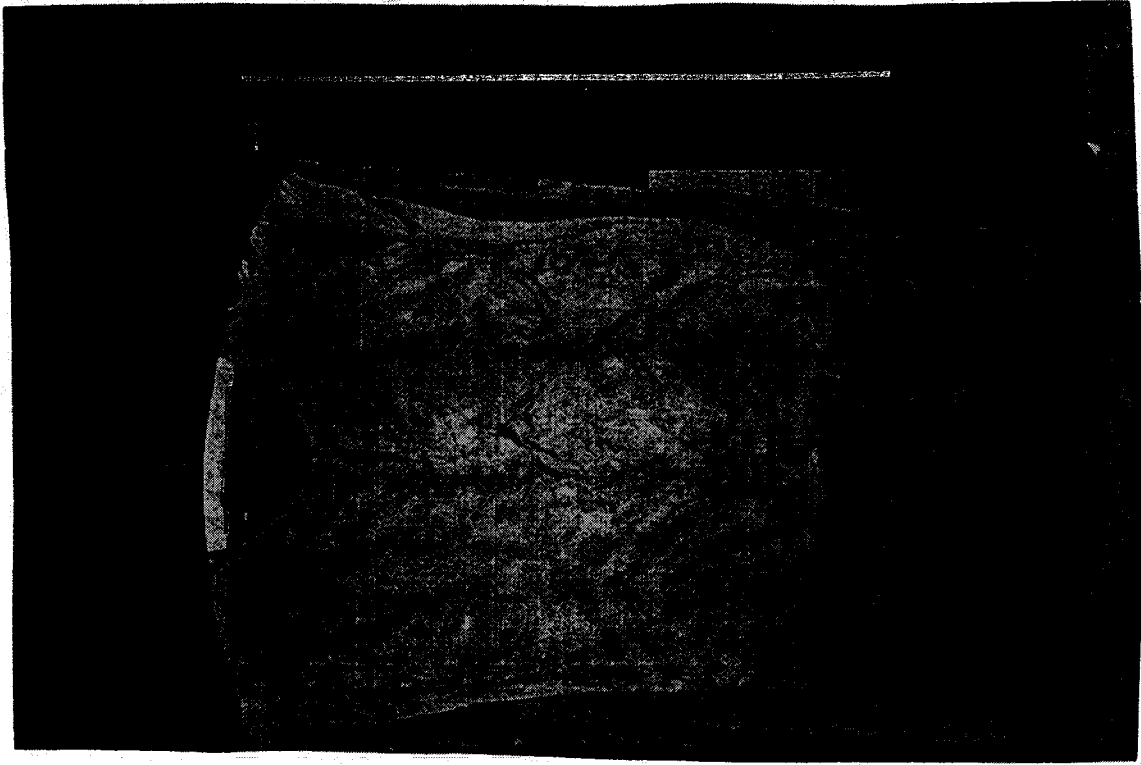

152. Messukasukan ristinpeitekangas ja koristenauhoja. Vesilahti, yksityiskohta.

153. Messukasukka. Sköllersta.

154. Messukasukka. Ylistaro.